Vrcholy světové literatury

BORIS LEONIDOVIČ

PASTERNAK

DOKTOR ŽIVAGO

BORIS LEONIDOVIČ
PASTERNAK

DOKTOR ŽIVAGO

Naslov originala:
БОРИС ЛЕОНИДОВИЧ ПАСТЕРНЕК
ДОКТОР ЖИВАГО

KNJIGA PRVA

PRVI DIO

BRZI U PET

1.

Išli su, išli i pjevali *Vječnuju pamjat*[1], a kad bi i prekidali, činilo se da je, upjevanu, dalje pjevaju noge, konji i popirci vjetra.

Prolaznici bi se ustavljali pred sprovodom, prebrajali vijence, križali se. Radoznaliji bi ulazili u povorku i zapitkivali: »Koga pokapaju?« Odgovarali bi im: »Živago.« »Njega li. Onda je jasno.« – »Ma ne njega. Nju.« – »Svejedno. Pokoj duši. Bogat ukop.«

Treptali su posljednji trenuci, odbrojeni, bespovratni. »Gospodnja zemlja i ispolnenije jeja, vseljenaja i vsi živuščije na njej.«[2]

U znaku križa svećenik prosu šaku zemlje na Mariju Nikolajevnu. Zapjevaše *So duhi pravednih.*[3] Nastade velika strka. Lijes su poklopili, zakovali i stali spuštati. Zabubnja kiša grumenja kojim su s četiri lopate zasipali jamu. Nad njom je izrastao humak. Na nj se popeo desetogodišnji dječak.

Samo je u stanju tupe bešćutnosti što obično nastupi na kraju velikih sprovoda moglo izgledati da će dječak držati govor na majčinu grobu.

Digao je glavu i s uzvišenja odsutno pogledao jesenje pustare i manastirske kupole. Njegova se prćasta fizionomija iskrivila. Vrat mu se izdužio. Kad bi vučić tako podigao glavu, bilo bi sigurno da će istoga časa početi zavijati. Pokrivši lice rukama, dječak zajeca. Iz nadošla oblaka stali su ga po rukama i licu udarati mokri bičevi hladna pljuska. Grobu priđe čovjek u crnom, nabranih usko pripijenih rukava. Bio je to pokojničin brat i ujak rasplakanog dječaka, na svoju zamolbu raspopljeni svećenik Nikolaj Nikolajevič Vedenjapin. Prišao je dječaku i poveo ga s groblja.

2.

Noćili su u manastirskoj prostoriji koju su ujaku prepustili zbog starog poznanstva. Bilo je uoči Bogorodičina Pokrova.[4] Trebalo je da sutradan otputuju daleko na jug, u neki povolški gubernijski grad u kojem je otac Nikolaj radio

---

[1] *Slava mu* (*joj*) *vječna.* Pjesma u pravoslavnom ukopnom obredu. (strcsl.)

[2] Gospodnja je zemlja i sve na njoj, svijet i svi koji na njemu žive. (Ps. 24, 1) (strcsi.)

[3] *S dušama pravednih.* (strcsl.)

[4] U Pravoslavnoj crkvi blagdan Pokrova Presvijetle Bogorodice svetkuje se 1. listopada prema Gregorijanskom kalendaru.

kod nakladnika naprednjačkih pokrajinskih novina. Karte su bile kupljene a spakirane stvari čekale su u ćeliji. Sa susjednoga kolodvora vjetar je donosio plačljive fićuke udaljenih manevarki.

Svečeri jako zahladnje. Dva razizemna prozora gledala su na dijelak neugledna vrta zasađena grmljem žutog bagrema, na smrzle lokve po cesti i na onaj kraj groblja u kojemu su za dana pokopali Mariju Nikolajevnu. Osim nekoliko gredica kupusa, pomodrjela od studeni, vrt je bio neobrađen. Pod naletom vjetra grmovi ogoljela bagrema bijesno su lomatali i lijegali po putu.

U noći Juru je probudilo udaranje u okno. Mračna ćelija bila je nestvarno prožeta bijelim, pršećim svjetlom. Samo u košulji, on dotrča do prozora i lice priljubi uz hladno staklo.

Iza prozora nije bilo ni puta ni groblja ni vrta. Vani je divljala mećava, a zrakom se pjenio snijeg. Moglo se pomisliti da je oluja ugledala Juru i, svjesna koliko je strašna, naslađuje se dojmom što ga u njemu stvara. Zviždala je i zavijala i na svaki se način trudila da privuče njegovu pažnju. S neba su jedan za drugim padali beskrajni zamrsci bijele tkanine i zamatali zemlju u mrtvačke pokrove. Mećava je sama bila na svijetu, ništa joj nije stajalo na putu.

Kad se odmakao od prozora, Jura se najprije poželje obući, istrčati van i štogod učiniti. Strašilo ga je da će manastirski kupus ostati zameten i više ga neće otkopati, da će vijavica u polju zasuti mamu, a ona se neće moći oprijeti da još dalje i dublje od njega ne ode u zemlju.

Svršilo je opet u suzama. Probudio se ujak, govorio mu o Kristu i tješio ga; zijevnuo, prišao prozoru i zamislio se. Počeše se oblačiti. Svanjivalo je.

3.

Dok je majka bila živa, Jura nije znao da ih je otac odavna napustio; da luta raznim sibirskim i inozemnim gradovima, banči i bludniči, te da je davno već u vjetar rasuo njihovo milijunsko imanje. Juri su čas govorili kako je otac u Petrogradu, čas opet da je na nekom sajmu, najčešće na irbitskom.

A onda se oduvijek boležljivoj majci javila i sušica. Lijeka radi putovala je na jug Francuske i u sjevernu Italiju, kamo ju je i Jura dvaput pratio. Tako je neuredno i puno zagonetaka prošlo Jurino djetinjstvo, često među tuđinima koji su se stalno mijenjali. Navikao se na te mijene, pa se u stanju trajna nereda očevoj odsutnosti i nije čudio.

U najranijem njegovu djetinjstvu imenom se što ga je nosio nazivalo još mnogo različitih stvari. Postojala je tvornica Živago, banka Živago, kuće Živago, pa i kravata se svezivala i kopčala iglom Živago, čak i nekakav okrugao kolač, poput nabujka s rumom, pod imenom Živago, a jedno se vrijeme u Moskvi moglo kočijašu viknuti »K Živagu«, i kao da se reklo »Goni do božje kuće«, i kočijaš bi vas saonicama prenosio iza sedam brda i sedam dola. Ondje bi vas okružio tihi park. Na opuštene grane jela sjedaju gavrani i stresaju inje.

Grgori njihovo graktanje, grohotno kao krhanje granja. Iz novogradnji, s one strane prosjeka, put pretrčavaju rasni psi. Tamo se pale svjetla. Spušta se večer.

Iznenada sve se rasplinu. Oni su osiromašili.

4.

Ljeti tisuću devetsto i treće godine Jura je s ujakom putovao dvopregom poljima u Dupljanku, na imanje tvorničara svile i velikog zaštitnika umjetnosti Kologrivova, k pedagogu i popularizatoru primijenjenih znanosti Ivanu Ivanoviču Voskobojnikovu.

Bilo je o Bogorodici Kazanskoj[5], u vrijeme pune žetve. Što zbog podneva, što zbog praznika na poljima nije bilo ni žive duše. Sunce je palilo nepožnjevene slogove, slične poluobrijanim zatvoreničkim zatiljcima. Nad poljima kružile su ptice. Prignuta klasja pšenica se primirila u omari bez daška, ili se daleko od puta uzdizala u krstinama, pa pri duljem gledanju nalikovala na pokretne figure, gotovo kao da obzorom idu mjernici i nešto zapisuju.

– A ove – pitao je Nikolaj Nikolajevič Pavla, nadničara i podvornika u nakladništvu, koji je pogrbljen sjedio na boku i prekrižio nogu preko noge kako bi pokazao da on i nije kočijaš po zanimanju – ovo, dakle, je li spahijsko ili seljačko?

– Ote su gospocke – odgovarao je Pavel i pripaljivao – a ote tamo – zabavivši se vatrom i povukavši poslije dulje pauze, upre bičaljem na drugu stranu – ote su naše. Ej, spavate? – podvikivao je konjima, i sve se vrijeme naginjao prema njihovim sapima i repovima kao kakav mehaničar prema manometrima.

Konji su međutim vukli kao i svi konji na svijetu; rukuničar je kasao s urođenom otvorenošću srdačne prirode, dok se pobočni neupućenu činio zgoljnom lijenčinom, koji se znao samo labuđe izviti i u čučnju otplesati uz zvoncanje praporaca što ih je svojim trkom pokretao.

Nikolaj Nikolajevič nosio je Voskobojnikovu korekturu njegove knjige o zemljišnom pitanju, jer je nakladnik zbog pojačana pritiska cenzure tražio ponovni pregled.

– Razulario se narod u kotaru – govorio je Nikolaj Nikolajevič. – U panjkovskoj općini zaklali trgovca, načelniku zapalili konjušnicu. Kako ti misliš? Što se priča kod vas na selu?

Ali se pokazivalo da Pavel na te stvari gleda mračnije, čak i od cenzora koji smiruje Voskobojnikovljeve agrarne strasti.

– A šta reći? Raspustili narod. Iskvarili, kažem. Zar se može s nama? Daj seljaku slobodu, tako mi Boga, jedan će drugoga zadaviti. Ej, zaspali?

To je bilo drugo ujakovo i nećakovo putovanje u Dupljanku. Jura je mislio da je zapamtio put; no uvijek kad bi se polja širom raštrkala, a sprijeda ih i

[5] Blagdan ukazanja Bogorodice u gradu Kazanu, svetkuje se 21. srpnja.

straga porubljivao tanak trak šume, Juri se činilo da će prepoznati mjesto s kojega put mora skrenuti udesno; no iza zavoja bi se pojavili i onaj se tren skrivali kilometri kalogrivovskog krajolika u kojem bljeska rijeka u daljini, a željeznička pruga promiče za njom. Uvijek bi se iznova prevario. Polja su dolazila na mjesto polja. Opet, i opet porubljivale su ih šume. Smjena tih prostora izazivala je poletna raspoloženja. Poticala maštanja i misli o budućnosti.

Nijedna od knjiga koje su kasnije proslavile Nikolaja Nikolajeviča još nije bila napisana. Ali njegove su se misli već oblikovale. Ni sam nije bio svjestan koliko je blizu njegovo vrijeme.

Među predstavnicima tadašnje književnosti, sveučilišnim profesorima i filozofima revolucije, ubrzo se imao pojaviti čovjek koji će misliti o svim njihovim temama, ali koji, izuzev terminologije, s njima neće imati ništa zajedničko. Svi su se oni hrpimice hvatali kakve dogme, zadovoljavali se riječima i prividima, a otac Nikolaj bio je svećenik koji je prošao kroz tolstojevstvo i revoluciju, i uvijek išao dalje. Žudio je za mišlju poletno stvarnom, koja bi u svom kretanju zacrtavala nelicemjerno razlikovan put, ponešto u svijetu mijenjala nabolje i koja bi čak djetetu i neuku bila jasna poput bljeska munje ili traga upravo protutnjala groma. Žudio je za novim.

S ujakom je Juri bilo lijepo. Sličio je mami. Kao i ona bio je slobodouman čovjek, bez predrasuda prema nesvakidašnjem. Poput nje i on je imao onaj gospodski osjećaj jednakosti sa svime živim. On je isto kao i ona sve razumijevao isprve, a misli je izražavao u onom obliku u kojem su mu taj tren padale na pamet, dok su još bile žive i neobezvrijeđene.

Jura se veselio što s ujakom ide u Dupljanku. Ondje je bilo vrlo lijepo, a slikovitost mjesta još je i podsjećala na mamu koja je voljela prirodu i često Juru vodila u šetnje. Također mu se sviđalo što će kod Voskobojnikova opet sresti Niku Dudorova, gimnazijalca koji ga je vjerojatno podcjenjivao, jer je bio koju godinu stariji, i koji je, pozdravljajući se, ruku silom vukao nadolje, a glavu prigibao tako nisko da mu je kosa padala preko čela napola pokrivajući i lice.

5.

– Žila kucavica problema pauperizma – čitao je Nikolaj Nikolajevič s ispravljenoga rukopisa.

– Mislim da bi bilo bolje reći – bit – odgovarao je Ivan Ivanovič i na otisak upisivao potreban ispravak.

Radili su u polumraku zastakljene terase. Pogled je razaznavao u neredu razbacane kante za polijevanje i vrtlarske alatke. Preko naslona slomljena stolca bila je prebačena kišna kabanica. U kutu su se nalazile nepromočive čizme na kojima se blato osušilo, a sare se mlitavo spustile do poda.

– Međutim, statistika smrtnosti i rađanja pokazuje – diktirao je Nikolaj Nikolajevič.

– Treba umetnuti: u promatranoj godini – govorio je Ivan Ivanovič i zapisivao.

Terasom je lagano pirkalo. Da se listovi brošure ne bi razletjeli, na njima su ležali komadići granita.

Kada završiše, Nikolaj se Nikolajevič užurba kući.

– Sprema se oluja. Treba kretati.

– I ne pomišljajte. Ne puštam vas. Sad ćemo na čaj.

– Ja do večeri moram biti u gradu.

– Ne pomaže. Neću ni slušati.

Iz vrta je vonjala gar od samovara i blažila miris duhana i sunčaca. Iz dvorišnog krila prenosili su skorup, jagode i pite. Rekoše da se Pavel otišao kupati i sa sobom poveo i konje. Nikolaju Nikolajeviču nije bilo druge nego pristati.

– Idemo do klupe na nasipu dok ne prostru za čaj – ponudi Ivan Ivanovič.

Kod bogataša Kologrivova Ivan Ivanovič se na račun prijateljstva koristio dvjema sobama u upraviteljevu domu. Ta se kućica s vrtićem nalazila u mračnijem, zapuštenom dijelu parka sa starom polukružnom ulaznom alejom. Aleja je zarasla u gustu travu. Više za drugo i nije služila osim za odvoz zemlje i građevinskog krša do jaruge u koju je odlagano smeće. Kologrivov, napredan čovjek i milijunaš, simpatizer revolucije, u to se vrijeme nalazio sa ženom u inozemstvu. Na imanju su bile samo njegove kćeri, Nadja i Lipa s guvernantom i malobrojnom poslugom.

Od parka s jezercima, livadama i vlastelinskom kućom upraviteljeva je kućica bila odvojena gustom živicom crne hudike. Ivan Ivanovič i Nikolaj Nikolajevič obilazili su tu guštaru izvana; i kako su išli, tako su pred njima na jednakim razmacima izlijetala jednaka jata vrabaca kojima je vrvjela živica. Ispunjali su je jednoličnim žuborom kao da pred Ivanom Ivanovičem i Nikolajem Nikolajevičem nekom cijevi podno živice protječe voda.

Prošli su uz staklenik, vrtlarov stan i uz kamene razvaline neke neznane građevine. Razgovor povedoše o novim, mladim snagama u znanosti i književnosti.

– Nađe se tu i tamo i talentiranih ljudi – govorio je Nikolaj Nikolajevič. – No sad su više u modi razni kružoci i udruženja. Gomila je postala utočište onih bez dara, svejedno slijede li Solovjeva, Kanta ili Marxa. Za istinom tragaju još samo usamljenici, a oni kidaju sa svima koji je ne vole dovoljno. Ima li išta na svijetu što bi zasluživalo vjernost? Takvih stvari ima jako malo. Mislim da bi trebalo biti vjeran besmrtnosti, tom drugom, malo jačemu imenu za – život. Treba održavati vjeru u besmrtnost, treba biti vjeran Kristu! Ah, vi se mrštite, nesretniče. I opet baš ništa ne razumijete.

– Nda – mrmljao je Ivan Ivanovič, vitak, plavokos prepredenjak, lukave bradice koja ga je činila sličnim Amerikancu iz Lincolnova vremena (svako malo skupljao bi je u šaku i dohvaćao usnama). – Ja, naravno, šutim. Vi sami znate da na te stvari gledam posve drukčije. Da, zbilja. Kažite, kako su vas

raspopili. Davno sam htio pitati. Sigurno su vas dobro protresli? Anatemizirali? A?

– Čemu skretati s teme? Uostalom, zašto i ne. Anatema? Ne, danas više ne proklinju. Bilo je neprilika, postoje i posljedice. Dugo, naprimjer, ne možeš u državnu službu. U prijestolnice ne puštaju. Ali to su sitnice. Vratimo se mi svome predmetu. Ja sam rekao – treba biti vjeran Kristu. Odmah ću to razjasniti. Vi ne razumijete da čovjek može biti ateist, može ne znati ima li Boga i čemu On, a istodobno znati da čovjek ne živi u prirodi, nego u povijesti, a nju da je, prema današnjem shvaćanju, utemeljio Krist, te da je Evanđelje njezino obrazloženje. A što je zapravo povijest? To je uspostavljanje vjekovnog rada na trajnu pitanju o smrti i njezinu svladavanju u budućnosti. Zato ljudi otkrivaju matematičku beskonačnost ili elektromagnetske valove, zato pišu simfonije. Ići na tom putu naprijed nije moguće bez određena zanosa. Za takva otkrića treba duhovne spreme. Njezini pak izvori nalaze se u Evanđelju. Naprimjer, ljubav prema bližnjemu, taj viši oblik žive energije što pline čovjekovim srcem i traži mogućnost da se izlije. Zatim su tu glavne odrednice suvremenoga čovjeka bez kojih bi on bio nezamisliv: ideja slobodne ličnosti i ideja života kao žrtve. Ne zaboravite da je to zapravo vrlo novo. Stara vremena ne poznaju povijest u tom smislu. U njima je vladala sangvinična podlost surovih, kozičavih Kaligula, koji nisu ni slutili koliko je bez dara svaki nasilnik. Tamo se dizala razmetljiva, mrtva vječnost mjedenih spomenika i mramornih kolonada. Vjekovi i pokoljenja tek su poslije Krista slobodno udahnuli. Tek poslije njega započeo je život u potomstvu, pa čovjek više ne umire vani, za plotom, nego u svojoj kući, u povijesti, u jeku rada na svladavanju smrti, umire i sam posvećen toj ideji. Uh, ja se, što kažu, čak i ušvicao. A on ko magare tvrdoglav!

– Metafizika, brajko. Meni to doktori brane, želudac ne podnosi.

– No da, idite s Bogom. Zaboravimo. Srećković! Kakav samo pogled imate odavde – ne možeš ga se naužiti! A on živi i ne vidi.

U rijeku se nije dalo pogledati. Ljeskala je na suncu, ugibala se i svijala kao limena ploča.

– Zamislite, pet je već prošlo – reče Ivan Ivanovič. – Gledajte, brzi iz Sizrane. Ovuda uvijek prolazi koju minutu poslije pet.

Daleko u ravnici s lijeve na desnu stranu klizio je umiveni žutoplavi vlak, razdaljinom jako umanjen. Spaziše da se najednom zaustavio. Iz lokomotive izviše se bijela klupka pare. Malo poslije doprli su njezini uzbuđeni zvižduci.

– Čudno – reče Voskobojnikov. – Neka nezgoda. Nema inače zašto stati ondje u močvari. Nešto se, sigurno, dogodilo.

Pođimo na čaj.

6.

Nike nije bilo ni u vrtu ni u kući. Jura je pomišljao da se skriva jer mu je dosadno s njime i jer mu nije par. Ujak i Ivan Ivanovič otišli su na terasu raditi, a Juru ostavili da besciljno lunja oko kuće.

Ovdje je bilo neobično lijepo! Svaki bi se čas čuo čist trotonalni cvrkut vuga, s pauzama punim iščekivanja da vlažan, kao iz svirale izmamijen, zvuk posve prožme svu okolicu. Nepokretan, u zraku izgubljen miris cvjetova bio je jarom pritisnut uz gredice. Kako je to podsjećalo na Antibes i Bordigheru! Jura se neprestano okretao lijevo i desno. U zvukovnoj halucinaciji nad poljanicama lebdio je titraj mamina glasa nošen pjevom ptica i zujem pčela. Jura je podrhtavao, činilo se kao da mu majka dovikuje i poziva ga neznano kamo.

Prišao je jaruzi i stao se spuštati. Iz rijetke i na vrhu istovrsne šume sišao je u jošik koji je prekrivao dno jaruge.

Ondje, u vlažnu mraku ležala su skrhana stabla i strvine, bilo je nešto cvijeća i člankovitih stabljika rastavića što su nalikovale na žezla i štapove s egipatskim šarama poput onih u njegovu ilustriranome Svetom pismu.

Jura je postajao sve tužniji. Plakalo mu se. Pao je na koljena i zasuzio.

– Anđele Božji, čuvaru moj sveti – molio je Jura – osnaži moj um na putu istine i kaži mamici da se ne brine, da je meni ovdje lijepo. Ako ima zagrobnog života, Gospode, uzmi mamicu u raj, »ideže lici svjatih i pravednici sijajut jako svetila.«[6] Mamica je bila tako dobra i nije moguće da bi ona bila grešnica, smiluj joj se, Gospodine, i učini da se ne muči. Mamice! – u očajničkoj tuzi dozivao ju je s neba kao novopridošlu sveticu, i odjednom više nije izdržao, srušio se u nesvijest.

Nije dugo ležao obeznanjen. Kad je došao k sebi, čuo je kako ga odozgo zove ujak. Javio se i krenuo gore. Usput se sjetio da nije molio za svoga bez traga nestaloga oca, kako ga je učila Marija Nikolajevna.

Ali njemu je poslije nesvjestice bilo tako dobro da se nije htio odvajati od tog osjećanja lakoće, bojeći se da će ga posve izgubiti. Zaključio je kako neće biti strašno ako se za oca pomoli i koji drugi put.

Pričekat će. Strpiti se – kao da je pomislio. Jura ga uopće nije zapamtio.

7.

Jedanaestogodišnji dječak zamišljena lica i krupnih, crnih očiju, gimnazijalac drugog razreda Miša Gordon, putovao je u kupeu drugog razreda sa svojim ocem, odvjetnikom Gordonom iz Orenburga. Otac je sa službom premješten u Moskvu, a dječak je prelazio u moskovsku gimnaziju. Majka i sestre već davno su bile na mjestu, zauzete glavoboljama oko sređivanja stana.

Dječak i otac treći su se dan nalazili u vlaku.

---

[6] ...gdje lica svetih i pravednici sjaju kao svjetlila. (strcsl.)

Izbijeljena suncem kao vapnom, uz njih je u oblacima vrele prašine jurila Rusija, njezina polja i stepe, gradovi i sela. Putovima su miljeli nizovi tovarnih kola tromo skrećući prema prijelazima pruge, a iz obijesno jurećeg vlaka činilo se da kola stoje bez pokreta i konji dižu i spuštaju noge na jednome mjestu.

Na većim stanicama putnici su omamljeno utrčavali u buffet, a sunce na zalazu kroz stabla staničnog vrta osvjetljavalo je njihove noge i prosijavalo između kotača vagona.

Sva kretanja u svijetu, uzmu li se pojedinačno, proračunato su trijezna; ali kad se sve sabere, ipak su nekontrolirano opijena općom bujicom života koja ih sjedinjuje. Ljudi se muče i trse pokretani mehanizmima vlastitih briga. Ali mehanizmi ne bi djelovali kad njihovim glavnim regulatorom ne bi bilo osjećanje više i bitne bezbrižnosti. Tu bezbrižnost pojačava osjećaj povezanosti ljudskih stvorenja, vjera u međusoban prijelaz jednoga u drugo, osjećaj sreće što se svekoliko zbivanje ne događa samo na zemlji u koju zakapaju mrtve, nego i u nečemu drugome, što jedni nazivlju kraljevstvom Božjim, drugi poviješću, treći još kako drukčije.

U tom pravilu dječak je bio gorka i teška iznimka. Njegov glavni pokretač bio je osjećaj zebnje, a osjećaj bezbrižnosti niti ga je umirivao niti oplemenjivao. Poznavao je tu svoju naslijeđenu osobinu i s brižnim je oprezom hvatao u sebi njezine nagovještaje. Ona ga je žalostila i ponižavala.

Otkad zna za sebe, nije se prestao čuditi kako je to uz svu jednakost ruku i nogu i uz slaganje jezika i navika moguće ne biti ono što su i svi drugi, čak biti nešto što se tek rijetkima sviđa, što se ne voli? Nije mogao shvatiti stanje u kojem, ako si gori od drugih, ne možeš ni pokušati nešto učiniti da bi se popravio i postao bolji. Što znači biti Židov? Zašto to postoji? Čime se nadoknađuje ili potvrđuje taj bespomoćni izazov koji ne donosi ništa osim nesreće?

Kad bi od oca tražio rješenje, on bi odgovarao kako su mu polazišta besmislena i da tako ne treba razmišljati; ali u zamjenu nije nudio ništa što bi Mišu privuklo dubinom smisla i prisililo ga da se šutke podčini neporecivome.

Izuzimljući oca i majku, Miša se postupno ispunjao prezirom prema odraslima koji su zakuhavali kašu kakvu ni pod batinama nisu u stanju kušati. Vjerovao je da će, kad odraste, sve to razmrsiti.

Pa i sada nitko se ne bi usudio reći da je njegov otac pogriješio kad je pohitao za tim luđakom koji je istrčao na platformu, da nije trebalo zaustavljati vlak kada se on, odgurnuvši Grigorija Osipoviča i otvorivši vrata vagona u punom zaletu bacio iz vlaka naglavce na nasip, baš kao što se s mostića bacaju u vodu kupači kada rone.

A kako kočnicu nije povukao tko god, nego glavom Grigorij Osipovič, izlazilo je da vlak stoji tako neobjašnjivo dugo po volji njihove milosti.

Nitko nije točno znao razloge otezanja. Jedni su govorili da je iznenadno zaustavljanje izazvao kvar na zračnim kočnicama, drugi pak da vlak stoji na strmini koju lokomotiva ne može svladati bez zaleta. Širilo se i treće mišljenje po kojem je samoubojica ugledna osoba, i njegov odvjetnik, koji je s njime

putovao, traži da s obližnje stanice Kologrivovke pozovu svjedoke pri sastavljanju zapisnika. Zato se strojovođin pomoćnik i verao na telefonski stup. I drezina je vjerojatno već na putu.

U vagonu je pomalo zaudaralo iz zahoda, pa su smrad pokušavali ukloniti mirisnom vodicom, vonjalo je i na lagano užeglu pečenu kokoševinu zamotanu u prljav i mastan papir. Prosijede dame iz Petrograda, koje je gar iz lokomotive, pomiješan s masnom kozmetikom, pretvarao u vatrene ciganke, nastavljale su se pudrati, rupčićem brisati dlanove i razgovarati dubokim promuklim glasovima. Kad su prolazile mimo Gordonova kupea, navlačile su ogrtače na ramena i uskoću hodnika pretvarale u izvor nove koketerije; Miši se činilo da psiču ili je, sudeći po njihovim stisnutim usnama, trebalo da psiču: »Ah, recite, molim vas, koje li osjećajnosti! Mi smo posebne! Mi smo intelektualke! Mi ne možemo!«

Samoubojičino tijelo ležalo je na travi kraj nasipa. Trak zgrušane krvi crnio se poput oštre znamenke preko čela i razbijena oka te preko njegova lica prelazio znakom za precrtavanje. Krv se činila da nije njegova, iz njega istekla krv, nego kakav primetnuti strani dodatak, flaster, brizak prosušena blata ili mokar brezov listak.

Grupica radoznalaca i uzbuđenih neprestano se mijenjala oko tijela. Nad njim je, mračan i bezizražajan, stajao njegov prijatelj i susjed u kupeu, snažan i uobražen odvjetnik, prava zvijer u košulji vlažnoj od znoja. Malaksavao je na vrućini i hladio se mekim šeširom. Na sva je raspitivanja slijegao ramenima i, nikome se i ne okrećući, cijedio: »Alkoholičar. Zar nije jasno? Najtipičnija posljeilica delirija.«

Dvaput ili triput tijelu je prilazila suhonjava žena u vunenoj haljini i čipkanom rupcu. To je bila udovica Tiverzina, majka dvojice strojovođa, koja je s dvjema snahama besplatno putovala režijskom kartom trećeg razreda. Tihe, u marame zabrađene žene šutljivo su išle za njom kao dvije redovnice za nadstojnicom. Skupina je izazivala poštovanje. Pred njima su se razmicali.

Muž Tiverzine živ je izgorio u željezničkoj nesreći. Zaustavila se nekoliko koraka od trupla da bi pogledala kroz gomilu, a uzdasima kao da je uspoređivala. »Kako je komu suđeno«, činilo se da je govorila. »Neki po Božjoj volji, a gle što se ovdje dogodilo – od bogata života i sumanute glave.«

Putnici su obilazili mrtvo tijelo, ali se i vraćali u vagon iz straha da ih tko ne pokrade.

Kad su iskakivali na nasip, razgibavali se, brali cvijeće i protrčavali, svima se činilo da se okolni krajolik pojavio zahvaljujući zastoju, da močvarne livade s breščićima, široke rijeke i lijepe kuće, s crkvom na visokoj suprotnoj obali uopće i ne bi bilo da se nije desila nesreća.

Čak i sunce, koje se činilo da i samo pripada okolišu, s predvečernjom je bojažljivošću obasjavalo prizor uz tračnice, gotovo da mu se približavalo plašljivo poput krave iz stada što je paslo u blizini, koja se primaknula nasipu i gledala u ljude.

Potresen svime što se dogodilo, Miša je u prvim trenucima plakao od tuge i straha. Za dugog putovanja samoubojica je nekoliko puta zalazio u njihov kupe i

satima razgovarao s Mišinim ocem. Govorio je da smiruje dušu u moralno čistoj tišini i bistrini njihova društva i raspitivao se kod Grigorija Osipoviča o raznim pravnim finesama i parničnim pitanjima, posebno mjeničnim i darovnim, o bankrotima i krivotvorinama.

– A, tako dakle? – čudio se Gordonovim tumačenjima. – Vi baratate nekim blagonaklonijim uredbama. Moj odvjetnik ima drukčije informacije. On na te stvari gleda puno mračnije.

Svakiput kad bi se taj nervozni čovjek smirio za njim je iz prvog razreda dolazio njegov odvjetnik i suputnik i vukao ga u vagon-restoran na šampanjac. To je bio taj snažni, bezočni, glatko izbrijani i kicoški odvjetnik koji je sada stajao nad lešom, ničemu se na svijetu ne čudeći. Nije se moglo oteti dojmu da mu je stalna uznemirenost njegova klijenta u nekom smislu išla naruku.

Otac je pričao da je to poznati bogataš, dobričina i lakomislen čovjek, već pomalo i neuračunljiv. Nije se sustezao pred Mišom, nego je pripovijedao o svome sinu, Mišinu vršnjaku, i o pokojnoj ženi, zatim prelazio na svoju drugu obitelj, koju je također ostavio. Onda bi se sjetio nečega, blijedio užasnuto, govorio nesuvislo i gubio se.

Prema Miši je iskazivao neobjašnjivu, vjerojatno usiljenu, nježnost, koja Miši možda i nije bila namijenjena. Neprestano mu je nešto poklanjao, zbog čega je na velikim kolodvorima odlazio u čekaonice prvog razreda u kojima su bile prodavaonice knjiga, igračaka i lokalnih suvenira.

Pio je neprestano, tužio se kako već treći mjesec ne spava; a kad se kojim slučajem i otrijezni, trpi muke o kojima normalan čovjek nema ni pojma.

Časak prije kraja upao je u njihov kupe, zgrabio Grigorija Osipoviča za ruku, pokušao nešto reći, ali ne mogavši, istrčao je na platformu i skočio iz vlaka.

Miša je razgledao malu zbirku uralskih minerala u drvenoj škrinjici – posljednji pokojnikov dar. Iznenada svi se uokolo uzvrpoljiše. Vlaku je prišla drezina iz koje je iskočio istražitelj u kapi s kokardom, liječnik i dvojica gradskih stražara. Začuše se hladni, poslovni glasovi. Postavljali su pitanja i nešto zapisivali. Sklizući se i padajući po pijesku, kondukteri su i stražari nespretno vukli tijelo uz nasip. Neka je žena zakukala. Ljude pozvaše u vagone i dadoše znak. Vlak krenu.

8.

»Opet taj čičak!« zlobno pomisli Nika i ustumara se po sobi, dok su glasovi gostiju nadolazili. Odstupnica je bila presječena. U spavaonici su bila dva kreveta, Voskobojnikovljev i njegov, Nikin. Ne razmišljajući previše, on se zavuče pod drugi.

Slušao je kako ga traže, dozivlju po drugim sobama, čude se njegovu nestanku. Zatim uđoše u spavaću.

– A šta ćemo, Jura – reče Vedenjapin – prošeći, možda ti se drug kasnije i pojavi da se naigrate.

Poveli su razgovor o sveučilišnim nemirima u Petrogradu i Moskvi i Niku držali gotovo dvadesetak minuta u njegovoj glupoj i ponižavajućoj klopci. Nakraju iziđoše na terasu, a Nika tiho otvori prozor i iskoči u park.

Danas je bio izvan sebe, a prethodne noći nije ni oka sklopio. Išla mu je četrnaesta godina i dozlogrdilo mu je biti malcem. Cijelu noć nije spavao i u zoru je izišao iz kuće. Sunce se pomaljalo, a zemlju je u parku pokrivala duga, od rose mokra, vijugava sjena drveća. Nije bila crne, nego tamnosive boje, poput namočena sukna. Omamljujući miris jutra kao da se dizao upravo iz te vlažne sjene s izduženim, svijetlim tracima kao djevojačkim prstima.

Iznenada na nekoliko koraka od njega promače srebrenasti trak žive, slične kaplji rose u travi. Miljela je i tekla, a zemlja je nije upijala. Neočekivano oštrim pokretom mlaz se hitne ustranu i nestade. Bio je to sljepić. Nika se stresao.

Čudan je on bio dječak. Kad bi bio uzbuđen, sam je sa sobom razgovarao. Sklonošću uzvišenim mislima i paradoksima oponašao je svoju majku.

»Kako je lijepo na svijetu!« pomisli. »Ali zašto je od toga uvijek tako bolno? Bog, naravno, postoji. A ako postoji, onda je On ja. Evo, ja joj naređujem«, pomisli gledajući u jasiku, odozdo dogore zahvaćenu treperenjem (njezini mokri, ljeskavi listovi kao da su bili iz lima izrezani), »evo, ja joj zapovijedam«, i u bezumnu veličanju svojih moći on nije prošaptao, nego svim sobom, svom svojom snagom, zaželio i pomislio: »Zamri!« – i drvo se istog časa poslušno ukočilo. Nika se radosno nasmijao i što ga noge nose potrčao na rijeku da se okupa.

Njegov otac, terorist Dementij Dudorov, milošću najvišeg mjesta robijao je u zamjenu za vješala na koja je bio osuđen. Majka, jedna od gruzijskih kneginjica Eristovih, vječito se nečim zanosila – bilo bunama i buntovnicima, ekstremnim idejama, poznatim umjetnicima, bilo siromašnim nesretnicima.

Obožavala je Niku i od njegova imena Inokentij pravila mnoštvo nevjerojatno nježnih i luckastih nadimaka, kao Inoček ili Nočenjka. Vodila ga je u Tiflis svojoj rodbini da ga pokaže. Njega je ondje najviše zadivilo široko razraslo drvo uz kuću u kojoj su odsjeli. Bio je to nekakav nezgrapan tropski gorostas. Listovima nalik na slonovska ušesa, štitio je cijelo dvorište od užarena južnog neba. Nika se nije mogao navići na misao da se to drvo ubraja u biljke, a ne u životinje.

Za dječaka je postalo opasno da nosi ozloglašeno očevo ime. S odobrenjem Nine Galaktionove Ivan Ivanovič spremao se na najvišemu mjestu zamoliti da se Niki odobri majčino prezime.

Dok je ležao pod krevetom, srdeći se na cijeli svijet, on je između svega drugoga mislio i na to. Tko je Voskobojnikov da svojim upletanjem ide tako daleko? Naučit će on njih pameti!

I ta Nadja! Ako je njoj petnaest godina, nema ona pravo dizati nos i s njime razgovarati kao s djetetom. Pokazat će on njoj!

»Mrzim je«, ponovi nekoliko puta u sebi. »Ubit ću je! Pozvati je u čamac i utopiti.«

A i mama mi je prava. Naravno, nasanjkala je i njega i Voskobojnikova kad je otputovala. Nije ona ni na kakvome Kavkazu. Jednostavno je na prvom raskršću skrenula na sjever, i sada mirno, zajedno sa studentima, puca na policiju po Petrogradu. A on mora živ sagnjiti u ovoj rupi. No, on će ih ipak sve nadigrati. Nadju utopiti, gimnaziju napustiti i pobjeći ocu u Sibir da dižu ustanak.

Rub ribnjaka posve je zarastao u lokvanj. Uza suh šum čamac se usijecao u taj gustiš. Kroz rasjeline u raslinju pomaljala se voda kao sok iz lubenice zasječene u trokut.

Dječak i djevojčica uhvatiše čupati lokvanje. Oboje su posegnuli za istom, žilavom i gumastom stabljikom. Ona ih povuče, i djeca se sudariše glavama. Kao čakljom čun je potegnulo k obali. Stabljike su se mrsile i kratile, a bijeli cvjetovi, s tučkom upadljivim kao žumanjak prošaran krvlju, tonuli su i izranjali dok je voda klizila s njih.

Nadja i Nika i dalje su kidali cvjetove, sve više nakretali lađicu i nalijegali na njezin bok.

– Dogulilo je učiti – reče Nika. – Vrijeme je da se počne živjeti, zarađivati, otići u svijet.

– A ja upravo htjela zamoliti da mi pokažeš kvadratne jednadžbe. Moja je algebra toliko slaba da zamalo nisam dobila popravni.

Niki se učinilo da u tim riječima ima zabadanja. Naravno, stavlja ga tamo gdje mu je mjesto, kaže mu da je još dijete. Kvadratne jednadžbe! A oni još ni da primirišu algebri.

Skrivajući da je uvrijeđen, zapita hinjenom ravnodušnošću i odmah shvati da je to glupo:

– Kad odrasteš, za koga ćeš se udati?

– O, to je još daleko. Možda ni za koga. Nisam razmišljala.

– Samo, molim, ne uobražavaj da me to jako zanima.

– Zašto onda pitaš?

– Gusko jedna.

Počeli su se svađati. Nika se sjetio svoga jutrošnjeg ženomrzaštva. Zagrozio se Nadji da će je utopiti bude li i dalje drska.

– Probaj – rekla je.

Zgrabio ju je oko pasa, i među njima započe tučnjava u kojoj oboje izgubiše ravnotežu i padoše u vodu.

Oboje su znali plivati, ali lokvanji su im se hvatali oko ruku i nogu, a dno još nisu dosezali. Nakraju, gacajući kroz žabokrečinu, uzveraše se na obalu. Voda je potocima tekla iz njihove obuće i džepova. Nika se jako izmorio.

Da se to dogodilo još nedavno, možda oko ovog proljeća, u sličnoj situaciji, sjedeći usporedo mokri mokrijani, oni bi poslije takve vožnje vikali jedno na drugo, grdili se ili bi se smijali.

A sada su šutjeli i s mukom disali, dotučeni besmislenošću onoga što im se dogodilo. Nadja se smutila i šuteći negodovala, a Niku je boljelo cijelo tijelo kao da su mu štapom prebili noge i ruke a rebra natukli.

Nadja najzad tiho, odraslo, izusti: »Luđače!« – a on također odraslo: »Oprosti.«

Pošli su kući ostavljajući za sobom mokar trag kao dvije vodarske bačve. Put ih je vodio prašnom uzbrdicom punom zmija, kraj mjesta na kojem je Nika jutros vidio sljepića.

Sjetio se čarobne veličajnosti noći, svitanja i svoje jutrošnje svemoći, kad je vlastitom voljom zapovijedao prirodi. »Što bih joj sada naredio?« pomisli. »Što bi najradije htio?« Učini mu se da bi od svega najviše volio kad bi još jednom, bilo kada, pao s Nadjom u ribnjak, i mnogo bi ovoga časa dao samo da sazna hoće li to biti ikad ili nikada.

DRUGI DIO

DJEVOJKA IZ DRUGOJAČIJE SREDINE

1.

Rat s Japanom još nije išao kraju. Drugi, međutim, događaji neočekivano su ga zasjenili. Rusijom su tutnjili valovi revolucije, jedan veći i neobičniji od drugoga.

U to vrijeme u Moskvu je s Urala doselila udovica inženjera, Belgijanca, rusificirana Francuskinja Amalija Karlovna Gišar s dvoje djece, sinom Rodionom i kćeri Larisom. Sina je upisala u vojnu školu, a kćer u žensku gimnaziju, slučajno istu, čak i u isti razred u koji je išla i Nadja Kologrivova.

Iza muža ostalo je madam Gišar uštede u papirima kojima je vrijednost dotad rasla, ali je sada počela padati. Kako skrštenih ruku ne bi gledala propadanje svoga novca, madam Gišar od Levickinih je nasljednika kupila neveliku krojačnicu blizu Trijumfalnih vrata, s pravom na dotadašnju firmu, uz preuzimanje mušterija i svih švelja i učenica.

Madam Gišar učinila je to po savjetu odvjetnika Komarovskog, muževa prijatelja i njezina pokrovitelja, hladnokrvnog špekulanta koji je poslovni život Rusije imao u malom prstu. S njime se dopisivala u vezi s preseljenjem, on ih je dočekao na kolodvoru, on ih provezao preko sve Moskve u pansion »Crna Gora« u Oružarskoj ulici, gdje im je unajmio sobu, on ju je nagovorio da Rodju dade u kadetsku školu, a Laru u gimnaziju koju je sam preporučio, i on se neuljudno šalio s dječakom, a u djevojčicu gledao tako da je crvenjela.

2.

Oko mjesec dana proveli su u »Crnoj Gori« prije no što će se preseliti u manji trosobni stan uz radionicu.

To su bili najgori dijelovi Moskve – siledžije i njihovi brlozi, cijele ulice razvrata, staništa propalih egzistencija.

Djecu nije čudila prljavština pansiona, ni stjenice, ni bijeda namještenih soba. Poslije očeve smrti majka je živjela u vječitu strahu od siromaštva. Rodja i Lara navikli su se slušati kako oni žive na rubu propasti. Znali su da nisu djeca s ulice, ali duboko u njima pojavila se ona bojažljivost pred bogatima kakvu su osjećala djeca iz sirotišta.

Živ primjer takva straha davala im je njihova majka. Amalija Karlovna bila je punašna plavka od kakvih trideset i pet godina, u koje su srčane napadaje

smjenjivali napadaji gluposti. Bila je grdna kukavica koja se smrtno bojala muškaraca. Upravo stoga, u strahu i bespomoćnosti, ona im je išla iz naručja u naručje.

U »Crnoj Gori« stanovali su u sobi broj dvadeset tri, a na dvadeset četvrtom broju od otvaranja pansiona živio je violončelist Tiškevič, znojava i ćelava dobričina s peričicom, koji je molitveno sklapao ruke, stiskao ih na grudima kad bi koga u što uvjeravao, a glavu zabacivao i zaneseno prevrtao očima dok je svirao u društvima ili nastupao na koncertima. Rijetko je bio kod kuće jer je po cijele dane provodio u Boljšom teatru ili na Konzervatoriju. Susjedi su se upoznali, a uzajamne su ih usluge zbližile.

Kako su katkad, za posjeta Komarovskog, Amaliji Karlovnoj djeca smetala, Tiškevič joj je, odlazeći, počeo ostavljati ključ svoje sobe da bi primila prijatelja. Ubrzo je madam Gišar toliko privikla na Tiškevičev samoprijegor da mu je nekoliko puta u suzama dotrčala po zaštitu pred svojim pokroviteljem.

3.

Kuća je bila prizemnica, nedaleko od ugla Tverske. Osjećala se blizina Brestske željeznice. Uz nju su se nizali njezini objekti: zajednički stanovi za službenike, ložionice i skladišta.

Na putu kući onuda je prolazila Olja Demina, pametna djevojčica, rođakinja jednog namještenika moskovskog teretnog kolodvora.

Bila je sposobna učenica. Nju je isticala stara vlasnica, a sad ju je počela privlačiti k sebi i nova. Olji Deminoj jako se sviđala Lara.

Sve je ostalo kao u vrijeme Levicke. Mahnito su se vrtjeli šivaći strojevi pod spuštenim nogama ili razigranim rukama umornih švelja. Poneka je šila tiho sjedeći na stolcu i izvlačeći ustranu ruku s iglom na dugu koncu. Krpica je bilo svuda po podu. U razgovoru trebalo je nadvikati lupu strojeva i skladan pjev Kirila Modestoviča, kanarinca u krleci pod prozorskim svodom, tajnu čijeg imena je bivša vlasnica odnijela sa sobom u grob.

U čekaonici su dame u živopisnoj skupini okruživale stol sa žurnalima. Stajale su ili sjedile polunalakćene u pozama koje su vidjele na slikama i, razgledajući modele, savjetovale se o krojevima. Za drugim stolom, na šefovskom mjestu, sjedila je pomoćnica Amalije Karlovne, starija krojačica Faina Silantjevna Fetisova, koščata žena s bradavicama u udubljenjima uvelih obraza.

Među požutjelim zubima držala je koštani cigaršpic s cigaretom, žmirkala očima sa žutim bjeloočnicama i, ispuhujući na usta i nos žute kolutove dima, u bilježnicu je zapisivala mjere, brojeve priznanica, adrese i želje skupljenih mušterija.

Amalija Karlovna bila je u radionici nova i neiskusna. Nije se osjećala gospodaricom u punom smislu. Ali radnice su bile čestite, a na Fetisovu se

moglo osloniti. Vremena su, međutim, bila teška. Amalija Karlovna bojala se i razmišljati o budućnosti. Padala je u očajanje. Ništa joj nije polazilo za rukom.

Komarovski im je često dolazio. Kad bi Viktor Ipolitovič prolazio radionicom prema njihovu stanu, plašeći usput razodjevene gizdelinke, koje su se skrivale pred njim iza zaslona i odande vragolasto uzvraćale na njegove preslobodne šale, švelje su s negodovanjem podrugljivo šaptale za njim: »Posjetio«, »Njezin«, »Amalkin dragan«, »Bičina«, »Ženska pokora«.

Predmetom još veće mržnje bio je njegov buldog Jack, kog je katkad dovodio na povodcu i koji ga je tako naglim trzajima vukao za sobom da je Komarovski posrtao, polijetao naprijed i išao za psom ispružene ruke kao slijepac za vodičem.

Jednom u proljeće Jack je Laru dohvatio za nogu i razderao joj čarapu.

– Ja ću njega zatući, nečastivoga – bezazleno Olja Demina prošapta Lari na uho.

– Doista odurno pseto. Ali kako, luda glavo, kako ćeš to izvesti?

– Tiše, ne viči. Ja ću vas naučiti. Jaja, naprimjer, za Uskrs ima kamenih. Eto, kod vaše mamice na komodi...

– No da, mramorna, kristalna.

– To, to. Nagni uho. Treba uzeti, umočiti u loj, loj se zalijepi, nagutat će se on, šugavi, nabokati sotona – i gotovo! Otegao papke! Staklo!

Lara se smijala i sa zavišću mislila: djevojčica živi u oskudici, radi. Djeca iz naroda rano sazrijevaju. A gle koliko je u njoj još čistoga, djetinjega. Jaja, Jack – odakle se to skuplja? »Zašto je moja sudbina«, mislila je Lara, »da sve vidim i da zbog svega patim?«

4.

»Zna se, mama je njemu – kako se to kaže... Pa i on – mami to isto... Gnjusne riječi, neću ih ni izgovarati. A u tom slučaju zašto on mene tako gleda? Zar joj nisam kći?«

Imala je nešto više od šesnaest, ali bila je posve izrasla djevojka. Davali su joj osamnaest, pa i više. Imala je bistru glavu i prilagodljiv karakter. I bila vrlo privlačna.

I ona i Rodja znali su da će se za sve što ih u životu čeka morati sami izboriti. Za razliku od dokonjaka i bogatuna, oni se nisu imali kad prepuštati preranom lukavstvu pa teorijski saznavati stvari koje ih praktično još ne dotiču. Prljavština je jednostavno suvišna. Lara je bila najčistije biće na svijetu.

Brat i sestra znali su cijenu svemu i strepili su nad postignutim. Trebalo je biti na dobru glasu da bi se uspjelo. Lara je dobro učila, ali ne iz neke velike žeđi za znanjem, nego zato da bi bila oslobođena školarine, a za to je trebalo biti dobar đak. Kao što je dobro učila, ona je bez napora prala posuđe, pomagala u radionici i obavljala poslove za majku. Kretala se tiho i lako, a sve je na njoj – nenametljiva hitrina, stas, glas, sive oči i plava kosa – pristajalo jedno uz drugo.

Bila je nedjelja, sredina srpnja. Praznikom ujutro moglo se malo dulje protezati u krevetu. Lara je ležala na leđima, ruku unatrag zabačenih i složenih pod glavom.

Radionicom se širila neuobičajena tišina. Prozor prema ulici bio je otvoren. Lara je slušala kako u daljini tandara kočija, a onda grubo kloparanje njezinih kotača, koji su s kaldrme upali u žlijeb tračnica konjskog tramvaja, prelazi u tiho kao nauljeno klizenje.

»Još malo prodrijemati« – pomisli Lara. Bruj grada uspavljivao je poput pjesme. Svoje tijelo i njegov položaj na postelji sada je osjećala samo kroz dvije točke – uzdignutim lijevim ramenom i palcem desne noge. To su tek rame i noga, a sve drugo – više ili manje ona sama, duša joj ili njezina bit, skladno složena u obrise i predano usmjerena budućnosti.

»Treba zaspati« – mislila je i u mašti ovog časa vidjela osunčani dio Karetne tržnice, spremišta kolskih poduzeća s golemim kolima za prodaju na čisto pometenim podovima, brušeno staklo kočijskih fenjera, punjene medvjede, bogat život. A malo niže – dočaravala si je Lara u mislima – vježba draguna u Znamenskim vojarnama, timareni, poslušni konji koji idu ukrug, skokovi iz zaleta u sedlo i jahanje korakom, pa kasom i galopom. I razjapljena usta dadilja s djecom i dojilja, izvana poredanih uz ogradu vojarne. »A još niže«, mislila je Lara, »Petrovka, obrisi Petrovke.«

»Ama, zaboga, Lara! Odakle takve misli? Jednostavno, hoću vam pokazati gdje stanujem. To više što smo upravo tu.«

Olga, kći njegovih znanaca u Karetnom, imala je imendan. A slavili su odrasli – ples, šampanjac. Zvao je mamu, ali ona nije mogla.

Osjećala se loše. Mama je rekla: »Povedite Laru. Ionako me uvijek opominjete: ›Amalija, čuvajte Laru.‹ Evo, čuvajte je.« I on ju je, bogme, čuvao! Ha-ha-ha! Kakva luda stvar, taj valcer! Vrtiš se, vrtiš i ni na što ne misliš. Dok svira glazba, sva vječnost prolazi, poput života u romanima. No samo što svirka stane, javi se osjećaj sablazni, gotovo da su te polili hladnom vodom ili zatekli nagu. Osim toga, iz razmetljivosti priznaješ te slobode drugima da bi pokazala kako si ti već odrasla.

Nije mogla ni zamisliti da on tako dobro pleše. Kako pametne ruke ima, kako se sigurno hvata struka! Ali tako se poljubiti neće više nikome dati. Ne bi mogla nikada pretpostaviti da se u tuđim usnama može skupiti toliko besramnosti, dok se onako dugo pritiskuju uz tvoje vlastite.

Prekinuti s glupostima. Jednom zauvijek. Ne izigravati naivku, ne ulagivati se, ne spuštati oči stidljivo. Prije ili kasnije to loše svrši. Rub provalije tu je, nadomak. Korak, i već letiš. Ne misliti na ples. U njemu je sve zlo. Ne bojati se odbiti. Izmisliti da nisi učila plesati, da si slomila nogu.

5.

Sjeseni su krenuli nemiri na pružnim pravcima moskovskoga željezničkog čvora. Rad je prekinut na pruzi Moskva-Kazan. Trebao im se priključiti i pravac Moskva-Brest. Odluka je bila donesena, ali se u pružnom komitetu nisu mogli složiti o danu proglašenja štrajka. No svi su za nj znali, pa se čekalo samo vanjski povod da on i krene sam od sebe.

Bilo je hladno i sumorno jutro početkom listopada. Tog je dana trebala biti plaća. Dugo nije stizala nikakva obavijest iz računovodstva. A onda u kancelariju dođe dječak s platnom listom i hrpom radničkih knjižica izdvojenih za upis odbitaka. Započe isplata. Beskrajnim pojasom neograđena prostora, koji je dijelio kolodvor, radionice, ložionice, skladišta i kolosijeke od drvenih zgrada uprave, krenuli su po nadnicu sprovodnici, skretničari, bravari i njihovi pomoćnici te čistačice vagona.

Mirisalo je na početak gradske zime, na ugaženo klenovo lišće i bljuzgavicu, na gar iz parnjača i na topao raženi kruh tek izvađen iz peći u podrumu staničnog restorana. Dolazili su vlakovi i odlazili. Slagali su ih i razlagali mašući smotanim ili razvijenim barjačićima. Sa svih strana razlijegali se rogovi čuvara pruge, zviždaljke kočničara i duboke sirene lokomotiva. Stupovi dima dizali su se beskonačnim ljestvama u nebo. Spremne za polazak, naložene su lokomotive čekale i hladne zimske oblake furile svojim oblacima vrele pare.

Rubom nasipa šetali su gore-dolje načelnik sekcije, prometni inženjer Fufligin i pružni majstor staničnog odsjeka Pavel Ferapontovič Antipov. Antipov je dodijavao službi remonta žalbama na materijal koji su mu slali za obnovu tračnične mreže. Čelik je bio slabe rastezljivosti. Šine nisu izdržavale probe na savijanje i lom, pa će, prema mišljenju Antipova, pucati na studeni. U upravi su bili ravnodušni na žalbe Pavla Ferapontoviča. Netko je na tome punio džepove.

Fufligin je nosio skupu, raskopčanu bundu sa željezničarskim širitom, a pod njom novo civilno odijelo od ševiota. Pažljivo je koračao nasipom uživajući u općem izgledu svoga kaputa, pravilnim naborima hlača i elegantnom obliku svojih cipela.

Antipovljeve riječi na jedno su mu uho ulazile i na drugo izlazile. Fufligin je mislio na nešto drugo, svaki čas vadio sat, gledao u nj i nekamo žurio.

– Točno, točno, prijatelju – nestrpljivo je prekidao Antipova – ali samo na glavnim linijama, na otvorenoj pruzi gdje je velik promet. A vidi ovo tvoje! Neke sporedne pruge i vicinali, trice i kučine, u najboljem slučaju – ranžiranje praznih teretnjaka i križište manevarki. I on je još nezadovoljan! Pa ti si lud! Ne treba tu ni takvih tračnica, možeš i drvene postaviti.

Fufligin je pogledao na sat, zaklopio ga i zagledao se u daljinu gdje se cesta približavala pruzi. Na zavoju puta pojavila se kočija. To je bila privatna Fufliginova zaprega. Po njega je dolazila žena. Kočijaš je zaustavio konje gotovo uz nasip obuzdavajući ih i ejkajući na njih tanušnim ženskim glasićem

kakvim dadilje tepaju dojenčetu – konji su se plašili željezničke pruge. U kutu kočije, nehajno zavaljena u jastuke, sjedila je privlačna dama.

– Pa, brate, do druge neke prilike – reče načelnik sekcije i mahne rukom – samo ne o tvojim, na priliku, šinama. Ima i važnijih stvari.

Supruzi odjuriše.

6.

Poslije tri ili četiri sata, nešto prije sumraka, u polju uz cestu kao iz zemlje da izrastoše dvije spodobe kojih ondje prije nije bilo i koje uz česta osvrtanja brzo zamakoše. Bili su to Antipov i Tiverzin.

– Pođimo brže – reče Tiverzin. – Ne bojim se ja da uhode neće slijediti, ali sad će kraj i tom natezanju, izmiljet će iz rupa i hajkati. Žive ih vidjeti ne mogu. Kad kola krenu nizbrdo, nema zaustavljanja. Na što ti i komitet i igra s vatrom i zavlačenje pod zemlju! I ti si mi pravi, one mlakonje s Nikolajevske podržavaš.

– Darja ima trbušni tifus. Morao bih je u bolnicu. Dok je ne zbrinem, nisam nizašta.

– Kažu da je plaća. Sići ću do kancelarije. Da nije danas plaće, prisežem pred Bogom, pljunuo bih na vas i ne časeći časa sam bih prekinuo to petljanje.

– Na koji to način, molit ću lijepo?

– Nema tu velike mudrosti. Spustiti se u kotlovnicu, potegnuti sirenu i gotova priča.

Pozdraviše se i krenuše svaki na svoju stranu.

Tiverzin tračnicama krene put grada. Ususret mu dolazili ljudi koji su već podigli plaću. Bilo ih je mnogo. Na prvi je pogled zaključio da je gotovo sve stanično osoblje isplaćeno.

Mračilo se. Na otvorenu prostoru, uz kancelariju, besposleni radnici skupljali su se pod svjetlom iz kancelarijskih svjetlila. Nedaleko je stajala Fufliginova kočija. U njoj je Fufligina sjedila u istoj pozi, a od jutros kao da i nije izlazila iz kola. Čekala je muža koji je podizao novac u kancelariji.

Neočekivano se spustila susnježica. Kočijaš je sišao s boka da digne kožni krov. Dok se nogom opirao o stražnju stranu kola i rastezao napete nosače, Fufligina je uživala u bisernosrebrenoj vlažnoj smjesi koja je svjetlucala pod kancelarijskim svjetlima. Ukočen i nestvaran pogled upućivala je iznad skupljenih radnika, takav da bi, bude li nužde, taj pogled nedirnut mogao proći i kroz njih kao što bi prošao kroz oblak ili sumaglicu.

Tiverzin je slučajno uhvatio taj njezin izraz od kojeg mu bi neugodno. Prođe pored nje bez naklona, odlučan da po plaću svrati kasnije, samo da u kancelariji ne sretne još i njezina muža. Krenuo je do manje osvijetljene strane, gdje su bile radionice i gdje se crnio okretišni krug s tračnicama koje su vodile u ložionicu.

– Tiverzin! Kuprik! – dozivalo ga je nekoliko glasova iz mraka. Hrpica ljudi stajala je pred radionicama. Unutra je netko vikao, a čuo se i plač djeteta. – Kiprijane Saveljeviču, zaštitite dječaka – javila se iz skupine neka žena.

Stari majstor Petar Hudolejev opet je, po običaju, lemao svoju žrtvu, maloljetnog učenika Jusupku.

Hudolejev nije oduvijek kinjio podređene, niti je bio naprasna pijanica teške ruke. Nekada su čak i trgovačke i popovske kćeri s moskovske periferije zagledale živahnoga majstora. On je pak bacio oko na Tiverzinovu majku, ondašnju učenicu završnog razreda eparhijske škole, ali ga je ona odbila i pošla za njegova prijatelja, strojovođu Savelija Nikitiča Tiverzina.

U šestoj godini njezina udovištva, koje ju je snašlo poslije strašne smrti Savelija Nikitiča (izgorio je 1888. godine u poznatom sudaru vlakova) Petar je Petrovič ponovio svoju prošnju, ali ga je Marfa Gavrilovna i opet odbila. Tada se Hudolejev propio i počeo bjesnjeti izravnavajući tako račune s cijelim svijetom, krivcem, kako je mislio, svim njegovim nevoljama.

Jusupka je bio sin pazikuće Gimazetdina koji je radio u Tiverzinovoj kući. Tiverzin se brinuo o dječaku u radionici, a to je u Hudolejevu samo raspirivalo zlobu.

– Kako turpiju držiš, Azijate – urlao je Hudolejev, vukao Jusupku za kosu i tukao ga po vratu. – Tako li se liv turpija? Tebe pitam, lipov sveče, kosooki, oćeš mi posao gaditi?

– Neću, striko, joj neću, joj boli.

– Iljadu mu puta reci, sprijeda podmetni vijak, onda zavrći, a on svoje pa svoje. Samo što mi osovinu nije slomio, kopile.

– Osovinu nisam ni takao, striče, bogami, ni takao.

– Zašto dijete mučiš? – upita Tiverzin proguravši se kroz gomilu.

– Kad se domaći psi grizu, tuđi neka ne prilazi – odreza Hudolejev.

– Pitam te, zašto proganjaš dijete?

– A ja tebi kažem, socijalkomandire, da nas ostaviš na miru. Njega treba klopiti kojiput, smeće jedno, samo što mi osovinu nije slomio. Nek mi ruke ljubi što je živ ostao, vrag kosooki – a ja sam mu tek uši natrljao i za kosu povukao.

– A po tvojem, striče Hudolej, trebalo bi mu glavu otkinuti. Srami se. Stari majstor, i sijede uhvatio, ali pameti nisi stekao.

– Bježi, govorim, bježi, dok si čitav! Zatući ću te, prkno pasje! Tebe su, metiljavca, na pragovima napravili, ocu pred nosom. Tvoju majku, vrtirepku, znam ja dobro, mačku ofucanu, suknju progorjelu!

Za sve što je slijedilo nije trebalo više od trena. Obojica su dohvatili prvo što im je došlo pod ruku s tokarske klupe na kojoj su u neredu ležale teške alatke i komadi željeza. Bili bi ubili jedan drugoga da ljudi hrpimice ne pohitiše da ih rastave. Hudolejev i Tiverzin stajahu nagnutih glava, gotovo se dotičući čelima, blijedi, zakrvavljenih očiju. Od uzrujanosti nisu mogli ni riječi progovoriti. Čvrsto su ih držali za ruke na leđima. Svaki čas, kad bi skupili snage, počinjali bi se otimati, izvijajući se cijelim tijelom i vukući za sobom one što su ih držali.

Kopče su i puceta s njihove odjeće pootpadala, a kaputi i košulje spuzli s ramena. Neskladna vika oko njih nije prestajala.

– Dlijeto! Dlijeto mu otmi – provalit će tikvu. – Mir, mir, striko Petre, izvrnut ću ruku! Još će s njima biti gužve. Svakog na svoju stranu, pod ključ, i gotovo.

Iznenada Tiverzin s golemim naporom strese sa sebe klupko navaljenih tjelesa, istrgne se i u skoku dohvati vrata. Najprije se baciše za njim, ali, shvativši da se on ne misli vraćati, ostaviše ga na miru. Oko njega legla je jesenja vlaga, noć i pomrčina.

– Činiš im dobro, a oni ti nožem pod rebra – mumljao je nesvjestan kuda je i zašto krenuo.

Svijet podlosti i lažnih vrijednosti, u kojem odebljala dama može onako gledati preko zaglupavljelih radnika, a pijančina, žrtva takva reda stvari, nalazi zadovoljstvo u ponižavanju sebi sličnih, taj je svijet ovog časa mrzio više nego ikad prije. Išao je brzo kao da njegova žurba približava vrijeme kad će sve na svijetu biti razumno i skladno, kao što je to sada bilo u njegovoj pregrijanoj glavi. Znao je kako njihove težnje posljednjih dana, nemiri na željeznici, govori na skupovima i odluka o štrajku još nije ispunjenje, ali nije ni odustajanje – sve su to samo dijelovi velikoga puta koji je još pred njima.

Njegovo uzbuđenje, međutim, bilo je toliko da je htio odjednom, bez predaha, preletjeti to rastojanje. Široko razbacujući nogama nije shvaćao kamo ide, ali su noge savršeno znale kamo ga nose.

Tiverzin nije dugo nagađao da je poslije njegova i Antipovljeva odlaska iz skrovišta odlučeno na sastanku da štrajk počne tu istu večer. Članovi komiteta podijelili su među sobom koji će kamo ići i koga će dignuti. Kada se iz remontne radionice, kao iz Tiverzinove duše, otkinuo hripljiv, a onda sve čišći i ujednačeniji pisak, od ulaznog semafora prema gradu već je kretala gomila iz radionice i s teretnog kolodvora, ulijevala se u novu gomilu koja je na Tiverzinov zvižduk ostavila posao u kotlovnici.

Dugo je bio uvjeren kako je on sam te noći zaustavio rad i promet prugom. Tek će mu kasniji procesi, na kojima su mu sudili za mnoge stvari, i na kojima neće biti optužen za poticanje štrajka, otkriti zabludu.

Ljudi su istrčavali i zapitkivali: – Kamo zovu narod? – Iz mraka su odgovarali: – Nisi valjda gluh. Čuješ – uzbuna. Požar gasiti. – A gdje gori? Ako svira, znači gori.

Lupaju vrata, izlaze novi. Razliježu se drugi glasovi.

– Jest protumačio – požar! Seljačine! Ne slušajte budalu. To se zove plandovati, razumiješ? Na taj fićuk ja više ne šenim. Kući, dečki.

Sve se više ljudi skupljalo. Željeznica je štrajkala.

7.

Trećeg dana Tiverzin je došao kući prozebao, neispavan i neobrijan. Noć prije stegla je studen kakva ne biva u ta doba godine, a Tiverzin je bio lagano odjeven. Na vratima ga presretne pazikuća Gimazetdin.

– Hvala, gospodin Tiverzin – započe on. – Jusup uvreda ne činio, za tebe uvijek Boga moliti.

– Jesi šašav, Gimazetdin, kakav sam ja tebi gospodin? Zaboravi ti to, molim te. I govori brže, zar ne vidiš kako je zima.

– Zašto zima, tebi toplo, Saveljič. Mi jučerašnji dan tvojoj mamica Marfa Gavrilovna s Moskva-teretna puna šupa drva vozili, sama breza, dobra drva, suha drva.

– Hvala, Gimazetdin. Ako imaš još što, daj brže, zaboga, ozebao sam, razumiješ.

– Reći htio sam, doma ne spavaj, Saveljič, treba čuvati se. Stražar pitao, nadzornik pitao, ko, kaže, dolazi. Ja kažem, niko ne dolazi. Pomoćnik, govorim, dolazi, strojovođe dolazi, pruga dolazi. A da bi ko tuđi, nikako!

Kuća u kojoj je živio neženja Tiverzin s majkom i mlađim oženjenim bratom bila je vlasništvo obližnje crkve Svete Trojice. Jednim dijelom nastavalo ju je svećenstvo, zatim dvije zadruge, voćarska i mesarska, koje su pokućarile gradom, a najveći dio zauzimali su sitni činovnici moskovsko-brestske željeznice.

Kuća je bila kamena, s drvenim trijemovima. Sa četiri strane okruživali su blatno, oronulo dvorište. Gore su između trijemova vodile prljave, nesigurne stube. Na njima je smrdjelo na mačke i kiselo zelje. Po odmorištima su bili napravljeni nužnici i ostave pod lokotima.

Tiverzinov brat, kao redov pozvan u rat, bio je ranjen kod Vafangoua. Ležao je na liječenju u Krasnojarsku, a žena mu s dvije kćeri otišla da ga njeguje. Korjenike željezničarske, Tiverzini su bili pokretni i putovali su cijelom Rusijom besplatnim službenim kartama. Sada je u stanu bilo tiho i pusto. U njemu su ostali samo majka i sin.

Stan se nalazio na prvom katu. Na trijemu pred ulaznim vratima stajala je bačva koju je vodonoša punio vodom. Kada se Kiprijan Saveljevič popeo na svoj kat, spazio je da je poklopac s bačve pomaknut u stranu, a na krhotini leda što prekriva vodu da se nalazi zamrznut limeni lončić.

»Tko drugi nego Prov«, pomisli Tiverzin i nasmiješi se. »Pije, a nikako da se napije, bezdani, užareni burag.«

Prov Afanasjevič Sokolov, crkveni pojac, naočit i još neostario muškarac, bio je daljnji rođak Marfe Gavrilovne.

Kiprijan Saveljevič otkinuo je lončić s ledene kore, pokrio bačvu i cimnuo ručku ulaznog zvonca. Oblak domaćeg vonja i kuhinjske pare navali mu ususret.

– Dobro ste zagrijali, mamice. Lijepo nam je toplo.

Majka mu se bacila oko vrata, zagrlila ga i zaplakala. Pogladio ju je po glavi, počekao malo, pa je onda blago odmaknuo.

– Hrabrost sve pobjeđuje, mamice – tiho reče – ustavila se moja pruga od Moskve pa do same Varšave.

– Znam. Zato i plačem. Glavu u torbi nosiš. Trebalo bi se skloniti negdje podalje, Kuprinjka.

– Jedva je živu sačuvah od vašeg milog druškana, ljubaznog udvarača, Petra Petrova.

Htio ju je rastresti, ali ona nije prihvatila šalu, nego ozbiljno odgovorila.

– Grijeh je, Kuprinjka, da mu se smiješ. Trebao bi ga žaliti. Otpisani kukavac, propao čovjek.

– Pobrali su Antipova Pašku. Pavela Ferapontoviča. Došli noću, premetačina, sve prevrnuli, i ujutro odveli. A njegova Darja u bolnici, od tifusa. Mali Pavluša – ide u gimnaziju – sam je kod kuće s gluhom tetkom. A još ih iz stana tjeraju. Mislim da maloga uzmemo k sebi. Što je Prov dolazio?

– Kako znaš?

– Bačva nepokrivena, lončić ostavljen u vodi. Nema druge, Prov bezdani vodu laptao.

– Pametni moj Kuprinjka. Istina. Prov, Prov, Prov Afanasjevič. Svratio drva posuditi – i ja dala. Vidi mene glupe – drva! Posve sam zaboravila kakvu je novost donio. Car je potpisao manifest, razumiješ, da se sve okrene po novome, nikoga ne zakidati, seljacima zemlju, a sve izjednačiti s plemićima. Potpisan ukaz, što misliš, samo još objaviti. Iz sinoda poslali da se stavi u jekteniju[7] ili, da ne slažem, u neku drugu molitvu za zdravlje. Provuška je sve točno kazao, ali meni ishlapilo.

8.

Patulja Antipov, sin zatvorenoga Pavla Ferapontoviča i Darje Filimonovne koja je bila u bolnici, doselio se Tiverzinima. Bio je uredan dječak pravilna lica i svijetlosmeđe kose počešljane na razdjeljak. Kosu je često gladio četkom, a kaputić i remen s kopčom svoje škole svaki čas zatezao. Patulja je bio vrlo pronicav, a volio se smijati do suza. S velikom je vjernošću i humorom oponašao sve što bi vidio ili čuo.

Ubrzo poslije manifesta od sedamnaestoga listopada pripremala se velika demonstracija od Tverske mitnice prema Kalužskoj. Tu se valjda u misli i začela poslovica »Puno baba, kilavo dijete«. Nekoliko se revolucionarnih organizacija, koje su pristale uz ideju, međusobno svađalo, pa jedna za drugom i odustajale; ali kad su saznale da je narod u predviđeno vrijeme ipak izišao na ulicu, brže su bolje poslale svoje predstavnike demonstrantima.

---

[7] Molitva u pravoslavnoj liturgiji; svećenik moli, a vjernici odgovaraju, obično s »Gospodi pomiluj«.

Iako se Kiprijan Saveljevič protivio i nastojao je odvratiti, Marfa Gavrilovna pošla je u demonstraciju s veselim i druževnim Patuljom.

Bio je suh i hladan dan početkom studenoga s olovnosivim mirnim nebom i rijetkim, gotovo prebrojivim pahuljama, koje su dugo i neodlučno lelujale prije no što će se spustiti na zemlju i poput sive pahuljaste prašine zavući se u kalne jame na putu.

Odozdo je ulicom grnuo narod, prava gužva, lica, lica, lica, zimski vatirani kaputi i janjeće šubare, starci, licejke i djeca, željezničari u uniformi, tramvajski radnici, radnici telefonske centrale u čizmama iznad koljena i kožnim kaputima, gimnazijalci i studenti.

Neko su vrijeme pjevali *Varšavljanku*, *Vi padoste žrtvom* i *Marseljezu*, ali čovjek koji je pred mnoštvom išao natraške, uzmahivao zgužvanom šubarom i dirigirao pjesmom, najednom je natukao kapu, prestao pjevati, okrenuo se leđima povorci te otišao naprijed i počeo slušati o čemu govore ostali organizatori koji su išli usporedo. Pjevanje postade neskladno i zamre. Čuo se škripav korak nebrojene gomile po zamrzlom kolniku.

Blagonakloni ljudi sa strane upozoriše organizatore da negdje naprijed demonstrante čekaju kozaci. O pripremljenoj zasjedi telefonirali su u obližnju ljekarnu.

– No, pa šta? – govorili su organizatori. – Onda je najvažnija hladnokrvnost, ne gubiti glavu. Treba odmah zauzeti prvu javnu zgradu koja bude na putu, upozoriti ljude na opasnost i razilaziti se jedan po jedan.

Sukobiše se oko toga kamo će biti najbolje. Jedni su predlagali u Društvo trgovačkih pomoćnika, drugi u Višu tehničku, treći u Školu inozemnih korespondenata.

Dok su se sporili, pred njima se ukaza ugao državne zgrade. U njoj se također nalazila škola, sklonište prikladno koliko i ona prije spomenuta.

Kad je povorka došla do nje, vođe se popeše na polukružno stubište i znacima zaustaviše njezino čelo. Višekrilna se ulazna vrata rastvorila i procesija kakva je bila, bunda za bundom i šubara za šubarom, stala se ulijevati u predvorje škole i penjati se njezinim svečanim stubištem.

– U aulu, u aulu! – vikali su straga pojedini glasovi, ali gomila je grnula dalje, razmiljela se hodnicima i učionicama.

Kad su masu ipak uspjeli vratiti i kad su svi posjedali, vođe nekoliko puta pokušaše upozoriti skup na zamku koja im je postavljena, ali nitko nije slušao. Zaustavljanje i dolazak u zatvoreno zdanje shvaćeni su kao poziv na improviziran miting, koji doista i započe.

Poslije duga hodanja i pjevanja ljudi su poželjeli malo prisjesti i šutjeti, a drugi netko neka potegne dalje s dernjavom. Uspoređene s velikim užitkom u predahu posve su im ravnodušne bile one beznačajne razlike među govornicima gotovo u svemu suglasnim.

Zato je najveći uspjeh pobrao najslabiji orator koji slušaoce nije gnjavio velikom potrebom da ga prate. Svaku njegovu riječ dočekivali su

blagonaklonom drekom. Nitko se nije žalostio što mu govor zaglušuje buka odobravanja. Iz nestrpljenja su brzali da se slože s njime, vikali »sramota«, sastavljali protestni brzojav pa iznenada, kad je jednoličnost njegova glasa svima dotužila, digoše se kao jedan i zaboravivši posve oratora, šubara za šubarom i čovjek za čovjekom hrpimice su se spuštali stubištem i pohrlili na ulicu. Prošecija se nastavljala.

Dok su sastančili, na ulice je navalio snijeg. Pločnici se zabijeljeli. Snijeg je udarao sve gušći.

Kad je konjica nasrnula, u prvi tren u posljednjim redovima nisu ništa slutili. Odjednom je negdje naprijed zatutnjio huk kao kad gomila viče »hura«. Krici »upomoć«, »ubiše« i mnoštvo drugih stopiše se u nešto nerazlučivo. Gotovo kao doneseni tim zvukovima, kroz tjesnac što ga u sebi načini ustuknula gomila, naglo, bešumno projuriše konjske gubice, njihove grive i konjanici s isukanim sabljama.

Konjanici su projahali, okrenuli se i prestrojili, a onda se straga zabili u rep povorke. Nasta mlaćenje.

Za nekoliko minuta ulica je opustjela. Ljudi se razbjegli po uličicama. Snijeg je jenjavao. Večer je bila suha kao crtež ugljenom. Odjednom, sunce na zalazu, tik iznad kuća, kao da je prstom doticalo sve crveno na ulici: crvene vrhove kozačkih šubara, komad odbačena crvenog barjaka, tragove krvi u točkama i crvenkastim končićima rasutim po snijegu.

Vukući se na rukama, rubom kolnika puzio je i stenjao čovjek razmrskane glave. Odozdo je ukorak kasalo nekoliko konjanika. Vraćali su se s dna ulice, kamo ih je odvukla potjera. Gotovo pod kopitima našla im se Marfa Gavrilovna, s rupcem smaknutim na zatiljak, koja je glasom izvan sebe kričala po cijeloj ulici: »Paša! Patulja!«

Cijelo je vrijeme išao uz nju i zabavljao je vještim oponašanjem posljednjega govornika; a kad je udarila konjica, izgubio se u metežu.

U gužvi je i sama Marfa Gavrilovna dobila bičem preko leđa, ali je njezin kaput bio dobro podstavljen vatom i nije osjetila udarac; no ipak je psovala i šakom prijetila za kozacima, smućena što se usudiše i na nju, staricu, pred tolikim narodom potegnuti bičem.

Uzrujana je Marfa Gavrilovna pogledom tražila po kolniku. Srećom, ugledala je dječaka na suprotnom pločniku. U udubljenju između trgovine kolonijalnom robom i ispusta na kamenoj obiteljskoj kućici tiskala se grupica slučajnih zazjavala.

Onamo ih je konjskim sapima i bokovima zagnao konjanik koji je kasao pločnikom. Zabavljao se njihovim strahom, prepriječio im izlaz, izvodio konjičke kružnice i piruete, uzmicao konjem i lagano ga, kao u cirkusu, dizao upropanj. Kad spazi da mu se drugari vraćaju, podbode konja i u dva se skoka nađe među njima.

Zbijeni dotad u kut, ljudi se razbježaše. Paša, koji se bojao i oglasiti, pojuri baki. Išli su kući. Marfa Gavrilovna usput je gunđala:

– Proklete ubojice, razbojnici vražji! Ljudi se vesele, car im dao slobodu, a ovi ne mogu otrpjeti. Sve bi zablatili, svaku riječ izokrenuli.

Bila je bijesna na žandare, na cijeli svijet, a taj čas i na rođenoga sina. U žestini joj se činilo da sve što se sada događa, da su sve to podvale Kuprinjkinih smetenjaka, koje je ona zvala još i gubitnicima i mudrijašima.

– Zmije zlobne! Šta hoće, pomahnitali? Bez razbora! Samo bi psovali i svađali se. A onaj brbljavi, kako si ti ono njega, Pašenjka? Pokaži, mili, pokaži. Jao, umrijet ću! Isti on, pljunuti. Bla-bla-bla. Ah ti, zunzaro!

Kod kuće je navalila na sina: nije ona valjda u tim godinama da joj neki kozičavi i čupavi zvekan na konju bičem vošti leđa.

– Ali, mamice, zaboga! Kao da sam ja glavom neki kozački satnik ili žandarski čauš.

9.

Kad su naišli bjegunci, Nikolaj se Nikolajevič nalazio kraj prozora. Shvatio je da bježe s demonstracija i neko se vrijeme pažljivo zagledao u daljinu ne bi li među njima ugledao Juru ili koga poznatoga. Međutim, nikoga nije prepoznao, samo mu se načas učinilo da je brzo prošao onaj (ime mu je Nikolaj Nikolajevič zaboravio) žestoki Dudorovljev sin, kojemu tek što su izvukli kuglu iz lijevog ramena i koji je, eto, opet tumarao kuda ne treba.

Nikolaj Nikolajevič jesenas je iz Petrograda prešao ovamo. U Moskvi nije imao svoj krov, a u hotelu mu se nije stanovalo, pa se smjestio kod Sventickih, svojih daljnjih rođaka, koji su mu prepustili pokrajnji kabinet u potkrovlju.

To jednokatno zdanje, nešto preveliko za Sventickijeve bez djece, njihovi su preci odavno unajmili od knezova Dolgorukih. Imanje Dolgorukih, s tri dvorišta, parkom i mnoštvom u neredu podignutih građevina različitih stilova, izlazilo je na tri ulice i od starine se zvalo Brašnarsko naselje.

I uza sva njegova četiri prozora, u kabinetu je bilo mračno. Pretrpali su ga knjigama, papirima, tepisima i gravirama. Izvana se na kabinet naslanjao balkon koji je polukružno obuhvaćao ugao zgrade. Dvostruka staklena vrata što vode na balkon bila su za zimu čvrsto zaptivena.

Kroz dva prozora kabineta i kroz stakla na balkonskim vratima ulica se vidjela cijelom dužinom – saonička prtina koja se gubi u daljini, naherene kućice i polegli plotovi.

Iz vrta u kabinet uvlačile su se ljubičaste sjene. Drveće je zavirivalo u sobu kao da namjerava na pod položiti svoje grančice otežale od inja slična jorgovanskim iscurcima stvrdnuta stearina.

Nikolaj Nikolajevič gledao je niz ulicu i prisjećao se prošlogodišnje petrogradske zime, Gapona, Gorkoga, Vitteova posjeta, modernih suvremenih pisaca. Iz tog je meteža umakao ovamo, u mir stare prijestolnice, da napiše zamišljenu knjigu. Kad ono, iz zla u gore! Svakodnevna predavanja i referati ne daju mu da se pribere. Sad na Višim ženskim, sad na Religiozno-filozofskom,

sad opet za Crveni križ, pa za Fond štrajkaškog komiteta. Da mu se zavući u osamu kakva šumskoga švicarskog kantona. Mir i bistrina nad jezerom, nebo i planine, zvonak, na jeku spreman zrak.

Nikolaj Nikolajevič okrene se od prozora. Vuklo ga je da ode bilo kome u goste, ili da jednostavno bez cilja iziđe na ulicu. Ali se odmah prisjeti da mu nema izlaska jer mu poslom dolazi tolstojevac Vivoločnov. Uhvati šetati prostorijom. Njegove misli zabave se nećakom.

Kad je iz privolške zabiti prelazio u Petrograd, Juru je doveo u Moskvu u rodbinski krug Vedenjapinih, Ostromislenskih, Seljavinih, Mihaelisovih, Sventickih i Gromekovih. Za početak, Juru su smjestili kod nehajna starca, brbljavoga Ostromislenskog, kojeg je rodbina prisno zvala Fedjkom. Fedjka je potajno živio s usvojenicom Motjom i zbog toga se držao rušiteljem društvenih temelja i borcem za ideje. Nije opravdao povjerenje, čak se pokazao dugih prstiju u trošenju novca namijenjena Jurinu uzdržavanju. Juru su premjestili u profesorsku obitelj Gromeko, u kojoj se nalazi do današnjega dana.

Kod Gromekovih je Juru okruživala ugodna atmosfera.

»Tamo je kod njih nekakav trijumvirat«, mislio je Nikolaj Nikolajevič: Jura, njegov prijatelj iz istoga gimnazijskog razreda Gordon i kći domaćinova, Tonja Gromeko. Taj se trojni savez načitao *Smisla ljubavi* i *Kreutzerove sonate* i ostao smućen od propovijedanja neporočnosti.

Dječaštvo mora proći kroz sve bure čistote. Ali oni presoljavaju, ne znaju tko im glavu nosi.

Oni su grdni čudaci i djeca. Polje čulnoga, koje ih toliko uznemiruje, oni s nekog razloga nazivaju »prostotom«, a taj izraz rabe i umjesno i neumjesno. Promašen izbor riječi! »Prostota« – za njih je to i zov nagona, i pornografska književnost, i izrabljivanje žena, i po svoj prilici cijeli svijet tjelesnoga. Oni crvene i blijede kad izgovaraju tu riječ!

»Da sam bio u Moskvi«, mislio je Nikolaj Nikolajevič, »ne bih pustio da to ode tako daleko. Stid je nužan, i u nekim granicama...«

– O, Nile Feoktistovičui Dobro došli – klikne i pođe ususret gostu.

10.

U sobu uđe krupan muškarac u sivoj rubaški[8] opasan širokim remenom. Nosio je valjenke[9], a hlače na koljenima bile su mu izbočene. Izgledao je poput dobričine što živi u oblacima. Na nosu su mu zlobno poskakivale male naočale na širokoj, crnoj vrpci.

Razodijevao se u predsoblju, ali to nije dovršio. Za njim se po podu vukao kraj širokog pojasa, a u rukama mu ostao okrugli, pusteni šešir. Ti predmeti smetali su Vivoločnovu u kretanju, i ne samo da zbog njih Nikolaju

[8] Posebno krojena košulja koja se u Rusiji nosi umjesto kratka gornjeg kaputića.

[9] Pustene čizme, nose se zimi preko druge obuće.

Nikolajeviču nije mogao stisnuti ruku nego ni riječi pozdrava izreći pri rukovanju.

– Hmm – smeteno je mumljao ogledajući se po kutovima.

– Stavite gdje hoćete – reče Nikolaj Nikolajevič, vrativši Vivoločnovu dar govora i sigurnost.

To je bio jedan od onih sljedbenika Lava Nikolajeviča Tolstoja u čijim su glavama misli nemirnoga genija uživale u dugu i nepomućenu odmoru i nepopravljivo kržljale.

Vivoločnov je došao pozvati Nikolaja Nikolajeviča da u nekoj školi održi predavanje u korist političkih prognanika.

– Ondje sam već govorio.

– U korist političkih?

– Da.

– Može još jednom.

Nikolaj Nikolajevič se opirao, ali i pristao.

Razlog posjeta se izgubio, i Nikolaj Nikolajevič nije zadržavao Nila Feoktistoviča. Mogao je otići, ali Vivoločnovu se činilo nepristojnim da se odmah digne. Na kraju je valjalo reći i nešto zanimljivo, neusiljeno. I započe nategnut i neugodan razgovor.

– Dekadencija vas spopala? U mistiku ste zapali?

– O čemu vi to?

– Izgubio se čovjek. Sjećate se staleške skupštine?

– Naravno. Zajedno smo oko izbora radili.

– Borili se za seoske škole i preparandije. Sjećate se?

– Dakako. Žestoki su to bili ratovi. A vi ste se kasnije, čini mi se, trudili oko narodnog zdravstva i socijalnog zbrinjavanja. Zar ne?

– Neko vrijeme.

– Nda. A sada ti fauni i nenoferi, efebi i *Budimo poput sunca*.[10] Ubijte me, ali ne vjerujem. Da bi pametan čovjek s osjećajem humora i tolikim poznavanjem naroda... Idite, molim vas... Ili se, možda, miješam... Možda štogod intimno?

– Čemu nasumce bacati riječi? O čemu se sporimo? Pa vi i ne znate mojih misli. Rusiji treba škola i bolnica, a ne fauna i nenofera.

– Nitko to ne poriče.

– Seljak je gol i nadut od gladi...

Razgovor se odvijao napreskokce. Svjestan uzaludnosti novih sličnih pokušaja, Nikolaj Nikolajevič započe objašnjavati što njega privlači nekim simbolistima, pa dođe do Tolstoja.

– Donekle se slažemo. Ali Lav Nikolajevič kaže da čovjek što se više predaje lijepome to se više udaljuje od dobroga.

---

[10] Naslov zbirke pjesama ruskoga simbolističkog pjesnika K. D. Baljmonta (1867.-1942.).

– A vi mislite da je obratno? Svijet će spasiti ljepota, misterije i slična djela, Rozanov, Dostojevski?

– Pričekajte, sam ću reći što mislim. Dakle, kad bi uspavanu zvijer u čovjeku bilo moguće zaustaviti prijetnjom, svejedno da li robijom ili zagrobnim životom, zajednički bi nazivnik čovječanstva bio cirkuski krotitelj s bičem, a ne požrtvovni propovjednik. A radi se upravo o tome da čovjeka nije stoljećima uzdizala nad životinju i uznosila batina, nego glazba: neodoljivost goloruke istine, privlačnost njezina primjera. Dosad se misli da su u Evanđelju najvažnije moralne sentencije i načela sadržana u zapovijedima, a meni je najvažnija činjenica da Krist propovijeda kroz priče iz života, prosijavajući istinu svjetlom svakodnevice. U osnovi toga nalazi se misao da je veza među smrtnima besmrtna, a da je život simboličan zato što je sadržajan.

– Ništa nisam razumio. Knjigu biste o tome trebali napisati.

Kad je Vivoločnov otišao, Nikolaja Nikolajeviča obuze silna ljutnja. Srdio se na sebe što je bukvanu Vivoločnovu izbrbljao dio svojih najtananijih misli, a da one u njemu nisu ostavile nikakva dojma. Zlovolja Nikolaja Nikolajeviča, kao što kadikad biva, iznenada uze drugi smjer. Posve je zaboravio Vivoločnova kao da ga nikad i nije bilo. Sjetio se drugog slučaja. Nije pisao dnevnik, ali jedanput-dvaput godišnje u debelu bi svaštaru zapisao svoje najudarnije misli. Izvuče bilježnicu i poče ispisivati krupnim čitkim rukopisom. Evo što je zabilježio:

»Cijeli dan izvan sebe zbog one guske Slezingerove. Dođe ujutro, zasjedne do ručka i cijela dva sata gnjavi čitanjem onoga galimatijasa. Stihovani tekst simbolista A. za kozmogonijsku simfoniju kompozitora B. s duhovima planeta i glasovima četiriju elemenata itd. i itd. Trpio sam, trpio, ali nisam izdržao, preklinjao, molio, ne mogu, poštedite me.

Najednom sam sve shvatio. Shvatio sam zašto je to tako pogubno nepodnošljivo i lažno čak i u *Faustu*. To je usiljeno, lažno zanimanje. Takvih zahtjeva suvremeni čovjek nema. Kada ga muče svemirske zagonetke, on uranja u fiziku, a ne u Heziodove heksametre.

Ne radi se samo o istrošenosti tih oblika, o njihovu anakronizmu. Ni o tome da ti duhovi vatre i vode iznova zamućuju ono što je znanost jasno rasvijetlila. Radi se o tome da taj žanr proturječi samome duhu suvremene umjetnosti, njezinoj biti, njezinim pokretačkim razlozima.

Te su kozmogonije bile razumljive na staroj Zemlji, toliko rijetko napučenoj čovjekom da on još nije potiskivao prirodu. Njome su još tumarali mamuti, a uspomene na dinosaure i zmajeve bile su još posve svježe. Priroda je čovjeku tako otvoreno lijetala u oči, tako mu grabljivo i vidljivo skakala za vrat da je možda doista sve još i bilo puno bogova. To su prve među prvim stranicama ljudske povijesti, one što su tek se začinjale.

Taj stari svijet skončao je u Rimu od prenapučenosti.

Rim je bio staretinarnicom posuđenih bogova i pokorenih naroda, metežom u dvije razine, na zemlji i na nebu, nekulturom koja ga je poput zapletaja crijeva stezala trostrukim uzlom. Dačani, Heruščani, Skiti, Sarmati, Hiperborejci, teški

kotači bez žbica, oči utonule u salo, sodomija, dvostruki podbraci, tovljenje riba mesom obrazovanih robova, nepismeni imperatori. Ljudi je na svijetu bilo više no ikad prije, a stiješnjeni u hodnicima koloseuma oni su stradavali.

I onda je u tu nakupinu mramornog i zlatnog neukusa stigao onaj jednostavni i u svjetlost odjeveni, naglašeno ljudski i hotimično provincijalni, galilejski, pa su toga časa prestali narodi i bogovi, a započeo je čovjek, čovjek-tesar, čovjek-ratar, čovjek-pastir sa stadom ovaca pred zalaz sunca, čovjek koji ni trunka ne zvuči gordo, čovjek zahvalno razglašavan u svim majčinskim uspavankama i po svim svjetskim likovnim galerijama.«

11.

Obrisi Petrovke pružali su dojam petrogradskog kutka u Moskvi. Skladne zgrade s obiju strana ulice, s ukusom građeni portali, knjižara, čitaonica, kartografski zavod, vrlo dobra trafika, više nego pristojna restauracija – pred njom plinske svjetiljke s okruglim, mliječnim sjenilima na masivnim nosačima.

Zimi se to mjesto mrštilo mračnom nepristupačnošću. Tu su živjeli ozbiljni ljudi slobodnih profesija koji su držali do sebe i dobro zarađivali.

Ondje je Viktor Ipolitovič Komarovski unajmio raskošan momački stan na prvom katu, do kojeg je vodilo prostrano stubište s raskošnim hrastovim rukohvatom. Brižljiva, puna razumijevanja i istovremeno diskretna Ema Ernestovna, njegova domaćica, ali nikako ne i nadzornica njegova tihog samovanja, vodila mu je kućanstvo, nečujna i nevidljiva, a on joj se oduživao gospodstvenom zahvalnošću, prirodnom za takva džentlmena koji u stan nije dovodio gostiju i posjetiteljica neprimjerenih njezinu nepomućenu usidjeličkome miru. Kod njih je vladao spokoj monaškog obitavališta – zavjese spuštene, ni trunka prašine, nigdje mrljice, kao u operacijskoj dvorani.

Nedjeljom je prije objeda Viktor Ipolitovič običavao sa svojim buldogom šetati Petrovkom i Kuznjeckim, gdje im se na jednom od uglova pridruživao Konstantin Ilarionovič Satanidi, glumac i kartaš.

Oni bi se prepuštali zajedničkom landranju pločnicima, izmjenjivanju intimnijih viceva i iskidanih primjedbi do te mjere beznačajnih i istovremeno punih prijezira prema svemu na svijetu da bi bez ikakve teškoće mogli svoje riječi besramno zasopljenim basovima, koji su se davili u vlastitome dahtanju, pretvarati u jednostavnu dreku kojom bi ispunjavali oba trotoara Kuznjeckoga.

12.

Vrijeme se otimalo. Kap-kap-kap, lupkale su kapi o žljebove i prozorski lim. Krov je krovu otkljucavao kao u proljeće. Bilo je jugo.

Cijelim putem išla je izbezumljena i tek je kod kuće shvatila što se dogodilo.

A kod kuće svi su spavali. Opet ju je obuzela zaprepaštenost, i ona se, u svijetloružičastoj, gotovo bijeloj haljini s čipkanim ukrasom i dugim velom, za jednu večer posuđenoj u radionici, kao za kostimirani ples, rastreseno spusti uz majčin toaletni stolić. Sjedila je pred svojim odrazom u ogledalu, ali ništa nije vidjela. Ruke je stavila na stolić i glavu spustila na njih.

Sazna li mama, ubit će je. Ubiti i zatim sama skončati.

Kako se to dogodilo? Kako se to moglo dogoditi? Sad je kasno. Trebalo je prije misliti.

Sad je ona – kako se to kaže – sad je ona – razvratnica. Ona je žena iz francuskog romana, a sutra će otići u školu i u istoj klupi sjediti s onim djevojčicama koje su u usporedbi s njom prava dojenčad. Gospode, Gospode, kako se to moglo dogoditi!

Jednom, za mnogo, mnogo godina, kad bude moguće, Lara će to ispripovijedati Olji Deminoj. Olja će joj obujmiti glavu i briznuti u plač.

Vani su kljuvale kapljice, budila se jugovina. Netko je s ulice udarao u vrata kod susjeda. Lara nije dizala glave. Ramena su joj podrhtavala. Plakala je.

13.

– Ah, Ema Ernestovna, to je, mila moja, nevažno. To mi je dodijalo.

Rasprostirao je po sagu i divanu kojekakve stvari, orukvice i plastrone, izvlačio i vraćao ladice u komodi, ne dokučujući što zapravo ište.

Trebala mu je očajnički, a vidjeti je te nedjelje bilo je nemoguće. Jurio je po sobi kao zvijer ne nalazeći si mjesta.

Bila je neusporediva u produhovljenoj ljupkosti. Njezine ruke plijenile su kao što osvaja uzvišena misao. Njezina sjena na tapetama hotelske sobe činila se obrisom njezine čednosti. Košulja joj se pripijala uz prsa bezazleno i čvrsto kao komad platna nategnut u okviru za vezenje.

Komarovski je prstima bubnjao po prozorskom staklu u taktu spora kaskanja konja što su dolje prolazili asfaltom. »Lara« – prošapta i zatvori oči, a u mislima se njezina glava nađe u njegovim rukama, glava usnula, spuštenih trepavica, nesvjesna da je satima gledana netremice. Povjesmo njezine bujne kose, u neredu rasute uzglavljem, dimom je svoje ljepote peklo oči Komarovskome i uvlačilo mu se u dušu.

Nedjeljna šetnja nije mu godila. Napravio je s Jackom nekoliko koraka pločnikom i zastao. Pomislio na Kuznjecki, na Satanidijeve šale, rijeku poznanika ususret. Ne, to je više nego što može podnijeti. Kako je sve postalo nepodnošljivo! Vratio se. Pas se čudio, upravio mu pogled neodobravanja i preko volje krenuo za njim.

»Kakvo je to bunilo!« pomisli. »Što sve to znači? Probuđenu savjest, sućut ili osjećaj kajanja? Ili je to – nemir? Ne, on zna da je ona kod kuće, na sigurnome. Pa zašto mu onda ne ide iz glave!«

Komarovski je ušao u vežu, stubištem se popeo do odmorišta i prošao njime. Na odmorištu se nalazio ugrađen venecijanski prozor s ornamentiranim grbovima u kutovima njegovih okana. S njega se mozaik svjetlosnih šara slagao po podu i prozorskoj dasci. Pred drugim odmorištem Komarovski zastane.

Ne predavati se toj mučnoj, iscrpljujućoj tuzi! Nije dječak, mora shvatiti što će se dogoditi s njime postane li ta djevojčica, kći njegova pokojnog prijatelja, to djetešce, od ugodne zabave, razlogom njegove iščašenosti. Urazumiti se! Ostati vjeran sebi, ne mijenjati svoje navike! Sve će ionako u vjetar.

Do bola steže široki rukohvat, načas zatvori oči, a onda se u naglu okretu stade spuštati. Na odmorištu posutu svjetlosnim šarama susrete buldogov podanički pogled. Jack ga je gledao odozdo, podignute glave, poput staroga zabalavljelog kepeca otromboljenih obraza.

Pas nije volio djevojku, derao joj je čarape, režao na nju i kezio se. Na Laru je bio ljubomoran, kao da se bojao da mu se gospodar ne zarazi kod nje nečim ljudskim.

– Tako, dakle! Ti si odlučio da sve bude po starome – Satanidi, gnusobe, vicevi? Pa evo ti, evo, evo, evo ti!

Tukao je buldoga štapom i nogama. Jack se istrgnuo, zavijao, cvilio i, tresući se od straha, uz stubište odšepesao strugati na vrata i jadati se Emi Ernestovnoj.

Prolazili su dani i tjedni.

14.

O, kakav je to bio začarani krug! Kad bi provala Komarovskog u Larin život izazivala samo njezino gnušanje, Lara bi se pobunila i pobjegla. Ali nije bilo tako jednostavno.

Djevojci je laskalo da privlačan, prosijed muškarac, koji bi joj mogao biti otac, kojemu plješću na skupštinama i o kojemu pišu u novinama, troši novac i vrijeme na nju, zove je božanskim bićem, vodi je u kazališta i na koncerte i, kako se to kaže, »kulturno je uzdiže«.

A ona je još bila zapravo nedozrela gimnazijalka u smeđoj kuti, sudionica tajnih razrednih urota i vragolija. Udvaranje Komarovskog u kakvoj kočiji pod nosom kočijaša ili na ulazu u ložu naočigled cijelome teatru privlačilo ju je neobuzdanom drskošću i u njoj probuđena vražićka pođcalo na oponašanje.

Ali ta je vragolasta đačka žustrina brzo prolazila. Tupa bol i zaprepaštenost rasli su u njoj. Od svega joj se samo spavalo. Od neprospavanih noći, od suza i neprestane glavobolje, od učenja i uopće od premorenosti.

15.

Bio je njezino prokletstvo, i ona ga je mrzila. Svaki dan iznova prebirala je tu misao.

Sad je za cio život njegova ropkinja, a čime ju je privezao? Čime postiže njezinu pokornost te ona popušta, ugađa njegovim željama, naslađuje ga drhtavicom svoje neuljepšane sramote? Svojim godinama, maminom financijskom ovisnošću, spremnošću kojom nju, Laru, zastrašuje? Ne, ne, i ne. Sve je to besmislica.

Nije podčinjena ona njemu, nego on njoj. Zar ne vidi koliko gine za njom? Nema se čega bojati, njezina je savjest čista. On bi se morao stidjeti i strahovati da ga ona ne prokaže. Ali baš se o tome i radi, da ona to nikad neće učiniti. Za takvo što ona nema podlosti, a podlost je Komarovskom način ponašanja prema zavisnima i slabima.

Eto, u čemu se razlikuju. A od toga život i jest strašan. Od čega on gluhne, od groma i munje? Ne, od prijeka pogleda i ogovaračkoga sašaptavanja. U njemu je sve podvala i dvosmislica. Pojedinačnu nit, kao u paučini, potegni – i nema je, a pokušaj se izvući iz cijele mreže – samo ćeš se više zaplesti.

Tako nad snažnim gospoduje podlac i slabić.

16.

Govorila je sama sebi: »A kad bih bila udana?« U čemu bi bila razlika? Zašla je u sofizme. Pa ju je katkad spopadala beskrajna tuga.

Kako ga nije stid da pred njom kleči i preklinje: »Ne ide tako dalje. Razmisli što sam ti učinio. Ti srljaš u propast. Hajde, priznajmo majci. Oženit ću te.«

Plakao je i uvjeravao kao da se ona prepirala i protivila. A sve su to bile puke fraze, i Lara nije čak ni slušala ta tragična praznoslovlja.

I dalje ju je vodio pod koprenom u posebne sobe onog užasnog restorana u kojem su je konobari i gosti pogledima svlačili. Ona se pak pitala: zar ponižava onaj tko voli?

Jednom je usnila. Pod zemljom je, od nje je ostao samo lijevi bok s ramenom i desno stopalo. Iz lijeve joj bradavice raste stručak trave, a na zemlji pjevaju *Crne oči i bijele grudi* i *Ne daju Masi preko potoka*.

17.

Lara nije bila religiozna. Nije vjerovala u obrede. No da bi se podnijelo življenje, katkad je ono trebalo imati neku vrstu unutarnje glazbene pratnje. Tu glazbu nije morala sama stvarati za svaki pojedinačan slučaj. Ona se nalazila u Božjoj riječi o životu, i Lara je odlazila u crkvu plakati nad njim.

Početkom prosinca, kad joj je pri duši bilo kao Katarini iz *Oluje*, pošla se pomoliti s osjećajem da će se zemlja tog časa pod njom rastvoriti, a crkveni svod srušiti. Zasluženo. Ali svemu će biti kraj. Samo treba žaliti što je sa sobom povela tu klepetavu Olju Deminu.

– Prov Afanasjevič – šapnula joj je Olja na uho.

– Psst. Pusti me na miru, molim te. Kakav Prov Afanasjevič?

– Prov Afanasjevič Sokolov. Naš daljnji rođak. Onaj što čita.

– To ona o psalmopojcu. Rodbina Tiverzinovih. Psst. Zašuti. Ne smetaj, molim te.

Došle su na početak liturgije. Pjevao se psalam »Blagosiljaj, dušo moja, Gospoda, i sve što je u meni sveto ime Njegovo!«

Crkva je odzvanjala prazno. Samo se sprijeda zbijala mala molitvena skupina. Bila je to novogradnja. Neoslikani prozori nisu nimalo poljepšavali sivu, zasnježenu ulicu, pa ni prolaznike na njoj. Kraj prozora je crkveni starješina glasno, ne mareći za službu, poučavao neku nagluhu, sumanutu odrpanku, a glas mu je bio dosadno služben koliko i okno i ulica iza njega.

Dok je Lara obilazila ljude u molitvi i s bakrenjacima u ruci išla po svijeće za sebe i Olju, pa se oprezno, da nikoga ne gurne, vraćala, dotle je Prov Afanasjevič uspio odbrundati devet blaženstava kao stvar i bez njega svima znanu.

Blaženi siromašni duhom... Blaženi koji plaču... Blaženi žedni i željni istine...

Lara je kročila, zadrhtala i stala. Pa to je o njoj. Kaže: zavidna je sudbina poniženih. Oni imaju što reći o sebi. Njihova je budućnost. Tako je On mislio. To je Kristovo mnijenje.

18.

Bilo je to u danima Presne. Zatekli su se u ustaničkome dijelu. Nešto dalje od njih na Tverskoj dizali su barikadu. Vidjela se iz gostinske sobe. Iz njihova dvorišta kantama su vukli vodu i polijevali barikadu ne bi li ledom povezali kamenje i krš od kojeg je bila napravljena.

U susjednom se dvorištu nalazilo ustaničko sabiralište, nešto poput sanitetskog ili opskrbnog mjesta.

Ondje su se motala dva momčića. Lara ih je obojicu znala. Jedan je bio Nika Dudorov, Nadjin prijatelj, kod koje ga je Lara i upoznala. Otvoren, samosvjestan i škrt na riječima bio je zapravo Larina kova, sličan njoj, pa joj zato i nije bio zanimljiv.

Drugi je bio gimnazijalac Antipov, koji je živio kod stare Tiverzine, bake Olje Demine. Za posjeta Marfi Gavrilovnoj Lara je primjećivala kakav dojam ostavlja na nj. A Paša Antipov bio je toliko djetinje naivan da nije skrivao sreće koju su mu priređivali njezini posjeti, baš kao da je Lara kakav travnati brezik s oblačcima u vrijeme ljetnog raspusta, kojem on nesmetano može iskazivati svoj ludi ushit, bez straha da će biti ismijan.

Tek što je zamijetila kakav utjecaj ima na nj, Lara je nesvjesno počela to iskorištavati. Uostalom, ozbiljnijim privlačenjem te meke i podatne naravi ona će se početi baviti tek za nekoliko godina, u kasnijem prijateljevanju, kad je Patulja već znao da je voli bezumno i da mu u životu više nema odstupnice.

Dječaci su se igrali najstrašnije i najodraslije od svih igara, rata, a za sudioništvo u njoj slalo se na robiju i vješalo. Ali njihove su kapuljače bile straga svezane takvim uzlovima da je to otkrivalo u njima djecu i pokazivalo da se o njima još brinu očevi i majke. Lara ih je držala djecom. Maglica nevinosti pokrivala je njihovu opasnu zabavu. S njih je ona prelazila na sve ostalo. Na hladnu večer, zaraslu u tako kosmato inje da se gustoćom činilo više crnim no bijelim. Na pomodrjelo dvorište. Kuću s druge strane u kojoj su se skrivali dječaci. I na glavno, najglavnije – na revolverske hice što su popuckivali iz nje. »Dječaci pucaju«, mislila je Lara. Mislila je tako ne samo o Niki i Patulji, nego o svima koji su pucali po gradu. »Dobri, čestiti dječaci«, mislila je. »Dobri, pa zato i pucaju.«

19.

Saznali su da bi se po barikadi moglo udariti topovima i da je njihova kuća u opasnosti. Misliti o sklanjanju kod znanaca u nekom drugom dijelu Moskve bilo je prekasno, njihova je četvrt bila odcijepljena. Trebalo je tražiti kakav bliži kutak u okolici. Sjetiše se »Crne Gore«.

Pokazalo se da nisu prvi. U svratištu je sve bilo zauzeto. Mnogi sti se našli u njihovu položaju. Zbog starog poznanstva obećaše ih smjestiti u praonicu rublja.

U tri zavežljaja skupili su najnužnije da kovčezima ne bi privlačili pažnju, i prelazak u svratište počeli su odgađati iz dana u dan.

Zbog patrijarhalnih običaja, koji su vladali u radionici, u njoj su radili do posljednjega časa ne osvrćući se na štrajk. Ali jednoga hladnog i tužnog predvečerja pozvoniše s ulice. Ušao je netko sa zahtjevima i prigovorima. Na ulazu su tražili vlasnicu. Faina Silantjevna sišla je u predsoblje da smiri strasti.

– Ovamo, djevojke! – pozvala je uskoro švelje i redom ih predstavila došljaku.

On je svakoj posebno stisnuo ruku, sućutno, ali trapavo i otišao dogovorivši se o nečemu s Fetisovom.

Kad su se vratile, švelje počeše vezivati rupce i zabacujući ruke iznad glave navlačiti tijesne rukave na svojim bundama.

– Što se dogodilo? – upita Amalija Karlovna ulazeći u radionicu.

– Dižu nas, madam. Mi štrajkamo.

– Zar sam... Što sam vam ja zla učinila? – Madam Gišar zaplaka.

– Ne žalostite se, Amalija Karlovna. Mi se na vas ne ljutimo, mi smo vama zahvalne. Ali ne radi se ovdje o vama ni o nama. Tako je sada svima, cijelom svijetu. A može li se protiv svijeta?

Otišle su sve do posljednje, čak i Olja Demina i Faina Silantjevna, koja je, opraštajući se, šapnula gazdarici da taj štrajk inscenira na korist vlasnice i radionice. No ona se nije smirivala.

– Kakva prostačka nezahvalnost! Zamisli kako se samo možeš prevariti u ljudima! Ta djevojčica u koju sam uložila toliko sebe! No dobro, ona je možda dijete. Ali ona stara vještica!

– Shvatite, mamice, ne mogu oni vas izuzeti – tješila je Lara. – Nitko se ne srdi na vas. Naprotiv. Sve što se sada zbiva oko nas, radi se za čovjeka, u zaštitu slabih, za dobro žena i djece. Da, da, ne vrtite glavom tako nepovjerljivo. Od ovoga će kad-tad biti bolje i vama i meni.

Ali majka nije ništa shvaćala.

– Tako je to uvijek – govorila je jecajući. – Kad je meni i bez toga sve zbrkano, ti bubneš nešto od čega čovjek oči mora izbečiti. Meni pakoste, a ispada da je to za moje dobro. Stvarno, možda sam ja sišla s uma.

Rodja je bio u kadetskoj školi. Lara je s majkom tumarala praznom kućom. Neosvijetljena je ulica praznim očima gledala u sobe. Sobe su odvraćale istim pogledom.

– Pođimo u svratište, mamice, dok ne padne mrak. Čujete li, mamice? Bez odgađanja, odmah.

– Filate, Filate! – pozvaše pazikuću. – Filate, golube, vodi nas u »Crnu Goru«.

– Razumijem, gospođo.

– Uzimaj zavežljaje, i još, Filate, nadgledaj ovo, molim te, dok sve opet ne dođe na svoje mjesto. A zrnje i vodu Kirilu Modestoviču ne zaboravljaj. I sve pod ključ. Da, i svraćaj, molim te, k nama.

– Razumijem, gospođo.

– Hvala, Filate. Neka te Krist čuva. Pa, sjednimo za rastanak.

Izišli su na ulicu, a zrak ih presiječe kao poslije duge bolesti. Studeno, kao pretučeno prostranstvo lako je na sve strane kotrljalo okrugle i glatke, kao izbrušene zvukove. Upinjući sve svoje sile, coktale su, treskale i udarale salve i hici.

Koliko ih god Filat razuvjeravao, Lara i Amalija Karlovna ipak su te pucnje držale ćorcima.

– Ti si, Filate, bedak. Promisli, kako nisu ćorci kad se ne vidi tko puca. Tko to, po tvojemu, puca, Duh Sveti? Naravno da su ćorci.

Na jednom križanju zaustavi ih straža. Pretraživali su ih podrugljivi kozaci, drsko ih mjerkajući od glave do pete. Kape podbrađene remenima nakrivili su posve na uho. Svi su izgledali jednooki.

»Koja sreća!«, pomisli Lara. Neće vidjeti Komarovskog sve dok budu odsječeni od grada. Ne može s njime raskinuti zbog majke. Ne smije reći: mama, ne primajte ga. Sve bi se otkrilo. Pa što? Zašto bi se toga bojala? O, Bože, neka sve ode k vragu, samo da jednom bude kraj. Gospode, Gospode, Gospode! Ovog časa ona će se nasred ulice onesvijestiti od gađenja. Čega se sada sjetila?! Kako se zove ona strašna slika s debelim Rimljaninom u onoj prvoj hotelskoj sobi u kojoj je sve počelo? »Žena ili vaza«. Kako drugačije, naravno. Poznata slika. »Žena ili vaza.« A ona tada još nije bila žena da bi se

uspoređivala s takvom skupocjenošću. To je došlo kasnije. Stol je bio tako bogato postavljen.

– Kamo si toliko navalila? Ne stižem te – straga se jadala Amalija Karlovna, teško disala i jedva je sustizala.

Lara je išla brzo. Nosila ju je neka sila, kao da je zrakom koračala, ponosna, uznosita sila.

»O, kako gorljivo prašte hici«, pomisli. »Blaženi obeščašćeni, blaženi prevareni. Bog vam pomogao, hici! Hici, hici, i vi ste istoga mnijenja!«

20.

Kuća braće Gromeko nalazila se na uglu Sivceva Vražka i iduće ulice. Aleksandar i Nikolaj Aleksandrovič Gromeko bili su profesori kemije, prvi u Petrovskoj akademiji, a drugi na Sveučilištu. Nikolaj Aleksandrovič bio je neženja, a Aleksandar Aleksandrovič oženjen Anom Ivanovnom, rođenom Kriger, kćerju metalurškog tvorničara i vlasnika napuštenih, iscrpljenih rudnika na golemu šumskom imanju blizu Jurjatina na Uralu.

Kuća je bila jednokatnica. Na gornjem se katu, sa spavaonicama, radnom sobom, kabinetom i knjižnicom Aleksandra Aleksandroviča, budoarom Ane Ivanovne i sobama Tonje i Jure, živjelo, a donji je služio za primanja. Zahvaljujući zavjesama boje pistacije, zrcalnim odsjajima na poklopcu glasovira, akvariju, maslinastom pokućstvu i sobnom bilju nalik na alge, to se prizemlje doimalo poput zelena, sneno uzbibana morskog dna.

Gromekovi bijahu obrazovani ljudi, gostoljubivi, veliki znalci i poklonici glazbe. Pozivali su k sebi i priređivali večeri komornog muziciranja, na kojima su se izvodila klavirska trija, violinske sonate i gudački kvarteti.

U siječnju tisuću devetsto šeste, uskoro poslije odlaska Nikolaja Nikolajeviča u inozemstvo, u Sivcevu se trebala održati uobičajena komorna večer. Spremali su novu sonatu za violinu jednog početnika iz škole Tanejeva i trio Čajkovskog.

Priprave su počele dan prije. Razmicali su pokućstvo i oslobađali dvoranu. U kutu je ugađač po stoti put udarao jednu te istu notu i nabacivao se bisernim arpeđima. U kuhinji su čerupali perad, čistili povrće, miješali gorušicu s maslinovim uljem za umake i salate.

Šura Šlezinger, intimna prijateljica i pouzdanica Ane Ivanovne, već je od jutra počela dosađivati.

Bila je visoka, suhonjava žena, pravilnih, pomalo muških crta lica koje su joj davale nešto vladalačko, posebno kad bi naherila svoju sivu astrahansku kapu, u kojoj je ostajala i za posjeta, tek bi koprenu lagano pridigla pribadačom.

Kad su imale briga i nevolja, razgovori su prijateljicama donosili uzajamno olakšanje. Ono se događalo tako da su najprije jedna drugu sve pakosnije zabadale, a onda bi burno razigrana scena brzo završavala u suzama i pomirenju.

Te redovite svađe na obje su djelovale smirujuće, kao pijavice na povišeni krvni tlak.

Šura Šlezinger nekoliko se puta udavala, ali je muževe zaboravljala istoga časa kad bi se razvela i pridavala im tako malo značenja da je u svim svojim navikama sačuvala hladnu žustrinu samotnice.

Bila je teozof, no istodobno je tako dobro poznavala pravoslavnu liturgiju da se čak toute transporté, u punom zanosu nije mogla suzdržati da svećenicima ne šapće što treba da govore ili otpjevaju. »Usliši, Gospodi«, »iže na vsjakoje vremja«, »čestnjejšuju heruvim«[11] – cijelo se vrijeme moglo čuti njezino promuklo, brzopleto nametanje.

Znala je matematiku, indijsku filozofiju, adrese poznatijih profesora Moskovskog konzervatorija, tko s kime živi, i boktepitaj što ona još nije znala. Zbog toga su je u ozbiljnijim životnim prilikama pozivali da presuđuje i odlučuje.

U dogovoreno vrijeme gosti se počeše skupljati. Stigli su Adelaida Filipovna, Ginc, Fufkovi, gospodin i gospođa Basurman, Veržickijevi, pukovnik Kavkazcev. Padao je snijeg, i kad bi se otvarala ulazna vrata, zrak bi nahrupio unoseći svjetlucave zamrske velikih i malih snježnih pahuljica. Zbog hladnoće muškarci su dolazili u prostranoj dubokoj obući za snijeg, i svaki je bez iznimke podsjećao na nespretna i rastresena trapavca, dok su, naprotiv, njihove od studeni porumenjele žene, u bundama s dva gornja raskopčana puceta i paperjastim rupcima spuzlima s injem posute kose, izigravale prave vragolanke, sama lukavost, što dalje od njih. »Kjujev nećak« – prođe šapat kad je ušao novi, prvi put u ovu kuću pozvani pijanist.

Iz dvorane se kroz rastvorena bočna vrata u gostinskoj sobi vidio postavljen stol izdužen poput zimskog puta. U oči je padalo blistavo svjetlucanje oskorušovače u kristalnim bocama. Maštu su plijenili stalci s uljem i octom u malenim bočicama na srebrnim podlošcima, zatim živopisna divljač i zakuske; čak i ubrusi, složeni u piramide, što su uspravni uokvirivali svaki pribor uz plavoljubičaste, sladunjavo mirisne cinerarije u košaricama kao da su poticali apetit. Da se ne bi odgađao željno očekivani čas predavanja zemaljskim užicima, požurili su da se što brže prepuste duhovnim. Posjedali su u dvorani. »Kjujev nećak« – ponovio se šapat kad je pijanist sjeo za instrument. Koncert započe.

O sonati se znalo da je dosadna i izmučena, smišljana. Nije ih iznenadila, čak se pokazala još i razvučenom.

O tome su se u pauzi sporili kritičar Kerimbekov i Aleksandar Aleksandrovič. Kritičar je napadao sonatu, a Aleksandar Aleksandrovič uzimao je u zaštitu. Oko njih su pušili i galamili premještajući stolce s jednoga mjesta na drugo.

Ali pogledi su opet bježali na sjajno izglačani stolnjak u susjednoj prostoriji. Svi se složiše da se koncert nastavi bez odgađanja.

---

[11] »Počuj, Gospode«, »koji u sva vremena«, »koja je časnija od kerubina«.

Pijanist iskosa pogleda publiku i partnerima dade znak da počnu. Violinist i Tiškevič uzmahnuše gudalima. Trio zaplaka.

Jura, Tonja i Miša Gordon, koji je pola života dosad proveo kod Gromekovih, sjedili su u trećem redu.

– Jegorovna vam daje znakove – šapnu Jura Aleksandru Aleksandroviču koji je sjedio pred njim.

Na pragu dvorane stajala je Agrafena Jegorovna, stara, sijeda sobarica Gromekovih, i očajničkim pogledima na Jurinu stranu i istovremeno odlučnim pokretom glave prema Aleksandru Aleksandroviču upozoravala Juru da hitno treba gospodara.

Aleksandar se Aleksandrovič okrenuo, prijekorno pogledao Jegorovnu i slegnuo ramenima. Jegorovna se nije dala. S kraja na kraj dvorane među njima započe razgovor gluhonijemih. Gosti su ih pogledavali, a Ana je Ivanovna upućivala mužu ubitačne poglede.

Aleksandar Aleksandrovič ustade. Trebalo je nešto poduzeti. Pocrvenio je, tiho uz kraj obišao sobu i stao pred Jegorovnu.

– Sramite se, Jegorovna! Što ste si to uvrtjeli u glavu? Brže, da čujem?

Jegorovna mu nešto šapnu.

– Iz kakve Crne Gore?

– Iz svratišta.

– No i što?

– Hitno zovu. Neko od njihovije umire.

– Baš umire. Mogu misliti. Ništa, Jegorovna. Samo da još odsviraju ovaj komadićak pa ću mu reći. Prije ništa.

– Momak čeka. Kočijaš isto tako. Kažem vam, umire, razumijete? Gospocke fele dama.

– Ne, i ne. Čudna mi čuda za tih pet minuta, razumiješ.

Istim tihim korakom Aleksandar se Aleksandrovič vratio pokraj zida i sjeo na svoje mjesto, mrštio se i trljao vrh nosa.

Poslije prvog dijela prišao je glazbenicima i, dok se pljeskalo, objasnio Fadeju Kazimiroviču da ga zovu zbog neke neugodnosti i da koncert treba prekinuti. Dlanovima okrenutim prema dvorani Aleksandar Aleksandrovič zaustavi pljeskanje i glasno reče:

– Gospodo. Trio moramo prekinuti. Izrazimo sućut Fadeju Kazimiroviču. On je u žalosti. Mora nas napustiti. U takvu času ne bih ga htio ostaviti samoga. Možda ću mu zatrebati, ja ću poći s njim. Juročka, golube, iziđi i reci Semjonu da doveze do ulaza, on je već upregao. Gospodo, ja se ne opraštam. Molim vas da ostanete, mene samo zakratko neće biti.

Dječaci zamoliše Aleksandra Aleksandroviča da se s njime provezu po studenoj noći.

21.

Iako je poslije prosinca život krenuo normalno, još se tu i tamo pucalo, a od novih požara, kakvih uvijek ima, činilo se da to dogorijevaju ostaci prijašnjih.

Nikad se prije nisu odvezli tako dugo i daleko kao te noći. Nadohvat ruke bili su Smolenski, Novinski i polovica Sadove. Ali ciča je zima maglom razdvajala pojedine dijelove isprelamana prostora kao da ga nikad pod kapom nebeskom i nije bilo jedinstvena. Gust, razderan dim vatara, škripa koraka i psik saonika pojačavali su osjećaj da putuju bogzna kako već davno i da su zalutali u neko jezovito prostranstvo.

Pred svratištem stajao je prekriven konj s umotanim člancima, upregnut u uske gizdave saonice. Na putničkom sjedalu smjestio se kočijaš i, da se ugrije, rukama je u rukavicama obuhvatio zamotanu glavu.

U predvorju bilo je toplo, a za ogradom koja je dijelila garderobu od ulaza, uspavljivan zujem ventilatora, brujanjem razgrijane peći i piskom uzavrela samovara, drijemao je vratar i glasnim hrkanjem sam sebe budio.

S lijeve strane u predvorju pred ogledalom stajala je punašna našminkana dama s licem bijelim od pudera. Na sebi je imala krzneni kaputić, lagan za ovakvo vrijeme. Nekoga je odozgo čekala; ali okrenuvši se leđima ogledalu mjerkala je čas preko desnoga, čas preko lijevoga ramena koliko je pristala straga.

Kroz vrata se protisnu prozebli kočijaš. U svom je ogrtaču podsjećao na perec s kakva cimera, a oblaci pare oko njega samo su pojačavali takav dojam.

– Hoće li uskoro oni tamo, gospodična? – zapita on damu kod zrcala. – Spetljaj se s vašom bratijom i samo ćeš konja promrzavati.

Slučaj na broju dvadeset i četiri bio je za poslugu obična tričarija u njezinoj svakodnevnoj zlovolji. Svakog se trena zvoncalo, a brojevi su iskakali u dugoj staklenoj kutiji na zidu i pokazivali gdje, u kojoj sobi silaze s uma ne znajući ni sami što hoće, ali posluzi ne daju mira.

I sad su na dvadeset i četiri onu staru glupaču Gišarovu čupali natrag, kljukali je da povraća i ispirali joj crijeva i želudac. Sobarica Glaša padala je s nogu brišući pod, iznosila prljava i unosila oprana vjedra. Ali sadašnja je uzrujanost među konobarima započela puno prije tog meteža, kada se još ništa nije slutilo, pa ni Terjoška još nije bio poslan s kočijašem po doktora i onoga nesretnog pilara, dok još nije došao Komarovski, a u prolazu se pred vratima nije guralo toliko besposlena svijeta koji je otežavao prolaz.

Današnja je gužva u služinskim prostorijama nastala kad se netko nespretno okrenuo u uskome prolazu iz bufteta i slučajno gurnuo konobara Sisoja upravo kad je, izvijajući se, hvatao zalet od vrata prema hodniku s punim poslužavnikom na uzdignutoj desnici. Sisoju je tresnuo poslužavnik, prolio je juhu i razbio posuđe, tri duboka i jedan plitki tanjur.

Tvrdio je da je kriva sudopera, pa neka ona odgovara, neka se njoj odbije. Bila je noć, oko jedanaest, polovica ih je već završila s poslom, a oni su se još svađali.

– Ruke i noge mu se tresu, dan i noć samo gleda kako bi se s politrom zagrlio, kao sa ženom, naljosko se ko svinja, a ovamo gurali ga, razbili mu posuđe, čorbu prolili! Ko bi tebe guro, vraže nahereni, silo nečista? Ko te guro, kilavče astrahanski, bestidniče?

– Reko sam vam, Matrjona Stjepanovna – pridržavajte se izražavanja.

– Hajde, da je nešto vrijedno pa da čovjek galami i posuđe razbija, a ono, čudna mi čuda, madam Prodam, raspekmežena cirkusantica, od dobrote li je gutala mišomor, nezanišna nevinost. Poživjeli po »crnogorskim« kvartirima i ne nagledali se ptičica i mudonja.

Miša i Jura šetkali su hodnikom pred vratima sobe. Sve ipak nije ispalo onako kako je pretpostavljao Aleksandar Aleksandrovič. On je mislio – violončelist, tragedija, nešto dostojanstveno i čestito. A ovo, vrag bi ga znao što je. Prljavo, skandalozno, i nikako nije za djecu.

Dječaci su pocupkivali u hodniku.

– Uđite vi tetici, mlada gospodo – već ih je po drugi put nenametljivim tihim glasom nagovarao pansionski sluga. – Samo vi uđite, ne ustručavajte se. Oni su sada dobro, ne brinite se. Oni su sada potpuno zdravi. A ovdje ne možete stajati. Tu je bilo danas nezgode, razbili skupo posuđe. Vidite, služimo, trčimo, tijesno je. Uđite.

Dječaci poslušaše.

Upaljenu petrolejku što je visjela nad jedaćim stolom izvadili su iz okvira i prenijeli u drugi dio sobe iza daščane pregrade koja je smrdjela na stjenice.

Ondje se nalazio kut za spavanje, od prednjeg dijela i neželjenih pogleda odvojen pomičnom, prašnom zavjesom. Sada su je u metežu zaboravili spustiti. Jednom polom bila je prebačena preko pregrade. Svjetiljka je stajala u alkovenu na klupi. Taj je kut bio jarko osvijetljen odozdo kao s kazališne rampe.

Trovanje je bilo jodom, a ne mišomorom, kako se zlobno rugala sudopera.

Sobom se vukao opor, ljepljiv zadah mlada oraha u njegovoj neokoštaloj zelenoj kori pocrnjeloj od dodira.

Za pregradom je djevojka brisala pod, a na krevetu, glasno plačući i spustivši nad lavor glavu s ulijepljenim pramenovima kose, ležala je polugola žena, mokra od vode, suza i znoja. Dječaci su istog časa svrnuli pogledom ustranu, toliko je bilo sramno i nepristojno gledati onamo. Ali Juru je dospjelo iznenaditi kako u nekim nezgodnim, grčevitim pozama, pod naporom i silom, žena prestaje biti onakva kakvom je prikazuje skulptura i počinje sličiti razgolićenu borcu, kvrgavih mišića u kratkim sportskim gaćicama.

Napokon su se za pregradom sjetili da spuste zavjesu.

– Fadeju Kazimiroviču, mili, gdje vam je ruka? Dajte mi svoju ruku – govorila je žena daveći se u suzama i mučnini. – Ah, ja sam proživjela takvu strahotu! Mučile me takve sumnje! Fadeju Kazimiroviču... Meni se pričinilo...

Ali, srećom, sve su to gluposti, moje rastrojene tlapnje. Fadeju Kazimiroviču, pomislite, kakvo olakšanje! I na kraju... Eto... Ja sam, eto, živa.

– Smirite se, Amalija Karlovna, molim vas, smirite se. Kako se sve to nezgodno dogodilo, časna riječ, nezgodno.

– Odmah krećemo kući – zamumlja Aleksandar Aleksandrovič prema dječacima.

Izgubljeni od nelagode, stajali su u mračnom prednjem i nepregrađenom dijelu sobe; i kako nisu imali kud s očima, gledali su u njezinu dubinu odakle je bila odnesena svjetiljka. Ondje su na zidu visjele fotografije, nazirala se polica s notama, pisaći stol zatrpan papirima i albumima, a s druge strane blagovaoničkog stola, prekrivena vezenim stolnjakom, spavala je u naslonjaču djevojka, obgrlivši naslon i priljubivši lice uza nj. Bila je sigurno smrtno umorna kad je buka i muvanje uokolo nije budilo.

Njihov je dolazak ovamo bio besmislen, ali bi daljnji ostanak postao – nepristojan.

– Odmah idemo – još jedanput ponovi Aleksandar Aleksandrovič. – Samo da Fadej Kazimirovič iziđe, da se oprostim.

No umjesto Fadeja Kazimiroviča iza pregrade se pojavi netko drugi. Snažan, izbrijan, otmjen i samouvjeren čovjek. Nad glavom je nosio svjetiljku uzetu iz okvira. Prišao je stolu za kojim je spavala djevojka i svjetiljku objesio u okvir. Svjetlo probudi djevojku. Osmjehnula se čovjeku, žmirnula i protegla se.

Na pojavu neznanca Miša se trgnuo i očima upiljio u nj. Povuče Juru za rukav, spreman da mu nešto kaže.

– Kako te nije sram šaptati među nepoznatima? Što će misliti o tebi? – ušutkivao ga je Jura i nije htio slušati.

Istovremeno se između djevojke i muškarca odvijala nijema scena. Jedno drugome nisu rekli ni riječi, samo su izmjenjivali poglede. Ali njihovo uzajamno razumijevanje bilo je zastrašujuće tajanstveno; on je bio lutkar, a ona lutka što poslušno prati svaki pokret njegove ruke.

Umoran osmijeh na djevojčinu licu držao je njezine oči poluzatvorene, a usne joj napola rastvorio. Ali na muškarčeve podrugljive poglede ona je odgovarala lukavim namigivanjem sudionice. Oboje su bili zadovoljni što je sve prošlo tako sretno, tajna nije otkrivena, a nesretnica je ostala živa.

Jura je oboje gutao očima. Iz polumraka u kojem ga nitko nije mogao vidjeti on je netremice gledao u svjetiljkom osvijetljeni krug. Izgled djevojčine podčinjenosti bio je neiskazivo tajanstven i bezočno otvoren. Proturječni osjećaji stezali su ga u prsima. Jurino se srce stiskalo od njihove nepoznate snage.

To je bilo upravo ono o čemu je tako gorljivo s Mišom i Tonjom bistrio cijelu godinu pod neprikladnim imenom – prostota, ono zastrašujuće i optužujuće, s čime su oni tako lako na riječima i sa sigurne udaljenosti izlazili nakraj, a sad se ta sila nalazila pred Jurinim očima, posve stvarna i neodređena, nemilosrdno razorna, sućutna i vapijuća u pomoć; gdje se sada izgubila njihova dječja filozofija i na čemu je sada Jura?

– Znaš li tko je taj čovjek? – upita Miša kad su se našli na ulici. Jura, potonuo u svoje misli, ne odgovori.

– To je onaj koji je opijao i uništio tvog oca. Sjećaš se, u vagonu – pričao sam ti.

Jura je mislio o djevojci i o budućnosti, a ne o ocu i prošlosti. U prvi čas nije ni shvaćao što mu Miša govori. A na studeni je bilo i teško razgovarati.

– Jesi li prozebao, Semjone? – upita Aleksandar Aleksandrovič.

Krenuše.

TREĆI DIO

BOŽIĆNO DRVCE U DOMU SVENTICKIH

1.

Nekako uzimu Aleksandar je Aleksandrovič poklonio Ani Ivanovnoj starinski ormar. Slučajno ga je kupio. Ormar od crnog drveta bio je golem. Ni kroz koja vrata cijela ga se nije dalo unijeti. Dovezli su ga rastavljena, u dijelovima unijeli u kuću i stali razmišljati kamo bi ga postavili. Sobama u prizemlju, koje su bile prostranije, nije odgovarao svojom namjenom, a u gornjima nije mu bilo mjesta zbog skučenosti. Oslobodili su dio gornjeg odmorišta na unutrašnjem stubištu, kraj ulaza u spavaonicu domaćina.

Ormar je došao sastaviti pazikuća Markel. Sa sobom je poveo i šestogodišnju kćer Marinku. Njoj dadoše štapić ječmena šećera. Šmrcala je, oblizivala slatkiš i slinave prste, i mrgodno gledala očev posao.

Neko vrijeme sve je išlo od ruke. Ormar je postupno izrastao pred očima Ane Ivanovne. I kad je ostalo još samo pričvrstiti vrh, ona naumi da pomogne Markelu. Stala je na podignuto dno ormara i nagnuvši se gurnula bočnu stranicu koja se držala samo na utoru. Ovlašni vez kojim je Markel površno sapeo stranice raziđe se. Zajedno s daskama koje sve popadaše po podu pade na leđa i Ana Ivanovna i teško se ozlijedi.

– Ej, majčice-gospo – govorio je i pritrčavao Markel – šta vam je to trebalo, najmilija. Kost, je li cijela? Pipnite kost. Kosti su glavne, za mekač je lako, mekač se stekne, ionako je, što bi rekli, samo za žensku falu. A ti ne dreči, izrode – grdio je zaplakanu Marinku. Otari sline i bježi materi. Ej, majčice gospo, kao da ja i bez vas ne bih sastavio tu kištru za krpe. Eto, vi sigurno mislite, na prvi pogled ja i jesam pazikuća; ali ako se pravilno promisli, naše je prirodno mjesto stolarsko, stolarili smo mi. Nećete vjerovati, koliko je tog mebela, tih ormara-bufeta prešlo preko naših ruku, u smislu laka ili, naprotiv, kakav mahagonij, kakva orahovina. Ili, naprimjer, kakvih je bilo partija u smislu bogatih udavača, koje su, ne zamjerite za riječ, promicale ispred nosa, i promicale. A svemu je razlog – pivnička stvar, oštra pića.

Uz Markelovu se pomoć Ana Ivanovna dovukla do naslonjača koji joj je podmetnuo, a ona sjela stenjući i trljajući natučeno mjesto. Markel se prihvati podizanja srušenoga. Kad je postavio krov, reče:

– Sad još samo vratanca, pa može i na izložbu.

Ana Ivanovna nije voljela taj ormar. Oblikom i dimenzijama on je sličio katafalku ili carskoj grobnici. Ulijevao joj je praznovjeran strah. Nazvala ga je »Askoldovim humkom«. Pod tim imenom razumijevala je Olegova konja koji je

donio smrt svome gospodaru.[12] Kao žena koja se načitala svega i svačega Ana Ivanovna je olako miješala bliske pojmove.

Od tog pada počele su njezine tegobe s plućima.

2.

Cijeli studeni jedanaeste godine Ana je Ivanovna preležala u postelji. Dobila je upalu pluća.

Jura, Miša Gordon i Tonja trebali su u proljeće iduće godine završiti studije. Jura je postajao medicinarom, Tonja pravnicom, a Miša filologom na Filozofiji.

U Jurinoj duši sve je bilo pomaknuto i zamršeno, i sve vrlo samostalno – pogledi, navike i sklonosti. Bio je neizmjerno prijemčiv, a originalnost njegovih zapažanja teško se dala opisati.

Iako ga je uvelike privlačila umjetnost i povijest, Jura se nije mučio oko izbora karijere. Mislio je da zvanje ne priliči umjetnosti u istom onom smislu u kojem ni profesiji ne može biti prirođena veselost ili sklonost melankoliji. Zanimao se za fiziku i prirodne znanosti i mislio da se u praktičnom životu treba baviti nečim općekorisnim. Zato je i pošao na medicinu.

Prije četiri godine, kao brucoš, cijeli je semestar secirao leševe u fakultetskom suterenu. Spiralnim se stubama spuštao u podrum. U dubini anatomskog amfiteatra, u skupinama ili pojedinačno, tiskali su se razbarušeni studenti. Jedni su, okruženi kostima, bubali listajući izlizanim, raskupusanim udžbenicima, drugi šuteći po kutovima secirali, treći lakrdijali, izvaljujući šale i razgoneći štakore kojih je velik broj protrčavao kamenim podom mrtvačnice. Iz njezina polumraka, poput fosfora, svojom su golotinjom svjetlucali i u oči upadali leševi nepoznatih, mlade samoubojice neutvrđena identiteta i dobro očuvane, raspadanjem još nenačete utopljenice. Ubrizgane soli glinenca pomlađivale su ih i varljivo zaobljivale. Mrtvace su secirali, komadali i preparirali, ali ljepota ljudskog tijela ostajala je pri svakom, pa i najmanjem dijeljenju vjerna sebi, tako da ni divljenje kakvoj rusalci, posve grubo ostavljenoj na pocinčanom stolu, ne bi popuštalo ni kad bi se s nje prelazilo na njezinu otkinutu ruku ili odsječenu šaku. U podrumu je vonjalo po formalinu i karbolu, a prisuće tajne osjećalo se u svemu, počinjući u nepoznatoj sudbini svih tih ispruženih tijela da bi završavalo u tajni života i smrti, udomaćenoj ovdje u podrumu kao u vlastitoj kući ili kao na svome zapovjednome mjestu.

Glasanje te tajne zaglušivalo je sve ostalo, neprestano se vraćalo i uznemiravalo Juru pri obdukcijama. Ali na jednak način uznemiuivalo ga je mnogo toga u životu. Tome je svikao i nije popuštao apstraktnim zaprekama.

Jura je znao misliti i dobro je pisao. Od gimnazijskih vremena maštao je o prozi, o životopisnoj knjizi, u koju bi mogao u obliku minskog polja

---

[12] Askold je jedan od polulegendarnih ruskih knezova iz IX. stoljeća kojeg je dao ubiti knez Oleg zbog uzurpacije vlasti u Kijevu.

pozadijevati sve ono iznenađujuće što je uspio spoznati i promisliti. Za takvu knjigu bio je još premlad, pa je u zamjenu za nju bježao u pisanje stihova poput slikara koji bi cijeli život crtao skice za naumljenu veliku sliku.

Tim stihovima Jura je opraštao grijeh postanja zbog njihove snage i originalnosti. Te dvije odlike, snagu i originalnost, držao je nositeljima stvarnosti u umjetnosti, inače posve bespredmetnima u svemu ostalome, praznima i nepotrebnima.

Jura je shvaćao koliko svoje bitne karakterne osobine duguje ujaku.

Nikolaj Nikolajevič živio je u Lausannei. U knjigama koje je ondje objavio na ruskome i u prijevodima razvijao je svoju staru misao o povijesti kao drugom svemiru što ga čovječanstvo pojmovima vremena i sjećanja stvara kao svoj odgovor smrti. Bit tih knjiga bilo je novo shvaćanje kršćanstva; izravnom pak njihovom posljedicom – nova ideja umjetnosti.

Čak i više nego na Juru taj je sklop misli djelovao na njegova prijatelja. Pod njihovim utjecajem Miša Gordon je i izabrao filozofiju. Na svom fakultetu slušao je teološka predavanja i čak pomišljao da kasnije prijeđe na bogosloviju.

Ujakov je utjecaj Juru poticao i oslobađao, dok je Mišu – sapinjao. Jura je vidio kakvu ulogu u krajnostima Mišinih razmišljanja ima njihovo podrijetlo. Iz opreza nije ga odvraćao od njegovih neobičnih planova, ali bi ga najradije vidio empiričarom, bliskijim životu.

3.

Neke večeri pri kraju studenoga Jura se vratio s fakulteta vrlo umoran i pregladnio. Rekli su mu da je cijeli dan bila velika strka; Ana Ivanovna je dobila grčeve, skupilo se nekoliko liječnika, pomišljalo se i na svećenika, ali su od toga odustali. Sada joj je bolje, pri svijesti je, a zatražila je da joj svakako pošalju Juru čim stigne.

Ne presvlačeći se, Jura otiđe u spavaonicu.

U sobi je još bilo tragova nedavne pometnje. Bolničarka je bešumnim pokretima nešto premještala na noćnom ormariću. Uokolo su bile razbacane zgužvane salvete i vlažni ubrusi upotrijebljeni za obloge. Voda u lavoru bila je crvenkasta od ispljunute krvi. U njoj su plivale staklene ampule otkinutih grlića i nabubreli smotuljci vate.

Bolesnica je plivala u znoju i vrškom jezika oblizivala suhe usne. Od jutra, kad ju je Jura posljednji put vidio, jako je propala.

»Nije li dijagnoza pogrešna?« pomisli. »Svi su znaci gnojne upale. Čini se, kriza.« Pozdravio je Anu Ivanovnu, rekao joj nekoliko praznih, u takvoj prilici uobičajenih riječi bodrenja i bolničarku poslao iz sobe. Dohvatio je ruku Ane Ivanovne da bi joj opipao puls, a drugom posegnuo u kaput za stetoskopom. Pokretom glave Ana je Ivanovna pokazala da je to nepotrebno. Jura je shvatio da od njega očekuje nešto drugo. Skupivši nešto snage, Ana Ivanovna progovori:

– Eto, ispovijed su htjeli... Smrt se primakla... Svaki čas može... Zub ideš vaditi i bojiš se, bolno je, pripremaš se... A ovdje se ne radi o zubu, svu, svu tebe, cijeli život... krck, i van, kao kliještima... Što je to?... Nitko ne zna... A ja sam žalosna i bojim se.

Ana Ivanovna ušutje. Suze su joj graškama tekle niz obraze. Jura ništa ne reče. Malo poslije Ana Ivanovna nastavi:

– Ti si darovit... A dar, to... nemaju to svi... Ti moraš nešto znati... Kaži mi štogod... Umiri me.

– A što mogu reći – odvrati Jura, uzvrpolji se na stolcu pa ustade, prošeta i opet sjede. – Prvo, sutra će vam biti bolje – ima znakova, života mi. Zatim – smrt, svijest, vjera u uskrsnuće... Vi biste moje mišljenje znanstvenika? Možda u neko drugo vrijeme? Ne? Sada? No, kako hoćete. Ali to je zaista teško, tako, odmah.

I on joj ne razmišljajući održa cijelo predavanje, i sam se čudeći kako mu je pošlo.

– Uskrsnuće. U onom prostodušnom obliku u kojemu se javlja kao utjeha slabima meni je tuđe. Kristove riječi o živima i mrtvima uvijek sam shvaćao po svome. Gdje bi se smjestile sve one legije skupljane tisućljećima? Nema tolika svemira za njih, jer u njemu ni Bogu, ni dobru, a ni smislu ne bi bilo mjesta. Potopilo bi ih to halapljivo životno valovlje.

Ali istovremeno jedan te isti, beskrajno identičan život ispunjava svemir i svakčas se obnavlja u neizbrojivim sjedinjenjima i promjenama. Eto, vi se bojite hoćete li uskrsnuti, no vi ste već uskrsli u času kad ste se rodili, a da toga niste ni svjesni.

Hoće li vas boljeti; osjeća li tkivo svoje raspadanje? Recimo to drugačije, što će biti s vašom sviješću? Ali što je svijest? Pogledajmo. Svjesno željeti zaspati – neosporna nesanica; svjestan pokušaj da se osjeti funkcioniranje vlastitoga probavnog sustava – siguran poremećaj njegove inervacije. Svijest je otrov, sredstvo samootrovanja subjekta koje on primjenjuje na samome sebi. Svijest – svjetlo upereno naprijed; svijest osvjetljava put pred nama da ne posrnemo. Svijest su upaljene svjetiljke na lokomotivi u vožnji. Okrenite im svjetlo unutra, i dogodit će se katastrofa.

Prema tome, što će se dogoditi s vašom sviješću? Vašom. Vašom. A što ste vi? To je pravo pitanje. Razmotrimo. Po čemu vi sebe znate; kojeg ste dijela svoje ukupnosti svjesni? Bubrega, jetre, krvnih žila? Ne, otkad pamtite, sebe ste vidjeli u nekoj jasnoj, stvarnoj pojavnosti, u onome što ste uradili, u obitelji, u drugima. A sad pomnije. Biti čovjek u drugim ljudima, to i jest čovjekova duša. To ste vi, time je disala, hranila se i zanosila vaša svijest. Vašom dušom, vašom besmrtnošću, vašim životom u drugima. A na kraju? Kroz druge ste bili, kroz druge ćete i ostati. Za vas nema značenja što će se to kasnije zvati sjećanjem. Jer to ćete biti vi koji tvorite budućnost.

I na koncu, ono krajnje. Nema razloga bespokoju. Nema smrti. Mi sa smrću nemamo ništa. A vi ste spomenuli dar. To je nešto drugo, to je naše, to nam je dano. S višeg i šireg stajališta dar je – darovani život.

Smrti neće biti, kaže Ivan Bogoslov, a vi čujte jednostavnost njegove argumentacije. Smrti neće biti jer je prošlost otišla. Kao kad bismo rekli: smrti nema jer smo to već vidjeli, to je ostarjelo i dosadilo, sada se hoće novoga, a novo je život vječni.

Šetao je po sobi dok je to govorio. – Spavajte – reče i, prišavši krevetu, položi ruke na glavu Ane Ivanovne. Prođe nekoliko časaka i ona poče tonuti u san.

Jura tiho iziđe iz sobe i Jegorovnoj reče da u spavaonicu pošalje bolničarku. »Vrag će ga znati«, pomisli, »postajem šarlatanom. Bajam i liječim polaganjem ruku.«

Sutradan je Ani Ivanovnoj bilo bolje.

4.

Iz dana u dan Ani je Ivanovnoj postajalo sve bolje i bolje. Sredinom prosinca pokušala je ustati, ali je još bila jako slaba. Svi su joj savjetovali da pošteno odleži.

Često je pozivala Juru i Tonju i satima im pričala o djetinjstvu koje je provela na djedovu imanju Varikinu, na uralskoj rijeci Rinjvi. Jura i Tonja nikad ondje nisu bili, ali je iz njezina pripovijedanja Jura lako zamišljao tih pet tisuća hektara vječno neprohodne šume, mračne kao noć, u koju se bistra rijeka kamena dna i visokih litica Krigerovih obala na dva-tri mjesta zabada kao da je para nožem svojih okuka.

Tih se dana Juri i Tonji prvi put u njihovu životu šila svečana odjeća, Juri – crno odijelo, a Tonji – večernja toaleta od svijetlog atlasa, tek malo dekoltirana. Praznično odjeveni namjeravali su se pojaviti dvadeset sedmoga, na tradicionalnom božićnom slavlju koje su svake godine priređivali Sventicki.

Odjeću su iz krojačkih radionica donijeli istoga dana. Jura i Tonja zadovoljno su je isprobavali, kad im Jegorovna reče da ih zove Ana Ivanovna. Kako su se zatekli odjeveni, tako se i pojaviše pred Anom Ivanovnom.

Kad uđoše, ona se podiže na lakat, pogleda ih postrance, zatraži da se okrenu i reče:

– Jako dobro. Čak sjajno. Nisam ni znala da je već gotovo. De, Tonja, još jedanput. Ne, nije. Učinilo mi se da se po rubu malo nabire. Znate zašto sam vas zvala? Ali najprije nešto tebi, Jura.

– Znam, Ana Ivanovna. Rekao sam da vam pokažu to pismo. Vi kao i Nikolaj Nikolajevič mislite da nisam smio odbiti. Ali samo časak. Vas govor umara. Sad ću vam objasniti. Iako je sve to skupa i vama poznato.

Dakle, prvo. Radi se o živagovskom nasljedstvu, o hranjenju fiškala i plaćanju sudskih taksa, a zapravo nikakva nasljedstva nema, samo dugovi i smutnja, da ne govorim o prljavštini koja bi još isplivala. Kad bi se išta dalo pretvoriti u novac, zar bih ga ja neiskorištena poklanjao sudu? Radi se o tome da je ta parnica napuhana, i čemu onda po tome čeprkati, bolje je bilo odustati od

svojih prava na nepostojeće imanje i prepustiti ga nekolikim podmetnutim suparnicima i zavidljivim samozvancima. O nasrtajima neke madame Alice koja s djecom živi u Parizu pod imenom Živago ja sam odavno čuo. Zahtjevi su se u međuvremenu povećali, i ne znam kako je s vama, ali meni su sve to rekli tek nedavno.

Otac se, izgleda, još za mamina života zanio nekom neuravnoteženom sanjarkom, kneginjom Stolbunovom-Enrizi. Ta osoba ima s njim dječaka, sad mu je deset godina, zovu ga Jevgraf.

Kneginja je – pustinjak. Neznano od čega, živi povučeno sa sinom u svojoj vili na periferiji Omska. Pokazali su mi fotografiju te vile. Lijepa kuća s pet jednokrilnih prozora i štukaturnim ukrasima iznad njih. I eto, u posljednje vrijeme ja osjećam da taj dom iz svih svojih pet prozora, preko tisuća kilometara što europsku Rusiju dijele od Sibira, gleda u mene s pakošću i da će me prije ili poslije urećiti. I čemu mi onda svi ti izmišljeni kapitali, naprečac stvoreni suparnici, njihova zloćud i zavist? I odvjetnici.

– Ipak se nije trebalo odricati – izjavi Ana Ivanovna. – Znate zašto sam vas zvala, ponovila je i odmah nastavila: – Prisjetila sam se njegova imena. Sjećate se, sinoć sam o lugaru govorila? Zvao se Bah. Može li se to bilo s čime usporediti? Crno šumsko strašilo, do obrva zaraslo u bradu, i – Bah! Imao je unakaženo lice, posljedica napada medvjeda, kojemu je uspio umaći. Ali tamo su svi takvi. S takvim imenima. Jednosložnim. Da bi zvučalo i djelovalo. Bah. Ili Lup. Ili, možda, Faust. Čujte, čujte. Događalo se, najave nešto takvo. Aukt ili Frol nekakav, kao plotun iz djedove lovačke dvocijevke, i mi bismo istog časa u gomili šmugnuli iz dječje sobe u kuhinju. A ondje, možete zamisliti, drvosječa-ugljenar sa živim medvjedićem ili nadglednik iz udaljenijih krajeva s uzorkom rudače. A djedica svakome po ceduljicu. I u pisarnicu. Nekome novce, nekome prekrupe, a nekom puščanih naboja. Šuma pod prozorom. I snijeg, snijeg! Viši od kuće! – Ana Ivanovna zakašlja.

– Prekini, mama, to ti škodi – opominjala je Tonja, a Jura je potvrđivao.

– Ništa. Nije vrijedno spomena. Da, usput rečeno, Jegorovna spletkari trebate li vi prekosutra ići na slavlje. Da te gluposti više ne čujem! Kako vas nije sram! I kakav si mi ti doktor, Jura? To je, dakle, riješeno. Idete bez pogovora. Ali vratimo se mi Bahu. U mladosti je taj Bah bio kovač. U tučnjavi su mu odbili bubrege. Ali on si je napravio druge, željezne. Ti si stvarno luckast, Jura. Zar ja ne razumijem? Naravno, ne bukvalno. Ali ljudi su tako govorili.

Ana Ivanovna opet zakašlja, no ovaj put mnogo dulje. Navala nije popuštala. Ona nije mogla doći k sebi.

Jura i Tonja našli su se uz nju istog trena. Jedno pored drugoga stajali su uz postelju. Kašljući i dalje, Ana Ivanovna je dohvatila njihove ruke koje su se dodirivale i neko ih vrijeme držala spojene. Došavši do daha i glasa, reče:

– Umrem li, nemojte se rastajati. Vi ste rođeni jedno za drugo. Vjenčajte se. Eto, ja sam vas i zaručila – zaključi i zaplaka.

5.

Već s proljeća tisuću devetsto šeste godine, prije prelaska u završni gimnazijski razred, šest mjeseci veze s Komarovskim prevršilo je mjeru Larine trpeljivosti. On je vrlo prepredeno iskorištavao njezinu utučenost, pa kad mu je trebalo, umješno joj je i neupadljivo spominjao njezinu sramotu. Ta su je podsjećanja dovodila u onu zbunjenost koju sladostrasnik upravo i očekuje od žene. Zbunjenost je Laru gurala u sve dublji emocionalni košmar, od kojeg joj se kosa dizala na glavi kad bi se pribrala. Proturječja noćnih mora bila su bezizlazna, kao ukleta. Sve je bilo naglavce, protiv logike; oštra bol iskazivala se u praskovima prigušivana smijeha, odupiranje i odbijanje značili su pristanak, a ruka mučitelja prekrivana je cjelovima zahvalnosti.

Činilo se da tome nema kraja, ali u proljeće, na jednom od posljednjih satova školske godine, zamislivši koliko će tek ljeti, kad škole više ne bude kao izgovora, učestati Komarovskijeva iznuđivanja, Lara donese odluku koja uvelike promijeni njezin život.

Jutro je bilo vrelo, spremala se oluja. Sjedili su u razredu kod otvorenih prozora. U daljini brujio je grad jednoličnim tonom, kao pčele u košnici. Iz dvorišta je dopirala vriska djece u igri. Od vonja zatravnjele zemlje i mlada zelenila boljela je glava kao od votke i vrućih pokladnica za mesopusta.

Profesor povijesti govorio je o Napoleonovu pohodu u Egipat. Kad je došao do iskrcavanja kod Frejusa, zacrnjelo je nebo prasnulo i raskolilo se gromom i munjom, a u razred s dahom svježine hrupiše vrtlozi pijeska i prašine. Dvije razredne ulizice revno potrčaše u hodnik po podvornika da zatvori prozore, ali kad su otvorile vrata, propuh je digao iz bilježnica bugačice i razvitlao ih po cijelome razredu.

Zatvoriše prozore. Linu prljav gradski pljusak pun prašine. Lara je iskinula list iz bilježnice i susjedi u klupi, Nadji Kologrivovoj, napisala:

»Nadja, moram početi život odvojeno od mame. Pomozi mi da nadem nekoliko povoljnih instrukcija. Vi poznajete dosta bogatih.«

Nadja odgovori istog časa:

»Lipi tražimo guvernantu. Dođi k nama. To bi bilo sjajno. Ti znaš koliko te tata i mama vole.«

6.

Više od tri godine Lara je proživjela kod Kologrivovih kao iza visoka zida. Nitko joj se ni s koje strane nije nametao, čak ni majka ni brat, od kojih se posvema udaljila.

Lavrentij Mihajlovič Kologrivov bio je krupan poduzetnik, modernih nazora, sposoban i pametan. Stari je poredak mrzio dvostruko: mržnjom bajoslovna bogataša koji pita pošto je državna riznica i mržnjom nevjerojatno uspješna skorojevića. Sklanjao je ilegalce, političkim krivcima uzimao

odvjetnike, i, kao što su u šali pričali, pomažući revoluciji, sam je sebe rušio kao vlasnika i pokretao štrajkove u vlastitoj tvornici. Bio je precizan strijelac i strastven lovac, pa je zimi devetsto pete godine svake nedjelje putovao u Srebreni Bor i na Otok Lososa da bi ustanike vježbao u gađanju.

Bio je to sjajan čovjek. Serafina Filipovna, njegova žena bijaše mu dostojna družica. Lara je prema oboma gajila ushićeno poštivanje. Nju su pak svi u kući rođački voljeli.

U četvrtoj Larinoj bezbrižnoj godini pojavi se brat Rodja. Neprirodno cupkajući na dugim nogama, važno govoreći kroz nos i usiljeno razvlačeći riječi, on joj ispriča da su kadeti njegove klase skupili novac za oproštajni poklon zapovjedniku škole, da su ga njemu dali kako bi izabrao i kupio dar. A on je, eto, sav taj novac u tri dana prokockao do posljednjeg krajcara. Izgovorivši to, Rodja se svom svojom krakatom figurom uvali u naslonjač i zaplaka.

Lara se sledila, a Rodja jecajući nastavi:

– Jučer sam bio kod Viktora Ipolitoviča. Uopće nije htio sa mnom razgovarati; no rekao je, kad bi ti htjela... Kaže, iako si nas sve prestala voljeti, da je tvoja moć nad njim još uvijek velika... Larice... Samo jedna tvoja riječ... Shvaćaš li kolika je to bruka i koliko to pogađa čast kadetske odore?... Pođi, što te to košta, zamoli ga... Nećeš valjda da tu pronevjeru platim svojom krvlju.

– Platiti krvlju... Čast kadetske odore – uzrujano je ponavljala Lara i nemirno koračala po sobi. – A ja nisam odora, ja nemam časti, sa mnom možete činiti što vas je volja. Shvaćaš li ti što tražiš, razumiješ li što ti on predlaže? Godinu za godinom gradi sizifovskim naporom, diži bez odmora, a on dođe, njemu je svejedno što će rastepsti, pljusnuti da se sve razleti u komadiće! Idi ti k vragu. Izvoli, ustrijeli se. Nije me briga! Koliko ti treba?

– Šesto devedeset i još koji rubalj, recimo okruglo, sedamsto – pomalo smeteno reče Rodja.

– Rodja! Pa ti si lud! Razumiješ li ti uopće što govoriš? Ti si prokockao sedamsto rubalja? Rodja! Rodja! Znaš li ti koliko treba običnom čovjeku poput mene da bi zaradio taj novac?

Poslije šutnje ona hladno i ravnodušno zaključi:

– Dobro. Probat ću. Dođi sutra. I donesi revolver iz kojeg si se nakanio ubiti. Dat ćeš mi ga da bude moj. S dosta metaka, zapamti.

Novac je dobila od Kologrivova.

7.

Posao kod Kologrivovih nije Lari smetao da završi gimnaziju, da se upiše na fakultet te da se primakne njegovu završetku u idućoj, tisuću devetsto dvanaestoj godini.

U proljeće jedanaeste gimnaziju je završila njezina gojenica, Lipočka. Već je imala i zaručnika, mladog inženjera Frizendanka, iz dobre i imućne obitelji.

Roditelji su odobravali njezin izbor, ali su bili protiv toga da prerano uđe u brak i savjetovali joj da pričeka. To je bio razlog dramama. Razmažena i mušičava Lipočka, ljubimica obitelji, vikala je na oca i majku, plakala i toptala nogama.

U bogatoj kući, u kojoj su Laru držali svojom, nisu pamtili dug što ga je učinila zbog Rodje niti su ga spominjali.

Dug bi Lara davno bila vratila da nije imala troškova koje je skrivala.

Potajice od Paše slala je novac njegovu ocu, prognaniku Antipovu, i pomagala njegovoj čangrizavoj majci koja je često pobolijevala. Osim toga, ona je pod još većom tajnom smanjivala i Pašine troškove doplaćujući stanodavcima za njegov stan i hranu.

Paša, nešto malo mlađi od Lare, volio ju je bezumno i u svemu slušao. Na njezin nagovor, poslije svršetka realke spremio je dopunske ispite iz latinskog i grčkog i upisao se na filološki fakultet. Lara je maštala da se za godinu dana, kada polože državni ispit, uda za Pašu te da u nekom gubernijskom gradu na Uralu budu nastavnici, on na muškoj, a ona na ženskoj gimnaziji.

Paša je stanovao u sobi koju mu je Lara pronašla i unajmila kod nenametljivih stanodavaca, u novogradnji u Kamerherskoj ulici, nedaleko od Hudožestvenog teatra.

Ljeto devetsto jedanaeste ona je posljednji put provela s Kologrivovima u Dupljanki. Zaneseno je voljela to mjesto, više i od samih vlasnika. To se dobro znalo, i upravo je zbog nje, za ljetnih dolazaka, postojalo jedno nepisano pravilo. Kad bi vreli, zagaravljeni vlak kojim bi upravo stigli kretao dalje, a u polegloj, duboko ošamućujućoj i opojnoj tišini uzbuđena Lara ostajala bez riječi, nju bi puštali samu da pješice ide do imanja, dok bi s postaje teglili i tovarili prtljagu u kola, a dupljanski fijakerist, u svome kočijaškome kazakinu bez rukava, kroz čije su se proreze crvenjeli rukavi košulje, gospodi posjedaloj u kočiju pripovijedao mjesne zgode iz protekle sezone.

Stazom što su je ugazili romari i bogomoljci Lara je išla niz nasip i skretala u šumu poljskim puteljkom. Tu se zaustavljala, zatvarala oči i iz prostranstva oko sebe udisala zrak pun pomiješanih mirisa. Bio je bliskiji od oca i majke, bolji od dragoga i mudriji od knjige. U munjevitu času Lari se opet otkrivao smisao postojanja. Ona je tu – shvaćala je – zato da bi se snašla u nevjerojatnoj ljepoti zemlje i sve nazvala pravim imenom; a ne nađe li u sebi snage za to, ona će iz ljubavi prema životu roditi nasljednike koji će to učiniti umjesto nje.

Tog ljeta došla je premorena od brojnih poslova u koje se uvalila. Lako je zapadala u neraspoloženja. Obuzimala ju je sumnjičavost kakve prije u nje nije bilo. Ta je crta sitničavila njezin karakter koji je oduvijek krasila širina i odsuće svake ćudljivosti.

Kologrivovi joj nisu otkazivali. Bila je okružena trajnom njihovom pažnjom. No kad je Lipa odrasla, Lara se u njihovoj kući osjećala beskorisnom. Odbijala je plaću, ali oni su joj je naturali. Novci su joj međutim bili nužni, a zarađivati negdje drugdje, dok je njihovom gošćom, bilo bi koliko nezgodno toliko i neizvedivo.

Takav svoj položaj Lara je držala lažnim i nepodnošljivim. Činilo joj se da im svima smeta, samo oni to ne pokazuju. Sama je sebi bila najveća smetnja. Bilo joj je da bježi kud je oči vode, i od sebe i od Kologrivovih, ali po njezinu shvaćanju najprije bi trebalo vratiti novce Kologrivovima, a njih u to vrijeme nije imala. Osjećala se zatočenicom one glupe Rodjkine pronevjere i u nemoćnu ogorčenju nije si nalazila mjesta.

U svemu je vidjela znakove prezira. Ako su joj znanci Kologrivovih iskazivali više pažnje, njoj se činilo da je drže podložnom usvojenicom i lakim plijenom. A kad su je ostavljali na miru, to je značilo da za njih i ne postoji.

Osjećaji malodušnosti nisu je ipak odvlačili od zabava mnogobrojna društva što se skupljalo u Dupljanki. Kupala se i plivala, veslala, odlazila na noćne izlete preko rijeke, sudjelovala u zajedničkom paljenju vatrometa i plesala. Glumila je u amaterskim predstavama i s najvećim se zadovoljstvom natjecala u gađanju iz kratke mauzerke, kojoj je međutim pretpostavljala lagani Rodjin revolver. Pucala je iz njega s velikom preciznošću i u šali žalila što joj je kao ženi uskraćena mogućnost da se bori u dvoboju. Ali što se više veselila, Lari je bilo gore. Sama nije znala što hoće.

Sve se još i pojačalo kad se vratila u grad. Uz njezine neprilike došle su još i razmirice s Pašom (ozbiljno se svađati s njime Lara se pribojavala jer je na njega računala kao na svoju krajnju zaštitu). U Paše se u posljednje vrijeme javila nekakva samouvjerenost. Pokroviteljski su je tonovi u njegovu govoru zabavljali, ali i boljeli.

Paša, Lipa, Kologrivovi, novac – sve se to smiješalo u njezinoj glavi. Život joj je dodijao. Počela se izbezumljivati. Vuklo ju je da odbaci sve poznato i proživljeno i da započne nešto posve novo. U tom je raspoloženju donijela na Božić devetsto jedanaeste fatalnu odluku. Odlučila se da odmah ostavi Kologrivove, da život započne nekako nezavisnije i samostalnije, a novce za to da zatraži od Komarovskog. Lari se činilo da joj on, poslije svega što se dogodilo, i godina slobode što ih je uspjela kasnije izboriti, mora pomoći plemenito, bez objašnjavanja, nekoristoljubivo i čisto.

S tom je namjerom dvadeset sedmoga prosinca uvečer krenula u Petrovski kraj, i polazeći, stavila u muf nabijen i otkočen Rodjin revolver, odlučna da puca u Viktora Ipolitoviča ako je odbije, ili je izopačeno razumije, ili bilo kako ponizi.

Prazničnim ulicama išla je u mučnoj izgubljenosti, a oko sebe ništa nije zamjećivala. Zamišljeni pucanj već je grunuo u njezinoj duši, posve ravnodušan prema onome kome je namijenjen. Pucanj je bio jedino čega je bila svjesna. Slušala ga je cijelim putom, to je bio hitac u Komarovskog, u sebe samu, u svoju vlastitu sudbinu i u dupljanski hrast na livadi s urezanom streljačkom metom.

8.

– Ne dirajte muf – reče Emi Ernestovnoj koja je uz stenjanje i uzdisanje posegla da joj pomogne u svlačenju.

Viktora Ipolitoviča nije bilo kod kuće. Ema Ernestovna stade nagovarati Laru da uđe i skine bundu.

– Ne mogu. Žurim. Gdje je on?

Ema Ernestovna reče da je u gostima na božićnoj večeri. S adresom u rukama Lara strča niz mračno stubište sa šarenim grbovima u prozorima, koje je podsjeti na sve, i otputi se u Brašnarsko naselje Sventickima.

Tek sada, našavši se po drugi put na ulici, ona jasno pogleda oko sebe. Bila je zima. Bio je grad. Bila je večer.

Bila je ciča zima. Ulice pokrivene prljavim ledom, debelim poput dna razbijenih pivskih boca. Boljelo je i samo disanje. Zrak je bio zasićen sivim injem i činilo se da grebe i probada svojom gustom čekinjom, upravo onako kako joj se u usta uvlačio i grebao je svojim sleđenim dlačicama njezin sivi krzneni ovratnik. Uzdrhtala srca išla je pustim ulicama. Usput se pušilo kroz vrata čajana i krčama. Crvena poput kobasica, iz magle su izranjala promrzla lica prolaznika i bradate gubice konja i pasa u ledenicama. Prekriveni debelim slojem leda i snijega, prozori su na kućama izgledali kao premazani kredom, a njihovom neprozirnom površinom titrali su šareni odsjaji rasvijetljenih božićnih jelki i sjenke slavljenika, kao da se iz kuća ljudima na ulici prikazuju rasplinute slike na bijelim platnima rastegnutim pred magičnom svjetiljkom.

U Kamerherskoj ulici Lara stade. – »Dalje ne mogu. Neću izdržati«, gotovo joj se glasno otelo. – »Stat ću pred njega i sve mu reći«, pomisli i svladavši se otvori teška vrata glavnog ulaza.

9.

Crven od napora, izbočivši obraz jezikom, Paša se mučio pred ogledalom, navlačio ovratnik i trsio se da savitljivu kopču prodjene kroz uškrobljene rupice plastrona. Spremao se u goste, a bio je toliko bezazlen i neiskvaren da se posve smeo kad ga Lara, ušavši bez kucanja, zateče bez pune odjeće. Odmah je osjetio njezinu uzrujanost. Noge su joj klecale. Koračala je kao da prelazi rijeku na gazu.

– Što je? Što ti se dogodilo? – upita i brižno joj potrča ususret.

– Sjedi tu. Sjedni takav kakav jesi. Ne oblači se. Ja žurim. Ovog časa moram ići. Ne diraj muf. Čekaj, okreni se tren.

On posluša. Lara je nosila engleski kostim. Svukla je kaput, objesila ga na čavao, a Rodjin revolver premjestila iz mufa u džep. Kad se vratila na divan, reče:

– Sad možeš gledati. Zapali svijeću i ugasi žarulju.

Lara je voljela razgovarati u polumraku, uz svijeće. Zbog nje je Paša uvijek imao nenačet paketić. Ogorak je u svijećnjaku zamijenio cijelom svijećom, stavio ga na prozorsku dasku i zapalio. Plamen se zagrcnu stearinom, zapucketa na sve strane prskavim zvjezdicama i izoštri se u šiljak. Soba se meko

osvijetlila. Na ledu prozorskog stakla u visini svijeće stalo se otapati crno okašce.

– Slušaj, Patulja– reče Lara. – Ja imam teškoća. Treba mi pomoć da se izvučem. Ne boj se, samo me ništa ne pitaj, ali se i rastani s mišlju da smo mi poput drugih. Ne možeš biti miran. Ja sam uvijek u opasnosti. Ako me voliš i hoćeš me obraniti, onda ne odlažimo, vjenčajmo se što brže.

– Pa to je oduvijek moja želja – upade on. – Ti samo odredi dan, ja pristajem kad god kažeš. Ali reci mi bez okolišanja, jasno, što je s tobom, ne muči me zagonetkama.

Lara je skrenula i izbjegla odgovor. Dugo su još razgovarali o stvarima koje se više ničim nisu doticale njezinih jada.

10.

Te zime Jura je pisao znanstveni rad o živčevlju rožnice kojim se natjecao za sveučilišnu zlatnu medalju. Iako je tek završio opću medicinu, Jura je oko poznavao preciznošću budućega specijalista.

U tom zanimanju za fiziologiju vida pokazivale su se druge strane Jurine naravi – njegove stvaralačke sklonosti i njegova razmišljanja o biti umjetničkog izraza i građenju logičke misli.

Tonja i Jura pošli su unajmljenim saonicama na božićnu proslavu kod Sventickih. Proživjeli su šest godina jedno uz drugo, od kraja djetinjstva do prve mladosti. Znali su se do najsitnijih osobina. Imali su zajedničke navike, jednako su izmjenjivali kratke dosjetke i na jednak način isprekidano frktali u odgovoru. Tako su se i sad vozili, šutke, stisnuvši usne od studeni, izmjenjujući tek kratke opaske. I svak misleći svoje.

Jura se prisjećao da istječu natječajni rokovi i kako mora žuriti s radom, ali je u prazničnoj vrevi godine na izmaku, što se osjećala po ulicama, s takvih misli lako preskakivao na druge.

Na Gordonovom su fakultetu izdavali šapirografirani studentski časopis, koji je Gordon i uređivao. Jura im je davno već obećao članak o Bloku. Za Blokom je ludovala mladež obiju prijestolnica, a Miša i Jura i više od drugih.

Ali i te su se misli kratko zadržale u njegovoj svijesti. Vozili su se zavukavši brade u ovratnike, trljali promrzla uha i mislili na različite stvari. No u jednome misli im se sastajahu.

Nedavni događaj kod Ane Ivanovne promijenio je oboje. Doslovno su progledali, i jedno drugo gledali novim očima.

Tonja, ta davnašnja prijateljica, ta bez objašnjenja razumljiva očitost, pokazala se najnedostiživijim i najsloženijim od svega što je Jura mogao zamisliti, postala je ženom. Uz nešto mašte Jura ju je mogao zamisliti junakom koji se popeo na Ararat, prorokom, pobjednikom, bilo čime samo ne ženom.

A tu tešku zadaću, koja prelazi sve druge, uzela je Tonja na svoje mršave i slabe pleći (ona se otad Juri najednom počela činiti slabom i mršavom, iako je

bila posve zdrava djevojka). Obuzelo ga je ono gorljivo suosjećanje i bojažljivo udivljenje kojim strast i započinje.

Isto, s nužnim svakako razlikama, dogodilo se i s Tonjinim odnosom prema Juri.

Jura je pomišljao da možda ipak nije trebalo odlaziti od kuće. Da se što ne dogodi za njihova izbivanja. Prisjećao se. Otkrivši da je Ani Ivanovnoj lošije, oni su već odjeveni pošli k njoj i ponudili da ostanu. Sa svojom nekadašnjom odlučnošću ona se usprotivila i zahtijevala da pođu na to slavlje. Jura i Tonja ušli su iza zastora u duboku prozorsku nišu da pogledaju kakvo je vrijeme. Kad su se pojavili iz niše, oba krila prozračnog tila prionula su uz njihovu novu odjeću. Lagana se tkanina nekoliko koraka vukla za Tonjom kao nevjestinski veo. Svi se nasmijaše, jer je svima, bez suvišnih objašnjenja slika upala u oči.

Jura je gledao uokolo i vidio isto ono što je malo prije upadalo i Lari u oči. Njihove su saonice stvarale neobično jak šum koji se dugo zadržavao ispod zaleđenih stabala u parkovima i drvoredima. Osvijetljeni, injem pokriveni prozori na kućama nalikovali su na skupocjene škrinjice napravljene od zamućena i slojevita topaza. Iza njih iskrilo je moskovsko božićevanje, svijetlila božićna drvca, tiskali se svečari, igrali se skrivača i ludirali u prerušavanju.

Neočekivano Jura pomisli da je upravo Blok izraz tog Božića u svim oblicima ruskog života, u sjevernom urbanom življenju i u novoj književnosti, pod zvjezdanim nebom moderne ulice i oko rasvijetljena božićnog stabalca u građanskom salonu našega vijeka. Pomisli da ne treba nikakva članka o Bloku, jednostavno treba naslikati rusko poklonjenje mudraca, kao kod Nizozemaca, s ledom, vukovima i mračnom jelovom šumom.

Vozili su se Kamerherskom ulicom. Jura je zapazio crnu otopljenu pukotinu na ledenoj naslazi jednog od prozora. Kroz tu pukotinu prosijavao je plamen svijeće i pronicao ulicu gotovo svjesnim pogledom kao da vreba na prolaznike i nekoga iščekuje.

»Svijeća je sjala na tom stolu. Svijeća je sjala...«, prošapta Jura u sebi početak nečega nejasna i neoblikovana, u nadi da će nastavak doći sam od sebe, bez prisile. Nije dolazio.

11.

Božić se kod Sventickih odvajkada slavilo na jednak način. U deset, kad bi se djeca razilazila, za mladež se i odrasle palilo drugo drvce i veselilo se sve do jutra. Stariji su se cijelu noć predavali kartama u trozidnom pompejskom salonu koji je bio produžetak dvorane, odijeljen od nje teškom zavjesom na velikim mjedenim kolutovima. U zoru bi svi zajedno večerali.

– Zašto kasnite? – u trku ih upita Georges, nećak Sventickih i predsobijem odjuri prema ujaku i ujni. Jura i Tonja također pođoše da se pozdrave s domaćinima, ali usput, svlačeći se, zaviriše u dvoranu.

Oko mirisna bora, opasana nekolikim redovima prštave svjetlosti, micala se zbijena gomila neplesača, šuštala odjećom i razgovarala, šetala i međusobno si gazila po nogama.

Unutar kruga obijesno su se vrtjeli plesači. Njima je kovitlao, spajao ih u parove i razvlačio u lanac sin pomoćnika državnog odvjetnika, gimnazijalac Koka Kornakov. Ravnao je plesom i s kraja na kraj sale iz svega glasa vikao: »Grand rond! Chaine chinoise!«[13] – i sve se zbivalo po njegovome. »Une valse s'il vous plait!«[14] – doviknuo je pijanistu i na čelu prvoga reda poveo svoju damu à trois temps, à deux temps[15], usporavajući i sužujući polako zamah na jedva zamjetljivo njihanje u mjestu, koje se iz valcera pretvaralo u njegov sve slabiji odjek. Svi su pljeskali, a kroz tu uzbibanu, ploveću i užagorenu gomilu nudili su sladoled i hladna pića. Zagrijani mladići i djevojke na tren bi prestali galamiti I smijati se, žurno i žedno gutali hladne sokove i limunadu, i tek što bi vratili vrč na pladanj, davali su se opet u kriku i smijeh s deseterostrukom snagom, gotovo kao da su popili nešto za uveseljavanje.

Ne svraćajući u dvoranu, Tonja i Jura odoše domaćinima u stražnje prostorije.

12.

Stražnje prostorije Sventickih bile su zatrpane stvarima iz gostinske sobe i dvorane da bi se u ovima dobilo više mjesta. Tu su domaćini smjestili svoju čarobnjačku »kuhinju« s božićnim potrepštinama. U njoj je mirisalo na boju i ljepilo, a uokolo su ležali svici šarena papira i hrpe kutija s kotiljonskim konfetama i zalihama svijeća za bor.

Stari Sventickijevi ispisivali su brojeve na darovima, kartice s naznakom sjedala za večerom i srećke za namjeravanu lutriju. Pomagao im je Georges, ali je previše griješio u brojevima, pa su ljutito gunđali na nj. Sventickijevi se jako razveseliše Juri i Tonji. Znali su ih od malena i nisu se ustručavali da ih smjesta zaposle.

– Felicija Semjonovna nikako ne shvaća da je o ovome trebalo misliti ranije, a ne kad su gosti već u kući. O, smetena Paraskevo, Georges, što si opet smutio s tim brojevima! Dogovor je da pune bombonijere idu na stol, a prazne – na divan, a on opet zbrza sve navrat-nanos.

– Jako mi je drago da je Aneti bolje. Pjer i ja smo se toliko brinuli.

– Ali, mila, njoj je zapravo loše, lošije, razumiješ li, samo ti uvijek sve uzimaš devant-derrière[16].

Jura i Tonja proveli su pola noći s Georgesom i starcima uz njihove božićne igračke.

---

[13] Veliki krug! Kineski lanac. (fr.)

[14] Valcer, molit ću! (fr.)

[15] U tri takta, u dva takta. (fr.)

[16] Naopako. (fr.)

13.

Dok je njih dvoje sjedilo sa Sventickima, Lara je sve to vrijeme bila u dvorani. Premda nije bila odjevena za ples, a nikoga od uzvanika nije ni poznavala, ona je bezvoljno, kao u snu, puštala da Koka Kornakov upravlja njome ili je pak, kao s veza puštena, besciljno lunjala dvoranom.

Jednom ili dvaput neodlučno se zaustavila na pragu salona nadajući se da će je Komarovski, okrenut dvorani, zapaziti. On je međutim gledao u karte koje je poput štita pred sobom držao u ljevici, zbilja je ne primjećujući ili se gradeći da je ne vidi. Dah joj je zastajao od uvrede. U jednom času u salon uđe Lari nepoznata djevojka. Komarovski je premjeri pogledom koji je Lara dobro poznavala. Polaskana djevojka osmjehne se Komarovskom, ozari se i pocrvenje. Lara samo što nije kriknula. Rumenilo stida gusto joj se preli licem; pocrvenjela je po čelu i vratu. »Nova žrtva«, pomisli. Kao na dlanu vidjela je svu sebe i cijelu svoju sudbinu. Ali još uvijek nije odustajala od pomisli da razgovara s Komarovskim, i odlučivši da pričeka pogodnije vrijeme, smiri se i vrati u dvoranu.

Za istim stolom s Komarovskim kartala su još tri čovjeka. Usporedo s njim sjedio je otac gizdelina, gimnazijalca koji je Laru pozvao na valcer. To je zaključila iz ono par riječi što ih je s njim razmijenila dok su kružili dvoranom. A visoka brineta u crnom, s luckasto užagrenim očima i zmijski neugodno istegnutim vratom, koja je svaki čas iz salona prelazila u dvoranu na polje sinovljeve aktivnosti, pa se brzo vraćala mužu koji je kartao, bila je majka Koke Kornakova. Nakraju, slučajno se razjasnilo da je djevojka što je u Lari pobudila zamršena osjećanja Kokina sestra i da Larine pretpostavke nisu imale nikakve osnove.

– Kornakov – predstavio se Koka na početku. Ali tada Lara to nije zapazila. – Kornakov – ponovio je na kraju posljednjeg kruga odvodeći je k naslonjaču i klanjajući se.

Sada je dobro čula. »Kornakov, Kornakov«, zamisli se. – Poznato. I nešto nezgodno. Zatim se sjeti. Kornakov – pomoćnik državnog odvjetnika moskovskog suda. On je optužio grupu željezničara među kojima se sudilo i Tiverzinu. Lavrentij Mihajlovič pokušao ga je na Larinu zamolbu sklonuti da ne mahnita na tom procesu, ali ništa nije postigao.

– Tko bi rekao? Da, da, da. Zanimljivo. Kornakov. Kornakov.

14.

Bilo je sat ili dva iza ponoći. Juri je šumilo u ušima. Poslije stanke, za koje su u blagovaonici služili čaj s keksima, plesovi se obnoviše. Dogorjele svijeće na boru više nitko nije mijenjao.

Jura je odsutno stajao nasred dvorane i gledao Tonju kako pleše s nekim nepoznatim. Kliznuvši pored njega, ona je pokretom noge zabacila skut svoje nešto duže atlasne haljine, pljesnula njome kao riba i zamakla među plesače.

Bila je jako zagrijana. Dok su sjedili u blagovaonici, odbila je čaj i žeđ gasila mandarinama s kojih je žudno gulila mirisnu i podatnu koru. Svaki je čas posezala ispod pojasa ili u rukav za batistenim rupčićem, majušnim poput cvijeta na voćki i njime otirala kapljice znoja oko usana i ljepljive prstiće. Smijala se i ne prekidajući živahan razgovor, nesvjesno je zatiskivala rupčić natrag pod pojas ili u nabor struka.

A sada, plešući s nepoznatim kavalirom, i dotičući pri okretu usamljenoga i mrkoga Juru, Tonja mu je kriomice vragolasto stiskala ruku i značajno se osmjehivala. Poslije jednog od tih stisaka ostade na Jurinu dlanu rupčić koji je dotle držala u ruci. On ga prisloni na usne i zažmiri. Rupčić je mirisao istovremeno na mandarinu i na topli, dražesni Tonjin dlan. To je bilo nešto novo u Jurinu životu, dosad još neokušano, ali nešto što ga je svega proželo. Taj djetinje čist miris bio je prisno uvjerljiv poput prave riječi prošaptane u mraku. Oči je i usta pokrio dlanom u kojem se nalazio rupčić i disao kroza nj. Razliježe se pucanj.

Svi se okrenuše prema zavjesi koja je dijelila salon od dvorane. Potraja šutnja, a onda nastade metež. Svi se ustrčaše i zakričaše. Neki se dadoše za Kokom Kornakovim prema mjestu pucnja. A otuda su već grnuli, prijetili, plakali i uz svađu jedan drugome uskakali u riječ.

– Što je učinila, što je to učinila – očajan, ponavljao je Komarovski.

– Borja, jesi živ? Borja, jesi živ – histerično je kričala gospođa Kornakova. – Netko je rekao da je među gostima doktor Drokov. Pa gdje je, gdje je on? Ah, idite, molim vas! Za vas ogrebotina, a za mene cijeli moj život. Jadni moj mučeniče, goniču svih tih zločinaca! Evo je, evo gadure, oči ću ti iskopati, zmijo! Ali sad ne smije pobjeći! Što kažete, gospodine Komarovski? U vas? U vas da je pucala? Ne, ne mogu. Meni je vrlo teško, gospodine Komarovski, shvatite, nije mi sada do šale. Koka, Kokice, što ti kažeš! Na tvoga oca... Da... Ali Božja ruka... Koka! Koka!

Iz salona gomila nagrne u dvoranu. Usred nje, bučno okrećući na šalu i sve ih uvjeravajući o svojoj punoj nepovrijeđenosti, išao je Kornakov i čistom salvetom pritiskivao ogrebotinu na lijevoj ruci. Nešto straga i sa strane, u drugoj grupi držali su Laru za ruku.

Ugledavši je, Jura se zgrane. – Ona! I opet u tako čudnovatim prilikama! I opet onaj prosijedi. Ali sada ga Jura zna. Poznati odvjetnik Komarovski; imao je udjela u slučaju očeve ostavštine. Ne treba se klanjati, Jura i on ponašaju se kao neznanci. A ona... Znači ona je pucala? U državnog odvjetnika? Vjerojatno revolucionarka. Nesretnica. Sad joj se ne piše dobro. Kako je gordo lijepa! A ovi? Navlače je, vragovi, uvrću joj ruke kao zatečenoj kradljivici.

Ali ubrzo shvati da se vara. Larine su se noge presjekle. Za ruke su je držali da ne padne i s mukom je dovukli do prve fotelje u koju se srušila.

Jura potrča k njoj da je dovede svijesti, ali onda shvati da najprije mora pokazati zanimanja za tobožnju žrtvu atentata. Priđe Kornakovu i reče:

– Ovdje se tražilo liječničku pomoć. Ja vam mogu pomoći. Pokažite mi ruku... No, zahvalite Bogu. Sitnica koju ne bih ni previjao. Uostalom, malko joda neće škoditi. Eto, zamolit ćemo Feliciju Semjonovnu.

Izvan sebe Sventicka i Tonja dojuriše k Juri. Rekle su da sve ostavi, da se brzo oblači, po njih su došli, kod kuće nije dobro. Jura se uplaši, pretpostavljajući najgore, zaboravi sve oko sebe i otrča da se obuče.

15.

Kad su ulazom iz Sivčeve kao bez duše upali u kuću, Anu Ivanovnu više nisu zatekli u životu. Smrt je nastupila deset minuta prije njihova dolaska. Prouzročio ju je dug napad gušenja zbog jake otekline na plućima koja nije na vrijeme otkrivena.

Tonja je kričala iz svega glasa, tresla se u grčevima i nikoga nije prepoznavala. Drugog se dana primirila, strpljivo slušala što su joj govorili otac i Jura, ali je odgovarala samo pokretima glave, jer bol nije popuštala; i čim bi otvorila usta, krici su iz nje navaljivali kao da je bjesomučna.

Satima je, između zadušnih molitava, klečala uz pokojnicu, svojim lijepim i dugačkim rukama grlila podnožje lijesa zajedno s postoljem na kojem je stajao i s vijencima koji su ga pokrivali. Oko sebe nikoga nije zamjećivala. Ali čim bi se pogledom susrela s bliskima, naglo se dizala s poda i suzdržavajući jecaje žurno nestajala iz dvorane, ustrčavala stubama u sobu, bacala se na krevet i u jastuku gušila provale očaja.

Od tuge, duga bdijenja i neispavanosti, od duboka pojanja i osljepljujućeg danonoćnog titranja svijeća i od prehlade navučene tih dana u Jurinoj se duši nakupio prijatan metež, blaženo izbezumljen i žalobno zanesen.

Prije deset godina, kad su sahranjivali mamu, Jura je bio još dječak. Do danas pamti kako je, shrvan bolom i očajem, neutješno plakao. Tada nije bio on u pitanju. Jedva, ako je i bio svjestan postojanja nekoga sebe, Jure, koji bi sam po sebi imao uočljivu vrijednost i izazivao pažnju. Tada je bilo važno samo ono što ga je izvana okruživalo. Izvanjski svijet opkolio ga je sa svih strana, opipljiv, nesumnjiv i neprohodan kao šuma, pa je Jura i bio potresen maminom smrću zato što su njih dvoje zalutali u toj šumi, a on odjednom u njoj ostao posve sam. Tu su šumu sačinjavale sve stvari ovoga svijeta – oblaci, gradski cimeri i kugle na požarnim tornjevima, i manastirski momci s naušcima umjesto kapa, što gologlavi pred svetinjom jašu ispred kola s Bogorodicom. Tu su šumu predstavljali trgovački izlozi u prolazima i nedostiživo visoko nebo s noćnim zvijezdama, s dragim Bogom i svim svecima.

To nedostupno visoko nebo prigibalo se nisko, sve niže k njima u dječju sobu, tjemenom do dadiljina skuta dok je pripovijedala o čemu to nebeskom, i pretvaralo se u nešto blisko i pitomo poput vršaka lijeske, kad joj nad jarugom

svijaju grane da bi nabrali lješnjaka. Ono kao da se u njihovoj sobi zagnjurivalo u pozlaćeni lavor i, okupano u ognju i zlatu, pretvaralo se u jutarnje ili podnevno bogosluženje u maloj periferijskoj crkvici u koju ga je dadilja vodila. Zvijezde nebeske postajale su kandilima, a dobri Bogo – parohom, i svi su razmještali se na položaje više ili manje prema svojim sposobnostima. Najvažniji u svemu bio je stvarni svijet odraslih, i grad koji se, nalik na šumu, crnio uokolo. Svojom poludivljom vjerom Jura je tada vjerovao u boga te šume kao u šumara.

Posve nešto drugo bilo je sada. Svih tih dvanaest godina škole, srednje i više, Jura se bavio prošlošću, religijom, predanjima i pjesništvom, znanostima o prošlosti i prirodi kao porodičnim ljetopisom, kao svojim rodoslovnim stablom. Sada se više ničega nije bojao, ni života ni smrti; sve na svijetu, sve te stvari bile su riječi iz njegova rječnika. Osjećao se ravnopravnim sa svemirom i posve je drukčije podnio opijelo za Anu Ivanovnu nego nekada za svoju mamu. Tada se gušio od bola, strahovao i molio se. Sada je međutim slušao zadušnu misu kao vijest koja je njemu namijenjena i samo se njega tiče. Pažljivo je primao te riječi i tražio u njima jasno izražen smisao, kao što bi ga tražio u svemu drugome, ali ništa zajedničko nije nalazio između pobožnosti i svoga osjećaja povezanosti s višim silama zemlje i neba kojima se klanjao kao svomu izvorištu.

16.

»Svjatij Bože, svjatij krepkij, svjatij besmertnij, pomiluj nas.«[17] Što je to? Gdje je on? Sprovod. Iznose je. Treba se trgnuti. Tek jutros oko šest odjeven bacio se na krevet. Vjerojatno ima vrućicu. Sada ga ištu po svoj kući, a nitko i ne sluti da je on u najudaljenijem kutu biblioteke, iza visokih polica pao u dubok san.

– Jura, Jura! – zove ga uporno pazikuća Markel. Počinje iznošenje. Markel mora s vijencima dolje na cestu, a ne može pronaći Juru, pa se u spavaonici s nagomilanim vijencima još i zaglavio, jer su sobna vrata poduprta vratima ormara i on nikako da iziđe.

– Markel! Markel! Jura! – dozivlju odozdo.

Jednim udarcem Markel uklanja nastalu prepreku i s nekoliko vijenaca strčava niz stubište.

»Svjatij Bože, svjatij krepkij, svjatij besmertnij« – tiho se izvija ulicom i ostaje u njoj kao da netko uzmahuje mekim nojevim perom po zraku, sve se ljulja: vijenci i prolaznici, konjske glave s perjanicama, zanjihana kadionica na lancu u svećenikovoj ruci, bijelo tlo pod nogama.

– Jura! Bože, napokon. Probudi se, molim te – trese mu ramenima Šura Slezinger koja ga je pronašla. – Što je s tobom? Sprovod je. Ideš li s nama?

– Razumije se.

---

[17] Sveti Bože, sveti silni, sveti besmrtni, pomiluj nas. (Dio starocrkvenoslavenske pogrebne molitve.)

17.

Opijelo završi. Promrzlo cupkajući s noge na nogu prosjaci se stisnuše u dva reda. Pogrebna se kola zanjihaše i malko pokrenuše, za njima jednopreg s vijencima i kočije Krigerovih. I fijakeristi se primakoše crkvi. Iz nje iziđe zaplakana Šura Šlezinger i podigavši od suza vlažnu koprenu, prodornim pogledom prođe redom fijakerista. Između njih je ugledala pogrebne nosače, nijemo ih pozvala i s njima se izgubila u crkvi. Iz crkve je grnulo sve više ljudi.

– Ode i Anica-Ivanica. Izručila pozdrave i kartu, nesretnica, izvadila za daleko putovanje.

– Da, prepukla, nevoljna. Pošla se odmoriti, leptirica.

– Jeste li kočijom ili ste na jedanaestici?

– Noge mi se ukočile. Malčice ćemo pješice, a onda se i povesti.

– Jeste li vidjeli kako je Fufkov ucviljen? Kako je samo gledao pokojnicu, suzio, šmrcao, kao da je guta. A uz živa muža.

– Cijeli je život oči na nju bečio.

Uz takve razgovore vukli su se prema groblju na drugom kraju grada. Poslije jakih hladnoća vrijeme je popustilo. Dan je bio pritisnut nepokretnom čamom, dan onemoćale zime i života na odlasku, dan od prirode stvoren za sprovode. Snijeg se jedva nazirao ispod prljavštine kao ispod spuštene koprene, iza ograda su se kao potamnjelo srebro pomaljale mokre i turobne jele, i one u žalobnoj crnini.

Bilo je to ono poznato groblje na kojem je pokopana i Marija Nikolajevna. Posljednjih godina Jura uopće nije dospio na majčin grob. – Mamice – gledajući na tu stranu prošapta gotovo kao nekad.

Razilazili su se živopisno dostojanstveno, čak i slikovito, po raščišćenim puteljcima čiji su se nepredvidivi zavijuci teško usklađivali sa žalobnom odmjerenošću njibova koraka. Aleksandar Aleksandrovič podruku je vodio Tonju. Za njima su išli Krigerovi. Tonji je crnina dobro pristajala.

Po lancima što križeve vežu uz kupole i po crvenim manastirskim zidovima kostrušilo se bradato inje poput plijesni. U udaljenom kutu manastirskog dvorišta bili su između zidova zategnuti konopci s prostrtim opranim rubljem – košulje otežalih i nabreklih rukava, stolnjaci breskove boje, slabo ožete plahte. Jura se zagleda u tu stranu i shvati da je to ono mjesto na manastirskoj zemlji na kojem je onda davno oluja onako bješnjela, samo što su ga nove zgrade sada promijenile.

Išao je sam, ubrzanim korakom pretjecao je ostale, a onda se zaustavljao da ih pričeka. U odgovor pustoši kakvu smrt ostavlja među tim ljudima koji polako koračaju iza njega, on je neodoljivo poput vode što vrtložeći grabi u dubinu želio maštati i razmišljati, mučiti se oko forme, stvarati ljepotu. Sada je, kao nikad prije, znao da se umjetnost uvijek, bez iznimke, bavi dvjema stvarima. Ona neprestano razmišlja o smrti i time neprestano stvara život. Velika, prava umjetnost jest ono što se zove Otkrivenje Ivanovo, i ono što njega dopisuje.

Jura je strasno unaprijed uživao što će na dan ili dva nestati iz obiteljskog i fakultetskog okružja i u svoje stihove u spomen Ane Ivanovne staviti sve što će mu se u tom času nametnuti, sve slučajno što će mu život podmetnuti: dvije-tri pokojničine bolje značajke; Tonjin lik u crnini; nekoliko uličnih zapažanja na povratku s groblja; oprano rublje na onom mjestu na kojem je neke davne noći fijukala mećava, a on, malen, plakao.

ČETVRTI DIO

PRIBLIŽAVANJE NEMINOVNOSTI

1.

Lara je u bunilu ležala u spavaonici na krevetu Felicije Semjonovne. Oko nje su šaptali Sventickijevi, doktor Dorokov i posluga.

Ispražnjena kuća Sventickih potonula je u mrak, samo je u sredini dugoga reda soba na zidu maloga salona gorjela nejaka lampa i kroz taj rastegnuti niz bacala svjetlost naprijed i nazad.

Tim se prostorom srdito i odlučno, kao da i nije u gostima, nego u svojoj kući, ushodao Viktor Ipolitovič. Sad bi zavirivao u spavaonicu da vidi što se tamo zbiva, a sad opet kretao na drugi kraj kuće, i pored bora sa srebrnim kuglicama dolazio do blagovaonice u kojoj se stol svijao pod nedirnutim jestvinama, a zeleni bi vinski pehari zveckali kad su ulicom projurivale kočije ili bi po stolnjaku između tanjura šmugnuo mišić.

Komarovski se izbezumljivao. Različita su ga osjećanja pritiskala. Kakav skandal i drskost! Bjesnio je. Njegov je ugled u opasnosti. Slučaj mu potkapa ugled. Dok nije prekasno, treba po svaku cijenu spriječiti, presjeći ogovaranja; a ako se vijest već proširila, zabašuriti, prigušiti glasine u samome začetku. Osim toga još se jednom uvjerio koliko je neodoljiva ta očajna i mahnita djevojka. Odmah je bilo jasno da nije kao druge. U njoj je oduvijek bilo nešto neobično. A kako je nepovratno i neprebolno upropastio sav njezin život! Kako se trudi, kako se cijelo vrijeme buni u naporu da svoju sudbinu promijeni i krene ispočetka.

Trebat će joj u svakom slučaju pomoći, možda unajmiti sobu, ali nikako je ne uznemirivati; naprotiv, posve se ukloniti, ostati po strani, ne izlagati je, jer kakva je ona, može tu još i dobra šta ispasti!

A koliko li je još briga! Ovome se neće pljeskati. Zakon ne spava. Još je noć, ni dva sata nije prošlo otkad se sve odigralo, a već su se dvaput iz policije javljali, i Komarovski je izlazio u kuhinju da se objašnjava i stvar sređuje s kvartovskim pozornikom.

A što dalje, sve će postajati zamršenije. Trebat će dokazivati da je Lara ciljala u njega, a ne u Kornakova. Ali ni tu nije kraj. Jednog dijela odgovornosti bit će oslobođena, no za drugi će morati pod sudsku istragu.

Razumije se, on će pokušati i to spriječiti; a bude li postupak ipak pokrenut, ostaje još uvijek nalaz psihijatrijske ekspertize o Larinoj neuračunljivosti u trenutku izvršenja djela, što bi dovelo do prekida postupka.

Poslije takvih misli Komarovski se smiri. Noć je prošla. Traci svjetla počeše švrljati iz sobe u sobu i poput lopova ili dražbovnih procjenitelja zavirivati pod stolove i divane.

Svrativši u spavaonicu, Komarovski se uvjeri da Lari nije bolje i od Sventickih uputi se svojoj poznanici, pravnici i ženi političkog emigranta, Rufini Onisimovnoj Vojt-Vojtkovskoj. Stan od osam soba bio je sada iznad njezinih potreba, a i preskup. Dvije je sobe iznajmljivala. Jednu, odnedavna slobodnu, Komarovski uze za Laru. Za nekoliko sati tu su je prevezli u vrućici i u polusvjesnu stanju. Imala je nervnu groznicu.

2.

Rufina Onisimovna bila je napredna žena, protivnica svake predrasude, sklona svemu, kako je sama mislila i govorila, »pozitivnom i vitalnom.«

Na komodi je držala primjerak »Erfurtskog programa« s posvetom sastavljača. Na jednoj od fotografija na zidu bio je njezin muž, »moj dobri Vojt«, snimljen zajedno s Plehanovom na nekoj narodnoj veselici u Švicarskoj. Obojica su nosila sakoe od listera i panama šešire.

Već na prvi pogled Rufini Onisimovnoj nije se svidjela njezina bolesna stanarka. Za nju je Lara bila opaka simulantica. Njezina padanja u bunilo Rufini Onisimovnoj činila su se običnim prenemaganjem. Bila se gotova zakleti da Lara izigrava poludjelu Margaretu u tamnici.

Rufina Onisimovna grubo je iskazivala svoj prezir prema Lari. Lupala je vratima, glasno pjevala i jurila poput vjetra svojim dijelom stana, dok je sobe zračila po cijele dane.

Stan joj se nalazio na gornjem katu velike kuće na Arbatu. Kad su zimski dani postajali duži, prozori na tom katu ispunjavali bi se plavim jasnim nebom, širokim kao rijeka za proljetnog povodnja. Otpola zime stan su punili znaci budućeg proljeća, njegovi vjesnici.

Kroz okance za prozračivanje puhao je topli jugo, s kolodvora su zapomagale lokomotive, a bolesna se Lara, ležeći u postelji, dokono predavala dalekim uspomenama.

Vrlo često prisjećala se prve večeri njihova dolaska u Moskvu prije sedam ili osam godina, u vrijeme nezaboravnoga djetinjstva.

Kočijom su se vozili polumračnim ulicama preko cijele Moskve, od kolodvora do pansiona. Kako bi se približavale ili udaljavale uličnе svjetiljke, tako bi po zidovima bacale sjenu njihova zgrbljena kočijaša. Sjena je rasla, rasla, dostizala do golemih razmjera, prekrivala kolnik i krovove, da bi onda nestajala. No sve bi počinjalo iznova.

U mraku, nad glavom udarala su sva zvona moskovskih četrdeset četrdesetica[18], a ulicama uz zvonjavu vozili su konjski tramvaji, ali Laru su

[18] Fraza kojom se predočuje veliko mnoštvo, u ovom slučaju velik broj moskovskih crkava.

zaglušivali i drečavi izlozi i svjetla, kao da se i oni poput zvona i kotača glasaju nekim svojim zvukom.

Bila je iznenađena nevjerojatno velikom lubenicom koju je na stolu u njihovoj sobi kao dobrodošlicu ostavio Komarovski. Lubenica se Lari činila simbolom njegove moći i njegova bogatstva. Kada je Viktor Ipolitovič udarcem noža raspolovio praskavo, tamnozeleno i okruglo čudo s hladnom, slatkom sredinom, Lari je dah zastao od straha, ali se nije usudila odbiti. Silom je gutala rumene mirisne komadiće koji su joj od uzbuđenja zastajali u grlu.

Ta ista bojažljivost pred skupom poslasticom i noćnom prijestolnicom ponovila se kasnije u bojažljivosti pred Komarovskim – i tu je odgovor na sve što je poslije došlo. Ali sada se nije dao prepoznati. Ništa nije tražio, nije podsjećao na sebe, čak se nije ni pojavljivao. Jedino je ustrajno, ali nenametljivo, na najplemenitiji način nudio svoju pomoć.

Posve drukčiji bio je posjet Kologrivova. Lara se jako razveselila Lavrentiju Mihajloviču. Sobom je ispunio pola prostorije, ne što bi toliko bio visok i stasit, nego zahvaljujući živosti i inteligenciji koje su izbijale iz njega, njegovom iskričavom mišljenju i mudrom smiješku. U sobi je postajalo tijesno.

Sjedio je pokraj Larine postelje i trljao ruke. Kad su ga pozvali u Petrograd u ministarsko vijeće, razgovarao je s dostojanstvenim uglednicima kao da su bili nestašni pripravnici. A sad je pred njim ležala donedavna pripadnica njegova domaćeg ognjišta, gotovo kao rođena kći s kojom je kao i s drugim ukućanima izmjenjivao poglede i opaske letimice i u prolazu (to je davalo onu posebnu privlačnost njihovu sažetu, jezgrovitu sporazumijevanju, što su obje strane dobro znale). Prema Lari on nije mogao biti krut i ravnodušan kao prema odrasloj. Nije znao kako bi s njom razgovarao a da je ne povrijedi, pa uz smiješak reče kao djetetu:

– Što ste vi to, zaboga, nakanili? Kome trebaju takve melodrame? – Ušutje i poče razgledavati vlažne mrlje po stropu i tapetama. Najposlije prijekorno zakima glavom i nastavi: – U Düsseldorfu se otvara međunarodna izložba – slike, skulpture, vrtlarstvo. Spremam se. Vlažno vam je ovdje. A vi još dugo mislite tako, lunjati u oblacima? Ovdje i nema Bog zna kako bezbrižna života. Ta Vojtica, među nama govoreći, to je pravo smeće. Znam je ja. Preselite se. Dosta je bilo izležavanja. Bolovali, u redu. Vrijeme je za ustajanje. Promijenite sobu, zabavite se učenjem, okončajte studije. Poznajem jednog umjetnika. Odlazi u Turkestan na dvije godine. Njegov atelje je pregrađen i ima, može se reći, pravi mali stan. Čini se da bi ga sa svim namještajem dao u dobre ruke. Sredit ću to, hoćete li? I još nešto. Dopustite, ja sam i poslom. Već sam davno htio, to je moj moralni dug... Od vremena kad je Lipa... Evo, tu je jedna mala svota, nagrada za njezin svršetak škole... Ne, dopustite, dopustite... Ne, molim vas, ne opirite se... Ne, oprostite, molim vas.

Na odlasku on ju je prisilio ne mareći za njezine prigovore, suze, pa čak i fizičko opiranje da uzme ček na deset tisuća.

Kad je prizdravila, Lara se preseli u novi dom koji je Kologrivov toliko nahvalio. Nalazio se vrlo blizu Smolenskog trga, na vrhu omanje kamene

dvokatnice starinske gradnje. Prizemlje su zauzimala trgovačka skladišta. U kući su živjeli špediteri. Dvorište je bilo taracano kamenim oblucima i uvijek pokriveno rasutom zobi i sijenom. Po njemu su tumarali i gukali golubovi. U bučnom jatu prhnuli bi do visine Larina prozora, kad je odvodnim kamenim žlijebom protrčavao čopor štakora.

3.

Paša je bio na sto muka. Dok je Lara ozbiljno bolovala, nisu ga puštali k njoj. Što je morao osjećati? Lara je htjela, po Pašinu shvaćanju, ubiti posve joj ravnodušna čovjeka, a onda se zatekla pod zaštitom toga istog čovjeka, žrtve svoga neuspjelog ubojstva. I sve to poslije njihova nezaboravnog razgovora božićne večeri pri upaljenoj svijeći! Da se nije radilo o tom čovjeku, Laru bi uhitili i osudili. On je otklonio kaznu koja joj je prijetila. Zahvaljujući njemu, ostala je na studiju, zdrava i čitava. Paša se mučio u nedoumici.

Kad joj je postalo bolje, Lara ga pozva k sebi i reče:

– Ja sam loša. Ti me ne znaš, jednom ću ti sve reći. Teško mi je sada, vidiš, suze me guše, zato ostavi, zaboravi me, ja ti nisam par.

Smjenjivale su se očajničke scene, jedna nepodnošljivija od druge. Vojtkovska – sve je to započelo još za Larina boravka na Arbatu – od pogleda je na zaplakanoga Pašu trčala hodnikom u svoj dio stana, padala na divan, grčevito hihotala i kliktala: »Joj, ne mogu, ne mogu! Zar je to stvarno moguće... Ha-ha-ha! Vitez! Ha-ha-ha! Jeruslan Lazarevič.«[19]

Da bi Pašu oslobodila sramotne veze, iz korijena iščupala i dokrajčila muke, Lara izjavi da raskida s njime jer ga ne voli, ali pritom je toliko grcala da joj se nije moglo vjerovati. Paša ju je sumnjičio za sve smrtne grijehe, nije joj vjerovao ni riječi, bio je spreman prokleti je i zamrziti, a istovremeno je i volio do ludila i bio ljubomoran i na same njezine misli, na čašu iz koje je pila i na jastuk na kojem je ležala. Da ne bi izludjeli, trebalo je nešto učiniti brzo i odlučno. Odlučiše da se vjenčaju još prije završnih ispita, na Bijelu nedjelju[20]. Svadbu su, međutim, na Larinu molbu odgodili.

Vjenčaše se na Duhove, drugog dana Sv. Trojice, kad je bilo potpuno jasno da su uspješno završili školovanje. Svime je upravljala Ljudmila Kapitonovna Čepurko, majka Tusje Čepurko, Larine kolegice na godini s kojom je zajedno diplomirala. Ljudmila Kapitonovna bila je lijepa žena visokih prsa i duboka glasa, dobra pjevačica i velika mudrijašica. Osim postojećih izreka i vjerovanja koje je poznavala ona je spremno smišljala i mnoštvo vlastitih.

U gradu je bila strašna vrućina kad su Laru »vodili pred oltar«, kako je Ljudmila Kapitonovna ciganskim Paniničinim[21] dubokim glasom prela sebi u

---

[19] Junak ruskih narodnih pjesama i pripovjedaka. Motiv je iskoristio i A. S. Puškin u romantičnom spjevu *Ruslan i Ljudmila*.

[20] Prva nedjelja po Uskrsu.

[21] Varja Panina (1872. – 1911.), popularna pjevačica ciganskih i ruskih romansi.

bradu, dok je pred polazak priređivala Laru. Zlatne crkvene kupole i svježi pijesak po šetališnim stazama do bola su se žutjeli. Zaprašeno lišće brezovih grančica, nabranih uoči Sv. Trojice, klonulo je po crkvenoj ogradi i smotalo se kao obgorjelo. Teško se disalo, a pred očima je sve titralo od sunčana bljeska. I kao da se uokolo odigravalo tisuće svadbi, jer sve su djevojke imale frizure i poput nevjesta nosile svijetlo, a svi su mladići zbog praznika bili napomađeni i obučeni u tijesna crna odijela. I svi su bili uzbuđeni i svima je bilo vruće.

Lagodina, majka druge Larine kolegice, zazivajući buduće bogatstvo, bacila je pregršt srebrnog sitniša pred Larine noge, a Ljudmila Kapitonovna s istog je razloga upućivala Laru, kad bude pod vjenčanom krunom da se ne križa golom ispruženom rukom, nego pokrivenom makar kraičkom vela ili čipke. Zatim joj reče da svijeću drži visoko jer će tako ona zapovijedati u kući. Ali podređujući svoju budućnost Pašinoj, Lara je svijeću spuštala što je niže mogla; no sve je bilo uzalud, jer trudila se koliko joj drago, uvijek je izlazilo da je njezina svijeća iznad Pašine.

Iz crkve su otišli na svadbeno veselje u atelje koji su Antipovi preuredili. Gosti su vikali »gorko« – s druge su im strane odgovarali: »treba zasladiti« – a mladenci se uz zbunjene osmijehe ljubili. Njima u čast otpjevala je Ljudmila Kapitonovna *Vinograd* s dvostrukim pripjevom »Bog vam dao ljubavi i sloge« i pjesmu *Rasplećite sepletenice, rasipajte se ruse kose.*

Kad su svi otišli i oni ostali sami, Paši postade neugodno u iznenadnoj tišini. Vani, nasuprot Larinu prozoru, na stupu je gorjela svjetiljka; i koliko god Lara navlačila zavjese, uska se traka svjetla kao kroz rascijepljenu dasku provlačila između njih. Od te svijetle trake Paši je bilo gotovo kao da ih netko vreba. On s užasom otkri da se tom svjetiljkom bavi više no sobom, Larom ili svojom ljubavi prema njoj.

Tu noć, dugu kao vječnost, proveo je donedavni student Antipov, »beban« i »djevac«, kako su ga zvali drugovi, na vrhuncu sreće i na dnu očaja. Njegova su se sumnjičenja smjenjivala s Larinim priznanjima. On je pitao i poslije svakog Larinog odgovora srce mu je zamiralo kao da pada u bezdan. Njegova izmučena uobrazilja više nije bila sposobna za nova otkrića.

Razgovarali su do jutra. U Antipovljevu životu nije bilo neočekivanijeg i poraznijeg preokreta od te noći. Ujutro je ustao drugi čovjek, gotovo da se čudio što se zove kao dosad.

4.

Za deset dana u toj istoj sobi prijatelji su im priredili oproštaj. Paša i Lara zajedno su završili studij, oboje jednako blistavo i oboma je ponuđeno mjesto u istome gradu na Uralu u koji je trebalo otputovati već sutradan.

Opet se pilo, pjevalo i bučalo, ali ovaj put sama mladež, bez starijih.

Iza pregrade, koja je dijelila stambeni dio od velikog ateljea u kojem su bili gosti, nalazila se velika putna i nešto manja Larina košara, kovčeg i škrinja s

posuđem. U kutu je ležalo nekoliko vreća. Stvari je bilo mnogo. Jedan dio trebalo je da pođe sljedećeg dana sporovozno. Gotovo sve je bilo spakirano, ali ništa dokraja. Škrinja i košare bile su otvorene, još nepopunjene. S vremena na vrijeme Lara se prisjećala ponečega zaboravljena, donosila to iza pregrade, stavljala u košaru, a ono u njoj usput poravnavala.

Paša je već bio kod kuće s gostima kad se Lara, koja je otišla na fakultet po dokumente, vratila u društvu pazikuće s ceradom i velikim svežnjem jake debele špage za vezivanje sutrašnje prtljage. Pazikuću je otpustila i obišla goste; s nekima se rukovala, a s nekima i izljubila, pa otišla za pregradu da se presvuče. Kad se pojavila preodjevena, svi zapljeskaše i zagalamiše, iznova zasjedoše i započe larma kao prije nekoliko dana na svadbi. Najpoduzetniji uzeše rastakati votku, mnoštvo ruku oboružanih viljuškama krene prema sredini stola za kruhom i k pladnjevima s jelima i zakuskama. Besjedilo se, nakašljavalo, zalijevalo suha grla i uskakivalo s dosjetkama. Neki se brzo opiše.

– Smrtno sam umorna – reče Lara sjedajući uz muža. – A ti, jesi li sve obavio?

– Jesam.

– Ali ja se ipak osjećam prekrasno. Sretna sam. A ti?

– I ja, naravno. Lijepo mi je. Ali za takav razgovor treba vremena.

Na sjedjeljku s mlađarijom iznimno je pozvan i Komarovski. Pri kraju večeri on pokuša reći kako s odlaskom njegovih mladih prijatelja on siromaši, kako se Moskva za njega pretvara u pustinju, Saharu, ali se pritom toliko raspekmezio da se zagrcnuo i morao ponoviti od uzbuđenja prekinutu frazu. Molio je Antipove dopuštenje da im piše i da ih u Jurjatinu, njihovu novom obitavalištu, pohodi ne bude li mogao podnijeti rastanak.

– To je posve nepotrebno – glasno se i neuljudno javila Lara. – Sve to nema uopće smisla, dopisivanje, Sahara i slične trice. A o dolasku tamo i ne pomišljajte. Preživjet ćete vi uz Božju pomoć i bez nas, nismo mi neka rijetkost, zar ne, Paša? Bez brige, naći će se zamjena vašim mladim prijateljima.

I smetnuvši s uma s kime i o čemu razgovara, ona se kao prisjetila nečega, naglo ustala i otišla za pregradu u kuhinju. Tamo je rasklopila mašinu za mljevenje mesa, dijelove oblagala gužvama sijena i zatiskivala ih po kutovima škrinje s posuđem. Pritom se umalo ubola na špranjicu zacijepljenu po rubu škrinje.

U poslu je posve zaboravila na goste, nije ih više ni čula, ali je iznenadnom provalom graje oni sami podsjetiše na sebe, i Lara zaključi da pijani ljudi posebno gorljivo vole izigravati pijance; ali što su pijaniji, čine to nespretnije i teatralnije.

Istovremeno iz dvorišta, kroz otvoren prozor njezinu pažnju privuče drukčiji, neobičniji glas. Odgrne zastor i nagne se van.

Dvorištem je šepavo poskakivao sapet konj. Najvjerojatnije da je ovamo dolutao, jer se nije znalo kome pripada. Već se razdanilo, iako je do izlaska sunca bilo još daleko. Zaspali, gotovo zamrli grad potonuo je u sivoljubičastoj

svježini ranih sati. Lara sklopi oči. Bog zna u kakvu ju je seosku šikaru ili u kakav šumarak prenosilo to posebno i neprispodobivo sapeto konjsko poskakivanje.

Na stubištu zazvoni i Lara naćuli uši. Netko iza stola pođe otvoriti. Bila je Nadja! Lara joj potrča ususret. Upravo pristigla s vlaka, svježa i ljupka, kao da je sva mirisala na dupljanske đurđice. Prijateljice su ostale bez riječi, plakale i grlile se, gotove da zaguše jedna drugu.

Nadja je Lari donijela čestitke i dobre želje svih ukućana, a od roditelja i skupocjen dar. Iz torbe je izvadila kutijicu omotanu papirom, razvila je, otvorila poklopac i pružila Lari ogrlicu izuzetne ljepote.

Započe udivljeno uzdisanje. Netko između pijanih, pomalo već rastriježnjen, reče:

– Ružičasti cirkon. Da, da, ružičasti, dakako. Kamen poput dijamanta.

Nadja je međutim tvrdila da su to žuti safiri.

Lara ju je posjela uza se i gostila, a ogrlicu koje se nije mogla nagledati položila uz svoj pribor za jelo. Skupljena u kutiji na ljubičastu jastučiću, ogrlica se prelijevala čas u prštavim vlažnim kapljama, čas opet plamtjela grozdastim rujem.

Poneko se za stolom u međuvremenu uspio pribrati. Nadji za društvo oni trezniji iznova popiše po čašicu. Nadju ubrzo napiše.

Nakraju družina pozaspa. Većina je, hoteći sutra biti i na kolodvorskom ispraćaju, ostala noćiti, a jedan je dio davno već hrkao izvaljen po kutovima. Lara ni sama nije znala kako se odjevena našla na divanu pored usnule Ire Lagodine.

Probudi je glasan razgovor nad samom njezinom glavom. Bili su to strani glasovi ljudi koji su s ulice došli u dvorište po zalutaloga konja. Lara otvori oči i začudi se: »Kako je, zapravo, nepažljiv taj Paša, stoji nasred sobe i bez kraja i konca po nečem prebire.« Jednog časa tobožnji se Paša okrene licem prema njoj i ona shvati da to uopće nije on, nego nekakvo kozičavo strašilo s licem nagrđenim ožiljkom od sljepoočice do brade. Istog je časa razumjela da se u sobi zatekao lopov, razbojnik, i htjede kriknuti, ali nije bila u stanju ni glasa od sebe pustiti. No zato pomisli na ogrlicu i oprezno se digavši na laktu iskosa pogleda na stol.

Ogrlica se još uvijek nalazila među mrvicama kruha i ostacima slastica, a tupavi tat u tom je neredu nije zamjećivao nego je vršljao po složenu rublju i raskapao Larino pakiranje. Pripitoj i sanjivoj Lari, nesposobnoj da shvati o čemu se radi, postade žao tek njezina posla. Uzbunjena, ona opet poželje viknuti, ali i opet nije mogla ni usta otvoriti ni jezikom maknuti. Usnulu Irinu Lagodinu koljenom snažno udari pod slabinu; i kad ova od boli na sav glas zakriča, kriknula je s njom i Lara. Lopov ispusti pripremljeni zavežljaj i glavom bez obzira dade se u bijeg. Prenuti iza sna, neki od muškaraca koji na jedvite jade razabraše o čemu se radi, nagnuše u potjeru, ali razbojniku više nije bilo ni traga.

Nastali metež i popratna galama postali su znakom za opće ustajanje. Ostatak Larina pijanstva nestade kao rukom odnesen. Nesmiljena prema zanovijetanjima da dopusti još drijemak i lješkarenje, Lara ih sve razbudi, ubrzo napoji kavom i razagna kućama do novog susreta na željezničkom kolodvoru.

Kad su svi otišli, pripreme krenu punom parom. Hitrinom samo njoj svojstvenom Lara je nosila torbe s posteljinom, trpala jastuke, zatezala remenje, a Pašu i dvorkinju molila da joj ne pomažu jer će joj time tek smetati.

Nakraju sve je ispalo kako treba, navrijeme. Antipovi nisu zakasnili. Vlak se pokrenuo gipko kao da prati pokrete šešira kojima su im mahali na pozdrav. Kad su prestali mahati i triput nešto zavikali (vjerojatno »hura«), vlak krenu brže.

5.

Treći već dan trajalo je ružno vrijeme. Tekla je druga ratna jesen. Poslije uspjeha u prvoj godini započele su nevolje. Brusilovljeva osma armija koncentrirana u Karpatima bila je sposobna da se spusti s planine i upadne u Mađarsku, ali i ona je uzmicala povučena općim odstupanjem. Čistili smo Galiciju okupiranu u prvim mjesecima ratnih sukoba.

Doktor Živago, koga su ranije zvali Jurom, a sada sve češće oslovljavali njegovim i očevim imenom[22], stajao je u hodniku porodiljskog odjela ginekološke klinike, nasuprot vratima bolničke sobe u koju su smjestili njegovu ženu Antoninu Aleksandrovnu, koju je sam upravo dovezao. Oprostio se sa ženom i čekao primalju da s njom dogovori kako će ga, bude li prijeke potrebe, dozvati i izvješćivati o Tonjinom zdravlju.

Nije imao vremena, morao je u svoju bolnicu, prije toga još i dvojici bolesnika u kućni posjet, a gubio je dragocjeno vrijeme zureći u kose bičeve kiše kojima je vitlao i povijao silovit jesenski vjetar kao što oluja ruši i lamaće klasjem u polju.

Još se nije posve smračilo. Pogledu Jurija Andrejeviča otkrivalo se stražnje bolničko dvorište, zastakljene verande vila na Djevičjem polju, ogranak električnog tramvaja koji je vodio do sporednog ulaza u jednu od bolničkih zgrada.

Kiša je lijevala beznadno, ni jačajući ni jenjavajući usprkos pomamnu vjetru, te se činilo da on mahnita samo zbog upornosti kojom se voda slijeva na zemlju. Udari vjetra trgali su mladice divlje loze kojom je obrasla jedna od veranda. Kao da ga je naumio čupati iz korijena, vjetar je raslinje dizao u zrak, tresao njime u visini, a onda ga poput prnje gadljivo bacao dolje.

Bolnici se primakao uz terasu tramvaj s dvije prikolice. Iz njih su iznosili ranjenike.

---

[22] Puno ime Rusa sastoji se od osobnog imena, srednjeg imena izvedenoga prema imenu oca (rus. *imja – očestvo*) i prezimena.

U moskovskim bolnicama, zagušenim do granica izdržljivosti, posebno poslije Lucke[23] operacije, ranjenici su ležali po hodnicima i stubišnim odmorištima. Opća pretrpanost gradskih bolnica počela se pokazivati i na mogućnostima ženskih odjeljenja.

Jurij Andrejevič okrenuo se od prozora i zijevnuo umorno. Nije imao volje ni za što. Ali neočekivano ga zaskoči misao. Na kirurgiji Krestovozdviženske bolnice, u kojoj je radio, tih je dana umrla jedna bolesnica. Jurij Andrejevič tvrdio je da je bolovala od ehinokokoze. Svi su mu osporavali dijagnozu. Danas će je secirati. Obdukcija će otkriti istinu. Ali prosektor je kronični alkoholičar. Sam Bog zna kako će se taj toga prihvatiti.

Brzo se smrkavalo. Kroz prozor se više ništa nije vidjelo. Kao na dodir čarobnog štapića u svim se prozorima upališe električne svjetiljke.

Kroz uski tambur koji je dijelio Tonjinu sobu od hodnika iziđe glavni doktor odjela, mastodont-ginekolog, koji je na sve upite odgovarao prevrtanjem očiju prema stropu i slijeganjem ramenima. Na njegovu pantomimskom jeziku to je značilo kako uz sve velike uspjehe znanosti ima, dragi moj Horacije, zagonetaka pred kojima je i znanost nijema.

Prošao je pored Jurija Andrejeviča, naklonio se uz smiješak, napuhlim rukama s debelim dlanovima učinio je nekoliko lelujavih pokreta u smislu: samo se vi smirite i čekajte, pa se hodnikom uputio u čekaonicu da zapali.

Juriju Andrejeviču priđe tada asistentica nerazgovorljivoga ginekologa, po brbljavosti njegova prava suprotnost.

– Na vašem mjestu otišla bih kući. Ja ću vam sutra telefonirati u Krestovozdviženski bolnicu. Teško da bi to ranije počelo. Porođaj će, vjerujem, proći normalno, bez intervencije. Ali, s druge strane, stanovita suženost zdjelice, drugi položaj zatiljkom u kojem se plod nalazi, izostajanje bolova i slabe kontrakcije upućuju na oprez. Uostalom, prerano je bilo što reći. Sve ovisi o tome kakvi će biti trudovi kad porođaj krene. A dotle treba čekati.

Drugi dan, u odgovoru na njegov telefonski poziv, bolnički ga je vratar ostavio na telefonu i pošao se raspitati, mučio ga desetak minuta i nakraju donio grub i neuvjerljiv odgovor: »Naređeno mi da kažem: reci, vele oni, dovezao ženu prerano, treba da je vrati.« Ljutiti Jurij Andrejevič zatraži da na telefon dođe netko pouzdaniji. »Simptomi su bili lažni«, rekla je sestra, »neka se doktor ne brine, treba se samo strpjeti dan-dva.«

Treći mu dan javiše da je porod počeo noću; u zoru je pukao vodenjak, a od jutra ne prestaju jaki trudovi.

Kao sumanut potrčao je na kliniku; i kad je prolazio hodnikom, slušao je kroz slučajno odškrinuta vrata kako Tonja očajnički kriči poput pregaženoga, koga su otkinutih udova izvukli ispod točkova vagona.

Nije smio k njoj. Do krvi zagrizavši u prst svinut u zglobu, otiđe do prozora iza kojeg je udarala ista ona kosa, jučerašnja i prekjučerašnja kiša.

---

[23] Grad u Ukrajini kod kojeg su 1916. god. ruske trupe postigle značajniju pobjedu nad Austrijancima.

Iz rađaonice iziđe bolničarka. Iza nje se čuo plač novorođenčeta.

– Spašena, spašena je – radosno je u sebi ponavljao Jurij Andrejevič.

– Sin. Dječak. Sa sretnim porođajem – zapjevavala je bolničarka. – Sada nije moguće. Ali doći će vrijeme, pokazat ćemo vam ga. A tada treba biti široke ruke prema rodilji. Namučila se. Prvo je. S prvim je uvijek teško.

– Spašena, spašena je – veselio se Jurij Andrejevič ne shvaćajući što mu bolničarka govori, a ni to da ga je svojim riječima ubrajala u sudionike onoga što se zbilo, jer što bi inače tu radio? Otac, sin – nije se ponosio tim poklonjenim očinstvom, nije osjećao ništa prema tome kao s neba palome potomstvu. Sve je to bilo izvan njegova saznavanja. Bitna je bila samo Tonja, Tonja ostavljena smrtnoj pogibelji koju je sretno izbjegla.

Nedaleko od klinike imao je bolesnika. Otišao je k njemu i za pola sata se vratio. Oboja vrata, iz hodnika u tambur, i dalje iz tambura u bolesničku sobu, bila su opet odškrinuta. Ne shvaćajući što čini, Jurij Andrejevič šmugne u tambur.

Raskriljenih ruku pred njim se kao iz zemlje ustoboči mastodont-ginekolog u bijelom ogrtaču.

– Kuda? – zasopljeno prošapta da ga ne bi čula rodilja. – Zar ste poludjeli? Rane, krv, antiseptika, da o stresu psihičkom i ne govorimo. Baš ste mi pravi! K tome još i liječnik.

– Pa ja... Htio sam samo pogled baciti. Odavde. Kroz otvor.

– E, onda je drugo. Neka bude. Samo da mi...! Gledajte! Ali ako vas opazi, zatući ću vas, naživo zatući!

U bolničkoj sobi stajale su leđima okrenute dvije žene u bijelim ogrtačima, primalja i sestra. Na sestrinim rukama bacakalo se vrištavo nježno ljudsko mladunče, grčilo se i rastezalo kao komadić tamnocrvene gume. Primalja je podvezivala pupkovinu da bi dijete odvojila od posteljice. Tonja je ležala nasred prostorije, na kirurškom stolu s podignutim uzglavljem. Ležala je prilično visoko. Juriju Andrejeviču, koji je u uzbuđenju sve preuveličavao, činilo se da ona leži negdje oko visine onih pultova za kojima se piše stojeći.

Podignuta prema tavanici, poviše drugih smrtnika, Tonja se gubila u maglama prepaćenoga, kao da je isparavala od iznemoglosti. Uzdizala se posred prostorije kao što bi se u zatonu uzdizala tek pristala i rasterećena barka, koja preko mora smrti prevozi na kopno života nove duše što se neznano otkuda naseljavaju ovdje. Ona tek što je iskrcala jednu takvu dušu i sada, usidrena, odmara se svom prazninom svojih olakšanih bokova. Zajedno s njom odmaralo se i njezino klonulo i prenapregnuto konoplje i obloga, njezina zanesenost, njezino oslabljelo sjećanje gdje je donedavna bila, što je preplovila i kako je pristala.

I kao što nitko nije znao zemljopisa zemlje pod čijom je zastavom pristala, tako se nije znalo ni jezika na kojem bi joj se uputilo riječ.

Na poslu su svi žurili da mu čestitaju. – Kako su brzo saznali! – iznenadio se Jurij Andrejevič.

Pošao je u liječničku sobu, nazivanu svinjcem i smetljarom, u kojoj su se liječnici, stiješnjeni zbog pretrpanosti bolnice, i presvlačili, i ulazili u nju ravno s ulice u kaljačama, zaboravljali nepotrebne stvari i razbacivali opuške i papire.

Kod prozora je stajao podbuhli prosektor i podigavši ruke prema svjetlosti gledao kroz naočale neku mutnu tekućinu u bočici.

– Čestitam – reče i dalje zabavljen bočicom, čak i ne udostojivši Jurija Andrejeviča pogledom.

– Hvala. Ja sam ganut.

– Nemate što zahvaljivati. Ja s tim nemam ništa. Pičužkin je secirao. I svi su zapanjeni. Ehinokok. Eto, kažu, dijagnostičara! Samo se o tome i govori.

U tom času u sobu uđe glavni liječnik bolnice. Pozdravi se s obojicom i reče:

– Vrag će ga znati. Kakav nered, ovo je stražnje dvorište a ne liječnička soba! Da, Živago, zamislite – ehinokok! Nismo bili u pravu. Čestitam. Ali ima i – nezgoda. Opet revizija mlađih. Ovaj vas put nećemo uspjeti izvući. Strahovito manjka vojnomedicinskog osoblja. Došlo je da i vi omirišete baruta.

6.

U Jurjatinu su se Antipovi smjestili iznad svakog očekivanja. Gišarove su ondje pamtili po dobru. To je Lari olakšavalo teškoće oko snalaženja u novoj sredini.

Sva je bila u poslu i brigama. Na njezinim leđima ležala je kuća i njihova trogodišnja djevojčica Katjenjka. Kolikogod se riđa dvorkinja Marfutka trsila, njezina pomoć nije bila dovoljna. Larisa je Fjodorovna sudjelovala u svim poslovima Pavla Pavloviča. Predavala je na ženskoj gimnaziji, radila bez predaha i bila sretna. To je i bio život o kakvom je sanjala.

Sviđalo joj se u Jurjatinu. Bio je to njezin rodni grad. Ležao je na velikoj rijeci Rinjvi, plovnoj u njezinu srednjem i donjem toku, a nalazio se na jednoj od uralskih željezničkih pruga.

Približavanje zime u Jurjatinu započinjalo bi dizanjem čamaca s rijeke i njihovim prevoženjem u grad. Odvozili su ih taljigama u dvorišta u kojima su do proljeća zimovali pod otvorenim nebom. Prevrnuti čamci svojim bjelasanjima u dubini dvorišta u Jurjatinu označavali su isto ono što su na drugim mjestima značila jesenja prelijetanja ždralova ili prvi snijeg.

Jedan takav, pod kojim se Katjenjka igrala kao pod izbočenim krovom vrtnog paviljona, okrenut bijelo obojenim dnom prema gore, ležao je u dvorištu kuće koju su iznajmili Antipovi.

Larisi Fjodorovnoj dopadali su se pokrajinski običaji, sjevernjačko okanje[24] mjesne inteligencije, koja se odijevala u krznom podstavljene jakne od sivoga

[24] Izgovaranje nenaglašenoga »o« kao o, koje se inače u ruskome uglavnom izgovara kao slabo »a«.

flanela i nosila pustene čizme, a posebno njezina naivna lakovjernost. Privlačila ju je zemlja i jednostavan puk.

Začudo, sin moskovskog željezničkog radnika Pavel Pavlovič pokazao se nepopravljivim prijestolničaninom. O Jurjatincima on je sudio mnogo strože od svoje žene. Ljutila ga je njihova neukost i nekultiviranost.

Sada se, možda malo prekasno, otkrilo da on ima iznenađujuću sposobnost skupljanja znanja letimičnim čitanjem. Već je ranije, djelimice i uz Larinu pomoć, mnogo pročitao. U godinama provincijske usamljenosti njegova se načitanost toliko proširila da mu je već i Larino znanje izgledalo nedostatnim. Bio je za tri koplja iznad s vojih kolega profesora, i tužio se da među njima propada. U to ratno vrijeme njihovo jeftino domoljublje, banalno i lažno, nije moglo podruku s tananijim oblicima toga istoga čuvstva kakvo je u sebi gajio Antipov.

Pavel Pavlovič završio je klasičnu filologiju. Na gimnaziji je predavao latinski i povijest staroga vijeka. Ali se u njemu, bivšem realcu, odjednom probudila nekad potisnuta strast prema matematici, fizici i egzaktnim znanostima. Radeći sam, on je u njima stekao znanje sveučilišne razine. I zanosio se da će prvom zgodom iz njih položiti ispite i usmjeriti se na neku od matematičkih grana pa se tako s obitelji prebaciti u Petrograd. Naporan noćni rad uzdrmao je njegovo zdravlje. Počele su ga mučiti nesanice.

Sa ženom je imao dobre, ali ne i posve jednostavne odnose. Ona ga je pritiskivala svojom dobrotom i skrbi, a on sebi nije dopuštao da joj prigovara. Čuvao se kako ona ni u najnevinijoj aluziji ne bi osjetila njegov nepostojeći prijekor što je, primjerice, ona iz viših, a on iz nižih društvenih razreda, ili što je prije njega pripadala drugome. Strah da ga ne osumnjiči za kakvu nepravednu ili uvredljivu besmislicu unosio je u njihov život nešto ishitreno. Natjecali su se u velikodušnosti i time si komplicirali život.

Antipovi su imali u gostima nekoliko nastavnika, kolega Pavla Pavloviča, ravnateljicu Larine gimnazije, jednog sudionika arbitražnog suda na kojem je i Pavel Pavlovič jednom bio mirovni posrednik i druge. Svi su oni, po mišljenju Pavla Pavloviča, bili prave pravcate budale. Čudio se Lari što je sa svima bila ljubezna i nije vjerovao da bi joj se itko od njih mogao sviđati.

Kad su otišli, Lara je dugo zračila i mela sobe, a u kuhinji s Marfjutom prala posuđe. Nakraju, kad se uvjerila da je Katjenjka dobro pokrivena, a Pavel da spava, brzo se svukla, ugasila lampu i legla pored muža s osjećanjem djeteta koje se uvuklo majci u postelju.

Ali Antipov se pretvarao da spava. Opet ga je uhvatila njegova u posljednje vrijeme uobičajena nesanica. Znao je da će tako bez sna proležati možda tri ili četiri sata. Da bi dozvao san i da bi se riješio duhanskog dima zaostala iza gostiju, on tiho ustade i u šubari i bundi povrh donjega rublja iziđe van.

Bila je vedra i studena jesenska noć. Pod nogama zvonko mu se drobila krhka ledena kora. Zvjezdano nebo, kao plamenom gorućeg špirita, sjajilo je drhtavim plavilom po crnoj zemlji i grudama zamrzla blata.

Kuća u kojoj su živjeli Antipovi nalazila se u dijelu grada što se prostirao nasuprot pristaništu. Bila je na kraju ulice. Iza nje je počinjalo polje. Presijecala ga je željeznička pruga, a uz prugu je stajala stražarnica. Preko tračnica vodio je prijelaz.

Antipov je sjeo na preokrenuti čamac i pogledao prema zvijezdama. Misli na koje se posljednjih godina navikao počele su ga ozbiljnije uznemiravati. Znao je da ih prije ili poslije mora domisliti dokraja, pa će biti najbolje da to bude već sada.

– Tako dalje ne ide – zaključi. – A sve se to dalo pretpostaviti i ranije, kasno se dosjetio. Zašto mu je, još dječaku, dopustila da se onako zagleda u nju i radila iz njega što je htjela? Zašto nije imao snage da je navrijeme ostavi, kad je i ona sama to željela one zime pred svadbu? Zar ne shvaća da ona zapravo ne voli njega, nego svoj plemeniti odnos prema njemu, svoj utjelovljeni podvig? Što ima zajedničko između te nadahnute i pohvalne zadaće i stvarnoga obiteljskog života? Najgore od svega jest to da je on do današnjeg dana voli nesmanjenom ljubavlju. Ona je nevjerojatno dobra. A možda to u njega i nije ljubav, već samo blagorodna zbunjenost pred njezinom ljepotom i dobrotom? Eto, pa se snađi! I vragu bi se samome zavrtjelo u glavi.

A što učiniti? Osloboditi Laru i Katjenjku tih zabluda? To je čak važnije nego da sebe oslobodi. Ali kako? Razvod? Da se utopi? – Fuj, podlosti – pobuni se. – To ne bih mogao. Čemu onda i u mislima zazivati takve gadosti?

Pogleda u zvijezde kao da od njih traži savjet. Svjetlucale su zgusnute i prorijeđene, krupne i sitne, plavičastih i ružičastih preljeva. Iznenada je njihovo svjetlucanje potamnjelo; dvorište je s kućom, čamcem i Antipovim koji je sjedio na njemu zapljuskivala oštra svjetlost kao da netko trčeći iz polja prema vratima razmahuje upaljenom bakljom. Izbacujući kolutove žuta i iskrama prožeta dima, na zapad je grabio vojnički vlak poput svih onih bezbrojnih što su danju i noću od prošle godine onuda prolazili.

Pavel Pavlovič se osmjehnuo, ustao s čamca i pošao spavati. Izlaz je napokon nađen.

7.

Kad je čula za Pašinu odluku, Larisa se Fjodorovna zgranula; spočetka nije vjerovala svojim ušima. »Besmislica. Običan hir«, pomisli. – Ne treba se osvrtati, pa će i sam zaboraviti.

Ali pokazalo se da muževljeve pripreme traju već dva tjedna, da su papiri u vojnom uredu, da je gimnazija našla zamjenu i da je iz Omska stigla potvrda o njegovu prijemu u tamošnje vojno učilište. Dođe i vrijeme polaska.

Lara zakuka kao kakva priprosta žena i hvatajući Antipova za ruku, baci mu se pred noge.

– Paša, Pašenjka – vrištala je – kome ostavljaš mene i Katjenjku? Nemoj, ne čini toga! Još nije kasno. Ja ću sve srediti. Pa tebe ni doktor pravo nije

pogledao. S tvojim srcem. Sramota? A obitelj svoju žrtvovati kakvojgod ludosti – to nije sramota? Dobrovoljac? Pa ti si se oduvijek smijao praznoglavom Rodji, a sad mu najednom pozavidio! I ti bi zveckao sabljom, oficirčio. Paša, što ti je, ja te ne prepoznajem! Ti kao da nisi isti, kao da si ludih gljiva jeo. Kaži mi, za ime Božje, pošteno mi kaži, bez praznih deklamacija, zar to treba Rusiji?

A onda iznenada shvati da se ne radi o tome. Iako nije razabrala pojedinosti, ona je razumjela glavno. Pogađala je da Patulja krivo sudi o njezinim osjećajima prema sebi. Nije procijenio onaj njezin materinski osjećaj koji ona cijelog života ulaže u svoju nježnost prema njemu, niti se mogao domisliti kako je takva ljubav puno veća od svakodnevne ženske ljubavi.

Zagrizla je usnu, kao pretučena sva se iznutra zgrčila, a onda bez riječi, gutajući suze u šutnji, započela muža spremati za put.

Kad je otišao, njoj je cijeli grad utihnuo; čak su i vrane rjeđe letjele nebom. »Gospođo, gospođo« – neutješno ju je zazivala Marfutka. »Mama, mamice« – bez prestanka je tepala Katja potežući je za rukav. To je bio najozbiljniji poraz u njezinu životu. A bolje i svjetlije nade potonuše.

Iz pisama što su stizala iz Sibira Lara je doznala sve o mužu. Ubrzo se i njemu prosvijetlilo. Tugovao je za ženom i kćeri. Za samo nekoliko mjeseci unaprijediše Pavla Pavloviča u pričuvnog zastavnika i još ga brže otposlaše u ratnu jedinicu. Posebnim vlakom prošao je daleko mimo Jurjatina, a ni u Moskvi nije bilo vremena da bilo koga sretne.

Njegova pisma s fronte bila su bodrija, manje tužna od onih iz omskog učilišta. Priželjkivao je da se istakne, kako bi za nagradu poslije kakva vojničkog uspjeha ili kakva lakšeg ranjavanja izmolio dopust i tako se vidio s obitelji. Prilika se ukazala. Poslije nedavnog proboja, koji je poslije postao poznat kao Brusilovljev[25], vojska je prešla u napad. Antipovljeva pisma prestadoše. Isprva to Laru nije zabrinjavalo. Pašinu šutnju objašnjavala je vojnim pokretima i nemogućnošću da piše s marša.

Ujesen su pokreti trupa zastali. Vojska se ukopavala. Ali od Antipova, kao i prije, ni traga ni glasa. Sada se Larisa Fjodorovna uznemiri i poče raspitivati, najprije u Jurjatinu, zatim preko pošte u Moskvi, pa na bojištu preko ranije adrese Pašine jedinice. Nigdje nisu ništa znali, niotkuda nije bilo odgovora.

Poput mnogih gospođa iz dobrotvornog društva u kotaru i Larisa je Fjodorovna od početka rata pomagala koliko je mogla u vojničkom stacionaru, otvorenom uz jurjatinsku državnu bolnicu.

Sada se ozbiljnije prihvatila osnova medicine i u bolnici položila ispit za milosrdnu sestru.

U gimnaziji je izmolila polugodišnji dopust, stan ostavila Marfutkinoj brizi i s Katjom na rukama otputila se u Moskvu. Kćer je smjestila kod Lipočke, kojoj je muž, njemački državljanin Frizendank, zajedno s drugim civilnim zarobljenicima, interniran u Ufu.

---

[25] Aleksej Aleksejevič Brusilov, ruski general u Prvom svjetskom ratu koji je uspješno ratovao protiv austrougarske vojske.

Kad se uvjerila da joj je traženje na daljinu uzaludno, Larisa je Fjodorovna odlučila tražiti na mjestu nedavnih zbivanja. Stoga se kao sestra zaposlila u sanitetskom vlaku koji je preko grada Liski kretao u Mezo-Laborč na granici s Mađarskom. Tako se zvalo mjesto iz kojeg je stiglo posljednje Pašino pismo.

8.

Na bojište, do zapovjedništva divizije, došao je vlak što ga je novcem svojih darovatelja opremio Tatjanin odbor[26] za pomoć ranjenicima. U putničkom vagonu dugačke kompozicije, sastavljene inače od ružnih grijanih furgona, dovezli su se gosti, uglednici iz Moskve, s darovima za vojnike i časnike. Među njima bio je i Gordon. On je znao da je divizijski lazaret, u kojem je prema njegovim podacima radio drug mu iz djetinjstva Živago, smješten u obližnjem selu.

Ishodio je dopuštenje za kretanje bojišnim prostorom i s propusnicom krenuo teretnim kolima prijatelju u posjet.

Kočijaš, Bjelorus ili Litvanac, govorio je ruski. Ali strah od špijuniranja sav je razgovor svodio na banalne, unaprijed poznate fraze. Službouljudna pravovjernost nije razvezivala razgovor. Stoga veći dio puta vozar i njegov putnik odšutješe.

U komandi, gdje su navikli na kretanja cijelih armija a rastojanja mjerili stokilometarskim marševima, rekoše da je selo blizu, kakvih dvadeset, dvadeset pet kilometara. Ustvari pokazalo se da je do njega i više od osamdeset.

Cijelim putom, s njihove lijeve strane na obzoru je zlokobno krkljalo i tutnjilo. Gordon nijednom u životu nije bio u prilici da osjeti potres. Svejedno je točno prosudio da se sumorno, zbog udaljenosti jedva raspoznatljivo hroptanje neprijateljske artiljerije najbolje dade prispodobiti podzemnim sudarima i tutnjavi vulkana. Kad se spustila večer, rub neba na toj je strani planuo rumenim, treperavim ognjem koji se nije gasio do sama jutra.

Kočijaš je Gordona vozio uz razrušena sela. Neka su žitelji napustili. U drugima – ljudi se stisli u podrume duboko pod zemljom. Takva sela pretvorena su u hrpe krša i šute, koje su se nizale istim redom kao nekadašnje kuće. Spaljena naselja pogled je obujmljivao s kraja na kraj odjednom kao pustare bez raslinja. Po njima su plazile starice pogorjelke, svaka na svome zgarištu, otkapale nešto u pepelu i skrivale to misleći da su zaklonjene od tuđih pogleda jer se nalaze između nekadašnjih zidova. Dočekivale su i ispraćale Gordona pogledom koji kao da je pitao, hoće li svijet uskoro k pameti, hoće li se životu vratiti mir i red.

Noću pred putnike bane patrola. Narediše im da skrenu s ceste i da mjesta zaobilaze seoskim kolnikom. Novi put vozar nije poznavao. Uzaludno su tumarali oko dva sata. Tek pred zoru putnik i vozar nađoše se u naselju s traženim imenom. Tamo nisu ni čuli o lazaretu. Ubrzo se razjasnilo da u okrugu

[26] Ime po velikoj kneginji Tatjani koja je bila predsjednicom toga odbora.

postoje dva sela istoga imena, ovo i ono koje oni traže. Ujutro stigoše na cilj. Dok je prolazio selom koje je mirisalo na kamilicu i jodoform, Gordon je smišljao da ne noći kod Živaga, nego da se, provevši dan s njime, uvečer vrati na željezničku stanicu do društva koje je ostavio. Prilike su ga zadržale više od tjedna.

9.

Tih dana fronta se uskomešala. Javile se neočekivane promjene. Južno od kraja u kojem se našao Gordon jedna naša jedinica uspješnim je napadom svojih izdvojenih dijelova probila utvrđene neprijateljske položaje. Pojačavajući dalje napad, udarna se grupa sve dublje usijecala u neprijateljev raspored. Za njom su nadirale jedinice potpore koje su širile prodor. Postupno zaostajući, one su posve izgubile vezu s glavnom grupom. To je dovelo do zarobljavanja. I tu je, poslije predaje njegovih dvaju vodova, zarobljen i zastavnik Antipov.

O njemu je bilo proturječnih vijesti. Držali su da je poginuo zasut zemljom u lijevku od granate. Tako se zaključivalo iz priče njegova znanca iz istoga puka, potporučnika Galiulina, koji da je, navodno, kad je Antipov sa svojim vojnicima krenuo na juriš, vidio njegovu pogibiju dvogledom s promatračnice.

Pred Galiulinovim očima odvijala se uobičajena slika jedinice u jurišu. Ona je morala prijeći brzim korakom, čak trkom, u suh i vjetrom uzbiban pelin i u nepomično ustobočen bodljikav čičak zaraslo jesenje polje, koje je dijelilo dvije vojske. Drskom odvažnošću jurišnici su morali na bajunete izmamiti Austrijance polegle u rovovima ili ih zasuti i uništiti ručnim bombama. Činilo se da polje izmiče ubeskraj. Tlo im se pod nogama otimalo kao nesigurno blatište. U početku je ispred njih, a zatim među njima trčao njihov zastavnik, razmahivao revolverom i što ga je grlo nosilo vikao »hura«, koje niti je on čuo niti vojnici oko njega. U pravilnim razmacima navalnici su lijegali po zemlji, zatim istodobno ustajali i uz ponovnu kriku trčali dalje. Svaki put s njima su, ali na posve drugačiji način, cijelom dužinom, kao visoka stabla u sječi šume, padali i pogođeni pojedinci koji više nisu ustajali.

– Prebačaji. Telefonirajte bitnici – reče zabrinuti Galiulin topničkom časniku do sebe.

– Ma ne. Dobro rade što vatru prenose u dubinu.

Za to su se vrijeme jurišnici posve približili neprijatelju. Vatra prestade. U nastaloj tišini ljudima na promatračnici srca su tukla glasno i ubrzano, baš kao da su oni bili na mjestu Antipova i poput njega, vodeći momčad prema rubu austrijskog šanca, morali sljedećih časaka pokazati čudesa od dovitljivosti i hrabrosti. Taj tren jedna za drugom grunuše tamo dvije njemačke šesnaestopalačne granate. Crni stupovi zemlje i dima prekriše sve što se dalje zbivalo.

– Zaboga! Gotovo! Kraj igre! – poblijedjelim je usnama šaptao Galiulin držeći zastavnika i vojnike pobijenima.

Treća granata udarila je već posve blizu promatračnice. Prigibajući se zemlji, svi požuriše da se sklone podalje.

Galiulin i Antipov spavali su u zajedničkom skloništu. Kad su se u puku pomirili s mišlju da je Antipov poginuo, naložiše Galiulinu, koji ga je dobro znao, da njegovu imovinu uzme na čuvanje, kako bi je kasnije predao njegovoj ženi, čije su se mnoge fotografije nalazile među Antipovljevim stvarima.

Donedavni zastavnik, jednogodišnji dobrovoljac, strojar Galiulin, sin pazikuće Gimazetdina iz Tiverzinovog dvorišta, a mnogo ranije – bravarski šegrt kojeg je tukao majstor Hudolejev, svoje je uzdizanje dugovao upravo svojem nekadašnjem zlotvoru.

Kad je promaknut u zastavnika, ne zna se kako, ali Galiulina je mimo njegove volje zapalo toplo i povučeno mjesto u jednom od zabačenih pozadinskih garnizona. Tu je zapovijedao poluinvalidima, koje su isto takvi onemoćali instruktori-veterani svakog jutra izvodili na zaboravljene vojničke vježbe. Usto je nadgledao ispravnost rasporeda straža oko skladišta. Bilo je to bezbrižno živovanje – ništa se drugo od njega nije očekivalo. Ali neočekivano, u popuni koja je njegovoj jedinici stigla iz Moskve, a sastojala se od domobrana starijih godišta, stigao je i njemu jako dobro znani Petar Hudolejev.

– Oho, stari znanci! – procijedi Galiulin uz mračan smiješak.

– Jesmo, vaše blagorođe – odgovorio je Hudolejev, stao mirno i salutirao.

Tako jednostavno to se nije moglo završiti. Na prvu pogrešku u vježbi zastavnik se prodra na podređenoga; i kad mu se učinilo da ga vojnik ne gleda u oči, nego nekud ustranu, odalami ga po zubima i posla dva dana na kruh i vodu u vojni zatvor.

Odsada je svaki Galiulinov potez sličio osveti. A izravnavati račune na taj način u uvjetima nasilničke podčinjenosti predstavljalo je ružnu i unaprijed dobivenu igru. I što učiniti? Da oba ostanu na istome mjestu, više nije bilo moguće. Ali s kakvom je izlikom časnik mogao vojnika iz svoje jedinice premjestiti, osim da ga disciplinski kažnjava? S druge strane, kakve je razloge Galiulin mogao navesti u molbi za vlastiti premještaj? Izgovarajući se na dosadu i beskorisnu garnizonsku službu, on zamoli da ga pošalju na bojište. To ga je dobro preporučivalo; a kad je ubrzo pokazao i drugih kvaliteta, pokazalo se da je izvrstan časnik, pa je iz zastavnika promaknut u potporučnika.

Galiulin je Antipova znao iz Tiverzinovih vremena. Devetsto pete, kada je Paša Antipov pola godine živio kod Tiverzinovih, Jusupka mu je praznikom dolazio u goste i igrao se s njime. Jednom ili dvaput tada je kod njih sreo i Laru. Otada ništa o njima nije čuo. Kad je iz Jurjatina u njihov puk dospio Pavel Pavlovič, Galiulin je bio zapanjen promjenom na starome prijatelju. Od sramežljiva, djevojčici slična smješljiva šiparca ispao je razdražljiv sveznalac i prezriv hipohondar. Bio je uman, vrlo hrabar, šutljiv i zajedljiv. Kad bi ga povremeno promatrao, Galiulin bi se zakleo da u njegovu tešku pogledu, kao u vodenoj dubini, vidi nekoga drugoga, neku čvrsto u nj usađenu misao, ili tugu za kćeri, ili lice njegove žene. Antipov je izgledao opčinjen kao u bajci. I sad ga

više nema, Galiulinu su ostali samo papiri, fotografije i tajna Antipovljeva preobražaja.

Prije ili kasnije Larina su traganja morala stići i do Galiulina. Spremao se da joj odgovori, ali vrijeme je bilo vrlo teško. On nije imao snage da joj kaže ono što bi trebalo. Htio ju je pripremiti na udarac koji je očekuje. Odlagao je to opširno pismo, dok nakraju nije saznao da je i ona negdje na bojištu kao milosrdna sestra. Sada više nije znao kamo bi joj pisao.

10.

– I? Hoće li danas biti konji? – upita Gordon doktora Živaga koji je došao objedovati u galicijsku kolibu u kojoj su stanovali.

– Ma otkud tamo konji? I kamo bi ti, kad se ne da ni naprijed ni nazad. Uokolo kaos. Nitko ništa ne shvaća. Na jugu smo zaobišli ili probili njemačke linije na nekoliko mjesta, ali kažu da je pritom nekoliko naših raspršenih jedinica opkoljeno, a na sjeveru su Nijemci prešli Sventu koja se na tom mjestu držala neprelaznom. Konjica, jačine korpusa. Uništavaju željezničke pruge, razaraju skladišta i, po mome mišljenju, oni nas opkoljavaju. Eto, tako stoje stvari. A ti bi – konje. No, Karpenko, življe, prostiri. Što ima danas? A, teleće koljenice. Krasno.

Sanitetska jedinica s lazaretom i svim pratećim odjelima bila je razbacana po selu, koje je začudo ostalo netaknuto. Kuće, koje su svojim uskim mnogokrilnim prozorima preko svega zida podsjećale na zapadnjačke, sve su ostale nedirnute.

Zadržavalo se bablje ljeto, posljednji vedri dani tople zlatne jeseni. Danju su liječnici i časnici rastvarali prozore, tukli muhe što su u crnim rojevima plazile po prozorskim daskama i bijelim niskim stropovima, znojili se u raskopčanim koporanima i bluzama, prljili jezike vrelim juhama ili čajem, dok su noću čučali pred otvorenim pećima, raspirivali zgaslo ugljevlje ispod nerazgorjelih sirovih drva, i očiju suznih od dima psovali posilne koji ni ložiti pošteno ne znaju.

Bila je tiha noć. Gordon i Živago ležali su jedan prema drugom na klupama uz nasuprotne zidove. Između njih nalazio se jedaći stol i dugačak uzak prozor što se protezao od zida do zida. U sobi je bilo vruće i zadimljeno. Otvorili su dva krajnja krila na prozoru i udisali noćnu jesenju svježinu od koje su se znojila stakla.

Razgovarali su uobičajeno, kao svih tih dana i noći. I obzor je kao obično plamtio ružičasto; a kad su u jednolično, ni časka ne prekidano gruvanje topova upadali niži, izdvojeni i potmuli udari kao da pomiču tlo nekud ustranu, Živago bi prekidao razgovor, pažljivo osluškivao, pošutio i onda objašnjavao: – To je »debela berta«, njemački šesnaestopalačnjak s komadom od šezdeset pudi[27] – a onda se pokušavao vratiti razgovoru zaboravljajući o čem se govorilo.

[27] Stara ruska mjera za težinu; 1 pud = 16,38 kg.

– Kakav je to vonj cijelo vrijeme u selu? – upita Gordon. – Već sam ga prvi dan osjetio. Tako sladunjavo privlačan i bljutav istovremeno. Kao po miševima.

– Znam na što misliš. To je konoplja. Tu je mnogo konopljišta. Sama po sebi konoplja ispušta mučan i nametljiv zadah strvine. Osim toga, kad se na prostoru ratnih operacija ubijeni zadese u konopljištima, oni tu ostaju dugo neotkriveni i raspadaju se. Vonj lešina ovdje je, posve prirodno, vrlo raširen. Opet »berta«. Čuješ li?

Tih su se dana narazgovarali o svemu i svačemu. Gordon je saznao što mu prijatelj misli o ratu i o ovome vremenu. Jurij mu je Andrejevič pričao s kolikim se naporom privikavao na krvavu logiku međusobna istrebljenja, na izgled ranjenih, posebno na užase suvremenih ranjavanja, na iznakaženost preživjelih od kojih je današnja tehnika ratovanja činila komade obezličena mesa.

Prateći Živaga, Gordon je svaki dan dospijevao nekamo drugamo i zahvaljujući njemu mnogo toga vidio. Znao je, naravno, da nije baš moralno to njegovo dokono ispitivanje tuđe neustrašivosti, i onog neljudskog napora volje kojim drugi svladavaju smrtni strah, i što pri tome žrtvuju i koliko riskiraju. Ali mlitave i jalove jadikovke nad tim činjenicama nisu mu se činile nimalo moralnije. Držao je da se čovjek sukladno prilikama u koje ga život dovede mora ponašati čestito i prirodno.

Da se je od izgleda ranjenika moguće onesvijestiti, uvjerio se na sebi kad je obilazio pokretni odred Crvenog križa koji je zapadno od njih radio na poljskom previjalištu gotovo uz sam položaj.

Došli su na rub velike šume, napola srubljene topničkom vatrom. U ispolamanoj i izgaženoj šikari ležali su izvrnuti, razbijeni i iskrivljeni topovski lafeti. Uz drvo bio je privezan jahaći konj. Na šumarijskoj brvnari koja se nazrijevala u pozadini bila je raznesena polovica krova. U njezinoj kancelariji i u dva velika siva šatora, podignuta usred šume preko puta šumarije, bilo je smješteno previjalište.

– Bez potrebe sam te vukao ovamo – reče Živago. – Rovovi su tu, vrlo blizu, kilometar i pol, dva, a naše baterije odmah iza te šume. Čuješ li što se zbiva? Samo mi, molim te, ne izigravaj heroja – neću ti povjerovati. Srce ti je u petama, što je posve prirodno. Svakog časa situacija se može promijeniti. Ovuda će padati granate.

Po zemlji, kraj šumskog puta, raskrečenih nogu u teškim čizmama, polegli su na trbuh ili na leđa prašnjavi i umorni mladi vojnici u bluzama proznojenim na prsima i lopaticama – ostatak jako prorijeđena odjeljenja. Izvukli su ih iz bitke koja je trajala četvrti dan i poslali u pozadinu na kratak odmor. Ležali su kao skamenjeni, bez volje da se smiju ili psuju, i nijedan ni glavu nije okrenuo kad je iz dubine šume putom zatandrkalo nekoliko dvokolica koje su se brzo približavale. To su trkom, na kolima bez opruga, koja su odskakivala, lomila kosti nesretnicima i prevrtala utrobu, dovozili ranjenike na previjalište, gdje su im davali prvu pomoć, žurno ih previjali, a u teškim slučajevima i na brzinu operirali. Prije pola sata, kad je vatra nakratko utihla, zastrašujuće su ih mnogo pokupili s razbojišta pred rovovima. Više od polovice bilo je u nesvijesti.

Kada su ranjenike dovezli do trijema šumarije, siđoše sanitarci s nosilima i počeše iskrcavati dvokolice. Iz šatora, razmičući ulazna krila, proviri bolničarka. Njezina smjena nije radila, bila je slobodna. Iza šatora, u šumi, dvojica su se glasno prepirala. Svježa i visoka šuma raznosila je glasne odjeke njihove vike, ali riječi se nije dalo razabrati. Kad su dovezli ranjenike, zavađeni izađoše na put prema šumarijskoj upravi. Razgoropađeni je oficirčić vikao na liječnika pokretnog previjališta nastojeći saznati kamo se premjestila topnička jedinica što je ranije bila na tome mjestu. Liječnik nije znao, njega se to i nije ticalo. Molio je časnika da ga ostavi na miru i ne viče, jer su upravo dovezli ranjenike, i on ima posla, ali ovaj se nije smirivao, nego u vražju mater slao i Crveni križ i topničko zapovjedništvo i sve na ovome svijetu. Liječniku priđe Živago. Oni se pozdraviše i popeše u šumariju. Časnik je, sve jednako psujući s jedva primjetnim tatarskim naglaskom, odvezao konja od stabla, uzjašio i galopom se izgubio u dubini šume. Sestra je sve to nijemo gledala.

Najednom njezino se lice iskrivi od užasa.

– Što to radite? S uma ste sišli – vrisnula je i zaletjela se prema dvojici lakših ranjenika, koji su uz nosila išli na previjanje.

Na nosilima su nosili nesretnika strašno, jezivo iznakažena. Krhotina granate, koja mu je, ne ubivši ga, raskidala lice, jezik mu i zube pretvorila u krvavu kašu, zaglavila se između čeljusnih kostiju na mjestu razrovanog obraza. Tanušnim glasićem, posve neljudskim, unakaženi je ispuštao kratke, iskidane jecaje, koji su se morali shvatiti kao molba da mu se prekrati nezamislivo mučenje.

Sestri se činilo da su se ona dvojica ranjenika, koji su išli uz nosila, potreseni njegovim jaucima, spremali da golim rukama izvuku taj strašni željezni iver iz njegova obraza.

– Što biste vi, to ne ide tako! To će kirurg, instrumentima. Bude li trebalo. (Bože, Bože, uzmi ga k sebi, ne čini da posumnjam u tvoje postojanje!)

Tren poslije, dok su ga dizali na trijem, ranjenik jekne, zadrhta cijelim tijelom i izdahne.

Umrli je bio redov-rezervist Gimazetdin; časnik što se u šumi svadao – njegov sin, potporučnik Galiulin; sestra je bila Lara,

Gordon i Živago – svjedoci; svi su bili tu, jedni uz druge, jedni se nisu prepoznali, drugi se nikad i nisu poznavali, pa je tako ponešto ostalo zauvijek neostvareno, a drugo je, da bi se izrazilo, moralo čekati iduću priliku i novi susret.

11.

U tom kraju sela su na neki začudan način ostala nedirnuta. U moru ruševina predstavljala su neobjašnjivo sačuvane otočiće. Gordon i Živago svečeri su se vraćali kući. Sunce je zapadalo. U selu kroz koje su prolazili jedan je mlad kozak, uz složan smijeh prisutnih, bacao uvis bakrenu paru i nagonio

starog sjedobradog Židova u dugačku ogrtaču da je hvata. Starac nije uspijevao. Bakrenjak je, promičući između njegovih jadno raskriljenih ruku, padao u blato. Starac se saginjao za njim, a kozak ga udarao u stražnjicu, dok se družina uokolo, zacenuta od hihota, hvatala za trbuhe. U tome je bila sva zabava. Zasad bezopasna, ali nitko nije mogao jamčiti da se neće pretvoriti u nešto ozbiljnije. Iz kućerka preko puta istrčavala je starica, s kricima pružala ruke prema starcu i svaki se čas bojažljivo skrivala. Dvije djevojčice s prozora kućice gledale su u djeda i plakale.

Kočijaš kojem je sve to bilo vrlo smiješno povede zapregu korakom da bi se gospoda imala vremena pozabaviti. Ali Živago pozva kozaka, izgrdi ga i naredi da prekine ponižavanje.

– Na zapovijed, vaše blagorođe[28] – odgovori spremno kozak. – Nismo mi to za pravo, tako samo, za smijeh.

Preostali su dio puta Gordon i Živago šutjeli.

– To je strašno – započe Jurij Andrejevič na ulasku u njihovo selo. – Ti jedva da možeš i zamisliti koliko se stradanja u ovom ratu sručilo na leđa nesretnoga židovskog stanovništva. I to baš u onim područjima u koja su ih prisilno dovodili. A za sve što su doživjeli, za progone, otimačinu i razaranja još su im dodatno plaćali pogromima, porugom i optužbom da u njima nema dovoljno patriotizma. A odakle bi ga i bilo, kad kod neprijatelja imaju sva prava, a kod nas jedino progone. Proturječna je već i sama mržnja prema njima. Potiče je ono što bi trebalo ganuti i pobuditi naklonost. Njihovo siromaštvo i skučenost, slabost i nesposobnost da uzvrate udarce. Neshvatljivo. Kao sudbina.

Gordon ništa ne odgovori.

12.

I opet su ležali s obiju strana dugoga uskog prozora; bila je noć i oni su razgovarali.

Živago je pričao Gordonu kako je na bojištu vidio cara. Znao je pripovijedati. Dogodilo se to prvoga njegovog proljeća na ratištu. Zapovjedništvo jedinice u kojoj je služio smjestilo se u Karpatima, u kotlini koju je prema mađarskoj strani zatvarala upravo ta jedinica.

Na dnu kotline nalazio se željeznički kolodvor. Živago je opisivao krajolik, planine obrasle silnim jelama i borovima s bijelim pramenovima oblaka prionulih uz njih i s kamenim liticama sivog škriljca i grafita koje su se pomaljale iz šuma kao gole plješe izlizane u gustom krznu. Bilo je vlažno i sivo travanjsko jutro, mračno kao taj škriljac, odasvud pritisnuto brdima i zato nepokretno i zagušljivo. Isparavala se vlaga. Maglica je ležala nad kotlinom i sve se pušilo, sve se u maglenim tracima vuklo u visinu – dim iz lokomotiva na kolodvoru, siva isparenja ponad livada, tmurne planine, mračne šume i tamni oblaci.

[28] Tako se u carskoj Rusiji oslovljavalo časnike i činovnike.

Tih je dana car obilazio Galiciju. Iznenada se saznalo da dolazi i ovdje smještenoj jedinici čijem je zapovjedništvu pripadao i Živago.

Car je mogao prispjeti svakog trenutka. Za njegov doček na peronu je postrojena počasna straža. Prođe sat, čak i dva u zamornu čekanju. Napokon projuriše jedan za drugim dva vlaka pratnje. Malo poslije stiže i carski.

U pratnji velikog kneza Nikolaja Nikolajeviča car je obišao postrojene grenadire. Svaki slog njegova tihog pozdrava, poput razigrane vode u zanjihanim vjedrima, izazivao je bure i pljuskove gromovito prolamanog – hura.

Zbunjeno nasmiješeni car doimao se starije i tužnije nego na rubljama i medaljama. Imao je uvelo i pomalo podbuhlo lice. Povremeno bi kao krivac gledao u Nikolaja Nikolajeviča ne znajući što se u kojem času očekuje od njega, i tada bi se Nikolaj Nikolajevič s poštovanjem naginjao k njegovu uhu ili ga čak bez riječi, pokretom obrva ili ramena vadio iz nevolje.

U to sivo, toplo planinsko jutro car je izgledao jadno, a strašna je bila pomisao da toliko bojažljiva suzdržanost i zbunjenost može biti samom srži silnika koji svojom slabošću sudi na smrt i dijeli milost, okiva i oslobađa.

– Morao je izreći nešto u smislu: ja, moj mač i moj narod, kao Wilhelm, ili nešto u tom stilu. Ali svakako za narod, neizostavno. A on, shvaćaš li to, bio je ruski prirodan i tragično uzdignut nad takvim trivijalnostima. Jer je takva teatralnost nezamisliva u Rusiji. Zato što je teatralnost, zar ne? Još i razumijem što su bili narodi u Cezarovo doba, kojekakvi Gali, ili Svevi ili Iliri. Ali već od tih vremena to je izmišljotina što traje samo zato da bi carevi, političari i kraljevi mogli govoriti: narod, moj narod.

Sada je bojište preplavljeno dopisnicima i komentatorima. Zapisuju »zapažanja«, izreke narodne mudrosti, pohode ranjenike, izgrađuju novu teoriju narodne duše. To je neke vrste novi Dalj[29], jednako izmišljen, lingvistička grafomanija frazerske logoreje. To je jedna vrsta. Postoji i druga. Odsječna riječ, »crteži i sličice«, skepticizam i mizantropija. Kod jednoga, na primjer, (sam sam pročitao) ima ovakvih rečenica: »Siv dan, kao jučer. Od jutra kiša, kaljuža. Kroz prozor gledam put. Njime se u beskonačnoj povorci vuku zarobljenici. Voze ranjenike. Puca top. Opet puca, danas, kao jučer, sutra, kao danas, i tako svaki dan, svaki trenutak...« Pomisli samo, kako pronicljivo i oštroumno! Ali što se okomio na top? Kakva čudna pretenzija, od topa tražiti raznolikost! Zašto se, umjesto topu, ne bi čudio sebi koji iz dana u dan puca prebrajanjima, zarezima i frazama, zašto ne prekrati pucnjavu novinskim čovjekoljubljem, nasrtljivim poput bušjih skokova? Kako ne shvaća da on, a ne top, mora biti uvijek nov, ne ponavljati se, da se iz besmislica nakupljenih u novinarskoj bilježnici nikada ne stiže do smisla, da činjenica i nema dok čovjek u njih ne unese nešto svoje, neki djelić oslobođena ljudskog genija, neku priču.

– Zapanjujuće istinito – prekide ga Gordon. – Sad bih ti odgovorio o sceni koju smo danas vidjeli. Onaj kozak što je onako ponižavao jadnog starčića;

[29] V. I. Dalj, autor velikog četverotomnog rječnika ruskoga jezika. Prvo izdanje izišlo je 1863. – 1866. god.

jednako kao i u tisuće takvih slučajeva, a to su, naravno, primjeri najprimitivnije podlosti o kojoj ne treba filozofirati, nego udariti po gubici; stvar je jasna. Ali kad je riječ o Židovima, filozofija je u cjelini primjenjiva, i tada se preokreće na neočekivanu stranu. Ja ti tu i ne govorim ništa novo. Sve te moje misli, kao i tvoje pokupljene su kod tvoga ujaka.

Što je to narod? – pitaš. Treba li ga tetošiti, ili će za nj učiniti više onaj koji će ga, i ne misleći o njemu, samom ljepotom i uzvišenošću svojih djela uzdizati do narodnosti, slaveći ga i ovjekovječiti? Da, naravno, naravno. O kakvim se uopće narodima može govoriti u kršćansko doba? To nisu puki narodi, nego preobraćeni, promijenjeni narodi; radi se upravo o preobraćenju, a ne o vjernosti nekim starim načeilma. Uzmimo Evanđelje. Što je ono reklo na tu temu? Prvo, ono nije bilo tvrdnja; tako je to, kaže se, i tako. Ono je bilo ponuda bezazlenima i bojažljivima. Ono je nudilo: hoćete li postojati na način kakva još nije bilo, hoćete li blaženstvo duha? I svi su ponudu prihvatili, osvojeni za tisućljeća.

Kad je ono govorilo da u Božjem carstvu nema Helena i Judejaca, zar je htjelo reći samo to da su pred Bogom svi jednaki? Ne, za to nije bilo nužno Evanđelje, to su prije njega znali i grčki filozofi, i rimski moralisti, i proroci Staroga zavjeta. Ono je govorilo: u tom srcem zamišljenom novom načinu postojanja i novom načinu odnošenja, koje se naziva kraljevstvom Božjim, nema naroda, postoji samo čovjek.

Pa i ti si govorio da je stvarnost besmislena ako se u nju ne unese smisao. Kršćanstvo, misterij pojedinca i jest upravo ono što treba unositi u stvarnost da bi ona za čovjeka poprimila neko značenje.

Govorili smo o prosječnim javnim poslenicima koji nemaju što reći životu i svijetu u cjelini, o drugorazrednim silama koje su bornirano zainteresirane da uvijek postoji neki narod, najbolje mali, koji će stradavati, da bi one mogle o tome raspredati i profitirati na milosrđu. Potpuna i nedvojbena žrtva te stihije jest židovstvo. Nacionalna ideja nametnula mu je pogubnu nužnost da bude i ostane narodom, samo narodom kroz vjekove u kojima se, upravo snagom što se rodila u židovstvu, ostali svijet oslobađao te ponižavajuće nužnosti. Zapanjujuće! Kako se to moglo dogoditi? Taj blagdan, to izbavljenje od đavolske prosječnosti, taj uzlet nad ograničenom svakodnevicom, sve se to rodilo na njihovu tlu, govorilo njihovim jezikom i pripadalo njihovu plemenu. Oni su to vidjeli, čuli i propustili! Kako su mogli iz sebe ispustiti dušu tako privlačne ljepote i snage, kako su mogli prihvatiti da, usporedo s njezinim trijumfom i carovanjem, oni ostanu tek praznom ljušturom koju je to čudo odbacilo. Čemu to dobrovoljno mučeništvo, kome je potrebno vjekovno ponižavanje i krvarenje tolikih nevinih staraca, žena i djece, profinjenih, sklonih dobru i srdačnih! Zašto su u svim narodima tako beznadno nedaroviti upravo rodoljubni pisci? Zašto duhovni vođe toga naroda nisu otišli dalje od olako ponuđenih oblika svjetske boli i ironizatorske mudrosti? Zašto nisu, riskirajući da raskinu s neopozivošću svoje zadaće, kao što se pod pritiskom rasprskavaju parni kotlovi, raspustili tu legiju za koju se ne zna ni za što se bori ni za što umire? Zašto nisu rekli: »Opametite se. Dosta je. Više ne treba. Ne zovite se kao

do sada. Ne zbijajte se u gomilu, raspršite se. Budite sa svima. Vi ste prvi i najbolji kršćani na svijetu. Vi ste upravo ono čemu su vas suprotstavljali najlošiji i najslabiji među vama.«

13.

Sljedećega dana, dolazeći na objed, Živago reče:

– Eto, jedva si čekao da kreneš, pa i dočekao. Ne mogu reći »sa srećom«, jer kakva je to sreća kad nas opet potiskuju i razbijaju? Put je na istok slobodan, ali sa zapada nas gone. Cijelom je sanitetu naređeno povlačenje. Krećemo sutra ili prekosutra. Kamo – to se ne zna. Karpenko, rublje Mihajla Grigorjeviča, naravno, nije oprano. Govorio bukvanu, ne govorio, sve je isto.

Nije slušao što posilni petlja kao opravdanje, a nije obraćao pažnje ni Gordonovu ogorčenju što je nosio Živagovo rublje i što će morati i otputovati u njegovoj košulji. Nastavljao je:

– Eh, naše življenje na maršu, cigansko je to čergarenje. Kad smo ovamo ulazili, ništa mi nije bilo po volji – nit je peć dobro postavljena, i strop je nizak, i prljavo je, i zagušljivo. A više, ubij me, i ne sjećam se gdje smo prije toga boravili. Sada mi se čini da bih cijelu vječnost bio u stanju proživjeti ovdje, gledajući tu peć u uglu sa suncem na pločicama i sjenom uličnog stabla što se kreće po njoj.

Bez žurbe su počeli pakirati.

Noću ih probudi buka i krika, pucnjava i strka. Selo je bilo zloslutno osvijetljeno. Iza prozora su promicale sjene. S druge strane zida probudili se ukućani i uzvrpoljili.

– Skoči van, Karpenko, vidi kakav je to metež – naredi Jurij Andrejevič.

Ubrzo sve bi jasno. Živago se na brzinu obukao i sam pošao u lazaret provjeriti glasine koje se pokazaše točnim. U tom dijelu Nijemci su slomili otpor. Obrambena se crta pomakla bliže selu i nastavila se primicati. Selo se našlo pod vatrom. Bolnicu i sve oko nje hitro su izvlačili ne čekajući zapovijed o evakuaciji. Do zore su kanili izići.

– Ti ćeš s prvim ešelonom; kola upravo polaze, ali rekao sam da te pričekaju. Pa, zbogom. Otpratit ću te da vidim kako ćeš se smjestiti.

Trčali su prema drugom kraju sela, gdje se skupljao transport. Protrčavajući, sagibali su se i skrivali između kuća. Ulicom su zviždali i fijukali meci. S raskrsnica od kojih su putovi vodili u polja moglo se vidjeti kako se šrapneli razlijeću u plamenim kišobranima.

– A ti? – u trku je pitao Gordon.

– Ja ću poslije. Moram još kući po stvari. S drugom ću partijom.

Oprostiše se kod seoske ograde. Nekoliko kola i kočija sudarajući se među sobom krenuše u povorci polako se poravnavajući. Jurij Andrejevič mahnu rukom prijatelju u odlasku. Osvjetljavao ih je plamen zapaljene staje.

Zaklonjen uglovima kuća Jurij Andrejevič požuri natrag. Dvije kuće prije njegova trijema oborila ga je snažna eksplozija i ranila krhotinom granate. Obliven krvlju pao je nasred puta i izgubio svijest.

14.

Pokretna bolnica zagubila se uz prugu u jednom od gradića zapadne oblasti, nedaleko od glavnoga zapovjedništva. Tekli su topli dani kraja veljače. U časničkoj sobi za rekonvalescente, po želji Jurija Andrejeviča, koji se ondje liječio, bio je otvoren prozor uz njegovu postelju.

Bližio se objed. Bolesnici su vrijeme kratili koječim. Rekli su im da je u bolnicu stigla nova sestra i da će ih danas obići. Preko puta Jurija Andrejeviča ležao je Galiulin, razgledavao tek prispjelu »Reč'« i »Russkoe slovo« i ljutio se zbog tekstova koje cenzura nije propustila. Jurij Andrejevič čitao je Tonjina pisma skupljana na vojnoj pošti i odjednom isporučena. Vjetar je šušketao stranicama pisama i novina. Začuše se lagani koraci, i Jurij Andrejevič diže oči s pisma. U sobu je ušla Lara.

Svaki za se, ne znajući to jedan za drugoga, Jurij Andrejevič i potporučnik su je prepoznali. Ona pak njih ne. Reče:

– Dobar dan. Zašto je prozor otvoren? Zar vam nije hladno? – i priđe Galiulinu.

– Što je vama? – upita i uze ga za ruku da mu opipa puls, ali je ubrzo morala zbunjeno sjesti na stolac uz njegov ležaj.

– Kakvo iznenađenje, Larisa Fjodorovna – reče Galiulin. – Ja sam bio u istom puku s vašim mužem i znao sam Pavla Pavloviča. Kod mene su njegove stvari za vas.

– Nije moguće, nije moguće – ponavljala je. – Kako zapanjujuća slučajnost. I vi ste ga znali? Kažite brzo, kako se to dogodilo? Poginuo je zatrpan zemljom? Ne skrivajte ništa, ne bojte se. Ja sve znam.

Galiulin nije imao hrabrosti da joj potvrdi ono što je znala preko glasina. Odlučio je lagati kako bi je umirio.

– Antipov je zarobljen – reče. – U jurišu se sa svojom jedinicom probio predaleko naprijed i našao se sam. Opkolili su ga. Morao se predati.

Ali Lara nije povjerovala. Neočekivani ju je i zbunjujući razgovor uzrujao. Nije mogla svladati navalu suza, a nije željela plakati pred nepoznatima. Brzo ustade i iziđe u hodnik da se pribere.

Za koji časak vratila se prividno mirna. Izbjegavala je pogledati u Galiulina da iznova ne zaplače. Prilazeći postelji Jurija Andrejeviča, ona rastreseno reče:

– Dobar dan. Što je vama?

Jurij Andrejevič je opazio njezino uzbuđenje i suze, htjede je upitati što joj je, htio joj je ispričati da ju je dvaput u životu vidio, kao gimnazijalac i kao student, a onda pomisli kako bi to moglo ispasti familijarno, a ona krivo shvatiti.

Odjednom se sjeti mrtve Ane lvanovne u lijesu i Tonjinih krikova onda u Sivčevom, suzdrža se i samo reče:

– Hvala vam. Ja sam liječnik i sam se liječim. Ništa mi ne treba.

»Zašto se vrijeđa?« pomisli Lara i začuđeno pogleda tog neznanca prćasta nosa, koji se ničim nije isticao.

Nekoliko dana bilo je promjenjivo, nestalno vrijeme, a topli vjetar ćarlijao je u noćima koje su pahnule na mokru zemlju.

Svih tih dana iz zapovjedništva su stizale čudne vijesti; od kuće, iz unutrašnjosti zemlje dolazili su uznemirujući glasi. Telegrafska se veza s Petrogradom prekidala. Svuda, na svakom su se uglu vodili politički razgovori.

Za svoga dežurstva sestra Antipova je dvaput obilazila sobe, ujutro i uvečer, izmjenjivala beznačajne opaske s bolesnicima iz drugih soba, pa i s Galiulinom, s Jurijem Andrejevičem. »Čudan i zanimljiv čovjek«, mislila je. – Mlad i neljubazan. Prćast, i ne može se nikako reći da je osobito lijep. Ali pametan u najboljem smislu riječi, živa i privlačna uma. Uostalom, to i nije važno. Važno je sada s ovdašnjim obvezama završiti i premjestiti se u Moskvu, bliže Katjenjki. A u Moskvi pak dobiti otpust iz milosrdnih sestara i vratiti se kući u jurjatinsku gimnaziju. Jer jasno je da za jadnoga Pašu nema nikakve nade, pa nema ni potrebe da i dalje od sebe pravi ratnu heroinu, kad je ionako sve bilo smišljeno samo da bi tragala za njim.

Što li je s Katjenjkom? Siroče nesretno (i tu bi uvijek zaplakala). U posljednje su vrijeme vidljive vrlo oštre promjene. Sve doskora dug prema domovini i vojničko junaštvo bili su uzvišeni javni osjećaji. Ali rat je izgubljen – to je nesreća iz koje izviru sve druge, sve je obeščašćeno, ništa više nije sveto.

Odjednom se sve promijenilo, u tonu, u zraku, ne znaš kako misliti i koga slušati. Kao da su te cijelog života vodili za ruku, kao dijete, a sada odjedanput, uči se ići sama. A nikoga uokolo, ni bližnjih ni autoriteta. Onda poželiš uteći onom najglavnijem – izvoru života, ili ljepoti, ili istini – da bi one, a ne ispreturane ljudske ustanove, upravljale tobom, potpuno i bez sažaljenja, punije no što je bilo u mirnom i uhodanom životu, zdrmanom i uništenom. Ali u njezinu slučaju – Lara se na vrijeme trgnula – njezin će cilj i njezina neminovnost biti Katjenjka. Sada, bez Paše, Lara je samo majka, i sve će svoje sile usmjeriti prema Katjenjki, maloj sirotici.

Juriju Andrejeviču javiše kako su Gordon i Dudorov bez njegova znanja objavili njegovu knjižicu, da je hvaljena, da mu proriču veliku književnu budućnost i da je ovog časa u Moskvi vrlo zanimljivo i nemirno, raste mukli bijes nižih slojeva, da se nalazimo pred nečim važnim, približavaju se ozbiljni politički događaji.

Bilo je duboko u noć. Jurija je Andrejeviča zahvatila strašna pospanost. Drijemao je na prekide i umišljao kako zbog dnevnih uzrujavanja ne može zaspati, da uopće ne spava. Vani je zjevkao i vrpoljio se bunovan vjetar koji je sanjivo disao. Plakao je i šušketao: »Tonja, Šuročka, kako čeznem za vama, kako bih rado kući, na posao!« Uz mrmor vjetra on je spavao, budio se i opet

tonuo u san u brzu smjenjivanju sreće i trpnje, silovitu i nemirnu kao to nestalno vrijeme, kao ta neuravnotežena noć.

Lara pomisli: »Pokazao je toliko brige da mi sačuva te uboge Pašine stvari, a ja, guska, ni da ga za ime upitam, ni odakle je.«

Da bi propušteno nekako nadoknadila i iskupila svoju nezahvalnost, ona je za sljedeće jutarnje vizite o svemu ispitala Galiulina i svemu se s uzdasima čudila.

»Gospode Bože! Brestska dvadeset osam, Tiverzinovi, revolucionarna zima tisuću devetsto pete godine! Jusupka? Ne. Jusupku nisam poznavala, ili se ne sjećam, oprostite. Ali godina, ta godina i dvorište! To je istina, bilo je takvo dvorište i takva godina! O, kako je živo odjednom sve to opet osjetila! I pucnjavu tadašnju (kako ono, samo da se sjetim) i »Kristovo mnijenje«! O, kako silno čovjek, kako duboko osjeća u djetinjstvu, na početku. Oprostite, oprostite, vaše je ime, potporučniče? Da, da, već ste mi rekli. Hvala, veliko vam hvala. Kakva sjećanja, Osipe Gimazetdinoviču, kakve ste misli u meni probudili!«

Cijeli je dan hodala s »tim dvorištem« u sebi, uzdisala i gotovo naglas razmišljala.

Pomisli samo, Brestska dvadest osam! I, evo opet pucnjave, ali koliko strašnije! Nije to kao onda – »dječaci pucaju«. Porasli su – i svi su ovdje, u vojnicima, sav bezazleni puk iz onih dvorišta i ovakvih istih sela. Čudovito! Čudovito!

Udarajući štapovima i štakama u prostoriju uđoše, utrčaše i došepaše invalidi i pokretni bolesnici iz susjednih soba i povikaše uglas:

– Važni događaji. U Petrogradu ulični neredi. Petrogradski garnizon prešao na stranu ustanika. Revolucija.

PETI DIO

RASTANAK S PROŠLIM

1.

Gradić se zvao Meljuzejevo. Ležao je na crnici. Kao oblak skakavaca nad njegovim je krovovima lebdjela crna prašina koju su dizale vojničke kolone i komore što su se valjale kroza nj. Od jutra do mraka išle su u oba smjera, s ratišta i na ratište, iako više nije bilo jasno ratuje li se još ili je rat već gotov.

Svakog dana neprestano su poput gljiva nicali novi posli. I sve su ih prebacivali njima – Živagu, poručniku Galiulinu i sestri Antipovoj, i još nekolicini iz njihove jedinice, uglavnom ljudima iz većih gradova, iskusnijim i prokušanijim.

Oni su sjedili u gradskoj samoupravi, bili komesari na nižim položajima u vojsci i u sanitetu, a izmjenjivanje na tim dužnostima shvaćali su kao razonodu na čistu zraku, kao igru lovice. Ali sve su češće iz te lovice pomišljali na kuću i svoja prava zanimanja.

Živaga je rad često i živo dovodio u vezu s Antipovom.

2.

Za kišna vremena crna se prašina pretvarala u tamno blato kavene boje koje je prekrivalo gradske ulice, uglavnom nepopločane.

Gradić je bio nevelik. Bilo s kojega njegova mjesta, iza svake okuke javljala se tmurna stepa i turobno nebo, prostori rata, prostori revolucije.

Jurij Andrejevič pisao je ženi:

»U vojsci se nastavlja rasulo i anarhija. Poduzimlju se mjere za jačanje vojničke stege i borbenog morala. Obišao sam obližnje jedinice.

Na kraju, umjesto postskriptuma, iako sam ti o tome mogao pisati i mnogo ranije: ovdje mi je desna ruka neka Antipova, milosrdna sestra iz Moskve, rodom s Urala.

Pamtiš li još da je one strašne božićne noći, kad je umrla tvoja mama, neka djevojka pucala u državnog tužioca? Poslije su joj, čini mi se, i sudili. Sjećam se, tada sam ti kazao da sam zajedno s Mišom tu studenticu, dok je još bila gimnazijalka, susreo u jednom prljavom pansionu, u koji smo dospjeli s tvojim tatom, ne znam više kojim povodom, ali po cičoj zimi, a sada pomišljam da je to moglo biti iste godine kad i oružani ustanak na Presni. Eto, ona ti je ta Antipova.

Nekoliko sam puta pokušavao krenuti kući. Ali to nije tako jednostavno. Ne zadržavaju toliko poslovi koje bismo bez teškoća mogli predati drugima. Teškoće su već u samu putovanju. Vlakovi ili uopće ne voze ili su toliko pretrpani da se u njih nije moguće ubaciti.

Međutim, jasno je da to ne može tako ubeskraj. Zato je nekoliko izliječenih, otpuštenih i oslobođenih ljudi, među njima ja, Galiulin i Antipova, odlučilo da iduće nedjelje krećemo, a radi lakšeg putovanja polazimo svaki za sebe u različite dane.

Dakle, bilo koji dan mogu se sručiti kao snijeg s krova. Ipak, pokušat ću brzojaviti.«

No prije odlaska Jurij je Andrejevič uspio dobiti i odgovor Antonine Aleksandrovne.

U pismu, u kojem su jecaji remetili rečenične sklopove, a packe i kaplje suza predstavljale točke, Antonina Aleksandrovna nagovarala je muža da se ne vraća u Moskvu, nego da pođe ravno na Ural za tom zadivljujućom sestrom, kojoj je život pun tolikim znamenjima da se skromni Tonjin životni put ne da uspoređivati s njezinim.

»O Saši se i njegovoj budućnosti ne brini«, pisala je. »Zbog njega se nećeš postidjeti. Obećajem ti da ću ga odgajati na istim onim načelima koja si i ti kao dječak osjetio u našem domu.«

»Ti si luda, Tonja», požurio je da odgovori, »kakvo sumnjičenje! Pa zar ti ne znaš, ili znadeš tako slabo da ste me samo ti, pomisao na tebe i vjernost tebi i našem domu spašavali od smrti i svih drugih nevolja za ove dvije strašne i uništavajuće ratne godine? Uostalom, pustimo riječi. Ubrzo ćemo se vidjeti, nastaviti raniji život i sve objasniti.

Ali to što si mi mogla ovako odgovoriti straši me iz posve drugih razloga. Ako sam ti dao povoda za onakav odgovor, možda se ja doista ponašam dvosmisleno, pa sam tada kriv i pred tom ženom koju dovodim u zabludu i kojoj ću se morati ispričati. Učinit ću to čim se vrati s obilaska nekoliko susjednih sela. Pokrajinsku upravu, koja je nekad postojala samo u gubernijama i kotarevima, sada uvode i u manje oblasti i općine. Antipova je otišla pomoći svojoj znanici koja radi kao instruktor na tim zakonodavnim novotarijama.

Neobično je da ja, živeći u istoj kući s Antipovom, dosad ne znam gdje je njezina soba i da me to nikad i nije zanimalo.«

3.

Iz Meljuzejeva su vodila dva veća puta, na istok i na zapad, Zemljani je išao preko šume do žitnog trgovišta Zibušino, administrativno podređenog Meljuzejevu, iako ga je inače u svemu nadilazilo. Drugi je, nasut tucanikom, bio prosječen preko močvarnih, ljeti prosušenih livada prema Birjučama, raskršću dviju željezničkih pruga nedaleko od Meljuzejeva.

U Zibušinu je u lipnju već dva tjedna postojala nezavisna zibušinska republika koju je proglasio mjesni mlinar Blažejko. Republika se oslanjala na dezertere dvjesto dvanaestog pješačkog puka, koji su s oružjem napustili položaje i preko Birjuča našli se u času prevrata u Zibušinu.

Republika nije priznavala Privremenu vladu[30] i odcijepila se od Rusije. Novovjerac Blažejko, koji se u mladosti dopisivao s Tolstojem, proglasio je novo tisućljetno zibušinsko carstvo, zajedništvo rada i imanja, a općinsku upravu prekrstio u apostolat.

Zibušino je odvajkada bilo vrelo različitih bajanja i pretjerivanja. Nalazilo se u mračnim šumama, u dokumentima se spominjalo još iz Smutnog vremena[31], a njegova je okolica sve do novijega doba vrvjela razbojnicima. Bogatstvo njegovih trgovaca i nevjerojatna plodnost zemlje ušli su i u priču. Neke praznovjerice, običaji i jezične osobitosti kojima se odlikovao ovaj zapadni dio ratnog poprišta dolazile su upravo iz Zibušina.

Sada se slične bajke pričalo o Blažejkovom prvom pomoćniku. Uvjeravali su da je gluhonijem tobože od rođenja, ali da u nadahnuću dobiva dar govora, koji mu se iza prosvjetljenja iznova gubi.

U srpnju je zibušinska republika propala. U mjestance je ušla jedinica vjerna Privremenoj vladi. Istjerani iz Zibušina, dezerteri su otišli prema Birjučama.

Ondje iza putova protezalo se nekoliko kilometara krčevine na kojoj su stršili panjevi zarasli u jagode, uokolo su ležali polurazvaljeni hvatovi starog neizvezenog drveta i urušavale se zemunice nekadašnjih sezonskih drvosječa. Ondje su se i smjestili dezerteri.

4.

Bolnica u kojoj je doktor najprije ležao, onda u njoj služio, a sad se spremao da je ostavi, nalazila se u vili grofice Žabrinske, koju je vlasnica početkom rata namijenila ranjenicima.

Jednokatna vila zauzimala je jedno od boljih mjesta u Meljuzejevu. Nalazila se na križanju glavne ulice sa središnjim gradskim trgom, takozvanim placom, na kojem su ranije vježbali vojnici, a sada se održavali večernji mitinzi.

Položaj na raskrižju otvarao je iz vile dobar pogled na nekoliko strana. Uz glavnu ulicu i trg iz vile se vidjelo i susjedno dvorište – kukavno provincijsko imanje koje ničim nije odskakalo od seoskog. Vidio se također i stari grofičin vrt na koji se vila naslanjala stražnjom stranom.

Žabrinskoj ta vila nikad i nije predstavljala posebnu vrijednost. Njoj je u kotaru pripadalo veliko imanje »Razdoljno«, a vila joj služila tek za poslovne

---

[30] Vlada stvorena iz lijevih građanskih stranaka poslije Februarske revolucije 1917. god. Svrgnuta je iste godine u tzv. Oktobarskoj boljševičkoj revoluciji.

[31] Vrijeme na početku XVII. stoljeća, ispunjeno seljačkim nemirima i intervencijom Švedske i Poljske u Rusiji.

dolaske u grad i kao sabiralište gostiju koji bi ljeti stizali sa svih strana na imanje.

Sada je u kući bila bolnica, a vlasnica je dopala zatvora u Petrogradu, u kojem je inače stanovala. Od nekadašnje služinčadi u vili su preostale dvije zanimljive žene, mademoiselle Fleury i bivša grofičina kuharica Ustinja.

Sijeda i rumena starica, mademoiselle Fleury u širokoj iznošenoj haljini, prljava i raščupana, stružući papučama, vrzmala se bolnicom, s kojom se srodila kao nekada i s obitelji Žabrinskih, i na lošem je ruskom vječito nešto pripovijedala gutajući završetke ruskih riječi na francuski način. Zauzela bi pozu, razmahivala rukama i pri kraju brbljarije zapadala u hripljivo hihotanje koje je završavalo u dugu i nezaustavljivu kašlju.

Mademoiselle se činilo da je zavirila u dušu sestri Antipovoj. Vjerovala je da se doktor i sestra moraju sviđati jedno drugome. Predajući se svodničkoj strasti, duboko urasloj u njezinu romansku prirodu, mademoiselle se veselila kad bi ih zatekla zajedno, značajno im se grozila prstom i vragoljasto namigivala. Antipova se zbunjivala, doktor se ljutio, ali se mademoiselle poput svake čudakinje čvrsto držala svojih tlapnji i ni za što ih se ne bi odrekla.

Još zanimljivija spodoba bila je Ustinja. Nesklapna stasa, sužena prema vrhu, podsjećala je na kvočku. Bila je hladna i trezvena do pakosti, ali se ta njezina osobina spajala sa sujevjerjem bezgranične uobrazilje.

Ustinja je znala svu silu narodnih bajalica, pa ni koraka iz kuće ne bi napravila da ne izrekne čini za vatru u peći ili ne prošapće u ključanicu protiv nečiste sile. Bila je iz Zibušina. A govorilo se i da je kći seoskog vješca.

Ustinja je mogla godinama šutjeti, ali samo do prvog napada poslije kojeg bi iz nje provalilo. Tada se nije dala zaustaviti. Strast joj je bila bitka za istinu.

Poslije pada zibušinske republike meljuzejevski je izvršni odbor počeo kampanju protiv anarhističkih ideja koje su dolazile iz mjestašca. Na placu su se svake večeri održavali spontani, mirni mitinzi, na koje su dolazili malobrojni besposleni Meljuzejevci, baš kao što su u prošlim vremenima za vedrih ljetnih večeri izlazili na sjedjeljke kod vrata vatrogasnog doma. Te je skupove poticao meljuzejevski kulturno-prosvjetni referent i na njih slao domaće ili sa strane pridošle govornike. Oni su proglašavali najgorom besmislicom priče o zibušinskom gluhonjemaku koji govori, pa je on bio vrlo česta tema u njihovim raskrinkavanjima. No mali su meljuzejevski zanatlije, soldatuše i bivša vlastelinska služinčad bili drugačijega mišljenja. Gluhonjemak koji govori njima nije bio besmislica. Stali su na njegovu stranu.

Među neusklađenim glasovima što su dopirali iz gomile u njegovu zaštitu često se čuo i Ustinjin. U početku se ustezala, nije joj dala ženska stidljivost. No polako pribirući hrabrost, počela je sve odlučnije zaskakivati govornike s mišljenjima koja su bila nepoželjna u Meljuzejevu. I postupno postala pravo pravcato brbljalo s govornice.

U vili se kroz otvorene prozore mogao čuti jednolik bruj glasova s trga, a u posebno tihim večerima i dijelovi pojedinih govora. Često bi, dok je govorila

Ustinja, u sobu utrčavala mademoiselle, nagovarala prisutne da slušaju i nagrđujući riječi dobrodušno se rugala:

– Raspus! Raspus! Sarsk ništ! Zibuš! Gljukonem! Izda! Izda!

U sebi se pak mademoiselle ponosila tom jezičavom oštrokondžom. Bile su međusobno nježne, ali istovremeno i gunđale jedna na drugu.

5.

Jurij Andrejevič se polako pripremao za odlazak. Obilazio je kuće i urede u kojima se imao s kime oprostiti i pripremao potrebne papire.

U to vrijeme na putu prema vojsci u gradu se zaustavio novi komesar toga dijela fronte. O njemu se pričalo da je gotovo još dječak.

Bili su to dani pripreme za novi veliki napad. Pokušavalo se preokrenuti raspoloženje vojničkih masa. I stezalo. Osnovani su vojnorevolucionarni sudovi i vraćena je nedavno ukinuta smrtna kazna.

Prije polaska doktor se morao odjaviti kod zapovjednika, a tu je dužnost u Meljuzejevu obavljao načelnik vojnog odsjeka, »kotarski«, kako su ga skraćeno zvali.

Kod njega je obično bila silna strka. Gužva se nije zaustavljala pod strehom i u dvorištu, nego se protezala do pola ulice ispod uredskih prozora. Do stolova se nije dalo progurati. U žagoru stotina glasova ništa se nije razabiralo.

Toga se dana nije radilo. U praznoj i tihoj kancelariji pisari, nezadovoljni sve zamršenijim uredskim poslovima, šuteći su pisali i podsmješljivo se zgledavali. Iz načelnikova ureda dopirali su veseli glasovi, kao da su svi tamo poraskapčali bluze i osvježavali se nečim hladnim.

U zajedničku kancelariju odande je izišao Galiulin i, kad ugleda Živaga, pokretom cijelog tijela kao da se spremi potrčati, pozva doktora da se pridruži općem veselju.

Doktor je ionako morao k načelniku po potpis. Unutra sve zateče u pravome umjetničkom neredu.

Gradska senzacija i junak dana, novi komesar, umjesto na putu prema svome odredištu, nalazio se tu, u kancelariji, koja nije imala nikakve veze sa stvarnim štapskim funkcijama i operativnim pitanjima, nalazio se pred upraviteljima vojno-papirnog carstva, stajao pred njima i krasnoslovio.

– O, evo još jedne naše zvijezde – reče kotarski predstavljajući doktora komesaru, koji ga pun sebe i ne pogleda, a kotarski promijeni položaj tek toliko da bi potpisao pruženi doktorov papir, pa se vrati u raniju pozu uz ljubazan pokret rukom koji je doktora upućivao nisku i mekom tabureu nasred sobe.

U cijelome društvu jedino se doktor smjestio pristojno. Drugi su sjedili tko čudnije, tko nepriličnije. Kotarski je, poduprijevši glavu rukom poput Pečorina[32], napola ležao ispred pisaćeg stola, njegov se pomoćnik sklupčao

[32] Glavni lik romana *Junak našeg doba* M. J. Ljermontova.

preko puta na bočnom jastuku divana i podvio noge pod sebe kao na damskom sedlu, Galiulin je pak sjedio na vrhu obrnuta stolca, obgrlio naslon i glavu položio na nj, dok se mlađahni komesar čas podizao na rukama oslonjen na podboj, čas s njega doskakivao, pa poput napuštena vučića sitnim ubrzanim koračićima kružio kancelarijom ni trenutka ne zamukavši. Govorio je bez prestanka. A riječ je bila o birjučevskim dezerterima.

Glasine o komesaru ispale su istinite. Bio je tanušan, ali skladan, žutokljunac još, koji je kao svijeća gorio najvišim idealima. Govorilo se da je iz dobre obitelji, po svoj prilici senatorov sin, te da je u veljači među prvima poveo svoju četu na Državnu dumu. Prezivao se Gince ili Ginc, doktoru su ga nejasno predstavili. Izgovor mu je bio petrogradski pravilan, razgovijetan i jasan, možda malo baltički.

Nosio je tijesnu bluzu. Vjerojatno mu je bilo nelagodno što je toliko mlad; i da bi izgledao starije, on se mrštio i držao pogrbljeno. S istog je razloga ruke zabijao duboko u džepove jahaćih hlača i dizao ramena s novim nesavitljivim epoletama, a od toga je cijela njegova pojava doista poprimala nešto pojednostavljeno konjičko, što se od ramena do nogu moglo ocrtati s dvije linije koje se prema dolje sastaju.

– Na otvorenoj pruzi nedaleko odavde nalazi se kozački puk. Crveni, odan. Njih pozvati, buntovnike opkoliti i sve je gotovo dok si trepnuo. Komandant korpusa zahtijeva razoružavanje – informirao je kotarski komesara.

– Kozake? Nipošto! – srdio se komesar. – Nekakva devetsto peta, predrevolucionarne uspomene! Tu smo mi na potpuno različitim stranama, a tu su i vaši generali premudrili.

– Ništa još nije učinjeno. Sve je tek plan, prijedlog.

– Postoji dogovor s vojnim zapovjedništvom o nemiješanju u operativne odluke. Ja kozake ne otklanjam. Recimo. Ali sa svoje strane poduzet ću korake koje mi sugerira pamet. Oni tamo imaju bivak?

– Kako da kažem. Logor, svakako. Utvrđen.

– Izvrsno. Hoću k njima. Pokažite mi taj strah i trepet, te šumske razbojnike. Neka su i buntovnici, neka su čak i dezerteri, ali to je narod, gospodo, to vi zaboravljate. A narod je dijete, treba ga znati, treba poznavati njegovu psihu, tu se traži poseban pristup. Treba tako dirnuti u njegove bolje, osjetljivije žice da one zazvuče. Idem k njima na krčevinu iskreno porazgovoriti. Vidjet ćete u kakvom će se uzornom redu vratiti na ostavljene položaje. Da se kladimo? Ne vjerujete?

– Teško. Ali daj Bože!

– Reći ću im: »Braćo, pogledajte mene. Jedinac sam, nada svoje obitelji, a ni za čim ne žalim, žrtvovao sam imanje, položaj, roditeljsku ljubav da bih vama izvojevao slobodu kakvu nema nijedan narod na svijetu. To sam učinio ja i mnoštvo meni sličnih mladih ljudi, a da i ne spominjemo staru gardu slavnih

prethodnika, robijaša narodnjaka i šliseljburških zatvorenika[33]. Jesmo li mi to zbog sebe radili? Zar je to nama trebalo? Vi više niste obični redovi, nego bojovnici prve svjetske revolucionarne armije. Upitajte se pošteno, jeste li opravdali to uzvišeno zvanje? Dok domovina krvari i posljednjim snagama pokušava sa sebe zbaciti neprijatelja koji ju je stegao poput hidre, vi ste se poveli za bandom lupeža i pretvorili se u nesvjesnu rulju, u hrpu razuzdanih nitkova, prežderanih slobode, kojima nikad dosta, baš kao što se kaže: pusti svinju za stol ona će i na stol« – o, prodrmat ću ja njih, postidjeti!

– Ne, ne, to je riskantno – pokušao je odvraćati kotarski, kradom i značajno se zgledavajući s pomoćnikom.

Galiulin je komesara odgovarao od njegova nerazumnog nauma. Iz divizije u kojoj je nekada služio, i kojoj je dvanaesti puk pripadao, on je poznavao te usijane glave. Ali komesar ga nije slušao.

Jurij Andrejevič je cijelo vrijeme pokušavao ustati i otići. Komesarova ga je naivnost zbunjivala. No još više lukava vještina kotarskog i njegova pomoćnika, dvojice zajedljivih i pritajenih prepredenjaka. Ta glupost i ta lukavost bile su slika i prilika. A kuljale su bujicama riječi, suvišnih, nestvarnih, mutnih, bez kojih bi život tako rado bio.

O, kako bi se ponekad htjelo iz te ništavno uzvišene i mračne čovjekove govorljivosti u prividan muk prirode, u mukotrpno bezglasje duga uporna rada, u tišinu čvrsta sna, pravoj glazbi i nijemoj punini tihog prijateljskog dodira!

Doktor se sjetio da ga, ma kako bilo neugodno, čeka još i objašnjenje s Antipovom. Bi mu drago što je mora vidjeti, pa makar i po tu cijenu. Ali teško da se već vratila. Ugrabivši prvi povoljan trenutak, on ustade i neprimjetno iziđe iz kancelarije.

6.

Pokazalo se da je ona već kod kuće. O njezinu dolasku izvijestila ga je mademoiselle i dodala da se Larisa Fjodorovna vratila umorna, na brzinu povečerala i otišla u sobu zamolivši da joj se ne smeta.

– Ipak, pokucajte – posavjetova mademoiselle. – Vjerojatno još ne spava.

– A kuda se ide do nje? – pitao je doktor i neizrecivo začudio mademoiselle tim pitanjem.

Ispostavilo se da se Antipova smjestila na kraju hodnika u gornjem katu, kraj soba u kojima je pod ključem bilo sklonjeno posoblje Žabrinske, a kamo doktor nikad nije zavirio.

U međuvremenu se brzo mračilo. Na ulicama je postalo tješnje. U večernjoj tami kuće se i plotovi zbili na hrpu. Iz dubine dvorišta stabla se primakla prozorima pod svjetlo upaljenih svjetiljaka. Bila je topla i sparna noć. Svaki je

[33] Pripadnici tajne terorističke organizacije »Narodna sloboda«, jednog krila inače široka građanskoga, političkoga i kulturnog pokreta u drugoj polovici XIX. st., zatvoreni u Šliseljburškoj tvrđavi poslije atentata na cara Aleksandra II. 1881.

pokret izazivao znojenje. Svjetlo što je iz petrolejke padalo po dvorištu cijedilo se niz stabla u mlazovima prljava bolesničkog znoja.

Na vrhu stubišta doktor se zaustavi. Pomislio je kako je nezgodno i nametljivo, makar i uz kucanje, posjećivati čovjeka umorna od puta. Bit će bolje da razgovor odloži za sutra. U rastresenosti koja prati svaku neodlučnost prošao je hodnikom do kraja. Tamo se nalazio prozor prema susjednom dvorištu, i doktor se nagne kroza nj.

Noć su ispunjavali tihi tajnoviti zvuci. Zajedno s njima u hodniku je kapala voda iz slavine, sporo i jednolično. Odnekud izvana čulo se šaptanje. Podalje, ondje gdje su počinjali vrtovi, zalijevali su gredice s krastavcima, pretakali vodu iz vjedra u vjedro i zveckali lancem potežući ga iz bunara.

Mirisalo je istovremeno svim cvjetovima ovoga svijeta, kao da je zemlja preko dana ležala obeznanjena, a sada tim mirisima dolazila k sebi. Iz prastara grofičina parka, toliko zakrčena suhim granjem da je postao neprohodan, dizao se iz pune krošnje, stamen poput zida golema zdanja, gust i prašan zapah stare rascvjetale lipe.

Zdesna, iza plota, s ulice su dopirali uzvici. Galamio je vojnik na dopustu, lupala vrata, lepršali odlomci neke pjesme.

Iza gavranskih gnijezda u grofičinu parku pomaljao se crnkastogrimizan mjesec grdne veličine. U početku je sličio ciglenom parnom mlinu u Zibušinu, a zatim požutio kao birjučevska željeznička vodocrpka.

A dolje pod prozorom s mirisom noćurka miješao se miris svježega sijena, ugodan poput najfinijeg čaja. Nedavno su ovamo doveli kravu kupljenu u dosta udaljenu selu. Vodili su je cijeli dan, umorila se, tugovala za ostavljenim stadom i odbijala hranu iz ruku nove gazdarice na koju se još nije navikla.

– Oha-na, smiri se, bola bi se, đavolica – šapatom ju je nagovarala gazdarica, ali je krava čas srdito krivila glavu s jedne na drugu stranu, čas opet istezala vrat, mukala bolno i tužno, a za crnim meljuzejevskim stajama svjetlucale su zvijezde i od njih su prema kravi treperile niti nevidljive sućuti koja kao da dolazi iz staja nekih drugih svjetova u kojima je žale.

Uokolo je sve previralo, raslo i nicalo na čudesnu kvascu postojanja. Zanos životom poput tiha je vjetra u široku valu, neznano kamo išao zemljom i gradom, kroz zidove i ograde, kroz drveninu i mekač, i svojim je drhtajem grlio sve na putu. Da bi stišao učinak toga strujanja, doktor pođe na trg da čuje što se govori na mitingu.

7.

Mjesec je već visoko odskočio. Sve se kupalo u gustom svjetlu sličnom razlivenu bjelilu.

Pred pragovima državnih kamenih zgrada sa stupovima, koje su zatvarale trg, ležale su poput crnih prostirki njihove široke sjene.

Miting se održavao na suprotnoj strani trga. Pažljivije uho moglo je i preko njega razabrati sve što se tamo govorilo. Ali doktora je zanijela ljepota prizora. Smjestio se na klupicu pored vrata vatrogasnog doma, zaboravio na glasove preko puta i gledao oko sebe.

S bočnih strana u trg su uvirale male zapuštene uličice. U njihovoj dubini moglo se nazrijeti stare trošne kućerke. Na tim uličcima kao na selu ležalo je blato do koljena. Iz blata stršili su od vrbova pruća pleteni dugi plotovi nalik u ribnjak zabačenim vršama ili potopljenim koševima kojima se love rakovi.

Na kućercima su kratkovidno žmirkala stakla u okvirima rastvorenih okanaca. Iz vrtova se u sobe zavlačili znojni smeđoglavi kukuruzi s blistavim kao uljem natopljenim metlicama i kićankama. Iza povijenih plotova usamljeno su gledali u daljinu blijedi, mršavi strukovi sljeza, slični težakinjama u košuljama, koje je vrućina izagnala iz zagušljivih potleušica da se nadišu svježeg zraka.

Prožeta mjesečinom noć je zapanjivala poput milosrđa ili prosvjetljenja, i odjednom u tišinu te svijetle, treperave bajke upadoše ravnomjerni, odsječni zvuci nečijega znanoga, možda tek nedavno slušanoga glasa. Bio je lijep, strastven, odisao uvjerenjem. Doktor naćuli uši i odmah prepoznade. To je bio komesar Ginc. Govorio je na trgu.

Vjerojatno su vlasti tražile da ih podrži svojim autoritetom, i on je s velikim žarom korio Meljuzejevce zbog dezorganiziranosti, zbog olaka prepuštanja izopačenom utjecaju boljševika, koji su zapravo skrivili, kako je tvrdio, zibušinske događaje. U istom onom duhu u kojem je govorio kod načelnika vojnog odsjeka on je podsjećao na surovog i snažnog neprijatelja i na trenutak kušnje što otkucava domovini. Počeše ga prekidati usred riječi.

Molbe da se govornika ne prekida smjenjivali su povici negodovanja. Prosvjedi učestaše i ojačaše. Jedan između Gincovih pratilaca, koji je tog časa uzeo predsjedavati, vikao je da se dobacivanja s mjesta ne dopuštaju i pozivao na red. Neki su tražili da građanki iz mase dadu riječ, drugi psikali i zahtijevali da se ne smeta.

Prevrnutom sanduku, pretvorenom u tribinu, kroz gomilu se gurala neka žena. Nije namjeravala da se popne, nego je protisnuvši se stala uz sanduk. Znali su je, i zavlada tišina. Žena je osvojila pažnju gomile. Bila je to Ustinja.

– Eto, vi kažete Zibušino, drug komesar, a onda glede očiju, oči, kažete treba imati i ne zapadati u zabludu, a vi sami, ja sam vas čula, znate se samo boljševicima-menjševicima preganjati, boljševici i menjševici, ništa drugo čovjek od vas i ne može čuti. Da se više ne ratuje, i sve bude kao među braćom, to je Božje a ne menjševičko, a tvornice i poduzeća sirotinji, to opet nisu boljševici nego ljudsko sažaljenje. A s gluhonijemim su nam i bez vas dodijali, dotužilo i slušati. Dao vam je, valaj, misliti! I što vam se to nije svidio? Išao svijetom nijemak, i najednom, bez ičijeg dopuštenja progovorio. Gle, čuda. Toga još ima! Magarica, na primjer, ona poznata. »Valaame, Valaame, kaže ona, usrdno te molim, ne idi onamo, požalit ćeš«. No, zna se, on nije slušao nego

otišao. Slično vama: »Gluhonijemi«. Misli, tko da je sluša – magarica, marva. Ponizio životinju. A kako se poslije kajao. Valjda i sami znate kako se završilo.

– Kako? – radoznalo su pitali iz publike.

– Mir – otrese se Ustinja. – Budeš li previše znao, brzo ćeš ostarjeti.

– Ne, tako to ne ide. Kaži ti, kako – nije se smirivao onaj glas.

– Kako, pa kako, čičak nametljivi! U stup soli se pretvorio.

– Muljaš, kumo! To je Lot. Lotova žena – začuše se povici.

Svi se nasmijaše. Predsjednik pozva skup na mir. A doktor pođe na spavanje.

8.

Sutradan se navečer sreo s Antipovom. Našao ju je u ostavi. Pred Larisom Fjodorovnom nalazila se hrpa roljanog rublja. Glačala je.

Ostava se nalazila među posljednjim sobama na gornjem katu i gledala je na park. U njoj su pristavljali samovare, u tanjure raskladali jela koja su iz kuhinje podizali ručnim dizalom, a prljavo posuđe vraćali sudoperi. U ostavi se čuvao bolnički materijal. U njoj su prema popisu provjeravali posuđe i rublje, odmarali se u slobodno vrijeme i zakazivali susrete.

Prozori prema parku bili su otvoreni. U prostoriji je mirisalo na lipov cvijet, na tamnu gorčinu suha granja kao u svim starim parkovima, i na blag dim iz dva glačala kojima je Larisa Fjodorovna naizmjence glačala i odlagala sad jedno, sad drugo da se razgore.

– A što vi sinoć niste pokucali? Mademoiselle mi je pričala. Uostalom, bolje da niste. Već sam bila legla i ne bih vas mogla pustiti. Pa, dobar dan. Pazite da se ne zamažete. Tu ima rasutog ugljena.

– Vi to, izgleda, za cijelu bolnicu peglate?

– Ne, tu je mnogo i mojega. Eto, vi ste me često peckali da se nisam u stanju otrgnuti odavde. No, ovoga je puta ozbiljno. Vidite, spremam se, pakiram. Skupiti se – i put pod noge. Ja na Ural, vi u Moskvu. A onda jednom poslije netko će zapitati Jurija Andrejeviča: »Za nekakav gradić Meljuzejev niste čuli?« – »Nekako se ne sjećam.« – »A ta Antipova, tko je ona?« – »Pojma nemam.«

– Pa, uzmimo da će tako biti. – Kako je bilo na obilasku? Je li dobro po selima?

– U dvije riječi ne da se ispričati. Kako se brzo ove pegle hlade! Novu, molim, ako vam nije teško. Eno je tamo gdje viri. A ovu na njezino mjesto. Tako. Hvala. – A sela različito. Sve zavisi od žitelja. U nekima su ljudi marljivi, radišni. Tu se dade podnijeti. U drugima valjda sami pijanci. Zapušteno. Strašno je i pogledati.

– Glupost. Kakvi pijanci? Mnogo mi vi razumijete. Jednostavno nema nikoga, muškarce su sve pobrali u vojsku. No, dobro. A uprava, nova, revolucionarna?

– U pogledu pijanaca niste u pravu, to ćemo raspraviti. A uprava? S upravom će još dugo biti muke. Napuci ne odgovaraju, a u općini se nema s kime raditi. Seljake ovog časa zanima samo pitanje zemlje. Svratila sam u Razdoljno. Ljepota! Mogli biste skoknuti. Proljetos su nešto spalili i opljačkali. Izgorjela je staja, voćke nagorjele, a dio pročelja počađio. Do Zibušina nisam dospjela. Međutim, svuda tvrde da gluhonijemi nije izmišljotina. Opisuju ga. Kažu – mlad, obrazovan.

– Sinoć se na trgu i Ustinja za nj zauzimala.

– Samo što sam stigla, a iz Razdoljnoga opet puna kola stareži. Koliko sam puta tražila da nas ostave na miru. Kao da nemamo i svojeg! A jutros stražar iz komandanture s pisamcem od kotarskog. Kao za glavu treba im grofičino čajno srebro i kristalni servis za vino. Samo za jednu večer, uz povrat. Znamo mi taj povrat. Ni polovice se više ne možeš dokopati. Spremaju, kažu, večerinku. Nekakav im došao.

– Da, pogađam. Novi komesar fronte. Slučajno sam ga vidio. Sprema se dezertere pritegnuti, opkoliti i razoružati. Zapravo je još posve zelen, pravo dijete. Ovdašnji predlažu kozake, a on naumio da ih dobije na sentiment. Narod je, kaže on, dijete i tome slično, vjeruje da je sve to dječja igra. Galiulin umoljava, ne dražite, veli, usnulu zvijer, prepustite to nama, ali kako ćeš takvoga prizvati pameti kad sebi nešto uvrti. Slušajte me. Ostavite trenutak te pegle i slušajte. Ovdje će ubrzo početi neviđen krkljanac. Spriječiti – ne možemo. I zato ja bih jako volio da odete prije sve te gungule.

– Ničega neće biti. Vi pretjerujete. A ja ionako odlazim. No to ne ide tako, zbrda-zdola – i da ste mi zdravo. Treba predati inventar prema popisu, inače bi se moglo činiti kao da sam nešto ukrala. A kome da ga predam? To je pitanje. Koliko sam se napatila s tim inventarom, a za nagradu jedino prigovori. Ja sam stvari grofice Žabrinske zapisala na bolnicu jer takav je bio dekret. Sad ispada kao da sam ja to lukavo smislila da bih stvari sačuvala za vlasnicu. Podlo!

– Ma odmahnite vi na te ćilime i porculan, nek u bezdan propadnu. Baš vam je razlog za uzrujavanje! Da, jako mi je, znate, žao što se jučer nismo vidjeli. Bio sam tako raspoložen! Cijelu bih vam nebesku mehaniku objasnio, na sva posljednja pitanja odgovorio! Ne, ne šalim se, došlo mi je da govorim i govorim. Da pričam o svojoj ženi, o sinu, o svom životu. Dovraga, zar odrastao muškarac ne može razgovarati s odraslom ženom, a da ih istog časa ne osumnjiče da »mute«. Brr! Vrag nek bistri sav taj mutež!

Glačajte, glačajte samo, to jest peglajte to rublje, a na mene se ne osvrćite, ja ću govoriti. Dugo ću govoriti.

Pomislite samo kakvo je ovo vrijeme! I nas dvoje živimo u njemu. A samo se jednom u vječnosti dogodi takva bajka. Zamislite, s cijele je Rusije srušen krov, i mi smo se sa svima drugima našli pod otvorenim nebom. Nema tko na nas vrebati. Sloboda! Prava, ni na riječima ni u zahtjevima, već neočekivano pala s neba. Sloboda iz slučaja, iz nesporazuma.

A kako su svi bespomoćno jaki! Zapazili ste? Gotovo da je svaki pritisnut samim sobom, svojom tek otkrivenom snagom.

Samo peglajte, ja govorim. Šutite. Nije vam dosadno? Peglu ću vam promijeniti.

Sinoć sam gledao miting. Zapanjujuća slika. Pokrenula se majčica Rusija, ne stoji joj se na mjestu, ide, a ne može se nahodati, govori, a ne može se napričati. I ne zato što bi samo ljudi govorili. Spustile se, i subesjede zvijezde i stabla, filozofiraju noćni cvjetovi i sastanče kamene zgrade. Nešto evanđeosko, zar ne? Kao u vrijeme apostola. Sjećate se, kod Pavla? »Govorite na jezicima i prorokujte. Molite za dar propovijedanja.«

– To o sastanku drveća i zvijezda razumijem. Znam što hoćete reći. I samoj mi se događalo.

– Polovicu je napravio rat, a ostalo dovršila revolucija. Rat je prekinuo život umjetno, kao da je življenje moguće pritvoriti na neko vrijeme (koje li besmislice!). Revolucija se otela protiv volje, kao predugo zadržavan dah. Svatko je živnuo, preobrazio se; kod svih promjene, preokreti. Moglo bi se reći da su se svakome dogodile po dvije revolucije, jedna vlastita, osobna, druga opća. Čini mi se da je socijalizam more u koje nužno uviru potoci svih vlastitih pojedinačuih revolucija, more života, more samoniklosti. More života, kažem, onog života koji se dade vidjeti na slikama, nadahnuta života, stvaralački oplemenjena. Ali sada su ga ljudi odlučili provjeriti na sebi, a ne u knjigama, ne u apstrakcijama, nego u praksi.

Neočekivano podrhtavanje doktorova glasa otkrilo je da se počinje uzbuđivati. Prekinuvši časkom glačanje, Larisa ga Fjodorovna pogleda pažljivo i začuđeno. Smeo se i zaboravio o čemu je govorio. Poslije kratke stanke on opet progovori, ali nekako izgubljeno, Bog zna o čemu. Reče:

– U ovim danima tako bi se htjelo živjeti časno i produktivno! Toliko je želje da se bude dijelom općega zanosa! I baš u toj radosti koja je sve obuzela ja srećem vaš zagonetno sjetan pogled što bludi neznano kuda, ponad sedam mora i sedam gora. Šta bih dao da ga nema takvoga, da je na vašem licu upisano kako ste zadovoljni sudbinom i da vam ni od koga ništa ne treba. Da me neki vama blizak čovjek, vaš prijatelj ili muž (najbolje bi bilo kad bi bio vojnik), uzme za ruku i zatraži od mene da se ne brinem o vašoj sudbini i ne dosađujem vam svojom sklonošću. Trgnuo bih mu ruku, zamahnuo i... Ah, izgubio sam sei Oprostite, molim vas.

Doktora opet izdade glas. Odmahnuo je rukom, ustao s osjećajem velike nelagode i prišao prozoru. Leđima okrenut prema sobi, nalaktio se na podoknik, dlanom podupro lice i odsutan i rasijan pogled koji traži smirenje uperio u dubinu vrta prekrivena tamom.

Obišavši dasku za glačanje prebačenu od stola do drugog prozora, Larisa se Fjodorovna zaustavi nasred sobe, nekoliko koraka iza doktora.

– O, kako sam se toga bojala! – reče tiho kao za sebe. – Kakva kobna zabluda! Prekinite, Jurije Andrejeviču, nemojte. Ah, gledajte što sam zbog vas učinila! – glasno klikne i potrča dasci na kojoj je ispod glačala tankim pramenom jetka dima progorijevala zaboravljena bluza. – Jurije Andrejeviču – nastavi srdito tresnuvši glačalom o kolut na štednjaku. – Jurije Andrejeviču,

budite razboriti, otiđite časkom do mademoiselle, popijte vode, dragi moj, i vratite se onakav na kakvoga sam navikla i koga želim vidjeti. Čujete li me, Jurije Andrejeviču? Ja znam, vi to možete. Učinite to, molim vas.

Takav se razgovor među njima više nije ponovio. A tjedan je dana poslije Larisa Fjodorovna otputovala.

9.

Nešto poslije i Živago se spremao na put. Noć prije njegova odlaska u Meljuzejevu bilo je veliko nevrijeme.

Fijuk orkana slijevao se sa hukom proloma koji je čas okomito udarao po krovovima, a čas opet nošen ćudljivim zamasima vjetra kretao se niz ulicu osvajajući je korak po korak zapljuskivanjem svojih bujica.

Gromovi su se kotrljali jedan za drugim bez prekida i prelazili u jednoličnu tutnjavu. Česta sijevanja munja otkrivala su kako ulica bježi nekamo u dubinu zajedno s nagnutim stablima ustremljenim na istu stranu.

Noću mademoiselle Fleury probudi težak udarac na glavnom ulazu. Ustrašena, sjela je na krevet i osluškivala. Lupa nije prestajala.

Zar se u cijeloj bolnici neće naći dobre duše da izađe i otvori, pomisli, nego za sve mora tegliti jedina ona, nesretna starica, samo zato što ju je priroda nadarila poštenjem i osjećajem odgovornosti?

No, u redu. Žabrinski su bili bogataši, aristokrati. Ali bolnica, to je ipak njihovo, narodno. A na koga su je prebacili? Zanimljivo bi, na primjer, bilo znati kamo su se izgubili bolničari? Sve se razbježalo, ni uprave, ni sestara, ni liječnika. A u kući još ima ranjenika, dvojica bez nogu gore na kirurgiji, gdje je prije bila gostinjska, pa puno dizenteričara dolje u skladištu, pored praonice. A i ona nesreća, Ustinja, otišla nekamo u goste. Vidi bena da se sprema oluja, ali ne, pošla po vragu. I sad ima dobru izliku da prenoći u gostima.

No, hvala Bogu, prestalo je, popustili. Vide – nitko ne otvara i otišli, odmahnuli rukom. Koji ih vrag nosi po takvom vremenu. Da nije to možda Ustinja? Ne, ta ima ključ. Bože, užasa, opet lupa!

Ipak je to velika svinjarija! Od Živaga se, recimo, nema što očekivati. Sutra putuje i u mislima je već u Moskvi ili na putu. Ali kakav je taj Galiulin! Kako može knjavati ili se mirno izležavati uz toliku lupnjavu, računajući da će na kraju krajeva ustati ona, slaba i bespomoćna starica, i sama u toj strašnoj noći otvarati nekom nepoznatom u toj strašnoj zemlji.

Galiulin! – odjednom se trgnula. – Kakav Galiulin? Ne, samo bunovnoj mogla joj je pasti na pamet takva besmislica. Kakav Galiulin, kad mu više ni traga nema? Zar ga nije, uz Živagovu pomoć, ona sama skrivala i presvlačila u civil, a zatim mu objašnjavala putove i sela u okrugu da bi znao kamo će bježati poslije onog užasnog linča na željezničkom raskršću, kad su ubili komesara Ginca, a Galiulina gonili od Birjuča do samoga Meljuzejeva, pucali u trku i pretraživali cijeli grad. Galiulin!

Da ne bi onog odreda biciklista, od grada ne bi ostao kamen na kamenu. Oklopni divizion slučajno je prolazio mjestom. Zauzeo se za mještane i obuzdao nitkove.

Oluja je slabila, povlačila se. Grom je udarao rjeđe i potmulije, izdaleka. Kiša je polako prestajala, a voda se tihim curkom i dalje slijevala niz lišće i žljebove. Bezglasni odsjevi munja upadali su k mademoiselle u sobu, osvjetljavali je i na trenutak se u njoj zadržavali gotovo istražujući.

Poslije duljeg prekida lupa u vrata iznenada poče iznova. Netko je trebao pomoć i udarao je u vrata očajno i panično. Iznova se digao vjetar. Opet pljusnula kiša.

– Odmah! – viknu mademoiselle neznano kome i sama se uplaši svoga glasa.

Neočekivana misao pade joj na pamet. Spusti noge s kreveta, ugura ih u papuče i, ogrnuvši kućnu haljinu, potrča buditi Živaga da joj ne bude strašljivo samoj. Ali i on je čuo udarce i sa svijećom se spuštao ususret. Oboje su nagađali isto.

– Živago, Živago! Netko lupa na vanjskim vratima, ja se bojim sama otvoriti – vikala je na francuskom i dodala ruski: – Viećete, to je Lar ili poručik Gajulj.

I Jurija je Andrejeviča probudila lupa. Pomislio je i on da je zacijelo netko domaći, ili se Galiulin, zaustavljen nekim teškoćama, vratio u sklonište da se skrije, ili su kakve nevolje na putu svrnule sestru Antipovu.

U veži doktor dade mademoiselle svijeću da je pridrži, a on okrene ključ i diže zasun s vrata. Udar vjetra istrže mu ih iz ruku, zgasi svijeću i oboje ošinu hladnim kišnim bičevima s ulice.

– Tko je? Tko je? Ima li tamo koga? – naizmjence su vikali u mrak mademoiselle i doktor, ali nitko im se ne odazva.

Neočekivano začuše isti udarac s druge strane, na stražnjem stubištu, ili, kako im se nesigurno učini, na vrtnom prozoru.

– Po svoj prilici to je vjetar – reče doktor. – No radi umirenja otiđite ipak do stuba, provjerite, a ja ću ovdje pričekati da ga ne mimoiđemo, ako je to stvarno netko, a ne štogod drugo.

Mademoiselle se izgubila u kući, a doktor iziđe van pod ulaznu nadstrešnicu. Sviknuvši na mrak, pogled mu poče raspoznavati prve znake rađanja zore.

Nad gradom su se luckasto i brzo naganjali oblaci kao da bježe pred hajkom. Njihova su klupka prolijetala tako nisko da su gotovo zapinjala za stabla, koja su pak sva se naginjala na istu stranu, da se činilo kako netko njima kao iskrivijenim brezovim metlama mete nebo. Kiša je zapljuskivala drveni kućni zid, a on je od sivoga postajao crn.

– I, onda? – upita doktor kad se mademoiselle vratila.

– Bili ste u pravu. Nikoga. – Ispriča da je obišla cijelu kuću. U ostavi je lipova grana, koja je udarala o staklo, izbila okno i na podu su velike lokve, a isto je tako i u Larinoj sobi, more, pravo more, cijeli ocean.

– A ovdje se škura otkinula i tuče u okvir. Vidite. To sve objašnjava.

Još su malo porazgovarali, zatvorili vrata i pošli na spavanje, oboje žaleći što se uzbuna pokazala lažnom.

Bili su uvjereni, kad otvore ulaz, da će u kuću ući dobro im znana žena, pokisla do kože i promrzla, koju će zasuti pitanjima dok se bude otresala. Zatim će se ona presvući, sići u kuhinju da se uz sinoćnji nepogašeni žar u peći suši, i pričati im o svojim bezbrojnim nezgodama, zabacivati kosu i smijati se.

Toliko su u to vjerovali da im je ostatak te iste vjere, i kad su zatvorili vrata, ostao na ulici iza ugla kuće u obliku vodenog znaka te žene ili njezina lika koji im se nastavio privi đati iza zavoja.

10.

Neizravnim krivcem za vojničke nemire na željezničkom raskršću držali su birjučevskog telegrafista Kolju Frolenka.

Kolja je bio sin poznatog meljuzejevskog urara. U Meljuzejevu su ga znali od djetinjstva. Kao dječak dolazio je u goste nekome od službinčadi u Razdoljnom i ondje se pod nadzorom mademoiseile igrao s njezinim gojenicama, dvjema grofičinim kćerima. Mademoiselle je dobro poznavala Kolju. Upravo je tada počeo razumijevati i ponešto francuski.

U Meljuzejevu su ga navikli viđati po bilo kojem vremenu lako odjevena, bez kape, u ljetnoj platnenoj obući i na biciklu. Ne držeći se za upravljač, uspravljen s prekriženim rukama na prsima, vozio je cestom ili gradom, i tako nadzirao telegrafske stupove i vodove, provjeravao stanje mreže.

Račvanjem željezničkog telefona nekoliko je kuća u gradu bilo spojeno s kolodvorom. Ravnanje mrežom obavljao je Kolja iz prometnog ureda.

Posla je imao i preko glave: željeznički telegraf, telefon, a ponekad, za kraćih izbivanja šefa postaje Povarihina, i semafore i signalizaciju čiji su se uređaji također nalazili u prometnom uredu.

Nužnost da istovremeno nadgleda nekoliko aparata razvila je u Kolje poseban način izražavanja, nejasan, isprekidan i pun zagonetaka, kojem je pribjegavao kad nekome nije želio odgovarati ili kad s nekim ne bi htio ulaziti u razgovore. Pronosilo se da je u vrijeme nereda malo previše iskoristio taj svoj način.

Prelazeći šutke preko Galiulinovih telefoniranja iz grada, on je uistinu onemogućio sve njegove dobre namjere, pa možda i nehotice kobno usmjerio nastale događaje.

Galiulin je tražio da mu se na telefon dozove komesar koji se nalazio na postaji ili negdje u blizini, kako bi mu rekao da odmah stiže k njemu na krčevinu i zamolio ga da pričeka i ništa ne poduzima bez njega. Kolja je odbio da

Galiulinu dozove Ginca pod izgovorom da mu je linija zauzeta predajom signala vlaku koji je nailazio u Birjuče, a za to je vrijeme na sve načine zadržavao na skretnici isti taj vlak koji je u Birjuče prevozio pozvane kozake.

Kad je kompozicija ipak prispjela, Kolja nije mogao sakriti nezadovoljstvo.

Parnjača je lagano upuzila pod crnu peronsku nadstrešnicu i zaustavila se baš nasuprot velikom prozoru prometnog ureda. Kolja široko razvuče tešku kolodvorsku zavjesu od tamnomodrog sukna sa željezničkim inicijalima utkanim po rubovima. Na kamenom podboju nalazila se trbušasta staklenka s vodom i grubo brušena čaša od debela stakla na veliku pladnju. Kolja nali čašu i otpi nekoliko gutljaja gledajući kroz prozor.

Strojovođa ga ugleda i prijateljski mu mahne iz kabine. »Uh, đubre smrdljivo, stjenico!« s mržnjom je pomislio Kolja, isplazio mu jezik i priprijetio šakom. Strojovođa je dobro razumio Koljinu mimiku, ali je slijeganjem ramena i pokretom glave prema vagonima odgovarao: »A šta da radim? Pokušaj ti. Ono je sila.« »Ipak si đubre i podlac«, mimikom je odvraćao Kolja.

Počeše konje izvoditi iz vagona. Oni su se ustobočili, nisu išli. Tupe udarce kopita o daščanu silaznu rampu smijenilo je zvečanje potkova po peronskom kamenu. Konje koji su se propinjali prevedoše preko nekoliko kolosijeka.

Kolosijeci su završavali s dva reda otpisanih vagona na zahrđalim i zaraslim tračnicama. Razvaljeno drvo, s kojeg su kiše spirale boju, a crvi ga i vlaga rastakali, vraćalo je nekadašnjim vagonima ranije srodstvo s vlažnom šumom koja je započinjala odmah iza njih, s lišajem od kojeg je bolovala breza, s oblacima koji su se nad njim gomilali.

Na ivici šume kozaci su po komandi uzjahali i otkasali na krčevinu.

Nepokorne iz dvjesto dvanaestog opkoliše. Konjanici u šumi uvijek izgledaju viši i jači nego na otvorenome. Iznenadili su vojnike, puške su im ostale u zemunicama. Kozaci isukaše sablje. Na složenu i poravnatu hrpu drva unutar konjaničkog obruča popeo se Ginc i obratio se opkoljenima.

Po svom je običaju opet govorio o vojničkom dugu, o značenju domovine i mnogim drugim uzvišenim temama. Njegova shvaćanja nisu ondje naišla na razumijevanje. Skup je bio prevelik. Ljudi koji su ga sačinjavali svašta su pretrpjeli u ratu, ogrubjeli su i umorili se. Riječi kojima ih je nagovarao Ginc odavno su im dozlogrdile. Četveromjesečno ulagivanje slijeva i zdesna tu je gomilu iskvarilo. Gincovo nerusko prezime i njegov baltički izgovor sirovi su puk u gomili ostavljali hladnim.

Ginc je osjećao da govori predugo i srdio se na sebe, ali se nadao da je tako pristupačniji slušateljima, a oni su mu umjesto zahvalnosti uzvraćali ravnodušnošću i neprijateljskom dosadom. Srdeći se sve više, odlučio je da s takvom publikom progovori tvrđim jezikom i prijetnjama koje je imao u rezervi. Neosjetljiv na poraslo gunđanje, spominjao je vojnorevolucionarne sudove koji već rade i pod prijetnjom smrti tražio da polože oružje i izruče kolovođe. Ako tako ne urade, govorio je Ginc, dokazat će da su podli izdajnici, nesvjesna fukara i pokvarenjaci. Od takvoga tona ti su ljudi bili odvikli.

Zagrajalo je nekoliko stotina glasova. »Napričao si. Dosta. U redu«, vikali su neki u basu, gotovo dobroćudno. Ali pronosili su se i histerični krici u diskantima promuklim od mržnje. I privlačili pozornost. A oni su vikali:

– Čujete li, drugovi, kako kiti? Po starome. Nisu nestale oficirske navade! Mi smo dakle izdajnici? A ti, od kakovijeh si ti, vaše blagorođe? Ma šta se s njime bakćemo. Vidiš da je Nijemac, ubačeni. Ej, ti, pokaži ti papire, plava krvi! A vi, panduri, šta ste zinuli? Dede, vežite nas, požderite!

Ali promašeni je Gincov govor i kozacima bivao sve manje po volji. »Sve podlaci i svinje. Kakvog li gospodičića!« šaptali su među sobom. U početku pokoji, a onda u sve većem broju počeše vraćati sablje u korice. Jedan je za drugim sjahivao i, kad ih se već skupilo, krenuše bez reda prema sredini proplanka ususret dvjesta dvanaestome. Sve se izmiješalo. Započe bratimljenje.

– Morate bilo kako, ali neupadljivo nestati – savjetovali su Gincu uplašeni kozački časnici. – Auto vam je kod pružnog prijelaza. Poslat ćemo da ga primaknu bliže. Odlazite brzo.

Ginc je poslušao, ali potajno umaći činilo mu se nedostojnim, i on neoprezno, posve otvoreno krene prema postaji. Bio je strašno uzrujan, no iz ponosa je sam sebe silio da korača smireno i polagano.

Do kolodvora nije bilo daleko, a i šuma se nalazila uza nj. Na njezinoj ivici, već kod samih tračnica, on se prvi put okrene. Za njim su išli vojnici s puškama. »Šta hoće?« pomisli i zabrza.

I gonitelji pobrzaše. Rastojanje između njega i potjere nije se promijenilo. Pred njim se pojavi dvostruki zid razvaljenih vagona. Iza njih Ginc se dade u trk. Vlak kojim su dopremili kozake odvezen je u ložionicu. Kolosijeci su bili slobodni. Ginc ih hitro presiječe.

Iz trka je skočio na visoki peron. Istovremeno su iza razbijenih vagona istrčali vojnici i nadali se za njim. Povarihin i Kolja nešto su dovikivali Gincu i davali mu znakove da uđe u postaju, gdje bi ga bili sklonili.

No i opet mu je onaj kroz generacije odgajani osjećaj časti, kultiviran, sposoban za žrtvovanje, a ovdje posve neprikladan, prepriječio put k spasenju. Nadljudskim naporom volje pokušavao je svladati drhtaje usplahirena srca. – Treba im viknuti: »Braćo, urazumite se, zar sam ja špijun?« pomisli. – Nešto što bi ih otrijeznilo, iskreno, što bi ih zaustavilo.

Posljednjih mjeseci u njemu se osjećaj za junačko djelo, za zanos nesvjesno povezao s podijima i tribinama, sa stolcima na koje se moglo skočiti i gomili dobaciti kakav poziv, štogod vatreno.

Kod ulaza u kolodvorsku zgradu, ispod željezničkog zvona, nalazila se visoka vatrogasna kaca. Bila je poklopljena. Ginc skoči na nju i progoniteljima izgovori nekoliko u nebo vapijućih riječi, nečovječjih i nepovezanih. Luda hrabrost njegova govorenja, na dva koraka od širom rastvorenih kolodvorskih vrata, kroz koja je lako mogao pobjeći, zapanjila ih je i prikovala. Vojnici spustiše puške.

Ginc stade na kraj poklopca i prevrati ga. Jedna mu je noga upala u vodu, a druga visjela niz bok kace. Ostao je jahati na njezinu rubu.

Nezgodu su vojnici dočekali grohotom, ali najbliži je nesretnika hicem u vrat na mjestu ubio, dok su ostali pojurili da ga već mrtva dotuku bajunetama.

11.

Mademoiselle je telefonom tražila od Kolje da doktora smjesti u vlak što udobnije, u protivnom prijetila mu je nezgodnim otkrićima.

Kolja je odgovarao mademoiselle, ali je po običaju vodio i drugi telefonski razgovor; i sudeći po decimalnim brojevima koje je ubacivao u svoj govor, on je telegrafom u neko treće mjesto slao i šifriranu poruku.

– Pskov, halo, slušaš li ti mene? Kakvih buntovnika? Kakvu ruku? Ama o čemu vi to, mademoiselle? Laž, hiromantija. Prekinite, spustite slušalicu, smetate. Pskov, halo, Pskov. Trideset šest zarez nula nula petnaest. Ah, vuci vas kušali, dabogda, prekid trake. A? A? Ne čujem. To opet vi, mademoiselle? Rekao sam lijepo ruski, ne ide, ne mogu. Zovite Povarihina. Laž, hiromantija. Trideset šest... a, dovraga... prekinite, ne smetajte, mademoiselle.

Ali mademoiselle se nije dala:

– Ti meni ne bacaj prašinu u oči, kiroman, Pskov, Pskov, kiroman, ja tebe naskroz vodim na čistac, sutra smještaš doktora u vagon, i više ne razgovaram sa svakojaki ubojic i mali Juda izdajnik.

12.

Bilo je sparno kad je Jurij Andrejevič polazio na put. Opet se spremala oluja.

U kolodvorskom naselju, upljuvanom suncokretovim sjemenkama, pod ukočenim pogledom crnog olujnog neba uplašeno su blijedjele glinom oblijepljene kućice i jata gusaka.

Uz željezničku zgradu ležala je široka poljana koja se s obje strane protezala u daljinu. Trava na njoj bila je ugažena, a poljanu je preplavila nepregledna gomila ljudi koji su tjednima iščekivali vlakove za različite smjerove.

U gomili je bilo staraca u surim suknenim kabanicama, koji su po žarkom suncu od hrpe do hrpe kretali za vijestima i glasinama. Šutljivi momčići, nalakćeni, ležali su na boku s kakvom oguljenom šibom u ruci kao da napasaju stoku. Zadignutih košuljica trčkarala su između nogu njihova gologuza mlađa braća i sestrice. Ispruženih čvrsto skupljenih nogu, na zemlji su sjedile njihove majke s dojenčadi koju su na prsima pridržavale svojim nakrivo pritegnutim zobuncima.

– Kao ovce udarili u bježaniju kad je počela paljba. Nije im se dopalo! – zlobno je govorio šef postaje Povarihin i napreskokce se probijao između tijela koja su ispreturano ležala izvana, pred ulazom i unutra po podu čekaonice.

– Najednom se ledina ispraznila! Opet smo vidjeli kako izgleda zemlja. Obradovali se! Pa četiri se mjeseca nije vidjela pod njima – zaboravilo se. – Evo, tu je ležao. Neobičan slučaj, nagledao sam se ja u ratu svakojakih užasa, vrijeme je da se čovjek navikne. A opet, nekakvo me sažaljenje obuzelo! Nakraju – besmislica. Zašto? Šta im je on loše učinio? Pa zar su to ljudi? Kažu da je bio ljubimac obitelji. A sada desno, tako, tako, ovamo, izvolite u moj ured. U ovaj vlak i ne pomišljajte, ugušit će vas nasmrt. Na drugi ću ja vas smjestiti, lokalni. Mi ga sastavljamo, odmah počinjemo formirati. Samo, do postavljanja ni slovca nikome! Jer će vas raznijeti, ako zucnete. Noću u Suhiničima morate presjesti.

13.

Kad se iza ložioničke zgrade krišom sastavljani vlak počeo natraške približavati postaji, sve što je bilo na livadi gomilice se u bezglavu pretjecanju sručilo prema kompoziciji koja se lagano primicala. Ljudi se kotrljali nizbrdo poput graška i ustrčavali na nasip. Gurali su jedni druge, u hodu skakali na odbojnike i stube, verali se kroz prozore i na krovove vagona. Vlak se munjevito napunio još u vožnji; i kad se zaustavio na peronu, bio je pun-puncat putnika koji su odozgo dodolje visjeli po vagonima.

Pukim slučajem doktor se protisnuo na platformu i onda neznano kako prodro i u hodnik vagona.

U hodniku je ostao za cijeloga puta, a do Suhiniča stigao sjedeći na svojoj prtljazi.

Olujni oblaci davno su se razišli. Po poljima, pritisnutim žarkim sunčanim zrakama, prelijevalo se s kraja na kraj jednolično zrikanje zrikavaca u kojem se gušio i klopot vlaka.

Putnici uz prozore ostalima su zaklanjali svjetlo. Od njih su po podu, po klupama i pregradama padale duge udvostručene i utrostručene sjenke. Ali nisu ostale u vagonu. Izgurane van kroz nasuprotne prozore, one su poskakujući klizile drugom stranom nasipa, zajedno sa sjenom cijeloga jurećeg vlaka.

Ljudi su uokolo žagorili, naderavali se pjesmama, svađali se i gorljivo kartali. Metež se u vagonima na postajama sjedinjavao s krkljancem gomile što je izvana opsjedala vlak. Huka glasova zaglušivala je poput nevremena na moru. I baš kao na moru, s perona odjednom neobjašnjiva tišina. Uzduž cijelog vlaka čuli su se užurbani koraci peronom, trčkaranje i prepirka oko prtljažnog vagona, pokoja riječ ispraćaja u daljini, tiho kvocanje kokošiju i šum u stablima kolodvorskog vrta.

I tada, kao brzojav otposlan u putu, ili kao pozdrav iz Meljuzejeva, dolelujao je kroz prozor, baš Juriju Andrejeviču upravljen, poznati miris. Blago

nadmoćan, javljao se odnekud sa strane, dolazio s visine do koje ne bi dospio da se dizao s poljskog cvijeća ili cvijetnjaka.

Zbog stiske doktor nije mogao do prozora. Ali i ne videći ih, on je u mašti gledao ta stabla. Rasla su, vjerojatno posve blizu, smireno pružajući prema krovovima vagona razgranate krošnje, s prašnim od željeznice i kao noć gustim lišćem lagano zasutim voštanim zvjezdicama svjetlucave cvasti.

To se ponavljalo na cijelom putu. Svuda je grajala gomila. Svuda su cvjetale lipe.

Posvudašnje strujanje tog mirisa kao da je prestizalo vlak koji je vukao prema sjeveru; gotovo da je bio glas što obilazi sva križanja, sve stražarnice i staničice, a putnici ga sustižu na svakom mjestu već razglašena i potvrđena.

14.

Noću u Suhiničima jedan revni služnik staroga kova provede doktora neosvijetljenim tračnicama i smjesti ga sa zadnje strane u vagon drugog razreda nekoga tek prispjela i voznim redom nepredviđena vlaka.

Samo što je služnik kondukterskim ključem otvorio stražnju vratnicu i na platformu ubacio doktorove stvari, morao je prihvatiti kratku bitku sa sprovodnikom koji ih je naprasno počeo iskrcavati; no kad ga je Jurij Andrejevič odobrovoljio, izgubio se kao da je u zemlju propao.

Tajanstveni vlak imao je posebnu namjenu, bio je pod pratnjom i uz kratka zastajanja išao prilično brzo. Vagon je bio posve slobodan.

Kupe u koji je ušao Živago jasno je osvjetljavala zakapana svijeća na stoliću, a njezin plamen povijala je struja zraka iz odškrinuta prozora.

Svijeća je pripadala jedinom putniku u kupeu. To je bio plavokos mladić, vjerojatno veoma visok, sudeći po njegovim dugim rukama i nogama. One su se u zglobovima kretale pomalo razglavljeno, kao loše spojeni dijelovi kakvih sklopivih predmeta. Mladi čovjek sjedio je do prozora opušteno zavaljen. Kad je Živago ušao, on se pristojno pridiže i svoju poluležeću pozu zamijeni priličnijom.

Pod njegovim sjedalom ležalo je nešto poput krpe za pod. Najednom se krajičak te krpe pomakne, a ispod sjedišta bučno se i užurbano izvuče ptičar klempavih ušiju. Ponjušio je i razgledao Jurija Andrejeviča i počeo trčati po kupeu iz ugla u ugao razbacujući šapama gipko kao što je njegov krakati gospodar prebacivao nogu preko noge. Ubrzo je na gospodarovu zapovijed poslušno zašao pod sjedište i poprimio raniji oblik zgužvane vunene krpe za laštenje.

Sada je tek Jurij Andrejevič zapazio dvocijevku u navlaci, kožnu nabojnjaču i lovačku torbu punu naubijanih ptica, što je sve visjelo po kukama u kupeu.

Mladić je bio lovac.

Bio je neobično razgovorljiv i s ljubaznim smiješkom požurio je da zapodjene razgovor. Pri tome je cijelo vrijeme gledao doktoru doslovno u usta.

Ispalo je da mladić ima neprijatan, visok glas koji je u nekim momentima dosezao metalan falset. Druga neobičnost: po svemu inače Rus, on je jedan samoglasnik, naime »u«, izgovarao ishitreno. Umekšavao ga je nalično francuskom »u« ili njemačkom »u-Umlaut«. A dodatno, to mu je nepravilno »u« zadavalo pravih teškoća, on je sa strašnim naporom, pomalo cvileći izgovarao taj glas jače od svih drugih. Već na samu početku zatekao je Jurija Andrejeviča rečenicom:

»Koliko još jučer ja sam lovio ütve.«

Povremeno, kada bi, očigledno, više pazio, on bi otklanjao tu nepravilnost; no čim bi se zaboravio, ona bi mu istoga časa promicala.

»Kako glupo«, mislio je Živago, »čitao sam, poznato je. Kao liječnik morao bih znati, ali, eto, ishlapjelo. Neka cerebralna manifestacija koja izaziva poremećaj artikulacije. Ali to je cviljenje toliko komično da je teško ostati ozbiljan. Posve je nemoguće razgovarati. Bolje se popeti i leći.«

Tako i učini. Kad se počeo raspremati na gornjem ležaju, mladić ljubazno ponudi da će ugasiti svijeću, koja bi mogla smetati Juriju Andrejeviču. Doktor prihvati sa zahvalnošću. Susjed pogasi plamen. Zamračilo se.

Prozorski okvir bio je dopola spušten.

– Ne bismo li zatvorili prozor? – upita Jurij Andrejevič. – Ne bojite se lopova?

Susjed ne odgovori. Jurij Andrejevič glasnije ponovi pitanje, ali se ovaj i opet na odazva.

Tada Jurij Andrejevič kresnu šibicom da vidi što je sa susjedom, nije li u tom kratkom trenutku izišao iz kupea, ili da ne spava, što je bilo još nevjerojatnije.

Ali ne, ovaj je sjedio na svom mjestu otvorenih očiju i nasmiješio se doktoru koji se naginjao odozgo.

Šibica zgasnu. Jurij Andrejevič upali novu i pri njezinoj svjetlosti treći put ponovi svoje pitanje.

– Učinite kako vam je drago – bez zatezanja odgovori lovac. – Kod mene se nema što ukrasti. Uostalom, bilo bi bolje ne zatvarati. Sparno je.

»Eto ti na!« pomisli Živago. »Čudak, navikao razgovarati, kako izgleda, samo pri punom svjetlu. A kako je sada sve čisto izgovorio, bez svojih iskrivljavanja. Neshvatljivo!«

15.

Doktor je bio iscrpljen događajima prošloga tjedna, putnom groznicom, pripremama za put i jutrošnjim upadanjem u vlak. Mislio je da će usnuti čim se ispruži na prikladnu mjestu. Ali nije išlo. Pretjerani umor odagnao je san. Zaspao je pred zoru.

Iako je kovitlac misli koje su u tim dugim satima vrvjele njegovom glavom bio kaotičan, njih je, pravo reći, bilo dva kruga, dva nametljiva klupka koja su se čas smatala, čas opet razmatala. jedan su krug sačinjavale misli o Tonji, domu i ranijem skladnom životu, u kojem je sve do najmanjih sitnica bilo prodahnuto poezijom i prožeto toplinom i čistotom. Strahovao je za taj život, želio da ostane sačuvan i, jureći u tom noćnom brzom vlaku, on mu je nakon više od dvogodišnjeg rastanka nestrpljivo hrlio natrag.

Vjernost revoluciji i zanos njome bili su također u tome krugu. To je bila revolucija u onom smislu u kojem su je prihvaćale srednje klase, i u onom shvaćanju kakvo su devetsto pete o njoj imali đaci i studenti oduševljeni Blokom[34].

U taj krug, domaći i drag, ulazili su također i oni znaci novoga, ona obećanja i znamenja što su se pred rat pokazala na obzorju, između dvanaeste i četrnaeste godine u ruskoj misli, ruskoj umjetnosti i ruskoj sudbini, sudbini sveruskoj i njegovoj vlastitoj, živagovskoj.

Želio je poslije rata natrag k tim strujanjima kako bi ih obnavljao i produžavao, kao što ga je isto tako poslije dugoga izbivanja vuklo nazad kući.

I misli drugoga kruga zaokupljalo je novo; no koliko je to bilo drukčije, koliko različito novo! Ni prisno ni blisko, nije bilo u starome pripravljano novo, već nekako spontano, neopozivo, stvarnošću naloženo novo, neočekivano kao potres. Takvo novo bio je rat, njegova krv i strahote, njegovo rušilaštvo i podivljalost. Takvo novo bijahu iskušenja i životna mudrost kojima je rat učio. Takvo su novo bili zabačeni gradovi u koje ga je rat nanosio, ljudi s kojima ga je upoznavao. Takvo je novo bila revolucija, ne ona studentski idealizirana iz devesto pete, nego ova, današnja, što se u ratu rodila, krvava, ni sa čime usporediva vojnička revolucija kojom upravljaju znalci njezine stihije, boljševici.

Takvo novo bila je sestra Antipova, koju je rat bacao sam Bog zna kuda, sa životom njemu posve neshvatljivim, u kojem nikoga ni za što nije optuživala, preuzimajući sve na sebe, tajnovito malorječiva i silno jaka u svojoj šutnji. Takvo novo bio je Juriju Andrejeviču i njegov častan napor da je ne ljubi, ponesen istim onim silama iz kojih se cijeloga života trudio da voli sve ljude poput vlastite obitelji ili rođaka.

Vlak je grabio punom parom. Kroz spušten prozor vjetar je mrsio i prašio kosu Jurija Andrejeviča. Na noćnim zastajanjima događalo se isto što i za dana, bučala je gomila i šumjele su lipe.

Ponekad su iz dubine noći prema postajama kloparale taljige ili kočije. Udaranje točkova gubilo se u šumu stabala.

Tih trenutaka činilo se pojmljivim što to prisiljava te noćne sjene da šumore i naginju se jedna drugoj, i što si to šapću jedva mičući sanjivim otežalim listovima kao da zapleću šušljetavim jezicima. To je bilo isto ono što je

[34] A. A. Blok (1880. – 1921.), pjesnik ruskog simbolizma s početka XX. st. Svojim stihovima utjecao je na modernu rusku poeziju i imao velikog odziva među ruskom inteligencijom.

u mislima premetao Jurij Andrejevič prevrćući se na gornjem ležaju, vijest o Rusiji zahvaćenoj sve širim nemirima, vijest o revoluciji, vijest o njezinu kobnom i teškom času, o njezinoj vjerojatno krajnjoj veličini.

16.

Drugog se dana doktor probudio kasno. Bilo je dvanaest. – Markiz, Markiz! – poluglasno je susjed smirivao svoga razgoropađenog psa. Na čuđenje Jurija Andrejeviča ostali su sami u kupeu, nitko im se putem nije pridružio. Prispijevala su jedna za drugim imena postaja poznatih iz djetinjstva. Ostavivši Kalužsku guberniju, vlak se duboko zabo u Moskovsku.

Doktor je u prijeratnom komforu obavio putnu toaletu i vratio se u kupe na doručak koji mu je ponudio njegov neobični suputnik. Sada ga Jurij Andrejevič pažljivije zagleda.

Očigledne značajke te osobe bile su izuzetna govorljivost i pokretljivost. Neznanac je volio razgovarati; ali njemu nije bio važan razgovor ni razmjena misli, nego samo govorenje, izgovaranje riječi, proizvodnja zvukova. U razgovoru je poskakivao na sjedištu kao na oprugama, zaglušno je i bezrazložno hihotao, živahno trljao ruke od zadovoljstva; a kad bi i to postalo nedovoljno da iskaže ushićenje, udarao se dlanovima po koljenima i smijao do suza.

Razgovor je krenuo sa svim jučerašnjim čudnovatostima. Neznanac je bio iznenađujuće nelogičan. Upuštao bi se u ispovijedanja na koja ga nitko nije nukao, a onda i ne trepnuvši, ostavljao bez odgovora i najbezazlenija pitanja.

O sebi je istresao cijelu hrpu podataka, fantastičnih i nesređenih. Valja reći da je, vjerojatno, i dosoljavao. Žestinom svojih pogleda i odbijanjem svega općepriznatoga on je očigledno pokušavao postići dojam.

Sve je to podsjećalo na nešto već poznato. Tako radikalno govorili su nihilisti u prošlome stoljeću, nešto poslije i neki Dostojevskijevi likovi, a još doskora i njihovi izravni potomci, to jest sva naobražena ruska provincija, koja je često išla ispred prijestolnica, zahvaljujući svojoj u zabiti sačuvanoj razložitosti koja je u prijestolnicama bila zastarjela i demodirana.

Mladić je pričao da je sinovac poznatog revolucionara, dok su mu roditelji, naprotiv, nepopravljivi natražnjaci, fosili, kako se izrazio. U predjelu blizu bojišta imali su pristojno imanje. Tamo je i odrastao. Cijeli život roditelji su sa stricem bili na nož; ali on nije zlopamtilo, pa ih i sad svojim utjecajem izbavlja iz mnogih neprilika.

Po uvjerenjima on je na strica, priopćio je brbljavi individuum, ekstremist-maksimalist u svemu: u pitanjima života, politike i umjetnosti. Opet je zavonjalo na Petju Verhovenskog[35], ne toliko ljevičarenjem koliko izopačenošću i fraziranjem. »Sad će se predstaviti futuristom«, pomisli Jurij Andrejevič, i stvarno riječ pođe o futuristima. »A sad će o sportu«, pogađao je doktor, »o

[35] Lik iz romana *Bjesovi* F. M. Dostojevskog (1821. – 1881.).

trkaćim konjima, ili o dvoranama za koturanje, ili o francuskom hrvanju.« I doista, razgovor okrenu na lov.

Mladić reče da je u zavičaju upravo lovio, da je odličan strijelac i kako bi se on, da nije fizičke mane zbog koje nije mogao u vojsku, u ratu istakao preciznošću.

Uhvativši Živagov upitni pogled, on klikne:

– Kako? Zar ništa niste zapazili? Ja sam mislio da ste vi otkrili moju manu.

On izvuče iz džepa dvije kartice i pruži ih Juriju Andrejeviču. Jedna je bila njegova posjetnica. Imao je dvostruko prezime. Zvao se Maksim Aristarhovič Klincov-Pogorevših, ili jednostavno Pogorevših, kako je želio da ga se zove, jer se tako predstavljao i njegov stric.

Druga je kartica bila podijeljena na kvadratiće u kojima su nacrtane ruke s prstima u različitim položajima. Bila je to tablica ručne abecede za gluhonijeme. I odjednom se sve objasnilo.

Pogorevših je bio izuzetno darovit đak Hartmannove ili Ostrogradskijeve škole, dakle gluhonijemi, koji je upravo do savršenstva naučio govoriti vidom, a ne sluhom, prema pokretu učiteljevih grlenih mišića, i istim tim putem razumijevati sugovornika.

Sastavivši u glavi odakle je i gdje je lovio, doktor ga upita:

– Oprostite na radoznalosti, ali vi i ne morate odgovoriti – recite, niste li vi imali kakve veze sa Zibušinskom republikom i njezinim osnivanjem?

– A otkud... Ako dozvolite... Zar ste vi znali Blažejka? Imao sam, imao! Naravno da sam imao – veselo je razvezao Pogorevših, hihotao, klatio se cijelim tijelom s jedne strane na drugu i žestoko se udarao po koljenima. Opet poče opsjenarenje.

Reče da je Blažejko za njega bio samo povod, a Zibušino posve usputno mjesto primjene njegovih vlastitih ideja. Jurij je Andrejevič teško pratio njihov slijed. Do polovice se Pogorevšihova filozofija sastojala od anarhističkih teza, a od polovice od pukih lovačkih lagarija.

Sigurnim proročkim glasom on je navješćivao pogubne potrese u najskorije vrijeme. U sebi se Jurij Andrejevič i slagao da su oni možda neminovni, ali ga je ljutio autoritativan mir s kojim je taj neugodni žutokljunac prosipao ta svoja proroštva.

– Stanite, čekajte – nesigurno je prigovarao. – Sve to možda i stoji. Ali po mojem, usred našeg kaosa, pred neprijateljem koji nas pritiskuje, nije vrijeme za rizične eksperimente. Zemlji treba pustiti da dođe k sebi, da predahne poslije jednog preokreta prije no što se odvaži na drugi. Treba se dokopati kakva-takva, makar i relativnoga mira i poretka.

– To je naivno – govorio je Pogorevših. – To što vi zovete kaosom normalna je pojava koliko i vaš hvaljeni i voljeni poredak. Ta rušenja zakonit su i neizbježan dio širega graditeljskog plana. Društvo još nije dostatno razrušeno. Potrebno je da se ono raspadne dokraja, a onda će istinska revolucionarna vlast njegove dijelove sastavljati na posve drugim osnovama.

Juriju Andrejeviču postade neugodno. On iziđe na hodnik.

Nabijajući brzinu vlak je jurio Podmoskovljem. Ususret prozoru svakog su časa dolijetali i nestajali brezici s gusto posijanim ljetnikovcima. Prolijetali su uski nenatkriveni balkoni s ladanjskim gostima i odlijetali daleko ustranu, u oblaku prašine što ju je vlak podizao, okrećući se kao na vrtuljku. Vlak je ispuštao zvižduk za zviždukom, a njegovim zviždanjem, noseći ga u daljinu, gušila se šuplja izdubljena šumska jeka.

Iznenada, prvi put ovih dana, Jurij Andrejevič posve jasno shvati gdje je, što je s njim i što ga čeka za koji sat ili dva.

Tri godine promjena, nesigurnosti, marševa; rat, revolucija, šokovi, bombardiranja, slike uništenja, scene smrti, mostovi dignuti u zrak, ruševine, požari – sve se to odjednom pretvorilo u golem prazan prostor, ostavljen bez svakog sadržaja. Prvim stvarnim događajem poslije duga prekida bilo je to vrtoglavo primicanje vlakom kući, koja je cijela, još postoji na ovom svijetu i gdje je svaki kamenčić voljen. Eto što je život, eto što je doživljaj, eto čemu zapravo teže pustolovi, eto što umjetnost uzima u obzir – dolazak najbližima, vraćanje k sebi, obnavljanje postojanja.

Šumarci nestadoše. Vlak se izvukao iz krošnjavih tjesnaca na slobodu. Položita poljana kretala je iz jaruge i širokom uzvišicom odlazila u daljinu. Cijela je bila pokrivena izduženim gredicama tamnozelena krumpira. Na vrhu poljane, pri kraju krumpirišta, na zemlji su ležali dijelovi rastavljena staklenika. Sučelice polju, za repom jurećeg vlaka, preko pola neba vukao se velik crnoljubičast oblak. Kroza nj se probijale sunčeve zrake, pršile na sve strane, a putem zapinjale i za stakleničke rame paleći njihova stakla nepodnošljivim bljeskom.

Nenadano, koso iz oblaka pljusnu krupna kiša, bljeskava od sunca. Padala je zabrzalim kapima, istim onim tempom kojim je jureći vlak udarao kotačima i trupkao svornjacima, kao da se trudi da ga sustigne ili se boji da za njim ne zaostane.

Sve to doktor još pravo nije ni zapazio, a iza brda se već pokazala crkva Krista Spasitelja, i čas poslije – kupole, krovovi, kuće i dimnjaci svega grada.

– Moskva – reče vrativši se u kupe. – Treba se spremati.

Pogorevših skoči, stade rovati po lovačkoj torbi i izvuče iz nje pokrupnu patku.

– Uzmite – reče. – Za uspomenu. Ja sam proveo dan u tako ugodnu društvu.

Sve doktorovo otklanjanje nije pomoglo.

– No, dobro – morao je nakraju pristati – primam to kao dar mojoj ženi.

– Ženi! Ženi! Na dar ženi – veselo je ponavljao Pogorevših kao da je prvi put čuo tu riječ, trzao se cijelim tijelom i hihotao tako da je i Markiz priskočio sudjelovati u njegovoj radosti.

Vlak je ulazio na peron. U vagonu postade tamno kao da je pala noć. Gluhonijemi pruži doktoru divljeg patka umotana u komad nekakva tiskanog proglasa.

ŠESTI DIO

MOSKOVSKO PREBIVALIŠTE

1.

Zbog nepokretna sjedenja u skučenome kupeu na putu se činilo da samo vlak ide, a vrijeme da stoji, da je još uvijek podne.

A već se hvatala večer kad se kočijaš s doktorom i njegovim stvarima jedva izvukao iz nepregledne gomile što se tiskala na Smolenskom.

Možda je doista tako i bilo, a možda je tadašnje doktorove dojmove zasulo iskustvo kasnijih godina, ali njemu se u poznijim prisjećanjima činilo da su se ljudi već onda na trgu skupljali u hrpu samo po navici, jer za skupljanje na njemu nije bilo nikakva razloga zato što su kapci na praznim kioscima bili spušteni, čak i zabravljeni, a trgovati na prljavu trgu, s kojeg više nitko nije odvozio smeće i otpatke, ionako nije bilo čime.

Činilo mu se da je već tada vidio po pločnicima mršave, pristojno odjevene starice i starce kako stoje poput nijemih prijekora prolaznicima i šutljivo nude na prodaju nešto što nitko nije kupovao i što nikome nije trebalo: umjetno cvijeće, okrugla špiritna kuhala za kavu sa staklenim poklopcem i piskom, večernje haljine od crnog tila, odore raznih ukinutih nadleštava. Jednostavnije se trgovalo potrebnijim stvarinta: okrajcima crnog provijantskog kruha koji se brzo sušio, prljavim, vlažnim krnjacima šećera i preko cijelog omota prepolovljenim paketićima krdže.

A svom bi tržnicom kružila kakva nevjerojatna prnja, kojoj je cijena rasla kako je išla iz ruke u ruku.

Kočijaš je skrenuo u jednu od uličica odmah uza trg. Straga je sjedalo sunce i upiralo im u leđa. Pred njima su poskakujući tandrkala prazna teretna kola. Dizala su oblake prašine koja se poput bronce žarila na sunčanom zalazu.

Napokon obiđoše kola koja su im smetala. Pojuriše brže. Doktora su iznenadile hrpe starih novina i plakata zderanih s kuća i plotova, razbacanih svuda po kolnicima i nogostupima. Vjetar ih je povlačio u jednu stranu, a kopita, točkovi i noge iz suprotnog smjera vukli ih na drugu.

Ubrzo poslije nekoliko križanja, na uglu dviju ulica, pojavi se dragi dom. Kočija stade.

Juriju Andrejeviču zabrza dah i srce jače zakuca kada, sišavši s kola, priđe ulazu i pozvoni. Zvonce ostade bez odziva. Jurij Andrejevič pozvoni iznova. Kad ni taj pokušaj nije donio promjene, on u kratkim razmacima započe uznemireno i uporno pritiskivati na zvono. Napokon iznutra zaružiše kvakom i lancem, i on u otvoru ulaznih vrata ugleda Antoninu Aleksandrovnu kako

ustranu drži jedno njihovo krilo. Iznenađeni, u prvi se mah oboje ukočiše, pa i ne čuše da su kriknuli. Pridržavana rukom Antonine Aleksandrovne širom rastvorena vrata kao da su predstavljala širom raskriljen zagrljaj, i to ih pokrene iz ukočenosti te se kao sumanuti bace jedno dugome oko vrata. Časak poslije progovoriše upadajući si u riječ.

– Najprije, jeste li svi zdravi?

– Budi miran. Sve je u redu. Pisala sam ti one gluposti. Oprosti. Trebat će razgovarati. Zašto nisi poslao telegram? Sad će Markel uzeti stvari. A, znam, tebe je uznemirilo što Jegorovna nije otvorila vrata? Jegorovna je u selu.

– Smršavila si. Ali kako si mlada i stasita! Samo da kočijaša isplatim.

– Jegorovna je pošla po brašno. Ostale smo otpustili. Sad imamo samo jednu, nova je, ti je ne znaš. Njuša, djevojčurak za Sašu, i više nikoga. Sve smo ih pripremili da dolaziš, svi su nestrpljivi, Gordon, Dudorov, svi.

– Kako je Sašenjka?

– Dobro, hvala Bogu. Samo što se probudio. Da nisi s puta, mogao bi odmah k njemu.

– Tata je kod kuće?

– Zar ti nismo pisali? Od jutra do mraka je u rajonskoj dumi. Predsjednik. Zamisli. Sredio si račun s kočijašem? Markel! Markel!

Uz košaru i kovčeg stajali su nasred nogostupa i zakrčili put, a prolaznici su ih, obilazeći, mjerili od glave do pete, dugo blenuli za kočijom i u široko rastvorenu vežu čekajući što će još biti.

A od vrata je prema mladim gospodarima već trčao Markel u prsluku povrh šarene košulje, s kapom u ruci i u trku uzvikivao:

– Sveci nebeski, nije valjda Juročka? A kako drukčije! Baš on, sokolić! Jurij Andrejevič, sunce naše, nije zaboravio nas, bogomoljne, doputovao svome ognjištu! A, vi? No? Još se niste nagledali? – otresao se na radoznalce. – Prolazite, veleštovani. Bionjače bi mogli izvaliti!

– Zdravo, Markele, daj da se zagrlimo. Stavi kapu, čudače. Što je novo, čime se hvališ? Kako žena, kćeri?

– A šta bi. Narastaju. Zahvaljivam. A novoga – e, doklem si ti tamo vojevao, ni mi, da vidiš, nismo zjake prodavali. Takav smo nered i zbrku digli da bi se i vragu smučilo. Ulice nepometene, krovovi nad glavom nepopravljeni, a u stomacima čisto ko za posta, bez enekcija i kontribucija.

– Ja ću se, Markele, na tebe Juriju Andrejeviču požaliti. Eto, Juročka, tako on uvijek. Ne podnosim to njegovo benavljenje. Sad se sigurno pred tobom trudi, misli da će ti ugoditi. Lukavac je to. Pusti, pusti, Markele, ne pravdaj se. Mutan si ti čovjek, Markele. Vrijeme ti je da se opametiš. Pa ne živiš među piljarima.

Kad je Markel unio stvari u vežu i zatvorio vrata, produži tiho i povjerljivo:

– Antonina Aleksandrovna se ljute – eto, čuo si. I tako stalno. Kažu, ti si, kažu, Markele, sav crn iznutra, gotovo ko čađa u dimnjaku. Sada, kažu, ne malo dijete, sada može i mops, sobno psetance, i oni sa smislom razumijevaju. To,

naravno, tko bi sporio, no, da. Juročka, akoš vjeruj, akoš ne vjeruj, samo su ljudi od znanja knjigu vidjeli, mason nadolazi, sto četrdeset godina je pod kamenom proležala, a sad ja tako mislim, prodali su nas, Juročka, razumiješ, prodali, prodali ni za groš, ni za šuplju paru, ni za lulu duhana. Ne dadu, pogledaj, Antonina Aleksandrovna ni riječ da kažem, opet, vidiš, mašu ručicom.

– Kako da ne mašem. No, dobro, ostavi stvari, Markele, i hvala, možeš ići. Bude li zatrebalo, Jurij će te Andrejevič zvati.

2.

– Odlijepio se najzad, i otkvačio. A ti mu vjeruj samo, vjeruj. Lakrdijašu jednom. Pred ljudima ludu ludira, a ovamo u potaji britvu brusi za svaki slučaj. Samo, nevinašce, još nije odlučio protiv koga.

– Pretjeruješ! Jednostavno je pijan i izigrava budalu, ništa više.

– Onda rni reci kad je trijezan? Ali neka on ide k vragu. Bojim se da Sašenjka opet ne zaspe. Da nisi kakav tifus putem... Ušiju nemaš?

– Vjerujem da nemam. Putovao sam komforno, kao prije rata. Možda da se malo umijem? Tek toliko, na brzinu. Poslije ću temeljitije. Ali kuda? Zašto ne kroz salon? Sad se drugim putem penjete?

– Oh, da! Ti još ništa ne znaš. Tata i ja smo razmišljali i premišljali i nakraju dio prizemlja prepustili Poljoprivrednoj akademiji. Zimi to sami nismo u stanju zagrijati. Pa i gore je previše prostrano. Nudimo im, ali još ne uzimaju. Tu su im znanstveni kabineti, herbariji, zbirke sjemenja. Samo da štakore ne zalegu. Ipak je to – zrnje. Ali sobe do sada uredno održavaju. Po najnovijem to se zove stambeni prostor. Ovamo, ovamo. Kako si nesnalažljiv! Okolo, stražnjim stubištem. Razumiješ? Za mnom, pokazat ću ti.

– Vrlo dobro da ste sobe prepustili. Radio sam u bolnici koja je također bila smještena u plemićkoj vili. Dugački nizovi soba, parket je tu i tamo ostao čitav. Palme u posudama noću su poput sablasti širile svoje krake nad krevetima. Ranjenici, čak i oni što su svašta prošli, plašili su se i u snu kričali. Pogotovo oni načeti, kontudirani. Morali smo to iznesti. Kažem da je u životu imućnih bilo doista nešto bolesno. Tušta i tma nepotrebnoga. Nepotrebno posoblje i nepotrebne sobe u kući, nepotrebna prefinjenost osjećanja i nepotrebne fraze. Jako ste dobro napravili što ste se stisnuli. No, još malo, trebalo bi možda i više.

– Što ti to viri iz tog smotuljka? Ptičji kljun, pačja glava. Kakva divota! Divlji patak! Otkuda? Očima ne vjerujem. U današnje vrijeme to je pravo bogatstvo!

– Dobio sam u vlaku. Duga priča, ispričat ću ti poslije. Šta kažeš, da razmotamo i ostavimo u kuhinji?

– Naravno. Odmah ću dati Njuši da očerupa i očisti. Ove zime predviđaju svakakve užase, glad, studen.

– Da, svuda se o tome govori. Danas sam u vlaku gledao kroz prozor i mislio. Što nam može biti važnije od obiteljskog mira i rada? Sve drugo izmiče

našoj kontroli. Očigledno, mnoge nas teškoće čekaju. Neki se misle spašavati na jugu, na Kavkazu, kušaju prodrijeti nekamo još dalje. To se ne slaže s mojim uvjerenjima. Muškarac mora stisnuti zube i dijeliti sudbinu zavičaja. Za mene je to nedvojbeno. Drugo ste vi. Kako bih volio da vas sačuvam od nevolja, da vas pošaljem na neko sigurnije mjesto, u Finsku, naprimjer. Ali ako mi na svakoj stubi budemo stajali po pola sata, nikad nećemo do vrha.

– Čekaj malo. Ima novost. Još kakva! A ja zaboravila. Došao je Nikolaj Nikolajevič.

– Koji Nikolaj Nikolajevič?

– Stric Kolja.

– Tonja! Nemoguće! Što je njega dovelo?

– Eto, stigao. Iz Švicarske. Okolnim putom, na London, pa preko Finske.

– Tonja! Ti se ne šališ? Vi ste ga vidjeli? Gdje je? Mogu li ga se odmah dokopati, ovog časa?

– Kakva žurba! On je izvan grada, kod nekoga u ljetnikovcu. Obećao je da će se prekosutra vratiti. Jako se promijenio, razočarat ćeš se. Na prolazu se zadržao u Petrogradu i poboljševičio. Tata se svađa s njime do promuklosti. Ali doista, zašto se mi na svakom koraku zaustavljamo? Idemo. I ti si dakle čuo da od budućnosti ništa dobroga, samo muke, pogibelji i nesigurnost?

– I sam tako mislim. Ali, što. Borit ćemo se. Nije svima suđen kraj. Vidjet ćemo kako će drugi.

– Kažu, neće biti drva, bez vode, bez svjetla. Ukinut će novac. Prekinuti opskrbu. I opet smo stali. Idemo. Čuj. Hvale nekakve ravne limene pećice iz radionice na Arbatu. Na novinama možeš objed skuhati. Imam adresu. Trebalo bi kupiti dok ne raznesu.

– Tako je, kupimo, mudrice moja! Ali stric Kolja, stric Kolja! Zamisli! Ne mogu doći k sebi!

– Ja ovako mislim. Da na vrhu odvojimo neki kutak, uselimo se s tatom, Sašenjkom i Njušom, recimo u dvije ili tri sobe, svakako povezane, negdje na kraju kata; i posve se odreći ostalog dijela kuće. Ograditi se od ulice. Takvu željeznu pećicu u srednju sobu, dimovod kroz prozor, pranje, kuhanje, objedovanje, primanje gostiju, sve tu gdje se loži, i što znaš, možda uz Božju pomoć prezimimo.

– Nego kako? Prezimit ćemo, bez sumnje. Pa ti si sve to divno smislila. Sjajna si. Znaš što? Proslavimo tvoj plan. Ispeći ćemo patku i strica Kolju pozvati na proslavu useljenja.

– Izvrsno. Gordona ću zamoliti da donese alkohoi. On to dobiva u nekom laboratoriju. A sad, vidi. To je soba o kojoj ti govorim. Nju sam izabrala. Odobravaš? Ostavi kufer i siđi po košaru. Pored strica i Gordona možemo još pozvati Inokentija i Šuru Slezinger. Nemaš ništa protiv? Nisi valjda zaboravio gdje nam je kupaonica? Uzmi nešto za dezinfekciju. Ja idem do Sašenjke, Njušu ću poslati dolje; i kad budemo spremni, pozvat ću te.

3.

Njemu je najvažnija novost u Moskvi bio taj dječak. Jedva što se Sašenjka rodio, Jurija su Andrejeviča pozvali. Što je mogao znati o sinu?

Već mobiliziran, Jurij je Andrejevič prije polaska otišao u bolnicu da pohodi Tonju. Došao je u vrijeme hranjenja djece. I nisu ga pustili k njoj.

Sjeo je u predsoblje da pričeka. U udaljenom dječjem hodniku, koji je pod kutom vodio prema rodilištu u kojem su ležale majke, oglasio se plačljiv kor od deset, petnaest djetinjih glasova, pa su bolničarke, brzo da im ne prozebu, odnosile materama povijenu novorođenčad na hranjenje; po dvoje pod miškama kao kakve velike zavežljaje iz nekakve kupovine.

– Ua, ua – bez žara, gotovo kao po dužnosti plakale su bebe na istu notu, a samo se jedan glas izdvajao iz tog jednoglasja. I to djetešce kričalo je »ua, ua«, i ono bez izraza kakva trpljenja, ali kao da nije plakalo po dužnosti, nego s nekakvim basovskim namjerno mrgodnim neprijateljstvom.

Jurij Andrejevič već je tada odlučio da sina u tastovu čast nazove Aleksandrom. Po nečemu je umislio da to plače njegov mališ, jer je to bio plač s izrazom što navješćuje budući karakter i sudbinu, plač s bojom glasa koja u sebi nosi i ime dječaka, ime Aleksandar, kako je to sebi zamišljao Jurij Andrejevič.

Nije se prevario. Kasnije se pokazalo da je to stvarno plakao Sašenjka. To je dakle bilo prvo što je saznao o sinu.

Daljnje upoznavanje išlo je preko fotografija koje je u pismima dobivao na bojištu. Na njima je veseo i ljepuškast bucko, velike glave i oštro iscrtane gornje usne, stajao raskoračeno na prostrtu pokrivaču i dizao ručice uvis kao da pleše kazačok. Tada je imao godinu dana i učio se hodati, sada je navršavao drugu i počinjao govoriti.

Jurij Andrejevič digao je kovčeg s poda, otkopčao remene i rastvorio ga na stolu za kartanje pored prozora. Što je bilo u toj sobi ranije? On je nije prepoznavao. Očito, Tonja je iz nje iznijela namještaj ili je iznova preuredila.

Rastvorio je kovčeg da nađe brijaći pribor. Između stupova crkvenog zvonika što se uzdizao upravo pred prozorom pojavio se blještav pun mjesec. Kad je njegova svjetlost pala u kovčeg na složeno rublje, knjige i toaletni pribor, soba sine drukčije i doktor je prepoznade.

To je bila ispražnjena spremnica pokojne Ane Ivanovne. Nekad je ona u nju odlagala slomljene stolove i stolce, nepotrebnu kancelarijsku starež. Ondje je držala porodičnu arhivu, a tu su bile i škrinje u koje bi ljeti dospijevale zimske stvari. Dok je pokojnica živjela, svi su zakuci u sobi bili zatrpani do stropa, i u nju se obično nije ulazilo. Ali za većih praznika, kad se skupljalo mnoštvo djece i kad su im dopuštali da mahnitaju i trče po cijelom katu, otvarali su i tu sobu, a ona su se tu igrala razbojnika, skrivala pod stolovima, maškarala se i garavila nagorjelim plutom.

Neko vrijeme doktor je stajao prisjećajući se svega toga, a onda sišao po košaru.

Dolje u kuhinji Njuša, bojažljiva i zbunjena djevojka, čučeći pred štednjakom čistila je patku nad raširenim listom novina. Na pojavu Jurja Andrejeviča ona s poslom u rukama pocrvenje kao makov cvijet, gipko se uspravi, strese perje s pregače i pozdravivši ponudi pomoć. Ali doktor zahvali i reče da će sam odnijeti košaru.

Jedva je stigao u bivšu spremnicu Ane Ivanovne, kad ga iz dubine druge ili treće sobe pozva žena:

– Možeš, Jura!

On krene Sašenjki.

Sadašnja se dječja soba nalazila u nekadašnjoj Tonjinoj i njegovoj sobi za učenje. Pokazalo se da dječak u krevetiću uopće nije onakav ljepotančić kakvim su ga prikazivale fotografije, ali je zato bio slika i prilika majke Jurija Andrejeviča, pokojne Marije Nikolajevne Živago, zapanjujuća njezina kopija, sličnija joj od bilo kojega sačuvanog njezina portreta.

– To je tata, to je tvoj tata, daj tati ručicu – nagovarala je Antonina Aleksandrovna i spuštala mrežu na krevecu da bi otac lakše obgrlio dječaka i uzeo ga na ruke.

Sašenjka pristade da mu se nepoznati i neobrijani muškarac, koji ga je vjerojatno plašio i odbijao, primakne; i kad se ovaj nagnuo, dječak naglo ustade, uhvati se za majčinu bluzu i zlobno ga iz zamaha pljusne po licu. Vlastita ga smjelost toliko uplaši da se odmah bacio majci u zagrljaj, zario lice u njezina njedra i grčevito zaplakao gorkim i neutješnim dječjim suzama.

– Ah, ah, Sašenjka – korila ga je Antonina Aleksandrovna. – Ne smije se tako. Tata će pomisliti, Saša nije dobar, Saša zločest. Pokaži kako ti ljubiš, poljubi tatu. Ne plači, ne treba plakati, zašto, bedačiću moj?

– Pusti ga, Tonja – molio je doktor. – Ne muči ni njega ni sebe. Znam kakva ti se sada ludost mota po glavi. Misliš, nije to tek tako, to je loš znak. A to je beznačajno. I posve prirodno. Dječak me nikad nije vidio. Sutra kad se priviknemo ni batinom nas nećeš rastaviti.

Ali i sam je izišao iz sobe s lošim slutnjama, kao da su mu sve lađe potonule.

4.

U nekoliko sljedećih dana pokazalo se koliko je zapravo usamljen. Nikoga za to nije krivio. Sam je tako htio, pa je to i dobio.

I prijatelji su postali čudno bezbojni i izgubili sjaj. Ni u jednoga nije ostao njegov svijet, vlastito mišljenje. Bili su puno uvjerljiviji u njegovim uspomenama. Očigledno, ranije ih je precjenjivao.

Dok je sam poredak stvari dopuštao imućnima da luduju i čudače na račun siromašnih, kako je lako bilo uzimati tu ludost kao valjanu i utemeljenu, jednako kao i pravo na nerad, kojim se koristila manjina dok je većina trpjela!

Ali tek što su se niži digli, a povlastice vrhova bile poništene, kako su brzo svi postali bezbojni, kako su se bez žaljenja rastali s nezavisnom mišlju koje ni u koga, očito, nije ni bilo!

Juriju Andrejeviču sada su bili po volji jedino ljudi bez fraze i patetike, žena i tast, i možda još dvojica ili trojica kolega liječnika, samozatajnih radenika.

Večera s patkom i pićem, kao što je bilo predviđeno, održana je drugog ili trećeg dana, kad se već uspio vidjeti sa svim gostima, tako da im to nije bio prvi susret.

U ta već gladna vremena debela je patka bila neviđeno izobilje, ali uz nju je nedostajalo kruha, i to je raskoš glavnoga jela činilo besmislenom, čak je razdraživalo.

Gordon je donio alkohola u čvrsto začepljenoj apotekarskoj staklenci. Alkohol je bio najcjenjenija švercerska roba. Antonina Aleksandrovna nije bočicu puštala iz ruku, prema potrebi u manjim je obrocima vodnila piće nasumce, sad jače, sad slabije. Pokazalo se da je neujednačena mješavina više opijala no što bi to činila ujednačena, pa makar bila i jača. To je također ljutilo.

Najgore je međutim bilo to što večera nije bila u skladu s prilikama. Nije se moglo ni pomisliti da bi u tom času, u susjedstvu još netko tako pio i večerao. Oko njih se sterala nijema, mračna i gladna Moskva. Njezini su dućani bili prazni, a na takve stvari kao što su divljač i votka više se i nije pomišljalo.

Tako se samo pokazivalo da jedino život, koji je nalik na život sredine i u nj se takav utapa bez ostatka, jest pravi život, da izdvojena sreća i nije sreća, kao što patka i votka, po svemu sudeći jedine u gradu, uopće i nisu ni votka ni patka. To je žalostilo više od svega.

A i gosti su navodili na turobna razmišljanja. Gordon je bio zanimljiv dok je teško mislio i izražavao se mračno i nesuvislo. Juriju Andrejeviču bio je najbolji prijatelj. A u gimnaziji svi su ga voljeli.

Ali, po svemu sudeći, sam je sobom postao nezadovoljan i nesretno je počeo popravljati svoju osobu. Poticao je sama sebe, izigravao šaljivčinu, cijelo vrijeme pričao nešto što bi trebalo biti duhovito i često rabio »zanimljivo« i »zabavno«, riječi koje se nisu nalazile u njegovu rječniku, jer Gordon nikada život nije shvaćao kao zabavu.

Prije Dudorovljeva dolaska ispričao je po svom valjda mnijenju smiješnu priču koja je kolala među prijateljima o Dudorovljevoj ženidbi. Jurij je Andrejevič nije znao.

Dakle, Dudorov je bio oženjen otprilike godinu dana, a onda se rastao. Presoljenost cijele zgode bila je u sljedećem.

Dudorova su greškom pobrali u vojsku. Dok je služio i dok se još nesporazum nije razjasnio, on se nakupio kazni zbog nepažnje i nesalutiranja na ulici. Kad su ga napokon oslobodili, još dugo mu je pri susretu s časnicima sama ruka poskakivala uvis, treperilo mu pred očima i svuda mu se privi đale epolete.

U to vrijeme sve mu je išlo naopako, činio je svakojake greške i promašaje. I baš tada desi se da u nekom pristaništu na Volgi upozna dvije djevojke, sestre koje su čekale isti brod, i valjda iz rastresenosti zbog mnogobrojnih vojnika koji su se tuda motali i uspomena na svoje soldačko pozdravljanje, on nije dobro zagledao, nepažnjom se zaljubio i istog časa zaprosio mlađu sestru. – Zabavno, zar ne? – upita Gordon. Ali morade i umuknuti. Iza vrata čuo se glas junaka priče. U sobu uđe Dudorov.

I na njemu se vidjela promjena. Nekad labilni i mušičavi vjetropir postao je sabrani znanstvenik.

Kad su ga kao mladića istjerali iz gimnazije zbog politike, neko je vrijeme lutao po raznim umjetničkim učilištima da bi nakraju pristao uz humanističku obalu. Zaostao za vršnjacima, Dudorov je studije okončao za vrijeme rata, i bio zadržan na katedrama ruske i opće povijesti. Na prvoj je pisao nešto o agrarnoj politici Ivana Groznog, a za drugu proučavao Saint Justa.

O svemu je razgovarao prijazno, tihim, reklo bi se prehlađenim glasom, zanesenjački gledajući u jednu točku, ne spuštajući i ne dižući pogleda, kao što se predavanja drže.

Pri kraju večere, kad se sa svojim zanovijetanjima nametala i Šura Slezinger, a svi i bez toga zagrijano grajali, Inokentij, s kojim je Jurij Andrejevič još iz gimnazije bio na »vi«, upita nekoliko puta:

– Jeste li čitali *Rat i mir* i *Flautu-kičmu*?

Jurij Andrejevič mu je već kazao što o tome misli, ali ga Dudorov u uskipjeloj raspri nije jasno čuo, pa opet upita:

– Jeste li čitali *Flautu-kičmu* i *Čovjeka*?

– Već sam odgovorio, Inokentij. Sami ste krivi što ne slušate. Ali neka vam, reći ću opet. Majakovski mi se uvijek sviđao. Na neki način to je produženje Dostojevskog. Ili možda preciznije, to je lirika koju je napisao netko od njegovih mlađih buntovnika poput Ipolita, Raskoljnikova ili junaka iz *Mladića*. Kakva je to sveobuhvatna snaga talenta! Kako je sve to izrečeno sada, a zauvijek nepomirljivo i izravno! A što je najvažnije, s koliko je hrabroga žara sve to pljusnuto u lice društvu, no istovremeno i negdje puno dalje u prostor!

No pravi gost večeri bio je, naravno, stric. Antonina Aleksandrovna je griješila misleći da je Nikolaj Nikolajevič izvan Moskve. Vratio se u grad istog dana kad je i sinovac prispio. Jurij Andrejevič već ga je susreo dvatriput i uspio se do sita s njime narazgovarati, nahihotati i nagrohotati.

Prvi put našli su se uvečer sivoga i tmurnoga dana. Kiša je rominjala sitnom vodenom prašinom. Jurij Andrejevič obišao je Nikolaja Nikolajeviča u hotelu. Sad se u hotele primalo samo na preporuku gradskih vlasti. Ali Nikolaja Nikolajeviča su svugdje znali. Sačuvalo se starih veza.

Hotel je nalikovao na žutu kuću iz koje se uprava razbježala. Pustoš, zbrka i nered na stubištima i po hodnicima.

U veliki prozor nepospremljene sobe piljio je prostran, tih izbezumljenih dana opustio trg, zastrašujući dotle da se više priviđao kao noćna snomorina no što se zbiljski prostirao pred očima podno hotelskog prozora.

Bio je to iznenađujući, nezaboravan i znakovit susret! Idol njegova djetinjstva, voditelj njegovih mladićkih traženja, živ i utjelovljen opet je stajao pred njim.

Sjedine su Nikolaju Nikolajeviču lijepo pristajale. A široku inozemnu odjeću dobro je nosio. Za svoje godine bio je još vrlo mladolik i zgodan.

Zacijelo, on je mnogo gubio pod pritiskom svega što se zbivalo. Događaji su ga zasjenjivali. Ali Juriju Andrejeviču nije ni padalo na pamet da ga važe takvom vagom.

Divio se miru Nikolaja Nikolajeviča i hladnokrvno šaljivu tonu kojim je raspravljao o političkim temama. Njegova samokontrola prelazila je uobičajene ruske sposobnosti. Po tome je bio došljak. Ta je crta upadala u oči, izgledala staromodno i pobuđivala nelagodu.

Ali ne samo to, nije to ispunjalo prve časove njihova susreta, niti ih nagonilo da se bacaju jedan drugome oko vrata, plaču i da, gubeći dah od uzbuđenja, čestim zastajanjima prekidaju živahnost i plahovitost prvoga razgovora.

Srele su se dvije tvoračke naravi, rođački povezane; pa iako je izronila životom već nadživljena prošlost, iako su navirale uspomene i isplivavale okolnosti što ih je naslagala razdvojenost, čim je krenula riječ o glavnome, o stvarima znanim samo ljudima tvoračkog nagnuća, kako su odjednom iščezle sve druge veze osim te jedne; nije više bilo ni strica ni sinovca, ni razlike u godinama, ostala je samo stihija uz stihiju, energija s energijom, početak i početak.

Nikolaju se Nikolajeviču u posljednih desetak godina nije slučilo da bi o ljepoti stvaranja i biti stvaralačke vokacije razgovarao uz toliko sklada s vlastitim mislima i toliko umjesno kao sada. S druge pak strane nije ni Jurija Andrejeviča baš zapadalo da sluša sudove koji bi bili tako pronicljivo točni i tako poletno zanimljivi kao u toj raspravi.

Malo-malo pa su obojica uzvikivali i hodali po sobi, hvatali se za glavu od nepogrešivosti zajedničkih domišljanja, ili bi odlazili do prozora i šutke bubnjali prstima po staklu, duboko dirnuti potvrdama međusobna razumijevanja.

Tako je bilo pri prvome susretu, ali poslije je doktor nekoliko puta sreo Nikolaja Nikolajeviča u društvu, i tada, među ljudima, on je bio drukčiji, neprepoznatljiv.

U Moskvi se držao gostom, i takvo svoje uvjerenje nije htio mijenjati. Je li pri tome svojim domom vidio Petrograd ili kakvo drugo mjesto, ostalo je nejasno. Laskala mu je uloga političkog pustolova i salonskog šarmera. Možda je umišljao da će i u Moskvi nići politički saloni poput onoga što ga je madame Roland držala u Parizu prije Konventa.

Zalazio je svojim prijateljicama, gostoljubivim stanovnicama tihih moskovskih uličica i zgodno se rugao njima i njihovim muževima zbog zaostalosti i polutanstva, posebice zbog navade da o svemu sude iz svoje žablje perspektive. Sada se kočoperio svojom novinskom načitanošću isto onako kao nekada proskribiranim knjigama ili orfičkim tekstovima.

Pričalo se da je u Švicarskoj ostavio novu mladu strast, nedovršene poslove i nedopisanu knjigu, da će se samo zagnjuriti u ovaj domaći vrtlog, a onda će, izroni li zdrav i čitav, tek što smo ga vidjeli otprhnuti u svoje Alpe.

Bio je za boljševike i često je spominjao dva imena lijevih esera[36] kao svoje istomišljenike: novinara koji je pisao pod imenom Miroška Pomor i publicistkinju Silviju Koteri.

Aleksandar Aleksandrovič čangrizavo mu je prigovarao:

– To je strašno, kamo vi to, Nikolaju Nikolajeviču! Ti vaši Miroški. Kakav mrak! Pa onda ta Lidija Pokori.

– Koteri – popravljao je Nikolaj Nikolajevič. – I – Silvija.

– Baš svejedno. Pokori ili Potpourri, kao da se o riječi radi.

– No ipak, oprostite, Koteri – strpljivo je ustrajavao Nikolaj Nikolajevič. On i Aleksandar Aleksandrovič ovako su otprilike razgovarali:

– Pa o čemu se mi sporimo? Takve je istine jednostavno sramota dokazivati. To je abeceda. Većina je naroda vjekovima živjela nezamislivo. Uzmite bilo koji udžbenik povijesti. Zvalo se to feudalizam i kmetstvo ili kapitalizam i industrijska proizvodnja, u tom je poretku davno uočena jednaka neprirodnost i nepravda, a odavno je pripravljen i prevrat koji će sve te stvari postaviti na svoje mjesto i narod izvesti na svjetlost.

Vi znate da djelomično popravljanje staroga u ovim stvarima ne donosi ništa, njega treba iščupati s korijenom. Možda će to povući za sobom i cijelo zdanje. Pa što? Iz svijesti da to jest strašno nikako ne slijedi da toga neće ni biti? To je samo pitanje vremena. Kako je uopće moguće to nijekati?

– Pa o tome i nije riječ. Zar bih ja o tome? O čem ja govorim? – ljutio se Aleksandar Aleksandrovič, a svađa se razgarala.

– Vaši Potpourri i Miroški, to su ljudi bez savjesti. Govore jedno, a rade drugo. A onda, gdje je tu logika? Nikakve podudarnosti. Ali ne, samo malo, odmah ću vam pokazati.

I započinjao bi tražiti neki časopis s proturječnim člankom, bučno petljati oko ladica pisaćeg stola i galamom poticati vlastitu besjedu.

Aleksandar Aleksandrovič je volio da mu nešto smeta u razgovoru. Tako su dobivala opravdanje njegova neodlučna zastajkivanja i mumljanja. Govorijivost bi mu se razmahala tek kad je štogod izgubljeno tražio; primjerice, sparivao kaljače u polumračnom predsoblju, ili dok je s ručnikom prebačenim preko

[36] Socijalni revolucionari, građanska politička stranka koja se nalazila među pokretačima Oktobarske revolucije. Boljševici su je uništili poslije građanskog rata.

ramena stajao na pragu kupaonice, kad je za stolom dodavao tešku zdjelu, ili dok bi gostima natakao vino.

Jurij Andrejevič s užitkom je slušao tasta. Obožavao je taj poznati otegnuti moskovski govor, s mekim, mrmorenju sličnim računjem Gromekovih.

Gornja usna Aleksandra Aleksandroviča s podstriženim brčićima isticala se nad donjom. Jednako se tako nad njegovim prsima isticala leptir mašna. A između te usnice i leptirice bilo je nečega zajedničkog što je Aleksandra Aleksandroviča činilo ganutljivim i djetinje otvorenim.

Kasno u noć, gotovo pred razlazom gostiju, pojavila se Šura Slezinger. Došla je u jaknici i radničkoj kapi ravno s nekog sastanka i odlučno umarširala u sobu, rukovala se sa svima redom i još u hodu udarila u prijekore i tužbe.

– Zdravo, Tonja. Zdravo, Sanječka. To je podlo, recite samo. Odasvud slušam, došao, sva Moskva o tome bruji, a ja posljednja saznajem. Ali, neka vas vrag nosi. Očito, ne zaslužujem. Gdje je taj dugoočekivani? Dajte da prođem. Zidom ga okružili. No, pa zdravo! Mlada junačino. Pročitala sam. Ništa ne razumijem, ali genijalno jest. To se odmah vidi. Zdravi bili, Nikolaju Nikolajeviču. Odmah se vraćam k tebi, Juročka. S tobom imam velik, poseban razgovor. Zdravo, mladeži. Pa i ti si tu, Gogočka? Guske, guske, ga-ga-ga, bi li jele, da-da-da?

Posljednji usklici odnosili su se na dalekog rođaka Gromekovih, Gogočku, strasnog sljedbenika svega novoga, kojega su zbog gluposti i spremnosti na smijeh zvali Akuljka, a zbog visine i mršavosti – trakavicom.

– A vi ovdje jedete i pijete? Stići ću ja vas odmah. E, moja gospodo. Ništa vi ne znate, pojma nemate. A šta se vani dešava! Kakve se stvari zbivaju! Otiđite na kakav pravi masovni sastanak s istinskim radnicima i s vojnicima od krvi i mesa, ne onima koje izmišljaju po knjigama. I pisnite što o ratu do konačne pobjede. Tamo će vam pokazati konačnu pobjedu! Upravo sam slušala mornara! Juročka, ti bi se izbezumio! Kakva strast! Kakva čestitost!

Šuru su Slezinger nadvikivali. Jedni šumom, drugi drumom, svi su se derali uglas. Ona je sjela k Juriju Andrejeviču, uzela ga za ruku, unijela mu se u lice da bi druge nadglasala, i vikala bezizrazno kao u slušalicu za gluhe:

– Pođi jednom sa mnom, Juročka. Ljude ću ti pokazati. Ti moraš, shvaćaš, moraš kao Antej osjetiti zemlju. Šta si se izbečio? Kao da mi se čudiš? Zar ti ne znaš da sam ja stari ratnik, Juročka, stara bestuževka[37]. Istražni sam zatvor upoznala, na barikadama se borila. Nego! A šta si ti mislio? O, mi da ne znamo naroda! A ja upravo iz njihove mase. Knjižnicu im osnivam.

Ona je već gucnula i očigledno se napila. Ali je i u glavi Jurija Andrejeviča šumilo. Nije ni primijetio kako se Šura Slezinger našla u jednom kutu sobe a on u drugome, na kraju stola. Stajao je i, po svemu sudeći i za sebe posve neočekivano, počeo govoriti. Nije ih uspio od prve stišati.

---

[37] Prema imenu profesora K. N. Bestuževa, osnivača visoke djevojačke škole, otvorene 1878. god.

– Gospodo... Htio bih... Miša! Gogočka!... Šta ćeš, Tonja, kad ne slušaju? Gospodo, samo dvije riječi da vam kažem. Nama dolazi neviđeno dosad, i nečuveno. Prije no što nas sve zaskoči, evo što bih vam poželio. Kada to dođe, neka nam Bog dade da ne izgubimo jedni druge i da ne zagubimo dušu. Gogočka, poslije vičite: bravo! Ja nisam završio. Prestanite pričati po kutovima i pažljivo slušajte.

U trećoj ratnoj godini u narodu se stvorilo uvjerenje da će granica između bojišta i zaleđa prije ili poslije biti zbrisana, a da će more krvi navrijeti prema svima i potopiti zaparložene i u rupe zavučene. Revolucija i jest takav povodanj.

Dok bude trajala, vama će se, kao i nama na ratištu, činiti da je život prestao, da je sve osobno dokrajčeno, da se na svijetu više ništa i ne zbiva, samo ubijanje i umiranje; pa ako doživimo do dnevnika i memoara o tome vremenu, i pročitamo li jednom ta sjećanja, uvjerit ćemo se da smo u ovih pet ili deset godina proživjeli više no drugi u cijelome stoljeću.

Ne znam hoće li se narod sam dići i krenuti u valu ili će sve biti učinjeno u njegovo ime. Događaju takva značenja i ne treba dramske uvjerljivosti. Ja mu i bez nje vjerujem. Bilo bi jednostavno maloumno pretraživati razloge kiklopskih zbivanja. Pa ona ih i nemaju. Samo u kućnim svađama postoji nekakav razvoj, no i u njima, poslije čupanja i razbijanja, nitko više ne zna tko je prvi počeo. A sve zbiljski veliko nema počela kao ni svemir. Ono je tu, nema početka, kao da je oduvijek bilo, ili je doslovce s neba palo.

Ja doista mislim kako je Rusiji suđeno da prva u svjetskom vjekovanju postane carstvom socijalizma. Kad se to dogodi, mi ćemo zadugo ostati omamljeni; pa kad i dođemo k sebi više nećemo biti u stanju vratiti izgubljeno sjećanje. Zaboravit ćemo dio prošlosti, a za nedogođeno nećemo tražiti objašnjenja. Novonastali poredak zateći će nas poput šume na obzorju ili oblaka nad glavom. Odasvud će nas zatvoriti. Ničega drugoga neće biti.

Još je nešto zborio i za to se vrijeme posve otrijeznio. No i dalje je samo napola slušao što se oko njega govori i rastreseno odgovarao. Osjećao je njihovu ljubav prema sebi, ali svejedno nije mogao zatomiti tugu od koje je bio izvan sebe. Na kraju reče:

– Hvala, hvala vam. Ja vidim vaša osjećanja. No ja ih ne zaslužujem. A i ne treba voljeti tako brižno i užurbano, gotovo kao u strahu, da poslije ne bi zatrebalo voljeti još jače.

Svi se nasmijaše i zapljeskaše prihvaćajući njegove riječi kao zgodnu doskočicu, a on nije znao kamo bi se djenuo od slutnje nesreće koja dolazi i svijesti o vlastitoj nemoći u budućnosti, uza svu svoju žudnju za dobrim i svu spremnost na sreću.

Gosti su se razilazili. Lica su svima bila obješena od umora. Zijevanje im je kočilo i razmicalo čeljusti čineći ih sličnim konjima.

Dok su se opraštali, netko je razmaknuo zavjesu i rastvorio prozor. Pomaljalo se žućkasto praskozorje i mokro nebo u prljavim zemljanograhorastim obiacima.

– Izgleda da je i nevremena bilo dok smo mi brbljali – reče netko.

– Mene je kiša uhvatila kad sam dolazila. Jedva sam utekla – potvrdi Šura Slezinger.

Na pustoj i mračnoj ulici zadržalo se još kljuckanje kapljica sa stabala između nametljiva cvrkutanja pokislih vrabaca.

Prolomi se munja kao da je netko plugom rastegnuo brazdu preko cijeloga neba, i sve utihnu. Iza toga grmnuše četiri jaka zaostala udarca kao kad se ujesen izvrnu veliki krumpiri iz prhke lopatom razgrnute gredice.

Grom propuhne prašnu zadimljenu sobu. Odjednom su poput čestica elektriciteta postali oćutljivi i sastavni dijelovi samoga postojanja, voda i zrak, čežnja za radošću, zemlja i nebo.

Ulicu ispuniše glasovi gostiju u odlasku. Nastavljali su raspravljati isto onako bučno kao malo prije u kući. Glasovi su se udaljavali, postupno tihnuli i utihnuli.

– Kako je kasno – reče Jurij Andrejevič. – Pođimo spavati. Od svih ljudi na svijetu volim samo tebe i tatu.

5.

Prošao je kolovoz, dolazio i kraj rujna. Nadnosilo se ono neumitno. Primicala se zima, a ljudskom pak okruženju sve ono što je bilo nalik na zimsku obamrlost, pretkazivano već, koje se pronosilo zrakom i svima bilo na usnama.

Trebalo se pripraviti za studen, nabaviti hranu i drva. Ali u vrijeme pobjede materijalizma materija se pretvorila u pojam, hranu i drva zamjenjivalo je prehrambeno i ogrjevno pitanje.

U gradovima su ljudi bili nemoćni poput djece pred nadolazećim nepoznatim, koje je na svom putu rušilo postojeće navike i iza sebe ostavljalo pustoš, iako je i samo bilo čedom grada i djelom građana.

Svuda se obmanjivalo i praznoslovilo. Svakodnevica je šepesala, koprcala se i hramala po nekoj još staroj navici. Ali doktor je život vidio neuljepšanim. Da je taj život osuđen, bilo mu je bjelodano. Znao je da je njemu i njegovoj sredini određena propast. Očekivale su ih nevolje, čak možda i pogibija. Vrijeme koje im je preostalo kopnjelo je naočigled.

Da nije bilo životnih briga, rada i skrbi, skrenuo bi. Žena, dijete i potreba da zaradi novac bili su spas – nužan, smirujući, uobičajen život u poslu i obilaženju bolesnika.

Shvaćao je da je patuljak pred čudovišnim kolosom budućega; bojao ga se i volio to buduće, u potaji se njime ponosio, ali i posljednji put, kao na rastanku, žudnim okom nadahnuća gledao oblake i stabla, ljude što idu ulicom, veliki, nesrećom pogođeni ruski grad, i bio je gotov i sebe prinijeti na žrtvu da bi postalo bolje, ali ništa nije mogao.

To nebo i prolaznike najčešće je viđao sa sredine ulice, dok je prolazio Arbatom kod apoteke ruskog liječničkog društva, na uglu Starokonjušničke.

Iznova je radio u svojoj staroj bolnici. Po navadi ona se i dalje zvala Krestovozdviženska, iako općine s tim imenom više nije bilo. Odgovarajućeg imena bolnici još nisu smislili.

U njoj je već počelo dijeljenje. Umjerenima, koji su doktora nervirali svojom tupoglavošću, on se činio opasnim; ljudima pak koji su politički daleko odmakli bio je premalo crven. Osjećao je da ne pripada ni onamo ni ovamo, s jedne se obale otisnuo, a na drugu nije pristao.

Uz njegove redovite poslove ravnatelj bolnice povjerio mu je brigu nad općom statističkom kartotekom. Kolikih se anketa, otpusnih pisama i obrazaca nije nagledao, kakvih sve narudžbenica napopunjavao! Smrtnost, porast oboljenja, imovno stanje zaposlenih, razina njihove građanske svijesti i stupanj sudjelovanja na izborima, nepodmirene potrebe u ogrjevu, hrani, lijekovima, sve to zanimalo je centralnu statističku upravu, na sve se tražilo odgovor.

Svime time doktor se bavio u ordinaciji za svojim starim stolom pokraj prozora. Spartani papir raznih tabela i obrazaca u hrpama je ležao pred njim odgurnut ustranu. Kadikad, između povremenih bilježaka za medicinske radove, on je ondje pisao i svoju *Igru ljudi*, mračni dnevnik ili kroniku tih dana, koja se sastojala od proze, stihova i koječega drugoga, što je sve bilo pobuđeno spoznajom da je polovica ljudi prestala biti ono što je bila, a neizvjesno je i kako će ta igra završiti.

Svijetla, sunčana ordinacija, s bijelo obojenim zidovima, bila je preplavljena žutim svjetlom zlatne jeseni, kakvo su donosili dani poslije Velike Gospe, kada su počinjali stezati prvi jutarnji mrazovi, a šarenilom i blistavilom već prorijeđenih šumaraka letjele su zimske sjenice i svrake. Za takvih dana nebo se izvija u beskrajne visine, a prozračni sloj zraka između njega i zemlje zapljuskuje ledenom tamnomodrom prozirnošću sa sjevera. Uokolo sve postaje vidljivije i čujnije. Prostor propušta zvuk zaleđenom zvonkošću, jasno i odsječno. Prostranstva se pročišćavaju kao da otvaraju pogled kroz sav život za mnoge godine unaprijed. Sva bi ta razrijeđenost bila nepodnošljiva da nije bila toliko kratkotrajna i da nije dolazila na koncu kratka jesenjeg dana, na pragu ranih sumračja.

Takva svjetlost obasjavala je ordinaciju, svjetlost jesenjega sunca u ranu zalazu, sočna, staklasta i vodenkasta kao zrela kisela jabuka.

Doktor je sjedio za stolom, umakao pero u tintu, razmišljao i pisao, a pokraj velikih prozora ordinacije prolijetale su neke tihe ptice, ubacivale u sobu svoje bešumne sjene, po doktorovim rukama u pokretu, po stolu s obrascima, po podu i zidovima, i jednako bešumno iščezavale iz sobe.

– Opada klen – reče prosektor pri ulasku, nekad zbijen muškarac, na kojem je koža od mršavosti sada vrećasto visjela. – Zalijevali ga pljuskovi, čupali vjetrovi i nisu mu mogli na kraj. A što čini samo jedan mraz!

Doktor podiže glavu. Doista, tajanstvene ptice što su promicale uz prozore sad su bile oprljeni listovi klena, koji su lelujali zrakom i u skovrčanim narančastim zvijezdama padali ukoso od stabala po bolničkom travnjaku.

– Jeste li okna oblijepili? – upita prosektor.

– Ne – odvrati Jurij Andrejevič i nastavi pisati.

– Kako? Vrijeme je.

Zaokupljen pisanjem, Jurij Andrejevič ne odgovori.

– E, nema Tarasjuka – nastavi prosektor. – Zlatan je to bio čovjek. I cipele će popraviti. I sat. I sve učiniti. I sve će na svijetu nabaviti. A oblijepiti je vrijeme. Nema druge, morate sami.

– Nema se čime.

– Napravite. Evo recepta. – Prosektor objasni da masu treba smiješati iz ulja i krede. – Uostalom, eto vam. Ja vam samo smetam.

Otiđe drugom prozoru i prihvati se svojih bočica i preparata. Smrkavalo se. Za koji čas on se opet javi:

– Upropaštavate vid. Već je mračno. A svjetla ne daju. Hajdemo kući.

– Još bih malo radio. Dvadesetak minuta.

– Njegova žena ovdje je bolničarka.

– Čija?

– Tarasjukova.

– Znam.

– A on, gdje je, to se ne zna. Skiće nekud svijetom. Ljetos ju je dvaput obišao. I u bolnicu navratio. Sad je negdje na selu. Gradi novi život. On vam je od onih vojnika boljševika koje srećete po trgovima i vlakovima. A znate li u čem je objašnjenje? Baš za Tarasjuka? Čujte. Majstor za sve. Nije u stanju napraviti loše. Čega se prihvati, to je urađeno. Isto je bilo i s ratovanjem. Naučio ga kao svaki drugi zanat. Postao je izvrstan strijelac. Iz rova, potajice. Oči, ruka – sve prvorazredno! Sva odličja nisu mu za hrabrost, nego za nepogrešivo pucanje. Svaki mu posao prijeđe u strast. Zavolio je i ratnički. Shvatio da je oružje sila, ističe ga. Pa poželio da i sam postane sila. Naoružan čovjek, to više nije jednostavno čovjek. U stara su vremena takvi strijelci išli u hajduke. Otmi mu sad pušku, probaj. Najednom stiže poklik: »Okreni bajunetu« i tako dalje. I okrenuo je. To je sve. Sav marksizam.

– I to najistinskiji, iz samoga života. A da što ste mislili?

Prosektor je otišao do svoga podoknika i prebirao po epruvetama. Zatim upita:

– Kako je s pećarom?

– Hvala što ste ga preporučili. Prezanimljiv čovjek. Cijeli smo sat raspravljali o Hegelu i Benedettu Croceu.

– Kako drukčije! S doktorom filozofije heidelberškog sveučilišta. A pećica?

– Ne spominjite.

– Dimi?

– Ne može gore.

– Cijevi nije valjano izveo. Trebalo je kroz peć, a on vjerojatno kroz prozorčić ispustio.

– I jest u kaljevu peć ubacio. A ipak dimi.

– Znači dimovod nije pogodio, našao se u ventilacijskom kanalu. Na propuhu. E, nema Tarasjuka! A vi pretrpite malo. Ni Moskva nije podignuta u jednom danu. Pećicu ložiti, kao da je to glasovir svirati. Treba naučiti. Drva ste nabavili?

– A gdje da ih tražim?

– Poslat ću vam ja mežnara. Krade drva. Od plotova pravi ogrjev. Ali, upozoravam. Treba se cjenkati. Skup je. Ili, možda ipak babu-tamaniteljicu.

Spustili su se do porte, obukli i izišli na ulicu.

– Zašto tamaniteljicu?[38] – upita doktor. – Nemamo stjenica.

– Tko govori o stjenicama? Ja o Janku, vi o Marku. Nisu stjenice, nego drva. Kod nje vam je sve komercijalno postavljeno. Šume i kuće kupuje i ruši u ogrjev. Ozbiljan liferant. Pazite, mrak je, da se ne spotaknete. Ovuda sam ranije mogao proći zavezanih očiju. Svaki sam kamičak znao. Pravi mještanin. Ali otkad ograde ruše, ni raširenih očiju ništa ne prepoznajem, kao u tuđem gradu. No kakvih se kutaka zato otkrilo! Ampirskih kućica u grmlju, okruglih vrtnih stolova, klupica natrulih. Ovih dana prolazim uz jednu takvu pustolinu na križanju triju ulica. Gledam, stogodišnja starica štapom čeprka po zemlji. »Bogdaj, bako«, govorim. »Crve za ribičiju kopaš?« Naravno, šalim se. A ona najozbiljnije: »Ne, dragoviću – šampinjone.« I doista, u gradu je postalo kao u šumi. Vonja po trulom lišću i gljivama.

– Znam to mjesto. Između Srebrenog i Molčanovke, zar ne? Tamo mi se obično događaju neočekivane stvari. Ili sretnem nekoga koga dvadeset godina nisam vidio ili štogod nađem. A priča se da tamo i robe. Nije čudno. Mjesto je kao na propuhu. Prava mreža prolaza prema jazbinama oko Smolenskog. Očiste, ogole, a ti im poslije soli na rep stavi.

– A fenjeri slabo svijetle. Ne zovu modrice bez razloga fenjerima. Začas ih nabiješ.

6.

Doista, na tom su se mjestu doktoru događale svakojake neobičnosti. Jedne mrkle i hladne večeri u kasnu jesen, nešto prije listopadskih borbi, on je na tome istome uglu natrapao na čovjeka koji se bez svijesti upopriječio preko nogostupa. Ležao je raširenih ruku, glavu priklonio prema kamenom stupu, a noge izbacio na kolnik. Čovjek je s vremena na vrijeme slabašno ječao. Na glasne doktorove upite kojima ga je pokušavao osvijestiti promrmljao bi nešto nesuvislo i opet gubio svijest. Imao je krvavu i razbijenu glavu, ali je doktor u letimičnom pregledu utvrdio da su kosti ostale cijele. Čovjek je očito bio žrtva razbojstva.

---

[38] Neprevediva igra s dvostrukim značenjem po obliku iste ruske riječi – *moril'ščica.* Označava ženu koja se bavi tamanjenjem gamadi (deratizacijom), ali i ženu koja se profesionalno bavi prepariranjem drva prije bojenja.

»Taška. Taška« – prošaptao je dvatriput.

Iz nedaleke arbatske apoteke doktor je telefonom pozvao kočijaša raspoređena kod Krestovozdviženske i nepoznatoga odvezao u bolnicu.

Ispalo je da je je to bio poznati politički djelatnik. Doktor ga je izliječio i u njemu stekao pokrovitelja koji ga je godinama izvlačio iz mnogih nesporazuma u vrijeme puna nepovjerenja i sumnjičenja.

7.

Bila je nedjelja. Doktor je bio slobodan. Nije morao u bolnicu. U Sivcevom su se za zimu smjestili u tri sobe, kako je to savjetovala Antonina Aleksandrovna.

Dan je bio siv i smrknut, hladan, vjetrovit, s niskim snježnim oblacima. Već su s jutra naložili. Počelo je dimiti. Antonina Aleksandrovna, koja nije imala pojma o loženju, davala je Njuši smušene i krive savjete, dok se ova mučila sa sirovim drvima koja nikako da se razgore. Videći u čemu je stvar i znajući što bi trebalo učiniti, doktor se pokuša uplesti, ali ga žena nježno uze za ramena i otpravi iz sobe riječima:

– Pokupi se, molim te. Kad čovjeku glava puca i ne zna kud bi krenuo, ti baš onda nađeš zanovijetati. Kako ne shvaćaš da tvoje priče dolijevaju samo ulja na vatru.

– O, ulja, Tonjice, to bi bilo sjajno! Pećica bi u mahu planula. Ali, ne lezi vraže, ni ulja ni vatre.

– Ni kalamburima nije mjesta. Shvati, dođe vrijeme, kad nikome nije do njih.

Neuspjelo je loženje pokvarilo nedjeljne planove. Svi su mislili da će do mraka obaviti nužne poslove, a uvečer biti slobodni, ali sve se izjalovilo. Zakasnio je objed, onda je poneko htio tople vode da opere kosu, a javilo se i drugih želja.

Ubrzo se od dima nije dalo disati. Snažan ga je vjetar vraćao u sobu. U njoj se skupio oblak crne čađi poput kakva čudovišta iz bajke u neprohodnoj šumi.

Jurij Andrejevič sve ih razagna u susjedne sobe i otvori okance za prozračivanje. Polovicu drva izbacio je iz peći, a preostala proloži triješćem i brezovom korom za potpalu.

Kroz okance navali hladan zrak. Prozorska zavjesa zaleluja i podiže se uvis. S pisaćeg stola sletješe neki papiri. Vjetar zalupi nekakvim vratima i vrteći se po zakucima, stade za ostacima dima juriti poput mačke za mišem.

Razgorjela drva planuše i zapraskaše. Limena se pećica zahliknu plamenom. Nalik na mrlje sušičava crvenila po njoj zarumenješe kolobari usijanja. Dim se u prostoriji prorijedio, pa zatim posve nestao.

U sobi postade svjetlije. Prozori, koje je Jurij Andrejevič oblijepio po prosektorovom naputku, zasuziše. U valu se razlijevao topao i mastan vonj ljepila. Sitno cijepana drva, uz peć poslagana da bi se prosušila, zamirisaše:

gorkom gareži jelove kore koja grebe u grlu i pahom sirove jasikovine, svježim poput kolonjske vode.

Silovito, kao malo prije zrak kroz okance, u sobu upade Nikolaj Nikolajevič s viješću:

– Na ulicama je bitka. Tuku se kadeti koji podržavaju Privremenu vladu i vojnici garnizona koji stoje iza boljševika. Okršaji gotovo na svakom koraku, ustaničkim žarištima nema broja. Na putu ovamo upao sam dva ili tri puta u nepriliku, jednom na uglu Velike Dmitrovke, a drugiput kod Nikitinskih vrata. Izravna puta više nema, treba se probijati zaobilazno. Hitro, Jura! Oblači se da idemo. To treba vidjeti. To je povijest. To biva tek jednom u životu.

No brbljao je sam gotovo dva sata, onda su sjeli ručati; a kad se spremao kući i za sobom povukao i doktora, spriječi ih Gordonov dolazak. Uletio je isto kao i Nikolaj Nikolajevič s istim vijestima.

Ali događaji su u međuvremenu išli i dalje. Bilo je novih pojedinosti. Gordon je govorio o pojačanoj pucnjavi i ubijenim prolaznicima, koje je slučajno dohvatio zalutali metak. Po njegovim riječima kretanje je gradom prestalo. Čudom se provukao do njih, ali se put natrag za njegovim leđima zatvorio.

Nikolaj Nikolajevič nije slušao i pokušao je nos promoliti na ulicu, ali već se za minutu vratio. Reče da iz ulice nema izlaza, njome zvižde meci koji s uglova odbijaju komadiće cigle i žbuke. Na ulici ni žive duše, pločnik je zamro.

Tih su dana Sašenjku prehladili.

– Stoput sam govorio da dijete ne prinosite toploj peći – ljutio sc Jurij Andrejevič. – Pregrijano je deseterostruko štetnije od hladnoće.

Sašenjka je obolio na grlu i dobio veliku vrućicu. Držao ga je neobičan i neshvatljiv strah od mučnine i povraćanja koji su mu se svakog časa pričinjali.

Gurao je od sebe ruku Jurija Andrejeviča s laringoskopom ne dopuštajući da mu ga stavi u grlo, zatvarao usta, vikao i davio se. Sva navaljivanja i prijetnje ostadoše bez rezultata. Iznenada, u neoprezu Sašenjka široko i slatko zijevne; i, kao da je to čekao, doktor mu hitro gurne žličicu u usta, pritisne njome jezik i ugleda tamnocrven grkljan i zagnojene otečene krajnike. Njihov izgled uznemiri Jurija Andrejeviča.

Malo poslije na sličan mu je način uspjelo sinu uzeti i bris. Aleksandar Aleksandrovič imao je vlastiti mikroskop. Na njemu Jurij Andrejevič jedva jedvice sam napravi analizu. Nasreću, nije bila difterija.

Treće noći međutim Sašenjku uhvati napad lažne difterije. Gorio je i ostajao bez zraka. Jurij Andrejevič, nesposoban da ga izbavi muka, nije mogao gledati jadno dijete. Antonini se Aleksandovnoj činilo da joj sinčić umire. Uzimali su ga u naručje, nosili po sobi i od toga mu je bivalo lakše.

Za njegovo liječenje trebalo je doći do mlijeka, mineralne vode ili sode. Ulične borbe trajale su punom žestinom. Paljba, čak i topnička, ni časa nije jenjavala. Da se uz opasnost po život i odvažio provući kroz područje kojim se

pucalo, Jurij Andrejevič ni iza vatrene crte ne bi susreo ništa više života jer je u cijelome gradu, dok se prilike ne promijene, sve zamrlo.

A to se već naziralo. Sa svih strana dolazile su glasine da radnici prevaguju. Tukle su se još pojedine nepovezane grupice kadeta koje su pogubile vezu sa svojim zapovjedništvom.

Četvrt Sivceva spadala je u djelokrug vojničkih jedinica koje su od Dorogomilova pritiskivale prema centru. Vojnici s njemačkog ratišta i radnički momčići, sjedeći u rovu iskopanom na ulici, već su upoznali žitelje okolnih kuća i susjedski im dobacivali kad bi koji provirio na vrata ili se odvažio na ulicu. U tom dijelu grad se pokretao.

Tada se Gordon i Nikolaj Nikolajevič oslobodiše trodnevnog ropstva u koje su zaglavili kod Živaga. Juriju Andrejeviču bilo je drago što su se našli tu u vrijeme Sašenjkine bolesti, a Antonina Aleksandrovna im je opraštala zbrku koju su stvarali u općoj pometnji. U znak zahvalnosti za gostoprimstvo obojica su držala svojom obavezom da domaćine zabavljaju neprestanim razgovorima, a Jurij se Andrejevič toliko umorio od trodnevnog prelijevanja iz šupljega u prazno da je jedva dočekao rastanak.

8.

Sretno su dospjeli svojim domovima, iako se pokazalo da su priče o općem smirivanju bile peuranjene. Na mnogim mjestima borbe su nastavljene, nekim se dijelovima grada nije smjelo proći, pa doktor nije mogao do bolnice, koje se već zaželio i gdje su mu u ordinaciji ostale znanstvene bilješke i njegova *Igra*.

Samo unutar najbližega susjedstva ljudi su ujutro izlazili iz kuća po kruh, zaustavljali prolaznike koji bi u bocama nosili mlijeko i užagreno pitali gdje su ga pronašli.

Ponekad bi iznova pripucalo cijelim gradom, pa bi se ljudi opet razbježali. Svi su pogađali da među protivnicima teku nekakvi pregovori i da se njihov uspjeh ili neuspjeh odražava u snažnijoj ili slabijoj šrapnelskoj paljbi.

Negdje pri kraju onog starog oktobra, oko deset uvečer Jurij je Andrejevič brzo grabio ulicom idući bez posebna razloga kolegi koji je stanovao u blizini. Kraj, inače vrlo prometan, postao je maloljudan. Prolaznika – tek pokoji.

Jurij Andrejevič išao je brzo. Pršio je rijedak, prvi snijeg nošen jakim, sve jačim vjetrom, koji se pred očima Jurija Andrejeviča prometao u snježnu buru.

Jurij Andrejevič upravo je skrenuo iz jedne uličice u drugu i već zaboravio brojiti ta skretanja, kad iznenada navali gustgustijan snijeg i započe bjesnjeti vijavica, ona vijavica koja poljem fijuče široko, a u gradu se koprca tijesnim ćorsokakom kao izgubljena.

Nešto slično zbivalo se u duhovnom okolišu i u fizičkom, blizu i daleko, na zemlji i u zraku. Negdje s rijetkih otočića tutnjile su posljednje salve slomljenoga otpora. Negdje na obzorju iskakali su i rasprskavali se mjehuri slabašna rumenila ugašenih požara. A slične kolutove i vrtloge gonila je i

kovrčala vijavica dimeći se po mokrim kolnicima i pločnikom pod nogama Jurija Andrejeviča.

Na jednom raskrižju s povikom »posljednje vijesti!« preteče ga dječak koji je pod rukom nosio velik svežanj svježe tiskanih listova.

– Ne treba kusur – odbi doktor. Dječak s mukom odlijepi list s vlažnog kupa, tutne ga doktoru u ruke i nestade u mećavi, munjevito kao što je iz nje i izronio.

Doktor se primakne uličnoj svjetiljci koja je gorjela na dva koraka od njega da bi bez odlaganja preletio glavno.

Posebno izdanje, tiskano samo s jedne strane, donosilo je priopćenje iz Petrograda o sastavljanju Savjeta narodnih komesara, uspostavljanju sovjetske vlasti u Rusiji i uvođenju diktature proletarijata. Dalje su slijedili prvi dekreti nove vlasti i razne vijesti primljene telegrafom i telefonom.

Vijavica ga je šibala preko očiju i sivom šuštavom solikom prekrivala novinske retke. Ali nije to priječilo njegovo čitanje. Veličina i svevremenost trenutka potresli su ga i nisu mu dali da se pribere.

Da bi dočitao priopćenje, osvrnuo se za kakvim osvijetljenim a od snijega zaštićenim mjestom. Ispalo je da se opet našao na svome začaranom križanju, na uglu Srebrenoga i Molčanovke, blizu ulaza u veliku četverokatnicu sa staklenim vratima i prostranom osvijetljenom vežom.

Doktor je ušao i u njezinoj se dubini pod električnom svjetiljkom zadubio u vijesti.

Odozgo, nad njegovom glavom javiše se koraci. Netko se spuštao stubištem, zastajkivao kao da je neodlučan. Doista, taj što je silazio najednom se predomislio, okrenuo se i ustrčao gore. Negdje se otvoriše vrata i van su hrupila dva glasa, jekom toliko iskrivljena da se nije razaznavalo jesu li muški ili ženski. Vrata lupiše, i onaj je sada mnogo odlučnije strčavao.

Zadubljen u čitanje, Jurij Andrejevič nije pomišljao da pogled svrne prema strancu. Ali našavši se u trku prema dolje, ovaj se naglo zaustavi. Jurij Andrejevič podiže glavu.

Pred njim je stajao mladić od kakvih osamnaest godina u krutoj jelenjoj bundi s krznom izvana, kako se to nosi u Sibiru, i istoj takvoj krznenoj kapi. Mladac je bio crnomanjast s uskim kirgiskim očima. U njegovu licu bilo je nešto aristokratsko, neka živahna iskra, neka diskretna profinjenost, koja se čini da je prispjela izdaleka, a imaju je ljudi miješane krvi.

Mladić se očito zabunio, Jurija Andrejeviča zamijenio je s nekim drugim. S bojažljivim je ustezanjem gledao u nj kao da zna tko je, samo se ne usuđuje da ga nagovori. Da bi otklonio nesporazum, Jurij ga Andrejevič odmjeri svisoka ne pokazujući želje za razgovorom.

Mladić se zbuni i bez riječi pođe prema izlazu. Ondje se još jednom osvrnuo, otvorio teška rasklimana vrata i, izišavši na ulicu, uz širopot ih zalupio.

Za desetak minuta krene i Jurij Andrejevič. Zaboravio je mladića i kolegu kojem se uputio. Pod dojmom pročitanoga pođe kući. Putom međutim druga

jedna stvar, obična, ali u te dane neizmjeriva značenja, privuče i zaokupi njegovu pažnju.

Nedaleko od kuće u mraku je nabasao na veliku hrpu dasaka i brvana upopriječenih preko nogostupa. U ulici je bila neka ustanova kojoj su vjerojatno dovezli sljedovanje ogrjeva od kakve srušene periferijske brvnare. Brvna nisu složili u dvorište, već njima zakrčili dio nlice. Tu je gomilu čuvao naoružan stražar, koji je šetao dvorištem izlazeći povremeno i na ulicu.

Bez razmišljanja Jurij Andrejevič ulovi časak kad je stražar zakrenuo u dvorište, a zamah vjetra zavitlao gust oblak pahuljica. Prišao je gomili brvana sa strane u sjeni, jer do nje nije dopiralo svjetlo kandelabra, i opreznim razmicanjem oslobodio sa samog dna težak trupac. S mukom ga izvukavši ispod hrpe i uprtivši na rame, on više nije osjećao njegovu težinu (svoje breme nije teško) i kradom, zaklonjen zidovima u sjeni, dovuče ga do Sivceva.

U pravi čas, jer drva su kod kuće bila na izmaku. Trupac raspiliše i od njega dobiše cijelo brdo cjepaka. Jurij Andrejevič je čučao uz peć i ložio. Šuteći je gledao u vratašca koja su poigravala i zveckala. Aleksandar Aleksandrovič privuče naslonjač do peći i sjede da se grije. Jurij Andrejevič izvuče iz bočnog džepa novine i pruži ih tastu s riječima:

– Pogledajte. Pročitajte.

Ne mijenjajući položaj, malim je žaračem podjarivao drva u peći i glasno razgovarao sam sa sobom.

– Kakva sjajna kirurgija! Zgrabiti i jednim potezom znalački izrezati stare smrdljive čirove! Jednostavna, bez okolišanja izrečena presuda vječitoj nepravdi, svikloj da se pred njom ponižava, da joj se dodvorava i da se pred njom kleči. A u tome da je sve izvedeno bez bojazni ima nešto odavna poznato i blisko u nacionalnom smislu. Nešto od Puškinova bespogovornog lučonoštva ili Tolstojeve nedvojbene vjernosti činjenicama.

– Puškinova? Što si kazao? Pričekaj. Odmah sam gotov. Ne mogu ja čitati i slušati – prekidao je zeta Aleksandar Aleksandrovič, pogrešno misleći kako se Jurij Andrejevič, govoreći sebi u bradu, obraća njemu.

– A u čemu je genijalnost? Kad bi nekome dali u zadaću da načini novi svijet i započne novo brojenje vremena, on bi zasigurno tražio da mu se najprije raščisti prikladno mjesto. Čekao bi da prvo svrše stara stoljeća; a prije no što bi započeo s gradnjom novih, trebao bi mu okrugao datum, crveno u kalendaru, neispisana stranica.

A ovdje, izvolite. To neviđeno, to čudo povijesti, to otkrivenje dahnuto je u samo središte nepomućene svakodnevice, bez obzira na njezin tok. Ono nije krenulo od početka, nego iz sredine, bez unaprijed utvrđenih rokova, u prve dane koji su naišli, u vrijeme najjačeg tramvajskog prometa u gradu. To je najgenijalnije. Tako nezgodno i nepravodobno stiže samo ono najveće.

9.

Počela je zima kakvu su i predviđali. Nije još plašila kao one dvije što će za njom doći, no već je bila od njihove sorte, mračna, gladna i hladna, sva u lomljenju poznatoga i pregradnji samih osnova postojanja, sva u neljudskim naporima da se uhvati za život na izmaku.

Bile su tri uzastopne tako strašne zime; a sve što se danas čini da se zbivalo od sedamnaeste na osamnaestu godinu moguće je da se stvarno događalo i kasnije. Te zime što su slijedile jedna za drugom slile su se u jednu i teško ih je razlikovati.

Stari život i novi poredak još se nisu usuglasili. Među njima nije bilo onako žestoke mržnje kakva će se javiti za godinu dana, u vrijeme građanskog rata, ali nije bilo ni povezanosti. Bile su to posebne strane, nasuprotno postavljene, nesposobne da prate jedna drugu.

Posvuda su birali novu vlast: po kućama, u organizacijama, na poslu, u javnim ustanovama. Vodstva su se mijenjala. Svuda su postavljali komesare s neograničenom moći, ljude jake volje, u crnim kožnatim kaputima, s ovlastima prisile i revolverima, često neobrijane, a još češće neispavane.

Oni su dobro poznavali soj malograđanina, onog srednjeg vlasnika malih državnih dionica i udvoričkog filistra, i s njim su razgovarali uz mefistofelski smiješak, kao s uhvaćenim džeparom.

Ti su ljudi upravljali svime po svome programu, i poduzeće za poduzećem, organizacija za organizacijom postajali su boljševički.

Krestovozdviženska bolnica sada se zvala Druga reorganizirana. U njoj su se zbile promjene. Dijelu su osoblja otkazali, a mnogi su i sami otišli ocjenjujući da im se ne isplati raditi. To su bili dobro plaćeni liječnici s mondenom klijentelom, miljenici društvene kreme, frazeri i hvalisavci. Svoj sebični odlazak nisu propuštali prikazati kao demonstrativan građanski otpor, a prema onima koji su ostali izražavali su prezir i gotovo ih bojkotirali. Među prezrenima koji su ostali bio je i Živago.

Uvečer bi između muža i žene potekli razgovori poput ovoga:

– U srijedu ne zaboravi otići do podruma liječničkog društva po smrznuti krumpir. Tamo su dvije vreće. Javit ću kad točno prestajem raditi, da ti pomognem. Moramo udvoje, na sanjkama.

– Dobro. Stići će se, Juročka. Trebalo bi leći. Kasno je. Na sve ionako ne možeš dospjeti. Moraš se odmoriti.

– Širi se epidemija. Opća iznurenost slabi otpornost. Tebe i tatu strašno je i pogledati. Treba nešto učiniti. Ali što zapravo? Mi se premalo čuvamo. Treba biti pažljiviji. Slušaj. Ne spavaš?

– Ne.

– Za sebe se ne bojim, ja sam žilav; ali ako bi me ipak dohvatilo, molim te, ne pravi gluposti i ne ostavljaj me kod kuće. Istog časa u bolnicu.

– Što ti je, Juročka! Bog s tobom. Čemu zazivati nesreću?

– Zapamti, više nema ni poštenih ni prijatelja. Pogotovo znanaca. Ako bi se što dogodilo, možeš se osloniti jedino na Pičužkina. Naravno, ukoliko se i sam izvuče. Ne spavaš?

– Ne.

– Sami su, prokletnici, pobjegli za punijom zdjelom, i sad bi još da im je to bio i moralan čin, principijelnost. Susreću, jedva ruku pruže. »Vi za njih radite?« I dižu obrve. »Radim« – kažem – » i ne zamjerite: ja se ponosim našom neimaštinom, a ljude koji su nam njome ukazali čast ja cijenim.«

10.

Većini je zadugo jedina hrana postala kuhana prekrupa i juha od sleđevih glava. Tijelo haringe u pečenu obliku bilo je drugo jelo. Ljudi su jeli nesamljevenu raž i pšenicu u zrnu. Od njih bi kuhali kašu.

Poznanica, inače profesorica, učila je Antoninu Aleksandrovnu kako će peći pareni kruh u kaljevoj peći, čak i za prodaju, ne bi li se zaradom nekako pokrilo loženje sobne peći kao u dobra stara vremena. To bi omogućilo da se oslobode mučenja s limenom pećicom koja je dimila, slabo grijala, a toplinu nikako i nije zadržavala.

Kruh je Antonina Aleksandrovna dobro pekla, ali od njezine trgovine nije bilo ništa. Trebalo je odustati od nerealnih planova i vratiti se limenoj pećici. Živagovi su uvelike oskudijevali.

Jedno jutro Jurij Andrejevič po običaju otiđe na posao. Od drva su u kući ostale samo dvije oblice. Navukavši bundicu, u kojoj je od slabosti zebla i po toplijem vremenu, Antonina Aleksandrovna pođe »u lov«.

Nekih pola sata tumarala je susjednim ulicama, u koje bi ponekad svraćali seljaci iz prigradskih sela s povrćem i krumpirom. Te je seljake trebalo uloviti, jer vlast ih je hapsila zajedno s njihovom robom.

Napokon je nabasala. Mlad krupan momčina u suknenoj kabanici, praćen Antoninom Aleksandrovnom, uvezao je svoje kao igračka lake saonice u dvorište Gromekovih.

U likovom saoničnom košu, prekrivena rogožinom, nalazila se manja hrpa brezovih oblica, koje nisu bile deblje od onih na kurijalnim balustradama s fotografija iz prošlog stoljeća. Antonina Aleksandrovna znala je njihovu vrijednost – jedno je bilo brezovina, a drugo ovo sirovo drvo najgore vrste, upravo posječeno, neupotrebljivo za loženje. No izbora nije bilo, pa onda ni razmišljanja.

U pet-šest naramaka donese joj mladi seljak drva na gornji kat, a u zamjenu smjesti ormarić s ogledalima Antonine Aleksandrovne sebi na saonice za dar svojoj mladoj. Uzgred, ugovarajući donošenje krumpira, on se propitivao za cijenu glasovira koji je stajao kraj vrata.

Kad se vratio, Jurij Andrejevič nije komentirao ženinu kupovinu. Iscijepati prodani ormar u gorivo bilo bi sigurno korisnije, ali to niko od njih ne bi bio u stanju učiniti.

– Jesi vidio pisamce na stolu? – upita žena.

– Od upravitelja bolnice? Znam, rekli su mi. Zovu k nekoj bolesnici. Svakako moram poći. Ali neka malo odahnem. Prilično je daleko. Negdje kod Trijumfalnih vrata. Imam zapisano.

– Čudan honorar nude. Vidio si? Ipak pročitaj. Za vizitu bocu njemačkog konjaka ili par ženskih čarapa. Čime li sve ne mame? Tko bi to mogao biti? Takvo prostaštvo i potpuno nepoznavanje prilika u kojima živimo. Skorojevići neki.

– Da, sliči prekupcu.

Tim su imenom, uz koncesionar ili zastupnik, zvali male privatne poduzetnike, kojima je državna vlast, uništivši privatnu trgovinu, popuštala u vrijeme nestašica, zaključivala s njima ugovore i pogodbe o raznim isporukama.

Njima nisu pripadali srušeni šefovi starih firmi i vlasnici velikih poduzeća. Od zadobivenog udarca oni se nisu oporavljali. Ali u tu su kategoriju dospijevali povremeni špekulanti otisnuti s dna rata i revolucije kao pridošlice bez korijena.

Popivši toplu vodu jedva zabijeljenu mlijekom i zaslađenu saharinom, doktor se otputi bolesnici.

Nogostupi i kolovozi bili su pod dubokim snijegom koji je ulice prekrivao od jednog reda kuća do drugoga. Ponegdje je dopirao do prizemnih prozora. Svom širinom toga prostora micale su se nijeme, polužive utvare koje su teglile na leđima ili vukle na saonicama kakvu mršavu hranu. Vozio se nije gotovo nitko.

Ponegdje su još po zidovima zaostali raniji cimeri. Prodavaonice i zadruge pod njima, bez stvarne veze s onim što je pisalo, zatvorene, s izlozima zabijenim ili pod rešetkom, zjapile su prazninom.

Bile su prazne i zatvorene ne samo zbog pomanjkanja robe nego i zato što je preuređivanje svih oblika života, koje je zahvatilo i trgovinu, stiglo tek do općih stajališta, pa do zatvorenih dućančića kao do sitnih pojedinosti još nije dospjelo.

11.

Kuća u koju su pozvali doktora nalazila se na kraju Brestovske, blizu Tverske mitnice.

Bilo je to zdanje od opeke, kasarnske pretpotopne gradnje, s dvorištem i drvenim hodnicima u tri reda uzduž dvorišnih zidova.

Stanari su upravo držali zajednički sastanak na kojem je sudjelovala i predstavnica rajonskog sovjeta, kad iznenada u kuću bane vojna ophodnja koja je provjeravala oružne listove i plijenila oružje bez dozvola. Zapovjednik zamoli

povjerenicu da ne odlazi, uvjeravajući da će kontrolu požuriti, a provjereni stanari neka postupno silaze, pa sastanak mogu ubrzo nastaviti.

Pretres se primicao kraju, na redu je baš bio stan u kojem su čekali doktora, kad se on nađe na kućnim vratima. Vojnik s puškom na uzici, koji je stražario pred stubama što su vodile u hodnike, odlučno stade ispred Jurija Andrejeviča, ali se umiješa zapovjednik. On doktoru nije htio smetati, pa pristade da pričeka s pretresom dok Jurij Andrejevič ne pogleda bolesnicu.

Dočeka ga vlasnik stana, uljudan i mlad čovjek, utučena crnomanjasta lica i tamnih, tužnih očiju. Bio je smućen različitim okolnostima: ženinom bolešću, predstojećim pretresom i strahopoštovanjem koje je osjećao prema medicini i njezinim predstavnicima.

Da bi olakšao doktoru i skratio vrijeme, domaćin se trudio da govori što kraće, ali je upravo to nastojanje činilo njegov govor dugim i zbrkanim.

Stan, mješavina raskoši i tričarija, bio je namješten stvarima skupljanim jedino sa željom da se novac pretvori u nešto sigurnije. Pokućstvo u rasparenim garniturama popunjavano je komadima drugih rasparenih garnitura.

Domaćin je vjerovao da je njegova žena od straha oboljela na živcima. S mnogo nepotrebnih detalja ispričao je kako su im u bescjenje prodali pokvaren starinski sat sa svirkom, koji davno već nije radio. Kupili su ga jedino kao znamenitost ururarskog umijeća (bolesničin suprug povede doktora u susjednu sobu da mu ga pokaže). Sumnjali su čak je li ga uopće moguće popraviti. I najednom sat, koji godinama nije bio navijan, pođe sam od sebe, pođe, na zvončićima odzvoni svoj zamršeni menuet i stade. Žena se prestravila, objašnjavao je mladi čovjek, uvjerena da je to otkucao njezin sudnji čas, pa sad, eto, leži, bunca, ne jede, ne pije i njega ne poznaje.

– Vi, dakle, mislite da je to slom živaca? – s nevjericom upita Jurij Andrejevič. – Vodite me bolesnici.

Ušli su u susjednu sobu s porculanskim lusterom i dvama noćnim ormarićima od mahagonija uz širok bračni krevet. U njegovu kraju, navukavši pokrivač do podbratka, ležala je sićušna ženica s velikim crnim očima. Kad ih je ugledala, ona ih potjera rukom koju je izvukla ispod pokrivača, dok joj je široki rukav kućne haljine skliznuo pod pazuho. Nije prepoznavala muža, i kao da nikoga nije bilo u sobi, ona tihim glasom zapjeva početak neke tužne pjesmice, koja ju toliko dirnu da se rasplakala, zajecala djetinje i molila da je vode kući. Kako god joj doktor prišao, protivila se pregledu i okretala mu leđa.

– Trebalo bi je pregledati – reče Jurij Andrejevič. – No i bez toga je sve jasno. Pjegavac, i to u jako tešku obliku. Jadnica se dosta muči. Savjetovao bih da je smjestite u bolnicu. Ne radi se o komforu koji joj vi možete pružiti, nego o stalnome liječničkom nadzoru koji je nužan u prvim tjednima bolesti. Možete li osigurati kakav prijevoz, kočiju, makar i teretne saonice da je prevezemo, razumije se, dobro umotanu? Napisat ću vam uputnicu.

– Mogu. Pobrinut ću se. Ali, čekajte. Zar je to stvarno tifus? Strašno!

– Nažalost.

– Bojim se da ću je izgubiti ako je pustim od sebe. Zar ne biste mogli dolaziti i ovdje je liječiti? Platit ću vam koliko zatražite.

– Objasnio sam već. Njoj je važna neprekidna kontrola. Poslušajte. To vam je najbolji savjet. Smognite na bilo koji način kočiju, a ja ću napisati uputnicu. Najbolje je da to napravimo u vašem kućnom komitetu. Na uputnici treba kućni žig i još neke formalnosti.

12.

Kako su stanari prolazili kroz ispitivanje i pretres, onako su, ogrnuti toplim rupcima i bundama jedan za drugim svraćali u hladnu prostoriju bivšeg skladišta jaja, u koju se smjestio kućni komitet.

U jednom kraju toga prostora nalazio se kancelarijski stol i nekoliko stolaca, kojih je bilo premalo za toliki svijet. Zato su uokolo kao ispomoć, umjesto klupa, postavljeni dugi prevrnuti i prazni sanduci za jaja. Na suprotnoj strani dizalo se do stropa brdo nagomilanih istih takvih sanduka. U kutu, skupljene uza zid, ležale su u smrznutim hrpama grude piljevine slijepljene razbijenim jajima. Po toj su se gomili uz ciku naganjali štakori, izlijetali ponekad na slobodan prostor kamenog poda, pa se opet vraćali u piljevinu.

Na svako njihovo istrčavanje jedna u salo zadrigla stanarka vrištala bi i skakala na sanduk. Krajičak skuta podizala bi koketno ispruženim prstićima, sitno pocupkivala u modernim visokim cipelama i namješteno promuklo, pijano kričala:

– Oljka, Oljka, ovdje ti štakori trče. Fuj, gade, nosi se! Gle, gle, razumije, nitkov. Naljutio se. Joj, po sanduku puže! Samo da pod suknju ne zaleti. Ju, strah me, bojim se! Okrenite se, gospodo muškarci. Oh, oprostite, zaboravila sam da sada nema muškaraca, samo drugovi građani.

Na ženi je bio raskopčan astrahanski ogrtač. Pod njim su u tri razine hladetinasto podrhtavali njezin dvostruki podvoljak, nabujalo poprsje i svilenom haljinom zategnuti trbuh. Bilo je vidljivo da je nekad među trećorazrednim trgovcima i njihovim kalfama važila za laficu. Prorezi njezinih svinjskih očica s nateklim kapcima jedva da su bili otvoreni. Nekad davno jedna je suparnica zamahnula na nju bočicom kiseline i promašila, ali su ipak dvije-tri kapljice na lijevom obrazu i u lijevom uglu usana ostavile dva lagana ožiljka, po neupadljivosti gotovo zavodnička.

– Ne dreči, Hrapugina. Ne može čovjek ni raditi – reče žena za stolom, predstavnica rajonskog sovjeta koja je vodila skup.

Stanari su je znali od ranije, a i ona je njih dobro poznavala. Prije početka sastanka neslužbeno je u pola glasa razgovarala s tetom Fatimom, starom pazikućom, koja se nekad s mužem i djecom patila u prljavom podrumu, a sada je s kćeri preselila na kat u dvije svijetle sobe.

– Pa onda, kako je, Fatima? – upita predsjednica.

Fatima je jadikovala kako sama ne dospijeva na sve u tako velikoj i prenaseljenoj kući, kako pomoći nema ni od koga, jer nijedan stanar ne ispunjava svoje zadaće u čišćenju dvorišta i ulice.

– Ne zabrinjavaj se, Fatima, sabit ćemo mi njima rogove, budi sigurna. Kakav je to komitet? Zar je to moguće? Tu se skrivaju kriminalci, neprijavljeni sumnjivi tipovi. Najurit ćemo takve i izabrati druge. Ja ću tebe za upraviteljicu postaviti, samo mi ti ne izigravaj.

Kućepaziteljica je preklinjala da predsjednica toga ne čini, ali je ona nije slušala. Bacila je pogled po prostoriji i našla da ih se dovoljno skupilo, zatražila tišinu i kratkim uvodnim slovom otvorila skup. Osudivši nerad sadašnjega kućnog komiteta, ona predloži isticanje kandidata za izbor novoga i prijeđe na druga pitanja. Na završetku među ostalim reče:

– Prema tome, drugovi, evo. Govorimo iskreno. Vaša je zgrada prostrana, kao stvorena za dom. Događa se, delegati doputuju na savjetovanje, i nemaš kamo ljude potrpati. Ali postoji rješenje da rajonski sovjet pretvori ovu zgradu u dom za putnike i da ga nazove imenom druga Tiverzina koji je u spomenutom domu, kao što je općepoznato, živio do progonstva. Primjedaba nema? Prelazimo na redoslijed iseljavanja. Mjera ne nastupa odmah, imate vremena godinu dana. Radni ljudi preseljavat će se u osigurane stanove, a one koji ne rade upozoravamo da se sami snađu i dajemo im rok od dvanaest mjeseci.

– A tko od nas ne radi? Ovdje nema takvih! Svi su radnici – zagrajali su sa svih strana, dok se jedan prodra: – To je velikodržavni šovinizam! Sve su nacionalnosti sada jednake. Znam ja kamo vi ciljate!

– Ne svi odjednom! Ne znam kome bih prvo odgovarala. Kakve nacionalnosti? Šta tu ima nacionalnost, građanine Valdirkin? Naprimjer, Hrapugina uopće nije nacionalnost, a iselit ćemo je.

– Iseli! Da vidimo kako ćeš ti mene iseliti. Uležana blazino! Desetačo! – izvikivala je Hrapugina besmislene nadimke koje je u svađi nadijevala predsjednici.

– Kakva zmija! Vještica! Stida ne imaš! – ljutila se pazikuća.

– Ne miješaj se, Fatima. Sama ću ja to. Prestani, Hrapugina. Čovjek kaže jednu, ona odmah deset! Umukni, velim, jer ću te predati vlastima i prije no što te pokupe zbog rakije ili onog što skrivaš u svom brlogu.

Larma je stigla do vrhunca. Nitko više nikoga i nije slušao. Tada u skladište uđe doktor. Zamolio je prvoga što se našao kod vrata da mu pokaže nekoga iz kućnog komiteta. Ovaj složi šake oko usana i, nadglasivši paklensku galamu, rastavi na slogove:

– Ga-li-u-li-na! Dođi. Traže te.

Doktor ne povjerova svojim ušima. Prišla je mršava, malo pogrbljena žena, pazikuća. Njega je iznenadila sličnost majke i sina, ali se još nije otkrivao. Reče:

– Jedna je stanarka ovdje oboljela od tifusa (on spomenu njezino ime). Valja paziti da se zaraza ne proširi. Osim toga bolesnica mora u bolnicu. Ja ću

napisati uputnicu koju kućni komitet treba potvrditi. Kako i gdje ćemo to napraviti?

Pazikuća je razumjela da se pitanje odnosi na prijevoz bolesnice, a ne na sastavljanje popratnih papira.

– Za drugaricu Deminu dolazi kočija iz rajonskog sovjeta – reče Galiulina. – Drugarica Demina dobra, reći ću, prepustit će kola. Ne tuguj, drug doktor, prevest će tvoj bolesnica.

– Ne radi se o tome! Tražim samo kakav kutak u kojem bih napisao uputnicu. Ali, bude li i prijevoz... Oprostite, niste li vi majka poručnika Galiulina, Osipa Gimazetdinoviča? Ja sam s njime bio na ratištu.

Pazikuća zadrhta cijelim tijelom i problijedi. Zgrabi doktora za ruku i reče:

– Idemo van. Na dvorištu razgovaramo.

Čim prijeđoše prag, ona brzo progovori.

– Tiše, sačuvaj Bog, za čuti. Ne ništi me. Jusupka je krivi staza pošao. Sam prosudi, tko Jusupka? Šegrt, radnik. Jusup mora shvatiti, običan narod bolje postao danas, to slijep vidi, kakav tu može biti razgovor. Ja ne znam, kako ti misliš, tebi, može, moguće, a Jusupki grijeh, Bog neće oprostiti. Otac Jusupa u vojsci poginuo, ubili, i kako, ni lica nisu ostavili, ni ruku, ni nogu.

Nije imala snage dalje govoriti i odmahnuvši rukom pričeka da prođe uzbuđenje. Zatim nastavi:

– Idemo. Odmah sredim kočiju. Ja znam tko ti. On ovdje bio dva dana, pričao. Ti, kaže, Laru Gišarovu znaš. Dobra bila djevojka. Ovdje k nama dolazila, sjećam se. A sada kakva će biti, tko vas zna. Zar moguće da bi gospoda protiv gospode? A Jusupki je grijeh. Idemo, kola izmolimo. Drugarica Demina dade. A znaš tko je drugarica Demina? Olja Demina, kod mama Lare Gišarove radila. Eto, tko je. I također odavde. Iz ovog dvorišta. Idemo.

13.

Već se uhvatila noć. Uokolo je bilo posve mračno. Samo je sa smeta na smet na nekoliko koraka ispred njih skakutao bijeli kružićak svjetla iz Deminine džepne lampice i više ih zbunjivao no što im je pokazivao put. Posvuda mrak, a straga je ostala kuća u kojoj je toliko ljudi znalo za nju, gdje je boravila kao djevojčica, gdje je, prema pričanjima, kao dječak odgajan i njezin budući muž, Antipov.

Demina mu se obraćala nekim zaštitnički šaljivim tonom:

– I vi doista mislite nekamo prispjeti bez svjetiljke? A? A ja bih vam je dala, druže doktore. Da. Nekad sam bila zaozbiljno zatreskana u nju, voljela sam je bezumno dok smo bile djevojčurci. Imale su krojačku radionicu, obrt. Ja sam kod njih šegrtovala. Ove godine smo se srele. U prolazu. Vlakom je došla u Moskvu. Govorim joj, kuda ćeš, ludo? Ostani. Zajedno bismo živjele, našlo bi se posla i za tebe. Šta ćeš tamo! Neće. Njezina stvar. Glavom je ona pošla za Pašku, a ne srcem, i otad pošašavila. Otputovala.

– Što mislite o njoj?

– Pazite. Sklisko je. Koliko sam puta govorila da splačine ne prolijevaju pred vrata, ali ko da bi bobom o zid. Šta o njoj mislim? Kako to – mislim? Šta bi se i mislilo. Nemam ja kad. Evo, ja tu stanujem. Sakrila sam pred njom, brata su joj, vojnika, izgleda, strijeljali. A njezinu majku, moju nekadašnju gazdaricu, vjerojatno ću izvući, brinem se za nju. Eh, ja sam tu. Doviđenja.

Tako se rastadoše. Svjetlo Deminine lampice uvuklo se u uzak kameni prolaz i pobjeglo naprijed osvjetljavajući zamazane zidove prljava stubišta, a doktora okruži mrak. Desno se protezala Sadova-Trijumfalna, lijevo Sadova-Karetna. U crnoj daljini na crnom snijegu to više nisu bile obične ulice, nego dva šumska prosjeka u gustoj tajgi kamenih zdanja, kao da se protežu preko neprohodnih guštara Urala ili Sibira.

Kod kuće je bilo svijetlo i toplo.

– Što tako kasno? – upita Antonina Aleksandrovna i ne davši mu odgovoriti, nastavi:

– A ovdje se i bez tebe događaju zanimljive stvari. Neobjašnjive. Zaboravila sam ti reći. Jučer je tata razbio budilicu i bio očajan. Posljednja ura u kući. Počeo ga je popravijati, čeprkao, čeprkao, ali ništa nije ispalo. Urar s ugla tražio nečuvenu cijenu, tri funte kruha. I šta učiniti? Tata se posve snuždio. A najednom, zamisli, prije sat vremena, jasna, zaglušujuća zvonjava. Klatno! Krenulo, shvaćaš, i ide!

– To je moj tifusni čas odbio – našali se Jurij Andrejevič i ispriča o bolesnici i njezinu satu.

14.

Od tifusa se on međutim razbolio mnogo kasnije. Do tada je siromaštvo porodice Živago stiglo do krajnjih granica. Oskudijevali su i propadali. Jurij je Andrejevič pronašao onog partijca kojeg je spasio od pljačkaškog napada. Za doktora je taj činio što je mogao. Ali započeo je građanski rat. Pokrovitelj je cijelo vrijeme bio na putu. Usto čovjek je, sukladno svojim uvjerenjima, tadašnje teškoće držao posve prirodnim, pa je čak skrivao da i sam gladuje.

Pokušao je Jurij Andrejevič pronaći i nakupca s Tverske mitnice. Ali u proteklim mjesecima on se izgubio, a o njegovoj izliječenoj ženi također nije bilo ni traga ni glasa. I stanari u onoj kući se promijenili. Demina je bila na bojištu, a upraviteljicu Galiulinu Jurij Andrejevič nije zatekao.

Nekako je odnekud dobio doznaku za kupovinu drva koja je trebalo prevesti s Vindavske postaje. Po otegnutoj Meščanskoj išao je uz vozara i kljuse koje je teglilo to neočekivano bogatstvo. Iznenada osjeti kako Meščanska pomalo prestaje biti Meščanskom, da tetura, da ga noge više ne drže. Shvati da ide kraju, da stvari stoje sasvim loše, da je to – tifus. Vozar ga pridrža. Doktor međutim nije bio svjestan da je na drvima prispio do kuće.

15.

S prekidima, u bunilu je bio dva tjedna. Pričinjalo mu se da je Tonja postavila na njegov pisaći stol dvije Sadove, lijevo Sadovu Karetnu, a desno Sadovu Trijumfalnu i privukla im njegovu stolnu lampu, koja ih prožima narančastom toplinom. Na ulicama je postalo svijetlo. Može se raditi. I on, evo, piše.

Piše zaneseno i veoma uspješno ono što je uvijek htio i odavna morao napisati, a nikad nije mogao, ali je sada, evo, poteklo samo od sebe. Samo se ponekad umiješa i neki mladić s uskim kirgiskim očima, u raskopčanoj jelenskoj bundi kakve se nose u Sibiru i na Uralu.

Posve je jasno da je taj mladac avet njegove smrti ili jednostavno njegova smrt. Ali kako on može biti njegova smrt kada mu pomaže pisati poemu, ili čak i smrt može biti od koristi, čak i ona može biti od pomoći?

Ne piše poemu ni o uskrsnuću ni o polaganju u grob, nego o danima što su protekli između jednoga i drugoga. Piše poemu *Rasulo.*

Oduvijek je htio napisati kako se u tri dana oluja crne crvotočne zemlje taloži i prekriva besmrtno utjelovljenje ljubavi, zasiplje ga svojim grumenjem upravo onako kako zaletom nasrću morski valovi i pod sobom skrivaju obalu. Tri dana bješnjenja, nadolaska i jenjavanja crne zemaljske oluje. A dva rimovana retka nisu mu davala mira:

Žele dodirnuti

i

Treba oživljavati

Htjeli bi dodirnuti i pad, i raspad, i propadanje, i umiranje, a istovremeno s njima dodirivalo bi se i proljeće, i Magdalena, i život. A – treba oživljavati. Treba se probuditi i ustati. Treba uskrsnuti.

16.

Počeo je prizdravljivati. U početku, kao pomaknut, nije znao za vezu među stvarima, sve je prihvaćao, ničega se nije sjećao, ničemu sc nije čudio. Žena ga je hranila bijelim kruhom i maslacem i pojila čajem sa šećerom, kuhala mu kavu. Zaboravio je da toga sada nema i veselio se ukusnoj hrani kao poeziji i bajci, normalnoj i nužnoj za ozdravljenje. Ali čim je počeo shvaćati, upita ženu:

– Otkuda to?

– Sve od tvoga Granje.

– Kojeg Granje?

– Granje Živaga.

– Granje Živaga?

– Pa da, od tvoga brata Jevgrafa iz Omska. Tvoga polubrata. Dok si ležao bez svijesti, on nas je sve vrijeme obilazio.

– U jelenskoj bundi?

– Da, da. Ti si, znači, i u bunilu zamjećivao? Pričao nam je da se u nekoj kući sreo s tobom na stubištu. Znao je da si to ti i htio se predstaviti, ali si ga ti prestrašio. On te obožava, sve je tvoje pročitao. On odnekud nabavlja sve te stvari! Rižu, grožđice, šećer. Sad je opet otputovao na imanje. I nas nagovara. Pomalo je neobičan i zagonetan. Mislim da on ima nešto s vlastima. Kaže da se godinu-dvije treba maknuti iz velikih gradova, »skloniti se na zemlju«. Pitala sam ga što misli o imanju Krigerovih. On jako preporučuje. Jer bi se mogao zasaditi povrtnjak, a i šuma je pri ruci. Ne treba se tako pokorno prepuštati, poput ovaca.

Te iste godine u travnju Živagovi su otišli na daleki Ural, na bivše imanje Varikino, u blizini grada Jurjatina.

SEDMI DIO

NA PUTU

1.

Došli su i posljednji dani ožujka, prvi topliji dani u godini, lažljivi vjesnici proljeća, poslije kojih obično još dobrano zazimi.

U kući Gromekovih tekle su ubrzane pripreme za put. Pred mnogobrojnim stanarima, kojih je u pretrpanoj kući bilo sada više no vrabaca na ulici, tu su strku prikazivali kao veliko spremanje pred Uskrs.

Jurij Andrejevič bio je protiv puta. Nije se uplitao u pripreme, jer je cijelu zamisao držao neizvedivom i nadao se da će u presudnu času sve propasti. No stvari su napredovale i bližile se kraju. Došlo je vrijeme da se ozbiljno razgovara.

Na porodičnom savjetovanju, koje su upriličili, on još jednom ženi i tastu izreče svoje dvojbe.

– Vi dakle mislite da nemam pravo, pa prema tome putujemo? – zaključi svoje protivljenje. Riječ uze žena:

– Kažeš, progurajmo godinu-dvije, za to će se vrijeme srediti i zemljišna pitanja, moći će se izmoliti kakav komadić vrta i pod Moskvom. No s čime preživjeti do tog vremena, to ne kažeš. A to je najvažnije, i jedino bi o tome bilo poželjno nešto čuti.

– Apsolutna besmislica – podrža svoju kćer Aleksandar Aleksandrovič.

– Dobro, predajem se – složi se Jurij Andrejevič. – Meni samo smeta potpuna neizvjesnost. Krećemo zatvorenih očiju neznano kamo, bez ikakve predodžbe o mjestu. Od troje koji su boravili u Varikinu dvoje, mama i baka, više nije živo, a djedica Kriger, ako je uopće živ, negdje je kao talac iza rešetaka.

Posljednje ratne godine on je nešto petljao sa šumom i pilanom, prividno prodao nekom lažnom kupcu, banci, ili je na nekoga uvjetno prepisao. Što mi znamo o cijelom tome poslu? Čija je sada ona zemlja; ne vlasnički, neka je vrag nosi, nego tko za nju odgovara? Tko njome upravlja? Siječe li se šuma? Rade li pilane? Na kraju, čija je ondje vlast, i čija će biti, dok se mi onamo ne dokotrljamo?

Vama je posljednja nada Mikulicin, koga toliko volite spominjati. Ali tko vam kaže da je taj stari upravitelj živ i da je još uvijek u Varikinu? A što i o njemu znamo, osim da mu je djed teško izgovarao prezime, pa smo ga mi upravo zato i upamtili?

Ali čemu se prepirati? Odlučili ste putovati. Ja se priključujem. Treba vidjeti kako se to sada radi. Nemamo zašto otezati.

2.

Jurij Andrejevič otiđe na Jaroslavski kolodvor da se raspita.

Bujicu putnika usmjeravali su ograđeni drveni prolazi protegnuti preko dvorana na čijim su kamenim podovima ležali ljudi u sivim šinjelima, premetali se s boka na bok, kašljali i pljuvali; a kad bi jedan s drugim progovorio, bilo je to neprimjereno glasno, jer nisu računali s jekom pod visokim svodovima.

Najvećma su to bili bolesnici koji tek što su preboljeli pjegavac. Zbog pretrpanih bolnica njih su otpuštali već drugi dan nakon krize. Kao liječnik i sam je Jurij Andrejevič morao tako postupati, ali nije znao da je tih nesretnika bilo tako puno i da im kao utočište služe željezničke čekaonice.

– Nabavite putni nalog – reče mu službenik u bijeloj pregači. – Treba navraćati svaki dan. Vlakovi su sada rijetkost, puki slučaj. A razumije se i... (službenik protrlja palac o druga dva prsta)... Brašna ili štogod takvo. Ne podmažeš – ne putuješ. A ono... (on rukom pođe niz grlo)... to bi posvetilo.

3.

Upravo u to vrijema pozvaše Aleksandra Aleksandroviča na nekoliko različitih konzultacija u Vrhovni sovjet narodnoga gospodarstva, a Jurija Andrejeviča k teško oboljelu članu vlade. Obojicu su nagradili na tada najbolji mogući način – doznakama za prodavaonicu zatvorenog tipa.

Ona se nalazila u nekakvim garnizonskim skladištima kod Simonova manastira. Doktor i njegov tast presjekoše dva prolazna dvorišta, crkveno i vojarničko, i ravno s tlom, bez praga, nađoše se pod kamenim svodovima dubokog podruma koji se postupno spuštao. Njegov prošireni kraj bio je pregrađen dugačkim poprečno postavljenim pultom, za kojim je miran i spor skladištar izdavao namirnice, odlazio povremeno u skladište po stvari i širokim zamahom olovke križao s popisa ono što bi izdao.

Unutra je bilo malo ljudi.

– Vaše torbe – reče skladištar profesoru i doktoru preletjevši očima po njihovim papirima. Obojica iskolačiše oči kad im u donesene jastučnice i poveće navlake počeše sipati brašno, prekrupu, makarone i šećer, trpati slaninu, sapun i šibice, i još svaki dobi po komad nečega zamotana u papir, što se tek kod kuće pokazalo kao kavkaski sir.

Zet i tast trudili su se da što brže skupe mnoštvo malih zavežljaja il dvije veće naprtnjače, kako predugim petljanjem ne bi gnjavili skladištara koji ih je zasuo svojom darežljivošću.

Izišli su na zrak pijani, koliko od radosti, toliko još više od saznanja da nisu beskorisni, da na tom svijetu ne žive samo po nebeskom daru, nego da će i kod kuće zaslužiti pohvalu i priznanje mlade domaćice Tonje.

4.

Dok su muškarci danima obilazili različite urede kamčeći putne papire i potvrde za napuštane sobe, dotle se Antonina Aleksandrovna bavila pakiranjem stvari.

Ona je brižno hodala trima sobama koje su preostale kao dom Gromekovih i pomno u ruci odvagivala svaku sitnicu prije nego bi je stavila među stvari određene za put.

Tek manji dio tih stvari predstavljao je osobnu prtljagu, dok je sve drugo bilo zaliha namijenjena trampi na putu i po dolasku na mjesto.

Kroz rastvoreno okance navirao je proljetni zrak i mirisao na svježe načetu francusku zemičku. U dvorištu su kukurikali pijetlovi i žagorili dječji glasovi u igri. Što se soba više prozračivala, u njoj se jače osjećao naftalin kojim je vonjala zimska starež izvučena iz škrinja.

O tome što bi trebalo uzeti sa sobom, a čega se odreći postojala je gotovo prava teorija, koju su stvorili oni što su otišli, a njihova su se opažanja širila u krugu znanaca koji su ostali.

Ti savjeti u obliku kratkih i neupitnih naputaka bili su u glavi Antonine Aleksandrovne tako jasni da joj se činilo kako ih čuje iz dvorišta zajedno s cvrkutom vrabaca i grajom razigrane dječurlije, gotovo kao da joj ih s ulice šapće kakav tajni glas.

»Tkanina, tkanina – govorila su takva razmišljanja – najbolje u komadima, jer na putu pregledaju, a to je opasno. Razumno je te komade makar samo naizgled sašiti. Kakav bilo tekstil, platno, gotovu odjeću, prije svega gornju i ne baš iznošenu. Što manje starudije, što manje tereta. Sve to često će se prevlačiti na sebi i zato treba zaboraviti košare i kovčege. Ono malo, stoput prebrano, skupiti u zavežljaje primjerene ženi ili djetetu. Praksa je pokazala da najbolje prolaze sol i duhan, ali, naravno, uz povelik rizik. Novci u kerenkama.[39] Najteže je s dokumentima.« I tako dalje, i tako dalje.

5.

Uoči polaska digla se vijavica. Vjetar je nebu pod oblake bacao guste rojeve sivih zakovitlanih pahulja koje su se u bijelu vrtlogu vraćale prema zemlji, ulijetale u dubinu tamne ulice i povijale je u bijelu pelenu.

---

[39] Novčanice nazvane prema imenu A. F. Kerenskoga, predsjednika Privremene vlade, formirane nakon Februarske revolucije 1917.

U kući je sve bilo sređeno. Postarijem bračnom paru, moskovskim rođacima Jegorovne, koje je Antonina Aleksandrovna upoznala prošle zime, kad je preko njih mijenjala stare stvari, robu i nepotreban namještaj za drva i krumpir, povjerili su na brigu sobe i ostavljeno pokućstvo.

Na Markela se nisu mogli osloniti. U miliciji, koju je izabrao za neku vrstu svoje političke stranke, on se nije tužio da mu bivši kućevlasnici Gromeko piju krv, ali je Gromekovima nakraju ipak predbacivao što su ga svih tih prošlih godina držali u mraku neznanja i namjerno mu skrivali da su ljudi postali od majmuna.

Te rođake Jegorovne, bivšeg trgovačkog pomoćnika i njegovu ženu, Antonina Aleksandrovna posljednji je put vodila po sobama, pokazivala u koje brave idu koji ključevi, gdje je što ostavljeno, otvarala i zajedno s njima zatvarala vrata na ormarima, izvlačila i natrag vraćala ladice, sve im pokazivala i u sve ih upućivala.

Stolovi i stolci bili su pomaknuti uza zidove, putni zavežljaji gurnuti ustranu, a zavjese s prozora skinute. Sniježna je vijavica sada slobodnije zagledala u opustjele sobe kroz ogoljele prozore. I sve ili na nešto podsjećala. Jurija Andrejeviča na djetinjstvo i majčinu smrt, Antoninu Aleksandrovnu i Aleksandra Aleksandroviča na kraj i pogreb Ane Ivanovne. Cijelo im se vrijeme činilo da im je to posljednja noć u domu koji više neće vidjeti. U tome su se varali; no u toj zabludi, koju su međusobno prešućivali, da jedno drugo ne bi žalostili, oni su u sebi iznova proživljavali život proveden pod tim krovom i borili se sa suzama koje su navirale na oči.

Ali to nije navodilo Antoninu Aleksandrovnu da se pred stranim ljudima neprilično ponaša. Stalno je razgovarala sa ženom čijoj je brizi sve ostavljala i preuveličavala značenje njezine usluge. Da ne bi ispala nezahvalna, svaki je čas uz ispriku odlazila u susjednu sobu iz koje je dovlačila toj ženi na dar sad kakav rubac, sad bluzu, pa komad šarenog ili kakva drugog platna. Sve te tkanine bile su tamne i karirane ili istočkane, kao što je bila bijelo istočkana i tamna snježna ulica koja je u toj oproštajnoj večeri gledala u nezastrta gola okna.

6.

Na kolodvor su pošli u svanuće. U to doba svi žitelji u kući još su spavali. Stanarka Zevorotkina, koja je prva započinjala sva zajednička okupljanja, optrčala je uspavane stanare lupajući na vrata i vičući:

– Pažnja, drugovi! Opraštat se! Veselije, veselije! Odlaze bivši Gromekovi.

Ispadali su u predvorje i na trijem stražnjeg stubišta (glavni je ulaz već punu godinu dana bio zatvoren) i načičkali se oko njegovih stupčića polukružno kao da se namještaju za grupnu fotografiju.

Zijevali su i gurili se da im s ramena ne spuzne bijedni ogrtači, pod kojima su drhturili i promrzlo se premještali s noge na nogu u širokim valjenkama što su ih bosonogi na brzinu nazuli.

Markel, koji se i u to »suho« vrijeme uspijevao naliti nekim ubojstvenim otrovom, navalio se kao pokošen na stubišnu ogradu, sposoban da je svakog časa sruši. Ponudio je da će stvari odnijeti na kolodvor i uvrijedio se što ne prihvaćaju njegovu pomoć. Jedva ga se jedvice otresoše.

Vani je još bio mrak. Mirnim zrakom bez vjetra snijeg je padao gušći nego sinoć. Krupne, krpaste pahulje lijeno su lelujale nad zemljom kao da su neodlučne liježe li im se na tlo ili ne liježe.

Kad su izišli iz ulice na Arbat, počelo se daniti. Snježina je zastirala put svojom bijelom podatnom zavjesom, kojoj su rese toliko se plele i mrsile u nogama pješaka da su gubili osjećaj kretanja, pa im se činilo da tabanaju u mjestu.

Na ulici ni žive duše. Putnicima iz Sivceva ne nađe se nikoga ususret. Ali ih zato sustiže kočijaš, sav u snijegu kao uvaljan u žitko tijesto, s praznim kolima koja je vuklo isto tako zasniježnjeno kljuse. Po iznenađujuće za to vrijeme povoljnoj cijeni uze ih sa svim stvarima u kola. Samo je Jurij Andrejevič, oslobođen prtljage, poželio da pješice ode do kolodvora.

7.

Antonina Aleksandrovna s ocem je već zauzela mjesto u čekaonici u golemu redu stisnutom drvenom ogradom. Sada se nije ukrcavalo s perona, nego gotovo kilometar dalje, na pruzi kod izlaznog signala, jer prilaze peronima nitko nije čistio, tako da je polovica kolodvorskog prostora ostajala pod ledom i smećem, pa vlakovi do njih i nisu dolazili.

Njuša i Šuročka nisu stajali u redu s majkom i djedom. Slobodno su švrljali pod nadstrešnicom vanjskog ulaza i povremeno dotrčavali iz predvorja da vide nije li im vrijeme da se pridruže starijima. Jako su vonjali po petroleju kojim su im bili namazani članci na nogama, zapešća i vrat protiv ušiju.

Vidjevši muža gdje dolazi, Antonina Aleksandrovna mahnu rukom, ali mu ne dade da se približi, nego izdaleka vikne na kojem šalteru potvrđuju putne isprave. I on ode tamo.

– Pokaži, kakve su ti žigove udarili – zatraži ona kad se vratio. Doktor pruži presavijene papire kroz ogradu.

– To je karta za službeni put – reče susjed Antonine Aleksandrovne pogledavši preko njezina ramena pečat. A susjed sprijeda, od onih formalista i za svaku prigodu znalaca zakona i propisa, objasni podrobnije:

– S tim žigom imate pravo na mjesta u putničkom, ako takvih bude u kompoziciji.

Slučaj postade predmetom rasprave svih uokolo:

– Samo naprijed, traži prvi razred. Bit će ti vraški udobno. Sjedneš li na pufer teretnjaka, hvali Bogu.

– Ne slušajte ih, službeni. Čujte ovamo, da vam ja objasnim. Sada su posebni vlakovi ukinuti, postoji samo jedan, zajednički, i taj ti je i vojni i

logoraški, za stoku i za ljude. Može se pričati što se hoće, jezik nema kosti, ali zašto čovjeka zbunjivati, treba objasniti, da bi mu bilo razumljivo.

– I baš si objasnio. Kakav samo mudrac. To ti je samo pola posla što imaju kartu za službeni. A za drugo, pogledaj ih bolje, pa onda pričaj. Šta s takvim izgledom da traže u službenom vagonu? U službenom je sve puno drugova. Mornar ima izvježbano oko, i još nagan na uzici. Odmah vidi – imućna klasa, pa još doktor, bivša gospoda. Mornar za nagan i bum, ko muhu.

Ne zna se kud bi to suosjećanje s doktorom i njegovom obitelji odvelo da nije bilo novih okolnosti.

Iz gomile su pogledi već ranije bježali kroz široke kolodvorske prozore od debela brušenog stakla. Dugačke se peronske nadstrešnice protezale u daljinu i unedogled odmicale sliku snijega što pada po kolosijecima. Na toj se udaljenosti činilo da pahuljice i ne padaju, stoje u zraku, blago se sliježu u njemu kao da vodom promiču raskvašene mrvice kruha kojim se hrani riba.

Tom su dubinom davno u grupicama, a i pojedinačno kretali neki ljudi. Dok ih se malo onuda motalo, njihove prilike, nejasne na treperavoj snježnoj mreži, ljudi su držali za željezničare što poslom prolaze preko pružnih pragova. Ali odnekud ih navali gomila. U dubini zadimi lokomotiva.

– Otvarajte vrata, nitkovi! – dreknuli su iz reda. Svjetina se uskomeša i nagrne prema vratima. Straga pritisnuše one što su bili sprijeda.

– Gledaj, šta se radi! Tu su zidom ogradili, a ondje se obilazi bez reda! Natrpat će vagone do vrha, a mi stoj ovdje kao ovce! Otvarajte, vragovi – razbit ćemo! Navali, narode, zapni!

– Kome su, glupani, jalni – javi se opet sveznajući fiškal. – Mobilizirani su to, dovučeni na kuluk iz Petrograda. Bili su u Vologdi na sjevernom bojištu, a sad ih gone na južno. Ne, što im se ide. Pod stražom. Na kopanje rovova.

8.

Već su tri dana putovali, ali od Moskve nisu daleko odmakli. Oko njih posvuda zimski ugođaj: tračnice, polja, šume, seoski krovovi – sve je bilo pod snijegom.

Živagovoj obitelji posrećilo se da uhvati lijevi ugao gornjih prednjih ležajeva uz mutno izduženo okance pri samom krovu, gdje se smjestiše ostajući na okupu.

Antonina Aleksandrovna prvi put je putovala u teretnom vagonu. Pri ukrcavanju u Moskvi Jurij Andrejevič na rukama je podizao žene na visinu vagonskog poda čijim su krajem klizila teška pokretna vrata. Kasnije, na putu, žene su navikle i same se penjale.

Antonini Aleksandrovnoj u početku su ti vagoni izgledali kao štale na kotačima. Po njezinu mnijenju te su se bajte morale raspasti pri prvom udarcu ili trzaju. Ali evo, već treći dan njih je bacalo naprijed i nazad, zanosilo na bok pri promjeni brzine i u krivinama, a taj treći dan pod podom još uvijek jednoliko

kloparaju osovine kao maljice navijena dječjeg bubnjara; putovanje protječe spokojno, pa su strahovi Antonine Aleksandrovne ostali bez osnove.

U postajama s kratkim peronom dugačka se kompozicija od dvadeset i tri vagona (Živagovi su se nalazili u četrnaestom) uspijevala smjestiti samo jednim svojim dijelom: čelom, repom ili sredinom.

Prednji vagoni bili su vojnički, u srednje su smjestili slobodne putnike, a u posljednje – mobilizirane na prisilni rad.

U tom dijelu vlaka bilo je oko petsto putnika, ljudi svake dobi i najrazličitijih zvanja i zanimanja.

Osam vagona što su ih zauzimali ti ljudi predstavljalo je šarolik prizor. Usporedo s dobro odjevenim bogatašima, petrogradskim burzovnim mešetarima i advokatima, moglo se vidjeti i eksploatatorskoj klasi pribrojenih otmjenijih kočijaša, parketnih laštilaca, kupališnih služitelja, tatarskih staretinara, luđaka iz raspuštenih žutih kuća, trgovčića i monaha.

Prvi su bez kaputa sjedili na kratkim trupčićima oko ražarene limene pećice, razgovarali upadajući jedan drugome u riječ i bučno grohotali. To su bili ljudi s vezama. Oni nisu očajavali. Za njih su se kod kuće zauzimali utjecajni rođaci. U krajnjem slučaju oni su se tijekom puta mogli i otkupiti.

Drugi, u čizmama i raskopčanim ogrtačima ili u dugačkim raspasanim košuljama povrh hlača i bosonogi, bradati i bezbradi stajali su uz rastvorena vrata zagušljivih vagona, držali se za dovratke i prečke na vratima, mračno gledali usputna mjesta i njihove žitelje, i ni sa kime nisu razgovarali. Ti nisu imali potrebnih poznanstava. Nisu se imali čemu ni nadati. Ali svi ti ljudi nisu stali u njima namijenjene vagone. Dio je uguran i u sredinu kompozicije, među obične putnike. Takvih je bilo i u četrnaestom vagonu.

9.

Kad bi vlak prilazio kakvoj stanici, obično bi se Antonina Aleksandrovna, koja je ležala na vrhu, pridizala u neudobnu položaju, jer se zbog niska stropa nije mogla uspraviti, saginjala glavu s ležaja i kroz odškrinuta vrata prosuđivala koliko je mjesto zanimljivo u pogledu trampe i isplati li se spuštati s ležaja i izlaziti.

Tako je bilo i sad. Usporavanje vlaka izvuklo ju je iz drijemeža. Brojnost skretnica preko kojih je vagon poskakivao uza sve učestaliji štropot govorila je o važnosti željezničke stanice i predstojećem dužem stajanju.

Antonina Aleksandrovna sjela je pogrbljena, protrljala oči, zagladila kosu i zavukla ruku u vreću sa stvarima, prerovala je do dna i izvukla komad platna izvezena lutanima, lukovima i kotačićima.

U međuvremenu probudio se i doktor, skočio s ležaja i pomogao ženi da se spusti na pod.

Mimo rastvorena vagonska vrata, odmah za stražarnicama i kandelabrima, promicala su kolodvorska stabla pritisnuta naslagama snijega, što su ga poput

hljeba i soli na ispruženim granama nudila prema vlaku, a s vlaka, gotovo još u punoj brzini, iskakali su mornari na neproprćeni snijeg perona i trkom, prestižući ostale, hitali za kolodvorsku zgradu, gdje su, zaštićene bočnim zidom, obično čekale prodavačice zabranjene hrane.

Crna uniforma, lepršave trake na kapama i zvonoliko proširene hlače davale su njihovu koraku silovitost i polet i silile ljude da im se uklanjaju kao pred skijašima u spustu ili klizačima u punom zaletu.

Za kolodvorskom zgradom skrivale su se, kao kod gatare, jedna iza druge, uzbuđene seljanke iz susjednih sela s krastavcima, mladim sirom, kuhanom govedinom i raženom sirnicom što je i na hladnoći sačuvala miris i toplinu pod vatiranim pokrivačima pod kojima su je držale. Žene i djevojke u rupcima zatisnutim u kožuhe crvenjele su poput makova cvijeta na kakvu mornarsku šalu i istovremeno ih se bojale više od žive vatre, jer su baš od mornara najviše stvarani razni odredi za borbu sa špekulacijom i zabranjenom trgovinom.

Smetenost seljanki nije potrajala. Vlak se zaustavio. Dolazili su i ostali putnici. Ljudi se izmiješali. Započinjala je trgovina.

Antonina Aleksandrovna s platnom preko ramena obilazila je trgovkinje praveći se kako ide da se snijegom umije pored kolodvora. Nekoliko puta viknuše za njom:

– Ej, građanko, šta tražiš za maramu?

Ali se Antonina Aleksandrovna nije zaustavljala, s mužem je išla dalje.

Pri kraju reda stajala je žena u crnom rupcu sa svijetlocrvenim šarama. Opazila je vezeno platno. Njezine drske oči sinuše. Pogledala je oko sebe i kad se uvjerila da niotkuda nema opasnosti, brzo je prišla Antonini Aleksandrovnoj, otkrila svoju robu i gorljivo prošaptala:

– Glednide. Zar si takvo što vidjela? Ne mami li? Ne premišljaj – otet će. Daj maramče za polovče.

Antonina Aleksandrovna nije razumjela posljednje riječi. Učinilo joj se da govori o nekom rupčiću. Upita:

– O čemu ti to, draga?

Polovčem je seljanka nazvala polovicu ucijelo pečena, a onda od glave do repa rasječena zeca što ga je držala u ruci.

– Daj, velim ti, maramče za polovče. Šta gledaš? Nije valjda psetina. Čovjek mi je lovac. Zec je to, zec.

Razmjena se obavi. Svakoj strani činilo se kako je ona prošla bolje, a druga da je ostala na velikoj šteti. Antonina se Aleksandrovna sramila što je nečasno prevarila jadnu seljanku. A ova, zadovoljna sklopljenim poslom, u žurbi da što prije umakne s grešna mjesta, pozva susjedu koja je i sama sve rasprodala, te se njih dvije snježnom prtinom otputiše kući.

Tog časa u gomili započe metež. Neka starica povika:

– Kuda, dragoviću? A pare? Kad si mi ih dao, bezočni? Ah, ti drobino nezasitna; njemu se govori, a on ni da se ogleda. Stoj, kad ti kažem, stani, gospon drug! Straža! Pljačka! Orobi me! Eno, onaj, eno, drž’ ga!

– Koji to?

– Onaj golobradi, ide i smije se.

– S razdrapanim laktom?

– Ma da, taj. Drži bezbožnika!

– Onog sa zakrpom na rukavu?

– Da, da. Jao, ljudi, orobi me!

– Šta se tu zbiva?

– Uzeo od bake pite i mlijeka, natovario mješinu i zdimio. A ona, eno, plače i leleče.

– Ne može to tako. Treba ga hvatati.

– Samo ga hvataj. Sav je u remenju i patronama. Dohvatit će on tebe.

10.

U četrnaesti vagon dospjelo je i nekoliko mobiliziranih u radne jedinice. Čuvao ih je stražar Voronjuk. Među njima trojica su se izdvajala, svaki na svoj način. To su bili: bivši blagajnik petrogradske državne vinarije Prohor Haritonovič Prituljev, Kasir, kako su ga zvali u vagonu; šesnaestogodišnji Vasja Brikin, šegrt u željezariji i sijedi revolucionar-zadrugar[40] Kostojed-Amurski, koji je preturio sve robijašnice starih vremena i upoznao dobar broj novih u današnje vrijeme.

Svi ti ljudi skupljeni zbrda-zdola, tuđi jedan drugome, tek su se na putu međusobno upoznavali. Iz razgovora putem pokazalo se da su blagajnik Prituljev i trgovački šegrt Vasja Brikin zemljaci, obojica iz Vjatke, i to rođeni u mjestima uz koja će vlak uskoro proći.

Malmižski građanin Prituljev bio je onizak, na četku ošišan, kozičav i neugledan čovjek. Siva, od znoja pod pazuhom pocrnjela bluza čvrsto ga je stezala kao što prslučić priteže punašne ženske grudi. Bio je šutljiv poput kipa; i kad bi potonuo u kakve misli, na svojim bi pjegavim rukama do krvi raskopavao po bradavicama koje su se počele gnojiti.

Nekako sjeseni prije godinu dana išao je Nevskim i na uglu Litejne upao u uličnu raciju. Iskali mu dokumente. Pokazalo se da ima potrošačku kartu četvrtog stupnja, izdavanu neradnom stanovništvu, na koju se nikad ništa i nije dobivalo. Zbog toga su ga zadržali i zajedno s mnogima, na isti način pokupljenima s ulice, otpravili u vojarnu. Na iskustvu ranije takve grupe koja je kopala rovove na arhangeljskom bojištu namislili su da ih pošalju u Vologdu, ali su ih onda vratili s puta i preko Moskve otpravili na istočno bojište.

---

[40] Vjerojatno simpatizer ili aktivist jedne od mnogih grupacija pokreta takozvanih *narodnika*, koji obilježavaju ruski oporbeni politički život druge polovice XIX. I početka XX. st. Sačinjavali su ga uglavnom romantično nastrojeni intelektualci stvorivši čitav pokret prosvjetiteljskog »odlaska u narod«. Znatnijeg utjecaja na *narodnike* imao je M. A. Bakunin.

Prituljev je imao ženu u Lugi, gdje je prije rata radio do svog zaposlenja u Petrogradu. Doznavši sa strane o njegovoj nevolji, žena se dala u Vologdu da ga izbavi radne službe. Ali putovi im se mimoiđoše. Trud joj je bio utaman. Sve se zamrsilo.

U Petrogradu je Prituljev živio s ljubavnicom Pelagijom Nilovnom Tjagunovom. Zaustavili su ga na nevskom križanju baš kad se rastao s njom na uglu i kretao za poslom na drugu stranu, tako da je između prolaznika što su promicali Litejnom dospio još samo vidjeti njezina leđa kako zamiču u daljini.

Ta Tjagunova, punačka i stasita građanka lijepih ruku i s jakom pletenicom koju je uz duboke uzdahe prebacivala s jednog pa s drugog ramena na prsa, od svoje je volje pratila Prituljeva na putu.

Nije jasno što su na čovjeku kakav je bio Prituljev nalazile sve te žene što su se lijepile za nj. Pored Tjagunove u jednom je vagonu bliže lokomotivi putovala druga njegova znanica, za koju se uopće i ne zna kako je dospjela u vlak, svijetloplava, blijeda djevojka Ogrizkova, »Nozdra« i »Klistir«, kako ju je, uz mnoge druge uvredljive nadimke, pogrdno zvala Tjagunova.

Suparnice su bile kao pas i mačka i pazile su da jedna drugoj ne iziđe na oči. Ogrizkova se nije pojavljivala u vagonu. Bilo je zagonetno na koji se način dovijala da vidi svoga obožavanoga. Možda se zadovoljila da ga samo izdaleka pogleda, dok bi putnici pomagali pri utovaru drva i ugljena.

11.

Vasjina je priča bila drukčija. Otac mu je pao u ratu. I majka je Vasju poslala na zanat ujaku u Piter[41].

Zimus su ujaka, vlasnika male željezarije na Apraksinom, pozvali u sovjet na razgovor. Pogriješio je vrata, i umjesto u sobi u koju je pozvan našao se u susjednoj. Slučajno je u njoj bila komisija za radnu službu. Ondje je bilo dosta živo. Kad se skupilo dosta onih koji su se odazvali pozivu, došli su crvenoarmijci, okružili skupljene i odveli ih da prenoće u Semjonovskoj vojarni, a ujutro ih ukrcali na vlak za Vologdu.

Vijest o zadržavanju većeg broja ljudi proširila se gradom. Sutradan mnoštvo srodnika dođe na kolodvor da isprati svoje rođake. Među njima je došao i Vasja s ujnom.

Na kolodvoru je ujak molio stražara da ga pusti iz ograde k ženi. Stražar je bio Voronjuk, onaj što je sada pratio grupu u četrnaestom vagonu. Bez čvrsta jamstva da će se vratiti Voronjuk ga nije puštao. Kao jamstvo ujak i ujna predložiše da njihov rođak ostane pod stražom. Voronjuk je pristao. Vasju su uveli u ograđeni prostor, a ujaka izveli. I ujak i ujna više se ne vrate.

Kad je podvala otkrivena, Vasja koji nije ni slutio u što je upao udari u plač. Plazio je oko Voronjukovih nogu, ljubio mu ruke i molio da ga oslobodi,

[41] Kolokvijalno ime za Petrograd.

no ništa od toga nije pomoglo. Sprovodnik je bio neumoljiv, ali ne zbog svoje zle ćudi, nego je vrijeme bilo opasno, a običaji grubi. On je životom odgovarao za popisom utvrđeno brojno stanje. Tako je Vasja dospio u radnu službu.

Zadrugar Kostojed-Amurski, koga su poštivali tamničari i carskog i sadašnjeg režima i koji se sa svima njima dobro gledao, mnogo je puta svraćao pozornost vođe konvoja na nemoguć Vasjin položaj. Ovaj je priznavao da je to strašan nesporazum, ali je tvrdio kako formalne zapreke ne dopuštaju da se na putu dira u tu zbrku, ali se on nada da će sve biti razmršeno kad stignu.

Vasja je bio ljepuškast mladac, pravilnih crta lica kao na slikama carskih štitonoša i Božjih anđela. Bio je rijetko čestit i neporočan. Najdraže mu je bilo da sjedne uz noge starijih, prekriženim rukama obujmi koljena, zabaci glavu i sluša što govore i o čemu pričaju. Tada bi se iz trzaja mišića na njegovu licu, kojima bi susprezao suze ili se borio s navalom smijeha, moglo zaključivati o čemu je bila riječ. Na licu tankoćutnog dječaka razgovor se pokazivao kao u zrcalu.

12.

Zadrugar Kostojed sjedio je gore u gostima kod Živagovih i slasno osisavao zečju lopaticu kojom su ga pogostili. Bojao se propuha i prehlade. »Kako vuče! Odakle to?« pitao je i pomicao se tražeći zaklonjenije mjesto. Kad se nakraju smjestio gdje nije puhalo, reče: »Sad je dobro«, obgloda lopaticu i obliza prste, obrisa ih maramicom te zahvaljujući domaćinima, zaključi:

– To je kod vas od prozora. Trebalo bi zatiskati. No vratimo se mi svojoj raspravi. Vi, doktore, nemate pravo. Pečeni zec – to je sjajno. No iz toga izvoditi da selo živi u izobilju, to je, oprostite, u najmanju ruku, presmjelo, to je vrlo opasan previd.

– Nemojte, molim vas – nije se dao Jurij Andrejevič. – Pogledajte te kolodvore. Stabla neposječena. Ograde netaknute. A te tržnice! Pa te žene! Pomislite, kakvo zadovoljstvo! Negdje se živi. Netko se veseli. Ne stenju svi. Time je sve dokazano.

– Da je tako, bilo bi dobro. Ali to nije istina. Gdje ste to pokupili? Otiđite kojih stotinjak vrsta[42] od pruge. Posvuda neprestani seljački ustanci. Protiv koga, pitate? Protiv bijelih i crvenih, zavisno od toga čija se vlast uspostavila. Reći ćete, eto, seljak je neprijatelj svakome poretku, ni sam ne zna što hoće. Polako, nemojte likovati. Zna on to bolje od vas, ali sigurno neće ono što bismo nas dvojica.

Kad ga je revolucija probudila, zaključio je da se to ostvaruje njegov stoljetni san o nezavisnu životu, anarhičnu seoskom življenju od svoga rada, bez veza i obveza prema bilo kome. A on je iz stega staroga, srušenog državnog uređenja pao pod još veći teret nove revolucionarne naddržave. I selo se komeša,

[42] Stara ruska mjera za dužinu (1066,781 m).

nema mu nigdje mira. A vi pričate da seljaci žive u izobilju. Ništa vi, bratac, ne znate, a, kako vidim, i ne želite znati.

– Pa, uistinu, i ne želim. Točno. Idite, molim vas! Zašto bih ja trebao sve znati i oko svega se truditi? Vrijeme se ne obazire na mene, ali mi zato navaljuje sve što mu se prohtije. Dopustite onda i meni da zanemarim činjenice. Kažete da se moje riječi ne slažu sa stvarnošću. A ima li sada u Rusiji stvarnosti? Ja mislim da su je toliko ustrašili da se ona skriva. Htio bih vjerovati da je selo dobilo igru i da će mu sada krenuti. Ali ako je i to kriva procjena, što mi ostaje? Od čega ću živjeti, koga slušati? A živjeti moram, ja sam obiteljski čovjek.

Jurij Andrejevič odmahne rukom prepuštajući Aleksandru Aleksandroviču da on s Kostojedom dokrajči spor, a sam se odmakne na kraj ležaja i nagnut započe pratiti što se dolje zbiva.

A tamo je tekao razgovor između Prituljeva, Voronjuka, Tjagunove i Vasje. Kako su se približavala rodna mjesta, tako ih se Prituljev prisjećao; u koju to postaju ulaze, na kojoj se silazi i kako se od nje ide dalje, pješice ili konjima, a Vasja je na spomen poznatih sela i zaselaka poskakivao i užagrenih očiju udivljeno ponavljao njihova imena, njihovo mu je izgovaranje zvučalo poput čudesne bajke.

– Na Suhom Brodu silazite? – zagrcavao se. – Pa da! Naše skretište! Naša postaja! A poslije svakako hvatate prema Bujskom?

– Poslije bujskim putem.

– To i kažem, bujskim. Selo Bujsko. Kako ga ne bih znao! I mi se tu odvajamo. Otalen k nama desno, stalno nadesno. Prema Veretenikama. A k vama, stric Haritonič, valjda nalijevo, dalje od rijeke? Čuli ste za rijeku Pelgu? Kako ne! Naša rijeka. A do nas samo obalom, obalom. E, i na toj rijeci, na Pelgi, poviše, naše su Veretenike, naše selo! Na samoj strmini! Odsječena obala. Mi bi rekli – ko na panju. Staneš gore i strah te pogledati, toliko je strmo. I da se ne strmoglaviš, bokibogme. Kamen vade. Za mlinove. I u tim je Veretenikama moja mama. I dvije sestrice. Sestra Aljenka. I Ariška. A mama je moja, teta Palaša, Pelagija Nilovna, reklo bi se poput vas, mlada, bijela. Stric Voronjuk! Stric Voronjuk! Kumim vas Bogom... Stric Voronjuk!

– Nu, šta bi der? Kljuješ ki žuna: »stric Voronjuk, stric Voronjuk«? Ki da ja ne znam da nisam tetka? Šta ti triba? Da ti dam da bižiš? Jesi pobisnio, šta li? Ti petam vitra, a mene pred zid?

Pelagija Tjagunova odsutno je gledala nekamo daleko u stranu i šutjela. Gladila je Vasju po glavi i misleći neke svoje misli prebirala po njegovoj smeđoj kosi. Ponekad je glavom, očima ili smiješkom davala dječaku znakove kojima je govorila da ne pravi gluposti i o tim stvarima ne priča s Voronjukom pred svima. De, polako, pusti vremenu, sve će doći na svoje mjesto, samo budi miran.

13.

Kad je iza njih ostao Srednjoruski pojas, započeše iznenađenja. Prolazili su nemirnim predjelima, područjima na kojima su gospodarile naoružane bande, krajevima gdje su još nedavno suzbijane pobune.

Učestaše zaustavljanja usred polja, stražarni obilazak vagona, pregled prtljage i provjera papira.

Jednom je vlak zastao u mrkloj noći. U vagone nitko nije zagledao niti su koga dizali. Radoznao da se nije dogodila kakva nesreća, Jurij Andrejevič iskoči iz vagona.

Bila je duboka noć. Bez ikakva vidljiva razloga vlak je stajao na otvorenoj pruzi usred jelova šumarka. Putnici koji su sišli prije Jurija Andrejeviča i pocupkivali pred vagonom rekoše mu da se po njihovim obavijestima ništa i nije dogodilo, nego se čini da je strojovođa sam od sebe zaustavio vlak pod izgovorom da je kraj opasan, pa dok drezina ne utvrdi ispravnost kolosijeka, on s kompozicijom neće dalje. Predstavnici putnika pošli su, rekoše, da ga mole, pa i da podmažu bude li trebalo. Čulo se da se u stvar upleću i mornari. A oni će ga i uvjeriti.

Dok su sve to objašnjavali Juriju Andrejeviču, snježna se caklina uz lokomotivu žarila na dahtavim ognjenim bljescima iz dimnjaka i ložišta parnjače. Jedan od takvih jezika jarko osvijetli dio snježnog polja, lokomotivu i nekoliko crnih prilika koje protrčaše mostićem što se protezao svom dužinom parnjače.

Sprijeda je očito trčao strojovođa. Našavši se na kraju lokomotive, on poskoči uvis i preletjevši preko odbojnika nestade u mraku. Isto su činili i mornari za njim. Dotrčali dokraja, poskočili, prominuli zrakom, pa svi potonuli.

Privučen prizorom, Jurij Andrejevič s nekoliko radoznalaca pođe prema lokomotivi.

Na slobodnome dijelu pruge što se prostirao pred parnjačom ugledaše ovakvu sliku. Postrance od pruge iz cijelca snijega štrčao je strojovođa upao do pojasa. Kao hajkači zvjere opkoljavali su ga mornari, i oni, poput njega, zaglavljeni u snijegu.

Strojovođa je drečao:

– Hvala, burevjesnikovci![43] To sam dočekao! Revolverom na brata, na radnika! Zašto sam rekao, kompozicija dalje ne ide. Drugovi putnici, budite svjedoci, kakav je ovo kraj. Skiće se kako tko hoće, rastavlja šine. Ja s vama u dobru i u zlu, i šta imam? Paru pojačavam, ne zbog sebe, nego da se vama što ne dogodi. I evo mi za moju brigu. E, pa, ubijajte, minopolagači! Drugovi putnici, budite svjedoci, evo me – ja se ne skrivam.

Iz gomile na nasipu začuše se različiti glasovi. Jedni su uzvikivali zbunjeno:

---

[43] Asocijacija na naslov pjesme u prozi *Burevjesnik* A. M. Pješkova Gorkoga.

– Šta ti je?... Smiri se... Zar bi... Ma tko bi im dao pravo? To oni tako... Prijete...

Drugi su glasno podbadali:

– Tako ti njima, Gavrilka! Ne daj se, parna vučo!

Mornar koji se prvi izvukao iz snijega, riđa ljudina tako goleme glave da mu se lice doimalo spljošteno, mirno se vrati skupini i tihim basom, ikajući ukrajinski kao i Voronjuk, progovori nekoliko riječi, za čudnovatu noćnu prigodu smiješnih u svojoj potpunoj mirnoći.

– Prostite, kake su vam to zanimacije? Da prihladu na vitru ne ufatite, građani. Ne zimite tu, ite u furgone!

Kad se grupa polako razišla, riđi se mornar vrati strojovođi, koji još nije posve došao k sebi, i reče:

– Dosti tvoje isterije, drug mašinist. Van iz sniga. Daji polazak.

14.

Laganom vožnjom, s povremenim zastajanjima, bojeći se iskliznuća sa zametenih neraščišćenih tračnica, vlak se sutradan zaustavio na pustom, od života napuštenom mjestu, na kojem u prvi mah i ne raspoznaše ostatke spaljena i srušena kolodvora. Na njegovu nagorjelom pročelju moglo se razabrati natpis »Nižnji Keljmes«.

Kolodvorska zgrada nije bila jedina s tragovima požara. Iza nje se vidjelo napušteno, snijegom zasuto selo, koje je s postajom podijelilo njezinu žalosnu sudbinu.

Posljednja kuća u naselju bila je pougljenjela, u susjednoj je pak nekoliko brvana izvaljeno i zarušeno u nju; posvuda su po ulici ležali slomljeni dijelovi saonica, srušenih ograda, iskidano željezo i razbijen namještaj. Iz počađala i prljava snijega crnjeli su se tragovi vatre i njezina gašenja, krpe ogoljele zemlje, sleđene splačine i smrznuti ugarci.

Pustoš u selu i stanici nije bila posvemašnja. Tu i tamo našlo se i koje živo čeljade.

– Cijelo mjesto je gorjelo? – vlakovođa sućutno upita šefa postaje kad se iz razvaline pojavio pred njim.

– Zdravi bili. I dobro došli. Gorjelo, gorjelo, ali i od požara biva gore.

– Ne razumijem.

– Bolje i ne pokušavati.

– Nije valjda Streljnikov?

– On glavom.

– Pa šta ste mu skrivili?

– Ne mi. Zapalo nas po našoj zloj sreći. Susjedi. Mi smo usput dobili. Vidite mjesto u daljini? To su krivci. Selo Nižnji Keljmes, Ust-Nemdinska oblast. Sve je zbog njih.

– I šta su napravili?

– Malo fali do svih sedam smrtnih grijeha. Rastjerali su svoj komitet sirotinje, to vam je prvo; oduprli se naredbi o predaji konja Crvenoj armiji, a ne zaboravite da su Tatari konjanici, to je pod dva; nisu se odazvali mobilizaciji, to je pod tri, kao što vidite.

– Da, da. Tad je sve jasno. I zbog toga su dobili topovima?

– Upravo to.

– Iz oklopnog vlaka?

– Naravno.

– Tužno. I sažaljenja vrijedno. Ali nije naše da se time bavimo.

– Sve je ionako gotovo. Drugim vas nemam čime obradovati. Dan-dva morat ćete ovdje odstajati.

– Nemojte se šaliti. Nemam ja sa sobom bilo šta, to su popune za frontu. Navikao sam voziti bez zastoja.

– Ma kakva šala. Sami vidite smetove. Tjedan dana mećava je bjesnjela nad cijelim nasipom. Zamela. A nema tko raščistiti. Pola sela se razbježalo. Drugu polovicu ne mislim pokretati.

– Ajte bestraga! Ja sam propao! Šta da sada radim?

– Raščistit ćemo nekako, krenut ćete.

– Nanosi su veliki?

– Ne može se reći da su baš veliki. Ponegdje. Mećava je koso brijala nasipom. Najteži dio je u sredini. Tri kilometra uvale. Ta će nas stvarno namučiti. Temeljito je zatrpana. A dalje se može podnijeti, tajga – šuma zaštitila. Do uvale nije strašno, pruga je čista. Vjetar je otpuhao.

– Nek vas svi vragovi nose. Pravi košmar! Vlak ću dignuti na noge, neka pomažu.

– Tako sam nekako i ja mislio.

– Samo mornare ne dirajte i crvenoarmijce. Cijela jedinica radne službe. Zajedno sa slobodnim putnicima oko sedamsto ljudi.

– Više nego što treba. I čim dopreme lopate, počinjemo. Manjak lopata. Poslali smo u susjedna sela. Mrdnut ćemo.

– Pobogu, kakva nevolja! Mislite da ćemo uspjeti?

– Kako drugačije. Mnoštvom se gradovi osvajaju, kaže se. Željeznička pruga. Arterija. Dopustit ćete.

15.

Čišćenje pruge proteglo se na puna tri dana. Svi Živagovi, uključujući i Njušu, sudjelovali su u njemu. Bilo je to najljepše vrijeme na njihovu putu.

U krajoliku se nalazilo nešto nepristupačno i nedorečeno. Iz njega se osjećala pugačovština[44], kako ju je vidio Puškin i azijatstvo, kako ga je opisivao Aksakov.

Tajnovitost te zabiti dopunjavale su ruševine i zatvorenost malobrojnih preostalih i prestrašenih žitelja, koji su izbjegavali putnike s vlaka, a ni među sobom nisu razgovarali iz straha od potkazivanja.

Na rad se išlo u različito vrijeme, u grupama stvorenim prema kategorijama ljudi. Radilište je osiguravano stražom.

Razdvojene brigade čistile su prugu svom dužinom istodobno, ali na međusobno odvojenim mjestima. Do sama završetka između raščišćenih dijelova ostajala su brda nedirnuta snijega koja su razdvajala susjedne grupe. Ta su brda uklonjena u posljednji čas, kad je pruga bila već očišćena na cijelome potezu.

Dani su bili vedri i studeni. Ljudi su ih provodili na zraku, a u vagone se vraćali samo na noćenje. Radilo se u kratkim smjenama, koje nisu umarale, jer je lopata manjkalo, a radnika bilo i previše. Lagan rad pričinjao je čak zadovoljstvo.

Živagovi su kopali na otvorenu, slikovitu mjestu. Predio se odatle najprije spuštao istočno od pruge, a zatim se protezao valovitim usponom sve dokle je pogled sezao.

Na brdu se nalazila usamljena, sa svih strana vidljiva kuća. Okruživao ju je vrt koji bi se ljeti vjerojatno razrastao, ali njegovo granje posuto injem sada je nije zastiralo.

Sniježni pokrivač sve je izravnavao i zaobljavao. Sudeći pak prema glavnim udubljenjima na padini, koja snijeg svojim nanosima nije mogao skriti, odozgo se s proljećem, zacijelo krivudavom dolinom prema otvoru nadvožnjaka pod željezničkim nasipom, spuštao potok, sada duboko skriven pod snijegom, kao što se dijete skriva pod bogatom perinom navučenom preko glave.

Je li tko živio u kući, ili se prazna urušavala, ili ju je oduzeo općinski, odnosno kotarski agrarni odbor? Gdje su bili njezini prijašnji stanari i što im se dogodilo? Jesu li se sklonili u inozemstvo? Poginuli od seljačke ruke? Ili su, ostavši u dobru sjećanju, prihvaćeni u kotaru kao obrazovani stručnjaci? Je li Streljnikov bio prema njima milostiv, ako su ondje ostali sve do ovog vremena, ili ih je zajedno s kulacima pogodila njegova pravda?

Kuća je s brda poticala radoznalost i turobno šutjela. No pitanja tada niti je tko postavljao niti na njih odgovarao. A sunce je užizalo snježnu caklinu tako bijelim bljeskom da se od bjeline snijega moglo i oslijepjeti. Na kakve li je pravilne komade lopata izrezivala njegovu površinu! Kakvim li se suhim, dijamantnim iskrama rasipao na razrezima! Kako je to podsjećalo na dane dalekog djetinjstva, kada je, u kapuljači opšivenoj vrpcom i bundici s kopčama čvrsto ušivenim u crno kovrčavo ovčje krzno mali Jura rezao na dvorištu u isto tako zaslijepljujućem snijegu piramide i kocke, torte od tučenog vrhnja, tvrđave i

[44] Prema imenu J. I. Pugačova, vođe seljačkog ustanka 1773. za vladanja carice Katarine II.

pećinske nastambe! Kako je tada prijalo živjeti na svijetu, kako je sve uokolo bilo užitak i sitost!

Ali i taj je trodnevni život na zraku stvarao osjećaj sitosti. I ne bez razloga. Uvečer su radnike obdarivali toplim, upravo pečenim bijelim kruhom, za koji se nije znalo odakle ga dovoze i po čijem to nalogu čine. Kruh je imao glazirane, po stranama raspukle, ukusne okrajke i debelu prekrasno pečenu donju koru s komadićcima ugljena u njoj.

16.

Kolodvorske ruševine postale su im drage poput privremena skloništa na izletu u snježne planine. Pamtili su položaj i vanjski oblik zgrade, pa i neobičnost nekih oštećenja.

Vraćali su se na stanicu u predvečerja, sa zalazom sunca. Ono pak, kao da hoće ostati vjerno prošlosti, i dalje je zapadalo na nekadašnjem mjestu, iza stare breze što je rasla kraj samoga prozora prometnog ureda.

Na tome mjestu vanjski se zid srušio unutra i zatrpao prostoriju. Ali urušavanje nije zahvatilo njezin stražnji dio nasuprot prozoru koji je ostao cijel. Na toj je strani sve ostalo: tapete kavene boje, kaljeva peć s okruglim oduškom pod bakarnim poklopcem na lančiću i inventurna lista u crnom okviru na zidu.

Spustivši se do zemlje, sunce je, baš kao i prije nesreće, domiljelo do peći, potpaljivalo kavene tapete mrkim žarom, a na zid vješalo sjenu brezova granja poput ženskog rupca.

U drugom dijelu zgrade nalazila su se zaključana čekaonička vrata s pismenom obaviješću iz koje se vidjelo da je vjerojatno bila napisana prvih dana revolucije u veljači ili neposredno prije nje:

»U vezi lijekova i zavojnog materijala molimo gospodu bolesnike da se do daljnjega ne uznemiruju. Iz razumljivih razloga vrata pečatim, o čemu izvješćujem stariji liječnički pomoćnik u Ust-Nemdi taj-i-taj.«

Kada su uklonili i posljednji snijeg, ostavljen u hrpama između čistina, pojavila se i postala vidljiva, ravna poput odapete strijele, željeznička pruga. Njezinim stranama svom su dužinom protezala se brda raščišćena snijega obrubljena s dva zida crne borove šume.

Koliko je oko sezalo, na pruzi su u odvojenim grupama stajali ljudi s lopatama. Prvi put vidjeli su jedni druge na okupu i začudili se svome mnoštvu.

17.

Doznalo se da će vlak krenuti za nekoliko sati, premda je već bilo kasno i bližila se noć. Prije polaska Jurij Andrejevič i Antonina Aleksandrovna otiđoše da se posljednji put nadive ljepoti raščišćene pruge. Sada na nasipu nije bilo nikoga. Doktor i njegova žena stajali su neko vrijeme i gledali u daljinu, izmijenili poneku riječ i vratili se svome vagonu.

Na povratku dočeka ih bijesna i promukla krika dviju žena u svadi. Odmah su prepoznali glasove Ogrizkove i Tjagunove. Žene su išle istim pravcem kojim i doktor sa ženom, od vrha kompozicije prema kraju, ali s one njezine strane što je gledala na kolodvorsku zgradu, dok su Jurij Andrejevič i Aleksandra Aleksandrovna koračali stranom okrenutom prema šumi. Između dva para dizao se neprekinut zid vagona i zaklanjao ih od međusobna pogleda. Žene gotovo i nisu dospijevale u blizinu doktora i Antonine Aleksandrovne, ili su ih znatnije prestizale ili pak jako zaostajale.

Obje su bile veoma uzrujane. Svaki čas izdavala ih je snaga. Sudeći po glasovima koji su, zbog neujednačena koraka, skakali do krika, a onda padali u šapat, noge su im u hodu vjerojatno propadale u snijeg ili jednostavno otkazivale poslušnost. Po svoj prilici Tjagunova je ganjala Ogrizkovu i, dostižući je, možda i šakama puštala na volju. Suparnicu je obasipala nepristojnim psovkama koje su iz blagozvučnih usta te nakićene gospoje zvučale stoput besramnije od prostačkih i grubih muških psovki.

– Ti droljo, ti profuknjačo – vikala je Tjagunova. – Korak ne možeš učiniti, a već ona vrti guzicom i očijuka! Malo je kuji mojeg tikvana, nego zinula na nevino, raširila rep, maloljetnika bi kvarila.

– A ti si valjda i Vaski zakonita?

– Ja ću ti pokazati zakonitu, gubico prljava! Živa od mene nećeš, ne dovodi me u napast!

– Ne razmahuj! Ruke k sebi, uspaljenice! Šta hoćeš od mene?

– Hoću da crkneš, gnjido, mačketino šugava i bezočna!

– O meni nema zbora. Ja sam i kuja i mačketina, to se zna. A ti si nam plemenita. Na bunjištu rođena, u štali vjenčana, sa štakorom zatrbatila, ježa porodila... Straža, straža, ljudi dobri! Nasmrt me prebija zločinka opasna. Ajme, spasite djevojku, obranite siroče...

– Idemo brže. Ne mogu to slušati, odurno je – požurivala je Antonina Aleksandrovna muža. – To neće dobro svršiti.

18.

Iznenada sve se promijenilo, i krajolik i vrijeme. Ravnice je nestalo, a pruga je brežuljcima i visoravnima zašla među planine. Prestao je sjeverac koji je sve vrijeme puhao. S juga je zapljusnula toplina kao iz peći.

Šume su ovuda rasle terasasto po planinskim padinama. Kad bi ih željeznički nasip presijecao, vlak je najprije morao osvajati velik uspon koji se od sredine blago spuštao. Stenjući, vlak je uspuzavao u guštik i njime se jedva vukao, kao kakav stari lugar što za sobom pješice vodi grupu putnika koji se osvrću uokolo i sve upijaju.

Ali još se nije imalo što vidjeti. U dubini šuma je još mirovala zimskim snom. Tek tu i tamo neki žbun i drvo šumno su, iz snijega što je postupno

kopnio, oslobađali donje granje kao iz skinute ogrlice ili iz raskopčana ovratnika.

Jurija Andrejeviča spopala je sanjivost. Sve te dane izležavao se na svom gornjem ležaju, spavao, budio se, razmišljao i osluškivao. Ali zasad nije bilo što čuti.

19.

Dok se Jurij Andrejevič ispavljivao, proljeće je topilo i pretapalo svu tu golem od snijega koja je napadala u Moskvi na dan odlaska i padala cijelim putem; sav taj snijeg koji su oni puna tri dana rovali i raskapali u Ust-Nemdu i koji je u beskrajnim i debelim naslagama ležao na neizmjerljivim prostranstvima.

Isprva snijeg se kravio iznutra, nečujno i potajno. Kad je polovica moćnoga posla bila učinjena, više se nije mogao skrivati. Čudo se otkrilo. Ispod pokrenuta snježnog pokrivača pokulja voda i zagrgolji. Neprohodni šumski gustiši zadrhtaše. Sve se u njima probudilo.

Voda si je mogla pustiti na volju. Jurila je dolje niz strmeni, zajazivala jezerca, razlijevala se širom. Ubrzo se guštik ispunio njezinom hukom i bukom. Šumom su se kao zmije razmiljele bujice, zavlačile se i utapale u snijegu koji im je stajao na putu, psikale ravninama, a u obrušavanju rasipale se u vodeni prah. Zemlja više nije primala vlagu. Nju su s vrtoglavih visina, gotovo s oblaka, svojim korijenjem upijale prastare jele u čijim su se podnožjima sušili kolutovi bjelkastomrke pjene poput pivske krune zaostale na usnama pilca.

Opojnost proljeća udarala je nebu u glavu i ono se u zanosu mutilo i zastiralo oblacima. Ponad šume promicahu niski pusteni oblaci s opuštenim krajevima preko kojih su kasom strčavali topli pljuskovi što su mirisali na zemlju i znoj i spirali posljednje komade probijena crnog ledenog oklopa.

Jurij se Andrejevič probudio, primakao se kvadratičnu prozorskom otvoru iz kojeg su izvadili okvir, podbočio se laktom i počeo slušati.

20.

Približavanjem rudarskom području kraj je postajao naseljeniji, rastojanja manja, a stajališta sve češća. I smjenjivanja putnika sada nisu bila rijetka. Sve ih se više penjalo i silazilo na manjim postajama. Ljudi koji su putovali na kraćim udaljenostima nisu se raskomoćivali ni lijegali; oni bi se noću stiskali pri vratima u sredini vagona, poluglasno razgovarali o pokrajinskim, samo njima znanim stvarima i silazili na usputnim križanjima ili stajalištima.

Iz razgovora ovdašnjih putnika koji su posljednja tri dana prošli vagonom Jurij je Andrejevič zaključio da bijeli[45] na sjeveru odnose prevagu i da se spremaju, ako već i nisu, zauzeti Jurjatin. Pored toga, nije li ga sluh varao, i nije li se radilo o prezimenjaku njegova drugara iz meljuzejevske bolnice, onda je snagama bijelih u tom kraju zapovijedao dobro mu znani Galiulin.

Da ne bi svoje uznemiravao, dok se glasine ne provjere, Jurij im Andrejevič ne kaza ništa o tim razgovorima.

21.

Početkom noći Jurij Andrejevič probudi se ispunjen neodređenim osjećajem sreće, snažnim toliko da ga posve rasani. Vlak je stajao na nekoj noćnoj postaji. Njezinu zgradu obavijao je stakleni sumrak bijele noći. Tu svijetlu tamu prožimalo je nešto nježno i jako. Svjedočilo je o širini i otvorenosti kraja. I navodilo na pomisao da se raskrsnica nalazi na uzvišenju sa širokim i slobodnim obzorjem.

Tiho razgovarajući, peronom su uz vagon promicale nečujne prilike. To je također uzbudilo Jurija Andrejeviča. U pažljivu koračanju i glasovima on je osjetio poštivanje noćnoga časa i brigu o pozaspalima u vlaku, kao nekad prije rata.

No doktor se varao. Na peronu su žagorili i strugali čizmama kao i bilo gdje drugdje. U okolici se međutim nalazio vodopad. Strujanje njegove svježine i moći razgrtalo je granice bijele noći. On je doktoru u snu ulio onaj osjećaj sreće. Stalan, nikad ne prekidan huk njegova vodenog usova vladao je nad svim zvukovima na postaji i pribavljao im varljiv dojam tišine.

Ne otkrivši njegovo postojanje, uspavljivan neshvatljivo krepkim i laganim zrakom, doktor je opet utonuo u dubok san.

Dolje u vagonu dvojica su razgovarala. Jedan je pitao:

– Onda, jeste li smirili svoje? Potkresali im repove?

– Kramare, misliš?

– No, da, brašnare.

– Primirili smo ih. Pripitomili. Neke su za primjer zatukli, pa su drugi ušutjeli. Skupili kontribuciju.

– I koliko ste povukli s općine?

– Četrdeset tisuća.

– Lažeš.

– Zašto bih lagao?

– Kakvo obilje, četrdeset tisuća!

---

[45] Uobičajeno skupno ime za različite proturevolucionarne vojske u Oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu. Stvoreno je prema simbolu u grbu carske Rusije – bijelom orlu. Revolucionare se nazivalo – crveni, prema crvenoj zastavi i crvenoj zvijezdi, njihovim simbolima.

– Četrdeset tisuća pudi.

– Nek vas svi vragovi deru, ali junačine jeste! Junačine!

– Četrdeset tisuća finog mliva.

– A i nema tu ništa čudno. Mjesta su prva klasa. Sve sama trgovina brašnom. Odavde uz Rinjvu, gore do Jurjatina sve je selo do sela, pristaništa i silosi. Braća Serstobitovi, Perekatčikov i sinovi, veletrgovac do veletrgovca!

– Ne deri se. Ljude ćeš probuditi.

– No, dobro.

Radoznali zijevne. Drugi predloži:

– Da dremnemo? Čini se da će krenuti.

Straga se počela kotrljati zaglušna buka, silovito je narastala, prekrivala huk vodopada, i taj čas drugim staničnim kolosijekom, pretječući nepokretnu kompoziciju, u punoj brzini projuri ekspresni vlak gotovo predratne vrste, odsvira, protutnja i, žmirnuvši na kraju svjetlima, izgubi se bez traga negdje naprijed.

Dolje razgovor započe iznova.

– E, sad je gotovo. Nastajat ćemo se.

– Neće tako skoro.

– Vjerojatno Streljnikov. Specijalni oklopnjak.

– Očito on.

– Prema kontri je prava zvijer.

– To je sigurno na Galjejeva pošao.

– Na koga to?

– Ataman Galjejev. Kažu da je s Česima u zaštitnici kod Jurjatina. Zauzeo, kud ćeš bolje, pristaništa i drži ih. Ataman Galjejev.

– Možda knez Galilejev. Zaboravio si.

– Nema takvih kneževa. Po svoj prilici Ali Kurban. Ti si sve pomiješao.

– Možda je i Kurban.

– To je onda nešto drugo.

22.

Pred jutro Jurij se Andrejevič probudi po drugi put. Opet je usnio nešto ugodno. Osjećaj blaženstva i izbavljenja koji ga je ispunio nije prestajao. Vlak je stajao, možda zastao na novom stajalištu, a možda i na starome. Opet je hučio vodopad, po svoj prilici onaj isti, a možda je bio i neki drugi.

Jurij Andrejevič započe iznova zaspivati, a kroz drijemež prividala mu se strka i metež. Kostojed se dohvatio sa zapovjednikom konvoja, i obojica su vikala jedan na drugoga. Vani je postalo još ljepše no što je bilo. Zračilo je nečim novim čega prije nije bilo. Nečim očaravajućim, nečim proljetnim, crnim i bijelim, izuzetnim, popustljivim, sličnim naletu snježne nepogode u svibnju, kada mokre, povodnjele pahuije, padajući, ne bijele zemlju nego je čine još

crnjom. Nečim prozračnim, crnkastobijelim, mirisnim. »Trešnja divljaka!«, prepozna Jurij Andrejevič u snu.

23.

Ujutro Antonina Aleksandrovna reče:

– Ti si, Jura, doista čudnovat. Sav proturječan. Dogodi se da muha proleti, a ti se probudiš i do jutra nisi u stanju oka sklopiti; ovdje pak buka, svađe, metež, a ti mirno spavaš. Noćas su pobjegli blagajnik Prituljev i Vasja Brikin. Zamisli! I Tjagunova i Ogrizkova. Čekaj samo, to još nije sve. I Voronjuk. Da, pobjegao, pobjegao. Zamisli ti to. A sad slušaj. Kako su nestali, zajedno ili na razne strane, i kojim redom – posve je zagonetno. Uzmimo Voronjuka; taj je normalno pobjegao od odgovornosti kad je otkrio nestanak ostalih. A ostali? Jesu li svi nestali svojevoljno ili je tkogod silom uklonjen? Primjerice, sumnjive su žene. Ali tko je koga umorio, Tjagunova Ogrizkovu ili Ogrizkova Tjagunovu, to nitko ne zna. Zapovjednik transporta trči s kraja na kraj vlaka. »Kako smijete«, viče, »davati znak za polazak. U ime zakona tražim da se kompozicija zadrži do hvatanja bjegunaca.« Ali vlakovođa se ne predaje. »Vi ste šenuli«, kaže, »ja vozim ratnu popunu na frontu, to ima prednost. Samo mi treba vaše ušljive komande! Vidi šta je smislio!« Pa oba, shvaćaš, na Kostojeda. Kako je to on, zadrugar, čovjek od razuma, bio tu na licu mjesta i nije zaustavio vojnika, mračno, nesvjesno stvorenje, na kobnome koraku. »I još neki zadrugar«, rekoše. Ali ni Kostojed, naravno, ne ostaje dužan. »Zanimljivo«, veli. »Znači, po vašem zatvorenik mora čuvati stražara? Pa to je kao da bi kokoš kukurikala umjesto pijetla.« Ja tebe u slabinu, u leđa. »Jura«, vičem, »ustaj, bijeg!« Kakvi! Ni topom... Ali oprosti, o tom potom. I dok... Ne mogu!... Tata, Jura, gledajte, kakva divota!

Pred prozorskim otvorom, pored kojeg su ležali istežući vratove, prostirao se krajolik pod povodnjem dokle je oko sezalo. Negdje se rijeka otela svojim obalama i voda iz njezina bočnog rukavca približila se nasipu. Gledajući s gornjeg ležaja, činilo se da vlak u ravnomjernoj vožnji klizi zapravo po vodi.

Na rijetkim mjestima površ joj je bila pokrivena željezastom modrinom. Ostalom caklinom toplo je jutro naganjalo zrcalnoblistave pjege kao da kuharica perom umočenim u ulje premazuje koru pecenog piroga[46].

U tom razljevu, činilo se bez obala, s livadama, uvalama i šipražjem bilo je potopljeno i mnoštvo bijelih oblaka što su se okomito spuštali na dno.

Negdje posred povodnja nazrijevao se uzak trak zemlje s dvostrukim stablima koja su uzgor i nadolje visjela između neba i zemlje.

– Patke! Cijelo jato! – klikne Aleksandar Aleksandrovič gledajući na tu stranu.

– Gdje?

[46] Tijesto nadjeveno mesom, zelenjem, sirom ili kakvim drugim nadjevom.

– Kod otoka. Ne gledaš dobro. Desno, desnije. Eh, k vragu, odletješe, uplašile se.

– Ah da, vidim. Trebat će da nešto porazgovaram s vama, Aleksandre Aleksandroviču. Drugom nekom prilikom. – A naša radna služba i dame, junačine, uhvatili maglu. Ali, ja mislim – mirno, ne nanijevši nikome zla. Jednostavno utekli kao što voda teče.

24.

Bijela sjeverna noć primicala se kraju. Sve je postalo prepoznatljivo, ali gotovo ne vjerujući ni samo sebi sve se doimalo kao da je učinjeno: i planina, i šumarak, i urvina.

Šumarak jedva da je zazelenio. U njemu je procvalo nekoliko grmova divlje trešnje. Rastao je pod liticom, na uskoj zaravni koja se malo dalje i sama obrušavala.

Nedaleko se nalazio vodopad. Nije ga bilo vidjeti sa svake strane, jedino od šumarka, s ivice urvine. Vasja se zamorio odlazeći vodopadu da bi osjetio jezu i ushit.

Uokolo nije bilo ničega ravna vodopadu, ništa prispodobiva. Bio je zastrašujući u svojoj izdvojenosti, koja ga je pretvarala u nešto obdareno životom i sviješću, u aždaju iz bajke ili u kakvog zmaja što po tim mjestima skuplja danak i pustoši okolicu.

Negdje na sredini puta rušio se na istureni stjenoviti zub koji ga je razdvajao. Gornji dio vodenog stupa kao da se i nije micao, dok su se dva donja jedva vidljivo, ali postojano povijala s jedne strane na drugu, te je izgledalo da se cijeli vodopad posklizava i uspravlja; no koliko bi god i posrtao, on je jednako ostajao na nogama.

Uz kraj šume Vasja je ležao na kožuhu. Kad je svanulo, s planine se spustila velika ptica širokih krila, laganim zamasima obletjela šumu i sjela na vrh bijele jele podno koje je ležao Vasja. On diže glavu, pogleda modri vrat, sivoplava prsa i glasno izgovori – »Ronjža« – njezino uralsko ime. Zatim ustade, podiže kožuh, nabaci ga na sebe, pa prešavši čistinu priđe suputnici i reče:

– Ajmo, teta. Bome ste prozebli, cvokoćete. Kako to gledate, preplašeno? Govorim vam ljudski, moramo kretati. Da se izvučemo, treba se držati sela. U selu svojima neće nauditi, sklonit će. Ovim načinom, dva dana ne jesti, skapat ćemo. Stric Voronjuk mora da je digo dreku, bacili se u potjeru. Moramo ići, teta Palaša, jednostavno rečeno, bježati. Teško mi je, teta, da ste bar riječ proslovili cijelo ovo vrijeme! To ste vi, bogami, od tuge zanijemili. Pravo reći, zašto biste vi i tugovali? Tetu Katju, Katju Ogrizkovu nehotice ste gurnuli iz vagona, bokom je zakačili, vidio sam. Ali ona se digla iz trave cijela cjelcata, ustala i potrčala. Isto i stric Prohor, Prohor Haritonič. Stići će oni nas, opet ćemo mi zajedno, šta mislite? Glavno je da se vi ne žalostite, pa će vam i jezik stupiti u djelovanje.

Tjagunova se digla sa zemlje, pružila Vasji ruku i tiho rekla:

– Idemo, mili.

25.

Svom svojom težinom vagoni su škripali i penjali se visokim nasipom. U podnožju je rasla mlada miješana šuma koja vrhovima nije sezala do razine nasipa. Malo dalje protezahu se livade, s kojih tek što se povukla voda. U travi pomiješanoj s pijeskom u neredu su ležali na sve strane isprevrtani željeznički pragovi. Vjerojatno su ih na kakvoj obližnjoj šumskoj sječi pripravili za splavljanje, pa ih otuda digao povodanj.

Mlada šuma pod nasipom bila je još gotovo zimski gola. Samo se u pupoljcima kojima je kao voskom bila pokapana začinjalo nešto gotovo nepotrebno, nekakav nered, nalik na blato ili oteklinu, a to nepotrebno, taj nered i blato bio je život koji je zelenim plamenovima lišća zahvaćao prva rasputana stabla u šumi.

Tu i tamo mučenički su se istezale breze isprobadane zubićima i izdancima svojih udvojenih listaka u rastvaranju. Na što su mirisale, moglo se već odoka pogoditi. Mirisale su onim čime su i blistale. Mirisale su na drvnu žestu na kojoj se spravlja lak.

Pruga se ubrzo ispela do mjesta s kojeg su pragovi vjerojatno bili splavljeni. Iza okuke u šumi izbila je čistina pokrivena piljevinom i iverjem, s gomilom dugačkih brvana na sredini. Uz krčevinu strojovođa prikoči. Vlak se strese i stade u položaju u kojem se zatekao, nagnut na visoku luku velikog zavoja.

S lokomotive se začulo nekoliko kratkih isprekidanih zvižduka i nekakvi povici. Ali putnici su i bez signala znali: strojovođa je zaustavio vlak da bi se opskrbio gorivom.

Vrata se na vagonima rastvoriše. Po nasipu se razmilje cijelo jedno žiteljstvo kakva manjega grada, iz kojeg su izostali samo oni iz prednjih vagona, što su uvijek oslobađani kolektivnog rada, pa ni sada nisu u njem sudjelovali.

Ispiljenih hrpa bilo je na proplanku premalo da bi se popunilo zalihe. Trebalo je prepiliti nekoliko dugačkih trupaca.

Vlakovodno osoblje imalo je svoj alat. Podijelili su ga parovima koji su to željeli. Pilu dobi i profesor sa svojim zetom.

Kroz vrata vojničkih vagona istezale se vesele njuške. Nedorasli mladići, koji još nisu prošli vatreno krštenje, stariji gojenci pomorske akademije, koji su očito pogreškom zgurani u vagon među grube radničke trećopozivce, što također nisu ni omirisali baruta, a jedva da su i vojnu pripremu prošli, namjerno su bučali i ludačili se sa starijim mornarima da bi od sebe odagnali zle slutnje. Svi su osjećali da se čas kušnje približava.

Podrugljivim smijehom šaljivčine su ispraćali pilare i pilarice:

– Ej, djedice! Gledaj, ja sam ti dojenče, mama me još nije odbila, fizički sasvim nesposoban. – Ej, Mavra! Pazi da skute ne prepiliš, bit će propuha. – Ej, mlada! Ne u šumu, radije se udaj za mene.

26.

U šumi je stršilo nekoliko nogara napravljenih od ukriženih i u zemlju pozabijanih kolaca. Samo su jedne ostale još slobodne. Jurij Andrejevič i Aleksandar Aleksandrovič spremiše se da na njima počnu piliti.

Nastalo je ono proljetno doba u kojem se zemlja javlja ispod snijega gotovo u istome onom obliku u kojem je prije pola godine otišla poda nj. Prožeta vlagom i zatrpana prošlogodišnjim lišćem, šuma je nalikovala na nepospremljenu sobu u kojoj su godinama u komadiće derali razne priznanice, pisma i pozivnice, a da nitko to nije uklanjao.

– Ne tako brzo, umorit ćete se – savjetovao je doktor Aleksandru Aleksandroviču, potezao pilu sporije i odmjerenije, pa onda predložio da predahnu.

Šumom se vuklo hripljivo struganje drugih pila koje su išle natrag-naprijed, čas usklađeno, a onda opet unesklad. A negdje daleko, jako daleko, prvi slavuj probao je svoje mogućnosti. Na mnogo duže prekide zviždao je kos kao da propuhuje začepljenu frulu. A čak se i para iz parnjačinih odušaka dizala u zrak s melodičnim gukanjem poput mlijeka što u dječjoj sobi kipi na špiritjeri.

– Htio si razgovarati – podsjeti Aleksandar Aleksandrovič. – Nisi valjda zaboravio? Išli smo pored poplave, patke su poletjele, a ti si se zamislio i rekao: »Trebat ću porazgovarati s vama.«

– Da, da. Ne znam samo kako bih to najkraće izrekao. Vidite, mi zalazimo sve dublje... Cijeli kraj vrije. Ubrzo stižemo. A ne znamo što nas čeka na cilju. U svakom slučaju trebalo bi porazgovoriti. Ne mislim na uvjerenja. Bilo bi ludo da ih sada u nekoliko minuta bistrimo i pritvrđujemo u proljetnoj šumi. Nas se troje dobro poznajemo. Vi, ja, Tonja, s mnogima oko sebe predstavljamo svijet u kojem se međusobno prepoznajemo samo preko njegovih odrednica. Ali ne bih o tome. To je abeceda. Mislim na drugo. Moramo se navrijeme sporazumjeti, kako bismo se znali ponašati u određenim prilikama, da ne crvenimo jedan zbog drugoga i da se međusobno ne sramotimo.

– Dosta je. Shvatio sam. I dopada mi se način na koji si to postavio. Našao si zaista prave riječi. Evo što ću ti ja odgovoriti. Sjeti se one zimske večeri kad si po mećavi donio onaj letak s prvim dekretima. Sjeti se koliko je bio nevjerojatno bezuvjetan. Njegova je otvorenost osvajala. No u svojoj prvotnoj čistoti te stvari žive samo u glavama svojih tvoraca, pa i u njima samo u dan proglašenja. Već ih drugoga dana politički jezuitizam izokreće. Što da ti kažem? Ta je filozofija meni strana. Ova je vlast protiv nas. Od mene nitko nije tražio suglasnosti za taj preokret. Ali meni su povjerovali, i moji me postupci, čak da sam na njih i prisiljen, obvezuju.

Tonja pita, nećemo li zakasniti na povrtlarske radove, propustiti vrijeme sadnje. Što da joj odgovorim? Ne poznajem ovo zemljište. Kakvi su klimatski uvjeti? Ljeto je prekratko. Dospije li ovdje uopće što i sazreti?

Ali, zar mi tako daleko putujemo da bismo povrtlarili? Tu je besmislena čak i šala na račun tura kojem se hoće puta, jer se, nažalost, radi o putu od tri ili četiri tisuće kilometara. Otvoreno govoreći, vučemo tako daleko iz posve drugih razloga. Putujemo da nekako proživotarimo, da pokušamo na bilo koji način rasprodati djedove šume, strojeve i ostali inventar. Ne da sačuvamo njegovo imanje, nego da ga raspemo, da zajednički spiskamo tisuće da bismo, poput svih drugih, s probušenom parom preživijavali na današnji kaotičan način koji je normalnoj pameti posve nepojmljiv. Daj krajcar, a tvornicu ti ja na starim osnovama ni kao dar neću. To bi bilo tako besmisleno kao da gol počnem naokolo trčati, ili da zaboravim pisati. Ne, u Rusiji je povijest vlasništva okončana. A što se Gromekovih tiče, nas je vlasnička strast ostavila još u prošiome naraštaju.

27.

Od sparine i zagušljivosti nije se dalo spavati. Doktorova glava kupala se u znoju na promočenu jastuku.

On se oprezno spusti s ležaja i tiho, da nikoga ne probudi, odmače vagonska vrata.

Lice mu naletje na ljepljivu vlagu kao da je njime zahvatio paučinu u kakvu podrumu. »Magla«, pomisli. »Magla. Dan će po svoj prilici biti sparan, vreo. Zato se teško diše, a u prsima pritiskuje takva težina.«

Prije no što će sići na peron, doktor je stajao na vratima osluškujući oko sebe.

Vlak se zaustavio na nekom većem željezničkom raskršću. Osim u maglu i u tišinu vagoni su bili potopijeni i u nekakvu odsutnost i zanemarenost, kao da se na njih zaboravilo – što se vidjelo po kompoziciji koja je stajala na posve zabačenu mjestu, i što se između nje i daleke kolodvorske zgrade na velikom prostoru rastezala beskrajna mreža kolosijeka.

Iz daljine su lagano dopirale dvije vrste glasova.

Straga, odakle su dolazili, čulo se jednolično pljuskanje kao da netko ispire rublje ili vjetar pljeska mokrim platnom zastave o njezino koplje.

Sprijeda je dolazila tutnjava, od koje se doktor, donedavni ratnik, trže i naćuli uši.

»Dalekometni topovi«, zaključi osluškujući ravnomjerno, mirno razlijeganje grmljavine u sniženu i prigušenu tonu.

»Eto. Do same smo fronte stigli«, pomisli, zakima glavom i skoči iz vagona.

Pošao je nekoliko koraka. Iza dva sljedeća vagona vlak se prekidao. Kompozicija je bila bez lokomotive, koja je nekamo nestala s otkopčanim prednjim vagonima.

»Zato su se oni jučer junačili«, pomisli. »Očito su osjetili da će u vatru čim ih dovezu.«

Obišao je kraj vlaka sa željom da presijeće kolosijek i nađe put do kolodvora. Iza vagona kao iz zemlje bane stražar s puškom. Tiho odreže:

– Kamo? Lozinka!

– Koja je ovo stanica?

– Stanica je nikoja. A ko si ti?

– Doktor iz Moskve. S obitelji putujem ovim transportom. Evo mojih dokumenata.

– Slikaj se sa svojim dokumentima. Ja bi, budala, u mraku papire trebao čitati, vid gubiti. Vidiš li magle. A za tebe je i bez dokumenta na kilometar jasno kakav si ti doktor. Eno tvojih doktora, iz dvanaestopalačnih udaraju. Trebalo bi tebe zapravo koknuti, ali nije vrijeme. Marš, dok si još čitav.

»Za koga me drže«, pomisli doktor. Svađati se sa stražarom, bilo bi besmisleno. Doista je bolje otići dok nije prekasno. I on krene na drugu stranu.

Topovska je paljba umukla iza njegovih leđa. U tom smjeru bio je istok. Iz maglene koprene diglo se i među oblacima magle izvirivalo sunce bez sjaja, kao da se iz sapunske pare pomaljaju goli kupači u kupaonici.

Doktor je išao uz vagone. Prošao je cijeli vlak i nastavio dalje. Svakim korakom noge su mu upadale sve dublje u rahli pijesak.

Ravnomjerno se pljuskanje približavalo. Zemljište je blago padalo. Poslije nekoliko koraka on se nađe pred nejasnim osjencima kojima je magla pridavala nezgrapno velike oblike. Još korak i pred Jurijem Andrejevičem izroniše iz magle kljunovi čamaca izvučeni na obalu. Stajao je na obali velike rijeke koja je lagano i umorno, lijenim valjanjem šljopkala uz bokove ribarskih brodica i daske pristanišnih mostića.

– Ko ti je pustio da ovud lunjaš? – presrete ga drugi stražar odvajajući se od obale.

– Koja je to rijeka? – izletje doktoru protiv volje, jer poslije predašnjeg iskustva iz dna duše nije želio ništa pitati.

Umjesto odgovora stražar gurnu u usta pištaljku, ali ne stiže i zviznuti. Prvi stražar, kojeg je namislio zvati i koji je, kako se pokazalo, neprimjetno slijedio Jurija Andrejeviča, pojavi se sam od sebe. I krenuše razgovarati.

– Nema se tu šta misliti. Imam je nos za takve. »Koja je ovo stanica, koja je to rijeka?« Čime je našao da nam oči zamaže. Šta veliš, direkt na stijenu ili u vagon da ga vodimo?

– Ja smatram, u vagon. Neka komandant kaže.

– Dokumente – prodera se drugi stražar grabeći papire koje mu je doktor spremno pružao.

– Pripazi ga, zemljače – reče neznano kome i s prvim se stražarom otputi niz kolosijek prema postaji.

Da bi sve skupa razjasnio, hraknu i pomače se čovjek koji je dotad ležao na pijesku, očito ribar:

– Sreća tvoja da te njemu šalju. Možda je tu, dobri čovječe, tvoj spas. A njih ne osuđuj. To im je dužnost. Vrijeme ti je postalo narodno. Možda i bude bolje. A dotle, šuti. Vidiš i sam, zabunili se. Lovaju, lovaju nekoga. I pomislili – ti si. Misle, evo ga, zlotvor radničke vlasti – uhvatili. Greška. U slučaju bilo čega ti traži glavnoga. A ovima se ne daj. Ti – svjesni, sačuvaj Bože, prava su pokora. Ubili bi te ne trepnuvši. Reći će – idemo, ali ti nemoj. Samo govori – meni treba glavni.

Od ribara doznade Jurij Andrejevič da je rijeka pred njim – glasovita plovna Rinjva, a željeznička postaja uz nju – Razvilje, riječno i industrijsko predgrađe grada Jurjatina. Saznao je da su sam Jurjatin, koji je ležao dva-tri kilometra dalje, cijelo vrijeme branili i, čini se, uspjeli obraniti od bijelih. Ribar ispriča da su i u Razvilju bili neredi, pa su i tu, čini se, ugušeni, a da naokolo vlada takva tišina jer je sav kolodvorski pojas očišćen od građanskog stanovništva i pod najstrožim nadzorom. Nakraju je još saznao da se među vlakovima, što su zaustavljeni po kolosijecima i zauzeti raznim vojnim ustanovama, nalazi i poseban vlak pokrajinskog vojnog komesara Streljnikova, u čiji su vagon i odnijeli doktorove papire.

Odonud se za neko vrijeme pojavi novi stražar, koji se od prijašnjih razlikovao time što je kundak vukao po zemlji ili ga premještao preda se, kao da pod ruku vuče pijana prijatelja koji bi se bez njega svalio na zemlju. On doktora povede komandantu u vagon.

28.

Iz jednoga od dva salonska vagona spojena kožom prekrivenim prijelazom, u koji se uz lozinku pope stražar s doktorom, čulo se kretanje i smijeh što na njihovu pojavu naglo prestade.

Uskim hodnikom stražar je doktora proveo u širok srednji odjeljak. Ondje je bilo tiho i uredno. U čistoj i udobnoj prostoriji radili su uredni, dobro odjeveni ljudi. Doktor je posve drukčije zamišljao zapovjedništvo vojnog stručnjaka, nepartijca, koji se preko noći proslavio i postao strah i trepet cijeloga kraja.

No sjedište njegovih djelatnosti vjerojatno nije bilo tu, nego negdje naprijed, u štabu fronte, bliže vojnim pokretima, dok se ovdje nalazio njegov vlastiti smještaj, njegov mali privatni ured i pokretni krevet.

Eto zašto je ovdje bilo mirno kao u hodnicima toplih morskih kupališta pokrivenih plutom i sagovima po kojima tiho promiče posluga u mekim nazuvkama.

Središnji dio vagona bio je nekadašnji restoran, zastrt tepihom i pretvoren u otpremnu kancelariju. U njem je ostalo nekoliko stolova.

– Odmah – reče mladi vojnik koji je sjedio najbliže ulazu. Poslije toga svi za stolovima uzeli su si pravo da zaborave na doktora i prestali mu poklanjati pozornost. Vojnik je rasijanim pokretom glave otpravio stražara, a ovaj otišao stružući kundakom po metalnim prečagama hodnika.

Već s praga doktor je vidio svoje papire. Ležali su na kraju posljednjeg stola pred postarijim vojnim službenikom staroga pukovničkoga kova. Bio je to neki vojni statističar. Mrmoreći sebi nešto u bradu, zagledao je u priručnike, proučavao vojne karte, nešto uspoređivao, primicao i lijepio. Jedan za drugim obišao je pogledom sve prozore u prostoriji i zaključio: »Danas će biti vruće«, kao da je do toga došao poslije pregleda svih prozora i kao da to nije bilo jednako vidljivo kroz bilo koji od njih.

Između stolova po podu se provlačio vojnik vezist koji je popravljao neku prekinutu liniju. Kad je dopuzao pod stol mladog vojnika, ovaj ustade da mu ne smeta. Kraj njega mučila se s pokvarenim pisaćim strojem tipkačica u muškoj vojničkoj odori. Pokretna kolica iskočila su previše ustranu i zaglavila se. Mladi vojnik stao je iza nje i pokušavao joj pomoći u traženju kvara. Do tipkačice se dovukao i vezist i odozdo ispitivao poluge i prijenose. Sa svoga je mjesta ustao i komandir pukovničkoga kova. Svi se zabaviše pisaćim strojem.

To je doktora smirilo. Nije se moglo pretpostaviti da bi se ljudi, koji su bolje od njega upućeni u njegovu moguću sudbinu, mogli prepuštati takvim tričarijama uz osuđenoga čovjeka.

»Uostalom, tko bi ih znao?« pomisli. »Otkud im taj mir? Oko njih grme topovi, pogibaju ljudi, a oni prave prognoze o vrućem danu, ne po okršajima vrućem, nego što će sunce paliti. Ili su se toliko toga nagledali da su posvema otupjeli?«

I nemajući drugim se čime baviti, on sa svoga mjesta poče preko prostorije gledati kroz prozor.

29.

Na toj strani pred vlakom se protezao ostatak tračnica i vidio se kolodvor Razvilje, no s istoimenim predgrađem na uzvišici.

Preko šina k zgradi je vodio nadvijeni prijelaz od nebojena drveta s tri odmorišta.

Tračnice na toj strani bile su pravo veliko željezničko groblje. Stare lokomotive bez tendera, s dimnjacima u obliku čaša ili posuvraćenih sara, stajale su sučeljene posred gomila vagonskog krša.

Groblje lokomotiva dolje, s prigradskim grobljem, ispresavijano željezo po šinama, zahrđali krovovi i periferijski cimeri stapali su se u zajedničku sliku zapuštenosti i oronulosti pod bijelim nebom pofurenim ranom jutarnjom žegom.

U Moskvi Jurij Andrejevič nije ni pomišljao koliko je tih cimera po gradovima i kako velik dio fasada skrivaju. Ovdašnji ga upozoriše na to. Polovica ih je imala tako velika slova da se iz vlaka moglo čitati. Tako su nisko

nalijegali nad iskrivljena okanca naherenih prizemnica da su malešne kućice pod njima iščezle kao glavice seljačke dječice pod duboko natučenim očevim šiltericama.

Za to vrijeme magla se posve razišla. Njezini tragovi ostali su samo na lijevoj strani neba, daleko na istoku. No začas se i oni zanjihaše, pokrenuše i digoše se kao dijelovi kazališnog zastora.

U daljini, kakva tri kilometra od Razvilja, na brdu koje je nadvisivalo predgrađe, pojavi se velik grad, oblasni ili gubernijski. Sunce je zlatilo njegove boje, a razdaljina mu pročišćavala linije. U slojevima se penjao uzvišicom nalik gori Atos ili isposničkim ćelijama na kakvoj jeftinoj sličici, kuća na kući i ulica nad ulicom, s velikom katedralom u sredini, na sljemenu.

»Jurjatin!« uzbuđeno shvati doktor. »Njega se sjećala pokojna Ana Ivanovna i često ga spominjala sestra Antipova! Koliko sam puta od njih čuo ime toga grada, a u kakvim ga to prilikama prvi put srećem!«

Pažnja vojnika nagnutih nad pisaćim strojem iznenada se usmjeri na prozor. Svi okrenuše glave na tu stranu. Za njihovim pogledom pođe i doktorov.

Preko nadvijenog prijelaza vodili su k postaji nekoliko zarobljenika ili zatvorenika, a među njima i gimnazijalca ranjena u glavu. Negdje su ga već previli, ali kroz zavoj je prokapljivala krv koju je dlanom razmazivao po preplanulu i oznojenu licu.

Hodao je na kraju kolone između dvojice crvenoarmijaca i nije izazivao zanimanje samo odvažnošću kojom je zračilo njegovo lijepo lice, nego i sućuti koju je pobuđivao tako mlad buntovnik. On i dvojica njegovih pratilaca privlačili su poglede besmislenošću onoga što su činili. Sve vrijeme radili su upravo ono što nije trebalo. S povezane gimnazijalčeve glave neprestano je klizila njegova kapa. Umjesto da je skine i ponese u ruci, on ju je stalno popravljao i navlačio, pa neprestano pozljeđivao ranu, a u tome su mu spremno pomagala dvojica crvenoarmijaca.

U toj besmislici protivnoj svakom zdravom razumu bilo je nešto simbolično. Pod dojmom njezine višeznačnosti doktor poželje istrčati na nadvoj i zaustaviti gimnazijalca rečenicom spremnom da prasne. Poželio je viknuti i mladiću i ljudima u vagonu da spas ne leži u slijepoj vjeri u forme, nego u oslobađanju od njih.

Doktor odvrati pogled ustranu. U sredini prostorije stajao je Streljnikov, tek što je bio ušao brzim i odrješitim korakom.

Kako je mogao on, doktor, usred onoga grdnoga mnoštva bezizraznih poznanstava ne sresti dosad i čovjeka takva značaja? Kako ih život nije spojio? Kako im se putovi nisu ukrstili?

Po nečem neodredivom već je na prvi pogled postajalo jasno da taj čovjek predstavlja savršenu pojavu moći. On je u tolikoj mjeri bio ono što je htio biti da se sve u njemu i na njemu činilo uzornim. I njegova skladna, dobro smještena glava, i odlučnost njegova koraka, i njegove duge noge u visokim čizmama, možda i blatnim, ali u izgledu čistim, i njegova bluza od gruba sukna, vjerojatno zgužvana, ali po izgledu izglačana i platnena.

Tako se iskazivalo prisuće obdarenosti, prirodnosti koja ne zna za grč, koja ostaje u sedlu u bilo kojem položaju zemaljskoga opstojanja.

Taj je čovjek morao imati nekakav dar, možda i ne baš samosvojan. Dar, kakav je izbijao iz svih njegovih pokreta, mogao je biti i dar oponašanja. U to doba svi su nekoga oponašali. Proslavljene povijesne junake. Likove viđene na ratištu ili u pobunjeničkim danima po gradovima, koji su osvajali maštu. Najviše pak priznate narodne uglednike. Drugove koji su iskočili u prve redove. Jednostavno, jedan drugoga.

Iz uljudnosti Streljnikov ne pokaza da ga čudi ili da mu smeta neznanac. Naprotiv, on progovori svima kao da i doktora uključuje u skupinu. Reče:

– Čestitam. Odagnali smo ih. Čini se lukavstvom, a ne akcijom, i to zato što su i oni isti Rusi kao i mi, samo s mušicama kojih se ne žele manuti, pa im mi te mušice moramo silom izbijati. Njihov zapovjednik bio mi je prijatelj. On je pravog radničkog podrijetla, čak više nego ja. Rasli smo u istome dvorištu. U životu mi je mnogo učinio, i ja sam mu dužnik. A drago mi je da sam ga bacio preko rijeke, možda čak i dalje. Gurjane, brže sređujte tu vezu. Ne možemo ostati samo na ordonansima i telegrafu. Jeste li vidjeli vrućine? Sat i pol sam ipak pospavao. A, da... – dosjetio se i okrenuo doktoru. U pamet mu je došao razlog s kojeg se probudio. Digli su ga zbog neke tričarije u ime koje ovdje čeka taj čovjek.

»Taj?« pomisli Streljnikov i prodornim pogledom odmjeri doktora od glave do pete. »Ni sličan. Glupaci!« – On se nasmija i reče Juriju Andrejeviču:

– Oprostite, druže. Zamijenili su vas. Moji stražari su pogriješili. Slobodni ste. Gdje je drugova radna knjižica? Aha, eto vaših isprava. Oprostite na indiskreciji, uzet ću si slobodu da ih usput pogledam. Živago... Živago... Doktor Živago. Nešto kao moskovsko... Pođimo, znate, časak ipak do mene. Ovo je – sekretarijat, a moj je vagon tu, uz njega. Izvolite. Neću vas dugo zadržati.

30.

Tko je, ipak, taj čovjek? Čudno je, kako se do takvih položaja mogao izdići i na njima se održati nepartijac, kojeg nitko nije znao, jer je kao rođeni Moskovljanin, poslije završenih studija, otišao predavati u pokrajinu, a u ratu veoma brzo pao u zarobljeništvo; pa kako se sve donedavno o njemu nije ništa čulo, držalo se da je poginuo.

Napredni željeznički radnik Tiverzin, u čijoj je obitelji boravio kao školarac, preporučio ga je i za nj jamčio. Ljudi od kojih su u to vrijeme ovisila imenovanja vjerovali su mu. A u dane bučne patetike i nepomirljivih nazora revolucionarnost se Streljnikova, koji se ničim nije dao smesti, isticala svojom čistotom i fanatizmom, ne naučenim, nego pripravljanim cijelim njegovim životom.

Streljnikov je ispunio očekivanja.

U njegov dosje u posljednje vrijeme upisani su događaji u Ust-Nemdinu i Nižnjem Keljmesu, slučaj gubasovskih seljaka koji su digli oružje na rekvizicijski odred i slučaj pljačke rekvizicijskog transporta od strane četrnaestog pješačkog puka na postaji Medveđa Dolina. Na njegov popis išao je i slučaj vojnika-razinovaca koji su digli ustanak u gradu Turkatui i s oružjem prešli na stranu bijelih, kao i događaji u vojnoj pobuni na riječnom pristaništu Čirkin Brk, gdje su ubili zapovjednika koji je ostao odan sovjetskoj vlasti.

U svim tim prilikama on je dolazio poput vihora, rješavao, osuđivao, izvršavao presude, brzo, surovo i smiono.

Krstarenjem njegova vlaka pokrajinom u njoj je dokrajčeno masovno dezerterstvo. Inspekcija regrutnih komisija sve je promijenila. Novačenje u Crvenu armiju je krenulo. Komisije su grozničavo radile.

Pa kad su nakraju bijeli počeli pritiskivati sa sjevera i kad je opći položaj postao nesigurniji, Streljnikovu povjeriše nove zadaće, doista ratne, strategijske i operativnije. Rezultati njegovih nastojanja nisu izostali.

Streljnikov je znao da su mu nesklone glasine nadjele ime Streljački. Mirno je to primao, ničega se nije bojao.

Bio je Moskovljanin, sin radnika koji je devetstopete sudjelovao u revoluciji i zbog toga stradao. On je tih godina ostao po strani od revolucionarnih kretanja, jer je bio malodoban, a kasnije, za vrijeme studija i zbog toga što su mladi ljudi iz siromašnijih sredina, dospjevši na visoke škole, držali do njih puno više i učili prilježnije od djece iz bogatijih sredina. Vrenja među imućnijim studentima nisu ga ni dirnula. Sa sveučilišta je izišao s velikim znanjima. Svoju povijesnu i jezikoslovnu izobrazbu sam je dopunio i matematičkom.

Prema zakonu nije morao ići u vojsku, ali on je u rat pošao kao dobrovoljac, i u činu zastavnika zarobljen, da bi krajem sedamnaeste, kad je saznao za revoluciju u Rusiji, pobjegao u domovinu.

Njega su karakterizirale dvije značajke, dvije strasti.

Mislio je izuzetno jasno i precizno. I pokazivao neobičnu spremnost za moralnu čistotu i pravičnost, a osjećao je vatreno i plemenito.

Ali za znanstvenika koji bi krčio nove putove, njegovu je umu manjkalo spontanosti, snage koja nepredvidivim otkrićima razara jalovi sklad pukog predviđanja.

A da bi činio dobro, njegovoj je principijelnosti nedostajalo besprincipijelnosti srca, koje ne poznaje općost, nego samo pojedinačnost, i koje je veliko svojim činjenjem malenoga.

Od malih nogu Streljnikov je žudio za isticanjem i blagorodnošću. Život je držao prostranim borilištem na kojem se ljudi pošteno pridržavaju pravila i natječu se u postizanju savršenstva.

Kad se pokazalo da ipak nije tako, on nije pomišljao da bi sam mogao biti u krivu jer pojednostavnjuje poredak stvari u svijetu. Dugo je potiskivao uvredu i

zanosio se mišlju da će jednom ipak suditi između života i zlih pravila, koja život nagrđuju, i postati njegovim zaštitnikom i osvetnikom.

Razočarenje ga je ozlojedilo. Revolucija naoštrila.

31.

– Živago, Živago – ponavljao je Streljnikov prelazeći u svoj vagon. – Trgovačko nešto. Ili plemićko. Dakle: doktor iz Moskve. U Varikino. Neshvatljivo. Iz Moskve, pa ravno u vučju zabit.

– Upravo tako. U potrazi za tišinom. U osamu, u nepoznato.

– Recite, kakve je u tome poezije. Varikino? Znam ta mjesta. Bivše Krigerove tvornice. Da kojim slučajem niste ipak rod? Nasljednici?

– Čemu vam taj ton? Zašto baš »nasljednici«? Uostalom, moja je žena stvarno...

– Eto, vidite. S bijelima bi se susretali? Razočarat ću vas. Zakasnili ste. Kraj je očišćen.

– Vi se i dalje podsmjehujete?

– I nakraju – doktor. Vojni. Vremena su ratna. To je upravo moj djelokrug. Dezerter. Zeleni[47] se zavlače u šume. Traže tišinu. Nije li tako?

– Dvaput sam ranjen i otpušten kao posve nesposoban.

– Sad ćete mi još pokazati i papire Narkomprosa ili Narkomzdrava[48] kojima vas preporučuju kao »pravog sovjetskog čovjeka«. Ali zemlja je sada, milostivi gospodine, pripala strašnom sudu, apokaliptičkim stvorenjima s mačevima i krilatim zvijerima, a ne pravim simpatizerima i lojalnim liječnicima. Uostalom, rekao sam da ste slobodni, i kod toga ostajem. Ali samo ovaj puta. Predosjećam da ćemo se još sresti, i tada bi razgovor mogao biti drukčiji, čuvajte se.

Grožnja i izazov ne zbuniše Jurija Andrejeviča. On reče:

– Znam sve što vi o meni mislite. Sa svoga stajališta vi ste posve u pravu. Ali prepirku, u koju me želite uvući, ja u sebi vodim cijeli život sa zamišljenim tužiteljem, i trebalo bi vjerovati da sam imao vremena doći do nekih zaključaka. U par riječi to nije moguće skupiti. Dopustite mi da odem bez objašnjenja, ukoliko sam zbilja slobodan; a ako nisam – zapovijedajte. Ja se pred vama nemam za što opravdavati.

Prekide ih zvonjava. Telefonska veza bila je obnovljena.

– Hvala, Gurijane – reče Streljnikov, podigavši slušalicu i puhnuvši u nju nekoliko puta. – Dajte, dragoviću, nekog pratioca za druga Živaga. Da se štogod

---

[47] Sovjetski građani koji su bježali u šume da izbjegnu mobilizaciju u vrijeme građanskog rata i intervencije Zapadnih sila.

[48] Narodni komesarijat za prosvjetu i Narodni komesarijat za zdravstvo – ministarstva u sovjetskoj vladi.

opet ne dogodi. A meni razviljevsku liniju, molim, zapovjedništvo transportne jedinice u Razvilju.

Kad ostade sam, Streljnikov se javi na kolodvor:

– Nekog su dječaka tamo vodili, nabija kapu na uši a glava ranjena, strašno. Da. Medicinsku pomoć ako je potrebno. Da, kao zjenicu oka, osobno mi odgovarate. Hranu, također. Tako. A sad o poslu. Ja govorim, nisam završio. Dovraga, netko se treći gura. Gurjan! Gurjan! Prekidoše.

»Možda je i neki od mojih gojenaca«, pomisli odgađajući nakratko pokušaj da završi razgovor s kolodvorom. »Izrastao i ustao protiv nas.« Streljnikov u sebi izračuna godine svoga nastavnikovanja, rata i zarobljeništva i primjeri ih dječakovu uzrastu. Kroz vagonski prozor započe na obzorju tražiti kraj nad rijekom koja je izlazila iz Jurjatina, gdje je bio njihov stan. Možda su žena i kći još uvijek tamo! K njima! Sad, ovoga časa! Kad to ne bi bilo samo u mislima? To je ipak iz nekoga drugog života. Dovršiti ovaj novi prije povratka onome prekinutome. I to će biti jednoga dana, jednoga dana. Ali kojeg to, kojega?

KNJIGA DRUGA

OSMI DIO

DOLAZAK

1.

Vlak kojim se dovezla obitelj Živago još se uvijek nalazio na sporednom kolosijeku željezničke postaje, koja im je ostala doduše skrivena iza drugih kompozicija, ali se ipak osjećalo da je ona veza s Moskvom, što se cijelim putom uspijevala održati, toga jutra napokon pukla i nestala.

Započinjući ovdje, javljao se drukčiji geografski pojas, drukčija provincijska sredina koja je vukla drukčijem, svojem gravitacijskom središtu.

Za razliku od prijestolničkih, ovdašnji su ljudi bili bliskiji među sobom. Iako je kraj oko pruge od Jurjatina do Razvilja bio očišćen od nepoželjnih i opkoljen crvenim jedinicama, prigradski su putnici na neobjašnjiv način dospijevali do pruge i postajali »padobranci«, kako bi se to sada reklo. Već su se natiskali u vagon i ispunili prolaze između furgona, hodali prugom pored vlaka i skupljali se na nasipu pred ulazima u svoje vagone.

Uglavnom su se poznavali, izdaleka si dovikivali, pozdravljali se i produživali ukorak. Nešto drukčije nego u prijestolnicama oni su se i odijevali i razgovarali, i hrana im je bila drukčija, a imali su i druge navike.

Bilo bi zanimljivo saznati od čega su živjeli, iz kojih su moralnih i materijalnih zaliha crpili, kako su se nosili a kako izigravali zakone?

Odgovor u vrlo jasnom obliku nije izostao.

2.

Praćen stražarom, koji je pušku vukao po zemlji i njome se poštapao, doktor se vraćao u svoj vlak.

Žeglo je. Sunce užarilo šine i vagonske krovove. Crna od nafte zemlja se kao pozlaćena ljeskala žutim sjajem.

Stražar je kundakom brazdao prašinu i iza sebe ostavljao trag. Puška je kloparala i poskakivala po pragovima, a stražar govorio:

– Vrijeme se ufatilo. Za proljetne usjeve, zob, jaru šenicu, ili, da rečemo, proso, ko stvoreno. A za heljdu je rano. Heljdu mi sijemo na svetu Akulinu. Mi smo vam iz Moršanska, Tambovska gubernija, nismo odavde. Ej, drug doktor! Da nije, metnimo, te nemani građanske, svjetske reakcije, zar bi ja u vako vrijeme zjake prodavo po tuđini? Klasna crna mačka prešla je preko našeg puta i vide šta nam čini!

3.

– Hvala. Sam ću – odbi Jurij Andrejevič ponuđenu pomoć. Iz vagona su se naginjali, pružali ruke da ga podignu. Prignuo se i u skoku našao u vagonu, uspravio se i zagrlio ženu.

– Konačno. Hvala, velika hvala Bogu što je tako završilo – ponavljala je Antonina Aleksandrovna. – A da znaš, taj sretni kraj za nas nije novost.

– Kako nije novost?

– Mi smo sve znali.

– Odakle?

– Od stražara. Kako bismo inače podnijeli neizvjesnost? A i tako smo tata i ja gotovo izludjeli. Eno, spava, ni topovi ga ne bi digli. Svalio se kao pokošen poslije pretrpljena straha. Imamo novih putnika. Da ti neke predstavim. Ali prije poslušaj što se okolo priča. Cio ti vagon čestita sretan spas. – Evo i moga! – nenadano prekide svoja razlaganja, okrete glavu i preko ramena predstavi muža jednome od novih putnika koga su na kraju vagona pritisnuli susjedi.

– Samdevjatov – čulo se odonud, a nad hrpom glava digao se meki šešir, dok se čovjek gurao prema doktoru kroz gomilu tjelesa koja su ga tiskala.

»Samdevjatov«, prebirao je istovremeno Jurij Andrejevič. »Pomislio bi čovjek da je to nešto starorusko, epsko, velika brada, kabanica, remen s okovima. A kad tamo, nekakvo društvo ljubitelja lijepih vještina, prosijedi čuperci, brčići, španjolska bradica.«

– E, pa, je li vas ustrašio Streljnikov? Priznajte.

– Ne, zašto bi? Razgovor je bio ozbiljan. U svakom slučaju to je jak čovjek, ličnost.

– Kako da ne. Imam ja predodžbu o toj ličnosti. Nije naš. Vaš je, moskovski. Baš kao i sve ove novotarije u posljednje vrijeme. I one su vaše prijestolničke, uvezene. Svojom ih pameću ne bismo smislili.

– Juročka, ovo je Anfim Jefimovič, sveznajući. I za tebe je čuo, za tvog oca, djeda moga znade, sve, sve. Upoznajte se. – Uzgred Antonina Aleksandrovna posve bezizražajno upita: – Vi sigurno znate i ovdašnju nastavnicu Antipovu? – Samdevjatov odvrati jednako bezizrazno: – A čemu vam Antipova? – Jurij Andrejevič je slušao bez uplitanja, pa Antonina Aleksandrovna nastavi:

– Anfim Jefimovič je boljševik. Čuvaj se, Juročka. Oprezno s njim.

– Zaista? Nikad ne bih pomislio. Prije bi se reklo da je neki umjetnik.

– Otac je držao svratište. Sedam troprega za nj je radilo. A ja imam više obrazovanje. I stvarno sam socijaldemokrat.

– Posluhni, Jura, što priča Anfim Jefimovič. Usput rečeno, ali da se ne srdite, ime vam je da čovjek jezik slomi. – No da, evo Juročka, što ću ti reći. Nama se strašno posrećilo. Grad Jurjatin nas ne prima. U gradu su požari, most porušen, nema prolaza. Vlak će zaobilaznom prugom krenuti pravcem koji baš

nama odgovara, na kojem se nalazi Torfjana. Zamisli! Ne trebamo presjedati, ni preko svega grada tegliti stvari s kolodvora na kolodvor. Ali će nas bacati s jednog kraja na drugi prije nego krenemo. Beskrajno foršibati. Sve mi je to objasnio Anfim Jefimovič.

4.

Predviđanja se Antonine Aleksandrovne ispuniše. Vlak je ostavljao svoje vagone, prikapčao nove, vozio je gore-dolje po sporednim kolosijecima kojima su kretale i druge kompozicije i dugo mu priječile izlazak na otvorenu prugu.

Dio grada skrivan neravninama predjela nestajao je u daljini. Tek se tu i tamo na obzoru pomaljao krovovima kuća, vrhovima tvorničkih dimnjaka i križevima zvonika. Neko je predgrađe u njemu gorjelo. Vjetar je razvlačio dim. Vijoren poput konjske grive, vukao se cijelim nebom.

Doktor je sa Samdevjatovom sjedio na vratima vagona nogu spuštenih van. Cijelo vrijeme Samdevjatov je Juriju Andrejeviču pričao pokazujući rukom u daljinu. Stropot jurećeg vagona povremeno ga je toliko zaglušivao da ga se jedva čulo. Jurij Andrejevič je tražio da mu ponavlja, a Anfim Jefimovič se primicao i već kazano iznova mu kričao na uho.

– Ono tamo gori kino »Gigant«. U njem su se junkeri bili smjestili. Ali već se i predali. Uglavnom, bitka još nije gotova. Vidite crne točke na zvoniku. To su naši. Čehe tuku.

– Ne vidim ništa. Kako vi sve to raspoznajete?

– A ono gore Hohriki, obrtnička četvrt. Kolodejevo s nizovima dućana nalazi se sa strane. Ono me posebno interesira. Tamo je naše svratište. Požar i nije prevelik. Centar zasad nije zahvaćen.

– Ponovite. Ne čujem.

– Kažem, centar, centar grada. Katedrala, knjižnica. Naše prezime, Samdevjatovi, to vam je rusificirani San Donato. Čini se da smo od Demidovih.

– Ništa opet nisam razumio.

– Kažem, Samdevjatovi, da su izvedeni od San Donato. Izgleda da smo od Demidovih. Kneževi Demidovi San Donato. A možda je i izmišljotina. Obiteljska legenda. Ovaj kraj zove se Spirkino podolje. Ljetnikovci, mjesta za razonodu i šetnje. Nije li vam ime malo čudno?

Pred njima se prostiralo polje koje su iz raznih pravaca presijecale željezničke tračnice. Koracima od sedam milja njime su grabili telegrafski stupovi i nestajali na obzorju. Široka popločena cesta izvijala se u traku što se ljepotom nadmetala sa željezničkom prugom. Sad bi se na horizontu gubila, a onda se u luku iznova pomaljala. I opet nestajala.

– Naša znamenita cesta. Cijeli Sibir presijeca. Robijom opjevana. Danas partizansko razbojište. Sve u svemu, nije kod nas loše. Saživjet ćete se, naviknuti. Zavoljet ćete i gradske kuriozitete. Naše česme. Na križanjima. Zimske ženske klubove na otvorenom.

– Nećemo živjeti u gradu. U Varikinu.

– Znam. Rekla mi je vaša supruga. Svejedno, poslom ćete dolaziti u grad. Na prvi sam pogled pogodio tko je ona. Oči. Nos. Čelo. Izrezani Kriger. Sva je na djeda. U ovim stranama svi pamte Krigera.

Na rubovima polja crvenjela su se okrugla naftna spremišta. Kočile se trgovačke reklame na visokim stupovima. Na onoj koja je doktoru dvaput zapela za oko pisalo je:

»Moro i Vetčinkin. Sijačice. Vršalice.«

– Bila je to solidna firma. Proizvodila izvrsne poljoprivredne strojeve.

– Ne čujem. Što ste rekli?

– Firma, velim. Razumijete, firma. Poljoprivredne strojeve je radila. Dioničko društvo. I otac je bio dioničar.

– A vi ste spominjali svratište.

– Svratište svratištu. Jedno drugome ne smeta. Nije on bio bedak, u dobra je poduzeća novac ulagao. U kino »Gigant« također.

– Vi kao da se time ponosite?

– Očevom promućurnošću? Pa naravno!

– Šta je onda s vašom socijaldemokracijom?

– Ali dopustite, našto vam ona ovdje? Tko kaže da čovjek koji misli marksistički mora biti mlakonja i cmizdravac? Marksizam je praktična znanost, učenje o stvarnosti, filozofija povijesti.

– Marksizam i znanost? Sporiti o tome s čovjekom kojeg ne znaš u najmanju je ruku nepromišljeno. Ali nek ide kud je krenulo. Marksizam sam sebe premalo kontrolira da bi bio znanošću. Znanosti su uravnoteženije. Marksizam i objektivnost? Ne znam pravca koji bi u sebi bio zatvoreniji i udaljeniji od činjenica no što je marksizam. Čovjek se obično bavi vlastitom provjerom u životu, ali ljudi na vlasti, uljuljkani pričama o svojoj nepogrešivosti, zatvaraju oči pred istinom. Zato mi politika ništa ne znači. Ja ne volim ljude koji su ravnodušni prema istini.

Doktorove riječi Samdevjatov je uzimao za dosjetke duhovita čudaka. Smješkao se bez protivljenja.

Istodobno vlak je manevrirao. Uvijek kad bi se primakao izlaznom signalu vremešna bi skretničarka, s kanticom za mlijeko o boku, premještala pletivo iz ruke u ruku, prigibala se, okretala skretnicu i upućivala ga natraške. Vlak bi lijeno uzmicao, a ona se uspravljala i prijetila rnu stisnutom šakom.

Njezinu kretnju Samdevjatov shvati na svoj način. »Kome ona to?« zamisli se. »Izgleda nekako poznato. Nije valjda Tunceva? Sliči. Uostalom, o čemu ja to? Teško da jest. Prestara je za Glašku. I što ja imam s time? Majčicom Rusijom idu nemiri, metež na željeznici, a njoj sirotici sigurno je teško, ispadam ja kriv, meni treba pesnicom. K vragu i ona, zar da i zbog nje razbijam glavu!«

Poslije svega skretničarka mahnu barjačićem, dovikne nešto strojovođi i propusti vlak preko signala na otvorenu prugu. Kad je mimo nje prošao

četrnaesti furgon, ona isplazi jezik brbljavcima koji su sjedili na podu vagona i boli joj oči. Samdevjatov se iznova zamisli.

5.

Kad se okolica zapaljenoga grada s njegovim valjkastim spremnicima, telegrafskim stupovima i trgovačkim reklamama povukla i nestala, a naišli drugačiji krajolici, šumarci i brdašca, između kojih se povremeno u zavijucima pomaljala cesta, Samdevjatov reče:

– E, da se dižemo na razlaz. Ja uskoro silazim. A i vi ćete začas. Samo pazite da ne promašite.

– Vi sigurno dobro poznajete ovaj kraj?

– Kao svoj džep. Stotinjak kilometara ukrug. Ja sam ipak pravnik. S dvadesetogodišnjom praksom. Parnice. Putovanja.

– I u današnje vrijeme?

– Naravno.

– Kakvih to parnica sada može biti?

– Kakvih poželite. Starih nedovršenih ugovora, financijskih sporazuma, neispunjenih obveza – posla preko glave, užas jedan.

– Zar odnosi te vrste nisu ukinuti?

– Razumije se, na papiru. U životu se pak istovremeno sreću stvari koje se međusobno isključuju. Nacionalizacija poduzeća, pa ogrjev za gradski sovjet, pa kolski transport za gubernijski sovjet narodne privrede. A svi bi istovremeno htjeli da žive. To su osobine prijelaznog vremena, dok se teorija još ne nalazi s praksom. U njemu treba snalažljivih i dovitljivih ljudi, karakternih, poput mene. Lakovjernih više i nema, ali ja svoje uzimam bez ustezanja. Ponekad treba i po zubima, kako je otac besjedio. Pola gubernije sam hranim. K vama ću navraćati zbog poslova s drvima. Naravno, konjem, jer se jedino njime može stići. Posljednji mi je ošepavio. Zar bih se inače drmusao na ovoj krntiji! Dovraga, jedva se vuče, i još je lokomotivom zovu. Kad navratim u Varikino, mogao bih vam valjati. Sve Mikulicine poznajem kao prste svoje ruke.

– Vi znate zašto mi putujemo, koje su naše namjere?

– Otprilike, pogađam. Imam predodžbu. Iskonska privlačnost zemlje. San o opstanku vlastitim rukama.

– I? Vi kao da ne odobravate? Što kažete?

– Naivan san, idiličan. No, zašto ne? Neka vam Bog pomogne. Ali ne vjerujem. Utopija. Diletantizam.

– Kako će nas primiti Mikulicin?

– Nećete ni do praga, metlom će vas otjerati i bit će u pravu. I bez vas je kod njega propast, pravi pakao, zaustavljene tvornice, razbježalo radništvo; da bi se opstalo, ništa, opća glad, i najednom vi, veselite se, stigli po vragu. Čak da vas i ubije, ja ću ga braniti.

– Eto, vidite, vi ste boljševik, a ne odričete da to nije život, nego nešto dosad nepoznato, fantazmagorično i apsurdno.

– Razumljivo. No to je povijesna nužnost. Kroz nju treba proći.

– Zašto nužnost?

– Što vam je; nedorasli još, ili se prenemažete? Da niste pali s Marsa? Izjelice i muktaši jašili su na izgladnjelim radnicima, naganjali ih do iznurenja, i po vama bi tako trebalo ostati? A tek drugi oblici vrijeđanja i samovolje? Zar nije shvatljiva zakonitost narodne srdžbe, želja da se živi po pravici, traženje pravičnosti? Ili se vama možda čini da je do korjenitog prijeloma moglo doći u saborima, parlamentarnim putem i da se moglo zaobići diktaturu?

– Govorimo na različit način, i mogli bismo se vječno svađati a da se ni u čemu ne složimo. Ja sam bio revolucionarno jako raspoložen, ali sada mislim da se nasiljem ne da ništa postići. Dobru se stiže samo preko dobra. Ali nije riječ o tome. Vratimo se Mikulicinu. Ako nas tamo čekaju takve prilike, čemu da uopće idemo? Treba okrenuti rudo.

– Besmislica. Prvo, zar je sva sreća u tome, moraju li biti baš Mikulicini? Drugo, Mikulicin je nedopustivo dobar, do krajnjih granica dobar. Zagalamit će, praviti se važan, zatim smekšati, košulju će sa sebe skinuti, posljednju koricu podijeliti. – I Samdevjatov se raspripovijeda.

6.

Prije dvadeset pet godina Mikulicin je kao student tehnološkog fakulteta stigao iz Petrograda. Ovamo je poslan pod policijski nadzor. Došao, dobio kod Krigera mjesto upravitelja i oženio se. Imali smo ovdje četiri sestre Tunceve – jednu više no u Čehova – udvarali su im svi jurjatinski đaci – Agripina, Jevdokija, Glafira i Serafima Severinovne. Zbog toga očeva imena nazvali su ih sjevernjakinjama. Najstarijom sjevernjakinjom oženio se Mikulicin.

Supruzima se ubrzo rodio sin. Ćaknuti otac, zaljubljenik u ideju slobode, krstio je dječaka neobičnim imenom Liverij. Liverij, narodski Livka, rastao je kao fakin, ali je istovremeno pokazivao koliko različitih toliko i izuzetnih sposobnosti. Počeo je rat. Livka je u krsnom listu prepravio godinu i kao petnaestogodišnji dobrovoljac kidnuo na frontu. Bolježljiva Agrafena Severinovna nije podnijela takav udarac, pala je u krevet i više nije ustajala; umrla je preklanjske zime, pred samu revoluciju.

Rat je okončao. Liverij se vratio. Ali kako? Junak, zastavnik s tri odličja, i, naravno, u sjaju osvjedočena vojničkog delegata boljševika. Za »Šumsku braću« ste čuli?

– Oprostite, ali nisam.

– Onda nema smisla ni da vam pričam. Pola efekta propada. Nemate onda za što ni buljiti iz vagona na cestu. Čime se ona ističe? U današnje vrijeme – partizanijom. Tko su partizani? To su glavni kadrovi građanskog rata. U toj sili leže dvije sastavnice. Politička organizacija koja je preuzela rukovođenje

revolucijom i niže vojništvo koje je poslije izgubljenoga rata otkazalo poslušnost staroj vlasti. Iz spajanja tih dviju stvari nastala je partizanska vojska. Njezin je sastav šarolik. Uglavnom su to poluimućni seljaci. Ali uz njih možete sresti i bilo koga drugoga. Ima tu sirotinje, raspopa i kulačkih sineka koji su zaratili protiv tatica. Ima anarhista iz uvjerenja, skitnica i izraslih klipana najurenih iz srednjih škola. Čak i austrijskonjemačkih zarobljenika namamljenih obećanjima o slobodi i povratku u domovinu. I tako, jednom od jedinica te mnogobrojne vojske, nazvane »Šumska braća«, zapovijeda drug Šumski, Livka, Liverij Averkijevič, sin Averkija Stepanoviča Mikulicina.

– Što ne kažete?

– Upravo tako kako čujete. Ja međutim nastavljam. Poslije ženine smrti Averkij Stepanovič se opet oženi. Nova žena, Jelena Proklovna – gimnazijalka, ravno iz školske klupe na vjenčanje. Od prirode bezazlena, ona još i izigrava naivku; mladica, a već izigrava još mlađu. Cvrkuće, pjevucka, pretvara se u nevinašce, ludicu, ptičicu božju. Čim vas ugleda, počinju ispiti. »Koje se godine rodio Suvorov?« »Nabrojite slučajeve sukladnih trokuta.« I bit će presretna ako vas ususi i obruka. No za koji sat i sami ćete je vidjeti, provjeriti moje riječi.

A u »Njega« slabosti su drukčije: lula i starocrkvenoslavenski: »ničtože sumnjašesja, ježe i ponježe.«[49] Pravi životni prostor trebalo je da mu bude more. Na fakultetu je studirao brodogradnju. Nešto mu je od toga ostalo u ponašanju i navikama. Brije se, lulu po cijeli dan ne vadi iz usta, a riječi cijedi kroza zube mirno i uljudno. Donja vilica pušački izbočena, oči sive i hladne. I gotovo zaboravih detaljčić: on je eser[50], u pokrajini izabran u Ustavotvornu skupštinu.

– To je svakako važno. Znači, otac i sin su na nož? Politički neprijatelji?

– Razumljivo. Međutim, u stvarnosti šuma s Varikinom ne ratuje. A ja nastavljam. Druge Tunceve, šurjakinje Averkija Stepanoviča, do današnjega su dana u Jurjatinu. Stare cure. Promijenila se vremena, promijenile se i djevojke.

Starija između preostalih, Avdotja Severinovna, radi kao knjižničarka u gradskoj čitaonici. Draga, crnomanjasta djevojka, ali neobično sramežljiva. Lice joj porumeni zbog bilo kakve sitnice. U čitaonici napregnuta grobna tišina. Nju zgrabi kronična hunjavica i raskiše se i do dvadesetak puta, od stida traži gdje će se zemlja pod njom rastvoriti. Šta se tu može? Živci.

Srednja, Glafira Severinovna, uzdanica sestrama. Sila je od djevojke, čudesno vrijedna. Nikakva se posla ne srami. Opće je mišljenje da se partizanski vođa Šumski umetnuo na tu tetku. Tek što su je vidjeli u krojačkoj zadruzi ili tvornici čarapa. Ne dospiješ se ni okrenuti, a ona već frizerka. Zapazili ste kako nam je skretničarka na jurjatinskoj pruzi prijetila šakom? Eto ti na, mislim, Glafira je i pružna nadzornica postala. Ali čini se da nije. Ona je malo prestara.

---

[49] Igra riječima, kombinacijom standardnoga ruskog, starocrkvenoslavenskoga i narodskoga koja bi imala značiti »bez dvojbe, to je tako«.

[50] *Eser*– pripadnik lijeve građanske stranke »socijalista – revolucionara« koja je sudjelovala u Februarskoj revoluciji 1917., a u Oktobarskoj bila protivnicom boljševika. Boljševici su esere žestoko progonili kao kontrarevolucionare pa su ovi i nestali u Građanskom ratu (1918. – 1920.).

Najmlađa, Simuška – obiteljska pokora, nesreća. Školovana djevojka, načitana. Zanimala se za filozofiju, voljela poeziju. I kad dođe revolucija, pod utjecajem opće vrućice, uličnih prošecija i govorancija po trgovima ona šene, zapadne u vjersko ludilo. Sestre pođu na posao, zaključaju vrata, a ona bubne kroz prozor i krene se klatariti ulicama, skupljati ljude, navješćivati drugi dolazak, smak svijeta. Uuu, ja se raspričao, a dolazi moja stanica. Vaša je iduća. Spremajte se.

Kad Anfim Jefimovič siđe s vlaka, Antonina Aleksandrovna prozbori:

– Ne znam što ti misliš, ali po mojem tog nam je čovjeka poslala sama sudbina. Sve mi se čini da bi on mogao u našem životu odigrati još i znatniju ulogu.

– Možda, Tonječka. Ali ja se ne veselim što te prepoznaju po djedu i što se njega tako dobro sjećaju. Pa i Streljnikov, čim sam spomenuo Varikino, odvratio je zajedljivo: »Varikino, Krigerove tvornice. Da možda niste rođaci? Nasljednici?«

Strah me da ćemo ovdje biti izloženiji no u Moskvi iz koje smo pobjegli.

Sad, naravno, nema se kud. Kasno je plakati. No bit će bolje da se ne ističemo, da se povučemo i ponašamo što skromnije. Moje slutnje, nažalost, nisu dobre. Probudimo svoje, vezujmo stvari i spremajmo se za silazak.

7.

Antonina Aleksandrovna stajala je na peronu Torfjane i po stoti put prebrajala svoju čeljad i stvari ne bi li se uvjerila da u vagonu nije ništa zaboravila. Osjećala je pod nogama ugažen pijesak, ali strah da se ne prevezu još je nije napuštao, kloparanje vlaka pak udaralo joj u ušima iako se očima uvjeravala da on nepokretno stoji na peronu. Sve to nije joj dalo da bilo što vidi, čuje ili razabere.

Dosadašnji suputnici odozgo su se iz vagona opraštali od nje. Ona ih međutim nije primjećivala. Nije opazila ni kad je vlak otišao; otkrila je njegov nestanak tek kad na toj strani zapazi druge kolosijeke, zeleno polje i plavo nebo.

Stanična zgrada bila je kamena. Oko ulaza stajale su dvije klupe. Moskovski došljaci iz Sivceva bili su jedinim putnicima koji se iskrcaše u Torfjani. Skupili su stvari i sjeli na klupu.

Zatekla ih je tišina na postaji, odsutnost ljudi i čistoća. Bilo je posve neobično što se uokolo nitko ne gura i ne svađa. Život u zabiti gubio je vezu i s poviješću, kasnio. On je imao tek stizati prijestolničku zapuštenost.

Kolodvor se skrivao u brezovu šumarku. U vlaku bi postajalo tamno kad bi mu se primicao. Po rukama i preko lica, po čistome vlažnožutom peronskom pijesku, zemljom i krovovima lelujale su sjenke stvorene jedva pokrenutim krošnjama. Ptičji cvrkut u šumi slagao se s njezinom svježinom. Kristalno čisti, zvonki su se zvuci razlijegali šumom i cijelu je prožimali. Šumicom su išla dva

puta, željeznički i kolski, a ona ih je oba obgrlila svojim razraslim, k zemlji priklonjenim granama, kao krajevima širokih do poda spuštenih rukava.

Antonini Aleksandrovnoj naglo se otvoriše oči i uši. U njezinu svijest hrupi sve odjednom. Ptičji bruj, čistota šumske osame, nepomućenost uokolo razlivena spokojstva. U glavi joj se oblikovala rečenica: »Nisam vjerovala da ćemo dospjeti čitavi. On je mogao, razumiješ, tvoj Streljnikov, mogao je pred tobom izigravati velikodušnika, pustiti te a ovamo telegrafirati da nas pokupe pri iskrcavanju. Ne vjerujem ja, dragi moj, ni u kakvu njihovu dobrotu. Sve je tako varljivo.« Umjesto unaprijed sročenih riječi ona izgovori nešto posve drugo. – Divota! – otelo joj se pri pogledu na čaroliju oko nje. Više ništa ne izgovori. Zagušile su je suze. I ona glasno zaplaka.

Na njezine jecaje iz zgrade se pojavi starčić, šef postaje. Sitnim je koračićima doskakutao do klupe, uljudno prinio ruku štitniku svoje crvene željezničarske kape i upitao:

– Možda kapi za umirenje gospođici? Iz stanične apoteke.

– Nema potrebe. Proći će. Hvala.

– Putne brige i uzrujavanja. Poznata stvar, i česta. Pa ova jara afrička, rijetka u nas. I još događaji u Jurjatinu.

– Iz vagona smo gledali požar.

– Mora da ste iz Rusije, ako se ne varam.

– Iz Bjelokamene.

– Moskovljani? Tad se ne treba čuditi što su milostivi živci popustili. Kažu da kamen na kamenu nije ostao?

– Pretjeruju. Ali svega se jesmo nagledali. Evo, ovo je moja kći, ovo zet. I njihov dječak. A ovo je naša mlada dadilja, Njuša.

– Dobar dan. Zdravi bili. Milo mi je. Ja sam već upoznat. Samdevjatov, Anfim Jefimovič telefonom se javio sa skretnice Samki. Veli, doktor Živago s obitelji iz Moskve, molim, ukažite svaku pomoć. Taj doktor mora da ste vi?

– Ne, doktor Živago je on, moj zet, a ja sam u drugoj struci, poljoprivrednoj, profesor agronomije Gromeko.

– Oprostite, zabunio sam se. Drago mi je što se upoznajemo.

– Dakle vi poznajete Samdevjatova?

– Kako ga ne bih znao, takvoga čudotvorca. Nada naša i hranitelj. Bez njega bismo mi odavno otresli nogom. Da, kaže on, budi pri i uci. Na zapovijed, kažem ja. Obećao sam. E, pa konja, možda, ako treba, ili drugim čime da pripomognemo. Kamo ste namjerili?

– Do Varikina. To je daleko odavde?

– U Varikino? Pa zato ja nikako do pameti na koga me vaša kći podsjeća. Znači u Varikino! Onda se sve razjašnjava. A ja sam zajedno s Ivanom Ernestovičem ovu prugu gradio. Sad ćemo mi to srediti. Čovjeka pozvati, nabavid kola. Donat! Donat! Odnesi stvari u putnički salon, u čekaonicu, dok nešto ne smislimo. A što bismo za konja? Skoči, bratac, do bifea, zamoli, može li? Još kao jutros Bah je tuda zujao. Pitaj, možda nije otišao. Kaži, u Varikino

odvesti četvero, prtljage gotovo da i nije. Novopridošli. Življe to! A vama, gospojo, očinski savjet. Ja vas namjerno ne pitam u kakvom ste srodstvu s Ivanom Ernestovičem, ali oprezno s tim. Ne treba sa svima otvoreno. Kakva su vremena, i sami prosudite.

Na spomen imena Bah naši se putnici iznenađeno zgledaše. Još su pamtili priče pokojne Ane Ivanovne o čudesnom kovaču koji si je iz željeza iskovao utrobu, a i mnoge druge mjesne pripovijesti i naklapanja.

8.

Bijelom tek oždrijebljenom kobilom vozio ih je kosmati starac klempavih ušiju i sijed poput ovce. Sve na njemu bilo je bijelo, ali na različit način. Novi mu opanci nisu još dospjeli potamnjeti, a gaće i košulja izlizali se i pobijeljeli od vremena.

Za bijelom je kobilom zabacivalo hrskavičavim još neokoštalim nogama i trčkaralo vrano, kao ponoć crno ždrijebe kudrave glave, nalik na nezgrapno rezanu drvenu igračku. Putnici su sjedili na stranicama taljiga koje su poskakivale po izlokanu putu i držali se da ne ispadnu. Njima je obvladao mir. Želje im se ostvarivale, približavali su se cilju svoga dugoga puta. S podatnom širokom raskoši sporo su tekli predvečernji ostaci prekrasna, vedra dana. Put je vodio sad šumom, sad otvorenim poljima. U šumi bi lomatanje preko panjeva zbijalo putnike na hrpu, oni bi se grbili, mrgodili i privijali jedan uz drugoga. Na otvorenome, gdje samo prostranstvo kao da se iz puna srca nudilo, oni bi ispravljali hrptenjače, opuštali se i sa sebe stresali ukočenost.

Kraj je bio gorovit. A planine kao planine, svaka je bila drukčija, svoje fizionomije. Snažnim, gordim sjenama crnjele su se iz daljine i šutljivo mjerkale putnike. Ugodna i rumena svjetlost slijedila je poljem za putnicima, smirivala ih i budila im nadu.

U svemu su uživali, svemu se čudili, najviše pak nezaustavljivom čavrljanju staroga čudnovatog vozača. U tom čavrljanju bilo je tragova zaboravljenih staroruskih oblika, tatarskih natruha i ovdašnjih provincijalizama pomiješanih sa zbrkom njegovih vlastitih umotvorina.

Kad bi ždrijebe zaostalo, kobila se zaustavljala i sačekivala ga. Ono je hitro pristizalo u valovitim, razbacanim skokovima. Neuhodanim korakom na dugim priljubljenim nogama prilazilo je kolima sa strane, protiskivalo svoju majušnu glavicu na dugačku vratu preko kukunice i sisalo majku.

– Ipak ja to ne razumijem – vikala je mužu Antonina Aleksandrovna, uz povremena cvokotanja zubima zbog truckanja i zastajanja da si pri nenadanu udarcu ne bi pregrizla jezik. – Zar je moguće da bi to bio baš onaj Bah o kojem je mama pričala? No, sjećaš se onih besmislica. Kovač, u tuči mu utrobu izbili, a on si smajstorio novu. U jednu riječ, kovač Bah Željezni drob. Znam da su sve to bajke. Ali, nije li to bajka o njemu? Da nije on to glavom?

– Jasno da nije. Prvo, sama kažeš da je to priča, folklor. A drugo, tom je folklorčiću već u mamino vrijeme, kako je sama govorila, bilo stotinjak godina. Ne viči toliko. Čut će starac, uvrijedit će se.

– Ništa on neće čuti, uha su mu potumplana. A i da čuje, neće shvatiti, ćaknut je.

– Ijo, Niko Nenikiću! – požurivao je starac, neznano zašto baš muškim imenom kad je daleko bolje od putnika znao da pred sobom ima kobilu. – Udrila jara neka anatemska! Kano u perzijanskoj peći sinovima abrahamskim! Nu, vraže nenasiti! Tebi se govori, izdajico!

Nenadano on zapjeva odlomke poskočica spjevanih u svoje vrijeme po ovdašnjim tvornicama.

Zbogom tebi glavna blagajno,
I rudniku tvome zbogom,
Najedoh se gazdinoga kruha.
I napih na jezeru vode.
Pored obale labud pliva,
Poda se vodu zaveslava,
Poslali Vanju za regruta.
Ja ti, Maša, nisam gubitaš,
Ja ti, Maša, nisam budalaš.
Ja ti odoh u Seljabu grad,
Sentetjurihi nadničarit.

– Ije, kobila, boga zgubila! Glete ljudi, kaka je to mrcina i beštija! Ti je timari, ona ne mari. Nu, Niko-Neniko, bi l’ se ti pomiko? Ota šuma po imenu tajga, njojzi nema kraja. Uuu, kolikačko je tamo naroda rišćanskoga! Tamode su i Šumska braća. Ije, Niko-Neniko, opet je stala, sila nečista!

Neočekivano se okrene, zagleda u Antoninu Aleksandrovnu i reče:

– Ti, mlada, mozgaš, ja kao nisam prokljuvio koja si ti takova! Ko što vidim, majčice, nisi baš domišljiva. Propo ja u zemlju, ako te ne znam. Prepozna te! Zrikama da ne povjerujem, pravi pravcati Grigov! (Zrikama je starac zvao oči, a Grigov mu je bio Kriger.) Bivaš, po slučaju, unuka? Meni za Grigova da nije oka? Ja sam unjga život odživoto, unjga i zube istupio. Na svim rukodjelima i pretpoložajima! I podgrađivač, i na sječi, i u konjušnici. Nu, kreni! Opet stala, bogaljuša! Angeli svi kitajski, kome govorim?

Ti baš zapela, koji bi to Bah, valjade oni kovač? Tebe, majčice, ne muči prevelika pamet, tako naočna gospa, a glupača. Taj tvoj Bah, Postanogov ga zvali. Postanogov Željezni drob, on ti je podrug stotine u trugi, pod zemljom. A mi smo ti sad, obratno, Mehonošini. Ime isto – imenjaci, a prezimena razna, je Ivo, al malo ukrivo.

Starčić je polako svojim riječima ispripovijedao putnicima sve ono o Mikulicinima što su već saznali od Samdevjatova. Njega je zvao Mikuličem, a nju Mikuličnom. Sadašnju upraviteljevu ženu nazivao je drugobračnicom, a o »prvičici, pokojnici« govorio da je kao kruh bila dobra, anđeo nebeski. Kad je došao do partizanskog vođe Liverija i čuo kako njegova slava nije dospjela do Moskve i da se u njoj ništa nije čulo o Šumskoj braći, učinilo mu se to nevjerojatnim:

– Nije se čulo? Za Šumskog druga nije se čulo? Angeli kitajski, što će Moskvi ondak uši?

Primicala se večer. Pred putnicima se dužile njihove sjene i hitale naprijed. Put se protezao širokim pustim prostorom. Tu i tamo u razbacanim grmovima, s cvjetnim grozdovima, stršili su drvenasti strukovi lobode, čička i ivanjice. Osvjetljavani sutonskim svjetlima odozdo, sa zemlje, oni su izrastali u nestvarnim obrisima poput narijetko po polju raspoređenih i nepokretnih konjičkih straža.

Daleko naprijed, na kraju, ravnica se naslanjala na dugo upopriječeno uzvišenje. Ono se poput zida, pod kojim se moglo pretpostaviti rijeku ili provaliju, ustobočilo na samome putu. Nebo kao da je tamo bilo opasano plotom, a k vratima u njemu vodio je kolski put.

Na vrhu strmca isticala se bijela izdužena prizemnica.

– Vidiš kulu na vrhu? – upita Bah. – Tvoj Mikulič i Mikulična. I spod njih je klanac, jaruga, zove se Šutma.

Odonud se razlijegoše jedan za drugim dva puščana hica i nestadoše u mnogim odjecima.

– Šta je to, djedice? Da nisu partizani? Nije valjda na nas?

– Bog s vama. Kaki partidžani. To Stepanič u Šutmi vukove pudi.

9.

Susret pridošlica s domaćinima zbio se u dvorištu upraviteljeve kuće. Odigrao se mučan, u početku šutljiv, a onda smeteno bučan i besmislen prizor.

Jelena Proklovna upravo se preko dvorišta vraćala s večernje šetnje. Sutonske sunčane zrake plazile su njezinim tragom preko sve šume, od stabla do stabla, a bojom su podsjećale na zlataste joj vlasi. Bila je odjevena lako, ljetno. Zarumenjela se i rupčićem otirala oznojeno lice. Obnaženim vratom zatezala joj se lastika s koje je visio slamnati šešir zabačen na leđa.

S oružjem u ruci iz klanca ususret joj je dolazio muž i istoga se časa spremao pročistiti zagaravljene cijevi koje su pri ispaljivanju pokazale nekih nedostataka.

Odjednom, kao iznikao, preko popločena ulaza u dvorište se bučno uvezao Bah sa svojom nadarbinom.

Sišavši sa svima skupa s kola, Aleksandar Aleksandrovič nije znao kud bi sa šeširom, pa uz zamuckivanja zabrza da dade prva razjašnjenja.

Domaćini u škripcu, neko su vrijeme bili zbiljski i neskriveno zatečeni, a nesretni gosti stvarno i iskreno u zemlju propadali od nelagode. Situacija je bez ikakvih dodatnih objašnjenja bila jasna ne samo sudionicima, Bahu, Njuši i Šuročki. Nelagoda je prelazila i na kobilu i ždrijebe, na zlatne zrake sunca i na komarce koji su se rojili oko Jelene Proklovne i sjedali joj na lice i vrat.

– Ne shvaćam – najzad Averkij Stepanovič prekide muk. – Ne shvaćam, ništa ne shvaćam i nikad i neću shvatiti. Je li ovo jug, s bijelima, na primjer, ili bogata žitnica? Kako ste baš nas izabrali, zašto ovamo, što vas je baš ovamo, k nama namjerilo?

– Zanimljivo, a jeste li pomislili kolika je to odgovornost za Averkija Stepanoviča?

– Lenočka, ti se ne miješaj. Ali baš tako. Ona ima pravo. Jeste li pomislili kakvo je to meni breme?

– Bog s vama. Vi nas niste razumjeli. O čemu se radi? O sitnici, neznatnoj. Nikakva nasrtaja na vas, na vaš mir. Kakav kutak u nekoj napuštenoj razvalini. Za bašču krpica zemlje koja nikome ne treba. I vozić drva iz šume kad nitko ne vidi. Zar je to tako puno, zar je to neki nasrtaj?

– No, da, ali svijet je širok. Što se to nas tiče? Zašto je ta čast zapala baš nas, a ne nekoga drugoga?

– Mi o vama znamo i nadali smo se da ste i vi za nas čuli. Da vam nismo strani i da ne upadamo tuđinu.

– A, o Krigeru se dakle radi, o tome da ste njegova svojta. Kako vam samo takve stvari i mogu preko jezika u današnje vrijeme?

Averkij Stepanovič bio je čovjek pravilnih crta lica, kose začešljane unazad, čvrsta koraka, koji je ljeti svoju rubašku potpasivao usukanom vrpcom s resama. Nekad su takvi odlazili u riječne gusare, a u novije su vrijeme sačinjavali tip vječita studenta ili zanesena agitatora.

Mladost je Averkij Stepanovič posvetio slobodarskom pokretu i revoluciji, i samo se pribojavao da je on neće dočekati, ili da ona, kad jednom bukne, neće svojom odmjerenošću zadovoljiti njegovih radikalnih i krvavih želja. Došla je, prevršila mu i najsmjelija očekivanja, a on, rođeni i ustrajni radnički pristaša, prvi koji je u »Svjatogoru Bogatiru« osnovao tvornički komitet i uveo radničku kontrolu, našao se na cjedilu, bez službe, u opustjelome naselju iz kojeg su radnici pobjegli, dijelom čak i s menjševicima[51]. A sad još i ta nesklapnost, ti nezvani Krigerovi potomci došli su mu kao podvala sudbine, kao njezina hotimična pakost koja je prelila čašu njegova strpljenja.

– Ne, to je neviđeno. Neshvatljivo. Znate li kakva ste vi opasnost za mene, u kakav me položaj mećete? Ne, ja sam, očito, posve s uma sišao. Ne shvaćam, ništa ne shvaćam i nikad i neću shvatiti.

---

[51] Grupa unutar Ruske socijaldemokratske radničke partije nastala 1903. Prilikom izbora rukovodećih organa partije, kojom su prilikom ostali u manjini. Zbog toga su prozvani »menjševicima«, dok je većinska grupacija postala »boljševicima«. Godine 1912. na konferenciji u Pragu menjševici su se odvojili od RSDRP.

– Zanimljivo, pojmite li vi uopće na kakvom smo mi ovdje buretu baruta i bez vas?

– Samo malo, Lenočka. Žena je posve u pravu. I bez vas nama nije lako. Pasji život, luda kuća. Neprestano između dvije vatre, nikakva izlaza. Jedni laju, otkud sin toliko crven, boljševik, miljenik narodni? Drugima se ne sviđa što su te izabrali u Ustavotvornu skupštinu[52]. Nikome ugoditi, a ti se koprcaj. I sad još vi. Bit će baš veselo zbog vas pred streljački stroj.

– O čemu vi to! Dozovite se pameti! Bog s vama!

Nešto poslije, kad se udobrovoljio, Mikulicin reče:

– No, izgrdili smo se na dvorištu, pa dobro. Možemo i u kući nastaviti. Naravno, u budućnosti ne vidim ništa dobroga, ali ona je u mrklome mraku prekrivena sa sedam velova. Uostalom, nismo ti ni mi neki janjičari i bezbožnici. Medvjedima u šumi nećemo vas prepustiti. Mislim, Lenka, najbolje ih je u palmovu, pored kabineta. Tamo razmislimo kud da se djenu, možda da ih u skladište naselimo. Izvolite u kuću. Dobrodošli. Bah, unosi stvari. Pomozi gostima.

Bah je poslušao, ali i uzdisao:

– Djevice majko! Kojeg li blaga u putnika. Sami pinkli. Nigdje kupera!

10.

Pala je hladna noć. Pridošlice su se oprale. Žene se zabavile spremanjem konačišta u dodijeljenoj prostoriji. Šuročka, inače navikao da njegove dječje mudrolije, izrečene djetinjim jezikom, odrasli dočekuju ushićeno, pa bi zato podilazeći njihovim željama oduševljeno i rado govorio besmislice, nije dolazio na svoje. Danas njegova brbljanja nisu uspijevala, nitko mu nije poklanjao pažnje. Bio je nezadovoljan što u kuću nisu uveli i crno ždrijebe; a kad su mu prikričali da se smiri, briznuo je u plač iz straha da ga, kao zločesta i neposlušna dječaka, ne vrate u trgovinu djecom, iz koje su ga po njegovoj predodžbi poslali roditeljima čim je došao na svijet. Svoja iskrena strahovanja glasno je iskazivao ukućanima, ali njegove umiljate besmislice nisu ostavljale očekivana dojma. Zbunjeni boravkom u tuđoj kući, stariji su se kretali užurbanije no obično, mučaljivo pritisnuti svojim brigama. Šuročka se uvrijedio i raspekmezio, kako bi to rekle dadilje. Nahraniše ga i s teškom mukom polegoše. Nakraju je zaspao. Njušu je odvela Ustinja, Mikulicinova sluškinja, da joj dade večeru i uputi je u kućne posle. Antoninu Aleksandrovnu i muškarce pozvaše na večernji čaj.

Aleksandar Aleksandrovič i Jurij Andrejevič zamolili su dopuštenje da koji časak iziđu na trijem i nadišu se svježega zraka.

– Koliko zvijezda! – reče Aleksandar Aleksandrovič.

---

[52] Skupština je izabrana poslije Februarske revolucije 1917. U njoj su boljševici bili u manjini pa su je proglasili kontrarevolucionarnom i u studenome 1917. U tzv. Oktobarskoj revoluciji uveli diktaturu svoje stranke pod imenom – diktatura proletarijata.

Bila je tama. Stojeći na trijemu dva koraka jedan od drugoga, zet i tast se nisu vidjeli. Straga, iza kućnog ugla, s prozora se u ponor prosipala svjetlost lampe. U njezinu traku na vlažnoj hladnoći tmurilo se grmlje, stabla i neki nejasni predmeti. Svijetli mlaz nije ih zahvaćao nego još više tlačio mrak oko njih.

– Već sutra ujutro treba pogledati tu prigradu koju nudi; pa ako se u njoj dade živjeti, da je odmah popravljamo. Dok sređujemo svoj kutak, za to će vrijeme i zemlja doći k sebi, ugrijati se. Onda pak ne časeći ni časa, sijati. Učinilo mi se u razgovoru da je obećao pomoći sa sjemenskim krumpirom. Ili sam se prevario?

– Obećao je, obećao. Čak i drugo sjemenje. Na svoje sam uši čuo. A krov koji nam nudi vidjeli smo na prolazu kroz park. Sjećate se? Ono iza gospodarske zgrade, zaraslo u koprive. Drveno, a sama zgrada je u kamenu. Sjećate se, iz kola sam vam pokazivao? Tamo bih ja kopao za vrt. Mislim da je tamo bio cvjetnjak. Tako mi se izdaleka učinilo. A možda sam se i prevario. Stare staze ćemo obilaziti, zemlja u nekadašnjim cvjetnim gredicama mora da je dobro nagnojena.

– Ne znam. Vidjet ćemo sutra. Zemlja je sigurno strašno zarasla i tvrda kao kamen. Uza zgradu bio je, morao je biti povrtnjak. Možda se održao kakav komadić na ugaru. Sve će sutra biti puno jasnije. Jutra su ovdje sigurno još puna mraza. Noćas će ga zasigurno biti. Koja sreća da smo već na mjestu. Možemo si zbog toga čestitati. Dobro je ovdje. Sviđa mi se.

– Ljudi su ugodni. Posebno on. Ona pomalo glumata. Zbog nečega je sobom nezadovoljna, nešto u sebi samoj ne voli. Otuda joj ta nezadrživa, neiskreno glupava brbljavost. Kao da bi što prije da otkloni pažnju sa svoje vanjštine, da spriječi nepovoljan dojam. I to što šešir zaboravlja na leđima nije nikakva rastresenost. To ide uz nju.

– Da ipak uđemo. Malo smo pretjerali. Nezgodno je.

Na putu prema osvijetljenoj blagovaonici, u kojoj su za okruglim stolom uz samovar pod visećom lampom domaćini i Antonina Aleksandrovna ispijali čaj, zet i tast prođoše mračnim upraviteljevim kabinetom.

U njemu je preko cijele stijene bio prozor sa staklom iz jednog komada, koji se uzdizao nad jarugom. S prozora se, koliko je doktor uspio zapaziti, dok je još bilo svijetlo, otkrivao pogled na podjaružje i ravnicu kojom ih je dovezao Bah. Kraj prozora, također uz cijelu stijenu, nalazio se stol za crtanje i projektiranje. Njegovom dužinom ležala je lovačka puška bez ičega oko sebe i naglašavala veliku širinu stola.

Prolazeći kabinetom, Jurij Andrejevič opet zavidno premjeri prozor široka vidikovca, veličinu i položaj stola te prostranu dobro namještenu sobu, i sve ga to navede da, ulazeći s Aleksandrom Aleksandrovičem u blagovaonicu, usklikne domaćinu.

– Kakav lijep kraj. A kakav izvanredan kabinet imate, naprosto mami na posao, inspirira.

– Hoćete čašu ili šalicu? I kakav volite, slabiji ili jači?

– Gle, Jura, kakav je stereoskop smajstorio sin Averkija Stepanoviča dok je još bio mali.

– Ni do danas nije odrastao, nije se opametio, iako za sovjetsku vlast osvaja oblast za oblašću od Komuča.

– Kako ste rekli?

– Komuči.

– A što je to?

– Vojska sibirske vlade koja je za vladavinu Ustavotvorne skupštine.

– Cijelog dana bez prestanka slušamo pohvale vašem sinu. Njime se opravdano možete ponositi.

– Ove slike Urala, udvojene, stereoskopske, također su njegov rad, snimljene objektivom koji je sam izradio.

– Keksi su sa saharinom? Sjajno pecivo.

– Ma šta god! U ovoj pustinji saharin! Otkud nam? Najobičniji šećer. Pa iz kutije za šećer sam vam sipala. Zar niste vidjeli.

– Stvarno! Fotografije sam gledala. I čaj kao da je prirodan.

– Sa cvijetom. Naravan.

– Otkuda?

– Iz torbe Svetog Nikole. Znanac. Ovovremenski djelatnik. I veliki ljevičar. Službeni predstavnik Gubernijskog sovjeta narodne privrede. Od nas vozi drva u grad, a nama na prijateljstvo griz, ulje, brašno. Siverka (tako je ona zvala svoga Averkija), Siverka, dodaj mi košaricu. A sad nešto zgodno, odgovorite vi nama lijepo u kojem je gradu umro Gribojedov[53]?

– Rodio se, valjda, tisuću sedamsto devedeset pete; a kad je ubijen, ne pamtim baš.

– Još čaja?

– Ne, hvala.

– A sad ovakva stvar. Kažite, kada je i između koga zaključen Nimvehenski mir?[54]

– Daj, ne muči ih, Lenočka. Pusti ljude da predahnu od puta.

– A sada evo što me zanima. Molim, pobrojite kakvih sve vrsta uveličavajućih stakala imamo i u kojim slučajevima dobivamo stvarne slike, prevrnute, izravne ili lažne?

– Otkud vam toliko znanja iz fizike?

– Ovdje u Jurjatinu imali smo fantastičnog matematičara. Predavao je na dvije gimnazije, na muškoj i ženskoj. Kako je taj predavao, kako tumačio! Ko Bog! Na tanjuru nudio. Antipov. Mjesnom nastavnicom bio je oženjen. Djevojke su pamet gubile zbog njega, sve su se pozaljubljivale. Dobrovoljno je

---

[53] A. S. Gribojedov (1795. – 1829.), znani ruski komediograf. Najpoznatije djelo *Teško pametnome.*

[54] Sporazum o miru poslije rata između Francuske i njezinih saveznika s jedne i Nizozemske s njezinim saveznicima s druge strane, između 1672. i 1678. za kolonijalno razgraničenje.

otišao u rat i više se nije vratio, ubijen. A govore da bi tobože naš bič Božji i nebeska pokora, komesar Streljnikov, mogao biti uskrsli Antipov. Naravno, priče su to. Nemoguće. Uostalom, tko zna. Sve može biti. Još šaličicu?

DEVETI DIO

VARIKINO

1.

Nazimu, kad se i vremena više pružilo, Jurij Andrejevič poče praviti različite bilješke. Tako zapisa:

»Kako sam često ljetos poželio s Tjutčevom reći:

Kakvo samo dođe nam ljeto!

Čarolija zbilja prava,

Kako, pitam, dođe nam sve to,

Reklo bi se zabadava?

Kakva li je sreća raditi od jutra do mraka za sebe i svoju obitelj, svijati gnijezdo, obrađivati zemlju da bi se prehranilo; graditi svoj svijet poput Robinzona, nalik na stvoritelja pri stvaranju svemira, uvijek iznova nasljedujući rođenu majku u rađanju sebe sama.

Koliko misli prođe sviješću, koliko novoga smisliš dok su ti ruke zabavljene fizičkim, teškim i grubim poslom: dok si postavljaš razborite, fizički svladive ciljeve koji će te ispunjeni, nagraditi radošću i srećom; dok šest sati neprestance tešeš nešto sjekirom ili kopaš zemlju pod vedrim nebom koje te obgrijava svojim blagotvornim dahom. I to što sve te misli, slutnje i usporedbe ne dospijevaju na papir, već se zaboravljaju u svoj svojoj usputnosti i prolaznosti, nije nikakav gubitak, nego, naprotiv, stjecanje. Kao gradski pustinjak, koji jakom crnom kavom ili duhanom potičeš urušene živce i maštu, ti i ne znaš za najjači mogući narkotik koji se nalazi u zbiljskoj oskudici i krepku zdravlju.

Ne idem dalje od ovoga, ne propovijedam tolstojevsku jednostavnost i povratak zemlji, ne smišljam ni svoje ispravke socijalizma u odnosu na agrarno pitanje. Utvrđujem samo činjenicu, ne pravim od naše slučajno iščašene sudbine nikakvo načelo. Naš je primjer dvojben i nepodoban za zaključke. Naše je domaćinstvo pomalo neujednačeno zasnovano. Zalihe povrća i krumpira manjim dijelom pribavljamo svojim rukama. Sve ostalo iz drugog je izvora.

Zemlju koristimo nezakonito. To je nepovlasno zatajeno pred proračunom državnih vlasti. Naša šumska sječa – lopovluk koji se ne da opravdati time što krademo iz državnog džepa, nekada Krigerova. Pokriva nas Mikulicinova popustljivost, koji i sam živi otprilike isto, spašavaju nas razdaljine, udaljenost od grada u kojem, srećom, zasad ne znaju ništa o našim poslima.

Odrekao sam se medicine i prešućujem da sam liječnik kako ne bih sputavao svoju slobodu. Ali uvijek nakraju kakva dobra duša, tko zna s kojeg kraja svijeta, prokljuvi da se u Varikino doselio doktor i potegne pedesetak kilometara po savjet; koja s kokoši, koja s jajima, koja pak s maslacem i još štočime. Nisam se ni branio od honorara, njih se ne treba odricati, jer ljudi ne vjeruju u pravo djelovanje besplatnih, darovanih savjeta. Dakle, nešto mi donese i liječnička praksa. Ali glavni je oslonac nas i Mikulicinovih – Samdevjatov.

Ne da se pojmiti kakve sve suprotnosti spaja u sebi taj čovjek. On je iskreno za revoluciju i posve dostojan povjerenja koje mu poklanja jurjatinski gradski sovjet. Svojim svemogućim ovlastima mogao je rekvirirati i izvoziti varikinsko drvo a da nama i Mikulicinima ništa i ne kaže, a mi ni trepnuli ne bismo. S druge strane, da je htio potkradati državu, mogao je mirno trpati u džepove koliko bi poželio, i nitko ne bi ni pisnuo. Nije imao s kime dijeliti ni koga mititi. I što bi ga onda sililo da se brine za nas, pomaže Mikulicine, podupire sve u okrugu – primjerice, i šefa postaje u Torfjani? Cijelo vrijeme putuje, nabavlja i dovozi, a s jednakim žarom razumije i tumači *Bjesove* Dostojevskoga i *Komunistički manifest*, i meni se čini, kad svoj život ne bi bespotrebno zapletao tako očito i neštedimice, da bi umro od dosade.«

2.

Nešto kasnije on je zapisao:

»Uselili smo u stražnji dio vlastelinskog doma, u dvije drvene prigrađene sobe koje je Kriger u djetinjstvu Ane Ivanovne namijenio cjenjenijoj služinčadi, kućnoj švelji, domaćici i ostarjeloj dadilji.

Taj je kutak bio prilično dotrajao. Mi smo ga dosta brzo pokrpali. Uz pomoć znalaca presložili smo peć koja ulazi u obje sobe. Sa sadašnjim rasporedom koljena daje više topline.

Tragovi tlocrta nekadašnjeg parka na tom su mjestu nestali pod novim raslinjem koje se posvuda raširilo. Sada, zimi, kad je sve uokolo zamrlo i kad ono živo više ne zaklanja ono umrlo, zasuti snijegom obrisi prošloga javljaju se puno jasnije.

Imali smo i sreće. Jesen je ispala suha i topla. Krumpir smo iskopali prije kiša i prvih hladnoća. Kad smo sve odbili i Mikulicinima vratili posuđeno, ostalo nam je dvadesetak vreća, i sav je taj krumpir u glavnom podrumskom oknu, pokriven sijenom i starim poderanim pokrivačima. Ondje smo također smjestili i dvije bačvice krastavaca koje je Tonja usolila te dvije kace kupusa koji je ona ukiselila. Svježe glavice povješane su par po par na potporne stupove. Suhim pijeskom zasuta je zaliha mrkve. Ondje je još skupljeno dosta rotkve, cikle i repe, a gore u kući mnogo graha i boba. Drva spremljenih u šupi bit će do proljeća. Zimi volim topao podzemni pah koji povrćem, zemljom i snijegom navire u nos, kad u rano jutro, prije zimskog svitanja, jedva pridižeš nakošenu vratnicu podruma, a u ruci držiš titravu luč koja samo što nije zgasla.

Izlaziš iz spremnice, dan se još ne hvata. Škripneš vratima, nenadano kihneš, ili ti jednostavno snijeg cvilne pod nogama, a s obližnje vrtne gredice na kojoj iz snijega štrči kupusno korijenje razlete se i u bijeg nagnu zečevi koji su svojim raskrečenim tragovima uzduž i poprijeko izbrazdali snježnu površinu. Izdaleka se jedan za drugim počinju nadugo nadlajavati psi. A posljednji pijetli već su zamukli, za njih više nema pjesme. Počinje svitati.

Prostranu snježnu ravnicu uz zečje tragove ispresijecali su i risovi, jamicom do jamice u pažljivo nizanim izduženim nitima. Ris gazi poput mačke, šapicom za šapicom, i kažu da za noć prevali goleme udaljenosti. Njima postavljaju stupice, željeza, kako ih ovdje zovu. Umjesto risova u klopke upadaju jadni zečevi koje vade smrznute, odrvenjele i zasute snijegom.

Proljetos i ljetos bilo je vrlo teško. Padali smo s nogu. Sada se u zimskim večerima odmaramo. Zahvaljujući Anfimu koji nam dobavlja petrolej, skupljamo se oko lampe. Žene šiju ili pletu, ja ili Aleksandar Aleksandrovič čitamo naglas. Peć grije, a ja, odvajkada priznat ložač, pazim da joj na vrijeme zatvorim dovod zraka kako ne bi izgubila toplinu. Ako u kakvoj nedogorjeloj glavnji ima još žara, trčeći je iznosim zadimljenu i bacam preko praga, daleko u snijeg. Pršteći iskrama, ona poput buktinje lijeće zrakom i osvjetljava krajičak usnuloga crnog parka s bijelim četvorinama gredica, šišti i gasne upadajući u snježni nanos.

Beskrajno pročitavamo *Rat i mir*, *Jevgenija Onjegina* i sve poeme, u ruskome prijevodu čitamo Stendhalov roman *Crveno i crno*, zatim Dickensovu *Priču o dva grada* i kratke priče Kleistove.«

3.

Nadomak proljeća zapisa:

»Čini mi se da je Tonja u drugom stanju. To sam joj i rekao. Ona ne vjeruje mojim pretpostavkama, a ja sam uvjeren. Do pojave sigurnijih simptoma ne mogu prevariti ni ovi rani, jedva vidljivi. Lice joj se mijenja. Ne bi se reklo da je poružnjela. Ali njezina vanjština na koju je prije brižno pazila sada izmiče kontroli. Njome gospodari buduće, koje će se pojaviti iz nje, i ona već više nije ona sama. Ispadanje ženina izgleda ispod njezine kontrole donosi oblik fizičke bespomoćnosti u kojoj njezino lice tamni, koža grubi, a oči počinju svijetliti drukčije, ne kako bi sama htjela, baš kao da ona s time više i ne izlazi nakraj, pa je odustala.

Ja i Tonja nismo se nikad otuđivali jedno od drugoga. Ali ova radom ispunjena godina još nas je tješnje zbližila. Otkrio sam koliko je spretna, snažna i uporna, kako mudro raspoređuje poslove da bi se od jednoga do drugoga gubilo što manje vremena.

Uvijek mi se činilo da je svako začeće bezgrešno, da je u dogmi o Bogorodici izražena osnovna ideja materinstva.

Na svakoj rodilji nalazi se isti odraz samoće, ostavljenosti i prepuštenosti samoj sebi. Muškarac je toliko po strani sada, u tom najstvarnijem trenutku, da se čini kako ga ni u početku nije bilo, da sve skupa kao s neba da je palo.

Žena sama dovodi na svijet svoje potomstvo, sama se s njime povlači u drugi plan bivanja, gdje je tiše i gdje se bez straha može postaviti zipka. Ona ga sama u šutljivoj smirenosti othranjuje i pridiže.

Od Bogomajke traže: ›Moli se usrdno Sinu i Bogu Tvojemu.‹ U usta joj stavljaju ulomke psalma: ›I uzradova se duh moj Bogu Spasu mojem. I pogledaj na smjernost robinje svoje da bi me odsada slavili u svem ljudskom rodu.‹ To ona govori o svome čedu, ono će je uzveličati (›Kao što stvori uzvišenje moje Svemogući‹) ono je njezina slava. To može reći svaka žena. Njezin bog je dijete. Majke velikih ljudi poznaju taj osjećaj. Ali sve su majke – majke velikih ljudi, i nije njihova krivica što ih život kasnije obmane.«

4.

»Beskrajno pročitavamo *Jevgenija Onjegina* i poeme. Jučer je bio Anfim, dovezao darova. Uživamo u jelu, svijetlimo. Beskonačni razgovori o umjetnosti.

Moja je davnašnja misao da umjetnost nije pitanje vrste ili područja koje obuhvaća nepreglednu množinu shvaćanja i razgranatih pojava, nego upravo suprotno – nešto usko i koncentrirano, bilježenje načela koja ulaze u strukturu umjetničkog djela, pitanje snage ili razrađene istine sadržane u njemu. Meni se umjetnost ne čini predmetom ili pitanjem forme, radije tajanstvenim i skrivenim dijelom sadržaja. Jasno mi je to kao dan, ja to osjećam punom svojom strašću, ali kako izraziti i uobličiti takvu misao?

Djela govore mnogočime: temama, situacijama, sadržajima, likovima. Ali mnogo više ona govore umjetnošću koju nose u sebi. Umjetnost sa stranica *Zločina i kazne* potresa više od Raskoljnikovljeva zločina.

Primitivna umjetnost, pa egipatska, grčka, naša, u tijeku mnogih milenija vjerojatno je jedna te ista, u svojoj singularnosti sačuvana umjetnost. To je određena misao, spoznaja o životu, koja je u svojoj sveobuhvatnoj širini nerazloživa na pojedinosti; pa kad je samo trun te snage dolazio u vezu s kakvom složenijom tvorbom, tada je umjetnost prevagivala značenje svega drugoga, javljala se samom biti, dušom i temeljem prikazanoga.«

5.

»Malo sam prehlađen; kašalj, vjerojatno i lagana vrućica. Cijeloga dana steže me negdje u prsima i gužvom se diže u grlo. Nije dobro. Aorta. Prva upozorenja na nasijeđe jadne majčice koja je doživotno bila srčani bolesnik. Doista? Zar tako rano? U tom slučaju nema mi duga vijeka.

U sobi je pomalo zagušljivo. Vonja po peglanju. Glačaju i iz nerazgorene peći stalno u peglu dodaju plamteće ugijevlje, a pegla cokće poklopcem kao

zubalom. Na nešto me to podsjeća. Ne mogu se sjetiti. Rastresen sam zbog bolesti.

Od sreće što je Anfim donio najfinijega sapuna krenulo se u opće pranje, i Šuročka je već dva dana bez nadzora. Dok pišem, zavlači se pod stol, sjeda na prečku između nogu i oponaša Anfima, koji ga svaki put kad dođe provoza sanjkama, zamišlja kako on to mene izvozi saonicama.

Čim prizdravim, trebat će skočiti do grada da pročitam štogod o povijesti i etnografiji ovoga kraja. Pričaju da ovdje ima navodno jako dobra gradska knjižnica, skupljena iz nekoliko bogatih darovnica. Piše mi se. Treba požuriti. I ne okreneš se, a proljeće je tu. Tada ništa od čitanja i pisanja.

Glava me boli sve jače. Slabo sam spavao. I usnuo zbrkan san, jedan od onih što se zaboravljaju još u buđenju. Izvjetrio je iz glave, a u svijesti se zadržao samo razlog buđenju. Probudio me ženski glas koji je dolazio iz sna i kojim se u snu glasao zrak. Zapamtio sam mu zvuk i, obnavljajući ga u sebi, u mislima sam prebirao koja bi od znanih mi žena mogla imati taj duboki, tužno stišani, vlažni glas. Nijedna. Pomislio sam da se možda dugogodišnja navika na Tonju postavlja između nas i slabi moje osjećaje prema njoj. Pokušao sam zaboraviti da mi je žena, udaljiti njezin lik dovoljno daleko da bi se razabrala istina. Ne, ni njezin to glas nije bio. Tako ostade nerazjašnjeno.

Usput o snovima. Obično se misli da čovjek noću sanja uglavnom ono što je danju na njega u budnome stanju ostavilo jači dojam. Moja su opažanja suprotna.

Nisam jednom doživio da se baš stvari koje danju jedva da su i bile zapažene, zatim nejasno izražene misli ili riječi izrečene ravnodušno, noću vrate stvarne i žive, postanu sadržajem snoviđenja, kao da se osvećuju za onu dnevnu nebrigu.«

6.

»Vedra, studena noć. Čudnovata jasnoća i cjelovitost svega vidljivoga. Zemlja, zrak, mjesec i zvijezde sapeti zajedno, prikovani ledom. Parkom preko drvoreda protežu se jasne sjene stabala, gotovo kao da su djeljane i izrezivane. Kao da kakve mračne spodobe sve vrijeme na različitim mjestima neprestano prelaze put. Poput plavih liskunskih lampiona u šumskim granama vise krupne zvijezde. One sitnije, poput titrica ljetnom livadom, rasule se cijelim nebom.

Nastavljaju se naši večernji razgovori o Puškinu. Analizirali smo mladenačke stihove iz prve knjige. Koliko je toga ovisilo o izboru pjesničkoga metra!

U pjesmama s dužim stihovima prostor mladićkog častoljublja bio je u Arzamasu[55], u želji da ne zaostane za starijima, u bacanju djedici[56] prašine u oči

[55] Ruski književni krug između 1815. i 1818., kojem je pripadao i mladi Puškin.

[56] Radi se o G. R. Deržavinu (1743. – 1815.) ruskom klasicističkom pjesniku koji je 1815. pohvalio stihove mladog Puškina.

mitologizmima, kićenošću, izmišljenom razuzdanošću i epikurejstvom, starmalim, hinjenim pametovanjem.

Ali tek što se mladac s podražavanja Ossianu[57] ili Parnyju[58] ili s *Uspomena iz Carskog Sela* bacio na kratke stihove *Gradića* ili *Pisma sestri* ili poznije kišinjevske *Mojoj tintarnici* ili na ritmove u *Pismu Judinu*, već se iz šiparca budio sav budući Puškin.

U stihove su, kao u sobu kroz prozor, navalili s ulice svjetlo i zrak, buka života, činjenice i smislovi. Predmeti vanjskoga svijeta, predmeti svakodnevice, imenice koje se guraju i navaljuju zauzele su stihove i istisnule neodređenije vrste liječi. Predmeti, predmeti, predmeti u rimovanom su se nizu postrojavali na kraju pjesama.

Upravo taj, kasnije slavni puškinski četverostopni stih postao je svojevrsnom jedinicom mjere ruskoga života, mjerom za njegovu dužinu, uzetom iz svega ruskog postojanja, onako kako se opcrtava oblik noge da bi se skrojile čizme, ili kako se rukavicama daju brojevi da bi ih se lakše nalazilo po mjeri.

Tako su kasnije ritmovi ruskog govora i otezanja njegova razgovornog jezika izraženi u trajanju duljina njekrasovske trosložne stope i njegovih daktilskih srokova.«

7.

»Kako bih volio baviti se uz posao, seljački ili liječnički, i nečim trajnijim, kapitalnim, pisati kakav znanstveni rad ili što umjetničko.

Svatko se rađa Faustom koji bi sve da shvati, sve isproba, sve izrazi. Da Faust bude znanstvenik, pobrinule su se pogreške prethodnika i suvremenika. Korak naprijed u znanosti čini se po zakonu odbijanja, poricanja uvriježenih zabluda i lažnih teorija.

Za to da Faust bude umjetnikom pobrinuli su se zarazni primjeri učitelja. Korak naprijed u umjetnosti zbiva se po zakonu privlačnosti, oponašanjem, slijeđenjem i klanjanjem dragim pretečama.

Što me onda priječi da radim, liječim i pišem? Mislim da nisu oskudica i potucanje, nije ni nesigurnost i česte promjene, nego vladajući duh bombastične fraze koji se u našim danima tako rasprostro – primjerice: zora budućnosti, izgradnja novog svijeta, lučonoše čovječanstva. Čuješ to i u početku ti se učini – koja maštovitost, kakvo bogatstvo! A u samoj stvari to je usiljeno i nedarovito.

---

[57] Ossian, James Macpherson (1736. – 1796.), engleski pjesnik škotskog podrijetla. Slavu u svjetskoj književnosti stekao objavljivanjem tobožnjih prijevoda starih keltskih pjesama s gelskog jezika škotskih Kelta pripisujući ih drevnom bardu Ossianu, čime je utro put europskom romantizmu.

[58] Evariste Desire de Forges Parny (1753. – 1814.), francuski pjesnik koji je mladoga Puškina privlačio svojom anakreontskom poezijom.

Bajkovito je posve obično, kad ga takne ruka genija. U tom smislu Puškin je najbolja pouka. Kakav hvalospjev poštenome trudu, dužnosti i svakodnevnim običajima! U nas sada zvuči prijekorno građanin, malograđanin. Taj prijekor otklanjali su stihovi iz *Rodoslovlja*.

Ja građanin sam, građanin.

I iz *Onjeginovih putovanja*:

Ideal mi je – domaćica,
Sve moje želje jesu – mir,
Lonac juhe sav moj namir.

Od svega ruskoga ja danas najviše volim Puškinovu i Čehovljevu rusku bezazlenost, njihovu sramežljivu nebrigu za tako zvučne teme kao što su krajnji ciljevi čovječanstva ili njihovo vlastito spasenje. Sve su to i oni dobro razumijevali, ali niti su marili za takve neskromnosti niti im je bilo do njih! Gogolj, Tolstoj, Dostojevski pripremali su se za smrt, brinuli se, tražili smisao, svodili račune, a oni su do samoga kraja bili zaokupljeni tekućim sitnicama umjetničkog posla, i nižući ih, neprimjetno proživjeli život kao osobnu sitnicu koja se nikoga ne tiče, a sad se ta sitnica javlja općom činjenicom; poput jabuka ubranih da bi dozrijevale uklapa se u kontinuitet i dobiva sve više na draži i na smislu.«

8.

»Prvi znaci proljeća, južina. Zrak miriše po palačinkama i votki, kao za mesopusta, kad i sam kalendar pošašavi. Sneno, otežalim kapcima žmirka sunce u šumi, sneno, ispod trepavica četine škilji i šuma, a o podne lokve bliješte kao nauljene. Priroda zijeva, proteže se, prevraća se s boka na bok i iznova zaspiva.

U sedmom poglavlju *Jevgenija Onjegina* proljeće je, opustjela gospodska kuća poslije Onjeginova odlaska, dolje nizbrdo, kraj vode, grob Lenskoga.

A slavuj, proljeću ljubovnik,
Pjeva svu noć. Cvjeta šipovnik.

Zašto ljubovnik? Uopćeno uzevši epitet je neusiljen, prikladan. Stvarno je ljubovnik. Usto – rimuje se sa šipovnik. A na zvukovnoj razini ne javlja li se tu i epički ›slavuj-razbojnik‹?

U epu se on zove Slavuj-razbojnik, Odihmantov sin. Kako li se samo lijepo o njemu govori!

Jal od njegva pjeva slavujeva,
Jal od njegva rika zvjerinjega,
Sva travica uspomrsila se,
A svi lazur cvijeti osuli se,
Tamni luzi crnoj zemlji segli,
Što je ljudi svi su mrtvi legli.

U Varikino smo došli za rana proljeća. Ubrzo je sve ozelenjelo, posebno Šutma – kako zovu jarugu podno Mikulicinova doma – a u njoj trešnja divljaka, joha i lijeska. Nekoliko noći kasnije biglisali su i slavuji.

I opet sam, baš kao da ih prvi put slušam, ostao zatečen koliko se taj pjev izdvaja iz ostaloga ptičjeg cvrkuta; kakav to skok čini priroda, bez imalo postupnoga prijelaza, u raskoš i izuzetnost toga biglisa. Koliko raznolikosti u izmjeni stavaka, i kakve li snage u jasnome glasu što se nadaleko razliježe! Negdje kod Turgenjeva opisani su ti zvižduci, svirka šumskog duha, čigrina poskočica. Posebno se ističu dvije fraze. Ubrzano-žudna i bujna ›ćoh-ćoh-ćoh‹, ponekad trostopna, katkad bez metra, a šipražje pod rosom odgovara joj treperenjem i kočoperenjem podrhtavajući kao da ga golicaju. I druga, raspala u dva sloga, koja iskreno doziva, tugaljivo, slično molbi ili nagovaranju: ›Do-điii! Do-điii! Do-điii!‹ «

9.

»Proljeće. Spremamo se za poljske radove. Više me nema za dnevnik. A zgodno je bilo zapisivati. Morat će pričekati do zime.

Ovih dana, zapravo oko poklada, bespućem kroz vodu i blato, uvozi se saonicama u dvorište bolestan seljak. Razumljivo, odbijam ga primiti. ›Ne zamjeri, prijatelju, ne bavim se više time – ni zalihe lijekova, ni potrebnih instrumenata.‹ E, da se ne izvučeš. ›Pomagaj. Na koži slabim. Budi milostiv. Tijelo me boli.‹ Što da se radi? Srce nije kamen. Odlučih ga primiti. ›Svlači se.‹ Pregledavam. ›Imaš tuberkulozu kože.‹ Gnjavim se oko njega, iskosa pogledavam na prozor, na bocu karbola. (Blagi Bože, ne pitajte otkuda mi ona, i štošta još nužnoga! Sve je – Samdevjatov.) Gledam: u dvorištu druge saonice, s novim bolesnikom, kako mi se u prvi tren čini. Ali kao iz oblaka obrušava se brat Jevgraf. Neko je vrijeme u nadležnosti obitelji, Tonje, Šuročke i Aleksandra Aleksandroviča. Poslije, kad se oslobodim, pridružujem im se. Počinju zapitkivanja – kako, otkuda? Po običaju, izmotava se, izbjegava, nijednog izravnoga odgovora, osmijesi, tajanstva, zagonetke.

Kod nas je proveo oko dva tjedna, često odlazio u Jurjatin, pa odjednom nestao kao da ga je zemlja progutala. Za to vrijeme uspio sam zapaziti da je još utjecajniji nego Samdevjatov, a poslovi da su mu i veze još manje shvatijivi. Odakle je? Otkud mu moć? Čime se bavi? Prije no što se izgubio obećao je da će nam olakšati vođenje gospodarstva, kako bi Tonja imala više vremena za

Šurin odgoj, a ja za medicinu i književnost. Radoznalo smo pitali što će to učiniti. Opet šutnja i osmijesi. Ali nije prevario. Postoje naznake da nam se životne okolnosti doista mijenjaju.

Začudo! Moj polubrat. Nosimo isto prezime. A znam o njemu, pravo reći, manje od svih drugih.

No on se, evo, već drugi put upleće u moj život poput dobroga duha, izbavitelja koji rješava sve neprilike. Možda kompozicija svake biografije zahtijeva da se, usporedo s likovima koje u njoj susrećemo na djelu, javi i tajna, nepoznata sila gotovo simbolična lika, koja bez poziva priskače upomoć, a ulogu te blagotvorne i skrivene energije u mom životu igra moj brat Jevgraf?«

Time završavaju bilješke Jurija Andrejeviča. Više ih i nije nastavljao.

10.

U jurjatinskoj gradskoj čitaonici Jurij Andrejevič prelistavao je naručene knjige. U čitaonici s mnogo prozora, u koju je moglo stati stotinjak ljudi, nalazilo se nekoliko redova dugačkih stolova, užim svojim krajevima okrenutih prema prozorima. S prvim mrakom čitaonica se zatvarala. U proljetnim večerima u gradu nema rasvjete. Ali Jurij Andrejevič ionako nikad nije dočekivao mraka, i u gradu se nije zadržavao dulje od podneva. Konja kojeg su mu davali Mikulicini ostavljao je u Samdevjatovljevu svratištu, čitao je cijelo jutro i sredinom dana vraćao se jašući kući u Varikino.

Do tih dolazaka u knjižnicu Jurij Andrejevič rijetko je boravio u Jurjatinu. Nikakvih posebnih poslova nije imao u gradu. I slabo ga je poznavao. Kad se dvorana oko njega polako punila jurjatinskim žiteljima, koji bi sjedali dalje od njega ili posve u njegovu susjedstvu, u Juriju Andrejeviču javljao se osjećaj kao da se upoznaje s gradom stojeći na nekom od njegovih križanja, i kao da se u dvoranu ne sliježu jurjatinski čitatelji, nego se skupljaju i same kuće i ulice u kojima oni žive.

Međutim, stvarni Jurjatin, pravi, a ne zamišljani, vidio se kroz čitaoničke prozore. Kod srednjega, najvećega, nalazio se kotao s vrelom vodom. U predasima čitatelji su izlazili na stubište da popuše, okruživali su kotao, pili vodu, izlijevali ostatke u zdjelu za ispiranje i skupljali se kod prozora razgledajući grad.

Čitatelja je bilo dvije vrste, starosjedilaca, mjesne inteligencije većinom, i ljudi iz običnoga puka.

Prvi, medu kojima su prevladavale siromaški odjevene i zapuštene žene, bili su nezdravih, obješenih lica, podbuhlih što od gladi, što od razlivene žuči ili vodene bolesti. To su redoviti čitatelji, koji su znali knjižničare i ondje se osjećali kao kod kuće.

Ljudi iz naroda, rumenih zdravih obraza, uredno i svečano odjeveni, ulazili su u dvoranu zbunjeno i bojažljivo kao u crkvu i bili bučniji od dopuštenoga, ne

stoga što ne bi poznavali reda, nego upravo iz želje da uđu savršeno tiho i iz nevješte prilagodbe svoga koraka i glasa.

Sučelice prozorima u zidu se nalazilo udubljenje. U toj niši, na povišenju, odvojeni visokim pultom od ostaloga dijela dvorane, radili su čitaonički službenici, stariji knjižničar i dvije njegove pomoćnice. Ona mrzovoljnija, u vunenom rupcu, bez kraja je i konca skidala cvikere s nosa i opet ih naticala, očigledno ne zbog vida, nego iz svojih unutrašnjih nespokojstava. Druga pak, u crnoj svilenoj bluzi, vjerojatno plućni bolesnik, gotovo da s usta i nosa i nije skidala rupčića, govorila je i disala kroza nj.

Knjižnično osoblje također je imalo iste podbuhle i obješene obraze kao i polovica čitalaca, istu onu mlohavu, opuštenu kožu, zemljanu, s modrozelenkastom bojom kiselog krastavca i sive plijesni, i sve troje šapatom su naizmjence objašnjavali novajlijama pravila posudbe, razgledali prijamnice s narudžbama, izdavali i primali vraćene knjige, a u međuvremenu se mučili i oko sastavljanja nekakvih godišnjih izvještaja.

Čudno, ali po nekom neshvatljivom svezivanju misli, pred slikom grada iza prozora i onog zamišljanog u dvorani, a također i po nekoj sličnosti što ju je izazvala opća ukočena podbuhlost, baš kao da je sve napala zubobolja, Jurij se Andrejevič sjetio nezadovoljne skretničarke na jurjatinskoj pruzi onog jutra kad su dolazili, i široke panorame grada u daljini, pa Samdevjatova na podu vagona i njegovih razlaganja. I ta razlaganja, učinjena daleko izvan mjesta, na velikom rastojanju, Jurij je Andrejevič htio povezati s ovim što je sada vidio izbliza, u samoj srži slike. Ali nije se mogao sjetiti Samdevjatovljevih izraza, pa sve skupa ni na šta nije izlazilo.

11.

Zatrpan knjigama, Jurij Andrejevič sjedio je u dubljem dijelu dvorane. Pred sobom je imao časopise o državnoj statistici pokrajine i nekoliko etnografskih radova. Pokušao je dobiti još dva rada iz povijesti o Pugačovu, ali knjižničarka u svilenoj bluzi preko rupčića na usnama prošaptala mu je da toliko knjiga ne daju odjednom u iste ruke te da mora vratiti dio već uzetih priručnika i časopisa da bi dobio ono što ga zanima.

Zbog toga se Jurij Andrejevič dohvati još revnije i brže nepregledanih knjiga, da bi iz njihove hrpe izdvojio najnužnije, a ostale zamijenio za zanimljivije mu povijesne radove. Brzo je neometan listao zbornicima i očima prelijetao preko naslova ne gledajući oko sebe. Ljudi u dvorani nisu mu smetali niti ga činili rastresenim. Dobro je upoznao svoje susjede, i u mislima, ne dižući očiju s knjige, vidio ih zdesna i slijeva s osjećajem da im se sastav neće promijeniti do njegova odlaska, kao što se s mjesta neće pomaknuti ni gradske crkve ni zgrade što se vide kroz prozor.

Za to vrijeme sunce nije stajalo. Premještajući se sve vrijeme, ono je tih sati obišlo istočni ugao knjižnice. Sad je udaralo u prozore južnoga zida, zasljepljivalo one što su im bili najbliži i smetalo im pri čitanju.

Sa svoje ograđene uzvišice sišla je zimogrozna knjižničarka i uputila se prozorima. Na njima su bile duge nabrane zavjese od bijele tkanine koje su ugodno ublažavale svjetlost. Knjižničarka ih navuče preko svih prozora osim jednoga. Taj krajnji, u sjeni, ostavila je nezastrtim. Potegnuvši uzicu, ona na njemu otvori preklopni prozorčić za provjetravanje i uhvati kihati.

Kad je već kihnula deseti ili dvanaesti put, Jurij se Andrejevič dosjeti da je to Mikulicinova svastika, jedna od Tuncevih, o kojoj je pričao Samdevjatov. S ostalima on diže glavu i pogleda na njezinu stranu.

I tada zapazi promjenu u dvorani. Na suprotnome kraju našla se nova posjetiteljica. Jurij Andrejevič odmah je prepoznao Antipovu. Sjedila je leđima okrenuta prednjim stolovima među kojima je sjedio doktor i poluglasno razgovarala sa zimogroznom knjižničarkom, koja je stajala nagnuta prema Larisi Fjodorovnoj i sašaptavala se s njom. Razgovor je vjerojatno povoljno utjecao na knjižničarku. U trenu se izliječila ne samo od dosadna kihanja nego i od živčane napetosti. Dobacivši Antipovoj topao i zahvalan pogled, skinula je s usana rupčić kojim ih je sve vrijeme pokrivala, gurnula ga u džep, vratila se na svoje mjesto iza ograde, sretna, samouvjerena i nasmijana.

Ta scena, sastavljena iz ganutljivih sitnica, nekima u dvorani nije ostala nezamijećena. S mnogih strana iz dvorane blagonaklono su gledali Antipovu i osmjehivali se. Po tim sitnim znacima utvrdi Jurij Andrejevič da je u gradu znaju i vole.

12.

U prvi je mah Jurij Andrejevič pomislio da ustane i priđe Larisi Fjodorovnoj. Iako strana njegovoj naravi, ali prevlada ona od ranije već stvorena zategnutost i odsutnost svake jednostavnosti u njegovu odnosu prema njoj. Odluči da joj ne smeta i da svoj rad ne prekida. Kako bi odolio iskušenju da pogledom svrne prema njoj, okrenuo je stolac bokom prema stolu, gotovo leđima prema drugima, i udubio se u svoje knjige, jednu držeći u rukama, a drugu otvorenu na koljenima.

Međutim misli su bile sedam gora i sedam mora daleko od teme kojom se bavio. Bez neke prave veze s njima on iznenada shvati da glas što ga je u Varikinu onomad čuo u snu pripada Antipovoj. Zapanji ga takvo otkriće, i on, svraćajući pozornost na sebe, silovito gurne stolac u položaj s kojeg ju je mogao vidjeti i zagleda se u nju.

Gledao ju je s leđa, poluokrenutu. Bila je u svijetloj, kariranoj bluzi, prevezanoj pojasom, a čitala je predano i zaneseno poput djeteta, priklonivši glavu malo ustranu prema desnom ramenu. Ponekad bi se zamislila podižući oči prema stropu, ili bi se žmirkajući zagledala nekuda preda se, a onda se iznova nalaktila podupirući glavu rukom i brzim živahnim pokretima olovkom zapisivala u teku citate iz knjige.

Jurij Andrejevič provjeravao je, ali i potvrđivao svoja stara meljuzejevska zapažanja. »Ne želi se sviđati«, mislio je, »ni biti lijepom i privlačnom. Ona

prezire tu stranu svoje ženskosti, i kao da bi se čak i kažnjavala što je tako zgodna. Ali to ponosno neprijateljstvo prema sebi samo je povećavalo njezinu privlačnost.

Kako je lijepo sve što ona čini. Čita kao da to nije nikakva uzvišenija čovjekova djelatnost, nego nešto jednostavno, dostupno i primitivnijima. Za nju je to kao da vodu nosi ili da guli krumpir.«

Poslije takvih misli doktor se smiri. Neobično spokojstvo obvlada cijelim njegovim bićem. Misli mu se smiriše i prestadoše skakati s predmeta na predmet. Protiv svoje volje on se osmjehne. Antipova je na nj djelovala na isti onaj način na koji i na živčanu knjižničarku.

Ne vodeći više računa o svom stolcu i ne strahujući od zbunjenosti i nepribranosti, radio je još sat, možda i sat i pol, marljivije i pažljivije nego do njezina dolaska. Prekopao je brdo knjiga pred sobom, izvukao najpotrebnije, pa čak i posve prožvakao dva važna članka koja je našao u njima. Zaključio je da može biti zadovoljan onim što je napravio i započe skupljati knjige da ih odnese stolu za izdavanje. Bio je slobodan od svake neobičnije misli ili neprilične namjere. Čiste savjesti i posve bez zadnjih primisli zaključi da je poslije valjano obavljena posla zaslužio pravo na susret sa starom dobrom znanicom i da ima puno razloga da si priušti to zadovoljstvo. No kad se digao i pogledom prešao po čitaonici, Antipovu nije vidio, u dvorani je više nije bilo.

Na pultu za koji doktor donese svoje knjige i sveske još je uvijek nesklonjena ležala literatura koju je ona vratila. Sve su to bili priručnici za marksizam. Kao bivša nastavnica, koja se vjerojatno željela opet zaposliti, ona se sama politički preodgajala.

U knjige su bile uložene kataloške prijamnice Larise Fjodorovne. Krajevi su im virili van. Na njima je bila upisana adresa. Lako ju je bilo pročitati. Jurij Andrejevič zapisa je čudeći se njezinoj neobičnosti. »Trgovačka, nasuprot zgradi s kipovima«.

Obavijestivši se na licu mjesta, Jurij Andrejevič saznade da je izraz »zgrada s kipovima« u Jurjatinu toliko običan koliko i moskovsko i menovanje četvrti prema crkvenim parohijama ili petrogradski naziv »kod pet uglova«.

Tako se nazivala tamna, čeličnosiva zgrada s karijatidama i skulpturama antičkih muza s tamburinima, lirama i maskama u rukama, koju je u prošlom stoljeću podigao trgovac, teatarski zanesenjak, kao svoje privatno kazalište. Trgovčevi nasljednici prodali su kuću Trgovačkoj komori, po kojoj je pak ime dobila ulica na čijem se uglu nalazila zgrada. Po kući s kipovima nazivala se i cijela njezina okolica. Sada se u njoj smjestio gradski komitet partije, a na zid njezina kosoga temelja što se spuštao i snižavao prema brdu, na koji su prijašnjih vremena lijepili kazališne i cirkuske plakate, sada se vješalo vladine odluke i naredbe.

13.

Bio je hladan i vjetrovit dan početkom svibnja. Jurij Andrejevič poslom je prošvrljao gradom, zavirio časkom u knjižnicu, iznenada odustao od svih drugih planova i krenuo pronaći Antipovu.

Vjetar ga je uporno zaustavljao i priječio mu put oblacima uzvitlana pijeska i prašine. Okretao se, žmirio i sagibao glavu, čekao da prašina proleti i kretao dalje.

Antipova je živjela na uglu Trgovačke i Novosvaločnog prilaza, preko puta tamne i pepeljaste kuće s kipovima, koju je doktor sada prvi put vidio. Kuća je doista odgovarala svome imenu i ostavljala čudan, prijeteći dojam.

Na vrhu je bila obrubljena mitskim karijatidama visokim poldrug čovjekova rasta. Između dva naleta vjetra, koja su zaklonila pročelje, doktoru se časovito učini kako je iz kuće na balkon izišla sva njezina ženska čeljad i nagnuvši se preko ograde gleda prema njemu i Trgovačkoj koja se prostirala nizdol.

Antipovoj se moglo na dva ulaza, glavnim s ulice i dvorišnim iz prilaza. Ne znajući za prvi, Jurij Andrejevič se uputi onome drugom.

Kad je s prilaza zakrenuo u kolni ulaz, vjetar zakovitla uvis zemlju i smeće s cijelog dvorišta i zakloni ga pred doktorom. Kroz taj crni zastor uz kokodakanje jurnuše pod njegove noge kokoši što su bježale pred pijetlom koji ih je razgonio.

Kad se oblak raspršio, doktor spazi Antipovu uz bunar. Kovitlac ju je zatekao s punim vjedrima na obramici prebačenoj preko lijevog ramena. Da ne zapraši kosu, na brzu je ruku povezala rubac, uzlom na čelu, neuredno, a među koljenima stiskala je krajeve kaputa kako ga vjetar ne bi digao. Upravo je krenula s vodom u kuću, ali zastade pod novim udarom koji joj zbaci rubac s glave, zamrsi kosu i rubac odnese čak do plota među kokoši koje su još uvijek kokodakale.

Jurij Andrejevič potrča za njim, diže ga i kod bunara pruži zapanjenoj Antipovoj. Vjerna samoj sebi, ona ničim ne odade koliko je začuđena i zbunjena. Pobjeglo joj je samo:

– Živago!

– Larisa Fjodorovna!

– Kojim čudom? Otkud ovdje?

– Spustite vjedra. Ponijet ću.

– Ne skrećem s pola puta, niti ostavljam započeto. Ako ste k meni, pođimo.

– Kome bih drugome?

– A tko vas zna.

– Ipak dajte da tu obramicu prebacim s vašeg ramena na svoje. Neću ja praznih ruku, dok se vi mučite.

– Ma zamisli muke. Ne dam. Stubište ćete zaliti. Radije kažite kakav vas je to vjetar donio? Više od godine ste tu i nikako se nakaniti, ni vremena naći.

– Kako znate?

– Glas putuje. Na kraju krajeva vidjela sam vas u knjižnici.

– I što se niste javili?

– Ne pričajte mi da vi mene niste vidjeli.

Za Larisom Fjodorovnom koja se lagano zanosila pod uzbibanim vjedrima doktor zađe pod nizak svod. To je bila tamna veža prizemlja. Ondje je Larisa Fjodorovna, naglo čučnuvši, spustila vjedra na zemljani pod, rame oslobodila obramice, uspravila se i stala otirati ruke malešnim rupčićem tko zna otkud izvučenim.

– Idemo, iznutra ću vas uvesti na glavni ulaz. Tamo se vidi. Pričekat ćete. A ja ću vodu unesti iz stražnjega, nešto malo pospremiti gore, presvući se. Vidite li kakvo nam je stubište. Stepenice od lijevanog željeza s uzorkom. Odozgo se kroz njih sve vidi. Stara zgrada. Malo ju je zdrmalo za vrijeme pucnjave. Topovima, naravno. Vidite, kamenovi se razmakli. Između cigala rupe i pukotine. Evo, u ovu rupu Katjenjka i ja ostavljamo ključ kad izlazimo i ciglom ga pokrivamo. To upamtite. Možda nekad navratite, a mene ne nađete, tada, dobro došli, otvarajte, ulazite, osjećajte se kao kod kuće. Ja ću začas doći. Evo, i sad je tu, ključ. Ali meni ne treba, straga ću ući i vrata iznutra otvoriti. Ima jedna nevolja – štakori. Pokora jedna, nema obrane. I po glavi skaču. Ostarjela zgrada, zidovi natruli, posvuda napukli. Koliko mogu, zatvaram, ratujem s njima. Ali malo koristi. Možda mi, kad koji put naiđete, i pomognete? Zajedno ćemo zabiti podove, letvice. Šta kažete? No, ostanite sada tu i razmišljajte o bilo čemu. Neću vas dugo mučiti, brzo ću zovnuti.

U iščekivanju poziva Jurij Andrejevič pogledom je lutao po oljuštenim zidovima veže i lijevanim željeznim pločama stubišta. I mislio: »U čitaonici sam uspoređivao njezinu predanost čitanju s poletom i zanosom pravog posla, s fizičkim radom. Obratno pak, ona i vodu nosi upravo kao da čita, lako i bez muke. U nje te gipkosti ima u svemu. Baš kao da je osnovni životni zamah stekla nekad davno, u djetinjstvu, pa joj se sada sve događa u letu, samo od sebe, lakoćom sigurno zacrtana slijeda. Toga je u liniji njezinih leđa kad se sagiba, u osmijehu koji joj razvlači usne i zaokrugljuje bradu, u riječima i mislima njezinim.«

14.

– Živago! – čulo se s praga stana što se nalazio na vrhu. On se uspne stepenicama.

– Dajte ruku i pažljivo za mnom. Ovdje su dvije sobe, mračne i natrpane do stropa. Udarit ćete i ozlijediti se.

– Doista, pravi labirint. Ne bih se snašao. Čemu to? Imate radove u stanu?

– Ma kakvi! Nije stvar u tome. Stan nije moj. Čak i ne znam čiji je. Mi smo imali svoj, državni, u gimnazijskoj zgradi. Kad je gimnziju uzeo stambeni ured Jurjatinskog sovjeta, mene i kćer preselili su u ovaj napušteni dio. Tu su

stanovali stari vlasnici. Mnogo namještaja. Meni ne treba tuđe dobro. Njihovo sam smjestila u te dvije sobe i prozore zatamnila. Ne ispuštajte moju ruku jer ćete zalutati. Tako. Desno. Sada je straga čitava prašuma. Evo vrata k meni. Začas će biti svjetlije. Prag. Da se ne spotaknete.

Kad je Jurij Andrejevič sa svojom pratiljom ušao u sobu, na suprotnom zidu pokazao se prozor. Iznenadi ga ono što je u njem vidio. Prozor je gledao preko dvorišta, na stražnje dijelove susjednih kuća i na gradske pustare uz rijeku. Na njima su pasle ovce i koze i svojim dugodlakim runom kao skutom raskopčanih bundi mele prašinu. Na dva stupa okrenuta prozoru stršila je doktoru dobro poznata reklama: »Moro i Vetčinkin. Sijačice. Vršalice.«

Potaknut tom reklamom odmah započe Larisi Fjodorovnoj opisivati svoj dolazak s obitelji na Ural. Zaboravio je glasine što su Streljnikova povezivale s njezinim mužem i bez ikakve nakane pričao o svome susretu s komesarom u vagonu. Taj dio njegove priče ostavi poseban dojam na Larisu Fjodorovnu.

– Vi ste vidjeli Streljnikova?! – živo je provjeravala. – Ja vam sada ništa neću reći. Ali kako je to znakovito! Naprosto je bila sudbina da se vas dvojica sretnete. Jednom kasnije razjasnit ću vam i bit ćete osupnuti. Jesam li vas dobro shvatila, na vas je ostavio povoljniji dojam no što bi se očekivalo?

– Da. Morao bi mi biti odbojan. Prošao sam mjestima njegovih obračuna i razaranja. Očekivao sam da ću sresti bezobzirnu oficirčinu ili revolucionarnog manijaka ugnjetača, a nisam našao ni jednoga ni drugoga. Dobro je kad netko iznevjeri vaša očekivanja, kad se ne složi s vašom ranije stvorenom slikom o njemu. Pripadanje stereotipu kraj je za čovjeka, njegova osuda. Ne da li se čovjeka razvrstati, nije li tipičan, polovica onoga što bi morao biti već je tu. Slobodan je od sebe i trunku je besmrtnosti već dosegao.

– Kažu da nije u partiji?

– Kao da je tako. No čime on to privlači? Možda svojim usudom. Mislim da će loše svršiti. Okajavati zlo koje je nanosio. Slobodni strijelci u revoluciji nisu toliko strašni kao zločinci koliko kao mehanizmi bez upravljača, kao lokomotive koje su skliznule s tračnica. Streljnikov je baš takav umobolnik, ali on nije skrenuo na knjizi, nego na doživljenome i prepaćenome. Ne znam što je njegova tajna, ali sam uvjeren da ona postoji. Veza je s boljševicima slučajna. Dok im treba, podnose ga, usput. Ali kad prođe prijeka nužda, odbacit će ga bez milosti i zgaziti kao i mnoge vojne stručnjake prije njega.

– Mislite?

– Svakako.

– I nema za njega spasa? U bijegu, na primjer?

– Kamo, Larisa Fjodorovna? To je prije, za careva bilo. A probajte sada.

– Tužno. Svojom pričom u meni ste probudili samilost prema njemu. A i vi ste se promijenili. Prije o revoluciji niste sudili tako oštro i razdražljivo.

– Stvar je u tome, Larisa Fjodorovna, što sve mora doći do svojih granica. A u međuvremenu trebalo bi do nečega i prispjeti. Pokazalo se međutim da je inspiratorima revolucije u metežu promjena i pretvorbi jedino prirođena stihija,

ne treba im ni kruha ako im daš nešto od planetarnih razmjera. Gradnja svjetova, prijelazni periodi to je njihov cilj sam po sebi. Ništa drugo nisu naučili, ništa drugo i ne umiju. A znate li odakle ispraznost tih vječitih priprema? Iz pomanjkanja određenih sposobnosti, iz neobdarenosti. Čovjek se rađa da bi živio, a ne da se priprema kako bi živio. Sam život, pojava života, dar života nisu uopće neozbiljni. Zašto mu onda podmetati djetinju klauneriju nezrelih izmišljotina te bjegove čehovljevskih đaka u Ameriku? Ali, dosta. Sad je na meni da pitam. Prilazili smo gradu ono jutro kad je kod vas bio prevrat. Bili ste tada u velikoj nevolji?

– Još kakvoj! Naravno. Okolo požari. Samo što i sami nismo izgorjeli. Za kuću sam vam rekla kako ju je streslo. Uz dvorišna vrata još je uvijek neeksplodirana granata. Otimačine, bombardiranja, nered. Kao u svakoj promjeni vlasti. Na to smo se već bili naučili, privikli. Nije nam bilo prvi put. Što se sve radilo za vrijeme bijelih! Podmukla ubojstva iz osvete, ucjene, orgije! No, ali glavno vam nisam rekla. Za našeg Galiulina! Velika zvjerka bio je pod Česima. Nešto kao general gubernator.

– Znam. Čuo sam. Vi ste ga sretali?

– Vrlo često. Kolikima sam život spasila zahvaljujući njemu! Kolike sakrila! Treba mu pošteno priznati. Držao se besprijekorno, viteški, ne kao kakva sitnež od kozačkih esaula ili policijskih činovnika. Naravno, ton su tada davali upravo prosječnjaci, a ne čestiti ljudi. Galiulin mi je puno pomogao, i hvala mu. Uostalom, mi smo stari znanci. Kao djevojčica često bih se našla u dvorištu u kojem je on rastao. U kući su stanovali željeznički radnici. U djetinjstvu sam izbliza vidjela sirotinju i rad. Zbog toga je moj odnos prema revoluciji drugačiji od vašega. Meni je ona bliža. U njoj ima mnogo mojega. A odjednom u njoj on postaje pukovnik, taj dječak, sin pazikućin. Ili čak bijelim generalom. Iz civilnih sam krugova i slabo se snalazim u činovima. A moje vam je zanimanje nastavnica povijesti. Eto, tako je to, Živago. Mnogima sam pomogla. Išla k njemu. I vas smo se sjećali. A ja, izgleda, u svim vlastima imam i veza i zagovornika, a od svih tih poredaka samo patnju i gubitništvo. Zapravo su samo u slabim knjigama ljudi podijeljeni u dva tabora bez međusobne veze. U stvarnosti sve se toliko isprepleće! Kakvom li to beznadnom ništicom treba biti da bi se u životu igralo samo jednu ulogu, zauzimalo jedno jedincato mjesto u društvu, značilo samo jedno te isto! – I, tako, ti ovdje osvanuo?

U sobu uđe djevojčica od kojih osam godina s dvjema nasitno upletenim pleteničicama. Uske, razmaknute oči davale su joj vragolast i lukav izgled. Dok se smijala, ona bi ih pridizala. Već je pred vratima shvatila da majka ima gosta; ali kad se pojavila na pragu, našla je umjesnim da na licu pokaže iznenađenje, napravila kniks i u doktora upravila netremičan, siguran pogled rano sazrela djeteta koje odrasta usamljeno.

– Moja kći Katjenjka. Budite joj blagonakloni.

– U Meljuzejevu ste mi pokazivali njezine fotografije. Koliko se samo promijenila i porasla!

– Kako to da si doma? Mislila sam da se vani igraš. Ni čula nisam kad si ušla.

– Vadim ja ključ iz rupe, kad li u njoj golema štakorčina. Vrisnula sam i odskočila. Pomislih, umrijet ću od straha.

Katjenjka je govorila praveći zgođušne grimase, bečeći se prepredenim očicama i rastežući ustašca u krug kao riba na suhom.

– Hodi sada u svoju sobu. Nagovorit ću striku da ostane na ručku, izvaditi kašu iz pećnice i onda te pozvati.

– Hvala, ali moram odbiti. Zbog mojih dolazaka u grad počeli smo objedovati u šest. Navikao sam ne zakašnjavati, a ima više od tri, ako ne i sva četiri sata jahanja. Zbog toga sam tako rano svratio i, oprostite, uskoro se dižem.

– Ali samo još malo.

– S veseljem.

15.

– A sad – iskrenost za iskrenost. Streljnikov o kojem ste pričali, to je moj muž Paša, Pavel Pavlovič Antipov, za kojim sam išla u potragu po bojištu i u čiju sam tobožnju smrt s pravom odbijala povjerovati.

– Nisam iznenađen, pripravljen sam na to. Čuo sam tu bajku i smatram je glupošću. Zbog toga sam se toliko i zaboravio da sam s vama o njemu razgovarao posve slobodno i nesmotreno kao da tih glasina i nema. Ali te su priče besmislica. Vidio sam ga. Kako mogu dovesti vas u vezu s njim? Šta vi imate zajedničko?

– Ipak je tako, Jurije Andrejeviču. Streljnikov je Antipov, moj muž. Slažem se s općeprihvaćenim mišljenjem. Katjenjka to također zna i ponosi se svojim ocem. Streljnikov je njegovo lažno ime, pseudonim, kao što ga imaju svi revolucionari. Iz nekih razloga on mora živjeti i raditi pod tuđim imenom.

Eto, on je osvajao Jurjatin, zasipao nas granatama, znao je da smo mi ovdje i nijednom nije pitao jesmo li žive, samo da ne bi odao svoje tajne. Razumije se, to je bila njegova dužnost. Da je nas pitao kako da postupi, mi bismo mu to isto svjetovale. Vi međutim možete reći da su moja sigurnost i podnošljivi životni uvjeti koje mi pruža gradski sovjet i drugi, da su to posredni dokazi njegove potajne brige za nas! Pa ipak mi ne možete sve objasniti. Biti tako blizu a odoljeti iskušenju da nas sretne! To meni ne ide u glavu, to prelazi moći mojega razumijevanja. To je meni nedostupno, ne kao život, nego kao nekakav rimski građanski samoprijegor, jedna od sadašnjih dubokoumnosti. Ali ja padam pod vaš utjecaj i počinjem s vama udarati u iste žice. Ne bih to htjela. Nas dvoje nismo istomišljenici. Ono nedostižno i neobavezno mi shvaćamo jednako. No u stvarima od većega značenja, u životnoj filozofiji radije budimo protivnici. Ipak, vratimo se Streljnikovu.

Sada je u Sibiru, i vi imate pravo, do mene su također stizale na njegov račun optužbe, od kojih mi se srce steže. Sada je on u Sibiru, na jednome od

naših sektora koji se jako proširio, tuče svoga druškana iz djetinjstva i kasnijega rovovskoga pajdaša, jadničkа Galiulina, koji je znao tajnu njegova imena i moga supružanstva, ali koji iz svoje beskrajne finoće nikad nije dao da to osjetim, iako se na spomen imena Streljnikov izbezumljuje od bijesa i skače iz kože. Eto, tako, sada je on u Sibiru.

A kad je bio ovdje (proboravio je ovdje dugo i sve vrijeme živio na tračnicama, u vagonu, gdje ste ga i vi vidjeli) ja sam pokušavala da se naoko slučajno, nepredviđeno, sretnem s njime. Ponekad je išao u zapovjedništvo koje se nalazilo ondje gdje je prije bila Vojna komanda Komuča, vojske Ustavotvorne skupštine. Čudna igra sudbine. Zapovjedništvo je bilo u istoj zgradi u kojoj me ranije primao Galiulin kad sam moljakala za druge. Primjerice, u kadetskoj školi uzvitlala se velika prašina, kadeti su nepoželjne nastavnike stali sumnjičiti i ubijati pod izlikom da simpatiziraju boljševizam. Ili kad su počela gonjenja i pokolji Židova. Usput. Pripadamo li gradskom stanovništvu i intelektualcima, onda polovica naših znanaca dolazi iz njihovih redova. U tim pogromaškim prilikama, kad se začinju strahote i podlosti, pored srdžbe, stida i žalosti progoni nas i osjećaj turobne dvojbe da je naše suosjećanje uglavnom intelektualističko, s neiskrenim i mučnim talogom.

Ljudi koji su nekada izbavili čovječanstvo iz jarma idolatrije i koji se sada toliki posvećuju njegovu oslobađanju od društvenoga zla, nesposobni su da se oslobode sebe samih, svoje odanosti prošlim pretpotopnim imenima što su izgubila svaki smisao, ne mogu se dići iznad sebe i samozatajno se izgubiti među drugima, čije su religiozne osnove oni sami položili, i koji bi im bili tako bliski kad bi ih samo bolje poznavali.

Vjerojatno da hajke i progoni nameću to uzaludno i kobno držanje, tu plašljivu i nesebičnu izdvojenost koja nosi samo nevolje, ali ima u tome unutrašnje slabosti i stoljetne povijesne malaksalosti. Ne volim njihovo međusobno ironično poticanje, dosadno siromaštvo njihovih pojmova i skučenu fantaziju. To živcira poput razgovora staraca o starosti i bolesnih o bolesti. Slažete li se?

– Nisam o tome mislio. Imam prijatelja, nekog Gordona, on je istih takvih nazora.

– Dakle, tu sam ja dolazila vrebati Pašu. Nadala se da će naići ili izići. Nekad je u tom krilu bio ured general gubernatora. Sad je na vratima tablica: »Biro za žalbe«. Možda ste vidjeli? To je najljepše mjesto u gradu. Trg pred ulazom popločen kamenim kockama. Iza trga je gradski park. Hudika, klen i bijeli glog. Stala bih u gomilu molitelja na pločniku i čekala. Naravno, nisam se gurala da me prime, nisam govorila da sam mu žena. Prezimena su ionako različita. A i što bi tu s nekakvim sentimentima? Imaju oni druga pravila. Na primjer, njegov rođeni otac Pavel Ferapontovič Antipov, nekadašnji politički prognanik, radnik, radi u sudu, negdje tu blizu, na cesti. Pored mjesta svoga ranijeg progonstva. I prijatelj mu Tiverzin. Članovi su revolucionarnog suda. I šta mislite? Sin se ni ocu ne pokazuje; a ovome je to u redu, ne vrijeđa se. Ako

je sin konspirativan, znači da tako mora biti. To su kremeni, a ne ljudi. Principi. Stega.

Pa da sam nakraju i rekla da sam mu žena, ne'š ti važne stvari! Zar je kome do žena? Zar su vremena takva? Svjetski proletarijat, preinaka svijeta, to je drugo, to se razumije. A nekakva dvonoga individua na priliku žene, što je to, zadnja buha ili uš.

Ađutant je obilazio, ispitivao. Nekoje bi propustio. Ja nisam spominjala prezime; na pitanje kojim poslom dolazim odgovarala sam – osobnim. Unaprijed se znalo da je stvar propala, da sam odbijena. Ađutant je slijegao ramenima i sumnjičavo me gledao. Tako ga nijednom ne sretoh.

Vi sigurno mislite da nas se on grozi, odljubio se, zaboravio? Naprotiv! Znam ja njega! To je i smislio zbog velikih čuvstava! Njemu trebaju sve te vojne lovorike da ih prostre pred naše noge, da se ne vrati praznih ruku, nego u punom sjaju pobjednika! Hoće nas proslaviti, zadiviti! Kao dijete!

U sobu je iznova ušla Katjenjka, a Larisa je Fjodorovna uzela začuđenu djevojčicu za ruku, njihala je i milovala, ljubila i gušila zagrljajima.

16.

Jašući iz grada Jurij Andrejevič vraćao se u Varikino. Nebrojeno puta prošao je tim krajem. Navikao na put, postao je ravnodušan prema njemu, više ga nije ni zamjećivao.

Približavao se šumskom raskršću na kojem se od ravnoga puta za Varikino odvajala pobočna cesta za ribarsko naselje Vasiljevsko na rijeci Sakmi. Na račvištu stajao je treći stup s poljoprivrednom reklamom. Na tome mjestu doktora je obično sustizao sumrak. I sada je večerilo.

Prošlo je više od dva mjeseca otkad se uvečer, s jednoga od svojih odlazaka u grad nije vratio kući; ostao je kod Larise Fjodorovne, a kod kuće rekao da se u gradu zadržao poslom i prenoćio u Samdevjatovljevu svratištu. Odavno je bio »na ti« s Antipovom i zvao je Larom, a ona njega Živago. Jurij Andrejevič je varao Tonju i od nje skrivao stvari koje su bile sve ozbiljnije i nedopustivije. To je postalo nesnosno.

Volio je Tonju do obožavanja. Njezin duševni mir i njezino spokojstvo bili su mu vredniji od svega na svijetu. Svim silama branio bi njezin dobar glas, više i od rođenog joj oca, čak i od nje same. Da zaštiti njezin uvrijeđeni ponos, bezočnika bi golim rukama rastrgao. A sad je sam bio taj bezočnik.

U kući, među najbližima, osjećao se zločincem kojeg još nisu uhvatili. Neupućenost ukućana i njihova uobičajena prijaznost ubijali su ga. Usred bilo kakva razgovora on bi se iznenada sjetio svoje krivice, ukočio se, prestajao slušati i shvaćati sve oko sebe.

Ako bi se to dogodilo za stolom, zalogaj bi mu zastajao u grlu, spuštao bi žlicu i gurao pladanj od sebe. Suze su ga gušile. – Što je s tobom? – čudila se

Tonja. – Sigurno si u gradu čuo nešto loše? Nekoga su uhapsili? Ili strijeljali? Kaži mi. Ne trebaš me čuvati. Tebi će biti lakše.

Je li iznevjerio Tonju, stavljajući nekoga drugoga ispred nje? Ne, on nije birao ni uspoređivao. Ideja »slobodne ljubavi«, riječi poput »pravo na osjećaje«, to mu je bilo strano. Govoriti ili misliti o takvim stvarima bilo mu je vulgarno. U životu nije lepršao s cvijeta na cvijet, nije sebe pribrajao ni polubogovima i nadljudima, nije si tražio nikakvih olakšica ni povlastica. Gubio je snagu pod teretom nečiste savjesti.

Što će biti dalje? – pitao se kadikad, i ne nalazeći odgovora, gradio je kule u zraku, nadao se uplitanju nekih nepredvidivih okolnosti koje će donijeti rješenje.

Ali nije ih bilo. Odlučio je da silom presiječe uzao. Kući je nosio gotovo rješenje. Sve će priznati Tonji, moliti je da mu oprosti i više se neće sastajati s Larom.

Istina, tu sve nije bilo tako jednostavno. Ostalo je, kako mu se sada činilo, nejasno prekida li s Larom zauvijek, za vijeke vjekova. Jutros joj je najavio da će sve priznati Tonji, da su njihovi daljnji susreti nemogući, ali u njemu se sada javio osjećaj da joj je sve to rekao dosta blago i neodlučno.

Larisa Fjodorovna nije htjela mučnim scenama žalostiti Jurija Andrejeviča. Shvaćala je kako i bez toga pati. Trudila se da ga sasluša što može mirnije. Razgovor se vodio u praznoj sobi bivših vlasnika, koja je gledala na Trgovačku. Larinim obrazima lagano su, poput kiše što je prala lica kamenih statua preko puta na kući s kipovima, tekle suze, kojih nije bila svjesna. Ona je iskreno, bez nategnute velikodušnosti tiho prozborila: »Radi kako je za tebe bolje, ne brini se o meni. Podnijet ću.« Nije znala da plače, niti je otirala suza.

Pri pomisli da ga je Larisa Fjodorovna možda krivo shvatila, da ju je ostavio u zabludi, s lažnim nadama, bio je spreman okrenuti konja i odgalopirati u grad da bi pojasnio ono što je ostalo nedorečeno, a zapravo da se rastane s njom mnogo žešće i nježnije, onako kako to odgovara pravom rastanku za cijeli život, za sva vremena. S mukom je odolio i nastavio putem.

Kako se sunce spuštalo, tako je šumu prožimala hladnoća i mrak. Lišće je u njoj vlažno zamirisalo na raskvašene brezove metlice, kao u predvorju parnog kupališta. Poput plovaka na vodi zrakom su visili nepokretni rojevi komaraca koji su oštro zujali na istu notu. Bezbrojne, Jurij ih je Andrejevič tukao po čelu i vratu, a zvučnim pljescima dlana po znojnome tijelu čudnovato su odgovarali zvuci jahanja: škripa sedlenog remenja, prigušena klopkanja razigranih kopita po gnjecavu blatu i suhe praskave salve što ih ispaljuju konjska crijeva. Neočekivano iz daljine se, u kojoj je zapeo zalazak sunca, javi slavuj.

»Do-điii! Do-điii!« zvao je i uvjeravao, a zvučalo je gotovo kao pred Uskrs: »Dušo moja, dušo moja! Probudi se, zašto spavaš!«

Iznenada je Jurija Andrejeviča zatekla jednostavna misao. Zašto brzati? Neće odustati od riječi koju si je dao. Priznat će sve. Ali gdje stoji da se to mora baš danas dogoditi? Tonja jos nista ne zna. Još nije kasno da razgovor odgodi. Za to će vrijeme još jednom odjahati u grad. Razgovor s Larom dovest će

dokraja, iz dubine srca i s iskrenošću koja će se nositi sa svim patnjama. O, dobro je! Čudnovato! Čudnovato, kako mu to odmah nije palo na pamet!

Na pomisao da će opet vidjeti Antipovu Jurij se Andrejevic izbezumi od razdraganosti. Srce mu brže zakuca. U zanosu iznova je sve proživio onako kako se zbivalo.

Brvneni zakuci predgrađa, drveni nogostupi. Ide k njoj. Sada u Novosvaločnom prestaju pustare i brvneni dio grada, počinju zidanice. Kućice u predgrađu promiču, hitaju kao stranice brzo prelistavane knjige ne kažiprstom, nego palcem, kad ih sve po obrezu naglo propuštaš. Dah zastaje! Eno, tamo živi ona, na onom kraju. Pod svijetlim trakom kišnog neba koje se s večeri počelo vedriti. Kako voli te znane kućerke na putu do nje! Toliko da bi ih sa zemlje dizao na ruke i ljubio! Te preko krovova nataknute jednooke mansarde! Bobice svjetlašaca i kandila u lokvama odražene! Pod tom sjajnom trakom kišnoga neba. Tamo će opet iz ruku tvorca primiti na dar to od Boga stvoreno sjajno milje. Vrata će otvoriti tamno ogrnuta prilika. A obećanje njezine blizine, suzdržane, hladne kao vedra sjeverna noć, ničije i nikomu ne pripadajuće, vući će ususret kao prvi morski val kojem u mraku pritrčavaš pješčanom obalom.

Jurij Andrejevič ispusti uzde, nagne se preko sedla, zagrli konja oko vrata i licem zagnjuri u grivu. Uzevši tu nježnost kao podbadanje, konj se dade u galop.

U ravnomjernom galopu, između rijetkih, jedva zamjetnih dodira konja sa zemljom, koja je vrcala s njegovih kopita i letjela unazad, Jurij je Andrejevič, uz srce što je udaralo od veselja, čuo i neke uzvike koji su mu se, kako je mislio, samo pričinjali.

Zagluši ga pucanj iz blizine. Podiže glavu i dohvati uzde koje zateže. Konj je iz galopa raskorakom napravio nekoliko skokova ustranu, ustuknuo i počeo spuštati sapi spremajući se u propanj.

Sprijeda se put dijelio u dva kraka. Pored njega u večernjem je rumenilu plamtio natpis: »Moro i Vetčinkin. Sijačice. Vršalice.« Upoprijek su ga pregradila trojica naoružanih konjanika. Gimnazijalac u školskoj kapi i koporanu izukrštanom mitraljeskim redenicima, konjanik u časničkoj kabanici i kozačkoj šubari i čudni, kao namaškarani debeljko u prošivenim hlačama, vatiranoj bluzi i duboko natučenom popovskom klobuku sa širokim vrpcama.

– Ni makac, druže doktore – mirno i odlučno reče stariji među njima, konjanik u šubari. – U slučaju pokornosti garantiram punu nepovredivost. U protivnom slučaju, bez ljutnje, upucat ćemo. Kod nas je u odredu ubijen felčer. Prinudno vas mobiliziramo kao medicinskog djelatnika. Silazite s konja i predajte povodac mlađem drugu. Napominjem. Pri najmanjoj misli o bijegu oklijevat nećemo.

– Vi ste Mikulicinov sin Liverij, drug Šumski?

– Ne, ja sam njegov načelnik veze, Kamenodvorski.

DESETI DIO

NA GLAVNOJ CESTI

1.

Redali se gradovi, sela, zaseoci. Grad Krestovozdviženski, sela Omeljčino, Pažinsk, Tisjacko, seoce Jaglinsko, Zvonarska sloboština, zaseoci Voljno, Gurtovščiki, Kežemska krčevina, selo Kazejevo, sloboština Kutejno trgovište, selo Mali Jermolaj.

Cesta se pružala preko njih, stara-prastara, najstarija u Sibiru, drevna poštanska cesta. Gradove je poput hljeba polovila nožem glavne ulice, a selima je hitala bez osvrtanja, njihove kućerke podignute u dvoredima razbacivala je iza sebe ili ih obilazila lukom odnosno neočekivanom okukom.

U davnoj prošlosti, prije izgradnje željezničke pruge preko Hodatska, cestom su vozile poštanske trojke. Na jednu stranu plazile su zaprege s čajem, žitom i željeznom industrijskom robom, a na drugu pješačke kolone robijaša pod stražom, od stajanke do stajanke. Koračali su s noge na nogu, jednoliko zveckali okovima, izgubljeni nesretnici, zastrašujući kao nebeske strijele. A uokolo šumorile su šume, mračne i neprohodne.

Cesta je živjela kao jedna obitelj. Grad se srodio s gradom, selo sa selom. U Hodatsku, na njezinu križanju s prugom, nalazile su se željezničke radionice i metalska poduzeća vezana uz željeznicu; tu je kuburila sirotinja stisnuta u najamnim kućerinama, bolovala i umirala. A politički prognanici, odrobijavši, ostajali su i tu se naseljavali kao majstori.

Uzduž cijele te crte prvašnji su sovjeti odavno zbačeni. Neko vrijeme držala se uprava Sibirske privremene vlade, a sada je vlast u cijelome kraju imao vrhovni zapovjednik Kolčak[59].

2.

S jedne čistine, između dviju postaja, cesta se dugo dizala uzbrdo. Obzor, kako je dalje odmicao, sve se više širio. Činilo se da kraja neće biti ni usponu ni razmicanju vidokruga. I kad bi se ljudi i konji već umorili i zastajali da predahnu, uspon je prestajao. Ispred njih bistra rijeka Kežma brzala je pod most.

---

[59] A. V. Kolčak (1873. – 1920.), admiral carske mornarice, najpoznatiji zapovjednik snaga kontrarevolucije u građanskom ratu. Potučen od Crvene armije predao je zapovjedništvo A. I. Denjikinu (1872. – 1947.) – Ubrzo je zarobijen u Irkutsku i strijeljan.

Za rijekom se na još strmijoj uzvisini pomaljao cigleni zid Vozdviženskog manastira. Cesta je obilazila manastirsku padinu i u nekoliko se zavoja, između stražnjih periferijskih dvorišta, provlačila u gradsku unutrašnjost.

Tamo se još jednom, na glavnom trgu, prema kojem su gledala željezna, zeleno obojena manastirska vrata, hvatala manastirskog imanja. Ikonu na ulaznom luku u poluvijencu uokvirio je zlatni natpis: »Radujsja živonosnij kreste, blagočestija nepobedimaja pobeda.«[60]

Bila je zima na izmaku, Velika nedjelja, kraj velikog posta. Snijeg se crnio po putovima, pokazivao prve znake topljenja, a po krovovima još se bijelio i visio u čvrstim visokim kapama.

Dječacima koji su se verali k zvonarima na vozdviženski zvonik kuće su dolje izgledale kao sandučići i kovčežići skupljeni na hrpu. Poput točkica prema kućama su miljeli mali crni čovječci. Pokojega se prema kretnjama prepoznavalo i sa zvonika. Izlijepljene po zidovima prolaznici su čitali naredbe vrhovnog zapovjednika s pozivom u vojsku za tri dobno prispjela godišta.

3.

Noć je donijela mnogo neočekivanoga. Za ovo doba bilo je neobično toplo. Kropila je biserna kišica, tako lagašna da se činilo kako i ne stiže na zemlju, nego u maglici vodene prašine prši zrakom. To je međutim bio privid. Njezinih toplih voda, koje su potocima se razlijevale, bilo je toliko da su posve spirale snijeg sa zemlje što se crnjela i blistala kao oznojena.

Patuljaste jabuke, sve u pupoljcima, iz vrtova su na neki čudnovat način prebacivale svoje grane preko plotova na ulicu. S njih su uz neujednačeno kljuckanje padale kaplje po drvenim nogostupima. Njihov bubnjavi nesklad ispunjao je sav grad.

U dvorištu fotografske radnje lajalo je i cviljelo štene Tomik, preko noći ostavljano na lancu. Možda razdražena i njegovim lajanjem, iz vrta Galuzinovih na cijelo je mjesto graktala vrana.

Trgovcu Ljubeznovu u donjem dijelu grada dovezli su troja kola robe. On odbi da je primi izgovarajući se na pogrešku, jer takvu robu nikad nije naručio. Mladi su se kočijaši pozivali na kasnu uru i molili da ih bar uzme na konak. Trgovac je pak kleo, tjerao ih i nije otvarao vrata. Njihova svađa također se čula cijelim gradom.

U sedmi sat po crkvenome, a po svjetovnome mjerenju vremena u jedan po ponoći, s najtežega, jedva pokrenutog zvona na Vozdviženiju otkinuo se val tiha, tamna i slatka bruja i zaplivao miješajući se s gustom kišnom vlagom. Otkidao se od zvona kao što se od obale odvaja busen zemlje što tone i rastapa se u rijeci ponesen proljetnim povodnjem.

[60] Veseli se životodajni križu, pobožnosti nepobjediva pobjedo! (strcsl.)

Bila je noć Velikog četvrtka, dan Velikog bdijenja. Prekriveni mrežastom kišnom koprenom, iz mraka su lelujali i plivali jedva razaznatljivi plamičci i osvjetljavali čela, nosove i obraze. To su pričesnici odlazili na zornicu.

Za kojih četvrt sata od manastira se začuše koraci drvenim nogostupom. Trgovkinja Galuzina vraćala se kući s liturgije koja tek što je počela. Išla je nejednakim korakom, brzala i zastajkivala, s rupcem preko glave i raskopčanom bundom. Pozlilo joj je u zagušljivoj crkvi i ona je izišla na zrak, a sad se stidjela i žalila što nije odstajala službu Božju i što se već drugu godinu ne ispovijeda. Ali nije u tome bio razlog njezine muke. Danas ju je pogodio posvuda izlijepljen proglas o novačenju, pod koje je potpadao i jadni bedačak, njezin sin Terjoša. Gonila je tu neugodu iz svojih misli, ali iz mraka su se posvuda bijeljeli ti proglasi i podsjećali je na njega.

Kuća se nalazila iza ugla, nadohvat, ali njoj je bilo bolje vani. Željela je ostati na zraku, ništa je nije vuklo u kuću, u zagušljivost.

Teške su je misli pritisle. Da ih počne raspredati jasno i po redu, niti bi riječi niti vremena našla sve do svitanja. A ovdje, na ulici, te nevesele misli nalijetale su u naviljcima i sve ih se moglo skinuti s vrata za koju minutu, u dva-tri kruga od manastirskog ugla do kraja trga.

Uskršnji je praznik na vratima, a u kući ni žive duše; svi se razišli, ostavili je samu. A što, zar ne samu? Samu, jasno. Posvojče Ksjuša ne računa se. Pa i tko je ona? Tuđa duša pod sedam velova. Možda je prijatelj, možda zlotvor, a možda i pritajena suparnica. Naslijeđena iz prvoga muževljeva braka, Vlasuškina usvojena kći. A možda i nije usvojena, nego izvanbračna? A možda uopće i nije kći, nego iz nekog posve drugog muteža! Zar u mušku dušu da prodreš? Ostalog što se tiče, djevojci se nema što prigovoriti. Pametna, lijepa, uzorna. Kudikamo pametnija od bedačka Terjoške ili svoga poočima.

I, eto je same pred sam Uskrs, ostavili je, razbježali se kud koji.

Muž Vlasuška na cesti se uhvatio govorancija novacima; poziva ih na ratne podvige. Bolje bi, budali, bilo da se o rođenome sinu pobrine, izvuče ga iz te smrtne opasnosti.

Sin Terjoša također nije izdržao, kidnuo i on uoči velikog blagdana. Otputovao rodbini u Kutejno trgovište da se razonodi i utješi poslije onoga što je prepatio. Izbacili maloga iz gimnazije. Pola školovanja prosjedio je po dvije godine u istom razredu bez ikakva rezultata, ali u osmome više nije bilo milosti, istjerali ga.

Koje li žalosti! Gospode Bože! Zašto je sve postalo tako teško, naprosto klonulo. Ništa ne polazi za rukom, nema volje da se živi! Otkud to? Je li vrag u revoluciji? Ne, ma ne! Sve je to od rata. U ratu je pobijen cvijet muškoga roda, ostala je samo ništavna gnjilež, suvišna.

Zar je tako bilo u tatinu domu, kod oca poduzetnika? Nije bio pijanac, pismen, a kuća puna kao šipak. I dvije sestre, Polja i Olja. I kao što su im imena išla jedno uz drugo, tako su i one pristajale jedna drugoj, pravi par ljepotica. I kršni su tesarski majstori ocu dolazili, naočiti, zgodni. Neočekivano smislile – za neimaštinu u kući nismo znali – ali smislile one veselnice da pletu šestonitne

vunene šalove. I takve su pletilje postale da su im šalovi u cijelome kraju bili poznati. Sve što se događalo radovalo je svojom puninom i skladom – crkvena služba, plesovi, ljudi, manire, iako je sve to skupa bilo samo obitelj skromnih ljudi, varošana od seljačkog i radničkog sloja. I Rusija je također bila u djevojaštvu, imala je pravih obožavatelja, pravih zaštitnika, nimalo sličnih ovima današnjim. Sad je sa svega spao glanc, jedino gradska bagra advokatska i židovska dan i noć neumorno gnječi riječi, riječima se davi. Vlasuška sa svojim prijateljima misli da će šampanjcem i dobrim željama vratiti staro zlatno doba. Zar se tako bori za izgubljene ljubavi? Za to treba kamenje valjati, gore micati, zemlju rovati!

4.

Galuzina je već stizala do dovoznih prostora na tržnici Krestovozdviženskog trga. Odatle se njezinoj kući skretalo ulijevo. Ali svaki put ona se predomišljala, vraćala se i iznova zalazila u uličice oko manastira.

Dovozni je prostor bio velik poput ovećeg polja. Nekada, u sajmene dane seljaci su ga svega zapremali svojim teretnim kolima. Jednim krajem naslanjao se na Jeleninsku. Drugu stranu u luku su zauzimale male prizemnice i jednokatnice. U svima su bila skladišta, uredi, dućani ili zanatlijske radionice.

Ovdje se u mirna vremena, uz prag svojih poširokih na četvero podijeljenih željeznih vrata, kočoperio na stolcu i novine čitao grmalj s naočalama odjeven u dugi redengot, ženomrzac Brjuhanov koji je trgovao kožama, katranom, kotačima, konjskom opremom, zobi i sijenom.

Ovdje se na podokniku maloga mutnog okanca godinama slagala prašina po nekolikim kartonskim kutijama s parovima svadbenih svijeća ukrašenih vrpcama i buketićima. Iza okanca u praznoj prostoriji bez namještaja, čak i bez znaka o bilo kakvoj robi, ne računa li se onih nekoliko kolutova voska složenih jedan na drugi, nepoznati su punomoćnici sklapali bogate ugovore za smolu, vosak i svijeće u ime milijunaša, svjećara za kojeg se nije znalo gdje živi.

Ovdje u sredini ulice Galuzinovi su imali veliku trgovinu mješovitom robom s tri izloga. U njoj su drveni neobojeni pod triput dnevno meli talogom od čaja koji su gazda i pomoćnici povazdan pili. Ovdje je mlada gazdarica rado i često sjedala za kasu. Najdraža njezina boja bila je ljubičasta, violetna, boja crkvenog, iznimno svečanog ruha, boja nerascvalog jorgovana, boja njezine najljepše baršunske haljine, boja njezina servisa za vino. Boja sreće, boja uspomena; boja izgubljenoga dorevolucionarnog djevičanstva Rusije njoj se također činila svijetlojorgovanskom. Voljela je sjediti u trgovini za kasom i zato što je violetni polumrak prostorije, mirišući na škrob, šećer i tamnoljubičaste karamele od crnih ribizla u staklenci, tako pristajao njezinoj voljenoj boji.

Ovdje na uglu, uz stovarište drva, nalazila se i stara jednokatna brvnara, spuzla sa svih strana kao islužena teretna kočija. Imala je i četiri stana. U njih su vodila dva ulaza s oba kraja pročelja. Lijevi dio prizemlja zauzimala je Zalkindova ljekarna a desni pisarnica javnog bilježnika. Nad ljekarnom je živio

damski krojač Šmulevič s velikom obitelji. Nasuprot krojaču, nad bilježnikom, tiskalo se mnogo stanara o čijim su zanimanjima govorili mnogobrojni cimeri i tablice što su prekrivali ulazna vrata. Ovdje se popravijalo satove, a postolar primao narudžbe. Ovdje su fotografsku radnju držali ortaci Žuk i Štrodah, ovdje se nalazila i Kaminskijeva gravernica.

Zbog stiske u prenapučenu stanu mladi fotografski pomoćnici, retušer Senja Magidson i student Blažein, na dvorištu su u portirnici skladišta drva osposobili sebi nešto poput laboratorija. Sudeći po zločestome oku laboratorijske crvene lampe, koje je kratkovido žmirkalo iz okanca portirnice, oni su očigledno i sada radili. Pod tim istim prozorčićem na lancu je dreždalo psetance Tomik i cvililo na cijelu Jeleninsku.

»Skupila se židovija«, pomisli Galuzina prolazeći mimo sumorne kuće. »Gnijezdo golaća i smeća«. Ali istovremeno je zaključila da Vlas Pahomovič nema pravo u svojoj judofobiji. Ti ljudi nisu neka važna žbica u kotaču da bi bilo što značili za sudbinu države. Uostalom, upitaj staroga Šmuleviča otkud nered i metež, iskrivit će se, iskreveljiti i reći uz cerekanje: »Lejbočkine huncutarije.«[61]

Ah, o čem, o čemu to ona misli, čime glavu razbija? Zar se o tome radi? U tome li je sve zlo? Zlo je u gradovima. Ne opstoji Rusija po njima. Polakomilo se sve za obrazovanjem, poseglo za gradskim, ali nikuda ne dospjelo. Sa svoje se obale otplovilo ali se na tuđu nije doplovilo.

A možda je, naprotiv, sva nevolja u neznanju. Učen je čovjek dalekovidniji, on se o svemu pravodobno domišlja. A mi tapkamo u mjestu. Kao u mračnoj šumi. No, pravo reći, danas ni obrazovanima ne cvatu ruže. Iz gradova ih prognala glađ. Pa onda ti shvati tu nešto. I vrag bi zube polomio.

A pravo reći, zar je naša svojta neka seljačija? Selitvini, Šelaburini, Pamfil Palih, braća Nestor i Pankrat Modih? Svoja ih ruka vodi, sami su sebi gospodari. Gazdinstva uz cestu nova, stani pa gledaj. Svak ima po desetak, petnaest zasijanih njiva, konja, ovaca, krava, svinja. Zaliha žita za tri godine unaprijed. Inventar – milina. Kombajni. Njima se i Kolčak ulizuje i poziva ih, a komesari u partizane mame. Iz rata donijeli odlikovanja i brže bolje u instruktore. S epoletama ili bez njih. Ako si čovjek od znanja, posla će uvijek biti. Nećeš propasti.

No već je vrijeme i kući. Pa i nepristojno je da se žena tako dugo sprešetava. Lijepo bi bilo kod sebe u vrtu. No tamo nije ni zakoračiti, potonut ćeš u blato. Kao da je malko laknulo.

I nakraju se zapetljavši u razmišljanjima i izgubivši im nit, Galuzina dođe do kuće. Ali prije no što će preko praga, dok je otresala obuću pred ulazom, još joj mislima prođe svega i svačega.

Sjetila se sadašnjih vrhovnika u Hodatsku o kojima je sve znala, političkih prognanika iz prijestolnica, Tiverzina, Antipova, anarhista Vdovičenka-Crne korugve, ovdašnjeg bravara Goršenje Bijesnog. Sve su to bili lukavi ljudi. U

[61] Misli se na Lava Davidoviča Bronsteina – Trockog.

svom vijeku mnogo su toga zamutili, sigurno opet nešto smišljaju i spremaju. Bez toga oni ne mogu. Život su proveli uz strojeve, pa su i sami bezdušni i hladni kao strojevi. Nose kratke kaputе povrh džempera, cigarete puše preko koštanih cigarluka; a da se slučajno čime ne zaraze, piju prokuhanu vodu. Ništa tu Vlasuška ne može, ti će sve izvrnuti po svome, sve će na svoj način srediti.

I ona se zamisli nad sobom. Znala je da je simpatična i svoja ženska, dobrodržeća i pametna, da nije ni loš čovjek. Ali nijedna od tih kvaliteta ne nailazi na priznanje u ovoj zabiti, a možda ni bilo gdje drugdje. I nepristojne rugalice o ludoj Sentetjurihi, poznate po svemu Zauralu, od kojih je moguće spomenuti samo uvodne stihove:

Sentetjura taljige prodala,

Za tamburu sve je novce dala,

a dalje se nizale prostote, u Krestovozdviženskuu su se pjevale, kako joj se činilo, na njezin račun.

Uzdahnuvši gorko, uđe u kuću.

5.

Bez zadržavanja u predsoblju ona u bundi uđe u svoju spavaonicu. Prozori su gledali na vrt. Sada, u mraku, gužve sjenki, one unutra, ispod prozora i one vani kao da su odslikavale jedna drugu. Ovješene vreće prozorskih zastora bile su gotovo kao obješene vreće stabala u dvorištu, golih i crnih, s nejasnim obrisima. Svilenkastu noćnu tamu zime na izmaku u vrtu je razgrijavala tamnoljubičasta toplina nadolazećeg proljeća koja je pronicala zemlju. U sobi su u približno jednak odnos stupala dva slična elementa; prašnjavu zagušljivost neprotresenih zavjesa mekšao je i blažio tamnovioletni žar nadolazećega blagdana.

Bogorodica s ikone pružala je iz srebrne rize svoje uzdignute, uske i pocrnjele dlanove. Na svakome kao da je držala po dva početna i završna grčka slova svoga bizantskoga imena: metér teoû, Mati Božja. Iz zlatnog kandila granatna čašica, tamna poput tintarnice, sa svojih je rubova rasipala zvjezdasta treperenja po sagu u spavaonici.

Skidajući rubac i bundu, Galuzina se nespretno okrenula i osjetila probadanje u slabinama i pritisak pod lopaticom. Kriknula je, uplašila se, počela mucati: »Velika zagovornice ucviljenih, Bogorodice čista, sigurna pomoćnice, zaštito svemu svijetu« – i zaplakala. Pričekala je da bol popusti i nastavila se svlačiti. Stražnje kopče na ovratniku i na leđima prsluka bježale su joj pod prstima i gubile se u naborima pepeljaste tkanine. S mukom ih je napipavala.

Probuđena njezinim dolaskom, u sobu uđe usvojenica Ksjuša.

– Što ste vi u mraku, mamice? Da vam lampu donesem?

– Ne treba. I ovako se vidi.

– Mamice, Olga Nilovna, da se ne mučite, ja ću vas raskopčati.

– Ne slušaju prsti, da proplačeš od muke. A vjetrogonja nije imao ni toliko pameti da te kukice ljudski prišije, slijepac božji. Zderati sve sa sebe i bacit mu u gubicu.

– U Vozdviženiju su lijepo pjevali. Noć je tiha, pa se čulo sve dovde.

– Pjevali, pjevali lijepo. A meni je, majčice moja, jako zlo. Opet probadanja i ovdje i ovdje. Posvuda. Koje li nevolje. Ne znam što bih.

– Pomogao vam je homeopat Stidobski.

– Uvijek samo neostvarivi savjeti. Tvoj je homeopat ispao nesposoban. Ni riba ni meso. To je prvo. Drugo, on je otputovao. Otputovao, otputovao. I nije jedini. Uoči blagdana svi su jurnuli iz grada. Da se kakav potres ne predviđa?

– I onaj zarobljeni mađarski doktor lijepo vas je liječio.

– Opet bobom o zid. Kažem ti, nitko nije ostao, sve se razišlo. Našao se Kereny Lajos sa svojim Mađarima iza demarkacione linije. Natjerali golubana u službu. Pobrali u Crvenu armiju.

– Možda je to kod vas umišljeno. Nervoza srca. U tome jednostavan narodski savjet može čuda učiniti. Sjetite se kako vam je soldatuša s uspjehom vračala. Kao rukom odneseno. Zaboravila sam na nju. I ime sam joj zaboravila.

– Da, ti mene uporno držiš posljednjom budalom. Za moje dobro još ćeš mi iza leđa i Sentetjurihu zapjevati.

– Bojte se Boga! Griješite, mamice. Radije se sjetite kako se soldatuša zove. Na vrh mi je jezika. Neću se smiriti dok se ne sjetim.

– U nje je imena ko u paščeta buha. Ne znam na koje misliš. Zvrka je zovu i Rovka, i Zlika. I još desetak nadimaka. A ni do nje ne možeš. Finili bali, soli na rep. Zatvorili jadnicu u kažemsku buturu. Zbog pobačaja i nekih prašaka. A ona ti, gle, umjesto da u tamnici čami, strugnula nekud na Daleki istok. Govorim ti, svi se razbježali. Vlas Pahomič, Terjoša, teta Polja, srce povodijivo. Od čestitih žena, ne šalim se, jedino smo u gradu ostale nas dvije budale. Bez ikakve liječničke pomoći. Dogodi li se što, tu je i kraj, nemamo koga dozvati. Pričalo se, u Jurjatinu je slavan čovjek iz Moskve, profesor, sin samoubojice, sibirskog trgovca. Dok sam i razmišljala da ga pozovem, dvadeset su crvenih kordona zaposjeli put, ni da kihneš. A sad dosta. Idi spavati, i ja ću probati zaspati. Tebi se po glavi mota student Blažein. Ne poriči. Ionako ne možeš sakriti, pocrvenjela si kao rak. Muči se nad slikama tvoj nesretni student, i ove svete noći fotografije ispire, razvija, kopira. Sami ne spavaju i drugima spavati ne daju. A Tomik im cijeli grad diže na noge. I ona se strvina od vrane na našoj jabuci razgraktala, očito svu noć oka neću sklopiti. A ti se to stvarno duriš, mimozo. Pa studenti i jesu zato da se djevojkama sviđaju.

6.

– Što taj pas tako tuli? Treba vidjeti o čem se radi. Ne laje on tek tako. Čekaj, Lidočka, kud si navalio, umukni časak. Treba izvidjeti situaciju. Nikad se

ne zna, mogu i kozaci banuti. Ti, Ustine, ne idi. I ti, Sivobljuj, ostani. Proći će i bez vas.

Ne slušajući molbe da se strpi i suzdrži, predstavnik iz centra umorno je nastavljao s oratorskom bujicom:

– Postojeća buržoaskovojnička vlast u Sibiru svojom politikom pljačke, otimačine, nasilja, strijeljanja i torture mora otvoriti oči zavedenima. Ona nije neprijatelj samo radničkoj klasi nego, po svojoj suštini, i cijelome radnom seljaštvu. Sibirsko i uralsko radno seljaštvo mora shvatiti da samo u savezu s gradskim proletarijatom i vojnicima, u savezu s kirgiskom i burjatskom sirotinjom...

Nakraju je ipak čuo da ga prekidaju, zaustavio se i rupčićem obrisao znojno lice, znemoglo spustio otečene kapke i sklopio oči.

Najbliži su mu poluglasno savjetovali:

– Odahni maiko. Vodice gutni.

Uznemirenome su pak partizanskom glavaru priopćavali:

– Što se ti uzbuđuješ? Sve je u redu. Signalni lampaš je u prozoru. Stražarsko mjesto, slikovito govoreći, očima proždire prostor. Smatram da možemo opet uzeti riječ po pitanju referata. Govorite, druže Lidočka.

Unutrašnjost velike drvarnice bila je raskrčena. U očišćenome dijelu održavao se ilegalni sastanak. Sastančarima je kao zaklon služila gomila drva dignuta do pod krov, koja je tu praznu polovicu dijelila od prolazne uredovnice i ulaza. Ukoliko bi postalo opasno, mogli su ispod poda, prema sigurnom podzemnom izlazu na zarasla dvorišta Konstantinovske ulice, pozadi manastirskog zida.

Predavač u crnoj platnenoj kapici, koja mu je prekrivala posve ćelavu glavu, s posivjelim maslinastim licem i crnom bradom do ušiju, patio je od nervoznog znojenja i cijelo vrijeme bio u goloj vodi. Željno je razgarao zgasli čik na vreloj struji petrolejke što je gorjela na stolu i nadnosio se nad papiriće razbacane po stolu. Nervozno i brzo prelijećući preko njih kratkovidim očicama kao da ih njuška, nastavio je bezbojnim i umornim glasom:

– Taj savez gradske i seoske sirotinje ostvariv je jedino preko sovjeta. Milom će se ili silom sibirsko seljaštvo sada okrenuti onome za što se sibirski radnik već odavno bori. Njihov zajednički cilj jest svrgavanje narodu neprijateljske diktature admirala i atamana te uspostavljanje vlasti sovjeta seljaka i vojnika putem svenarodnog oružanog ustanka. Pritom će ustanici u borbi s do zuba naoružanim oficirsko kozačkim buržoaskim najamnicima morati povesti pravu frontovsku borbu, dugotrajnu i upornu.

Opet je zastao, otro znoj i zaklopio oči. Protivno ustaljenu redu netko ustade, podiže ruku želeći nešto prigovoriti.

Partizanski glavar, točnije, zapovjednik kežemske grupacije zauralskih partizana, sjedio je pred samim referentovim nosom u izazovnoj i prezrivoj pozi, grubo ga prekidao ne iskazujući mu nikakva uvažavanja. Bilo je teško vjerovati da tako mlad vojnik, gotovo dječak, zapovijeda cijelim armijama i grupacijama,

da ga se sluša i toliko poštuje. Sjedio je navlačeći rubove konjičkog šinjela preko ruku i nogu. Gornji dio šinjela prebačen zajedno s rukavima preko naslona stolice otkrivao je prsa u bluzi s tamnim tragovima oparanih zastavničkih naramenica.

Kao osiguranje uz njega su stajala dva šutljiva mladića njegovih godina u bijelim, zapravo već posivjelim, kratkim ovčjim bundama opšivenim kovrčavim janjećim krznom. Na njihovim nepomičnim i lijepim licima nije se dalo vidjeti ništa drugo do slijepe odanosti zapovjedniku i spremnosti na sve. Bili su ravnodušni prema sastanku, njegovim pitanjima i tijeku rasprave, nisu govorili niti se osmjehivali.

Osim tih ljudi u drvarnici je bilo još deset, petnaest sudionika. Jedni su stajali, drugi sjedili po podu, ispruženih nogu ili podignutih koljena, naslonjeni na zid i njegove izbočene, kučinom zatisnute oblice.

Za počasne goste postavljeni su stolci. Njih su zauzela tri ili četiri radnika, stari sudionici prve revolucije, među njima sumorni Tiverzin i prijatelj njegov, starčić Antipov, koji mu je uvijek povlađivao. Uvršteni u posvećeni red, kojem je revolucija pred noge stavila sve svoje darove i žrtve, oni su sjedili poput šutljivih, strogih kumira u kojima je politička nadmenost otrovala sve životno i ljudsko.

U drvarnici je bilo još zanimljivih tipova. Nemajući ni časka mira, s poda je ustajao i opet na nj sjedao, šetao i nasred prostorije zastajao stup ruskog anarhizma Vdovičenko-Crna korugva, debeljčina i ljudeskara goleme glave, velikih usta i lavlje grive, časnik, ako baš i ne iz posljednjega rusko-turskog, ono svakako iz rusko-japanskoga rata, i sanjar vječito opsjednut svojim snovima.

Zbog svoje beskrajne dobroćudnosti i grdnoga rasta, koji mu je priječio da zapaža pojave nejednaka ili manjega opsega, on je bez prave pažnje primao ono što se oko njega zbivalo; pa razumijevajući sve to naopako, uzimao je suprotne stavove kao svoje i sa svime se suglašavao.

Uza nj je na podu sjedio znanac, lovac na šumske zvijeri Svirid. Iako Svirid nije kopao zemlju, njegova seljačka, kmetska narav provirivala je kroz raspor mrke suknene košulje koju je zajedno s križićem oko vrata gužvao u grudu i njome prelazio preko tijela češući se po prsima. Bio je seljak, poluburjat, srdačan i nepismen, kose u sitnim pleteničicama, rijetkih brkova i još rjeđe brade od nekoliko dlačica. Mongolski izgled postaravao je njegovo lice neprestano borano u dobrohotnu smiješku.

Predavač, koji je obilazio Sibir s vojnim instrukcijama Centralnog komiteta, u mislima je plutao prostranstvima koja je još morao obići. Prema većini sudionika na sastanku bio je ravnodušan. No, revolucionar i narodoljubac od rane mladosti, on je s obožavanjem gledao u mladoga zapovjednika pred sobom. Ne samo da je mladcu opraštao sve njegove grubosti, jer starcu su one bile izrazom prave, ali prikrivane revolucionarnosti, nego je s ushitom primao i njegove surove ispade, kao što zaljubljenoj ženi može goditi silovita bezobzirnost gospodara njezina srca.

Partizanski vođa bio je Mikulicinov sin Liverij; instruktor iz centra – bivši socijalist-zadrugar Kostojed-Amurski. U posljednje vrijeme on je preispitao svoje stavove, priznao nepravilnost svoje platforme, u nekoliko se razrađenih izjava pokajao, te nije bio samo primljen u komunističku partiju nego je ubrzo po prijemu poslan na tako odgovoran rad.

Nisu mu povjerili taj posao kao čovjeku od vojske, nego iz uvažavanja njegova revolucionarnog staža, njegovih robijaških stradanja, a i zbog pretpostavke kako njemu kao bivšem zadrugaru moraju biti dobro poznata raspoloženja seljačkih masa zahvaćenih ustancima u Zapadnom Sibiru. A u ovom slučaju to njegovo iskustvo bilo je važnije od vojničkih znanja.

Promjena političkih uvjerenja od Kostojeda je učinila drugog čovjeka. Izmijenila je njegovu vanjštinu, pokrete i ponašanje. Nitko se nije sjećao da bi u ranijim vremenima on bilo kad bio ćelav i bradat. A možda je sve to bilo umjetno? Partija mu je odredila strogu konspiraciju. Ilegalna imena bila su mu Berendej i drug Lidočka.

Kad se slegla larma, koju je izazvala Vdovičenkova promašena izjava o njegovu slaganju s pročitanim stavcima iz instrukcije, Kostojed produži:

– U cilju mogućega punog obuhvaćanja rastućeg pokreta seljačkih masa nužno je odmah uspostaviti vezu sa svim partizanskim jedinicama što se nalaze u rajonu gubernijskog komiteta.

Dalje se raspričao o stvaranju javki, lozinki, šifara, sredstvima veza. Pa je opet prešao na pojedinosti.

– Dojaviri jedinicama gdje ustanove i organizacije bijelih imaju skladišta oružja, opreme i hrane, gdje drže veća novčana sredstva i načine njihova čuvanja. Potrebno je detaljno, do najmanjih sitnica razraditi pitanja unutarnjeg ustrojstva jedinica, zapovijedanja, vojničko-drugarske discipline, konspiracije, veze jedinica s vanjskim svijetom, odnosa prema lokalnom stanovništvu, pokretnog vojnorevolucionarnog suda, taktike sabotaža na protivničkom teritoriju, primjerice: uništavanja mostova, željezničkih pruga, brodova, teglenica, postaja, radionica s opremom, telegrafa, rudnika, živežnih namirnica.

Liverij je trpio, trpio i nije izdržao. Sve mu se to činilo diletantskim zanosom bez veze sa stvarnošću. Reče:

– Sjajno predavanje. Utuvit ću si ga. Ispada da sve to treba primiti bez pogovora da ne ostanemo bez potpore Crvene armije.

– Naravno.

– A što da ja radim, preprekrasni moj Lidočka, s tim tvojim djetinjim šalabahterima, kada su, nosi te vrag, moje snage u sastavu tri puka s pridodanim topništvom i konjicom već odavno na pohodu i veličanstveno tuku protivnika?

»Divota! Kakva snaga!« mislio je Kostojed.

U spor se umiješa Tiverzin. Njemu se nije sviđao Liverijev nepristojan ton. On reče:

– Oprostite, drug predavač. Ne znam. Možda sam netočno zapisao jednu od točaka instrukcije. Pročitat ću. Htio bih provjeriti: »Vrlo je poželjno privlačenje

u komitet starih frontaša, onih koji su u vrijeme revolucije bili na fronti i sudjelovali u vojničkim organizacijama. Poželjno je da u sastavu komiteta budu jedan ili dva podoficira i vojni tehničar.« Drug Kostojed, je li to točno zapisano?

– Točno. Od riječi do riječi. Točno.

– U tom slučaju dozvolite da pripomenem sljedeće. Ta točka o vojnim stručnjacima mene uznemiruje. Mi radnici, sudionici u revoluciji devetsto pete godine, nismo navikli vjerovati soldačiji. S njom se uvijek provuče i kontrarevolucija.

Uokolo se digoše glasovi:

– Dosta! Rezoluciju! Rezoluciju! Vrijeme je za razlaz. Kasno je.

– Slažem se s većinom – zagrmio je u basu Vdovičenko. – Izražavajući se pjesnički, baš tako. Građanske institucije moraju rasti odozdo, na demokratskim osnovama, kao u zemlju posađene mladice stabala koje su se primile. Njih ne smiješ zabijati odozgo kao kolje u plotu. U tome je bila pogreška jakobinske diktature, zbog čega su termidorijanci i satrli Konvent.

– Jasno kao dan – podrža Svirid svoga prijatelja u skitnjama – to i dijete zna. Trebalo je ranije misliti, sad je kasno. Sad svim silama ratuj. Stenji i vuci. Da ne ispadne, razmahali se pa podvili rep. Sam si skuhao, sam i kušaj. Sam si ušao u vodu i ne viči – upomoć.

– Rezoluciju! Rezoluciju! – tražili su sa svih strana. Još su malo porazgovarali bez nekog smisla, tko šumom, tko drumom, i u zoru zaključili sastanak. Iz opreza su odilazili pojedinačno.

7.

Uz cestu se nalazio i slikovit predio. Smješteni na strmoj padini i razdijeljeni samo brzom rječicom Pažinkom, gotovo da su se doticali: naselje Kutejno trgovište koje se spuštalo odozgo i selo Mali Jermolaj koje se isticalo pod njim. U Kutejnom su otpremali uvojačene novake, a u Malom Jermolaju – pod predsjedanjem pukovnika Štrezea nastavljala se, poslije uskršnjeg prekida, vizitacija mladića pozvanih iz malojermolajske i nekoliko obližnjih općina. Zbog stavnje u selu se nalazila konjička vojnica s kozacima.

Tekao je treći dan, ni prekasnog Uskrsa ni preveć ranog proljeća, tih i topao. Stolovi sa zakuskom za prikupljene novake prostrti su u Kutejnom na putu, pod otvorenim nebom, ukraj ceste da ne smetaju prometu. Sastavili su ih neravno, pa su poput duga crijeva protezali se pod bijelim stolnjacima spuštenim do zemlje.

Regrute su gostili o zajedničkom trošku. Osnova su bili ostaci s uskršnjih gozbi, dvije dimljene šunke, nekoliko uskršnjih kolača, dva-tri kolača od sira. Cijelom dužinom stolova poredane su zdjele s ukiseljenim gljivama, krastavcima i kiselim zeljem, tanjuri domaćeg, krupno narezanog seljačkog kruha, široki pladnjevi s brdima pisanica. U njihovim bojama prevladavale su ružičasta i plava.

Oko stolova trava je bila zasuta plavom i ružičastom, a s naličja bijelom ljuskom razlupanih jaja. Plave i ružičaste bile su na momcima i kožulje koje su im izvirivale ispod kaputa. Plave i crvene boje – djevojačke oprave. Plave boje bilo je nebo. Ružičaste – oblaci koji su plovili nebom tako lagano i skladno da se činilo kako i nebo plovi s njima.

Ružičasta je bila i potpasana košulja na Vlasu Pahomoviču Galuzinu kad je trkom, sitno kljuckajući potpeticama svojih čizama, razbacujući nogama lijevo i desno, silazio visokim stubištem Panfnutkinova trijema k stolovima – Pafnutkinova kuća nalazila se na uzvisini iznad stolova – i započeo:

– Ovu čašu narodne rakije, umjesto šampanjca, iskapljujem za vas, dječice. Hvala vam i zdravi bili, mladi ljudi na polasku! Gospodo novaci! Želim vam čestitati i mnoge druge momente i držanje. Molim pažnju. Vaš put u znaku križa, koji se prostire pred vama u daljnjem hodu, jest da svojim prsima stanete u obranu domovine od nasilnika koji su domovinska polja zalili bratoubilačkom krvlju. Narod se nadao da će beskrvno iskušati tekovine revolucije; ali kako je partija boljševika postala slugom inozemnog kapitala, njegov zavjetni san, Ustavotvorna skupština – rastjeran je grubom silom bajuneta, i krv teče nezajaženom rijekom. Mladići na polasku! Visoko dignite oskvrnutu čast ruskog oružja, budući da to dugujemo našim časnim saveznicima, jer smo navukli na sebe sramotu, gledajući kako na tragu crvenih opet naglo dižu glavu Njemačka i Austrija. S nama je Bog, dječice – još je govorio Galuzin, ali već su povici odobravanja i zahtjevi da se digne na ruke Vlasa Pahomoviča zaglušili njegove riječi. On prinese čašu ustima i laganim gutljajima započe piti mutnu, slabo spravljenu tekućinu. Napitak mu nije pričinjao užitka. Navikao je bio na birana vina. Ali svijest o tome da se žrtvuje za opću stvar ispunjala ga je osjećajem zadovoljstva.

– Sila ti je otac. Kako samo pali riječima! Kao kakav saborski Miljukov[62]. Tako mi Boga – supijano je Goška Rjabih, usred pijane mnogoglasno ustalasane galame, svome prijašku i susjedu za stolom, Terentiju Galuzinu prehvaljivao njegova taticu. – Prava riječ, sila. Vidi se, ne čini on to badava. Jezikom te čupa iz soldačije.

– Čuj, Goška! Srami se. Baš si smislio, »čupa«. Pošalju poziv istoga dana kad i tebi i, evo ti ga na, čupaju. U istu ćemo jedinicu. Iz gimnazije me izbacili, đubrad. Mamica premire. Da po vragu ne upadnem u dobrovoljce. A tatica, stvarno, što se tiče svečanih govora, nema se šta reći. Majstor. Glavno je pitanje, otkuda? Od prirode. Nikakvoga sistematskog obrazovanja.

– O Sanjki Pafnutkinu si čuo?

– Čuo. I to je stvarno takva zaraza?

– Za cijeli život. Skončat će od mršavosti. Sam je kriv. Upozoravali ga, ne idi. Stvar je u tome, s kim se spetljao.

---

[62] P. N. Miljukov (1859. – 1943.), povjesničar, političar, vođa liberalne stranke Konstitucionalnih demokrata (kadeta). U Privremenoj vladi 1917. bio je ministar vanjskih poslova. Emigrirao je iz Rusije 1920.

– I, šta će biti?

– Tragedija. Htio se ubiti. Sada ga na komisiji u Jermolaju pregledaju, morat će ga uzeti. Otići ću, kaže, u partizane. Osvetiti se za nevolje društva.

– Čuj, Goška. Ti veliš, zaraziti. A ako i ne ideš k njima, možeš se od drugoga razboljeti.

– Znam ja o čem ti. Tebe, vidi se, to zanima. A to nije bolest, nego skrivena pokvarenost.

– Po njuški ću te, Goška, za takve riječi. Ne vrijeđaj druga, lažljivac šugavi!

– Šalim se, budi s mirom. Nešto ti imam reći. U Pažinsku ti se meni sve otvorilo. Tamo je neki naišao i držao predavanje »Oslobođenje ličnosti«. Vrlo zanimljivo. Sviđa mi se ta stvar. Ja ću, majku mu, u anarhiste. Snaga je, kaže, u nama. Spol, kaže, i karakter, to je, kaže, buđenje biološkog elektriciteta. A? Takav vunderkint. Ja sam se baš nalio. Deru li se, deru okolo, da oglušiš. Ne mogu više, Terjoška, prestani. Kažem, kujin sine, zaveži, mamičin kenjo.

– Samo mi još ovo, Goška, reci. O socijalizmu ja još ne znam sve riječi. Na primjer, saboter. Kakav je to izraz? Kud bi s njim?

– Ako’š baš, za te sam ti riječi ja profesor, ali reko sam ti, Terjoška, odbij, pijan sam. Saboter, to je onaj s drugima u istoj bandi. Sabrater, znači, ti se s nekim zbrao. Kužiš, tikvane?

– Tako sam nekako i mislio, da je riječ pogrdna. A što se tiče električne sile, to ti je pravilno. Na oglas ja sam iz Petrograda mislio električni pojas naručit. Za podizanje aktivnosti. Plaćanje pouzećem. Kad, eto, dođe novi prevrat. I kome je sad do pojasa.

Terentij ne doreče. Žagor pijanih glasova zagluši gromovit prasak snedaleka. Buka za stolom u trenu presta. Ali samo za časak ponovi se s još nekontroliranijom snagom. Dio onih što su sjedili poskaka s mjesta. Oni pak tvrđi ostali su na nogama. Drugi, teturajući, htjedoše se povući ustranu, ali nisu izdržali i nagrnuše pod stol i ondje zaroktaše. Žene zacičaše. Započe pometnja.

Vlas Pahomovič sijevao je pogledom uokolo tražeći krivca. U početku je mislio da je grmnulo negdje u Kutejnom, blizu, možda čak nedaleko od stolova. Vrat se u njega napregao, lice pocrvenjelo, i on se prodera iz svega glasa:

– Je l’ se to neki Juda uvukao u naše redove i pravi izgrede? II’ se kakav mamin sinak kugla granatama? Čiji bio da bio, makar i moj vlastiti, zadavit ću nitkova! Građani, ne dopustimo takve šale! Zahtijevam pretres. Opkolimo selo Kutejno trgovište! Ulovimo provokatora! Ne dajmo psetu da pobjegne!

U početku su ga slušali. Ali ubrzo pažnju odvuče stup crnoga dima što se iz općinske uprave u Malom Jermolaju lagano dizao u nebo. Svi potrčaše na obronak da vide što se tamo zbiva.

Iz goruće jermolajske općinske zgrade istrčalo je nekoliko razodjevenih novaka, jedan posve bos i gol s jedva navučenim hlačama, i pukovnik Štreze s ostalim vojnicima što su sačinjavali regrutnu komisiju. Jašući selom, razmahujući bičevima, istežući tijela i ruke na konjima u propnju, jurili su s

jedne na drugu stranu kozaci i vojnica. Nekoga su tražili, nekoga lovili. Mnoštvo ljudi bježalo je putom u Kutejno. Sustižući bjegunce, na jermolajskom zvoniku sitno i uzrujano zazvoni na uzbunu.

Dalje su se događaji razvijali strahovito brzo. Pod sumrak, nastavljajući potragu, Štreze se s kozacima popeo iz sela u susjedno Kutejno. Opkolili su naselje stražama i započeli pretraživati svaku kuću, svako gospodarstvo.

Za to vrijeme polovica je gozbenika bila sređena, ponapijani kao letve spavali su mrtvim snom glava naslonjenih na stolove, ili su se svalili pod njih na zemlju. Kad je postalo jasno da je u naselje ušla vojnica, bio je već mrak.

Pred vojnicom neki se dečki dadoše u bijeg preko stražnjih selskih dvorišta i goneći jedan drugoga udarcima i guranjem zavukoše se pod pleter prvog ambara na koji su naletjeli. U mraku se nije moglo razabrati kome pripada, ali po zadahu ribe i benzina bilo je to zadružno skladište.

Bjegunci nisu imali ništa na savjesti. Bila je greška što su se skrivali. Većina je to učinila u panici, pijano i nepromišljeno. Neki su imali zazornih znanaca koji bi im, kako su mislili, mogli naškoditi. Sad je gotovo sve poprimalo političku boju. Raspuštenost i fakinarenje na sovjetskoj je strani uzimano kao crnostotinaštvo[63], a na bjelogardijskoj strani izgrednici su proglašavani boljševicima.

Pokazalo se da su dečke pod skladištem neki već pretekli. Prostor između zemlje i poda bio je pun ljudi. Ondje se skrivala i nekolicina iz Kutejnog i Jermolaja. Prvi su bili namrtvo pijani. Dio ih je hrkao i poluglasno ječao, škripao zubima i cvilio, drugi pak povraćao. Pod ambarom bilo je mračno da oči ispadnu, zagušljivo i smradno. Posljednji što uskočiše kamenjem su i zemljom zatisnuli rupu za sobom kako ih otvor ne bi izdao. Ubrzo je pijano hrkanje i stenjanje posve prestalo. Uhvatila se potpuna tišina. Svi su spavali mirno. Samo se iz jednog ugla čuo tih šapat neumornih, nasmrt preplašenoga Terentija Galuzina i jermolajskog kulačkog svadljivca Koske Nehvaljeniha.

– Tiše se deri, kujin sine, sve ćeš uništiti, vraže šmrkavi. Slušaj, Štrezeovi riju i njuše. Od ograde su krenuli, idu redom i uskoro su tu. Evo ih. Zamri, ni daška, udavit ću! – No, sreća tvoja – daleko su. Prošli su mimo. Koji te bijes ovamo nanio? I on, tikvan, ovuda se skriva! Ko bi tebe i prstom dirnuo?

– Čujem, Goška viče – sklanjaj se, tupane. Pa se i ja zavukao.

– Goška je drugo. Rjabihovi su svi sumnjivi, nepouzdani. Imaju rodbine u Hodatsku. Zanatlije, radnička pasmina. Ne meškolji se, benačino nijedna, lezi mirno. Tu po strani nametali su gomile i nabljuvali. Pomakneš se i sam se uvališ, a i mene ćeš zagovniti. Ne čuješ li, smrdi. Zašto se Štreze uzjurio po selu? Traži Pažinčane. Strance.

– Kako se, Koska, sve to desilo? Od čega je počelo?

---

[63] Crne stotine, naoružane skupine sastavljene mahom od deklasiranog društvenog taloga. Nastale su u Rusiji između 1905. i 1907. U organizaciji policije i desnih političkih stranaka. Poduzimale su ozloglašene masovne pogrome protiv Židova i sudjelovale u razbijanju građansko-liberalnih i revolucionarnih gibanja. Nestale su 1917. u tzv. Februarskoj revoluciji.

– Zbog Sanjke sve se zakuhalo, zbog Sanjke Pafnutkina. Stojimo goli u redu za pregled. Sanjkino vrijeme, Sanjkin red. Ne svlači se. Sanjka je bio pripit, u ured došao u pijanom stanju. Pisar njemu opomenu. Svucite se, kaže. Uglađeno. Sanjki »vi« govori. Vojni pisar. A Sanjka njemu ovako grubo: Ne skidam se. Ne želim svima pokazivati dijelove tijela. Kao, njega sramota. I primiče se bokom k pisaru, kao da će se raskopčati, pa u vilicu. Da. I šta misliš. Nitko ni trepnuti nije dospio, sagiba se Sanjka, hvata kancelarijski stolić za nogu, pa sa svime što je na njemu, tintarnicom i vojnim spiskovima na pod! S vrata Štreze: Ja, viče, neću trpjeti nered, ja ću vam pokazati beskrvnu revoluciju i nepoštivanje zakona na službenom mjestu. Tko je začetnik?

A Sanjka na prozor. »Straža, viče, davaj robu! Crno nam se piše, drugovi!« Ja – zgrabio prnje, u trku se obukao i Sanjki. Izbi Sanjka šakom staklo i fijuuu na ulicu, dao petama vjetra. A ja za njim. I još neki. Dao Bog noge. A već za nama, drž' ne daj, potjera. Sad me pitaj zašto sve to? Nitko ništa ne shvaća.

– A bomba?

– Šta bomba?

– Tko je bombu bacio? Dobro, ne bombu – granatu?

– Bože, zar bi to mi?

– A tko drugi?

– Kako ja da znam. Netko drugi. Vidi metež, pa daj, veli, da kradomice općinu dignem. Na druge će tobože pomisliti. Netko politički. Ionako je političkih, Pažinčana posvuda. Tiše. Začepi. Glasovi. Čuješ, Štrezeovi idu nazad. Propali smo. Prestani, govorim ti.

Glasovi se primicali, škripale čizme, zveckale ostruge.

– Dosta rasprave. Mene se ne prevodi žedna preko vode. Pogotovo ne takvi. Negdje su jasno razgovarali – čuo se strogi sve razgovjetniji pukovnikov petrogradski glas.

– Moglo vam se pričiniti, vaša preuzvišenosti – uvjeravao ga malojermolajski seoski glavar i ribar, stari Otvjažistin. – A što je čudno da se razgovara, to je selo. Nije groblje. Možda se negdje i razgovaralo. U kućama nisu nijemi stvorovi. A možda koga i duh kućni duši.

– No, no! Dat ću vam ja čaranja i izigravanja ubogih romara! Kućni duh! Teško ste mi se i vi raspustili. Pametovat ćete vi do međunarodne, a onda bit će kasno. Duh!

– Dopustite, vaša preuzvišenosti, gospodine pukovniče! Kakva sad međunarodna! Tikvani i bukvani, crni mrak. I mole se bez glave i repa. Kakva njihova revolucija.

– Tako svi vi govorite dok vas ne uhvate. Pretražiti zadružne prostorije odozgo dodolje. Pretresti sve škrinje, zaviriti pod tezge. Premetnuti okolne zgrade.

– Slušamo, vaša preuzvišenosti.

– Pafnutkina, Rjabiha i Nehvaljeniha žive ili mrtve. Makar s dna pakla. I Galuzinovog šmrkavca. Bez obzira što njegov tatica drži domoljubne govore,

tintu pušta. Baš naprotiv. To nas neće uljuljkati. Čim se kramar raspričao, znači nije dobro. To je sumnjivo. To je naprosto neprirodno. Prema tajnim izvješćima u njihovu se dvorištu u Krestovozdviženskuskrivaju politički, održavaju tajne sastanke. Uhvatiti dečkića. Još nisam odlučio što bih s njim; ali ako se išta otkrije, potegnut ću ga uvis bez milosti, drugima za opomenu.

Gonioci krenuše dalje. Kad su bili dovoljno daleko, Koska Nehvaljenih upita premrloga Terjošku Galuzina:

– Čuo?

– Da – tuđim glasom prošapta ovaj.

– Sad nas dvojica sa Sanjkom i Goškom imamo samo put u šumu. Ne kažem, zauvijek. Doklem se ne urazume. A kad dođu k sebi, onda će se vidjeti. Možemo se i vratiti.

JEDANAESTI DIO

ŠUMSKO VOJNIŠTVO

1.

Drugu je godinu Jurij Andrejevič ginuo u partizanskom zarobljeništvu. Granice te prinude bile su vrlo nejasne. Mjesto njegova zatočeništva nije imalo ograde. Nisu ga čuvali, nisu ga nadzirali. Partizanska je vojska cijelo vrijeme bila u pokretu. Jurij Andrejevič kretao se zajedno s njom. Ta se vojska nije dijelila ni ograđivala od naroda u naseljima i oblastima kojima je prolazila. Miješala se s njime i utapala se u nj.

Činilo se da podčinjenosti i ropstva i nema, da je doktor slobodan, samo što slobodu ne zna iskoristiti. Njegova ovisnost i njegovo zarobljeništvo ničim se nije razlikovalo od drugih oblika prinude u životu, koji su isto tako nevidljivi i neopipljivi da se i oni čine nečim nepostojećim, fantazijom i izmišljotinom. Iako nije bilo okova, lanaca ni straže, doktor je bio prisiljen da se podvrgava svojoj neslobodi kao da oni postoje.

Tri pokušaja da pobjegne iz partizana završila su uhićenjem. Prošli su bez posljedica, ali bila je to igra s vatrom. Više nije pokušavao.

Partizanski zapovjednik Liverij Mikulicin gledao mu je kroz prste, uzimao ga na spavanje u svoj šator, volio je njegovo društvo. Jurija Andrejeviča mučila je ta nametnuta bliskost.

2.

To je bilo vrijeme gotovo neprekidna partizanskog uzmicanja na istok. Ponekad se premještanje činilo dijelom općega plana ofenzivnog potiskivanja Kolčaka iz Zapadnog Sibira. Drugiput, kad bi bijeli zašli partizanima za leđa i pokušali ih opkoliti, pokret u istom pravcu pretvarao se u povlačenje. Doktor dugo nije mogao dokučiti dubinu te mudrosti.

Gradići i sela uz cestu, pored koje su se najčešće, ali i po kojoj su se također odvijala sva ta kretanja bili su, uzme li se u obzir promjenjivost ratne sreće, različiti – bijeli ili crveni. Po vanjskome njihovu izgledu rijetko se dalo odrediti koja je vlast u njima.

U času prolaska seljačkih odreda kroz te gradiće i sela u njima je najvažnijom postajala upravo ta vojska koja se vukla kroz njih. Kuće s obje strane puta gotovo da su se uvlačile u sebe i tonule u zemlju, a konjanici što su

mijesili blato, konji, topovi i gomile visokih pješaka sa smotanim šinjelima, izgledali su kao da putem rastu poviše kuća.

Jednom u nekom takvom gradiću doktor je u obliku ratnog plijena preuzimao skladište engleskog sanitetskog materijala ostavljenog u povlačenju specijalne oficirske jedinice.

Bio je tmuran i kišan dan u dvije boje. Sve svijetlo bilo je bijelo a sve neosvijetljeno – crno. I pri duši bilo je jednako tmično, bez ublažujućih prijelaza i polutonova.

Čestim vojnim pokretima put se nakraju pretvorio u rijeku crnog blata koju nije bilo moguće pregaziti na svakome dijelu. Ulicu se prelazilo na nekoliko međusobno udaljenih mjesta, do kojih se s obje strane moralo uvelike obilaziti. U takvoj jednoj prilici doktor je u Pažinsku sreo svoju suputnicu iz vlaka, Pelagiju Tjagunovu.

Ona njega prva prepozna. On pak nije odmah shvaćao tko je ta žena poznata lica što mu s druge strane puta, kao s jedne obale kanala na drugu, upućuje proturječne poglede, u kojima se vidljiva riješenost da ga pozdravi, ukoliko je on prepozna, smjenjivala sa spremnošću da odustane.

U tili čas on se svega prisjeti. Istovremeno sa slikom furgona pretrpanog gomilom koju su tjerali na prisilni rad i njezinim stražarima, s putnicom što je kosu prebacila na prsa, on je usred te slike ugledao i svoje. Pojedinosti prošlogodišnje selidbe snažno ga saletješe. Draga lica za kojima se teško natugovao živo su iskrsla pred njim.

Glavom pokaza Tjagunovoj da krene malo uz ulicu prema mjestu na kojem se prelazilo preko kamenova što su virili iz blata; i kad sam stiže do tog mjesta, priđe joj i pozdravi se s njom.

Ona mu je mnogo toga ispripovjedila. Podsjetivši ga na lijepog i čednog dječaka Vasju, nepravedno pokupljena na prisilni rad, što je zajedno s njima putovao u furgonu, Tjagunova je doktoru opisala svoj život u selu Veretenikama kod Vasjine majke. Ondje joj je bilo jako dobro. Ali selo joj je dušu na pamuk cijedilo jer je u onoj sredini bila tuđinka i došljakinja. Zamjerali su joj i navodnu bliskost s Vasjom. Morala je otići da je dokraja ne utuku. Doselila se k sestri Olgi Galuzini u Krestovozdviženska. Ovamo su je domamile glasine kako je tobože u Pažinsku viđen Prituljev. Vijesti su ispale lažne, ali je ona ovdje dobila posao i ostala.

Njoj dragim ljudima tada su se događale nevolje. Iz Veretenika stigli su glasovi da je selo doživjelo kaznenu ekspediciju zbog nepoštivanja zakona o prisilnom otkupu. Po svoj je prilici kuća Brikinovih izgorjela, a netko od Vasjine rodbine i poginuo. U Krestovozdviženska su Galuzinima oduzeli kuću i sve imanje. Zeta su zatvorili ili ubili. Sestrić je nestao bez traga. Na početku pustošenja sestra Olga je oskudijevala i gladovala, a sada dvori za hranu kod seoske rodbine u Zvonarskom zaselku.

Slučaj je htio da je Tjagunova bila sudopera u pažinskoj ljekarni koju je doktor imao rekvirirati. Svima koji su živjeli od ljekarne, pa među njima i

Tjagunovoj, rekvizicija je donosila propast. Doktor je nije mogao spriječiti. Tjagunova je bila na predaji robe.

Kola Jurija Andrejeviča dovezli su do skladišnih vrata u stražnjem dvorištu ljekarne. Iz prostorije su iznosili zavežljaje, bocune opletene vrbovim prućem i škrinje.

Zajedno s ljudima utovar je iz staje tužno gledalo mršavo i šugavo ljekarnikovo kljuse. Kišni dan tonuo je prema večeri. Nebo se malko rastvorilo. Na trenutak se pokazalo sunce stisnuto oblacima. Zalazilo je. Njegove tamne brončane zrake prsnule su dvorištem mračno zlateći lokve žitka gnojiva. Vjetar ih nije mreškao. Od težine gnojivo se nije pokretalo. Zato se voda, zaostala na cesti iza kiša, povlačila na vjetru i treperila crvenilom.

A vojska je išla i išla krajevima puta, opkoračivala i obilazila najdublja jezerca i jame. U zarobljenim ljekarijama našla se i staklenka kokaina koji je u posljednje vrijeme ušmrkivao partizanski zapovjednik.

3.

Među partizanima doktor je imao posla preko glave. Zimi – pjegavac, ljeti – dizenterija, a uz nju, u aktivne dane obnovljenih vojnih operacija i veća navala ranjenika.

Po naseljima kroz koja je grnula seljačka vojska, uz sve neuspjehe i brojna povlačenja, partizanski su se redovi neprekidno popunjavali novim ustanicima i prebjezima iz neprijateljskog tabora. Za godinu i pol, koliko je doktor proboravio u partizanima, njihova se vojska udeseterostručila. Kad je Liverij Mikulicin na sastanku ilegalnog štaba u Krestovozdviženskou govorio o brojnosti svojih snaga, on ih je uveličavao za otprilike deset puta. Sada su doista bile tolike.

Jurij Andrejevič imao je nekoliko pomoćnika, novopečenih bolničara s dosta iskustva. U liječničkom poslu pak desna mu je ruka bio mađarski komunist i vojni liječnik nekadašnji zarobljenik Kereny Lajos, kojeg su u logoru zvali drug Lajo, i felčer Angeljar, Hrvat, i on austrijski vojni zarobljenik. S prvim je Jurij Andrejevič govorio njemački, dok je drugi, rodom sa slavenskog Balkana, na jedvite jade razumijevao ponešto ruski.

4.

Prema međunarodnoj konvenciji o Crvenom križu vojni liječnici i pripadnici sanitetskih jedinica ne smiju oružjem sudjelovati u sukobu zaraćenih strana. Jednom je, međutim, doktor i protiv svoje volje morao prekršiti to pravilo. Zametnuti okršaj zatekao ga je na polju i nagnao da dijeli sudbinu sukobljenih, pa i da puca.

Partizanska vatrena linija na kojoj se našao i zalegao uz odredskog telegrafista bila je na rubu šume. Za leđima partizana tajga; naprijed – otvoren prostor, golo nezaštićeno prostranstvo kojim su kretali bijeli u nastupanju.

Primicali su se i već došli vrlo blizu. Doktor ih je dobro vidio, svakoga u lice. Bili su to dječaci i mladići iz nevojničkih prijestolničkih obitelji i stariji ljudi, mobilizirani iz pričuve. Ali prevladavali su prvi, mladež, studenti prvih godina i maturanti nedavno prijavljeni u dobrovoljce.

Doktor ih nije prepoznavao, ali u polovice njih lica su izgledala poznata, viđena ili znana. Jedna su ga podsjećala na nekadašnje školske drugove. Moguće da su to bila njihova mlađa braća? Druga – kao da je prošlih godina sretao među kazališnim ili uličnim mnoštvom. Njihove izražajne i privlačne fizionomije bile su mu bliske, prisne.

Odaziv moralnoj obavezi, kako su je oni razumijevali, ispunjao ih je oduševljenom hrabrošću, nepotrebnom i drskom. Išli su rasuti u rijetkom stroju; prseći se punim stasom, izazivali su svojim držanjem stare vojnike, a prkoseći opasnosti nisu pretrčavali ni zalijegali, premda je po polju bilo neravnina, humaka i brdašaca iza kojih se moglo zakloniti. Partizanski meci sigurno su ih kosili.

Posred široka polja kojim su nastupali bijeli nalazilo se suho nagorjelo drvo. Pougljenilo od groma ili požara, ili je rascijepljeno i sprženo u ranijim srazovima. Svaki dobrovoljački strijelac u nastupanju upirao je poglede prema njemu, borio se s iskušenjem da zađe za njegovo deblo radi sigurnijeg i preciznijeg ciljanja, ali se opirao napasti i išao dalje.

Partizani su imali ograničene količine streljiva. Morali su štedjeti. Postojalo je naređenje, prihvaćeno od svih, da se iz pušaka puca samo na kratkom rastojanju u posve vidljiv cilj.

Bez oružja doktor je ležao u travi i gledao bitku. Svi njegovi osjećaji bili su na strani te djece koja su junački ginula. Iz dna duše želio im je uspjeha. Bili su to izdanci porodica bliskih njegovu duhu i odgoju, njegovu moralu i njegovim idejama.

U njemu zaigra misao da istrči pred njih na čistinu, da im se preda i tako se izbavi. Ali to je bilo rizično, skopčano s opasnošću.

Dok bi dignutih ruku stigao do sredine polja, mogli su ga sastaviti sa zemljom s obiju strana, hicem u prsa ili u leđa, vlastiti – kao kaznu za očitu izdaju, oni drugi – ne razumjevši mu namjera. Nije jednom bio u sličnoj prilici, promislio sve mogućnosti i davno zaključio da su svi ti planovi za izbavljenje bezizgledni. Mireći se s proturječnošću osjećanja, doktor je i dalje ležao potrbuške, licem prema polju, i bez oružja pratio iz trave razvoj bitke.

Međutim, razmišljati i ostajati pasivan usred zahuktale borbe na život i smrt bilo je nemoguće, izvan ljudskog poimanja. Nije se radilo o vjernosti strani za koju ga je privezala njegova nevolja, čak ni o njegovoj vlastitoj obrani, nego o prihvaćanju reda zbivanja, o pokoravanju pravilima onoga što se odigravalo pred njim i oko njega. Ostajati u svemu tome nezainteresiran bilo je protiv tih

pravila. Trebalo je raditi isto ono što su i drugi radili. Bila se bitka. U njega se i u njegove drugove pucalo. Trebalo je uzvraćati.

I kad se telefonist uza nj zgrčio i potom smirio, ispružio se pa ukočio, Jurij je Andrejevič dopuzao do njega, skinuo mu torbicu, uzeo pušku i, vrativši se na svoje mjesto, započeo okidati hitac za hicem.

Milosrđe mu nije dopuštalo da gađa u mlade ljude kojima se divio i s kojima je suosjećao. A pucati nasumce, uzrak, bilo je glupo i besciljno, pa i protivno njegovim namjerama. Birajući trenutke kad između njega i njegova cilja nije bilo nikoga od napadača, on je pucao po nagorjelom stablu. Radio je to na svoj način.

Ciljajući sve točnije i lagano pritiskujući okidač, dok opuštanje kokota i pucanj ne bi došli sami od sebe, kao iznenada, doktor je prokušanom točnošću započeo sa zamrloga stabla skidati njegove suhe donje grane.

Ali, o užasa! Koliko se god trudio da nikoga ne pogodi, napadači su, sad jedan, sad drugi u odlučnom času upadali između njega i stabla i u trenu okidanja presijecali ciljnu liniju. Dvojicu je dokačio i ranio, a trećem nesretniku koji se srušio uz stablo to je bio kraj.

Na koncu je bijelo zapovjedništvo, shvativši uzaludnost napada, naredilo povlačenje.

Partizana je bilo malo. Dio njihovih glavnih snaga nalazio se na maršu, dok se drugi negdje po strani dohvatio s većom protivničkom silom. Da ne otkrije svoju malobrojnost, odred se nije upuštao u gonjenje neprijatelja.

Na rub šume felčer Angeljar dovede dvojicu bolničara s nosilima. Doktor im naredi da zbrinu ranjenike, a sam pođe nepokretnom telefonistu. Nejasno se nadao da možda još diše i da bi ga se moglo vratiti u život. Ali telefonist je bio mrtav. Da bi se doista uvjerio, doktor mu raskopča na prsima bluzu i posluša srce. Nije kucalo.

O vratu poginuloga na vrpci je visio talisman. Jurij Andrejevič ga skide. Bio je to u krpicu zašiven, natruo i na preklopima izlizan komadić papira. On razmota napola raspale i razdvojene dijelove.

Papirić je sadržavao ispise iz devedesetoga psalma s onakvim izmjenama i odstupanjima kakve narod unosi u molitve, postupno ih iz ponavljanja u ponavljanje udaljujući od izvornika. Ulomci crkvenoslavenskog teksta u zapisu bili su prepisani ruski.

U psalmu se kaže: »Živi uz pomoć Višnjega.« U zapisu je to postalo naslovom: »Žive pomoći.« Stih psalma: »Nećeš se bojati... strijele što leti dnevom (danju)« pretvorio se u riječi ohrabrenja: »Ne boj se strijele nalijećućeg rata«. »Kad pozna ime moje« – kaže psalam. A zapis: »Pozno ime moje.« »S njim sam u skrbi, izmaći ga...« postalo je u bilješci: »Uskoro u njegovu zimu«.

Tekst psalma držalo se čudotvornim, sposobnim da zaštiti od tanadi. Kao talisman nosili su ga vojnici još u onom davnom imperijalističkom ratu. Prošla su desetljeća, i mnogo kasnije zatvorenici su ga počeli ušivad u odjeću i ponavljati u sebi kad bi ih vodili isljednicima na noćna saslušanja.

Od telefonista Jurij Andrejevič je prešao do mladog bjelogardijca kojeg je ubio. Na lijepom mladićevu licu bile su upisane crte nevinosti i stradanja koje oprašta. »Zašto sam ga ubio?« pomisli.

Raskopča šinjel ubijenome i široko ga rastvori. Na podstavi je kaligrafski, brižljivom rukom punom ljubavi, vjerojatno majčinom, bilo izvezeno: Serjoža Rancevič – ime i prezime ubijenoga.

Kroz otvor Serjožine košulje ispali su van i na lančiću visjeli križić, medaljon i još neka zlatna plosnata futrolica ili kutijica s poklopčićem oštećenim vjerojatno čavlom. Bila je poluotvorena. Iz nje je provirivao smotan papirić. Doktor ga razvi i ne povjerova vlastitim očima. Bio je to isti onaj devedeseti psalam, samo u tiskanom obliku i u punoj staroslavenskoj izvornosti.

U taj čas Serjoža zastenja i pomače se. Bio je živ. Pokazalo se da je obeznanjen lakom unutrašnjom kontuzijom. Oslabljelo zrno udarilo je u stijenku majčine amajlije, i to ga je spasilo. Ali što učiniti s onesviještenim?

U to vrijeme podivljalost je među vojnicima dosezala do krajnjih granica. Zarobljenici nisu živi stizali do logora, neprijateljske se ranjenike klalo na samoj bojišnici.

Pri postojećem sastavu partizanske vojske u koju su stalno dolazili novi dobrovoljci, a stari sudionici odlazili ili prebjegavali neprijatelju, Ranceviča se moglo, uz strogo čuvanje tajne, prikazati kao novoga, nedavno pridošloga saveznika.

S ubijenog telefonista Jurij je Andrejevič, uz pomoć Angeljara, kojem je povjerio svoju zamisao, skinuo gornji dio odjeće i preodjenuo mladića koji nije dolazio svijesti.

On i felčer spasili su mladića. Kad se Rancevič posve oporavio, pustiše ga, iako im nije skrivao da će natrag kolčakovcima i dalje se boriti protiv crvenih.

5.

S jeseni partizanski se tabor nalazio na Lisičjoj okuci, u nevelikoj šumici na visoku humu, pod kojim je brzala silovita i zapjenjena rječica, optjecala ga s tri strane i podrivala mu obale.

Prije partizana tu su zimovali »kappeljevci«[64]. Svojim rukama i naporom obližnjih žitelja oni su šumu utvrdili, a s proljeća je napustili. Po sačuvanim skloništima, rovovima i hodnicima sada su se smjestili partizani.

Liverij Averkijevič dijelio je zemunicu s doktorom. Svojim razgovorima već mu drugu noć nije dao spavati.

– Htio bih znati što mi sada raducka moj veleštovani roditelj, cijenjeni fater – tatica moj.

[64] Po svemu sudeći radi se o kakvoj vojnoj jedinici bijelih lokalnog značenja. Čak ni iscrpna *Velika sovjetska enciklopedija* (Moskva, 1949. – 1958.) ne bilježi taj pojam.

– Bože, kako ne podnosim taj lakrdijaški ton – u sebi je uzdisao doktor. – A pljunuti otac!

– Koliko sam shvatio iz naših razgovora, vi ste dosta dobro upoznali Averkija Stepanoviča. I, kako mi se čini, ne mislite baš loše o njemu. Aa, štovani gospodine?

– Liverije Averkijeviču, sutra na proplanku imamo predizborni skup. Osim toga za vratom nam je suđenje bolničarima zbog pečenja rakije. O tome Lajos i ja nismo još pripremili materijal. Zato se sutra moram s njime sastati. A dvije noći nisam spavao. Odgodimo razgovor. Smilujte se.

– Ne – vraćao se on uporno Averkiju Stepanoviču. – Što vi mislite o starkelji?

– Vi imate još posve mladog oca, Liverije Averkijeviču. Zašto tako govorite o njemu. A sad da vam odgovorim. Čestoput sam vam govorio da se slabo snalazim u različitim nijansama socijalističkog filtrata i da ne vidim neke posebne razlike između boljševika i drugih socijalista. Vaš otac ide u red onih ljudi kojima Rusija duguje ove posljednje nemire i nerede. Averkij Stepanovič po tipu je i značaju revolucionar. Kao i vi, on je nosilac ruskog prevratničkog principa.

– Što je to, pohvala ili pokuda?

– Još jednom vas molim da raspravu ostavimo za neko pogodnije vrijeme. Osim toga, upozoravam vas na kokain koji opet previše šmrčete. Bespravno ga uzimate iz zaliha koje su meni na brizi. Treba nam za druge svrhe, da ne govorim da je to otrov, a ja odgovaram za vaše zdravlje.

– I opet niste bili na jučerašnjoj nastavi. U vas je društveni osjećaj posve zakržljao, kao U nepismenih ženskinja ili u matora i zaostala filistra. A vi ste doktor, načitan, čak i sami kao da nešto pišete. Objasnite, kako to ide jedno s drugim.

– Ne znam. Vjerojatno nikako, i tu se ne da ništa. Mene treba sažalijevati.

– Skromnost je iznad svake oholosti. Da se tako otrovno ne podsmjehujete, upoznali biste se bolje s programom naših tečajeva i shvatili da je vaša umišljenost posve neumjesna.

– Bog s vama, Liverije Averkijeviču! Kakva umišljenost! Ja sam zadivljen vašim odgojnim radom. Pregled tema opetovano se objavljuje. Ja sam ga čitao. Vaše misli o moralnom razvoju vojnika meni su poznate. Ja sam njima ushićen. Sve što ste rekli o odnosu borca narodne vojske prema drugovima, prema slabima i nezaštićenima, prema ženama, prema ideji čistote i časti, to je gotovo isto ono na čemu je stvorena duhoboračka sekta, to je vrsta tolstojevstva, to je san o čestitu postojanju, toga je puno moje djetinjstvo. I ja da se smijem takvim stvarima?

Ali prvo, ideje općega napretka onako kako se one shvaćaju poslije Oktobra mene ne zanose. Drugo, to je sve toliko još daleko od ostvarenja, a već je za same priče o tome plaćeno tolikim morem krvi da, oprostite, cilj ne

opravdava sredstava. Treće, i najvažnije, kad čujem o preinaci života, ja se izgubim i padam u očaj.

Preinaka života! Tako mogu razmišljati samo ljudi, možda čak i iskusni, ali koji života nikad nisu upoznali, nisu osjetili njegova morala ni njegove duše. Njima je sve postojeće samo gruda grube materije, neoplemenjene njihovim dodirom, koja vapi za njihovom obradbom. A život po materiji, po tvari i ne postoji. On je sam, ako baš hoćete, neprekidno samoobnavljajuće načelo koje se vječno preinačuje, on sam sebe prerađuje i mijenja, sam je iznad mojih i vaših tupavih teorija.

– Pa ipak, dolazak na sastanke i druženje s prekrasnim i divnim našim ljudima, digao bi, usuđujem se pripomenuti, vaše duševno stanje. Ne biste se prepuštali melankoliji. Ja znam otkud vam ona. Vas muči što nas biju, a vi ne vidite izlaza. Ali nikad, druže, ne valja zapasti u paniku. Ja znam za puno strašnije stvari koje se tiču mene sama – zasad one nisu za javnost – pa ne očajavam. Naše su nevolje privremene. Kolčakova propast ne da se zaustaviti. Zapamtite moje riječi. Vidjet ćete. Mi ćemo pobijediti. Utješite se.

»To je neprispodobivo! – pomisli doktor. – Kakva nezrelost! Kakva kratkovidnost! Beskrajno mu ponavljam o suprotnosti naših stajališta, a on me silom oteo, nasilu me drži uza se i još umišlja da njegove brige moraju i mene moriti, a njegovi planovi i uzdanja da mi donose vedrinu. Kakvo sljepilo! Interesi revolucije i postojanje sunčeva sustava njemu su jedno te isto.«

Jurij se Andrejevič stresao. Ništa nije odgovorio, samo je slijegao ramenima nimalo ne skrivajući da Liverijeva naivnost prevršuje mjeru njegova strpljenja, a on sam jedva da se suzdržava. Liveriju to nije promaklo.

– Jupiteru, srdiš se, znači nisi u pravu – reče.

– Shvatite, shvatite već jednom da sve to nije za mene. »Jupiter«, »ne zapadaj u paniku«, »tko je rekao a, mora reći i be«, »crnac je svoje napravio, crnac može otići« – sve te banalnosti, sve te fraze nisu moje. Ja ću reći »a«, ali »be« neću makar vi pukli i prsnuli. Dopuštam da ste vi lučonoše i oslobodioci Rusije, da bi ona bez vas propala, zaglibila u bijedi i neznanju, ali zbog toga mi nije ništa više do vas, zbog toga vas ne prezirem manje, ja vas ne volim i nek vas vrag nosi.

Vaše duhovne vođe vole se služiti uzrečicama, ali zaboravljaju onu po kojoj nema ljubavi pod prisilom, a oguglali su u navici da oslobađaju i usrećuju, posebno one koji to od njih ne traže. Vi vjerojatno umišljate da za mene nema na svijetu boljega mjesta no što je vaš tabor i vaše društvo. Vjerojatno vas moram blagosiljati i još vam zahvaljivati za svoje ropstvo, za to što ste me oslobodili od obitelji, sina i kuće, od posla, od svega što mi nešto znači i po čemu živim.

Stižu glasine o upadu nepoznate neruske jedinice u Varikino. Kažu da je grad razoren i opljačkan. Kamenodvorski to ne niječe. Čini se da su moji i vaši morali bježati. Nekakvi mitski kosooki u vatelinkama i šubarama po strašnoj su hladnoći prešli zaleđenu Rinjvu i bez riječi postrijeljali sve živo u naselju, a poslije nestali zagonetno kao što su se i pojavili. Što o tome znate? Je li to istina?

– Glupost. Laži. Neprovjerena buncanja koja šire spletkari.

– Ako ste doista dobri i plemeniti kao u svojim poukama o moralnom odgoju vojnika, pustite me da idem svojim putem. Dat ću se u potragu za svojima jer ne znam ni gdje su ni jesu li živi. U protivnom, ne odgovaram za sebe, zašutite, molim vas, ostavite me na miru, jer ništa me drugo ne zanima. A na koncu konca, imam li ja, dovraga, pravo da se naspavam!

Jurij Andrejevič leže potrbuške na postelju s licem u jastuku. Svim se silama upinjao da ne sluša Liverijeva opravdanja uz koja ga je smirivao kako će na proljeće bijeli biti sigurno potučeni. Građanski će rat završiti, doći će sloboda, blagostanje i mir. Tada nitko neće smjeti zadržavati doktora. Dotle se valja strpjeti. Poslije svega što se podnijelo, i tolikih žrtava i takvoga iščekivanja, ostalo je još samo malo čekati. A i kuda bi doktor sada pošao. Zbog njegova dobra ne može ga se sada nikuda puštati sama.

»E, jest se, vrag, navio! Mlati li jezikom! Kako ga nije sram tolike godine mljeti jedno te isto?« uzdisao je i ljutio se u sebi Jurij Andrejevič. »Sam se sebi, zlatoust, dopada, nesretni kokainist. Noć mu nije noć, ni sna ni žića s njime, prokletnikom. O, kako ga mrzim! Zna Bog da ću ga kad-tad ubiti.

O, Tonja, jadna moja djevojčice! Jesi li živa? Gdje si? Zaboga, ona je već davno morala roditi! Kako je prošao porod? Što imamo, dječaka ili djevojčicu? Dragi svi moji, što je s vama? Tonja, vječna moja opomeno i krivico! Lara, bojim te se i zazvati, da s imenom tvojim ne izdahnem i dušu. Bože! Bože! A ovaj još uvijek glagolja, ne prestaje, mrska bešćutna životinja! O, jednom neću više izdržati, ubit ću ga, ubiti.«

6.

Prošlo je bablje ljeto. Nastali su vedri dani zlatne jeseni. U zapadnom kutu Lisičje okuke iz zemlje se izdizao drveni tornjić sačuvane dobrovoljačke utvrde. Sa svojim pomoćnikom, doktorom Lajosem, Jurij se Andrejevič dogovorio da se tu sastanu i pretresu neke zajedničke stvari. I došao je u dogovoreno vrijeme. Čekajući prijatelja, šetao je zemljanim rubom zarušena rova, penjao se, zašao u stražarnicu i kroz prazne puškarnice mitraljeskih gnijezda promatrao šumu što se prostirala iza rijeke.

Jesen je oštro već naznačila granicu između crnogoričnoga i bjelogoričnoga šumskog svijeta. Prvi se svojim natmurenim, gotovo crnim zidom kostriješio iz dubine, drugi rujnoplamenim razbacanim pjegama svijetlio poput staroga gradića s palisadom i zlatovrhim tornjevima, podignut u šumskome čestaru od njegovih brvana.

Zemlja pod doktorovim nogama, u rovu i na kolovozu šumskoga, jutarnjim mrazovima protvrdloga puta, bila je gusto zasuta i prekrivena suhim, malim, kao okresanim i u trubicu zavrnutim opalim lišćem ive. Jesen je mirisala tim gorkim mrkim lišćem s mnoštvom još dodataka. Jurij Andrejevič požudno je udisao pomiješane mirise hladnih ukiseljenih jabuka s gorkim šušnjem, sladunjavom

vlagom i plavim ranojesenskim parama koje su podsjećale na isparenja vodom zalivena ognja i upravo pogašena požara.

Nije zamijetio da mu je straga prišao Lajos.

– Dobar dan, kolega – pozdravi na njemačkome. I oni se dadoše na posao.

– Imamo tri točke. O rakijašima, o reorganizaciji lazareta i ljekarne i, treću, na moj zahtjev, o ambulantnom liječenju duševnih bolesti u borbenim uvjetima. Možda vi ne vidite potrebe za tim, ali po mojim zapažanjima, dragi Lajos, mi gubimo razum, a oblici današnje poremećenosti imaju opseg infekcije, zaraze.

– Vrlo zanimljivo pitanje. Kasnije ću doći na nj. A sad ovo. U logoru vrije. Sudbina rakijaša pobuđuje samilost. Mnoge također uznemiruje sudbina obitelji koje pred bijelima bježe iz sela. Dio partizana odbija izići iz logora zbog dolaska kolone s njihovim ženama, djecom i starcima.

– Da, njih moramo pričekati.

– I sve to pred izbore jedinstvenoga zapovjedništva, zajedničkog s drugima, nama nepodređenim odredima. Mislim da je jedini kandidat drug Liverij. Omladinska grupa izvikuje drugoga, Vdovičenka. Iza njega stoji nama strano krilo koje je sklono rakijašima, djeca kulaka i trgovaca, kolčakovski dezerteri. Oni najviše dižu buku.

– Po vama, što će biti sa sanitarcima koji su pekli i prodavali rakiju?

– Po meni, osudit će ih na strijeljanje i pomilovati, pretvoriti kaznu u uvjetnu.

– Zabrbljali smo se. Vratimo se poslu. Reorganizacija lazareta. To bih na prvome mjestu htio raspraviti.

– Dobro. Ali moram vam reći da u vašem prijedlogu o psihijatrijskoj profilaktici ne nalazim ništa čudnoga. Ja sam istoga mišljenja. Javljaju se sve češće duševna oboljenja tipična za posve određeno vrijeme, izravno povezana s historijskim karakteristikama epohe. Imamo ovdje vojnika carske vojske, Pamfila Paliha, vrlo razumna čovjeka, s prirođenim klasnim instinktom. Skrenuo je upravo na tome, na strahu za svoje najbliže bude li on ubijen, a oni padnu bijelima u ruke i odgovaraju za nj. Vrlo kompliciranа psihologija. Njegova familija po svoj prilici stiže s izbjegličkom kolonom. Slabo poznavanje jezika smeta mi da ga posve ispitam. Pitajte Angeljara ili Kamenodvorskog. Trebalo bi ga pregledati.

– Znam Paliha vrlo dobro. Kako ga ne bih znao. Jedno vrijeme sretali smo se u vojničkom sovjetu. Crn, surov, niska čela. Ne shvaćam što ste dobra u njemu našli. Uvijek najoštrije mjere, strogost, kazne. A mene je svagda odbacivao. Naravno. Pogledat ću ga.

7.

Bio je vedar i sunčan dan. Kao u cijelome prošlom tjednu zadržavalo se tiho i suho vrijeme.

Iz dubine tabora valjao se nejasan huk velike ljudske skupine, sličan udaljenu romorenju mora. Naizmjence čuli su se koraci onih što su tumarali šumom, ljudski glasovi, udarci sjekira, zvonjava nakovanja, rzanje konja, lavež pasa i pjev kokota. Šumom su se kretale gomile preplanula, bjelozuba i nasmijana svijeta. Neki su znali doktora i pozdravljali ga a drugi ne znajući ga, prolazili su bez javljanja.

Iako partizani nisu bili spremni da odu s Lisičje okuke dok ih ne stignu izbjegličke taljige partizanskih obitelji, a posljednje su već bile nadomak taboru, u šumi se uvelike pripremalo za ubrzano napuštanje bivaka i njegovo prenošenje dalje na istok. Radilo se, spremalo, pakiralo škrinje, prebrajalo kola i ispitivalo njihovo stanje.

Posred šume nalazila se ugažena čistina, nešto poput brežuljka ili gradine, domaćim imenom gmajna. Na njoj su obično održavani vojnički skupovi. Danas je također bio sazvan opći zbor na kojem će biti objavljeno nešto važno.

U šumi je bilo još dosta nepožutjela raslinja. Štoviše, u dubini ono je gotovo posve bilo svježe i zeleno. Nisko poslijepodnevno sunce prožimalo ga je straga svojim zrakama. Lišće je propuštalo sunčano svjetlo i s naličja svjetlucalo prozračnim iskrama zelenkasta stakla.

Na otvorenom proplanku, blizu svoga arhiva načelnik veze Kamenodvorski palio je pregledani i nepotrebni papirni otpad, koji je do njega dospio iz oficirske pukovnijske kancelarije, zajedno s hrpama vlastite partizanske dokumentacije. Vatra je bila podložena nasuprot suncu. Ono je prosijavalo kroz prozračni plamen kao kroz šumsko zelenilo. Plamena i nije bilo vidjeti, jedino se po titravim, liskunovitim strujama vreloga zraka dalo zaključiti da se tu nešto žari i gori.

Šuma se posvuda šarenila zrelim bobama svakojakih vrsta: gizdavim kićankama broćike, ciglenomrkom uvelom bazgom, bijelo malinastim grozdovima kozje krvi u preljevu. Zvoncajući staklenkastim krilcima, zrakom su lagano lijetali šareni vilini konjici, kao vatra i šuma prozračni i oni.

Od djetinjstva Jurij je Andrejevič volio večernju šumu kad je prožme plameni zalazak. U tim trenucima kao da je i sam kroz sebe propuštao te slapove svjetlosti. Kao da je dar duha samoga ulazio bujicom u njegove grudi, prožimao cijelo njegovo biće i parom krila izlazio ispod njegovih lopatica. Taj mladićki praoblik, koji se svakome usadi za cijeli život i uvijek je tu da bi poslužio i predstavljao unutrašnji lik, samu ličnost, u punoj se elementarnoj snazi budio u njemu i primoravao prirodu, šumu, večernji ruj i sve vidljivo da se pretvara u isto takvu elementarnu sveprisutnu sliku djevojčeta. »Lara!« zatvori oči i prošapta ili se u mislima okrenu svemu svome životu, cijeloj Božjoj zemlji, svemu što se prostiralo pred njim kao suncem obasjano prostranstvo.

Ali uobičajena se svakodnevica nastavljala, u Rusiji je bila Oktobarska revolucija, a on je bio partizanski zarobljenik. Nesvjesno je došao do lomače Kamenodvorskoga.

– Dokumentaciju uništavate? I još je niste spalili?

– A kako i bih! Nabralo se toga blaga.

Vrhom čizme doktor odgurne i rasturi jedan između razbacanih kupova. Bila je to telegrafska štapska prepiska bijelih. Neodređena misao da bi među papirima mogao natrapati na Rancevičevo ime ponese ga, ali odmah i prevari. Bila je to nezanimljiva hrpa prošlogodišnjih šifriranih ispisa u nejasnim kraticama poput: »Omsk glavstavrh prvome kopija Omsk naštaokr omskog karta četrdeset kilometara jenisejskoga nije napustilo.« Nogom razgrne drugu hrpu. Iz nje se naširoko rasuše zapisnici starih partizanskih sastanaka. Na vrhu je ležao papir: »Vrlo hitno. O dopustima. Reizbori članova revizione komisije. Razno. U pogledu nedokazane krivice učiteljice sela Ignatodvorci armijski sovjet smatra...«

Kamenodvorski izvuče nešto iz džepa i pruži doktoru govoreći:

– Evo rasporeda vašoj medicinskoj jedinici pri napuštanju logora. Zaprege s partizanskim obiteljima samo što nisu stigle. Svi logorski poslovi danas će biti sređeni. Koliko sutra može se očekivati da se kupimo.

Doktor svrne pogledom na papir i uzdahne.

– To je manje nego što ste mi posljednji put dali. A koliko je novih ranjenika! Pokretni će pješice. Ali njih je malo. Čime ću teške povesti? A ljekarnu, a krevete, a opremu!

– Stisnite se. Treba se prilagoditi prilikama. A sad nešto drugo. Svi imamo jednu zajedničku molbu na vas. Ima jedan drug, prekaljen, provjeren, privržen našoj stvari i sjajan borac. Ali s njim se nešto čudno zbiva.

– Palih? Lajos mi je govorio.

– Da. Svratite k njemu. Pregledajte ga.

– Nešto psihičko?

– Po svoj prilici. Neke spodobe, kako on kaže. Čini se da su halucinacije. Nesanica. Glavobolje.

– Dobro. Idem odmah. Ionako sam slobodan. Kad je zbor?

– Skupljaju se već, mislim. Ali, čemu vam? Vidite, ni ja nisam otišao. Proći će i bez nas.

– Onda Pamfilu. Iako spadam s nogu, toliko mi se spava. Liverij Averkijevič voli noću filozofirati, ne da mi zaspati. Kako bih do Pamfila? Gdje je?

– Onaj mladi brezik iza kamenoloma znate? Šipražje brezovo.

– Naći ću.

– Na poljani su zapovjedničke barake. Jednu smo Pamfilu prepustili. Očekuje obitelj. S kolonom dolazi žena s djecom. I tako je on u jednoj od komandantskih baraka. Zapada inače komandanta bataljona. To mu je za revolucionarne zasluge.

8.

Putom k Pamfilu doktor osjeti kako nema više snage. Obuzeo ga umor. Nije bio u stanju svladati sanjivost što se nakupila kao posljedica nekoliko neprospavanih noći. Mogao se vratiti i prodrijemati u bunkeru. Ali poći tamo Jurij se Andrejevič bojao. Svakoga časa mogao je naići Liverij i omesti ga.

Prilegao je u šumi na neobraslom mjestu zasutom zlatastim lišćem nanesenim s drveća što je okruživalo čistinu. Popadalo je u kupovima po tratini kao da je karira. A sunčane su zrake sjedale na taj zlatni sag. U očima je treperilo od udvojeno izukrštanoga šarenila. Ono je uspavljivalo poput čitanja kakva sitnog teksta ili jednolična romora.

Doktor je legao na svilast i šuštav listinac, pod glavu zavukao ruku položenu na mahovinu koja je pojastučila kvrgavo korijenje drveća. Začas je usnuo. Šarenilo sunčanih pjega koje ga je uspavalo svojim je kariranim uzorkom prekrilo njegovo ispruženo tijelo te ga u kaleidoskopu svjetla i lišća učinilo nezamjetnim i nevidljivim kao da se skrio pod kapom nevidicom.

Ubrzo ga probudi ista ona sila s koje je toliko želio i trebao sna. Istinski uzroci funkcioniraju samo u proporcionalnim okvirima. Otklon od mjere stvara suprotan učinak. Budna svijest bez odmora grozničavo je radila u praznom hodu. Istrški misli jurili su vihorno, kovitlali se ukrug, udarali gotovo kao pokvaren stroj. Ta duševna zbrka mučila je i ljutila doktora. »Smeće Liverij«, srdio se. »Malo mu je što sada čovjek na svijetu ima stotine drugih razloga da skrene pameću. Svojim držanjem u ropstvu, svojim prijateljstvom i budalastim trućanjem on bez ikakve potrebe zdravoga pretvara u neurastenika. Prije ili kasnije ja ću ga ubiti.«

Poput uzlepršale šarene krpice sa sunčane strane proletje leptirica cimetastih pjega. Snenim očima doktor proslijedi za njom. Sjela je na ono što je najviše sličilo njezinoj boji, na cimetastopjegavu borovu koru s kojom se posve i sljubila. Leptirica je na njoj nestala kao što se pogledu sa strane, pod mrežom sunčanih zraka i sjena koje su igrale na njemu, bez traga izgubio i Jurij Andrejevič.

Poznati krug ideja ovlada Jurijem Andrejevičem. U mnogim medicinskim radovima on ih se posredno već doticao. O slobodi i svrhovitosti kao posljedici usavršavanoga prilagođavanja. O mimikriji, oponašanju, o zaštiti bojenjem. O preživljavanju najprilagođenijih, o tome da put zacrtan prirodnim odabirom možda i jest put stvaranja i rađanja svijesti. Što je subjekt? Što je objekt? Kako utvrditi njihove identitete? U njegovim razmišljanjima Darwin se susretao sa Schellingom, a upravo proletjela leptirica sa suvremenim slikarstvom, s impresionističkom umjetnošću. Razmišljao je o djelu, o biću, stvaralaštvu i laštvu.

On iznova zaspa, ali se začas opet rasani. Probudio ga tih, nedalek i prigušen govor. Samo nekoliko proletjelih riječi bilo je dovoljno da Jurij Andrejevič shvati kako se dogovara nešto skriveno i protuzakonito. Dogovarači ga očito nisu zapazili niti su slutili njegovu blizinu. Da se sada pomakao ili bilo

kako odao, stajalo bi ga to života. Jurij se Andrejevič pritaji, zamre i stane prisluškivati.

Neke je glasove poznavao. Bilo je to smeće, šljam partizanštine uz koji su se nalijepili dječaci Sanjka Pafnutkin, Goša Rjabih, Koska Nehvaljenih i njihova prišipetlja Terentij Galuzin, kolovođe svih opačina i nereda. S njima je bio i Zahar Gorazdih, još mračniji tip, upleten u slučaj pečenja rakije, ali kao potkazivač glavnih krivaca, privremeno nepozivan na odgovornost. Jurija je Andrejeviča začudilo što je među njima i partizan iz »specijalne čete« Sivobljuj koji se nalazio u zapovjednikovoj osobnoj pratnji. Zbog povjerenja koje mu je iskazivao Liverij, a prema navadi još od Razina[65] i Pugačova[66], njega su zvali atamanovim uhom. I on je, dakle, bio sudionik zavjere.

Urotnici su pregovarali s uhodarima prednjih neprijateljskih ophodnji. Njih se uopće nije čulo; tako su se pogađali s izdajicama da se Jurij Andrejevič samo po prekidima u šapatu sudionika domišljao kada govore protivnički pregovarači.

Psujući neprestano, promuklim je i onemoćalim glasom najviše govorio pijanac Zahar Gorazdih. Vjerojatno je on bio glavnim začetnikom.

– A sad, ostali, slušaj vamo. Glavna stvar – tajom, potajice. Podvije li koji repinu, ocinkari, viš nožinu? Tom nožinom crevca prosipam. Jasno? Sad nam nema ni vamo ni namo, okreni se i čeka te grana. Treba zaslužiti pomilovanje. Treba izvest majstoriju, što svijet ne vidje, vanizrednu. Oni ga oće živog, zauzlanog. Sad slušaš da se otim šumama primiče njiov stotnik Gulevoj. (Rekoše mu ispravno, ali on nije razumio, pa se popravi: »general Galejev«), Takve prilike dvaput nema. Evo njiovi delegati. Oni će vam sve potvrditi. Kažu, obavezno, da bi svezanog, živog. Sami pitajte drugove. Govori, koji su moji. Reci im nešto, pajdašijo.

Počeše govoriti stranci, glasnici. Jurij Andrejevič nije ulovio ni riječi. Po dužini zajedničke šutnje moglo se zamisliti temeljitost razlaganja. Opet progovori Gorazdih.

– Čuste l', braćo? Sad sami vidite kakvo nas je zlatašce dopanulo, kakva zlodušica. Za takvoga da stradamo? Je l' to čovjek? Pomamnik, bijesnik ka kepec ili manitaš. Daću ti ja rzati, Terjoška! Šta se ceriš, skotoložac prokleti? Nisi ti na zubu. Da. Ka manitaš od djetinjstva. Pušti mu se, na kraju će i tebe zaluditi, uškopiti. Kakve samo riječi ima? Istjerajmo načistac, dolje psovka, borba protiv pijanstva, odnos prema ženi. Može l' se tako živjeti? Zadnja riječ. Uveče budi kod riječnog gaza, tamo gdje je kamen složen. Ja ga izmamim na proplanak. Hrpimice navalimo. Zar treba puno da njega sredimo? Dok si pljesno. Ali gdje je kvaka? Hoće ga svakako živoga. Svezati. Vidim li, ne ide po našu, sam obračunavam, cmekam ovim rukama. Oni šalju svoje, pomoći će.

---

[65] S. T. Razin (? – 1671.), poznati vođa kozačko-seljačkog ustanka protiv feudalnog društvenog uređenja u carskoj Rusiji 1667. – 1671.

[66] E. I. Pugačov (1742. – 1775.), vođa kozačko-seljačkog ustanka za vladavine carice Katarine II.

Govornik je nastavio razvijati urotnički plan, ali se zajedno s ostalima počeo udaljavati i doktor ih više nije čuo.

»Pa oni to o Liveriju, nitkovi!« s užasom je ogorčeno razmišljao Jurij Andrejevič i zaboravljao koliko je sam proklinjao svoga mučitelja i želio mu smrt. »Podlaci ga kane izdati bijelima ili ubiti. Kako ih spriječiti? Kao slučajno doći k vatri i ne spominjući nikoga, upozoriti Kamenodvorskog. A nekako i Liverija opomenuti na opasnost.«

Kamenodvorskoga nije bilo na prijašnjem mjestu. Oganj je dogorijevao. Da se vatra ne proširi, pazio je pomoćnik Kamenodvorskog.

Ali napad nije izveden. Bio je presječen. Ispalo je da se o zavjeri znalo. Tog dana bila je dokraja otkrivena, a sudionici pohvatani. Sivobljuj je igrao dvostruku ulogu, zavjerenika i izdajnika. Doktoru je sve postalo još odurnije.

9.

Doznalo se da su izbjeglice s djecom udaljene još samo dva dana hoda. Na Lisičjoj su se okuci spremali za skori susret s obiteljima, ali i za micanje logora i polazak koji će uslijediti odmah iza toga. Jurij Andrejevič pođe Pamfilu Palihu.

Zateče ga na ulazu daščare sa sjekirom u ruci. Na visokoj hrpi pred kolibom bile su nabacane mlade breze posječene za kolje. Pamfil ih još nije optesao. Neke su tu i bile oborene, i srušivši se svom težinom, šiljcima su polomljenih grana pozabijale se u vlažnu zemlju. Druge je dovukao iz blizine i nabacio preko njih. Podrhtavajući i klateći se na gipkim svinutim granama breze, nisu prilijegale ni zemlji ni jedna drugoj. Kao da su se rukama branile od Pamfila koji ih je posjekao i cijelom mu šumom živa raslinja priječile ulaz u daščaru.

– U iščekivanju dragih gostiju – reče Pamfil objašnjavajući čime se bavi. – Koliba bi ženi i dječici bila niska. I prokišnjava. Koljem ću krov poduprijeti. Pa nasjeko.

– Ti, Pamfile, uzalud vjeruješ da će ti obitelj pustiti s tobom u daščaru. Kako da civili, žene i djeca žive usred same vojske, gdje to ima? Njih će negdje na kraju kolone smjestiti. U slobodno vrijeme, molim lijepo, idi k njima na viđenje. A u vojničku nastambu, teško da bi išlo. Ali ne radi se o tome. Pričaju, slabiš, ništa ne uzimaš, ne spavaš? A ništa se od toga ne vidi. Samo si nešto zarastao.

Pamfil Palih bio je krupan seljak crne raščupane kose i brade, kvrgava čela, koje se, zbog čeone kosti zadebljane u obliku prstena ili mjedena obruča što je stezao njegove sljepoočice, činilo da je dvostruko. To je Pamfilu davalo opak i zlokoban izgled čovjeka sumnjičava i smrknuta pogleda.

Početkom revolucije, kad su se još bojali da će i ova, poput one devetsto pete, biti tek kratkovremenim događajem u povijesti prosvijećenih vrhova, da niže staleže neće ni taknuti niti se u njima uhvatiti, svim su se silama trudili da narod usmjere, revolucioniraju i uznemire, razdraže i razbjesne.

Tih prvih dana ljudi poput vojnika Pamfila Paliha koji su bez velike agitacije surovom i podivljalom mržnjom mrzili inteligenciju, gospodu i časništvo, zanesenim su lijevim inteligentima postali rijetko otkriće i bili na strašnoj cijeni. Njihova bezdušnost pretvarana je u čudo od klasne svijesti, njihovo barbarstvo – u uzor proleterske čvrstine i revolucionarnog instinkta. Takav ugled imao je i Pamfil. Bio je na dobru glasu među partizanskim glavarima i partijskim vođama.

Taj mračni i nedruževni grmalj, zbog svoje bezdušnosti, sivila i skučenosti svega što bi mu možda bilo blisko ili bi ga moglo zanimati, nije se Juriju Andrejeviču činio posve normalnim svatom.

– Uđimo u kolibu – pozva Pamfil.

– Ne, čemu. Ne ulazi mi se. Bolje je na zraku.

– Kako hoćeš. I jest prava jazbina. Čavrljajmo na dužima (tako je zvao nabacana drva).

I posjedaše na brezova stabla koja su se ljuljala i svijala pod njima.

– Brzo, vele, priča se priča, a poso se opet brzo ne posli. No i priču moju ne da se brzo ispričat. Tri je godine ne iskaza. Ne znam otkude i početi.

Tako nekako. Živio ja sa svojom ženom. Mladi. Domaćičila ona. Bez jadikovanja ratario ja. Djeca. Pobralo u vojsku. Marševskim korakom otjerali u rat. Nu, rat. Šta da ja tebi o njem pričam. Vidio si ga, druže doktore. Nu, revolucija. Progledo ja. Otvorile se oči vojniku. Nije taj Nijemac, koji je German, tuđin, nego onaj koji je svoj. Vojnici svjetske revolucije, bajunete u zemlju, kući s fronta, na buržuje! I tome slično. To sve ti sam znaš, druže vojni doktore. I tako dalje. Građanski. Priključujem se partizanima. Sad mnogo preskačem, jer to nikad neće svršit. Sada, dugo ili kratko, šta ja vidim u sadašnjem trenutku? On, parazit, s ruskog fronta prvi i drugi stavropoljski povuko i prvi oremburški kozački. Zar sam ja dijete da ne razumijem? Zar nisam vojsku služio? Slabo stojimo, moj vojni doktore, propala je naša stvar. Šta on, gad, oće? Sa cijelom tom rpom on oće navalit na nas. On nas želi u obruč. Sada, u ovo vrijeme ja imam ženu, dječicu. Ako on sad nadjača, kuda će oni umaći od njega? Zar će on svatit da su oni u svemu nedužni, da ih se to ne tiče? Neće on na to gledat. Zbog mene će ženu vezat, zatuć, zbog mene će ženu i djecu mučit, zglobove i koščice rastavljat. Pa onda, izvoli, spavaj ti i jedi. Da si od kamena, propištat ćeš, šenut.

– Čudak si ti, Pamfile. Ja te ne razumijem. Godinama nisi pitao za njih, ništa nisi znao o njima, nisi bio ucviljen. I sada, kad ih koliko već sutra susrećeš, ti im opijelo poješ.

– Ono prije, a ovo sade, velika je razlika. Svladava nas bijeli nitkov. Ali ne radi se o meni. Meni grob ne gine. To je, vidi se, moj put. Ali svojije najrođenije sa sobom na onaj svijet ne uzimam. Oni će gadu past u ručetine. Krvcu će im kap po kap puštat.

– I od toga ti spodobe? Kažu, neke te spodobe progone.

– Nu, pa dobro, doktore. Nisam ti sve reko. Nisam glavno. Nu, dobro, slušaj moju zlu istinu, ne zamjeravaj, sve ću ti u lice reći.

Mnogo sam ja vaše braće rashodovo, mnogo je na meni krvi gospocke, oficirske, i kakve sve ne. Broja ni imena ne pamtim, sve ih je voda odnijela. Al momčić mi jedan iz glave ne ide, momčića sam jednoga zatuko, zaboravit ga ne mogu. Zašto sam mladića pogubio? Zasmijo me, zacenuo. Od smija sam ustrijelio, iz gluposti. Ni za šta.

Bilo to za vrijeme februarske. Pod Kerenskim. Pobunili se mi. Na prugi se događalo. Poslali nam derište agitatora, on da nas jezikom na juriš diže. Da ratujemo do konačne pobjede. Došo kadetić da nas jezikom uguši. Tako slabašan. Imo parolu: do konačne pobjede. Skoči ti on s tom parolom na protupožarno bure, to bure nalazilo se na kolodvoru. Skoči on, znači, na bure da bi mu s njega bilo visočije pozivat u bitku, kad li poklopac se pod nogama iskreni, i on u vodu. Posklizno. Kakva smijurija! I ja prasno. Mislio, umrijet ću. Kakvo grcanje! A meni u rukama puška. Grohoćem li grohoćem, i sve tako, uzmi kako ti drago. Pravo me izmučio. Nu, opalim ja, i tres njega na mjestu. Sam ne znam kako je došlo. Ka da me neko pod rebra podbo.

Otud, znači, i moje spodobe. Noću mi se kolodvor priviđa. Tad je bilo smiješno, a sad žalosno.

– Kod grada Meljuzejeva je bilo, naselje Birjuči?

– Pozaboravljo.

– Bunu ste dizali sa žiteljima Zibušina?

– Pozaboravljo.

– Koje je to bojište? Na kojem bojištu? Na zapad nom?

– Ka da je na zapadnom. Sve je moguće. Pozaboravljo sam.

DVANAESTI DIO

UŠEĆERENA MUKINJA

1.

Partizanske obitelji s djecom i pokućninom na teretnim kolima davno su već pratile glavninu vojske. A na repu izbjegličke kolone, posve na kraju, gonile su velika stada, pretežito krava, nekoliko tisuća grla na broju.

S partizanskim ženama u logoru se javilo novo lice, soldatuša Zlidariha ili Kubariha, stočna vidarica, veterinarka, a potajno također i vračara.

Hodala je s naherenom spljoštenom kapicom, u maslinastoj kabanici škotskih kraljevskih strijelaca iz engleskih vojničkih pošiljki Vrhovnom zapovjedniku, i uvjeravala da je tu odjeću sama prekrojila iz kažnjeničke kape i ogrtača te da su je, navodno, crveni oslobodili iz kežemske robijašnice u kojoj ju je neznano zašto držao Kolčak.

U to vrijeme partizani su već boravili na novome mjestu. Predviđalo se da je taj bivak privremen, dok se ne istraži okolica i ne nađe mjesto za dulje i sigurnije zimovanje. No okolnosti se kasnije sastave drukčije i prisile ih da tu i prezimiti ostanu.

Novo boravište ni po čemu nije podsjećalo na nedavno ostavljenu Lisičju okuku. Bila je to gusta i neprohodna šuma, tajga. S jedne strane, one dalje od puta i taborišta, nije joj bilo kraja. Prvih dana, dok je vojska dizala nov bivak i u njem se pripravljala za boravak, Jurij Andrejevič imao je dosta slobodna vremena. Zalazio je u šumu s raznih strana u želji da je istraži i uvjerio se kako bi u njoj bilo lako zalutati. Dva su kutka privukla njegovu pažnju i u sjećanju ostala mu već za prvog obilaska.

Na samom izlazu iz logorišta i iz šume, koja je toliko jesenski ogoljela da se kroz nju vidjelo kao kroza vrata rastvorena u njezinu prazninu, rasla je usamljena, između svih stabala ona jedina neopaloga smeđega lišća, lijepa riđolista mukinja. Rasla je na briješku ponad niska i močvarna zemljišta, istezala se uvis, u samo nebo, i u olovno sivilo poznoga jesenskog tmura širila gronje svojih porumenjelih plodova. Zimske ptičice s perjem blistavim kao mrazne zore, zimovke i sjenice, lagano su slijetale na mukinju, znalački kljucale krupne bobe i, zabacujući glavicama i istežući vratićima, s naporom gutale.

Neka živahna prisnost uspostavljala se između drveta i ptica. Kao da je mukinja sve to osjećala, dugo se jogunila, a onda se sažalila nad ptičicama, predavala se i prepuštala, raskrivala im prsa kao majka dojenčetu. »A što ću s vama. Eto, jedite, jedite me. Nahranite se.« I smiješila se.

Drugo mjesto u šumi bilo je još privlačnije.

Ono se nalazilo na uzvisini. A uzvisina, gotovo glavica, s jednog se kraja strmo obrušavala. Izgledalo je da bi dolje, pod obronkom, trebalo biti štogod različita od onoga na vrhu – rijeka, ili provalija, ili zabačena, u nekošenu travu zarasla livada. Međutim, pod njim ponavljalo se sve ono s vrha, samo u vrtoglavoj dubini, na drugoj, spuštenoj razini, s koje su vrhovi drveća dospjeli pod noge. Vjerojatno posljedica urušavanja.

Kao da se taj mračni, podoblačni i moćni gvozd nekako spotakao i sav, koliko ga je bilo, poletio u dubinu u kojoj je kroza zemlju trebao nestati bestraga, no u presudnu se času čudom održao na zemlji, i eto ga zdrava i čitava, uočljiva dolje i šumorna.

Ali nije po toj, nego po drugoj osobitosti šumska uzvisina bila zadivljujuća. Cijelu su je po rubovima zatvarali okomiti, porebarke usađeni granitni blokovi. Nalikovali su na ravno tesane ploče prapovijesnih grobnica. Kad se Jurij Andrejevič prvi put našao u tom prostoru, bio se spreman zakleti da to mjesto s kamenovima uopće nije prirodnoga postanka, nego da nosi tragove ljudskih ruku. U starini je ondje mogao biti kakav poganski hram neznanih mnogobožaca, mjesto njihovih obreda i žrtvovanja.

Jednoga sumornog i hladnog jutra na tom je mjestu izvršena smrtna kazna nad jedanaestoricom glavnih krivaca za zavjeru i nad dvojicom bolničara rakijaša.

Dvadesetorica revoluciji odanijih partizana s dijelom štapskog osiguranja doveli su ih onamo. Pratnja se u polukrugu zbila oko osuđenika i s uperenim puškama brzim ih korakom dognala na litičast kraj glavice, odakle im drugoga izlaza nije bilo do skoka u ponor.

Preslušavanja, dugo držanje pod stražom i oprobana ponižavanja uzeli su im ljudski izgled. Bili su zarasli, pocrnjeli, izmoždeni i strašni kao sablasti.

Razoružali su ih na samom početku istrage. Nikome ni na kraj pameti nije bilo da ih prije izvršenja kazne još jednom pretrese. To se činilo bezrazložnom niskošću i izrugivanjem ljudima u predsmrtnome času.

Idući uz Vdovičenka, prijatelj njegov, stari i poput njega iskreni anarhist Ržanicki, odjednom, ciljajući Sivobljuja, ispali tri hica po stražarima. Ržanicki je bio dobar strijelac ali mu je ruka od uzbuđenja podrhtavala, i on promaši. Obzir i sućut prema bivšim drugovima nisu straži dopuštali da se baci na Ržanickog ili da na njegov napad odgovori preranom vatrom bez zapovijesti. Ržanickom su ostala još tri nepotrošena naboja, ali uzbuđen, možda i zaboravivši na njih, gnjevan zbog promašaja, on zavitla revolverom u kamenje. Revolver od udarca opali i četvrti put te osuđenika Pačkolju rani u nogu.

Bolničar Pačkolja krikne, dohvati se za nogu i pade vrišteći od boli. Najbliži su ga, Pafnutkin i Gorazdih, digli, poduhvatili pod ruku i povukli da ga u metežu ostali ne izgaze jer su svi izgubili glave. Pačkolja je išao prema stjenovitom kraju na koji su sagonili samrtnike, poskakivao je hramljući, jer nije mogao stati na prostrijeljenu nogu, i neprestano vapio. Njegovi neljudski krici bili su priljepčivi.

Kao po zapovijesti svi se raspametiše. Započe nešto nezamislivo. Zapljuštale su psovke, zabogoradile molbe i jadikovke, razlegla se proklinjanja.

Junoša Galuzin zbacio je s glave žuto opšivenu gimnazijsku kapu koju je još uvijek nosio, pao na koljena i ne dižući se puzao dalje u gomili prema stravičnome stijenju. Sve češće klanjao se do zemlje stražarima, plakao u jecajima i molio ih izbezumljenim zapijevanjem:

– Kriv sam, braćo, pomilujte, neću više. Ne ništite. Ne ubijajte. Još ni živio nisam, premlad sam da umrem. Još bih poživio, mamu, mamicu svoju još jednom vidio. Oprostite, braćo, smilujte se. Noge ću vam ljubiti. Vodu vam na sebi dovoziti. Oj, nevoljo, nevoljo – propao sam, majko, majčice.

Iz sredine je zapomagao neznano tko:

– Drugovi, mili, dobri! Kako to? Opametite se. Zajedno smo u dva rata krv lili. Za istu smo stvar stradavali, borili se. Požalite, pustite. Za vijeke vam nećemo zaboraviti, zaslužit ćemo, djelom pokazati. Zar ste zaglušili, što ne odgovarate? Duše nemate!

Sivobljuju su vikali:

– O, Judo iškariotski! Kakvi smo mi izdajnici uz tebe? Sam si, skote, trostruki izdajnik, zreo za vješala! Caru si svome prisegao, i cara si svoga zakonitoga ubio; nama si se kleo i izdao si. Ljubi se s nečastivim svojim Šumskim dok ga ne izdaš. A izdat ćeš.

Vdovičenko je i nad grobom ostao dosljedan. Držeći visoko glavu sijede razvijorene kose, on se snažno, u sav glas, kao komunar komunaru, obraćao Ržanickom.

– Ne ponižavaj se, Bonifacije! Tvoj prosvjed ne dopire do njih. Neće te razumjeti ti novi najamnici, ti krvnici novog mučilišta. Ali ne kloni. Povijest će sve razlučiti. Potomstvo će na sramni stup prikovati te burbonske komesare i njihovo mračno djelo. Umiremo u zoru svjetske revolucije kao mučenici za ideju. Živjela revolucija duha. Živjela svjetska anarhija.

Salva iz dvadesetak pušaka, na neku prigušenu jedino strijelcima čujnu zapovijed, srušila je polovicu osuđenika, većinu smrtno. Preostale su ustrijelili drugim plotunom. Najdulje se trzao mladić, Terjoša Galuzin, ali se nakraju i on smirio, opružen bez pokreta.

2.

Od zamisli da se zimski logor prebaci na drugo mjesto, dalje na istok, nisu odmah odustali. Nadugo se otegla izviđanja i obilasci okolice uz cestu niz vitskokežemsko razvođe. Liverij je često izlazio iz logora u tajgu i doktora ostavljao sama.

Ali za prebacivanje već je bilo kasno, a nije se ni imalo kamo. Bilo je to vtijeme najvećih partizanskih neuspjeha. Prije svoga konačnoga sloma bijeli su odlučili da jednim udarcem zauvijek obračunaju sa šumskim neregularnim odredima, i opkolili su ih općim pokretom na svim frontama. Partizane su

pritisnuli sa svih strana. Za njih bi bila katastrofa da je radijus okruženja bio manji. Spašavala ih je neprimjerena širina obuhvata. U nadolazećoj zimi neprijatelj nije bio u stanju da kroz neprohodnu i beskrajnu tajgu poveže svoje bokove i seljačku vojsku tješnje okruži.

U svakom slučaju pomicati se bilo kuda postalo je nemoguće. Uostalom, da je i postojao plan premještanja koji bi obećavao određene vojne prednosti, trebalo se probijati i uz borbe prijeći preko crte okruženja na novu poziciju.

Ali tako razrađena plana nije bilo. Ljudi su malaksali. Niži zapovjednici, i sami klonuli duhom, izgubili su utjecaj među podčinjenima. Viši su pak svake večeri održavali vojni savjet i donosili proturječne odluke.

Trebalo je napustiti potragu za drugim zimovalištem i pripraviti se za zimu u dubini zauzetoga čestara. U zimsko vrijeme on je po duboku snijegu postajao neprohodan za protivnika slabo opremljena skijama. Trebalo se ukopati i navući velike zalihe hrane.

Partizanski živežar Bisjurin ukazivao je na velik manjak brašna i krumpira. Stoke je bilo dosta, i on je predviđao da će glavna hrana preko zime biti meso i mlijeko.

Nije bilo zimske odjeće. Dio partizana hodao je napola odjeven. U logoru su potukli sve pse. Krznarski znalci šili su partizanima kožuhe od psećih koža s dlakom okrenutom prema van.

Doktoru su oduzeli prijevozna sredstva. Kola su sada uzimali za preče potrebe. Na posljednjem pohodu najteže bolesnike na nosilima su pješice nosili četrdeset vrsta.

Od lijekova su Juriju Andrejeviču ostali samo kinin, jod i Glauberova sol. Jod, potreban pri operaciji i previjanju, bio je u kristalima. Trebalo ga je rastopiti u alkoholu. Požalili su za uništenom proizvodnjom samogona[67], pozvali najmanje krivce između svojedobno pošteđenih rakijaša i naložili im da slomljenu rakijašku aparaturu poprave ili da sačine novu. Dokinutu proizvodnju samogona opet su pokrenuli za liječničke potrebe. U logoru se namigivalo i klimalo glavama. U njega se vratilo pijančenje i poticalo rasulo.

U pecari su postizali gotovo sto stupnjeva. Tekućina takve snage dobro je otapala kristalične preparate. Tom rakijom, odstajalom na kori kinina, kasnije, početkom zime, Jurij je Andrejevič liječio slučajeve pjegavog tifusa koji se javio s hladnoćama.

3.

Tih dana doktor je sreo Pamfila Paliha s obitelji. Žena mu i djeca cijelo su proteklo ljeto proveli u zbjegovima po prašnim putovima pod otvorenim nebom. Bili su ustrašeni proživljenim užasima, a očekali su i nove. Potucanja su na njima ostavila neizbrisiv trag. Žena i troje Pamfilove djece, sinčić i dvije kćeri, imali su svijetle, na suncu izblijedjele lanene vlasi i bijele, izrazite obrve na

[67] Nepročišćena domaća rakija s velikim postotkom metilnog alkohola.

crnim od vjetra preplanulim licima. Djeca su bila premalena da bi nosila još kakvih znakova pretrpljenoga, dok su proživljeni udarci i pogibelji s materina lica odagnali svaku živost, a ostavili samo suhu pravilnost crta, u potez stisnute usne i napregnutu ukočenost patnje spremne na otpor.

Pamfil ih je sve volio, do bezumlja dječicu, kojoj je s umješnošću, zadivljujućom za doktora, vrškom oštro nabrušene sjekire djeljao igračke iz drva, zečeve, medvjede i pijetlove.

Kad su stigli, Pamfil se razvedrio, obodrio, počeo se oporavljati. Ali nekako je postajalo sve izvjesnije da će, zbog štetna utjecaja što ga na logorsko raspoloženje imaju obitelji, partizane svakako odvojiti od njihovih najbližih, logor osloboditi nepotrebnog nevojničkog dodatka i izbjegličku kolonu pod sigurnom pratnjom utaboriti negdje dalje na zimski bivak. Priča o razdvajanju bilo je više nego zbiljskih priprema. Doktor nije vjerovao u provedbu takve namjere. Ali Pamfil se smrknuo, a njegove su se ranije utvare vratile.

4.

Na pragu zime nekoliko je okolnosti uvalilo logor u niz briga, nesigurnosti, žestokih i zamršenih stanja, čudnih nesklapnosti.

Bijeli su dovršili planirano okruženje ustanika. Upravo završenom operacijom zapovijedali su generali Vicin, Kvadri i Basaligo. Te je generale resila čvrstina i nepopustljiva odlučnost. Sama njihova imena izazivala su užas među ustaničkim ženama u taboru i među mirnim stanovništvom, koje, ostajući u selima iza neprijateljske linije, još nije napustilo svoja ognjišta.

Kao što je rečeno, nije bilo izgleda da se krug neprijateljske opsade suzi. S te strane moglo se biti spokojnim. Međutim, ostajati ravnodušan prema okruženju također se nije smjelo. Predavanje okolnostima moralno je jačalo neprijatelja. Da bi se pokazalo vojničku spremu, iz klopke, makar i bezopasne, valjalo se pokušati izvući.

Velike partizanske snage zbog toga su izdvojene i otposlane na zapadni luk okruženja. Poslije žestokih višednevnih sudara partizani su neprijatelja porazili, na tome se mjestu probili i zašli mu za leđa.

Slobodnim prostorom, nastalim u proboju, otvoren je prolaz u tajgu k ustanicima. Nove gomile izbjeglica jurnuše kako bi im se pridružile. Pritok mirna seoskog svijeta nije se svodio samo na partizansku rodbinu. Ustrašeno kaznenim mjerama bijelih, cijelo se okolno seljaštvo pokrenulo, ostavilo svoja ognjišta i prirodno grnulo seljačkoj šumskoj vojsci u kojoj je vidjelo vlastitu zaštitu.

Ali u logoru su se željeli osloboditi i vlastitih pridošlica. Partizanima nije bilo do tuđih i novih. Izlazili su pred bjegunce, zaustavljali ih na putu i upućivali ustranu, k mlinu u čilimskoj krčevini na rijeci Čilimki. To mjesto na poljani, izraslo pored mlina u majur, zvalo se Dvori. Nakanili su da u tim Dvorima podignu izbjeglički zimovnik i za njih stvore skladište hrane.

Dok su donosili takve odluke, stvari su išle svojom logikom koju logorsko zapovjedništvo nije sustizalo.

Izvojevana se pobjeda nad neprijateljem zapetljala. Propustivši partizansku grupu koja ih je probila, bijeli su spojili svoje krajeve i uspostavili pokidanu liniju. Odredu, zatvorenom u njihovu zaleđu i izoliranom, povratak iz prepada u tajgu bio je odrezan.

I ženama u bježaniji događale su se nevolje. U gustom neprohodnom čestaru lako se bilo mimoći. Oni što su slani ususret bjegunkama, vraćali bi se ne nabasavši im na trag, a žene su stihijskom bujicom zalazile u dubinu tajge, i u tome pokazivale čuda od snalažljivosti, rušile su s obje strane stabla, dizale mostove i prolaze, probijale putove.

Sve se to nije slagalo s namjerama šumskog štaba, i Liverijeve je planove i njegove smjernice izvrtalo naglavce.

5.

Zbog toga je i praskao stojeći sa Sviridom nedaleko od ceste koja je na tome mjestu manjim dijelom prolazila tajgom. Na putu su stajali njegovi zapovjednici i sporili se da li da režu ili ne režu telegrafske žice uz cestu. Posljednja odlučna riječ pripadala je Liveriju, a on se razbrbljao s lutalicom zvjerolovcem. Liverij im je domahnuo rukom da će odmah doći, da čekaju i ne odlaze.

Dugo vrijeme Svirid nije mogao podnijeti osudu i strijeljanje Vdovičenka, posve nedužna, osim što se njegov utjecaj nadmetao s Liverijevim autoritetom i tako unosio razdor u tabor. Svirid je želio otići iz partizana kako bi opet kao nekad živio sam po svojoj volji. Ali ništa od toga. Vragu dušu obrekao – da sad ostavi šumsku bratiju, stigla bi ga sudbina strijeljanih.

Vrijeme je bilo užasno, kakvo se samo zamisliti može. Nisko nad zemljom silovit je vjetar u naletima nosio poderane krpe oblaka, crnih poput pahulja letećega gara. Iznenada iz njih je počinjao sipati snijeg u nervoznoj žurbi nekog bijelog ludila.

Učas se prostranstvo zastrlo bijelim plaštem, zemlja se prekrila bijelom koprenom. Sljedećeg časa koprena je sagorijevala, nestajala posve. Javljala se kao ugljen crna zemlja, crno nebo zapljuskivano odozgo kosim curkom u daljini prolivenih pljuskova. Zemlja u sebe više nije primala vodu. U času smirenosti oblaci bi se razilazili kao da su gore, provjetravajući nebo, rastvarali okna iz kojih je lila hladnoća staklene bjeline. Jednako rastvorenim oknima lokava i jezeraca, punim istoga bljeska, sa zemlje je odgovarala zaostala voda koju tlo nije dospijevalo upiti.

Tmur se kao dim vukao po uljastosmolastim iglicama četinarskog borika ne prodirući među njih kao što voda ne prolazi kroz voštano platno. Telegrafske žice bile su nanizane kišnim kapima kao biserjem. Visjele su zbijene jedna uz drugu i nisu se otkidale.

Svirid je bio među onima koji su poslani u dubinu tajge prema bjeguncima. Htio je ispričati zapovjedniku što je vidio. O gluposti što je proizlazila iz sudaranja različitih, posve neizvršivih zapovijesti. O okrutnostima što ih je počinio najslabiji dio obeznađenih ženskih gomila. Krećući se pješice sa zavežljajima, torbama i dojenčadi na rukama, bez mlijeka, spadajući s nogu, izbezumljene su mlade majke bacale djecu uz put, istresale brašno iz vreća i okretale natrag. Bolje i brza smrt nego spora od gladi. Bolje i neprijatelju u ruke nego šumskom zvjerinju u ralje.

One najjače predstavljale su primjere izdržljivosti i hrabrosti, nepoznate i muškarcima. Svirid je imao i mnoštvo drugih vijesti. Htio je upozoriti zapovjednika na opasnost od nove pobune što visi nad logorom, gore od one ugušene, ali nije nalazio riječi jer mu je Liverijeva nestrpljivost i razdraženo požurivanje posve oduzimalo moć govora. A Liverij je neprestano prekidao Svirida, ne zato što su ga čekali na putu, mahali mu i dovikivali, nego zato što su ga posljednja dva tjedna neprekidno salijetali s istih razloga, te je Liveriju sve to bilo poznato.

– Ne goni me, druže komandante. I tako nisam rječit. Meni se riječ u zubima zaglavi, ja ću se riječju udaviti. Šta ti ja govorim? Siđi u izbjegličku kolonu, reci čaldonskom[68] ženskinju da se mora držati reda. Da znaš kakva je tamo raskalašenost krenula. Pitam te, šta je to s nama, »svi na Kolčaka!« ili žensko razbojište?

– Kraće, Svirid. Vidiš da me zovu. Ne davi.

– Sad još i ta šumska vještičina Zlidariha, vrag neka zna, tko je ta babetina. Raspreda ona, odredite mene, kaže, za stočnu žensku vjetrenarku.

– Veterinarku, Svirid.

– A o čem ja? Kažem – žena vjetrenarka stočnu pošljicu liječi. A danas, ko će još o tvojoj stoki, obrnula se ona u popušu bespopnu, duhozborku, kravlju liturgiju služi, novo ženskinje bježanijsko s pravog puta zavodi. Eto, kaže, sebe same krivite, do čega dovodi za crvenim bajrakom zadignuta suknja. Drugi put ne bježite.

– Ne razumijem o kojim ti bjegunicama. O našim, partizanskim, ili možda o nekim drugim?

– Zna se, o drugima. O novim, stranim.

– Pa one su bile raspoređene u zaselak Dvori, kod čilimskog mlina. Kako su se našle ovdje?

– Gle sad, Dvori. Od tvojih Dvora stoji samo zgarište i pepel. I mlin i sva krčevina pougljenila. Kad su došli na Čilimku, vide golu pustoš. Polovica šenula, krikom kriči i natrag bjelčinama. A drugi okrenuli rukunice i s cijelim konvojem ovamo.

– Preko neprohodna čestara i močvare?

---

[68] Čaldon, starosjedilac Sibira.

– A šta će im sjekire i pile? Mužike naše poslali im u zaštitu – ispomogli im. Trideset vrsta, kažu, puta su prosjekle. S mostovima, beštije. Pa reci poslije – žene. Napravit će, zloglave, toliko da ni za tri dana ne dokučiš.

– Fina si mi i ti ptičica! Čemu se veseliš, konjino, trideset vrsta puta. To je Vicinu i Kvadri na ruku. Otvorili im prolaz u tajgu. Ako ćeš i artiljeriju kotrljaj.

– Zaštitnicu. Zaštitnicu. Pošalji zaštitnicu i svršena stvar.

– Dat će Bog, snaći ću se i bez tebe.

6.

Dani su okraćali. U pet se već smrkavalo. Pred sumrak je Jurij Andrejevič prešao cestu na mjestu na kojem se Liverij neki dan rječkao sa Sviridom. Otputio se u logor. Blizu proplanka i brežuljka na kojem je rasla mukinja, granična točka logorišta, čuo je obješenjački i izazovni glas Kubarihe, svoje konkurentice, kako je u šali zvao vidaricu-vračaru. Njegova suparnica prodornim je kriještanjem izvodila nešto veselo, raspojasano, najvjerojatnije kakvu poskočicu. Slušali su je. Prekidale je provale dobrohotna smijeha, muškoga i ženskoga. Zatim sve ušutje. Svi su se vjerojatno razišli.

Tada Kubariha zapjeva drukčije, za sebe, u pola glasa, osjećala se posve sama. Bojeći se da ne posrne u blato, Jurij je Andrejevič u mraku lagano kretao stazom koja je obilazila močvarnu poljanu pred mukinjom i zastao kao ukopan. Kubariha je pjevala neku staru rusku pjesmu. Jurij je Andrejevič nije znao. Možda je to bila i njezina improvizacija?

Ruska je pjesma kao voda u jazu. Čini se da se zaustavila, ne kreće se. A u dubini ona neprestano otječe razljevima, i njezin je površinski mir varljiv.

Svim sredstvima, ponavljanjima i paralelizmima, ona usporava hod sadržaja koji se postupno razvija. Na nekom vrhuncu odjednom se otvara i posve nas zadivljuje. Suzdržavana, samokontrolirana tugujuća snaga na taj se način i izražava. To je bezuman pokušaj da se riječima zaustavi vrijeme.

Kubariha je napola pjevala, a napola govorila:

Što to bježi zeko po bijelu svijetu,
Po bijelu svijetu il po bijelu snijegu.
On to bježi lugom mukinjici stablu,
On to bježi lugom, mukinjicu moli.
U mene, u zeca srce prepanuto,
Srce prepanuto, smrtno ustrašeno.
Bojim se ja, zeko, traga zvjerinjega,
Traga zvjerinjega, vuka nesitoga.
Sažali se na me, mukinjice grme,
Mukinjice grme, svoga stabla ljepotane.
Ne daj ti ljepote svoje vragu zlome,

Vragu zlome, gavranu zločestome.
Već ti rumen svojih boba šalji vjetrom,
Šalji vjetrom bijelu svijetu, bjeljem snijegu.
Pregrštima ti ih baci rodnom kraju,
Aj do doma na kraj sela ograđena.
Aj na ono krajno okno u sobicu,
Gdje se skriva jedna samotnica,
Ljubljenica moja željkovana.
Ti prišapni moje željke na uhance,
Riječi vruće, riječi plamne.
Ja joj ratnik čamim robom vojničkijem,
Dosadno je aj vojniku na tuđini.
Otet ću se ja iz ropstva čemernoga,
Krenut jagodici, mojoj ljepotnici.

7.

Soldatuša Kubariha basmila je bolesnoj kravi Agafje Fotijevne, žene Pamfila Paliha, zvane Fatevna. Kravu su odvojili od stada, odveli je u šipražje i za rogove privezali uz drvo. Gazdarica je sjedila na panju pored prednjih kravljih nogu, a soldatuša vračara na klupici za mužu pored stražnjih.

Ostalo golemo stado tiskalo se na šumskoj čistini. Tamna četinarska šuma posve ga je okružila zidom trouglih jela, visokih poput brda, koje kao da su zemljom posjedale na debelim zadnjicama svojih širom razbačenih donjih grana.

U Sibiru se uzgajala jedna nagrađena švicarska pasmina. Gotovo sve iste boje, crne s bijelom lisom, krave su, ništa manje od ljudi, bile izmučene nestašicom, dugim pregonom i nepodnošljivom stiskom. Bokovima međusobno prignječene ludovale su od gurnjave. Ošamućene, one su zaboravljale da su krave, uz riku poput bikova naskakivale su jedna na drugu i s mukom podizale uvis teška opuštena vimena. Zaskočene junice podignuta su repa otimale se ispod njih i lomeći žbunje i granje bježale u čestar, za njima uz kriku nadavali se stari pastiri i djeca čobančići.

Kao da su i sami zatvoreni u tijesnome krugu, što ga na zimskom nebu opcrtavaju vrhovi jela, nad šumskom su se čistinom bijesno i kaotično gonili, propinjali jedan prema drugome i gomilali snježni crnobijeli oblaci.

Bajalici je smetala skupina radoznalaca koja se držala podalje. Mrko ih je mjerila od glave do pete. Ali ispod njezine je časti bilo da prizna kako je uznemiruju. Nije joj to dalo njezino artističko samoljublje. Činila se da ih i ne vidi. Zaklonjen, doktor ju je promatrao iz posljednjih redova.

Tek ju je sada prvi put pažljivije zagledao. Bila je u svojoj neizbježnoj engleskoj kapi i zelenkastoj intervencionističkoj kabanici s nehajno posuvraćenim ovratnikom. Inače, u oholim crtama prigušene strastvenosti, kao i

u mladalački iscrtanim očima i obrvama, na licu te više nikako mlade žene bilo je jasno ispisano prema čemu je ravnodušna, na čemu jest, i bez čega joj je biti.

Ali izgled Pamfilove žene začudi Jurija Andrejeviča. Gotovo je nije prepoznao. Za nekoliko dana jako je ostarjela. Izbuljene oči samo što joj nisu ispale iz šupljina. Na vratu istegnutu kao rukunica udarala je nabrekla žila. To su od nje načinile njezine mutne tjeskobe.

– Ne doji, ljubljena – govorila je Agafja. – Mislim – presušila, ali ne, davno je već vrijeme mlijeku, a ipak bezmliječna.

– Kakvi presušila. Eto na sisi ima čir antraks. Dat ću ti melem, za mazati. I, naravski, obajat ću.

– Druga mi je nesreća – muž.

– Ureći ću da ne bludniči. To može. Oblijetat će oko tebe, nećeš ga se otresti. Reci treću nevolju.

– Ma ne bludniči on. Da bar. Nevolja i jest što je obrnuto, sav se okreno meni i djeci, dušu za nas da ispusti. Znam ja šta misli. Eto šta – logora će dijelit, poslati nas na razne strane. Dopast ćemo ajducima, a njega neće bit uz nas. Nikoga da stane iza nas. Bacit nas na muke, našim se mukama veselit. Znam ja njegove misli. Samo da sebi nešto ne učini.

– Promislit ćemo. Razagnati pečal. Kazuj treću nevolju.

– Nema je, treće. To su sve, krava pa muž.

– No i ti si mi, majčice, neka nesreća! Pogledaj kako te Bog voli. Takve svijećom po danu da tražiš. Od svih nevolja tek dvije nevolje u nevoljnoj glavici, a i od njih jedna – bolećiv muž. Šta daš za kravu? Počinjem joj čitati.

– A ti, šta oš?

– Bijeli hljebac i još muža.

Uokolo prasnuše u smijeh.

– Rugaš se, što li?

– Ako je preskupo, kruh ti puštam. Naći ćemo se samo na mužu.

Grohot se uokolo udeseterostručio.

– Kako je imešce? Ama ne muževlje – kravlje.

– Ljepava.

– Ovdje, može se reći, pola stada – pa sve ljepave. Pa dobro. Blagoslovimo.

I ona se dade na čaranje kravi. U početku se basma doista odnosila na životinju. Potom se zanese i prodiku o vradžbini i njenim primjenama odčita Agafji. Kao učaran Jurij je Andrejevič slušao taj besmisleni vez, kao negda što je na prijelazu iz europske Rusije u Sibir osluškivao kitnjasto čavrljanje kočijaša Baha.

Soldatuša je govorila:

»Strina Morgosta, dođi nam za gosta. S tornika u srjedu, š njimi nosi ozljedu. Bješte ranice s naše krave sisice. Stoj s mirom, Ljepava, ne prevraćaj sjedala. Stoj stubokom, doj potokom. Strefila, strašila, gulte krastu šugljivu, bacte je u koprivu. Strogo ko carsko, slovo vidarsko.

Svi potrebuju znati, Agafjice, odbijanja, naređivanja, slovo posvudašnje i slovo zaštitno. Ti evo gledaš i misliš, šuma. A ono se nečastiva sila stekla s andeoskom vojskom, pa se sijeku kano vaši s bandom ovdašnjom.

Il, naprimjer, pogledaj, kud pokazujem. Ne gledaš tamo, mila. Očima gledaj, a ne zatiljkom, gledaj kamo ja prstom upirem. No, no. Misliš šta bi to bilo? Misliš, ptica smislila gnijezdo da svije? Koješta. To ti je najistinskija vražja smišljotina. Rusalka je to kćeri svojoj vjenčić plela. Čuje, ljudi u blizini i – prekinula. Prestrašili je. Noćas će svršiti, doplesti, vidjet ćeš.

Il uzmimo, ta vaša crvena zastava. Šta misliš? Misliš to je korugvica? A to, vidiš, uopće nije korugvica, nego rumeni rubac mahnite kuge-djevojke, mahnite, kažem, ali zašto mahnite? Mladim dečkima rupcem maše, namiguje, mlade dečke mami na klanje, u smrt, šalje pomor. A vi povjerovali – barjak, zbiraj se oko mene sa svih strana sve proleto i sve siroto.

Sad svi, majčice Agafja, potrebuju znati sve, sve, kako sve postoji. Kaka ptica, kakav kamen, kaka trava. Sada za primjer ptice, to će biti ptica čvorak od koje ishode svi čvorci. Zvijer bit će jazavac.

Sad, naprimjer, zamisliš s kim bi ljubovala, samo reci. Koga oš, ja ti ga urečem. Oš tvoga što vam zapovijeda, Šumskoga vašega, oš Kolčaka, oš Ivana carevića. Misliš, hvališem se, lažem? A ne lažem. Evo, gledaj i slušaj. Dođe zima, krene vijavica vihore u polju skupljati, stupčad njenu kovitlavati. I ja ti u taj snježni stup, u taj snjegovitlac zabacim nož, stjeram taj nož u snijeg do same drške i svega ga crvena od krvi iz snijega trgnem. Vidiš li? Aha? A mislila, lažem. A otkud, kaži, u metežu vijavičjem krv? Samo vjetar, zrak i snježna prašina. E, to, moja kumo, i jest to, nikakav vjetar mećavan, nego razvedenica vampirica djetića svoga vještičića izgubila, traži poljem, plače, ne može ga naći. I u nju ti moj nož dospijeva. Otuda krv. Tim ću nožem čiju god oš stopu uzeti, izrezati i mavezom ti je uza skut prišiti. Poći će, oš Kolčak, oš Streljnikov, oš novi neki car za tvojim petama, kud ti, tud i on. A ti mislila – lažem, mislila – skupljaj se k meni svih zemalja bosotinjo i proletinjo.

Il također, naprimjer, sad kameni s neba padaju kakono kiša. Iziđe čovjek na kućni prag, a po njemu kamenje. Il, neki vidješe konjike što su nebosklonom prolazili, konji kopitima za krovove zapinjali. Il neki vradžbenjaci u starini otkrivali: neka žena u sebi drži žito ili med ili kunino krzno. I takvoj oklopnici razgolite rame ko da otvaraju škrinjicu i mačem ispod lopatice vade, u koje mjericu pšenice, u koje vjevericu, a u koje pčelinje saće.«

Ponekad se u svijetu nađe velik i snažan osjećaj. On se uvijek miješa sa samilošću. Što više volimo, to nam se više predmet našega obožavanja čini žrtvom. Kod nekih osjećaj prema ženi prelazi sve zamislive krajnosti. Tankoćutnost njihova smješta je u fantastična, u realnosti nemoguća, tek u mašti postojeća stanja; takvi zavide zraku koji je okružuje, prirodnim zakonima, eonima koji su vodili k njoj.

Jurij Andrejevič bio je dovoljno obrazovan da bi u posljednjim vračarinim riječima nazreo početna mjesta nekog ljetopisa, novgorodskog ili ipatijevskog, koja su se nataloženim iskrivljavanjima pretvorila u apokrif. Stoljećima su ih

izokretali vrači i pripovjedači, usmeno ih predajući iz jednoga naraštaja u drugi. Još prije mutili su ih i iskrivljavali razni prepisivači.

Zašto ga je pritisak predaje odjednom ponio? Zašto se prema zbrkanoj gluposti, prema besmislenoj izmišljotini odnosio kao da su bile rečenice zbilje?

Lari su obnažili lijevo rame. Kao što se ključ uvlači u tajna vratašca željeznog, u ormar ugrađenog sefa, okretom su joj mača raskrili lopaticu. Iz dubine otvorena staništa njezine duše javile se tajne što ih je čuvala ta duša. Tuđi, nekad obiđeni gradovi, tuđe ulice, tuđi domovi, tuđi prostori potekoše u trakama, trakama koje su se razmatale u povjesmima, što su se izvijala van u svicima.

O, kako ju je samo volio! Kako je bila blagorodna! Upravo onako kako mu se oduvijek primišljalo i sanjarilo, kako mu se priželjkivalo! Ali čime, kojom to svojom odlikom? Nečim što je moguće imenovati ili izdvojiti analizom? O, ne, ne! Nego onom neusporedivo prirodnom i silovitom crtom kojom ju je tvorac jednim potezom opcrtao od glave do pete, i u tome prekrasnom obrisu prepustio rukama njegove duše kao što se u platnenu prostirku povija okupano djetešce.

A sada, gdje je on to i što je s njim? Šuma, Sibir, partizani. Oni su opkoljeni, a i njega će stići njihova sudbina. Kakva đavolština, kakva podvala. I opet se Juriju Andrejeviču počelo mutiti pred očima i u glavi. Pred njim je sve zaplivalo. Umjesto očekivana snijega, toga časa proškrapa kiša. Kao natpis nad gradskom ulicom, rastegnut na golemu platnu s kuće na kuću, tako se zrakom, s jedne strane šumskog proplanka na drugu protegao rasplinut, mnogostruko uvećan obris neobične, obožavane glave. Glava je plakala, a sve ju je jači dažd cjelivao i zalijevao.

– Hodi – reče vračara Agafji – kravu sam ti obajala – ozdravit će. Moli se Materi Božjoj. Eto hrama svjetlosti i knjige mudrosti.

8.

Bitke su se vodile oko zapadnih međa tajge. Tajga je međutim bila toliko velika da se sve odvijalo kao na dalekim državnim granicama, dok je taborište, zagubljeno u njezinim gušticima, bilo toliko mnogoljudno da koliko god iz njega ljudi otišlo u boj, još ih je uvijek više ostajalo, te ono nikad ne bi opustjelo.

Tutanj udaljenog sudara gotovo da i nije dopirao do logorske guštare. Iznenada se u šumi razleglo nekoliko hitaca. Stizali su jedan za drugim i naglo prešli u gustu neujednačenu pucnjavu. Oni što se zatekoše na mjestu s kojeg se čula paljba udariše u bijeg. Ljudi iz logorske komore potrčali su svojim kolima. Diže se metež. Sve se spremalo na borbu.

Ubrzo međutim nemir je splasnuo. Uzbuna je ispala lažnom. I ljudi započeše kretati k mjestu s kojeg je zapucalo. Gomila je rasla. U hrpu su pristizali novi.

Svjetina je okružila okrvavljeno ljudsko truplo prostrto po zemlji. Obogaljeni je još disao. Bila mu je odsječena desna ruka i lijeva noga. Razumu

je ostajalo nedokučivo kako je nesretnik dopuzao do logora na onoj preostaloj ruci i nozi. Odrubljena ruka i noga bile su u stravičnom krvavom klupku privezane na njegova leđa uz daščicu s dugačkom porukom u kojoj se, između probranih psovki, govorilo kako je to učinjeno za osvetu zbog zvjerstva togitog crvenog odreda s kojim partizani šumskoga zdruga nisu imali nikakve veze. Usto je dodano kako će se tako postupiti prema svim partizanima koji se u naznačenome roku ne pokore i oružje ne predaju predstavnicima vojske Vicinova korpusa.

Krvareći, obogaljeni jadnik isprekidanim je i slabim glasom, zaplećući jezikom i povremeno gubeći svijest, govorio o zlostavljanjima i mučenjima u pozadinskim vojnoistražnim i kaznenim jedinicama generala Vicina. U znak pomilovanja vješanje na koje su ga osudili zamijenili su mu odsijecanjem ruke i noge i tako ga unakažena pustili partizanima u logor da ih zastraši. Do prvih su ga logorskih straža nosili na rukama, onda mu naredili da puže goneći ga izdaljega pucanjem u zrak.

Izmrcvareni je jedva micao usnama. Kako bi razabrali njegovo nerazgovijetno mucanje, ljudi su ga slušali sagnuti upojas, nisko se nadnoseći prema njemu. On je govorio:

– Čuvajte se, braćo. Probio se do vas.

– Poslana je zaštitnica. Velika je tamo bitka. Zadržat ćemo ga.

– Proboj. Proboj. Hoće iznenada. Znam. Ajme, braćo, ne mogu. Vidite, krvarim, krv kašljem. Samo što nisam skončao.

– Lezi, odmori se. I šuti. Ne dajte mu govoriti, heroduši. Vidite da mu škodi.

– Cijeloga komadića na meni nije ostavio, krvopija, pseto. Kod mene ćeš se, veli pseto, u krvi svojoj umivati, govori tko si. A kako, braćo, da kažem, kad sam ja, kako reći, pravi dezerter. Da. Od njega k vašima prebjegao.

– Govoriš – on. Tko je to od njih na tebi radio?

– Ajme, braćo, drob mi se diže. Dajte mrvu da odahnem. Sad ću reći. Ataman Bekešin. Pukovnik Štreze. Vicin. Vi tu u šumi ništa ne znate. U gradu je lelek. Na živim ljudima željezo vare. Sa živih kaiše deru. Za ovratnik odvuku neznano kuda, u mrkli mrak. Okreneš se oko sebe – kavez, vagon. U kavezu ljudi više od četrdeset na hrpi. I svaki čas otvaraju kavez, i šapetina u vagon. Prvoga s reda. Van. Kolju kao kokoši. Ej, pobogu. Jedne vješaju, druge batinaju, treće saslušavaju. Izlemaju do krvi, rane zasiplju solju, polijevaju kipućom vodom. Kad kome popusti i napravi poda se, prisiljavaju – žderi. A s djecom, a sa ženama, o Gospode!

Nesretnik je bio na samrti. Nije dorekao, kriknuo je i izdahnuo. Čim to shvatiše, počeše skidati kape i križati se.

Uveče se druga novost, kudikamo mučnija od ove, proširila cijelim logorom. Pamfil Palih bio je u gomili što je okruživala umirućega. Vidio ga, čuo njegovu priču, pročitao na daščici poruku punu prijetnji.

Trajan strah za sudbinu njegovih najbližih u slučaju njegove smrti narastao je do nestvarnih razmjera. U predodžbi on ih je već vidio predane polaganim mukama, vidio je njihova patnjom izobličena lica, slušao njihove jauke i pozive upomoć. Da ih izbavi budućih patnji i da vlastite prekrati, on ih je u mahnitoj tuzi sam poubijao. Posjekao je ženu i troje djece istom onom kao britva oštrom sjekirom, kojom je djevojčicama i sinu, ljubimcu Fljonuški, iz drva djeljao igračke.

Čudnovato je da istoga časa nije digao ruku i na sebe. O čemu je mislio? Što mu je moglo biti važnije? Kakvi su mu bili planovi i namjere? Bio je očiti umobolnik, bespovratno izgubljen stvor.

Dok su Liverij, doktor i članovi vojničkog savjeta sjedničili u raspravi što bi s njim, on je slobodno lunjao logorom s glavom spuštenom na prsa i svojim smrknutim mutnožutim očima nije vidio ništa. Bezizrazno razvučen smiješak neljudske i ničim svladive patnje nije silazio s njegova lica.

Nitko ga nije žalio. Svi su mu okrenuli leđa. Čulo se i glasova koji su pozivali na linč. Nitko ih međutim nije prihvaćao.

Više na svijetu nije imao radšta ostajati. U zoru je iščezao iz logora kao što sama od sebe bježi bjesnilom obuzeta životinja.

9.

Davno je zazimilo. Uhvatili se jaki mrazovi. Razderani su se glasovi i oblici bez vidljive veze javljali iz mrazne magle, zastajali, kretali i nestajali. Umjesto pravoga, svakodnevnog sunca kao da je neko drugo, podmetnuto visjelo u obliku rumene kugle nad šumom. Od njega su teško i polagano, kao u snu ili u bajci, sipili traci kano med gustoga, jantarnožutoga svjetla, usput zastajali u zraku i mrznuli se u drveću.

Jedva dotičući zemlju oblim stopalom, a svakim korakom izazivajući žestoku škripu snijega, u svim su pravcima kretale nevidljive noge u valjenkama, dok su spodobe, koje su ih dopunjavale u kapuljačama i kratkim bundama, odvojeno lelujale zrakom kao zvijezde što kruže nebeskim širom.

Znanci se zaustavljali, zapodijevali razgovor. Jedan su drugome primicali kao u sauni zarumenjela lica sa zaleđenim čupercima brada i brkova. Klupka guste ljepljive pare u oblacima se otkidala s njihovih usana, a veličinom su bila neprimjerena škrtim, kao promrzlim riječima njihova malorječiva govora.

Na stazi se sudariše Liverij i doktor.

– Aa, vi ste to? Koliko je vode proteklo! Uveče, moliću u moju zemunicu. Noćite kod mene. Da vratimo staro, i porazgovorimo. Imam vijesti.

– Vratio se teklić? Ima li glasa iz Varikina?

– O mojima i vašima ni slovca u izvještajima. Ali ja iz toga izvodim umirujuće zaključke. Znači, navrijeme se spasili. Inače bi o njima bilo spomena. Uostalom, o svemu kad se vidimo. Dakle, čekam vas.

U zemunici je doktor ponovio svoje pitanje:

– Odgovorite samo što znadete o našim familijama?

– Opet ne želite vidjeti dalje od nosa. Po svemu, naši su živi, na sigurnome. Ali ne radi se o njima. Sjajne novosti. Hoćete mesa? Hladna teletina.

– Ne, hvala. Ne razbacujte se. Prijeđimo na stvar.

– Znači, uzalud. A ja ću malo žvaknuti. U logoru je skorbut. Ljudi su zaboravili kako izgleda kruh i povrće. Jesenas dok su ovdje bile žene trebalo je organizirati skupljanje oraha i šumskih plodina. Kažem, stojimo najsjajnije. Ono što sam uvijek predviđao ispunilo se. Led je krenuo. Kolčak uzmiče na svim frontama. To je pun poraz koji se kreće stihijski. Vidite? Šta sam govorio? A vi ste cmizdrili.

– Kad sam ja to cmizdrio?

– Stalno. Pogotovo kad nas je Vicin pritiskivao.

Doktor se prisjetio protekle jeseni, smaknuća pobunjenika, Palihova ubojstva djece i žene, krvave mlatnjave i ljudomore kojoj se nije vidjelo kraja. Krvološtvo bijelih i crvenih natjecalo se u žestini, izrastalo kao naizmjeničan odgovor jednoga drugome, te se tako umnažalo. Od krvi se mučilo, ona se dizala u grlo i udarala u glavu, njome su se podlijevale oči. To nikako nije bilo cmizdrenje, nego nešto posve drugo. Ali kako to objasniti Liveriju?

U zemunici je vonjalo zagušljivom čađom. Taložila se na nepce, škakljala u nosu i u grlu. Zemunicu su rasvjetljavale lisnato nacjepkane trijeske u željeznom tronošcu. Kad je koja dogorijevala, krajičak ugarka padao je u podmetnutu pliticu s vodom, a Liverij je u prsten zaticao novu, upaljenu.

– Vidite šta palim. Ulja je nestalo. Pa prosušili cjepaka. A luč se brzo gasi. Da, u logoru je skorbut. I vi odlučno odbijate teletinu? Skorbut. A šta vi čekate, doktore? Ne pada vam na um da skupite štab, izložite situaciju, održite rukovodstvu predavanje o skorbutu i oblicima borbe protiv njega.

– Zaboga, ne mučite. Što stvarno znate o našima?

– Već sam rekao da nikakvih pouzdanih vijesti o njima nema. Ali ja vam nisam rekao šta sam saznao iz posljednjih općevojnih biltena. Građanski rat je gotov. Kolčak je do nogu potučen. Crvena armija goni ga željezničkom magistralom prema istoku kako bi ga bacila u more. Drugi dio Crvene armije hita da se sjedini s nama da bismo se zajedničkim silama dali na uništenje njegova mnogobrojnog i posvuda razasutog zaleđa. Jug Rusije je očišćen. Zašto se vi ne radujete? Zar vam je to malo?

– Krivo. Ja se radujem. Ali gdje su naše obitelji?

– U Varikinu ih nema, a to je velika sreća. Iako se ljetošnje priče Kamenodvorskog, kao što sam i predviđao, nisu potvrdile – sjećate se onih besmislenih glasina o navali nekog zagonetnog naroda u Varikino? – no mjesto je potpuno opustjelo. Vjerojatno je tamo ipak nešto bilo, i jako je dobro što su se obje obitelji odonud navrijeme sklonile. Vjerujmo da su spašeni. Takve su, prema mojim obavještajcima, pretpostavke onih rijetkih koji su ostali.

– A Jurjatin? Što je ondje? U čijim je on rukama?

– Također nešto proturječno. Očigledna pogreška.

– A to je?

– Navodno su tamo još bijeli. Ali to je čisti apsurd, očita nemogućnost. Odmah ću vam to zorno prikazati.

Liverij zatače novu luč u stalak i složivši zgužvanu i dotrajalu specijalku s potrebnim dijelovima prema van, dok je one druge krajeve podvrnuo unutra, započe na karti s olovkom u ruci objašnjavati.

– Vidite. Na svim tim sektorima bijeli su potisnuti natrag. Evo ovdje, ovdje i ovdje u cijelome krugu. Pratite pozorno?

– Da.

– Ne može ih biti na jurjatinskom pravcu. Drugačije, uz presječene komunikacije, oni nužno upadaju u džep. To njihovi generali, kako god bili nesposobni, ne mogu previdjeti. Obukli ste bundu? Kamo?

– Oprostite, samo tren. Odmah se vraćam. Ovdje je zadimljeno duhanom i lučevom gareži. Slabo mi je. Predahnut ću na zraku.

Našavši se izvan zemunice, doktor rukavicom pomete snijeg s debela trupca povaljenog kao sjedalo pri izlazu. Spustio se na nj, nagnuo se, glavu podupro objema rukama i zamislio se. Zimske tajge, šumskog taborišta, osamnaest mjeseci provedenih kod partizana kao da je nestalo. Zaboravio je na njih. U njegovoj predodžbi postojali su samo najbliži. O njima je pribirao slutnje, jednu strašniju od druge.

Ono Tonja u vijavici poljem ide sa Šuročkom na rukama. Zamata ga u pokrivač, noge joj tonu u snijeg, mučno ih izvlači, a mećava je zanosi, vihor ruši, pada i diže se nemoćna da ostane na oslabljelim, kao pokošenim nogama. Ali, jao, on cijelo vrijeme zaboravlja, zaboravlja. Ona ima dvoje djece, a manje doji. Obje su joj ruke pune kao u izbjeglica na Čilimki, izludjelih od napora što prelazi njihove snage.

Obje su joj ruke zauzete i nigdje nikoga tko bi joj pomogao. Šuročkin tata tko zna gdje je. On je daleko, uvijek daleko, cijeli život po strani, pa je li to otac, takvi li su pravi očevi? Gdje li je njezin vlastiti otac? Gdje je Aleksandar Aleksandrovič? Gdje je Njuša? Gdje su ostali? O, bolje je i ne postavljati takvih pitanja, bolje ne misliti, bolje je ne shvaćati.

Digao se s trupca u nakani da siđe u zemunicu. Neočekivano misli mu uzeše drugi pravac. Promijeni namjeru da se vrati Liveriju.

Skije, vrećicu s prepečencem i svime drugim nužnim za bijeg davno je već pripremio. Sve je te stvari zakopao u snijeg izvan logora, pod velikom bijelom jelom koju je zbog sigurnosti još i posebno obilježio. Tamo se ugaženom prtinom između smetova i uputio. Noć je bila vedra. Sjao je pun mjesec. Doktor je znao gdje su postavljene noćne straže i uspješno ih obišao. Ali na čistini s obledenjelom mukinjom javi se stražar i stojeći uspravno na široko raskrečenim skijama doklizi k njemu.

– Stoj! Pucat ću! Tko si? Govori jedinicu.

– Što si ti, bratac, pomahnitao? Naš sam. Zar ne prepoznaješ? Vaš doktor Živago.

– Oprosti! Ne srdi se, drug Želvak. Nisam prepoznao. Ali nek si i Želvak, dalje ne puštam. Sve mora po pravilima.

– Pa izvoljevaj. Lozinka Crveni Sibir, odziv Dolje intervencionisti.

– To je druga pjesma. Prolazi kud oš. Za kojim šejtanom brodiš noću? Bolesnici?

– Ne spava mi se, a i žeđ me spopala. Mislim, idem snijega se nagutati. Ugledao mukinju sa smrznutim bobama, idem, kažem, prožvakati koju.

– Eto ti nje, ludosti gospodske, zimi na bobe. Tri godine prašimo, prašimo, ali nikako isprašiti. Nikakve svijesti. Kupi se po svoju mukinju, luckasti. Kao da mi te žao?

A onda, ubrzavajući sve više i više, stražar je u snažnu zaletu, uspravan na dugim psičućim skijama otišao u stranu, udaljavao se po cijelcu sve dalje i dalje kroz kržljavo poput prorijeđenih vlasi golo zimsko grmlje. A staza kojom je išao doktor dovede ga do upravo spominjane mukinje.

Napola bila je u snijegu, a napola u obleđenu lišću i bobama i pružala mu dvije osniježene grane ususret. On se prisjeti velikih bijelih Larinih ruku, punašnih i podatnih, dohvati grane i drvo prigrli k sebi. Kao da mu kretnjom razumijevanja odgovara, mukinja ga zasu snijegom od glave do pete. Mrmljao je izvan sebe, ne razumijevajući što govori:

– Naći ću te, ljepoto moja upisana, kneginjo moja mukinjo, krvco rođena.

Noć je bila vedra. Sjala je mjesečina. On je zašao dalje u šumu, do tajnene jele, otkopao svoje stvari i otišao iz logora.

TRINAESTI DIO

NASUPROT ZGRADI S KIPOVIMA

1.

Brdašcem prema Maloj Spaskoj i Novosvaločnom spuštala se Velika trgovačka. U nju su zavirivale kuće i crkve s povišenijih dijelova grada.

Na uglu se nalazila tamnosiva zgrada s kipovima. Po golemim četverokutnim kamenovima njezina položitog temelja crnjeli su se svježe izlijepljeni primjerci vladinih novina, državni dekreti i naredbe. Male skupine prolaznika, dugo se zadržavajući na pločniku, u muku su čitale to štivo.

Poslije nedavne južine bilo je suho. Primrzavalo je. Studen je očito jačala. Za vrijeme u kojem se još donedavna mrknuio bilo je posve svijetlo. Zima je gotovo otišla. Pustoš oslobođenoga mjesta ispunilo je svjetlo koje se nije povlačilo, nego je i večerima ostajalo. Uznemiravalo je, vuklo u daljinu i uzbuđivalo.

Iz grada su nedavno otišli bijeli i prepustili ga crvenima. Prestale su pucnjave, krvoproliće i ratni nemiri. No i to je plašilo i uznemiravalo, kao i odlazak zime i duženje proljetnog dana.

Obavijesti koje su na svjetlu produljena dana čitali ulični prolaznici glasile su:

»Obavijest pučanstvu. Radne knjižice za imućne dobivaju se po 50 rubalja komad u Opskrbnom odjelu Jursovjeta, Oktobarska, bivša Generalgubernatorska 5, soba 137.

Neposjedovanje radne knjižice ili neispravno, pogotovo lažno upisivanje podataka, kažnjava se svom strogošću ratnih vremena. Detaljne upute o korištenju radnim knjižicama objavljene su u I. J. I. K. Br. 86 (1013) tekuće godine i izvješene u Opskrbnom odjelu Jursovjeta, soba 137.«

U drugoj se obavijesti priopćavalo kako u gradu postoje dostatne zalihe hrane, koje navodno buržoazija skriva da bi dezorganizirala razdiobu i posijala kaos u poslove prehrane. Obavijest je završavala riječima:

»Za dokazano gomilanje i skrivanje zaliha hrane strijeljat će se na licu mjesta.«

Treća je obavijest određivala:

»U interesu pravilnog rješenja prehrambenih pitanja svi koji ne pripadaju eksploatatorskim elementima udružuju se u potrošačke komune. O pojedinostima raspitati se u Opskrbnom odjelu Jursovjeta, Oktobarska, bivša Generalgubernatorska 5, soba 137.«

Ratnike su upozoravali:

»Oni koji nisu predali oružje, ili koji ga nose bez odgovarajuće dozvole na novom obrascu, gonit će se sa svom zakonskom strogošću. Dozvole se mijenjaju u Jurrevkomu, Oktobarska 6, soba 63.«

2.

Grupi čitača priđe mršav, davno nemiven, pa otud i crnoput čovjek, zapuštena izgleda, sa štapom i torbom na leđima. U jako zarasloj kosi još se nije vidjelo sjedina, ali je tamno riđa brada u koju je obrastao počela sijedjeti. Bio je to doktor Jurij Andrejevič Živago. Bundu su mu vjerojatno već odavno oteli putem, ili ju je dao u zamjenu za hranu. Nosio je tuđe, trampljene prnje kratkih rukava, koje ga nisu grijale.

U torbi je uz komadić slanine imao nepojeden okrajak kruha što ga je dobio na prolazu posljednjim prigradskim selom. Negdje prije sat vremena ušao je u grad preko željezničke pruge i cijeli taj sat trebalo mu je da se dovuče od mitnice do tog križanja, tako je bio slab i izmučen pješačenjem posljednjih dana. Često je zastajao i jedva se uzdržavao da ne padne na zemlju i ne izljubi gradsko kamenje, za koje se više nije nadao da će ga ikada vidjeti, i čijem se obliku veselio kao živom stvoru.

Vrlo dugo, polovicu svoga pješačenja išao je željezničkom prugom. Bila je zanemarena, nekorištena, sva zametena snijegom. Put ga je vodio uz duge bjelogardijske kompozicije, putničke i teretne, zatečene zapusima, potpunim Kolčakovim porazom i nestankom goriva. Ti, na putu zaglavljeni, zauvijek zaustavljeni i pod snijegom pokopani vlakovi, neprekinutom su se trakom protezali mnoge desetine vrsta. Služili su kao utvrde razbojničkim družinama koje su robile drumovima, kao skloništa kriminalnim i političkim bjeguncima, nevoljnim skitnicama toga vremena, ali najviše kao zajednički grobovi i masovne grobnice umrlima od studeni i pjegavca koji je harao uz prugu i u njezinoj okolici kosio cijela sela.

To vrijeme potvrđivalo je staru izreku: čovjek je čovjeku vuk. Putnik se u susretu s putnikom sklanjao ustranu, prolaznik ubijao prolaznika da ne bi bio ubijen. Pojavili se i slučajevi ljudožderstva. Čovječni su zakoni civilizacije nestali. Zavladali su zvjerinji. Čovjeku su se prisnivali pretpovijesni snovi iz špiljskih vremena.

Usamljene prilike, što bi se postrance, daleko naprijed, povremeno šuljale i bojažljivo pretrčavale puteljkom, a koje je Jurij Andrejevič, kad god bi mogao, oprezno obilazio, često su mu izgledale poznate, negdje već viđene. Činilo mu se da su sve one iz partizanskoga logora. Većinom se radilo o pogreškama, ali jednom ga oko ne prevari. Momčić koji je izmilio iz snježnog brda, što je skrivalo trupinu međunarodnih kola za spavanje, i koji se po obavljenoj nuždi opet izgubio u smetu, pouzdano je bio među šumskom bratijom. Bio je to naizgled ustrijeljeni Terentij Galuzin. Njega nisu bili dotukli, proležao je u dubokoj nesvjestici, došao k sebi, otpuzao sa stratišta i skrivao se po šumama,

oporavio se od rana i sada se potajice, pod drugim imenom probijao svojima u Krestovozdviženska, a pred ljudima skrivao se u zasutim vlakovima.

Te su slike i prizori stvarali dojam nečega nezemaljskog, transcendentnog. Pričinjali se djelićima nekih nepoznatih svemirskih opstojstava, greškom prispjelih na zemlju. Samo je priroda ostajala vjerna povijesti i iscrtavala se u onom izgledu u kojem su je prikazivali umjetnici novijeg vremena.

Nastupale su tihe zimske večeri, svijetlosive i tamnoružičaste. U svijetloj su se zori ocrtavali crni vršci breza, nježni poput pismena. Pod sivom skramom lagana obleda tekli su crni potoci, među obalama od visokih brda bijeloga, odozdo tamnom riječnom vodom raskvašenog snijega. I upravo takva prohladna večer, prozračnosiva, bolećiva poput maca na vrbi, obećavala je da će se za sat-dva spustiti nasuprot zgradi s kipovima u Jurjatinu.

Doktor se primakao bliže ploči Centroštampe na kamenom zidu da bi pogledao državne obavijesti. Ali pogled mu je neprestano skretao na suprotnu stranu, podignut prema nekoliko prozora prvoga kata na kući s druge strane. Ti ulični prozori bili su nekada obojeni vapnom. U dvjema njihovim sobama bilo je složeno posoblje vlasnika. Iako je mraz donje dijelove okana zamaglio tankom kristalastom korom, vidjelo se da su okanca sada bistra, oprana od vapna. Što je značila ta promjena? Jesu li se vratili domaćini? Ili je Lara otišla, a u stanu su novi žitelji, i sve je ondje sada drukčije?

Neizvjesnost ga je uznemiravala. Nije se mogao svladati. Prešao je preko puta, ušao kroz glavni ulaz u vežu i počeo se uspinjati po poznatome i njemu tako dragome stubištu. Kako se samo često u šumskom logoru do posljednjeg zavijutka sjećao rešetkastoga uzorka na lijevanim željeznim stepenicima. Na nekom od gornjih odmorišta pogled je kroz rešetku pod nogama otkrivao slupana vjedra, korita i slomljene stolce odbačene pod stubište. I sad je bilo tako. Ništa se nije promijenilo, sve je ostalo po starome. Bio je gotovo zahvalan stubištu za njegovu vjernost prošlosti.

Nekad je na vratima bilo zvonce. No ono se pokvarilo i već ranije nije radilo, još prije doktorova šumskog zarobljenja. Htjede pokucati na vrata, ali primijeti da su zatvorena na nov način, teškim lokolom, provučenim kroz kolutove grubo uvijčene u oplatu starinskih hrastovih vrata s lijepim, mjestimično otpalim ukrasom. Takvo barbarstvo ranije ne bi bilo moguće. Koristilo se ugrađene brave za vrata, koje su dobro zatvarale, a kad bi se i kvarile, tu su bili bravari da ih poprave. Beznačajna malenkost na svoj je način govorila o općemu, silno uznapredovalom nazatku.

Doktor je vjerovao da Lare i Katjenjke nema u kući, možda ni u Jurjatinu, možda čak ni na svijetu. Bio je spreman na najgora razočaranja. Tek da umiri savjest, odluči opipati u rupi, koje su se tako bojali on i Katjenjka, i nogom kucnu po zidu da rukom ne bi natrapao na štakora. Nije se nadao da će bilo što naći na dogovorenome mjestu. Rupa je bila zatvorena ciglom. Jurij je Andrejevič izvadi i zavuče ruku u udubinu. O, čuda! Ključ i pismo. Pismo, dosta dugo, na oveliku papiru. Doktor priđe stubišnom prozorčiću na odmorištu. Još veće čudo, još nevjerojatnije! Pismo je njemu napisano. Brzo ga pročita.

»Bože, koja sreća! Kažu, živ si i pronađen. Vidjeli su te u okolici i dotrčali mi reći. Pretpostavljajući da ćeš najprije požuriti u Varikino, krećem tamo, k tebi, s Katjenjkom. Za svaki slučaj, ključ je na uobičajenome mjestu. Čekaj da se vratim, nikamo ne odlazi. Da, ti i ne znaš, ja sam sada u prednjem dijelu stana, u sobama koje gledaju na ulicu. Uostalom, shvatit ćeš. U kući je zapušteno, moralo se prodati dio gazdina namještaja. Ostavljam malo hrane, uglavnom kuhanog krumpira. Peglom ili nečim težim pritisni poklopac na loncu, kao što sam ja učinila, zbog štakora. Luda sam od radosti.«

Tu je završavala prednja stranica pisma. Nije zapazio da je papir ispisan i s druge strane. Pismo, još rastvoreno na dlanu, prinese usnama, zatim, ne gledajući, složi ga i zajedno s ključem gurne u džep. Teška, ranjavajuća bol uvlačila se u njegovu bezumnu radost. Ako se ona bez ustezanja, bez ikakvih ograda otpućuje u Varikino, znači da tamo nema njegove obitelji. Uz brigu koju izazva takva izvjesnost javila se i velika patnja i tuga za svojima. Zašto ni riječ nije spomenula o njima, ni o tome gdje su, kao da uopće i nisu postojali.

Ali nije bilo kad razmišljati. Na ulici se hvatao mrak. Još za dana trebalo je mnogo toga zbaviti. Najmanjom brigom nije bilo ni upoznavanje s dekretima izvješenim na ulici. Vremena nisu bila za šalu. Iz neznanja moglo se životom platiti za kršenje kakve obvezujuće odluke. I ne ulazeći u stan i ne skidajući torbe s umornih pleća, siđe na ulicu do zida, većim dijelom izlijepljenog raznolikim tiskovinama.

3.

Te tiskovine sastojale su se od novinskih članaka, zapisnika s govorima na sjednicama i dekreta. Jurij Andrejevič lagano preleti naslove. »O načinu rekvizicije i oporezivanju bogatih klasa. O radničkoj kontroli. O tvorničkim komitetima.« Bile su to odluke nove vlasti koja je ušla u grad da bi zamijenila prethodne poretke. Ona je podsjećala na strogost svojih načela koja je stanovništvo, možda, zaboravilo za privremene vlade bijelih. Ali Juriju Andrejeviču zavrtjelo se u glavi od beskonačnosti tih jednoličnih ponavljanja. Iz kojih su godina bili ti naslovi? Iz vremena prvog prevrata ili iz kasnijih razdoblja, poslije nekoliko međuvremenih bjelogardijskih ustanaka? Kakvi su to naslovi? Prošlogodišnji? Preklanjski? Jednom u životu on se zanosio bezuvjetnošću toga jezika i otvorenošću te misli. Zar taj neoprezni zanos mora platiti tako da više nikad u životu, u nizu dugih godina, ništa ne vidi do nepromjenjivih, smušenih povika i naređenja, čim dalje tim neživotnijih, nerazumljivijih i neostvarljivijih? Zar se zbog trenutka malo predanijeg povjerenja dao zauvijek podčiniti?

Odnekud naiđe na istrgnut djelić izvještaja. Pročita:

»Podaci o gladi otkrivaju nevjerojatnu neaktivnost mjesnih organizacija. Slučajevi zlouporabe su očigledni, špekulacija strašna, ali što je učinio ured mjesnih sindikata, a što gradski i pokrajinski tvornički komiteti? Dok ne poduzmemo masovne premetačine skladišta Jurjatina-stovarišta, na sektoru

Jurjatin-Razvilje i Razvilje-Ribalka, dok ne primijenimo oštre mjere terora sve do strijeljanja špekulanata na licu mjesta, neće biti spasa od gladi.«

»Kakva zavidna zaslijepljenost! – mislio je doktor. – O kakvoj se tu hrani govori, kad nje davno nema, gdje su bogate klase? Kakvi špekulanti, kad su u skladu s prethodnim dekretima davno već uništeni? Kakvi seljaci i kakva sela, kad ih više nema? Kakvo je to zaboravljanje vlastitih planova i poduhvata koji davno već ni kamena na kamenu nisu ostavili! Kakvim to treba biti, da bi se s toliko neposustalo plamtećega žara, iz godine u godinu, buncalo o nepostojećim, davno ispražnjenim sadržajima, da bi se ništa ne znalo i ništa oko sebe ne vidjelo!«

Doktoru se zavrtje u glavi. Ostao je bez svijesti i pao na pločnik. Kad je došao k sebi, pomogoše mu da se pridigne i ponudiše da ga odvedu kamo im rekne. On zahvali na pomoći objašnjavajući da ima samo ulicu prijeći.

4.

Još jednom se popeo i stao otvarati vrata na Larinu stanu. Na stubišnom odmorištu bilo je još posve svijetlo, ništa tamnije nego kad se prvi put penjao. S veseljem zapazi da ga sunce ne pobrzava.

Štropot pomaknutih vrata izazva unutra metež. Prazna, napuštena prostorija presrete ga treskom i zvekom ispreturanih i srušenih limenki. Svojim tjelesima štakori su bupkali o pod i razbježavali se na sve strane. Smučilo mu se od nemoći pred tom gnusobom koje se ovdje nakotilo tušta i tma.

Da bi se kako-tako smjestio na konak i obranio od napasti, odluči da će u nekoj odvojenoj sobi, koja se dobro zatvara, najprije krhotinama stakla i komadićima željeza začepiti sve štakorske rupe.

Iz predsoblja skrenuo je u nepoznat mu dio stana. Prošavši mračnom prolaznom sobom, našao se u svjetlijoj, s dva prozora prema ulici. Na drugoj strani, ravno ispred prozora, sivila se zgrada s kipovima. Donji dio njezinih zidova bio je pokriven izlijepljenim novinama. Prolaznici leđima okrenuti prozorima čitali su novine.

Svjetlost u sobi i ona izvana bila je jednaka, mlada, neustaljena večernja svjetlost ranog proljeća. Izjednačenost nutarnje i vanjske svjetlosti bila je tolika da se soba nije odvajala od ulice. Samo je jedna mala razlika postojala. U Larinoj spavaonici, gdje se nalazio Jurij Andrejevič, bilo je studenije nego vani na Trgovačkoj.

Kad se Jurij Andrejevič na preostatku puta primicao gradu, i dok je prije sata ili dva prolazio njime, slabost što je u njemu narastala činila mu se znakom prijeteće bolesti i strašila ga.

Sada pak ista ga je svjetlost u kući i vani jednako bezrazložno veselila. Struja prostudla zraka, istoga napolju kao i u stanu, vezivala ga je s večernjim uličnim prolaznicima, s raspoloženjima u gradu, s postojanjem na svijetu. Njegovi se strahovi raspršiše. Više nije mislio da će se razboljeti. Večernja

prozračnost proljetne svjetlosti koja posvuda dopire činila mu se zalogom dalekih ali darežljivih nada. Povjerovao je da će sve krenuti boljemu, i on će od života nešto dobiti, sve će ih naći i uskladiti, sve domisliti i izraziti. A radost susreta s Larom čekao je kao neposredan dokaz.

Neobično uzbuđenje i silna užurbanost smijeniše raniju klonulost. Ta je bodrost bila pouzdanijim simptomom nadolazeće bolesti od prijašnje slabosti. Jurij Andrejevič nije se mogao skrasiti. Iznova ga je vuklo na ulicu, a evo zašto.

Prije no što će se smjestiti, htio se podšišati i obrijati. S tom namjerom, prolazeći gradom, zagledao je u izloge bivših frizerskih radnji. Dio ih je bio prazan ili zaposjednut drugim potrebama. Preostale, koje su još nosile ranije cimere, bile su zatvorene. Nije bilo mjesta na kojem bi se podstrigao i obrijao. Svoje britve Jurij Andrejevič nije imao. Nožice, ukoliko bi se našle kod Lare, mogle su ga izvući iz neprilike. Ali u nervoznoj žurbi u kojoj je isprevrtao sve na njezinu toaletnom stoliću nožica nije našao.

Sjetio se da je na Maloj Spaskoj nekad bila krojačnica. Pomisli, ako radionica nije prestala postojati i ako tamo još uvijek rade, pa ako požuri prije zatvaranja, da će nožice moći izmoliti u neke od švelja. Još jednom on iziđe na ulicu.

5.

Sjećanje ga nije varalo. Radionica je ostala na starome mjestu i još je uvijek radila. Nalazila se u prostorijama trgovine na razini nogostupa, s izlogom po svoj širini i s izlazom na ulicu. Kroz izlog vidjelo se unutra sve do nasuprotnog zida. Krojačice su radile pred očima prolaznika.

U prostoriji vladala je strašna stiska. Pravim radnicama na rad su vjerojatno pridodali i priučene švelje, starije dame iz jurjatinskog društva, da bi dobile radne knjižice o kojima se govorilo u dekretu na zidu zgrade s kipovima.

Njihovi pokreti na prvi su pogled odudarali od žustrine pravih krojačica. U radionici samo se za vojsku šilo vatirane hlače, kaputiće i vjetrovke, a također su iz raznobojnih psećih kožica slagali kožuhe, nalik lakrdijaškim, kakve je već vidio u partizanskom logoru. Nevještim prstima priučene su švelje podvijale komade za porub i jakim iglama šivaćih strojeva jedva su izlazile nakraj s neobičnim, gotovo krznarskim poslom.

Jurij Andrejevič pokuca na staklo i rukom napravi znak da mu otvore. Istim mu znacima odgovore da od neslužbenih osoba ne primaju narudžbe. Jurij Andrejevič nije odustajao; ponavljao je iste pokrete, tražio da ga puste unutra i saslušaju. Niječnim su mu kretnjama davale znati kako imaju prešnija posla, da ih ostavi na miru, da im ne smeta i pođe dalje. Jedna između krojačica na licu pokaza čuđenje i u znak ljutnje ispruži otvoren dlan pitajući očima što mu zapravo treba. S dva prsta, kažiprstom i srednjakom, on je oponašao štrickanje nožicama. Njegov znak nisu shvatile. Zaključile su da je posrijedi nekakva nepristojnost, da im se ruga i flertuje. Dronjavim izgledom i čudnim ponašanjem on je podsjećao na bolesnika ili luđaka. U radionici su se smijuljile,

podsmjehivale i mahale rukama tjerajući ga od okna. Nakraju on se dosjeti da potraži put kroz dvorište, nađe ga, zatim i vrata u radionicu, na koja zakuca sa stražnje strane.

6.

Vrata je otvorila postarija crnomanjasta krojačica u tamnoj opravi, stroga, možda šefica radionice.

– Vidi, što je navalio! Prava pokora. Ajde, brže, šta vam treba? Nemam ja vremena.

– Nožice mi trebaju, ne čudite se. Molit ću trenutak na posudbu. Tu, kod vas skinuo bih bradu i sa zahvalnošću vratio.

U šveljinim očima javilo se nepovjerljivo čuđenje. Nije skrivala da je posumnjala u umne sposobnosti sugovornika.

– Dolazim iz daleka. Upravo sam stigao u grad, obrastao. Htio bih se podšišati. A nigdje brijačnice. Pa bih možda i sam, ali nožica nemam. Molim vas, posudite.

– Dobro. Ja ću vas podšišati. Ali, pazite, ako imate šta drugo na umu, kakva lukavstva, promjenu izgleda zbog maskiranja, štogod političko, onda oprostite. Život zbog vas ne mislimo žrtvovati, tužit ćemo se gdje treba. Takva su danas vremena.

– Zaboga, nemajte straha!

Krojačica je pustila doktora, uvela ga u pobočnu prostoriju, ne veću od ostave, i za čas je sjedio na stolcu kao u brijačnici, sav čvrsto umotan u plahtu koja mu je, zataknuta za ovratnik, stezala šiju.

Otišla je po alat i odmah se vrnula s nožicama, češljem, s nekoliko različitih mašinica za šišanje i s remenom i britvom.

– Svašta sam u životu probala – razjasni ona kad vidje koliko je doktor zabezeknut što se sve to našlo pripravno. – Frizeraj radila. U tom ratu kao bolničarka naučila sam i šišati i brijati. Bradu ćemo prethodno škarama skinuti, a onda načisto izbrijati.

– Kosu, molit ću, kraće.

– Trudit ćemo se. Tako inteligentan, a pravite se neznalicom. Sada red ne ide po tjednima, nego po dekadama. Danas smo sedamnaesti, a na datume sa sedmicom brijači imaju slobodno. Vama je to, čini se, nepoznato.

– Na poštenu riječ. Zašto bih se pretvarao? Već sam rekao. Iz daleka sam. Nisam ovdašnji.

– Mirno. Ne trzajte se. Mogla bih vas porezati. Znači – došljak? Čime ste došli?

– Svojim dvjema.

– Cestom?

– Dio cestom, a ostalo prugom. Vlakova li i vlakova pod snijegom! Svakojakih, luksuznih, specijalnih.

– Evo, samo još malo. Odavde skinimo i gotovo. Obiteljski posli?

– Kakvi tamo obiteljski! Poslovi bivšeg saveza kreditnih društava. Terenski sam inspektor. Poslali me u revizijski obilazak. Vrag zna kuda. Zaglavio sam u Istočnom Sibiru. A natrag nikako. Vlaka niotkuda. Moralo se pješice, što se tu može. Mjesec i pol sam hodao. Nagledao se svačega, cijeli život da se ne ispriča.

– I ne treba pričati. Ja ću vas nauku naučiti. A sad pričekajte. Evo ogledalo. Izvucite ruku ispod plahte i uzmite. Vidite se. I, što vam se čini?

– Po mome, malo ste skinuli. Moglo je kraće.

– Frizura se neće držati. Kažem, ništa ne treba pričati. O svemu je najbolje sada šutjeti. Kreditna društva, luksuzni vlakovi pod snijegom, inspektori i revizori, bolje vam je da i te riječi zaboravite. Uvalit ćete se s njima! Što na umu, to na drumu – nije vrijeme za to. Radije lažite da ste doktor ili učitelj. Eto, bradu sam svrha podrezala i sad ćemo je glatko obrijati. Nasapunat ćemo, pljes-pljas, i za deset se godinica pomladiti. Idem vode zagrijati.

»Tko je ta žena!« mislio je doktor za njezina izbivanja. »Neki osjećaj, kao da bismo mogli imati dodirnih točaka, i ja da bih je morao znati. Nešto već viđeno ili slušano. Vjerojatno na nekoga podsjeća. Ali vrag zna na koga zapravo?«

Krojačica se vratila.

– A sad se, dakle, brijmo. Da, prema tome, bolje je nikad ne govoriti previše. To je vječna mudrost. Riječ je srebro, ali je šutnja zlato. Vlakovi su tamo posebni i kreditna društva. Radije nešto smislite, kao doktor ili učitelj. A što ste se svačega nagledali, držite to za sebe. Koga ćeš danas time iznenaditi. Smeta li vam britva?

– Malo boli.

– Čupa, mora čupati, znam i sama. Potrpite, dragi. Bez toga nema. Dlaka je izrasla i ogrubjela, a i koža se odvikla. Da. Prežicima danas nećeš nikoga iznenaditi. Navikli ljudi. Srknuli smo i mi nevolja. Šta se sve ovdje u atamansko vrijeme zbivalo! Pljačke, ubojstva, progoni. Ljude su lovili. Naprimjer, jedan mali satrap, anarhist, zamrzio, razumijete, poručnika. Šalje vojnike da postave zasjedu nedaleko od Zagorodnog šumarka, nasuprot kući Kapuljskog. Razoružali i pod stražom u Razvilje. A Razvilje je tada kod nas bilo isto što je sada Gubčeka[69]. Gubilište. Šta odmahujete glavom? Čupa? Znam, dragi, znam. Ništa tu ne pomaže. Da bi se ovdje pobralo, mora se baš uz dlaku, a i dlaka je kao kočet. Oštra. Takvo je mjesto. Žena, dakle, u histeriju. Poručnikova žena. Kolja! Kolja moj! I pravac glavnome. To jest, to se samo tako kaže, pravac. Tko će je pustiti. Protekcija. Tamo je jedna osoba u susjednoj ulici znala putove do glavnoga i sve zastupala. Izuzetno human čovjek je to bio, ni prispodobit s drugima, milostivan. General Galiulin. A okolo samovolja, zvjerstva, ljubomorne scene. Sasvim kao u španjolskim romanima.

[69] Skraćenica za – gubernijska tajna policija.

»Ona to o Lari«, domišljao se doktor, ali je iz opreza šutio i nije se upuštao u detaljnija ispitivanja. A kad reče: »kao u španjolskim romanima«, ona je opet na nekoga jako podsjećala. Baš tim neprikladnim riječima koje nisu pristajale ni tamo ni ovamo.

– Sad je to, naravno, drugi par rukava. Ono, da rečemo, ispitivanja, potkazivanja, strijeljanja i sad je napretek. Ali po ideji to je posve drugo. Prvo, vlast je nova. Kratko su tu, nije im se još osladilo. Drugo, kako se god uzelo, oni su za običan puk, i u tome je njihova snaga. Nas je, zajedno sa mnom bilo četiri sestre. I sve trudbenice. Mi se prirodno priklanjamo boljševicima. Jedna je sestra umrla, bila je udata za političkog. Njezin je muž bio upravitelj u jednoj od ovdašnjih tvornica. Njihov sin, moj sestrić, glavar je naših seoskih ustanika – može se reći, slavan.

»Eto ti na!« sinu Juriju Andrejeviču. »To je Liverijeva tetka, lokalna znamenitost o kojoj i vrapci cvrkuću, Mikulicinova svastika, frizerka, švelja, skretničarka, svima znana majstorica kojoj sve ide od ruke. Ipak ću kao i dosad odšutjeti da se ne odam.«

– Sestrića je od djetinjstva vuklo narodu. Kod oca je rastao među radnicima, u »Svjatogoru Bogatiru«. Varikinske fabrike, možda ste čuli? Evo, što nas dvoje radimo! O, glupača ja luda! Pola podbratka glatko, druga polovica neobrijana. Eto, šta ti je zapričati se. A vi kamo ste gledali, što me ne prekinuste? Sapun se na licu osušio. Idem podgrijati vodu. Ohladila se.

Kad se Tunceva vratila, Jurij Andrejevič upita:

– Varikino, je li to nekakva boktepitaj kakva zabit, divljina do koje ne stižu nikakvi potresi?

– Pa, kako reći, boktepitaj kakva zabit. Toj su zabiti po svoj prilici zasolili više nego nama. Kroz Varikino su prolazile nekakve bande, tko zna čije. Naški nisu govorili. Dom za domom izvodili su na ulicu i strijeljali, i odlazili bez ijedne ružne riječi. Tjelesa su i ostajala na snijegu nesklonjena. Dogodilo se zimi. Što se vi stalno trzate? Umalo vas nisam britvom po grlu parnula.

– Govorili ste da je i vaš zet varikinski žitelj. I njega su zahvatili ti užasi.

– Ne, zašto bi. Bog je milostiv. Navrijeme se sa ženom pobrao odonud. S novom, drugom. Gdje su, ne zna se, ali sigurno su se spasili. U posljednje vrijeme ondje su se pojavili novi ljudi. Moskovska obitelj, došljaci. Ti su još ranije otišli. Mlađi muškarac, doktor, glava obitelji, bez traga je nestao. Ali šta znači nestao? To se samo kaže, da je nestao, lakše se podnosi. A stvarno, treba smatrati, umro, ubijen. Tražili su, tražili, i nisu našli. U međuvremenu drugoga, starijeg, pozvali u zavičaj. On je profesor. Agronom. Poziv je, čula sam, dobio od same vlade. Kroz Jurjatin su prošli još prije povratka bijelih. Opet bi vi po svojem, drug dragi? Ako se pod britvom tako vrpolji i trza, malo treba da se klijenta zakolje. Previše vi tražite od brijača.

»Dakle, u Moskvi su!«

7.

»U Moskvi! U Moskvi!« odzvanjalo je u njegovoj duši svakim korakom kojim se po treći put penjao uz željezno stubište. Prazan stan opet ga dočeka metežom štakora koji su skakali, prevrtali se i razbježavali. Juriju Andrejeviču bi jasno da uz tu gamad neće ni časkom oka sklopiti, ma koliko bio premoren. Pripremu za konak započe zatvaranjem štakorskih rupa. Nasreću, u spavaonici ih se nije našlo tako mnogo, puno manje nego u drugim dijelovima stana, gdje su i sami podovi i zidovi bili trošniji. Ali trebalo je požuriti. Noć se bližila. Doduše, u kuhinji na stolu nalazila se, možda čak u iščekivanju njegova dolaska, sa zida skinuta i napola pripravljena lampa, a pored nje u nezatvorenoj kutijici nekoliko žigica, desetak, računao je Jurij Andrejevič. Ali jedno i drugo, petrolej i žigice, bolje je bilo čuvati. U spavaonici se još nalazila noćna uljanica s tragovima ulja koje su vjerojatno štakori do kapi popili.

Na nekoliko su se mjesta rubne letvice odvajale od poda. Jurij Andrejevič zatisnu u pukotine nekoliko slojeva pljoštimice položenih, šiljcima nadolje okrenutih, staklenih krhotina. Vrata spavaonice dobro su prianjala uz prag. Moglo ih se čvrsto zatvoriti i, zaprijevši, uz začepljene rupe, sobu potpuno odijeliti od preostalog dijela stana. Za nešto više od sata Jurij Andrejevič dođe svemu tome nakraj.

U kutu spavaonice ukosila se kaljeva peć s vijencem od keramičkih pločica koji nije dopirao do stropa. U kuhinji je bilo pripravljeno desetak naramaka drva. Jurij Andrejevič odluči orobiti Laru za naramak-dva i, kleknuvši na koljeno, stade slagati drva na lijevu ruku. Prenio ih je u spavaonicu, složio kod peći, upoznao njezinu konstrukciju i provjerio u kakvu je stanju. Htjede zaključati sobu, ali brava se pokaza neispravnom, te on vrata, da se ne bi otvarala, zatisne papirnim zaglavkom. Ne žureći, Jurij Andrejevič dao se na loženje peći.

Umećući kladice u ložište, na rezu jedne cjepanice zapazi biljegu. S čuđenjem je prepoznade. Bili su to tragovi starog žigovanja, dva početna slova K i D, što su na neraspiljenim drvima označavala kojem skladištu pripadaju. Tim slovima kod Krigera su nekad označavali trupce s kulabiševske parcele u Varikinu, kad su pilane trgovale viškovima ogrjevnog drveta.

Takva drva u Larinu domaćinstvu dokazivala su da ona znade Samdevjatova, i da on skrbi o njoj, kao što je nekada svime nužnim opskrbljivao doktora i njegovu obitelj. To mu je otkriće bilo nož u srce. Njega je i prije opterećivala pomoć Anfima Jefimoviča. Sada se teret tih usluga mrsio i s drugim osjećajima.

Teško da Anfim pomaže Lari zbog njezinih lijepih očiju. Jurij Andrejevič zamisli slobodno ponašanje Anfima Jefimoviča i Larinu žensku neopreznost. Nemoguće je da između njih nije bilo ništa.

Ubrzanim pucketanjem u peći su se silovito razgarala suha kulabiševska drva; i kako su ona buktala, tako je i zaslijepijena ljubomora Jurija Andrejeviča, potaknuta nesigurnim pretpostavkama, dospijevala do puna uvjerenja.

Ali njegov duh bio je toliko izmučen da je jedna bol potiskivala drugu. Nije bio u stanju goniti takve sumnje. Misli su same, bez njegove volje skakale s predmeta na predmet. Razmišljanja o svojima, što su ga s novom silinom zaokupila, za neko su vrijeme potisnula njegove ljubomorne pomislice.

»Dakle, u Moskvi ste, mili moji?« Činilo mu se da ga je Tunceva uvjerila kako su oni sretno prispjeli. »Vi ste, znači, bez mene ponovili ono dugo, teško putovanje? Kako ste stigli? Kakav je karakter toga službenog puta Aleksandra Aleksandroviča, tog poziva? Vjerojatno poziv iz Akademije, da u njoj obnovi nastavu? Što ste zatekli doma? I, ustvari, postoji li još uopće taj naš dom? O, teško li je, Bože, i bolno! Ne misliti, ne misliti! Kako se brkaju misli! Što je sa mnom, Tonja? Čini se da ću se razboljeti. Što će biti sa mnom i sa svima vama, Tonja, Tonjice, Tonja, Šuročka, Aleksandre Aleksandroviču? Vskuju otrinul mja esi ot lica Tvojego, svete nezahodimyj?[70] Zašto vas cijeloga života nešto odnosi i razdvaja od mene? Zašto smo stalno razdvojeni? Ali mi ćemo se ubrzo naći, sastati se, zar ne? Doplazit ću do vas pješice ne bude li drukčije moguće. Srest ćemo se. Sve će opet krenuti na dobro, zar ne?

Ali kako me zemlja uopće drži kad stalno zaboravljam da je Tonja morala roditi, da je vjerojatno rodila? Nije prvi put da ja pokazujem takvu zaboravnost. Kako je prošao porod? Kako je rodila? Na putu za Moskvu oni su bili u Jurjatinu. Istina, Lara ih nije poznavala, ali švelji, eto, i frizerki, posve stranoj, njihova sudbina nije ostala nepoznata, dok Lara u pismu ni riječ o njima da bi proslovila. Kakva čudna, bešćutna nepažnja! Neobjašnjiva kao i njezino prešućivanje veza sa Samdevjatovom.«

Drukčijim tada, izoštrenijim pogledom prijeđe Jurij Andrejevič zidovima spavaonice. Znao je da od vrednijih i uokolo porazmetanih stvari nijedna nije bila Larina, a da pokućstvo prijašnjih, nepoznatih i odbjeglih vlasnika nikako ne može govoriti o Larinu ukusu.

Ipak, bilo ovako ili onako, njemu naglo postade nelagodno među muškarcima i ženama što s povećanih fotografija gledaju sa zidova. S nezgrapnog namještaja prema njemu je strujilo neprijateljstvo. Osjećao se tuđim i suvišnim u toj spavaonici.

A on, glupan, koliko li se samo puta sjećao toga stana, čeznuo za njim, zalazio u tu sobu, ne kao u prostoriju, nego kao u svoju tugu za Larom! Kako li takvo osjećanje mora biti komično sa strane! Zar tako žive, tako se ponašaju i izražavaju čvrsti ljudi, praktični poput Samdevjatova, muškarčine? I zašto bi Lara morala više voljeti njegovu kolebljivost i mračan, nestvaran govor njegova obožavanja? Zar joj treba još i taj kaos? Želi li ona uopće biti to što ona njemu jest?

A što je to što ona njemu jest, kao što se upravo izrazio? O, na to pitanje on uvijek ima pripravan odgovor.

Vani je, evo, proljetna večer. Zrak sav prodjeven zvucima. Glasovi zaigrane djece rastreseni su po mjestima raznih udaljenosti da bi cijelo

[70] Zašto si odvratio lice Svoje od mene, svjetlosti neugasiva? (stcrsl.)

prostranstvo posve oživjelo. A to prostranstvo – Rusija, njegova neusporediva, morima onkraj razvikana, znamenita roditeljica, mučenica, upornica, luckasta i mahnita, obožavana, s uvijek uzvišenim i pogibeljnim ispadima koje se ne da predvidjeti! O, kako je slatko postojati! Kako je slatko živjeti na svijetu i voljeti život! O, kako uvijek iznova vuče da samome se životu kaže hvala, samome postojanju, i on će im to izravno kazati!

Eto, to je Lara. S njima ne treba razgovarati, ona je njihova predstavnica, njihov izraz, njihova sposobnost sluha i govora, podarena bezglasnim početkom postojanja.

Neistina je, tisuću je puta neistinito sve što je o njoj napričao u trenutku sumnje. Kako je zapravo sve u njoj savršeno i neporočno!

Suze udivljenja i kajanja zamutiše mu pogled. On otvori vratašca na peći i žaračem podjari vatru. Razgorjeli čisti žar gurnuo je u sam kraj peći, a nedogorjele ugarke dogrnuo naprijed gdje je jače vuklo. Neko vrijeme nije pritvarao vratašca. Predstavljalo mu je zadovoljstvo što po licu i rukama osjeća igru topline i svjetla. Nemirni odsjaj plamena konačno ga otrijezni. O, kako mu je sada bila potrebna, kako mu je tog časa trebalo nešto što bi stvarno dolazilo od nje!

Iz džepa izvuče zgužvano pismo. Izvadi ga okrenuta suprotnom stranom od one koju je ranije čitao i sad tek zapazi da je list i na njoj bio ispisan. Izravnavši naborani papir, on pri titravoj svjetlosti razgrijane peći pročita:

»O tvojima znaš. Oni su u Moskvi. Tonja je rodila kćerčicu.« Dalje je bilo nekoliko isprecrtanih redaka. Pa slijedilo. »Prekrižila zato što je glupo preko pisma. Napričat ćemo se u četiri oka. Žurim, trčim izvući konja. Ne znam što ću ako ne uspijem. S Katjenjkom će biti teško...« Kraj rečenice otro se i bio nečitak.

»Konja je išla moliti kod Anfima i vjerojatno izmolila, kad je otišla«, smireno je razmišljao Jurij Andrejevič. »Da joj s te strane savjest nije posve čista, ne bi spominjala takav detalj.«

8.

Kad je u peći dogorjelo, on zatvori odušak i malo prezalogaji. Poslije jela uhvati ga nesavladiva pospanost. Ne svlačeći se, legao je na divan i čvrsto zaspao. Nije čuo zaglušnu i razularenu štakorsku buku koja se dizala iza vrata i zidova spavaonice. Usnio je uzastopce dva teška sna.

Nalazio se u Moskvi, u sobi pred zaključanim staklenim vratima koja je sigurosti radi još i vukao prema sebi uhvativši se za kvaku. Za vratima je drhturio, plakao i molio da uđe njegov sinčić Šuročka u dječjem kaputiću, mornarskim hlačicama i kapici, ljepuškast i nesretan. Iza dječaka, zalijevajući svojim pljuscima i njega i vrata, uz tutnjavu i huku rušio se slap provaljena vodovoda ili kanalizacije – pojave uobičajene u to vrijeme – ili se možda baš tu

završavala i u vrata upirala kakva divlja planinska sutjeska, s bijesnim po njoj razletjelim potokom i stoljećima skupljanom studeni i mrakom.

Usov i huk obrušavane vode smrtno su strašili dječaka. Nije se čulo što više, tutnjava je glušila njegove krike. Ali Jurij Andrejevič je vidio da usnama oblikuje riječi: »Tatice! Tatice!«

Srce je pucalo Juriju Andrejeviču. Svim svojim bićem želio je zgrabiti dječaka, priviti ga na prsa i s njime pobjeći glavom bez obzira.

No, obliven suzama, on je prema sebi vukao kvaku zaključanih vrata i nije propuštao dječaka, žrtvujući ga krivo shvaćenom osjećaju časti i duga prema drugoj ženi, koja nije bila dječakovom majkom, a svakog je časa mogla s druge strane ući u sobu.

Jurij se Andrejevič probudio u znoju i u suzama. »Gorim. Razbolijevam se«, pomisli. »Nije tifus. To je neka teška i opasna posustalost, koja je uzela oblik bolesti, neka iznurenost s krizom kao u svih ozbiljnih infekcija, i cijeli je problem samo u tome što će prevladati, život ili smrt. Ali, kako mi se spava!« I on iznova zaspa.

Usnio je tmurno zimsko jutro s vatrama na kakvoj prometnoj moskovskoj ulici; po svim znacima, prije revolucije, sudeći po ranoj uličnoj vrevi, po zvonjavi prvih tramvaja, po svjetlu noćnih fenjera što su žutim trakama u praskozorje prošarali sivi snijeg po kolnicima.

Prisnio mu se visok izdužen stan s mnogo prozora, sav na jednoj strani, nevisoko nad ulicom, vjerojatno na prvom katu, sa zavjesama nisko spuštenim do poda. U stanu su u različitim položajima spavali putnički neraskomoćeni ljudi, a bio je vagonski nered; ležali su ogrisci hrane po zamašćenim razastrtim novinama, ostavljene oglodane kosti pečenih kokoši, krilca i nogice, na podu stajale za noć izuvene i po paru složene čizme nakratko ugošćenih rođaka i znanaca, prolaznika i beskućnika. Stanom je, sva u brizi i žurbi, bešumno s kraja na kraj klizila gazdarica, Lara, u nemarno podvezanoj kućnoj haljini, a za petama joj dosađuje on, sve jednako joj nešto objašnjava šeprtljavo i neumjesno, a ona već ni časa nije imala za nj, na njegova je objašnjenja odgovarala samo okretanjem glave prema njemu, tihim začuđenim pogledima i bezazlenim navalama svoga neusporedivo zvonkoga smijeha, prekrasnim oblicima intimnosti koji su im još preostali. A tako daleka, hladna i zamamna bila je ona kojoj je sve dao, koju je svemu pretpostavio i, izabravši nju, sve drugo zabacio i obezvrijedio!

9.

Ne on, nego nešto obuhvatnije od njega sama jecalo je i plakalo u njemu osjećajnim i jasnim riječima što poput fosfora svijetle u mraku. Zajedno sa svojom rasplakanom dušom plakao je i on. Žalio je sama sebe.

»Razbolijevam se, bolestan sam«, shvaćao je u trenucima bistrine, između sna, bunila u vrućici i nesvjestice. »To je ipak nekakav tifus, neopisan u

priručnicima, kakav nismo proraživali na fakultetu. Trebalo bi nešto spremiti, nešto pojesti, inače ću skapati od gladi.«

Ali već pri prvom pokušaju da se pridigne na lakat shvatio je kako nema snage da se pomakne; padao je u nesvijest ili tonuo u san.

»Koliko već ležim ovdje, odjeven?« razmišljao je u jednom od probljesaka. »Koliko sati? Koliko dana? Kad sam pao, počinjalo je proljeće. A sad inje na prozoru. Tako sipko i prljavo da je od njega mračno u sobi.«

U kuhinji su štakori zveketali isprevrtanim pladnjevima, uspinjali se po drugoj strani zida, otežalim se drobinama svaljivali na pod, cičali odvratnim, dubokim i plačnim glasovima.

Iznova je spavao, budio se i primjećivao kako su prozori u snježnoj mrežici inja podliveni ružičastom toplinom rumenila, koje u njima rudi kao crveno vino rastočeno po kristalnim vrčevima. Nije znao, i pitao se koje je to rumenilo, jutarnje ili večernje?

Jednom mu se negdje posve blizu pričiniše ljudski glasovi, i on klone, zaključi da počinje gubiti prisebnost. Plakao je žalosno nad sobom i bezglasnim šaptom romonio na nebo što se od njega okrenulo i ostavilo ga. »Vskuju otrinul mja esi ot lica Tvojego, svete nezahodimyj, i pokryia mja est čuždaja t'ma okajannogo!«[71]

Odjednom je shvatio da mu se ne pričinja, da je doista razodjeven, i opran, i leži u čistoj košulji, ne na divanu, nego na svježe prostrtoj postelji, i da, miješajući svoju kosu s njegovom i njegove suze sa svojima, zajedno s njim plače, i sjedi uz krevet, i naginje se k njemu Lara. I on od sreće izgubi svijest.

10.

U nedavnoj obeznanjenosti predbacivao je nebu zbog ravnodušnosti, dok se ono svim svojim prostranstvom nadnosilo nad njegovu postelju, a dvije velike, do ramena bijele ženske ruke pružale se prema njemu. Od radosti mutilo mu se u očima; i kao što se pada u nesvijest on je iščezavao u bezdanu blaženstva.

Cijeloga života nešto je radio, uvijek bivao zauzet, poslio po kući, liječio, razmišljao, proučavao, stvarao. Kako je godilo prestati djelovati, stjecati, razmišljati i za neko vrijeme sve to prepustiti prirodi, sam postati stvarju, mišlju, djelom u njezinim blagonaklonim, zanosnim rukama što prosiplju ljepotu!

Jurij Andrejevič brzo se oporavljao. Pridizala ga je i njegovala Lara svojim marom, svojom labuđe bijelom ljepotom, vlažnim pahom grlenog šapta njezinih pitanja i odgovora.

Njihovi poluglasni razgovori, čak i najtričaviji, bili su puni smisla poput Platonovih dijaloga. Čak ih je više od duhovne bliskosti sjedinjavao ponor koji ih je dijelio od ostaloga svijeta. Oboma jednako bilo je mrsko sve ono kobno

[71] Zašto si odvratio lice Svoje od mene, svjetlosti neugasiva, pa me pokrila tuđa tama zlehudoga. (strcsl.)

tipično u suvremenom čovjeku, njegov naučeni zanos, kričava uzvišenost i ona samrtna prizemnost koju tako predano šire neizbrojivi djelatnici znanosti i umjetnosti ne bi li genijalnost i dalje ostajala što većom rijetkošću.

Njihova je ljubav bila velika. Ali svi ljudi vole, a da i ne zapažaju, neobičnost svojih osjećaja.

Za njih su pak – u tome je i bila njihova izdvojenost – oni trenuci kad bi poput strujanja vječnosti njihovim prolaznim ljudskim postojanjem zastrujila strast bili trenucima u kojima su otkrivali i spoznavali novo i sve novije o sebi i o životu uopće.

11.

– Ti se svakako moraš vratiti svojima. Ni jednoga suvišnog dana ne mislim te zadržati. Ali vidi što se zbiva. Jedva se spojili sa Sovjetskom Rusijom, a već nas zahvatilo njezino rasulo. Sibirom i Istokom čepe njezine rupe. Ti ništa i ne znaš. Za tvoje bolesti u gradu se toliko toga promijenilo! Zalihe iz naših skladišta prevoze u centar, u Moskvu. Za nju je to kap u moru, sve to nestaje u njoj kao u kaci bez dna, a mi ostajemo bez hrane. Pošta ne radi, prekinut je putnički promet, šalju samo transporte sa žitom. U gradu se opet ropće kao pred Gajdin[72] ustanak, a kao odgovor na nezadovoljstvo opet bjesni Čeka.[73]

A i kuda bi takav, kost i koža, jedva da je duše u tijelu? Nećeš valjda opet pješke? Nikud ne bi dospio! Ojačaj, skupi snage, pa će to onda biti druga stvar.

Ne smijem savjetovati, ali na tvome mjestu ja bih do odlaska svojima nešto malo radila, svakako u struci, to cijene, pošla bih u naše gubernijsko zdravstvo, naprimjer. Ostalo je u prijašnjoj liječničkoj upravi.

Sam prosudi. Sin sibirskog milijunaša koji se ubio, žena – kći ovdašnjeg tvorničara i vlastelina. Bio u partizanima i pobjegao. Tamo ne raspredaj, to je bijeg iz vojnorevolucionarnih redova, dezerterstvo. Nikako ne smiješ ostati bez posla, bez prava. Ni moj položaj nije bolji. I ja idem raditi, ući ću u Gubono[74]. I poda mnom tlo gori.

– Kako gori? A Streljnikov?

– Baš zbog Streljinikova i gori. Ranije sam ti pričala da ima mnogo neprijatelja. Crvena je armija pobijedila. Sad će vojnike nepartijce, koji su bili pri vrhovima, i dosta toga znaju, nogom u tur. Sreća, bude li nogom, a ne maljem, da ne ostane tragova. Među njima je Paša prvi na redu. U velikoj je

---

[72] Rudolf Heidl (1892. – 1948.), (ruski izgovor gajdl), Čeh, austrougarski kapetan, ratni zarobljenik koji se 1917. pridružio čehoslovačkom korpusu na strani bijelih. U Kolčakovoj armiji dospio do čina generala. Između siječnja i srpnja 1919. bio komandant Sibirske armije bijelih.

[73] *Črezvičajnaja komissija*, izvanredna komisija, prvo ime sovjetske tajne policije, kasnije poznate kao NKVD, MVD i KGB.

[74] Vjerojatno jedna između tada mnogobrojnih skraćenica za ime kakve administrativne ili upravne institucije, u ovom slučaju po svoj prilici – prosvjetne.

opasnosti. Bio je na Dalekom istoku. Čula sam da je pobjegao, da se skriva. Priča se da ga traže. No dosta o njemu. Ne volim plakati, samo još riječ o njemu, osjećam da ću briznuti u plač.

– Voljela si ga, ti ga još i sad zbilja voliš?

– Pa ja sam se udala za nj, on je moj muž, Juročka. On je jak, sjajan karakter. Duboko sam kriva pred njim. Nisam mu učinila ništa ružno, bilo bi neistina reći takvo što. On je čovjek goleme vrijednosti, velike, velike iskrenosti, a ja sam ništarija, mizerija u usporedbi s njim. To je moja krivica. Ali, molim, dosta o tome. Jednom, u drugoj prilici, obećajem, sama ću se vratiti na to. Kako ti je neobična ta tvoja Tonja. Botičelijevska. Bila sam pri porodu. Strašno smo se zbližile. No i o tom, molim te, jednom kasnije. E, pa idemo skupa raditi. Oboje ćemo u službu. Svakog mjeseca primati milijarde. Kod nas su sve do posljednjeg prevrata bile u prometu sibirske novčanice. Povukli su ih tek nedavno, pa smo dugo, za cijele tvoje bolesti, živjeli bez ikakva novca. Da. Zamisli. Teško je vjerovati, ali nekako smo progurali. Sad su u bivšu državnu banku dovezli cijeli vlak papirnatih novčanica, kažu četrdeset vagona, ni manje ni više. Tiskane su na velikim listovima u dvije boje, plavoj i crvenoj, kao poštanske marke, i podijeljene u male stupce. Plavi po pet milijuna kvadratić, crveni u vrijednosti od deset milijuna svaki. Deru se, tisak slab, boja se razlijeva.

– Vidio sam taj novac. Uveli su ga pred sam naš odlazak iz Moskve.

12.

– Što si tako dugo radila u Varikinu? Pa tamo nema nikoga, prazno je. Što te zadržalo?

– S Katjenjkom sam pospremala vašu kuću. Bojala sam se da najprije ne kreneš onamo. Nisam željela da vaš stan zatekneš u onakvu stanju.

– U kakvu? Što je to ondje, ruševina, nered?

– Nered, prašina. Počistila sam.

– Kako uvijena jezgrovitost. Ti prešućuješ, ti nešto skrivaš. Na volju ti, ne mislim dokučivati. Pričaj mi o Tonji. Kako su krstili djevojčicu?

– Maša. Po tvojoj majci.

– Pričaj mi o njima.

– Oprosti, kasnije. Već sam ti rekla da jedva suzdržavam suze.

– Samdevjatov, onaj koji ti je konja davao, zanimljiv tip. Ne misliš?

– Prezanimljiv.

– Vrlo dobro znam Anfima Jefimoviča. Bio je prijatelj naše kuće ovdje, u nepoznatom kraju, pomagao nam.

– Znam. Pričao mi je.

– Vi vjerojatno prijateljujete? On i tebi želi biti od koristi?

– On me naprosto obasipa dobrotom. Ne znam što bih bez njega.

– Pogađam. Imate vjerojatno bliske drugarske odnose, prisno se ophodite? Vjerojatno ti se svim silama udvara.

– Još kako. Neumoran.

– A ti? Oprosti. Prelazim granice dopuštenoga. Kojim pravom ja tebe ispitujem? Oprosti. To je nepristojno.

– O, samo izvoli. Tebe vjerojatno zanima drugo – priroda naših odnosa? Hoćeš znati nije li se u naše dobro poznanstvo uvuklo i nešto osobnije? Naravno, nije. Ja sam zahvalna Anfimu Jefimoviču neizmjerno, njemu sam jako mnogo dužna, ali da me pozlati, da život dade za mene, to me ni za korak ne bi približilo k njemu. Od malih nogu ne trpim ljude toga neugodnog mentaliteta. U svakodnevnim stvarima ti su poduzimljivi, samouvjereni i autoritativni ljudi nezamjenjivi. U stvarima srca to hvalisavo i brkato muško samozadovoljstvo je odvratno. Ja život i prisnost shvaćam na drugi način. Ali ne samo to. U moralnom smislu Anfim me podsjeća na drugog, mnogo odbojnijeg čovjeka, krivca što sam takva, zahvaljujući kojem jesam to što jesam.

– Ne razumijem. Kakva si to? Što imaš na umu? Rastumači. Ti si bolja od svakoga na svijetu.

– Ah, Juročka, kako možemo tako? Ja s tobom ozbiljno, a ti komplimentima, kao u salonu. Pitaš, kakva sam. Ja sam razderana, s napuklinom za sav život. Mene su prije vremena, zločinački rano učinili ženom, uveli u život s najgore strane, u lažnome, bulevarskom tumačenju samouvjerenoga, starijeg gotovana iz prošlih vremena, koji se svime okoristio i sve sebi dopuštao.

– Slutio sam. Nešto pretpostavljao. Ali, samo malo. Lako se dade zamisliti tvoju ondašnju bol koja nadilazi dječju dob, strah uplašena neiskustva, prvu uvredu neodrasle djevojke. No to pripada prošlosti. Hoću reći – nije tvoje da zbog toga zlopatiš, to moraju ljudi koji te vole, poput mene. Ja moram čupati kosu i očajavati zbog kašnjenja, zbog toga što me već tada nije bilo uza te, da bih predusreo događaj, ako je on uistinu za tebe nesreća. Čudno! Čini mi se da krajnje ljubomoran, smrtno i strasno mogu biti samo na nekoga niskog i posve tuđeg. Suparništvo s plemenitim izaziva u meni sasma druga čuvstva. Ako bi čovjek koji mi je duhovno blizak i drag zavolio istu ženu koju i ja, imao bih za nj osjećaj sjetna bratstva a ne sukoba i svađe. Razumljivo, ni trenutka ne bih s njime mogao dijeliti predmet svoga obožavanja. Ali povukao bih se s osjećajem posve drukčije muke no što je ljubomora, bez njezina dima i uzavrele krvi. To isto dogodilo bi se pri sudaru s umjetnikom koji bi me nadvisio većom snagom u radovima sličnim mojima. Vjerojatno bih se odrekao svojih traženja koja bi ponavljala njegove pokušaje što su me nadvladali.

Ali zastranio sam. Mislim da te ne bih volio tako jako da se nemaš na što požaliti i nad čime zažaliti. Ja ne volim pravednike, one koji nisu padali, tvrdokorne. Njihova je krepost mrtva i bezvrijedna. Ljepota življenja njima se nije otkrivala.

– A ja upravo o takvoj ljepoti. Da bi se nju shvatilo, meni se čini da je nužna čistota zamisli i izvornost prihvaćanja. A baš je to meni oteto. Možda bih i uspjela stvoriti svoj pogled na život da ga već na prvim koracima nisam otkrila

u tuđem, trivijalnom odrazu. To još nije sve. Zbog miješanja u moj tek započeti život jedne pokvarene, sladostrasničke ništarije, nije dobro krenuo ni moj kasniji brak s velikim, divnim čovjekom koji me je silno volio, a ja mu jednako uzvraćala.

– Čekaj. O mužu ćeš kasnije. Rekao sam ti da će ljubomoru u meni prije izazvati nevredniji od meni ravna. Na tvog muža nisam ljubomoran. Ali onaj?

– Koji »onaj«?

– Nitkov koji te unesrećio. Tko je on?

– Dosta poznat moskovski advokat. Bio je prijatelj moga oca, a poslije tatine smrti materijalno je pomagao mami jer smo sirotovali. Neženja, imućan. Vjerojatno ga pravim previše zanimljivim i nepotrebno značajnim jer ga toliko crnim. Potpuno običan. Ako hoćeš, reći ću ime.

– Ne treba. Znam. Ja sam ga vidio.

– Doista?

– Nekoć u pansionu, kad se trovala tvoja majka. Kasno uvečer. Bili smo još djeca, gimnazijalci.

– Sjećam se toga. Vi ste došli i stajali u mraku, u pansionskom predsoblju. Možda se nikad ne bih sjetila tog prizora da mi ga ti nisi pomogao izvući iz zaborava. Ti si me podsjetio, mislim, u Meljuzejevu.

– I Komarovski je bio ondje.

– Zar? Moguće. Mene je bilo lako naći s njime. Često smo bili zajedno.

– Zašto si pocrvenjela?

– Od zvuka »Komarovski« s tvojih usana. Od neobičnosti i neočekivanosti.

– Sa mnom je bio moj prijatelj, gimnazijalac iz istoga razreda. Evo što mi je tada u pansionu kazivao. Prepoznao je u Komarovskom čovjeka koga je slučajno već sreo u neočekivanoj prigodi. Jednom, na putu, taj dječak, gimnazijalac Mihail Gordon, bio je očevidac samoubojstva moga oca – milijunaša i tvorničara. Miša je s njim putovao u istome vlaku. U vožnji otac se bacio iz vlaka sa željom da skonča i razbio se. Oca je pratio njegov pravni savjetnik Komarovski. On ga je napijao, zamutio njegove poslove i dovevši ga do bankrota, gurnuo u pogibiju. On je skrivio njegovo samoubojstvo, i to što sam ostao siroče.

– Nije moguće! Kako znakovita okolnost! Zar uistinu! Onda je on bio i tvoja zla kob? Kako nas to zbližava! Naprosto sudbina!

– Eto na koga sam luđački, nepopravljivo ljubomoran.

– O čemu ti to? Pa ja ne samo da ga ne volim. Ja ga prezirem.

– Zar se tako dobro poznaješ? Čovjekova priroda, posebno ženska, toliko je mračna i proturječna! Nekim djelićem svoga gnušanja ti si možda podčinjenija njemu nego kojem drugom koga od svoje volje, bez prisile, voliš.

– Kako je strašno to što si rekao. I po navadi rekao si to toliko umjesno da mi se ta izopačenost čini istinitom. No kakav je to onda užas!

– Smiri se. Ne slušaj me. Htio sam reći da sam ljubomoran na ono tamno u tebi, nesvjesno, na ono što se ne da objasniti, o čemu se ne treba domišljati. Ljubomoran sam na tvoje toaletne stvarčice, na kaplje znoja po tvojoj koži, na zarazne bolesti što se vuku zrakom i mogu te zahvatiti, zatrovati tvoju krv. Kao na takvu upravo zarazu, ljubomoran sam i na Komarovskog, koji će te jednom oteti, kao što će nas jednom razdvojiti moja ili tvoja smrt. Znam, tebi se ovo mora činiti gomilanjem nejasnoća. Ali ja to ne mogu izreći logičnije i pojmljivije. Bez razuma, do besvijesti, beskrajno te volim.

13.

Pripovijedaj mi više o mužu. »U knjizi sudbe mi smo u istom retku« – kao što kaže Shakespeare.

– Otkud je to?

– Iz »Romea i Julije«.

– O njemu sam ti dosta pričala u Meljuzejevu, kad sam ga tražila. A poslije i ovdje u Jurjatinu, za naših prvih susreta, kad sam iz tvojih riječi shvatila da te u svom vagonu htio uhapsiti. Možda sam ti i pričala, a možda i nisam, i meni se čini da sam ga jednom vidjela izdaleka kad je ulazio u auto. Možeš li zamisliti kako su ga čuvali? Meni se učinilo da se uopće nije promijenio. Isto lijepo, pošteno i odlučno lice, najpoštenije među svim licima koja sam srela. Ni traga afektaciji, muževan značaj, potpun izostanak poze. Tako je bilo uvijek i tako je ostalo. Ipak, jednu sam promjenu uočila, i ona me zabrinula.

Kao da je nešto apstraktno ušlo u tu pojavu i uzelo joj boju. Živo ljudsko lice postalo je utjelovljenjem, principom, izrazom ideje. Srce mi se stislo od tog otkrića. Shvatila sam da to dolazi od sila kojima se sav dao, uzvišenih, ali umrtvljujućih i bezdušnih, koje se ni njemu jednom neće smilovati. Otkrilo mi se da je on obilježen, i da je to prst sudbine. Ili sam možda ja smetena. Možda su se u mene urezale tvoje riječi kojima si mi opisivao vaš susret. Uz slaganje naših osjećaja ja usvajam tako puno tvoga!

– Ne to, pripovijedaj mi o vašem životu prije revolucije.

– Od ranog djetinjstva maštala sam o čistoti. On je bio njezino ispunjenje. Mi smo gotovo iz istog dvorišta. Ja, on, Galiulin. Bila sam njegovom dječjom ljubavlju. Premirao je i ledio se kad bi me vidio. Zacijelo nije lijepo što ja to znam i govorim. Ali bilo bi gore da sam se pravila kako ne znam. Bila sam njegova dječja čežnja, ona ropska strast koja se skriva, kojoj djetinji ponos ne pušta da se pokaže, a koja je i bez riječi ispisana na licu i svakome je vidljiva. Prijateljevali smo. Ali mi smo toliko različiti koliko sam ja jednaka s tobom. Već tada sam ga srcem izabrala. Odlučila sjediniti život s tim divnim dječakom čim odrastemo, već tada se u mislima zaručila s njim.

A zamisli kako je nadaren! Neobično! Sin skromnog skretničara ili pružnog vahtara, on je samo svojom darovitošću i upornim radom postigao – umalo sam

rekla, razinu, a morala bih reći, vrhunce suvremenoga sveučilišnog znanja u dva usmjerenja, matematičkom i humanističkom. A zar je to šala!

– Ako ste toliko voljeli jedno drugo, što vam je onda rastrojilo obiteljski sklad?

– O, kako je teško na to odgovoriti. Pokušat ću ti ispričati. Ali, čudno. Zar je na meni, slaboj ženi, da tebi tako pametnome tumačim što se sada zbiva sa životom uopće, s ljudskim životom u Rusiji, zašto propadaju obitelji, a među njima i tvoja i moja? Ah, možda je razlog u ljudima, u suglasju i nesuglasju naravi, u ljubavi i ravnodušju. Sve postignuto, usklađeno, sve što se odnosilo na uhodan način života, na ljudsko gnijezdo i njegov red, sve se to pretvorilo u prah i pepeo zajedno s prevratom u cijelome društvu i njegovim preuređenjem. Sve postojeće izokrenuto je i porušeno. Ostala je samo nesvakidašnja, neprispodobiva snaga gole, dokraja opustošene duševnosti, za koju se ništa nije promijenilo zato što je ona oduvijek mrznula, drhturila i privijala se uz bližnjega, isto tako ogoljeloga i usamljenoga. Nas dvoje smo poput prvih ljudi, Adama i Eve, koji se na početku svijeta nisu imali čime ni pokriti, a na njegovu kraju i mi smo jednako goli i bezdomni. Mi smo posljednji spomen na sve ono neizbrojivo veliko što je načinjeno u mnogim tisućama godina između njih i nas, i na spomen tim iščezlim čudima mi dišemo i volimo se, i plačemo, i hvatamo se jedno drugoga i privijamo se jedno drugome.

14.

Poslije kratka zastajanja produžila je puno mirnije:

– Reći ću ti. Da Streljnikov opet postane Pašenjka Antipov. Da prestane bjesniti i puntariti. Da se vrijeme okrene natrag. Da se negdje u daljini, na kraju svijeta, kakvim čudom pojavi okno našega doma s lampom i knjigama na Pašinom pisaćem stolu, ja bih tamo vjerojatno na koljenima otpuzala. Sve bi u meni zadrhtalo. Ne bih odoljela glasu prošlosti, zovu vjernosti. Sve bih žrtvovala. Čak i najdraže. Tebe. I moju vezu s tobom, tako prirodnu, neusiljenu i samorazumljivu. Oprosti. Ne govorim to ja. To nije istina.

Bacila mu se oko vrata i zajecala. Ubrzo se pribrala. Brišući suze, reče:

– To je isti onaj glas savjesti koji tebe goni Tonji. Bože, kako smo jadni! Što će biti od nas? Što da radimo?

Kad se posve oporavila, produži:

– Ja ti ipak nisam odgovorila zašto je propala naša sreća. Tek kasnije sam to jasno shvatila. Ispričat ću. Priča nije samo o nama. To je postalo sudbinom mnogih.

– Pričaj, pametnice moja.

– Uzeli smo se pred sam rat, dvije godine prije njegova početka. I tek što smo počeli živjeti, stvorili dom, objaviše rat. Ja sam sada uvjerena da je rat kriv svemu, svim kasnijim nevoljama koje su dosad pogodile naš naraštaj. Dobro se sjećam djetinjstva. Ja sam uspjela još zateći vrijeme u kojem su vladala

shvaćanja mirnoga prošlog stoljeća. Bilo je povjerenja u glas razuma. Ono što je nalagala savjest bilo je normalno i potrebno. Ljudska smrt od ruke drugog čovjeka bila je rijetkost, neobična pojava koja je iskakala iz ustaljena reda. Mislilo se da ubojstva spadaju samo u tragedije i romane iz svijeta policije i dnevnih novinskih kronika, a ne u svagdašnji život.

I odjednom taj skok iz spokojne i nevine odmjerenosti u krv i vapaj, masovno bezumlje i divljanje svakodnevna i neprekidna, ozakonjena i uzveličavana ubilaštva.

Svakako, to nikad ne dolazi samo od sebe. Ti se vjerojatno bolje od mene sjećaš kako se odjednom sve počelo rušiti. Promet, opskrba gradova hranom, osnove obiteljskog ponašanja, moralna načela svijesti.

– Nastavi. Znam što ćeš dalje reći. Kako sve razumiješ! Veselje te je slušati.

– Tad je pala laž po ruskoj zemlji. Glavna nevolja, sam korijen budućeg zla nalazio se u gubitku vjere u vrijednost vlastitoga mišljenja. Umislilo se da je vrijeme u kojem se ravnalo po moralnom osjećaju prošlo, da se sada pjeva zajedničkim glasom i živi po tuđim, svima nametnutim shvaćanjima. Nastala je vladavina fraze, najprije monarhističke, a onda revolucionarne.

Ta društvena zabluda bila je sveopća i priljepčiva. Sve je bilo pod njezinim utjecajem. Njezinoj kobi nije odolio ni naš dom. Nešto se u njemu nakrivilo. Umjesto neusiljene živahnosti, koja je uvijek vladala među nama, u naše se razgovore uvuklo nešto od glupave deklamacije, nekakvo površno, obavezno umovanje o obveznim svjetskim temama. Kako je tako suptilan čovjek, i zahtjevan prema sebi, koliko je to bio Paša, koji je nepogrešivo razlikovao bitno od nebitnoga, mogao proći uz to zakrabuljeno licemjerje i ne vidjeti ga?

I tu je napravio fatalnu grešku koja je sve unaprijed odredila. Značajku vremena, društveno zlo, on je dočekao kao normalnu pojavu. Usiljenost i formalističku nategnutost naših razgovora preuzimao je na sebe, pripisivao ih tome što je egoist, prosječnjak i tjesnogrud čovjek. Tebi sigurno izgleda nevjerojatnim da bi takve tričarije mogle nešto značiti u zajedničkome životu. Ti ne možeš ni zamisliti koliko je to bilo važno, kolike je gluposti Paša počinio zbog te djetinjarije.

Otišao je u rat a da to nitko od njega nije tražio. Učinio je to da bi nas oslobodio sebe, svoga umišljenoga pritiska. Odatle su počela njegova bezumlja. S nekim mladenačkim, pogrešno usmjerenim samoljubljem on se u životu uvrijedio na nešto na što se ne vrijeđa. Počeo se ljutiti na tijek događaja, na povijest. Svađao se s njom. I do dana današnjega s njom svodi račune. Otuda njegove izazovne nastranosti. Zbog glupe ambicije on ide u sigurnu propast. O, kad bih ga mogla spasiti!

– Kako ga nevjerojatno čisto i snažno voliš! Voli, voli ga. Nisam ljubomoran na nj, ja ti ne smetam.

15.

Ljeto je i došlo i prošlo neprimjetno. Doktor se oporavio. U iščekivanju namjerenoga odlaska u Moskvu privremeno se zaposlio na tri mjesta. Ubrzan pad vrijednosti novca tjerao je na snalaženja s nekoliko zaposlenja.

Ustajao je s pijetlovima, izlazio na Trgovačku i njome se spuštao pored kina »Gigant« prema bivšoj tiskari Uralske kozačke vojske, sada preimenovanoj u »Crveni slagar«. Na uglu Gradske, na vratima Uprave općih poslova, presretala ga je pločica »Žalbeni ured«. Nakoso bi presijecao trg i izlazio na Malu Bujanovku. Mimoilazeći Stengopovu tvornicu, kroz stražnje je bolničko dvorište stizao u ambulantu Vojne bolnice u kojoj mu je bilo glavno zaposlenje.

Polovica njegova puta išla je ispod sjenovitih stabala što su natkrila ulicu, uz neobične, većinom drvene, kućerke strmo položenih krovova, s rešetkastim ogradama, šarenim vratima i rezbarenim okvirima oko kapaka.

U susjedstvu ambulante, u bivšem naslijeđenom voćnjaku trgovkinje Goregljadove nalazila se zanimljiva nevisoka kuća staroruskog sloga. Bila je obložena brušenim glaziranim pločicama, slaganim izvana kao na moskovskim plemićkim palačama.

Iz ambulante je Jurij Andrejevič tri-četiri puta u dekadi odlazio na sastanke Jurjatinskog oblasnog zdravstva u bivšu kuću Ligettijevih na Staroj Mjaskoj.

Na posve drugom, udaljenom kraju bio je dom što ga je Anfimov otac, Jefim Samdevjatov, poklonio gradu u spomen na pokojnu ženu, koja je, dajući život Anfimu, umrla u porodu. U zgradi se nalazio Zavod za ginekologiju i porodništvo koji je utemeljio Samdevjatov. Sada su u njemu bili smješteni ubrzani medicinsko kirurški tečajevi nazvani po Rosi Luxemburg. Na njima je Jurij Andrejevič predavao opću patologiju i nekoliko neobveznih predmeta.

Pred noć vraćao se sa svih tih poslova izmučen i izgladnio i nalazio Larisu Fjodorovnu u jeku kućanskih poslova, za štednjakom ili za koritom. U tom prozaičnom i svakidašnjem izgledu, razbarušena, zasukanih rukava, podvrnute suknje, ona je gotovo strašila svojom očaravajuće dostojanstvenom privlačnošću, više nego da ju je iznenadio prije odlaska na ples, visoku, gotovo naraslu na visokim potpeticama, u haljini duboka izreza i širokih šumnih skuta.

Kuhala je ili prala, a preostalom sapunicom ribala podove u kući. lli je smirena i manje zajarena glačala i krpala svoje, njegovo i Katjenjkino rublje. Ili je, zgotovivši kuhanje, pranje i pospremanje, poučavala Katjenjku. Ili se, zadubljena u priručnike, bavila vlastitom političkom preobukom, pred vraćanje na učiteljsko mjesto u novoj reorganiziranoj školi.

Što su mu bližim postajale ta žena i djevojčica, to se manje usuđivao da ih pojmi obiteljski, to se strožom javljala zabrana nastala iz obaveze prema svojima i iz boli zbog učinjene im nevjere. U njegovoj suzdržanosti nije bilo ničega uvredljiva za Laru i Katju. Naprotiv, taj neporodični oblik osjećanja pretpostavljao je niz uviđavnosti koje su isključivale pretjeranu slobodu i familijarnost.

Međutim, to dvojstvo stalno je mučilo i boljelo, a Jurij Andrejevič navikao se na nj kao što se čovjek navikava na nezaraslu ranu koja se često otvara.

16.

Prođoše tako dva ili tri mjeseca. Nekako u listopadu Jurij Andrejevič reče Larisi Fjodorovnoj:

– Znaš, čini mi se da moram ostaviti posao. Stara, vječno ponavljana priča. Sve započne da ne može bolje. »Mi se uvijek veselimo poštenom radu. A uvjerenjima, posebno novima, još i više. Kako ih ne pozdraviti. Dobro došli. Radite, borite se, tražite.«

Ali na provjeri ispadne da pod uvjerenjima misle samo na određen njihov oblik, verbalni prilog veličanju revolucije i vlastodržaca. To je naporno i dodija. A ja u tome i nisam majstor.

A možda su oni stvarno u pravu. Naravno, ja nisam uz njih. Ali meni se teško pomiriti s mišlju da su oni heroji, svijetle ličnosti, a ja – sitna dušica koja se bori za mrak i porobljivanje čovjeka. Jesi li kad čula ime Nikolaja Vedenjapina?

– Svakako. I prije poznanstva s tobom, a poslije i u tvojim pričama. Često ga spominje Simočka Tunceva. Ona je njegova sljedbenica. Knjige mu, na moju sramotu, nisam čitala. Ne volim djela koja se u cjelini bave filozofijom. Po mome, filozofija mora biti škrtim začinom umjetnosti i životu. Baviti se njome samom isto je tako neobično kao jesti sam hren. Uostalom, oprosti, skrenula sam te svojim glupostima.

– Ne, naprotiv. Slažem se s tobom. Taj mi je način razmišljanja blizak. Da, toliko o ujaku. Možda sam stvarno iskvaren njegovim utjecajem. Pa i oni sami uglas kriče: genijalni dijagnostičar, genijalni dijagnostičar. Doista, ja rijetko griješim u prepoznavanju bolesti. No to je upravo ta, njima mrska intuicija kojom tobože griješim, a cjelovita je, u hipu uhvaćena slika znanja.

Ja sam opsjednut problemom mimikrije, vanjskom prilagodbom organizama bojama njihove okoline. Upravo u tome šarenom usklađivanju skriven je čudesan prijelaz unutrašnjega u vanjsko.

Usudio sam se naznačiti to u predavanjima. I krenulo je! »Idealizam, mistika. Goetheova prirodna filozofija, neošelingijanstvo.«

Treba otići. U Gubzdravu[75] i institutu dat ću otkaz a u bolnici se pokušati održati dok me ne potjeraju. Ne bih da te strašim, ali ponekad osjećam da će me prije ili kasnije zatvoriti.

– Sačuvaj Bože, Juročka. Nasreću, to je još daleko. Ali ti si u pravu. Nije zgorega biti oprezan. Koliko sam ja vidjela, svako uspostavljanje te mlade vlasti prolazi kroz nekoliko etapa. U početku je to slavlje razuma, kritičko raspoloženje, borba s predrasudama.

[75] Skraćenica za gubernijsko zdravstvo.

Za neko vrijeme dolazi drugo razdoblje. Prevagu dobivaju laktaši i prijetvorni simpatizeri. Raste sumnjičavost, dostave, spletke, mržnja. I ti si u pravu, nalazimo se na početku druge faze.

Primjere ne treba daleko tražiti. Ovdje su u kolegij Revtribunala[76] premjestili iz Hodatska dvojicu starih političkih kažnjenika, radnike, nekog Tiverzina i Antipova.

Obojica me odlično znaju; jedan je čak i muževljev otac, moj svekar. I upravo zbog njihova nedavnog premještaja ja sam počela strepiti za svoj i Katjenjkin život. Od njih se svašta može očekivati. Antipov me ne trpi. Od njih je moguće da jednoga lijepog dana mene, čak i Pašu, unište u ime više revolucionarne pravde.

Nastavak tog razgovora uslijedio je vrlo brzo. Kod udovice Goregljadove, u kući broj 48 u Maloj Bujanovki, pored ambulante, u to je vrijeme izvršena noćna premetačina. U kući su našli spremište oružja i otkrili kontrarevolucionarnu organizaciju. U gradu je uhićeno mnogo ljudi; s pretresima se i zatvaranjima nastavilo. U vezi s tim šaputalo se kako je dio sumnjivih pobjegao preko rijeke. Ali govorilo se: »Što im to koristi? Nisu ni sve rijeke jednake. Ima, pravo reći, i rijeka. U Blagoveščensku na Amuru, naprimjer, na jednoj je obali sovjetska vlast, na drugoj – Kina. Skočiš u vodu, preplivaš, i adio, bez traga i glasa. Eto, to je, može se reći, rijeka. Posve druga pjesma.«

– Atmosfera je sve napetija – govorila je Lara. – Vrijeme je našeg mira iza nas. Zasigurno će nas zatvoriti, tebe i mene. Što će biti s Katjenjkom? Majka sam. Nesreću moram spriječiti, nešto smisliti. Ja moram imati pripravljeno rješenje za takav slučaj. Gubim razum na tu pomisao.

– Razmislimo. Čime si možemo pomoći? Imamo li mogućnosti da preduhitrimo taj udarac? To je već pitanje sudbine.

– Bježati niti se može niti se ima kamo. Ali moguće se skloniti negdje u sjenu, u drugi plan. Naprimjer, otići u Varikino. Pomišljam na varikinsku kuću. To je prilična udaljenost, tamo je sve zabačeno. Tamo nikome ne bismo bili trn u oku kao ovdje. Dolazi zima. Preuzela bih na sebe kako da prezimimo. Dok bi do nas doprli, proveli bismo godinu života, a i to je dobitak. Vezu s gradom pomogao bi nam održavati Samdevjatov. Možda bi pristao da nas skriva. A? Što kažeš? Istina, tamo sad nema ni žive duše, strava i pustoš. Barem je tako bilo u ožujku kad sam tamo putovala. Kažu, ima i vukova. Strašno. Ali ljudi poput Andpova ili Tiverzina danas su gori i od vukova.

– Ne znam što da ti kažem. Ti me sama cijelo vrijeme goniš u Moskvu, uvjeravaš da ne odgađam puta. Sad je to lakše. Raspitao sam se na kolodvoru. Na šverc su, izgleda, odmahnuli rukom. A ni sve slijepe putnike očito ne skidaju s vlaka. Umorili se od strijeljanja, rjeđe strijeljaju.

Zabrinjava me što mi sva pisma u Moskvu ostaju bez odgovora. Trebalo bi se nekako dovući do tamo i saznati što mi je s obitelji. Sama mi to govoriš. Kako

[76] Skraćenica koja označava revolucionarni sud.

da onda shvatim tvoje Varikino? Nećeš se valjda sama, bez mene, zaputiti u tu strašnu glušinu?

– Ne, bez tebe, naravno, to je nezamislivo.

– A otpravljaš me u Moskvu?

– Da, to je nužno.

– Čuj. Znaš šta? Imam pravi plan. Idemo u Moskvu. Krenimo zajedno s Katjenjkom.

– U Moskvu? Pa ti si poludio. Zašto? Ne, ja moram ostati. Ja moram biti spremna negdje u blizini. Ovdje se rješava Pašenjkina sudbina. Ja moram dočekati njezin rasplet da se u slučaju potrebe nađem pri ruci.

– Onda razmislimo o Katjenjki.

– K meni povremeno zalazi Simuška, Sima Tunceva. Ovih smo je dana spominjali.

– Naravno. Često je viđam kod tebe.

– Ja ti se čudim. Gdje su muškarcima oči? Na tvom mjestu ja bih se istog časa zaljubila u nju. Koja ljupkost! Kakva vanjština! Stas. Vitkost. Pamet. Načitanost. Dobrota. Britka misao.

– Njezina sestra, švelja Glafira, brijala me onog dana kad sam se vratio iz zarobljeništva.

– Znam. Sestre žive zajedno sa starijom, Avdotjom, knjižničarkom. Poštena, trudbenička obitelj. Za svaki bih slučaj htjela ih zamoliti, ako nas zajedno poberu, da Katjenjku uzmu k sebi. Još nisam odlučila.

– Ali stvarno samo u krajnjem slučaju. A do takve nesreće, dat će Bog, možda je još daleko.

– Govore da je Sima malčice, znaš, da nije sva. Doista, nju ne treba ubrajati u posve normalne žene. Ali to je uslijed njezine dubine i originalnosti. Ona je fenomenalno obrazovana, ne toliko intelektualistički koliko narodski. Tvoji i njezini pogledi frapantno su slični. Katju bih mirne duše povjerila njezinu odgoju.

17.

Opet je išao na kolodvor, ali se vratio neobavljena posla. Sve je ostajalo neriješeno. Njega i Laru čekala je nesigurnost. Dan je bio hladan i sumoran kao pred prvi snijeg. Nebo nad prekrižjima, gdje se steralo šire nego nad ulicama istegnutim u daljinu, imalo je zimski izgled.

Kad je Jurij Andrejevič došao kući, u gostima je kod Lare zatekao Simušku. Između njih tekao je razgovor koji se činio kao predavanje što ga gošća drži domaćici. Jurij Andrejevič nije želio smetati. Osim toga htio je biti malo i sam. Žene su razgovarale u susjednoj sobi. Vrata prema njima bila su pritvorena. S nadvratnika spuštao se do poda zastor iza kojeg se njihov razgovor čuo od riječi do riječi.

– Ja ću šiti, a vi se, Simočka, ne obazirite na to. Sva sam se pretvorila u uho. U svoje vrijeme ja sam na studiju slušala povijest i filozofiju. Struktura vašeg mišljenja vrlo mi se sviđa. Slušati vas, osim svega, za mene je veliko olakšanje. Posljednjih noći malo spavamo zbog mnogih briga. Moja je materinska dužnost da Katjenjku osiguram za slučaj kakvih neprilika s nama. O njoj treba mirno promisliti. A ja i nisam u tome baš jaka. Teško mi je to shvatiti. Teško mi je od umora i nespavanja. Vaš me govor smiruje. Osim toga svakog će časa zasniježiti. A veliko je zadovoljstvo slušati duge i mudre rasprave dok pada snijeg. Kad pada, svrneš li pogledom kroz prozor, stvarno se čini kao da se netko preko dvorišta uputio u kuću? Počnite, Simočka. Ja vas slušam.

– Na čemu smo prošli put stale?

Jurij Andrejevič nije čuo Larin odgovor. Počeo je slušati ono što je govorila Sima.

– Eto, rabe se riječi: kultura, epoha. Ali se shvaćaju vrlo različito. Zbog njihova nejasna smisla, mi im i nećemo pribjegavati. Zamijenit ćemo ih drugim izrazima.

Rekla bih da čovjeka čine dvije sastavnice. Bog i rad. Razvoj ljudskog duha izlaže se u golemoj dugotrajnosti pojedinačnih radova. Ostvarivali su se generacijama i slijedili jedan za drugim. Takvim je radom bio Egipat, takvim je radom bila Grčka, takvim je radom bilo biblijsko proročko spoznavanje Boga. Vremenski, posljednji takav rad, dosad nezamjenjiv, a izvršavan s punim suvremenim nadahnućem, jest – kršćanstvo.

Da bih vam u punoj čistoti, neočekivano, dakle ne onako kako to znadete i kako ste navikli, već jednostavnije i neposrednije predočila to novo i neobično što je donijelo kršćanstvo, raščlanit ćemo nekoliko ulomaka iz liturgijskih tekstova, tek sitnicu, a i nju skraćenu.

Većinu stihira[77] čini jedinstvo usporedno postavljenih starozavjetnih i novozavjetnih pojmova. Sa situacijama iz staroga svijeta, gorućim grmom, izlaskom Izraelaca iz Egipta, dječicom u peći ognjenoj, Jonom u kitovoj utrobi i tako dalje uspoređuju se situacije novoga, naprimjer, pojmovi o Bogorodičinu začeću i Kristovu uskrsnuću.

U toj čestoj, gotovo neprekidnoj sukladnosti starina se staroga i novina novoga, kao i njihova razlika, iskazuju posebno jasno.

Bezgrešno Marijino materinstvo u velikoj množini stihova uspoređuje se s prelaskom Židova preko Crvenog mora. Naprimjer, u stihu »V mori Čermnem neiskusobračnye nevesti obraz napisasja inogda« govori se: »More po prošestvii Izraileve prebyst' neprohodno, neporočnaja po roždestve Emmanuileve prebyst' netlenna.« To jest, more poslije prelaska Izraelova opet je postalo neprohodno, a Djevica rodivši Gospoda ostala je nevina. Koje su vrste događaja ovdje postavljene u paralelu? Obje su zgode nadnaravne, obje priznate podjednakim čudom. U čemu su to razna vremena vidjela čudo, ono drevnije, prvobitno vrijeme i vrijeme novo, poslijerimsko, daleko pomaknuto naprijed?

---

[77] *Stihirra* (grč.), pravoslavna liturgijska pjesma pjevana u slavu nekome od svetaca.

U prvom slučaju na zapovijed narodnoga vođe, praoca Mojsija, i na uzmah njegova čudotvornog štapa razdvaja se more, propušta kroza se cio narod, nebrojeno, stotisućno mnogoljuđe; i kad posljednji prođe, opet se sastavlja, pokriva i potapa progonitelje Egipćane. Slika u starovremenskom duhu, stihija koja sluša glas čudotvorca, velike gomile, poput rimske vojske na pohodu, narod i vođa, stvari viđane i prepričavane, koje zapanjuju.

U drugom slučaju – svakodnevan događaj kojem stari svijet ne bi poklanjao pažnje – djevojka skriveno i tajom daje život čedu, dovodi život na svijet, čudo života, život svih, »Život vječni«, kako ga kasnije zovu. Njezin je porođaj nezakonit, ne samo s gledišta pismoznanaca, jer je izvanbračan. On proturječi prirodnim zakonima. Djevojka rađa, ne silom prirodnih zakona, nego čudom, po nadahnuću. To je isto ono nadahnuće na kojem Evanđelje, suprotstavljajući izuzetnost svakodnevnome i blagdan trudodanu, hoće utemeljiti život svakoj prinudi usprkos.

Koliko je golemo značenje te promjene! Kako je nebu (jer sve to treba prosuđivati očima neba, pred nebeskim licem, sve se to zbiva u uzvišenu okviru neponovljivosti) – kako je nebu jedan poseban događaj, sa starog stajališta posve neznatan, postao jednako vrijedan kao cijela seoba jednoga naroda.

Nešto se pomaklo u svijetu. Nestao je Rim i vlast mnoštva, kao i cijelom žiteljstvu oružjem nametana obveza zajedničkog življenja. Vođe i narodi prešli su u prošlost.

Ličnost i propovijedanje slobode su ih smijenili. Pojedinačan čovjekov život postao je Božjom poviješću, svojim je sadržajem ispunio prostranstvo kozmosa. Kao što se kaže u liturgijskoj pjesmi na Blagovijest, Adam je htio postati Bogom i pogriješio je, nije postao, a sada Bog postaje čovjekom da bi Adama učinio Bogom (»čelovek byvaet Bog, da Boga Adama sodelaet«),

Sima je produžavala:

– Na tu temu sad ću vam još nešto reći. U međuvremenu malo odstupanje. Po brizi za radnike, po zaštiti majke, po borbi s vlašću profita naše je revolucionarno vrijeme – izvanredno, nezaboravno vrijeme s trajnim, vječnim tekovinama. Što se pak shvaćanja života tiče, filozofije sreće, kakvu sada šire, jednostavno je nevjerojatno da se to govori ozbiljno, toliko su to smiješni ostaci prošlosti. Te deklamacije o vođama i narodima mogle bi nas vratiti u starozavjetna vremena stočarskih plemena i patrijarha, ako bi postale sposobne da život vrate nazad i povijest bace unatrag za tisućljeća. Nasreću, to nije moguće.

Nekoliko riječi o Kristu i Magdaleni. To nije iz evanđeoskih priča o njoj, nego iz molitava u Velikoj nedjelji, čini mi se, na Veliki utorak ili srijedu. Ali vi, Larisa Fjodorovna, sve to dobro znate i bez mene. Ja vam tek napominjem ponešto, i uopće vas ne mislim poučavati.

Strast, kao što dobro znadete, slavenski znači, prije svega, muku, muke Gospodinove, »grjadyj Gospod k vol'noj strasti« (Gospod koji ide na dobrovoljnu muku). Usto riječ se u kasnijem ruskom rabi u značenju poroka i žudnje. »Strastem porabotiv dostoinstvo duši moeja, skot byh«, »Izrinuvšesja iz

raja vozderžaniem strastej potščimsja vniti«[78] itd. Vjerojatno sam ja vrlo poročna, i ne volim takva preduskršnja »čitanja«, posvećena obuzdavanju čulnosti i umrtvljenju tijela. Uvijek mi se činilo da su te grube i banalne molitve, bez poezije svojstvene drugim duhovnim tekstovima, sastavljali trbati i masni monasi. I ne radi se o tome što sami nisu živjeli po regulama i što su druge obmanjivali. Pa neka bi i živjeli iskreno. Nije riječ o njima, nego o sadržaju tih ulomaka. Te skrušenosti pridaju pretjerano značenje različitim slabostima tijela – primjerice, je li ono uhranjeno ili iznemoglo. To je odurno. Nekakva prljava i beznačajna drugorazrednost uzdignuta je do neodgovarajuće i neprimjerene visine. Oprostite što toliko otežem s glavnim. Sad ću vam nadoknaditi ovo zavlačenje.

Uvijek me zanimalo zašto se spomen na Magdalenu održava uoči same Pashe, pred Kristovo skončanje i njegovo uskrsnuće. Ne znam razlog, ali podsjećanje na to što je život, u danima rastajanja s njim i u predvečerje njegova vraćanja, tako je pravodobno. Čujte sada s kakvom se žarkom ljubavlju, s kakvom se neusporedivom iskrenošću izvodi to podsjećanje.

Postoji dvojba, radi li se o Magdaleni, Mariji Egipćanki ili nekoj drugoj Mariji. Bila koja bila, ona moli Gospoda: »Razreši dolg, jakože i az vlasy.« To jest: »Otpusti meni grijehe kao što ja raspuštam kosu.« Kako je stvarno izražena žudnja za oprostom i pokajanjem! Gotovo da je dodiruješ. Početno zazivanje u drugom troparu[79] toga istog dana, puno detaljnijem, ne ostavlja dvojbe da je riječ o Magdaleni.

Ovdje se ona s velikom osjetljivošću žalosti nad prošlošću, nad tim da svaka noć potiče njezine ranije ukorijenjene navike. »Jako nošć' mne est' razneženie bluda nevozderžanna, mračnoe že i bezlunnoe račenie greha.«[80] Moli Krista da prihvati njezine suze pokajnice i da čuje njezine iskrene uzdahe, kako bi svojim vlasima mogla otrti njegove prečiste noge, na krok kojih u raju preneražena se i postiđena Eva skrila. »Da oblobyžu prečistye Tvoi noze i otru sija paki glavy moeja vlasi, ih že Eva v rai, popoludni šumom uši oglasivšie, strahom skrysja.«[81] I odjednom poslije tih vlasi otkida se usklik: »Grehov moih množestva, sudeb tvoih bezdny, kto issledit?«[82] Koja bliskost, koja jednakost Boga i života, Boga i osobe, Boga i žene!

---

[78] Vrline duše moje pokoriše strasti, podlacem bijah. – Izgnani iz raja, uzdržavanjem od strasti trudimo se vratiti. (strcsl.)

[79] U pravoslavnoj liturgiji kratka pjesma u čast kojega od svetaca.

[80] »Jer noću mi dolazi sjećanje na počinjeni blud, mračna i bezluna želja za grijehom.« (stcrsl.)

[81] »Da poljubim prečiste Tvoje noge, da ih otarem kosom glave svoje, a ne kao Eva u raju koja se, začuvši popodnevni glas, u strahu skrila.« (strcsl.)

[82] »Mnoštvo mojih grijeha, i presude Tvoje preduboke, tko će istražiti?« (strcsl.)

18.

S kolodvora je Jurij Andrejevič došao umoran. To je bio njegov dekadni slobodan dan. Obično bi se u te dane ispavao za cijeli tjedan. Sjedio je zavaljen, povremeno zauzimao poluležeći položaj ili se posve rastezao po divanu. Premda je Simu slušao kroz navalu drijemeža, njezina razmišljanja pričinjala su mu zadovoljstvo. »Razumljivo, sve je to od ujka Kolje«, mislio je. »Ali, kako je talentirana i umna!«

Skočio je s divana i prišao prozoru. Prozor je gledao na dvorište kao i onaj u susjednoj sobi u kojoj se sada Lara nerazgovijetno sašaptavala sa Simuškom.

Vrijeme se kvarilo. Na dvorištu se hvatao mrak. Nadlijetale su ga dvije svrake i započele tražiti gdje bi sjele. Vjetar je lagano zadizao i raspuhivao njihovo perje. Spustiše se na poklopac škrinje za smeće, prhnuše na ogradu, da bi sletjele na zemlju i počele hodati dvorištem.

»Svrake navješćuju snijeg«, pomisli. Istoga časa čuo je iza zastora:

– Svrake navješćuju glase – objašnjavala je Sima Lari. – Dobit ćete goste. Ili primiti pismo.

Nešto kasnije izvana je zazvonilo ulazno zvonce na potegu koje je Jurij Andrejevič nedavno popravio. Iza zastora izađe Larisa Fjodorovna i brzim koracima pođe u predsoblje. Po razgovoru na ulaznim vratima Jurij Andrejevič shvati da je došla Simuškina sestra, Glafira Severinovna.

– Tražite sestru? – upita Larisa Fjodorovna. – Simuška je upravo kod nas.

– Ne tražim nju. Uostalom, može. Idemo zajedno, ako se sprema kući. Ali ja uopće nisam zbog toga. Pismo vašem prijatelju. Nek zahvali slučaju što sam nekad radila na pošti. Koliko je samo ruku prošlo dok do mojih preko poznanstva nije dospjelo. Iz Moskve. Pet mjeseci putuje. Nisu mogli naći adresata. A ja eto znam tko je on. Brijao se jednom kod mene.

Pismo, dugačko, na mnogim stranicama, izgužvano, zamašćeno, u otpečaćenoj i raspaloj kuverti, bilo je Tonjino. Do doktorove svijesti nije doprlo kako se našlo kod njega, nije zapazio ni da mu je Lara predala kuvertu. Kad je počeo čitati, još je znao u kojem je gradu i kod koga je u kući; ali kako je dalje čitao, taj se osjećaj gubio. Izišla je Sima, pozdravljala se s njim i opraštala. Nesvjesno je odgovarao, posve u redu, ali joj nije poklonio pažnje. Njezin se odlazak gubio u njegovoj svijesti. Postupno je sve zaboravljao, i gdje je i što je oko njega.

»Jura – pisala je Antonina Aleksandrovna – znadeš li da imamo kćer? Krstili smo je Mašom na spomen pokojnoj mami, Mariji Nikolajevnoj.

A sad o posve drugome. Nekoliko uglednih javnih radnika, profesora iz kadetske stranke i desnih socijalista, Meljgunova, Kizevetera, Kuskovu, nekoliko drugih, pa i strica Nikolaja Aleksandroviča Gromeko, tatu i nas kao članove njegove obitelji progone iz Rusije, u inozemstvo.

Nesreća – pogotovo što tebe nema, ali treba se pokoriti i zahvaliti Bogu za taj blagi oblik progonstva u tako strašno vrijeme, jer moglo je biti puno gore. Da

se pojaviš ili da si ovdje, pošao bi s nama. Ali gdje si ti sada? ŠSaljem ovo pismo na adresu Antipove; ako te nađe, ona će ti ga predati. Muči me neizvjesnost, može li se i na tebe, kao na člana naše obitelji, kada se, bude li suđeno, jednom pojaviš, protegnuti rješenje za izlazak koje smo mi dobili. Ja vjerujem da si ti živ i da ćeš biti pronađen. Tako mi kaže moje srce puno ljubavi, i ja vjerujem njegovu glasu. Možda će se u vrijeme kad se pojaviš uvjeti života u Rusiji smekšati, pa ćeš sam moći isposlovati odvojeno rješenje za putovanje u inozemstvo, i mi ćemo se opet naći zajedno na jednome mjestu. Pišem to, ali ni sama ne vjerujem u mogućnost tolike sreće.

Nevolja je u tome što ja tebe volim, a ti mene ne voliš. Pokušavam naći razloge takvome usudu, protumačiti i obrazložiti, prekopavam, prevrćem po sebi, prebirem cijelim našim životom i svime što znam o sebi, i ne vidim početka, i ne mogu se dosjetiti što sam učinila i čime sam na sebe navukla tu nesreću. Ti kao da nekim iskrivljenim, opakim očima gledaš na mene, vidiš me izobličeno kao u krivome ogledalu.

A ja te volim. Ah, kako te volim, kad bi barem mogao zamisliti! Volim sve ono posebno u tebi, prijatno i neprijatno, sve obične tvoje osobine, mile u njihovu neobičnom spoju, tvoje lice oplemenjeno unutrašnjim smislom, koje bi možda bez toga izgledalo nelijepo, talent i pamet koji potpuno nadomještaju odsutnost svake želje. Meni je sve to drago, i ja boljeg čovjeka od tebe ne poznajem.

Ali, slušaj, znaš li što ću ti reći? Kad mi čak i ne bi bio tako mio, kad mi se i ne bi toliko sviđao, tužna mi se istina moje hladnoće ipak ne bi otkrivala, ja bih ipak mislila da te volim. Iz samog straha pred ponižavajućom i razornom kaznom, kakva je neljubav, ja bih se nesvjesno pribojavala da shvatim da te ne volim. Ni ja ni ti to nikad ne bismo saznali. Moje bi vlastito srce skrilo to od mene, jer neljubav je gotovo kao ubojstvo, a ja ne bih imala snage da ikome nanesem takav udarac.

Iako još ništa nije konačno odlučeno, vjerojatno idemo u Pariz. Naći ću se u dalekim zemljama u koje su tebe vodili kao dječaka i u kojima su odgajani tata i stric. Tata te pozdravlja. Šura je izrastao, ne ističe se baš ljepotom, ali je postao velik i snažan dječak; a kad se tebe spomene, uvijek plače gorko i neutješno. Ne mogu više. Srce mi se cijepa od suza. Zbogom. Daj da te blagoslovim za taj neprekidni rastanak, za kušnje i neizvjesnost, za cijeli tvoj dugi, dugi i mračni put. Ni za što te ne krivim, nikakvih prijekora, uredi svoj život kako sam želiš, neka bar tebi bude dobro.

Pred odlazak s toga strašnog i za nas tako kobnog Urala ja sam nakratko upoznala Larisu Fjodorovnu. Hvala joj, bila je stalno uz mene kad mi je bilo teško i pomogla mi je u porodu. Moram iskreno reći, ona je dobar čovjek, ali – da ne griješim duše – potpuna moja suprotnost. Ja sam došla na svijet da bih jednostavnila život i tražila pravi put, a ona da bi ga mrsila i skretala s puta.

Zbogom, treba završiti. Došli su po pismo, a vrijeme je da se spremim. O Jura, Jura, mili, dragi moj, mužu moj, oče djece moje, što se to zbilo? Pa mi se više nikad, nikad nećemo vidjeti. Eto, napisala sam ove riječi, možeš li

proniknuti njihovo značenje? Razumiješ li, razumiješ li ti? Požuruju me, a to je znak da su došli po mene da me vode na gubilište. Jura! Jura!«

Jurij Andrejevič digao je s pisma odsutne oči bez suza, uperene u prazno, suhe od bola, opustošene patnjom. Oko sebe ništa nije vidio, ništa nije shvaćao.

Vani je počeo snijeg. Vjetar ga je donosio sa strane, sve brže i sve gušće, kao da sve vrijeme nešto nadoknađuje, a Jurij Andrejevič gledao je preda se kroz okno, kao da to ne pada snijeg, nego on nastavlja čitanje Tonjina pisma, i ne prolijeću i ne svjetlucaju suhe zvjezdice snijega, nego se mali djelići papira među malim crnim slovima bijele, bijele, bez kraja, bez kraja.

Jurij Andrejevič nehotice prostenja i uhvati se za prsa. Osjetio je obamrlost, učinio nekoliko nesigurnih koraka prema divanu i srušio se na nj bez svijesti.

ČETRNAESTI DIO

IZNOVA U VARIKINU

1.

Nastupila je zima. Snijeg se slagao krupnim pahuljama. Jurij Andrejevič stigao je kući iz bolnice.

– Došao je Komarovski – potištenim i promuklim glasom susrela ga je Lara. Stajali su u hodniku. Bila je izgubljena, kao pretučena.

– Kamo? Komu? Kod nas je?

– Ne, naravno. Bio je jutros i dolazi večeras. Ubrzo će se pojaviti. Hoće s tobom porazgovarati.

– Zašto je došao?

– Iz njegovih riječi nisam sve razumjela. Kaže kao da je ovdje na prolazu za Daleki istok, i namjerno je skrenuo u Jurjatin da se vidimo. Najviše radi tebe i Paše. Puno je govorio o vama dvojici. Uvjeren je da smo sve troje, to jest ti, Patulja i ja, u smrtnoj opasnosti i da nas samo on, ako ga poslušamo, može spasiti.

– Ja odlazim. Ne želim ga vidjeti.

Lara se rasplaka, pokuša pasti na koljena, obujmiti mu noge i uz njih se priviti glavom, no on je silom zadrža.

– Ostani radi mene, molim ti se. Ja se uopće ne bojim sresti ga oči u oči. Ali to je mučno. Izbavi me susreta nasamo s njime. Osim toga, to je praktičan čovjek, i vješt. Možda je stvarno sposoban nešto savjetovati. Tvoje gađenje je normalno. Ali, molim te, prisili se. Ostani.

– Što ti je, anđele moj? Smiri se. Što radiš? Ne padaj na koljena. Ustani. Razvedri se. Otjeraj priviđenja koja te progone. Cijeli ti je život pomeo. Ja sam s tobom. Ako treba, ako mi kažeš, ja ću ga ubiti.

Za pola sata uhvatila se večer. Postalo je posve mračno. Unazad pola godine rupe na podu bile su posvuda začepljene. Jurij Andrejevič pratio je stvaranje novih i na vrijeme ih zatvarao. Nabavili su velikog čupavog mačka koji je vrijeme provodio u nepokretnoj i tajanstvenoj kontemplaciji. Štakori nisu napustili kuću, ali su postali oprezniji.

Očekujući Komarovskog, Larisa Fjodorovna narezala je racionirana crnog kruha i na stol postavila tanjur s nekoliko kuhanih krumpira. Gosta su nakanili primiti u bivšoj jedaćoj sobi starih gazda, koja je ostala u svome negdašnjem postavu. U njoj se nalazio velik hrastov stol za blagovanje i veliki teški kredenc

od iste tamne hrastovine. Na stolu je gorjela uljanica u bočici sa stijenjakom uvučenim u nju – prijenosna doktorska svjetiljka.

Komarovski je dospio iz prosinačke tame sav zasut snijegom što se gomilao ulicom. Snijeg je u naslagama otpadao s njegove bunde, kape i kaljača, u hrpama se topio i razvlačio u lokve po podu. Od nakupljenog snijega mokri su mu brkovi i brada, koje je Komarovski ranije brijao, a sada puštao, izgledali lakrdijaški. Nosio je dobro očuvan sako s usklađenim prugastim hlačama. Prije no što će pozdraviti, on je džepnim češljem dugo raščešljavao vlažnu slijepljenu kosu, rupčićem brisao i zaglađivao brkove i obrve. Zatim je s izrazom mnogoznačne šutnje istovremeno pružio obje ruke – lijevu Larisi Fjodorovnoj, a desnu – Juriju Andrejeviču.

– Uzmimo da se poznajemo – rekao je Juriju Andrejeviču. – Pa ja sam bio dobar s vašim ocem – vjerojatno to znate. Na mojim je rukama dušu ispustio. Gledam vas i tražim sličnosti. Ne, očigledno niste na oca. Bio je to širok čovjek. Plahovit, energičan. Sudeći po vanjštini, vi ste više na majku. Bila je krotka žena. Maštalica.

– Larisa me je Fjodorovna molila da razgovaram s vama. Po njezinim riječima vi imate nešto sa mnom. Pristao sam na njezinu molbu. Naš je razgovor, može se reći, iznuđen. Od svoje volje ne bih tražio poznanstva s vama, i ne držim da smo se upoznali. Zato, na stvar. O čem se radi?

– Zdravi bili, lijepi moji. Sve, beziznimno sve osjećam, i potpuno, dokraja sve razumijem. Oprostite mi tu smjelost, ali vi strašno idete jedno uz drugo. U visokom stupnju harmoničan par.

– Moram vas prekinuti. Molim da ne ulazite u stvari koje se vas ne tiču. Od vas se ne očekuje blagonaklonosti. Zaboravljate se.

– A vi ne praskajte odmah, mladi čovječe. Ne, vi ste, po svoj prilici, ipak na oca. Živa vatra. Da, onda s vašim dopuštenjem, pozdravljam vas, djeco moja. Nažalost, vi, međutim, niste samo po mojim riječima nego ste i stvarno djeca koja ništa ne znaju i ni o čemu ne razmišljaju. Ovdje sam samo dva dana i o vama sam saznao više no što i sami slutite. I ne znajući, vi hodate rubom samoga ponora. Ako se opasnost nekako ne otkloni, dani su vaše slobode, a možda i života, odbrojeni.

Postoji stanoviti komunistički stil. Malo se tko uklapa u njegova mjerila. Ali nitko tako otvoreno ne krši te manire življenja i mišljenja kao vi, Jurije Andrejeviču. Ne razumijem zašto izazivati vraga. Vi ste rug tome svijetu, njegovo poniženje. Bilo bi dobro, da je to vaša tajna. Ali ovdje su utjecajni ljudi iz Moskve. Poznaju vas do srži. Oboje se uopće ne sviđate ovdašnjim Temidinim žrecima. Drugovi Antipov i Tiverzin bruse zube na Larisu Fjodorovnu, a i na vas.

Vi ste muškarac, vi ste – svoj čovjek, ili kako se to već kaže. Ludirati, igrati se sa svojim životom vaše je neotuđivo pravo. Ali Larisa Fjodorovna nije slobodna. Ona je majka. U njezinim je rukama dječji život, sudbina djeteta. Fantazirati, živjeti u oblacima ona ne smije.

Cijelo sam jutro izgubio u nagovaranju da se ozbiljnije odnosi prema ovdašnjim prilikama. Ona me ne želi čuti. Iskoristite svoj autoritet, utječite na Larisu Fjodorovnu. Ona se nema pravo igrati s Katjenjkinom sigurnošću i podcjenjivati moje mišljenje.

– Nikad nikoga u životu niti sam silio niti na što privoljevao. Pogotovo ne svojih bliskih. Larisa Fjodorovna slobodna je da vas posluša ili ne posluša. To je njezina stvar. A osim toga, ja uopće ne znam o čemu vi govorite. To što zovete svojim mišljenjima meni je nepoznato.

– Da, vi me sve više i više podsjećate na oca. Na isti ste način tvrdoglavi. Dakle, prijeđimo na glavno. Ali kako su to zamršene stvari, skupite strpljenja. Molim, slušajte me i nemojte prekidati.

Gore se spremaju velike promjene. Da, da, znam to iz najpovjerljivijeg izvora, možete biti sigurni. U vidu je prijelaz na demokratskije putove, ustupak općoj zakonitosti, radi se o najbližoj budućnosti.

No baš će stoga ukidane kaznene institucije to okrutnije i pred svoj kraj užurbanije sređivati lokalne račune. Na redu je vaša likvidacija, Jurije Andrejeviču. Vaše je ime na popisu. Ne šalim se, vidio sam, možete mi vjerovati. Razmislite o svom spašavanju, da ne bude kasno.

Ovo dosad samo je uvod. Prelazim na bit stvari.

U primorju, na Tihom oceanu skupljaju se političke snage vjerne protjeranoj Privremenoj vladi i raspuštenoj Ustavotvornoj skupštini. Sabiru se zastupnici, javni radnici, uglednici iz nekadašnjega zemstva[83], poduzetnici i industrijalci. Dobrovoljački generali ondje prikupljaju ostatke svoje vojske.

Sovjetska vlast gleda kroz prste na stvaranje Dalekoistočne Republike. Postojanje takve tvorevine na svojoj granici ona prima kao tampon između Crvenog Sibira i vanjskog svijeta. Vlada Republike bit će miješana. Više od polovice mjesta Moskva namjenjuje komunistima, s tim da njihovom pomoću, kad bude zgodno, napravi prevrat i prigrabi Republiku. Zamisao je posve prozirna, pa se radi samo o tome kako iskoristiti preostalo vrijeme.

Prije revolucije vodio sam poslove braće Arharov, Merkulinov i drugih trgovačkih i bankarskih kuća u Vladivostoku. Ja sam tamo poznat. Jedan diskretan emisar vlade u nastajanju, napola tajno, napola sa službenim sovjetskim dopuštenjem, uručio mi je poziv da kao ministar pravde uđem u dalekoistočnu vladu. Pristao sam i putujem onamo. Sve to, kao što sam rekao, ide sa znanjem i prešutnim suglasjem sovjetske vlasti, naravno, ne tako otvoreno, pa oko toga ne treba dizati prašinu.

Mogu vas i Larisu Fjodorovnu povesti sa sobom. Odande se morem lako možete probiti do svojih. Vi, svakako, već znate za njihovo progonstvo. Začuđujući događaj, o tome govori cijela Moskva. Ja sam obećao Larisi Fjodorovnoj da ću otkloniti opasnost koja prijeti Pavlu Pavloviču. Kao član samostalne i priznate vlade dat ću pronaći Streljnikova u Istočnom Sibiru i pomoći njegov prelazak u našu autonomnu oblast. Ako mu bijeg ne uspije,

[83] Lokalna plemićkograđanska samouprava u carskoj Rusiji.

predložit ću razmjenu za neku osobu koju drže saveznici a važna je središnjoj moskovskoj vlasti.

Larisa Fjodorovna teško je slijedila sadržaj razgovora, u njegovu se smislu često gubila. Ali kod posljednjih Komarovskijevih riječi koje su se odnosile na sigurnost doktora i Streljnikova ona iziđe iz svoga zadubljenoga nesudjelovanja, uznemiri se, i pocrvenjevši, ubaci:

– Razumiješ li, Juročka, koliko su te zamisli važne za tebe i Pašu?

– Ti si prilično lakovjerna, mila moja. Ne treba tek zamišljeno uzimati za gotovu stvar. Ne kažem da nas Viktor Ipolitovič svjesno vuče za nos. Ali sve je to na vodi zapisano! A sada, Viktore Ipolitoviču, nekoliko riječi s moje strane. Zahvaljujem na zanimanju za moju sudbinu, ali zar vi doista mislite kako ću pristati da mi je vi uređujete? Što se pak tiče vaše brige o Streljnikovu, neka Lara o tome razmisli.

– Što je stvarno u pitanju? Idemo li s njime, kako predlaže, ili ne. Ti dobro znaš da ja bez tebe ne polazim.

Komarovski je često posizao za razrijeđenim alkoholom koji je Jurij Andrejevič donio iz ambulante i stavio na stol, žvakao je krumpir i polako se napijao.

2.

Već je bilo kasno. Povremeno podrezivani stijenj na svjetiljci uz praskanje bi se razgorijevao i jarko osvijetlio prostoriju. Onda bi sve opet zaronilo u mrak. Domaćinima se spavalo, a trebalo je porazgovoriti i nasamo. Komarovski pak nije odlazio. Njegova je prisutnost tištala kao što je pritiskao izgled teškog hrastovog kredenca ili kao što je kroz prozor morila ledena prosinačka tama.

On nije gledao u njih, nego nekamo povrh njihovih glava; zaustavljao je pijane zaokrugljene oči na nekoj dalekoj točki i mlitavim zaplećućim jezikom naklapao i naklapao nešto beskrajno dosadno o jednome te istome. Njegova opsesija bio je sada Daleki istok. Preživao je tu svoju žvaku, razvijajući Lari i doktoru svoja razmišljanja o značenju Mongolije.

Jurij Andrejevič i Larisa Fjodorovna nisu osjetili u kom je dijelu razgovora nabasao na tu Mongoliju. To što nisu primijetili kad se na nju prebacio samo je povećavalo dosadu daleke i strane teme.

Komarovski je govorio;

– Sibir, to je zbilja nova Amerika, kao što ga i nazivaju, skriva u sebi bogate mogućnosti. To je kolijevka velike ruske budućnosti, zalog naše demokratizacije, cvjetanja i političkog ozdravljenja. Privlačnim mogućnostima još je bremenitija budućnost Mongolije, Vanjske Mongolije, naše velike dalekoistočne susjede. Što vi o njoj znate? Nije vas sram da zijevate i nepažljivo trepćete očima, a radi se o površini od milijun i pol vrsta, o neistraženom rudnom blagu, zemlji prapovijesnog djevičanstva, prema kojoj se istežu gramzive ruke Kine, Japana i Amerike, a protiv naših ruskih interesa, priznatih

od svih suparnika u bilo kojoj raspodjeli utjecajnih sfera u tom dalekom kutku kugle zemaljske.

Kina izvlači korist iz feudalno teokratske zaostalosti Mongolije utjecajem na njezine lame i hutuhte[84]. Japan se oslanja na tamošnje knezove zemljoposjednike, mongolski – hošune. Crvena komunistička Rusija nalazi saveznika u hamdžilsu, to jest u revolucionarnom savezu mongolskih pastira-ustanika. Što se mene tiče, ja bih htio vidjeti Mongoliju u stvarnom izobilju pod upravom slobodno izabranog hurultaja[85]. Nas osobno treba zanimati sljedeće. Korak preko mongolske granice, i svijet je pred vašim nogama, vi ste – slobodne ptice.

Njegova blagoglagoljiva mudrovanja o dosadnoj temi koja s njima nije imala nikakve veze rasrdila su Larisu Fjodorovnu. Iznurena gnjavažom predugog posjeta, ona odlučno pruži Komarovskom ruku na pozdrav i bez uvijanja, s neskrivanom neljubaznošću, reče:

– Kasno je. Vrijeme je da pođete. Meni se spava.

– Nadam se da niste toliko negostoljubivi da me u ove sate ostavite na ulici. Nisam siguran da bih noću i put našao u tuđemu neosvijetljenom gradu.

– O tome je trebalo ranije misliti i ne zasjesti. Nitko vas nije zadržavao.

– O, zašto sa mnom govorite tako oštro? Čak me niste ni upitali imam li uopće kakvo sklonište.

– Uopće me ne zanima. Vi se sigurno nećete uvrijediti. Ako se za noćenje namećete, ja vas u zajedničkoj sobi, u kojoj mi s Katjenjkom spavamo, ne mislim smještati. A u drugima nećete sa štakorima izići nakraj.

– Ja se njih ne bojim.

– Kako hoćete.

3.

– Što ti je, anđele moj? Koju to noć već ne spavaš, hranu za stolom ne dotičeš, povazdan hodaš kao smušena. I misliš, te misliš. Što te progoni? Ne treba se toliko prepuštati teškim mislima.

– Opet je dolazio bolnički čuvar Izot. Ima nekakav roman s praljom iz naše kuće. I u prolazu svratio da me utješi. Velika, kaže, tajna. Tvojemu ne gine butura. Svakako očekujte, danas-sutra će ga spakirati. A onda i tebe, sinju kukavicu. Gdje si ti, pitam, Izote, to pobrao? Budi ti sigurna, i spokojna, veli. Iz polkoma, govore. Pod polkomom, kao što vjerojatno pogađaš, treba u njegovoj parafrazi shvatiti Ispolkom.[86]

Larisa Fjodorovna i doktor se nasmijaše.

---

[84] Naslov koji se davao dostojanstvenicima lamaističke crkve za posebne zasluge.

[85] Mongolska skupština.

[86] Skraćenica koja označava izvršni odbor u upravnoj i administrativnoj vlasti.

– On je sasvim u pravu. Opasnost kuca na vrata. Treba smjesta nestati. Pitanje je samo kuda otići. O putu u Moskvu ne treba ni misliti. To su prevelike pripreme koje privlače pozornost. Nego kradom, da nitko ništa ne zapazi. Znaš što, radosti moja? Eto, iskoristimo onu tvoju ideju. Na neko vrijeme moramo propasti u zemlju. Neka to bude Varikino. Idemo onamo tjedan-dva, možda mjesec.

– Hvala, mili, hvala ti. O, kako se veselim. Ja razumijem kako sve u tebi mora biti protiv takve odluke. Ali ne radi se o vašem domu. Život u njemu bio bi tebi stvarno nemoguć. Izgled opustjelih soba, predbacivanja, usporedbe. Zar ja ne razumijem? Graditi sreću na tuđoj patnji, gaziti po onome što je u duši drago i sveto. Nikad od tebe ne bih primila takvu žrtvu. No i nije riječ o tome. Vaša je kuća toliko ruševna da bi prostorije jedva bilo moguće popraviti. Ja sam pomišljala na praznu kuću Mikulicinovih.

– Sve je to istina. Hvala ti za toliko obzira. Ali pričekaj tren. Cijelo vrijeme hoću pitati i stalno zaboravljam. Gdje je Komarovski? Još je ovdje ili je otišao? Od moje svađe s njim i poslije toga kako sam ga otpravio ništa više o njemu nisam čuo.

– Ništa ni ja ne znam. Nek ide s milim Bogom. Što će ti on?

– Sve mi je bliža misao da smo se prema njegovu prijedlogu trebali različito odnositi. Mi nismo u istom položaju. Na tvojoj brizi je kći. Kad bi i odlučila da sa mnom dijeliš moju propast, ti si to ne smiješ dopustiti.

Ali pređimo na Varikino. Svakako, po cičoj se zimi spremati u tu podivljalu pustoš, bez zaliha, bez snage i bez nade, ludost je nad ludostima. Ali ludujmo, srce moje, jer nam ništa osim ludosti i nije ostalo. Ponizimo se još jednom. Isprosjačimo konja u Anfima. Izmoljakajmo od njega, čak i ne od njega, od njegove špekulantske bande, brašna i krumpira na dug koji ničim ne možemo garantirati. Dogovorimo s njim da svojim brzim dolaskom ne naplaćuje uslugu koju nam čini, neka dođe na kraju kad mu konj zatreba. Neka budemo malo sami. Pođimo, srce moje. Posijecimo i u tjedan dana spalimo komad šume dovoljan za cijelu godinu uz razumno gospodarenje.

Još, i još jednom. Oprosti mi zbunjenost što izbija iz mojih riječi. Kako želim s tobom govoriti bez te glupe patetike! No čini se kako stvarno nemamo izbora. Nazvali je kako bilo, propast doista kuca na naša vrata. Naše je tek da odbrojavamo dane. Iskoristimo ih za sebe. Potrošimo ih na ispraćaj života, na posljednji susret pred rastanak. Oprostimo se sa svime što nam je bilo drago, s običnim našim shvaćanjima, s tim kako smo se zanosili životom i čemu nas je učila savjest, oprostimo se s nadama, oprostimo se jedno s drugim. Još jednom ćemo si reći svoje tajne rijeći, velike i tihe kao ime azijskog oceana. Ne stojiš ti bez razloga pri kraju moga života, pod nebom ratova i ustanaka, zatajeni, zabranjeni moj anđele, jer si se isto tako pojavila i na njegovu početku, pod mirnim nebom djetinjstva.

One noći, kao gimnazijalka završih razreda, u kecelji kavene boje, u polumraku iza sobne pregrade, bila si ista kao sada, isto tako zapanjujuće lijepa.

Kasnije sam često u životu pokušavao odrediti i imenovati čaroliju one svjetlosti koju si tada upalila u meni, onaj zračak što postupno nestaje i zvuk što zamire, koji su otada proželi cijelo moje biće i, zahvaljujući tebi, postali mi ključem za dosezanje svega drugoga u svijetu.

Kada si poput sjene izišla u đačkoj haljinici iz mraka onoga sobnog udubljenja, ja, dječak, koji o tebi nije ništa znao, mukom sućutne snage shvatio sam: ta mršavušna i slabunjava djevojčica sva je, kao elektricitetom, ispunjena svom na svijetu zamislivom ženstvenošću. Ako bi joj se čovjek približio ili je prstom taknuo, iskrom bi sinula prostorija, pa ili bi ga na mjestu ubila ili za sav život naelektrizirala magnetski privlačnom, žalostivom žudnjom i sjetom. Preplavile su me gorke suze, sav sam u nutrini sijevao i plakao. Smrtno sam žalio sebe, dječaka, i još više žalio tebe, djevojčicu. Cijelo moje biće čudilo se i pitalo: ako je tako bolno voljeti i upijati elektricitet, koliko je tek bolnije biti ženom, biti elektricitetom, buditi ljubav.

Eto, nakraju sam to iskazao. Od toga je moguće izgubiti pamet. A ja sam sav u tome.

Larisa Fjodorovna ležala je na kraju kreveta, odjevena i iznemogla. Sklupčala se i navukla rubac. Jurij Andrejevič sjedio je uz nju i govorio tiho, s velikim stankama. Ponekad se Larisa Fjodorovna pridizala na lakat, dlanom podupirala podbradak i otvorivši usta gledala Jurija Andrejeviča. Ponekad se privijala uz njegovo rame i ne osjećajući vlastitih suza, plakala tiho i sretno. Nakraju, naginjući se preko ivice kreveta, ispružila se prema njemu i radosno prošaptala:

– Juročka! Juročka! Kako si pametan. Sve znaš, sve si u stanju dokučiti. Juročka, ti si moja snaga, i utočište, i ukrepljenje, da mi Gospod oprosti huljenje. O, kako sam sretna! Idemo, idemo, dragi. Tamo ću ti reći što me uznemiruje.

On zaključi kako Lara misli na svoje pretpostavljano blagoslovljeno stanje, vjerojatno umišljeno, i reče:

– Znadem.

4.

Iz grada su otišli za jutra u sivom zimskom danu. Dan je bio radni. Ljudi su išli ulicama za poslom. Često su se sretali znanci. Na bregovitim raskršćima, oko starih česama, u repovima su stajale mještanke koje nemaju svoga bunara; s vjedrima i obramicama uza se čekale su svoj red za vodu. Doktor je obuzdavao nemirnu Samdevjatovljevu Savrasku, žućkastosivu kudravu kobilu, kojom je upravljao pažljivo obilazeći grupice domaćica. Razigrane saonice sklizale su bokom s grbavoga, vodom zalivenog i zaleđenog kolnika, nalijetale na nogostupe i saonicima se sudarale s kandelabrima i kamenim branicima.

U punom trku sustigoše Samdevjatova u šetnji ulicom, projuriše mimo njega i ne osvrnuvši se da provjere prepoznaje li on njih i svoga konja i ne

dovikuje li im štogod. Na isti način, samo na drugome mjestu, bez pozdrava su obišli Komarovskog, usput saznavši kako je on još uvijek u Jurjatinu.

Glafira Tunceva vikala je preko cijele ulice sa suprotnog nogostupa:

– A pričaju da ste sinoć otišli. Pa vjeruj onda ljudima. Po krumpir? – i pokazujući rukom kako ne čuje odgovora, mahnu na pozdrav.

Zbog Sime pokušaše zastati po strani, na nepogodnome mjestu teškom za zaustavljanje. Konja je i bez toga cijelo vrijeme trebalo smirivati čvrstim zatezanjem uzda. Sima je od glave do pete bila umotana u dvije-tri marame koje su je ukočile poput trupca. Ravnim i krutim koracima došla je na sredinu kolnika do saonica, oprostila se i poželjela im sretno prispijeće.

– Kad se vratite, Jurije Andrejeviču, moramo razgovarati.

Nakraju izišđoše iz grada. Iako je Jurij Andrejevič nekoć i po zimi prolazio tim putom, uglavnom ga se sjećao po ljetnom izgledu, i sad ga nije prepoznavao.

Vreće s hranom i drugu prtljagu zatisnuli su duboko u sijeno u prednjem dijelu saonica i ondje ih pričvrstili. Jurij Andrejevič upravljao je klečeći na saoničnom sjedalu – košari, po domaću, ili pobočke sjedeći na njezinu rubu s van obješenim nogama u Samdevjatovljevim valjenkama.

Poslije podneva, kad je mnogo prije zalaska u zimskoj varavosti izgledalo da je dan već pri kraju, Jurij Andrejevič nemilosrdno je počeo bičevati Savrasku. Ona strelovito potegne. Saonice su poput lađice lijetale uvis i spuštale se roneći neravninama izrovana puta. Katja i Lara bile su u bundama koje su im sputavale pokrete. Pri naginjanju na bokove ili upadanju u rupčage one su vriskale i grčevito se smijale, valjale se s jednoga kraja saonica na drugi i poput nespretnih vreća zaranjale u sijeno. Katkad bi doktor, namjerno, smijeha radi, izvrtao saonice na bok i Laru i Katju blago svaljivao u snijeg. Sam se još koji korak povlačio putom na vođicama, zaustavljao Savrasku, ispravljao i na oba saonika vraćao saonice, primao prijekore od Lare i Katje, koje su se otresale, sjedale na mjesta, smijale se i srdile.

– Pokazat ću vam mjesto na kojem su me pokupili partizani – obeća doktor kada grad ostaviše iza sebe, ali obećanja nije mogao ispuniti jer su zimska golotinja šume, mrtvi mir i posvudašnja pustoš mijenjali okoliš do neprepoznatljivosti. – Evo! – ubrzo je kliknuo, pogrešno uzimajući prvi usputni stup Mora i Vetčinkina, koji je stajao u polju, za onaj drugi u šumi, kod kojeg su ga zarobili. A kad su projurili mimo toga drugoga, koji je ostao na prijašnjem mjestu u čestaru kod Sakminskog raspuća, stup se nije dao raspoznati kroz titravo pletivo gustoga inja, što je šumu pred očima filigranski razlagalo u srebro s crnom caklinom. Pa stupa i ne zapaziše.

U Varikino su se dovezli za dana i zaustavili pored stare kuće Živagovih, jer je na putu bila prva, bliža od Mikulicinove. Hrupili su unutra naglo kao razbojnici – uskoro se smrkavalo. A unutra je već bio mrak. Polovicu ruševnosti i pustošenja Jurij Andrejevič u žurbi i ne zapazi. Dio poznatoga pokućstva bio je cijel. U pustome Varikinu kasnije više i nije imao tko dovršiti započeto uništenje. Od kućanskih stvari Jurij Andrejevič ništa ne nađe. Ali njega nije bilo pri

odlasku obitelji, pa i nije znao što su ponijeli sa sobom, a što ostavili. Lara je međutim govorila:

– Treba žuriti. Sad će noć. Nema se kad premišljati. Ako se ovdje smještamo, onda – konja u staju, hranu u predsoblje, a mi ovdje, u tu sobu. Ali ja sam protiv takva rješenja. O tome smo dosta razgovarali. Tebi, a onda i meni bit će teško. Što je ovo, vaša spavaonica? Ne, dječja soba. Krevetić tvoga sina. Katji će biti malen. S druge strane, prozori su cijeli, zidovi i strop bez pukotina. Osim toga, veličanstvena peć, već sam se njome oduševljavala pri prošlom dolasku. Pa ako ti misliš da ipak ovdje, iako sam protiv, tada ja – bundu dolje i smjesta za poslom. Najprije na grijanje. Ložiti, ložiti i ložiti. Prvi dan, i dan i noć bez prestanka. Ali što je s tobom, dragi. Ti ništa ne odgovaraš.

– Odmah. Ništa. Oprosti, molim te. No, znaš, stvarno, bolje da pokušamo kod Mikulicinovih.

I pođoše dalje.

5.

Kuća je Mikulicinovih bila je zabravljena lokotom, koji je sapinjao ušice zasuna na vratima. Jurij ga je Andrejevič dugo obijao i napokon odvalio zajedno s trijeskama zaostalim među vijcima istrgnutim iz drveta. Kao i u prvu zgradu, upali su žurno, i ne svlačeći se, u bundama, šubarama i valjenkama prođoše sobama.

U oči je odmah upadao red u stvarima i u nekim dijelovima kuće, primjerice u radnoj sobi Averkija Stepanoviča. Još posve nedavno ovdje je netko živio. Ali tko doista? Ako su to bili domaćini, ili samo netko od njih, kamo su se djeli, i zašto vanjska vrata nisu zatvorili ugrađenom bravom, nego pridodanim lokotom? Osim toga, da se radilo o domaćinima i da su oni tu živjeli dulje i stalno, sva bi kuća bila sređena, a ne tek neki dijelovi. Došljacima je nešto govorilo da to nisu bili Mikulicini. Tko onda? Neizvjesnost nije morila doktora i Laru. Jednostavno time nisu htjeli razbijati glavu. Zar je sada bilo malo napuštenih domova s napola raznesenom pokretninom? Malo progonjenih koji se skrivaju? »Neki progonjeni bijeli časnik« – složno zaključiše. – »Dođe li, stisnut ćemo se, zgurati nekako.«

I opet, kao nekada, Jurij Andrejevič zastade kao ukopan na pragu kabineta; uživao je u njegovoj prostranosti i divio se širini i udobnosti radnog stola uz prozor. I opet pomisli da tako ozbiljna udobnost pogoduje, a vjerojatno i budi želju za strpljivim i plodnim radom.

Među gospodarskim zgradama u dvorištu Mikulicini su imali konjušnicu prigrađenu uz staju. Ona je međutim bila zatvorena, a Jurij Andrejevič i nije znao u kakvu je stanju. Da ne gubi vremena, odluči konja za prvu noć smjestiti u nezaključanu staju. Ispregnuo je Savrasku, i kad se rashladila, napojio je vodom donesenom iz kladenca. Htio joj je dati sijena iz saonica, ali ono se pod putnicima strinilo i nije bilo za konjsku hranu. Nasreću, na širokom sjeniku nad stajom i konjušnicom našlo se uz zidove i po kutovima dosta sijena.

Noć su prospavali pod bundama, odjeveni, sretno, krepko i slatko, kao što spavaju djeca poslije cijelog dana trčanja i igara.

6.

Kad su ustali, Jurij Andrejevič je od jutra ogledavao izazovni stol pored prozora. Prsti su ga svrbjeli da sjedne uz papir. No to je ostavio večeri, kad Lara i Katja odu na spavanje. Dotad je posla, da bi se samo dvije sobe dovele u red, bilo i preko glave.

U razmišljanju o večernjem radu nije si postavljao nekih određenih ciljeva. Obuzimala ga tek obična pisalačka groznica, potreba za perom i pisanjem.

Poželio je črčkati, zapisati bilo kakav redak. U prvi mah zadovoljio bi se prisjećanjem i bilježenjem nečega staroga i nezapisanoga, tek da razgiba od nerada ustajale i u međuvremenu zaspale mogućnosti. A onda – nadao se – posrećit će se njemu i Lari da ovdje ostanu dulje, pa će biti vremena i za nešto novo i značajnije.

– Zauzet si? Što radiš?

– Ložim i ložim. A zašto?

– Treba mi korito.

– Pri ovakvom loženju drva nam neće biti ni za tri dana. Trebalo bi obići našu bivšu živagovsku šupu. Ima li tamo još išta? Ako je što ostalo, u nekoliko bih navrata sve prebacio ovamo. Time se bavim sutra. Tražiš korito. Zamisli, negdje mi je zapelo za oko, ali gdje, isparilo, prazna glava.

– I sa mnom je isto. Negdje sam ga vidjela i zaboravila. Po svoj prilici tamo gdje mu nije mjesto, zato se i zaboravlja. Ali Bog s njim. Imaj na umu da grijem dosta vode za čišćenje. Ostatkom ću oprati nešto sebi i Katji. Daj i ti sve što imaš prljavo. Uvečer, kad se skupimo i utvrdimo što nam je dalje činiti, svi ćemo se prije spavanja oprati.

– Odmah ću skupiti rublje. Hvala. Ormari i teže stvari, kao što si tražila, odmaknuti su od zida.

– Dobro. Umjesto u koritu proprat ću u sudoperu. Samo je sav zalojen. Treba saprati masnoću.

– Kad se peć razgrije, zatvorit ću je i prebrati preostale škrinje. Na svakom koraku, po stolu, po komodi nađe se nešto novo. Sapun, šibice, olovke, papir, pisaći pribor. I još takvih otvoreno izloženih iznenađenja. Naprimjer, lampa na stoiu, napunjena petrolejom. To ne pripada Mikulicinima, dobro znam. To je s drugog nekog vrela.

– Čudna sreća! To je sve on, tajanstveni stanar. Kao kod Julesa Vernea. No, što kažeš! Opet se zabrbljali i meljemo uprazno, a meni kotao kipi.

Hitali su, jurili tamo-amo po sobama, zauzetih ruku, u trku se sudarali jedno s drugim ili su nalijetali na Katjenjku, koja se sad upriječila na putu, sad se pak vrtjela oko nogu. Djevojčica je tumarala od ugla do ugla, smetala pospremanju, i durila se na prijekore. Zebla je i jadikovala na hladnoću.

»Jadna današnja djeca, žrtve našeg ciganluka, mali rezignirani sudionici naših skitnji«, mislio je u sebi, a djevojčici govorio:

– Ali oprosti, draga. Nemaš se zašto kostrušiti. To su utvare i mušice. Peć žari do usijanja.

– Peći je možda toplo, ali meni je zima.

– Onda se strpi, Katjuša. Večeras ću je po drugi put naložiti, vruće-prevruće, a mama kaže da će te još i okupati, jesi li čula? Dotle, hvataj. – Iz hladne je ostave istresao po podu gomilu starih Liverijevih igračaka, cijelih i slomljenih, pločica i kockica, vagona i lokomotiva, u kvadratiće išpartanih komada kartona oslikanih i brojkama obilježenih za igre sa žetonima i kockama.

– Ali, Jurije Andrejeviču – kao odrasla uvrijedila se Katjenjka. – Sve je to tuđe. I za malu djecu. A ja sam velika.

Koji časak kasnije udobno se smjestila na sredinu saga i u njezinim se rukama igračke svih oblika stadoše odreda pretvarati u gradbeni materijal, iz kojeg je Katjenjka svojoj lutki Ninki, donesenoj iz grada, podizala dom kudikamo smisleniji i postojaniji od tih privremenih skloništa po kojima su je povlačili.

– Kakav instinkt kućevnosti, neuništiva težnja gnijezdu i redu! – govorila je Larisa Fjodorovna nadgledajući iz kuhinje kćerinu igru. – Bez pritiska djeca su iskrena i ne srame se istine, a mi, iz straha da ne ispadnemo zaostali, spremni smo izdati najvoljenije, uzdižemo odbojno i odobravamo neshvatljivo.

– Našlo se korito – unoseći ga s mračnog trijema, prekide je doktor. – Doista nije bilo na mjestu. Očito se još od jeseni nalazilo na podu pod procurjelim stropom.

7.

Za objed, pripravljen za tri dana unaprijed, iz tek načetih zaliha, Larisa je Fjodorovna poslužila upravo neviđene stvari, juhu od krumpira i pečenu ovčetinu s krumpirom. Pregladnjela Katjenjka nije se mogla nasititi, gušila se u smijehu i šalila, a zatim najevši se i klonuvši od topline, pokrila se maminim pledom i slatko zaspala na divanu.

Larisa Fjodorovna, izravno od štednjaka, umorna, znojna, snena poput kćeri, a zadovoljna dojmom koji je stvorilo njezino kuharsko umijeće, nije hitala raspremiti stol, nego je sjela odahnuti. Uvjerivši se da djevojčica spava, prsima se naslonila na stol, rukom poduprla glavu i govorila:

– Ne bih žalila snage, i sreću bih u tome vidjela, samo kad bih znala da sve nije uzalud i da vodi kakvu cilju. Svakog mi časka moraš govoriti da smo ovdje samo zato da budemo zajedno. Potiči me i ne daj mi da se osvijestim. Jer, pravo govoreći, gledajući trijezno, čime smo mi to obuzeti, što nam se dešava? Upali u tuđu kuću, provalili, raspremamo se, i cijelo se vrijemo podbadamo nekom žurbom, samo da ne vidimo kako to nije život, nego teatarska igra; nije zazbilj, nego, djeca bi rekla, »kobajagi«, lakrdija, besmislica.

– E, anđele moj, ti si sama smislila to putovanje. Sjeti se, koliko dugo nisam pristajao.

– Točno. Ne poričem. Jer, eto, sad sam već i kriva. Ti se možeš i kolebati, premišljati, a kod mene sve mora biti dosljedno i logično. Ušli smo u kuću, ti si vidio sinov krevetac i postalo ti je mučno, samo što se nisi onesvijestio od tuge. Ti imaš na to pravo, a meni to isto nije dopušteno; strah za Katjenjku i misli o budućnosti moraju uzmaknuti pred mojom ljubavlju prema tebi.

– Larice, anđele, saberi se. Predomisliti se i odustati nikad nije kasno. Sam sam ti svjetovao da se prema onom što predlaže Komarovski treba odnositi ozbiljnije. Imamo konja. Ako hoćeš, sutra smo u Jurjatinu. Komarovski je još tamo, nije otišao. Pa vidjeli smo ga na ulici iz saonica, a on nas, mislim, nije opazio. Vjerojatno ćemo ga još zateći.

– Ja gotovo još ništa nisam ni rekla, a u tvom je glasu već nezadovoljstvo. No kaži, zar nemam pravo? Skrivati se tako beznadno, nasumce, mogli smo i u Jurjatinu. Ako već tražimo spasa, onda to zasigurno treba s kakvim promišljenijim planom, kao što je na kraju krajeva i predlagao taj iskusni i trijezni, makar i odurni, čovjek. A ovdje smo, ni sama ne znam koliko bliže opasnosti no bilo gdje drugdje. Beskrajna, vjetrovima otvorena ravnica. A mi sami kao prst. Preko noći snijeg nas zamete da se ujutro nismo u stanju otkopati. Ili naš misteriozni dobročinitelj iznenada bane u kuću, pokaže se razbojnikom i pokolje nas. Imaš li barem oružje? Ne, eto vidiš. Mene plaši tvoja lakomislenost koju prenosiš i na me. Od nje mi je zbrka u glavi.

– I šta bi ti u ovim prilikama? Što hoćeš da učinim?

– Ni sama ne znam što da ti odgovorim. Drži me cijelo vrijeme u podložnosti. Neprekidno me podsjećaj da sam tvoja slijepo zaljubljena i obeznanjena robinja. O, da, reći ću ti. Naši najbliži, tvoji i moji, tisuću su puta bolji od nas. Ali zar je o tome riječ? Dar ljubavi je kao i svaki drugi dar. Može biti i velik, ali bez blagoslova neće se razviti. Nas kao da su na nebu naučili kako da se ljubimo i onda nas djecom poslali da živimo u istome vremenu, ne bismo li jedno na drugome provjerili tu sposobnost. Nekakav vijenac podudarnosti, ni osobina ni stupnjeva, ni visokoga ni niskoga, jednakovrijednost svega postojećega, sve pričinja radost, sve je postalo dušom. Ali u toj divljoj i trajno nezasitnoj nježnosti ima nešto djetinje neukrotivo, nedopušteno. To je tvrdoglava – rušilačka stihija, neprijateljska kućnome miru. Dužnost mi je da strahujem i da joj ne vjerujem.

Ruke je obavila oko njegova vrata i boreći se sa suzama dovršavala:

– Razumiješ, mi smo u različitom položaju. Krilatost je tebi dana da bi na krilima letio za oblacima, a meni, ženi, da bih se priklanjala zemlji i krilima štitila ptića od opasnosti.

Sve što je govorila njemu je doista bilo po volji, ali to nije pokazivao, da ne upadne u sladunjavost. Suspregnuvši se reče:

– Nestalnost našega boravišta zbilja je neprirodna i razdražljiva. Ti si duboko u pravu. Ali nismo je mi smislili. Sumanuto potucanje – udes je svima, to je u duhu vremena. Slično sam jutros mislio i sam o tome. Želio bih učiniti

sve što mogu da ovdje ostanemo dulje. Nisam u stanju ni reći koliko sam se zaželio posla. Ne mislim na gospodarski. Mi smo se ovdje jednom svi skupa bili uložili u nj, i uspjelo je. No ne bih imao snage da to još jednom prođem. Ne mislim na to.

Sa svih strana život se postupno sređuje. Možda će netko opet jednom objavljivati knjige.

Evo o čemu sam razmišljao. Ne bismo li se dogovorili sa Samdevjatovom da nas uz njemu povoljne uvjete izdržava pola godine, a zalog bi mu bio rukopis koji bih u tom vremenu napisao, medicinski priručnik, uzmimo, ili nešto umjetničko, knjige pjesama, naprimjer. Ili bih, recimo, uzeo prevesti nešto strano, proslavljeno i svjetsko. Znam dobro jezike. Nedavno sam pročitao oglas velikoga petrogradskog nakladnika koji objavljuje samo prijevodnu literaturu. Poslovi te vrste vjerojatno će predstavljati vrijednost za razmjenu, pretvorivu u novac. Bio bih sretan da se bavim nečim takvim.

– Hvala ti što si me podsjetio. O nečemu sličnome i ja sam danas razmišljala. Ali ja ne vjerujem da ćemo se ovdje održati. Naprotiv, predosjećam da ćemo uskoro nekamo dalje. No dok raspolažemo ovim zastankom, imam jednu molbu. Sljedećih noći daruj mi nekoliko sati i molim te zapiši sve ono što si mi u raznim prilikama govorio naizust. Polovica toga izgubljena je, druga nije zapisana, a ja se bojim da će sve propasti jer ćeš zaboraviti, kao što ti se, po tvojim riječima, često već događalo.

8.

Pri kraju dana oprali su se toplom vodom koje je obilato ostalo iza pranja rubenine. Lara je okupala Katjenjku. S blaženim osjećajem čistoće Jurij Andrejevič sjedio je za stolom pored prozora, leđima okrenut prostoriji u kojoj je Lara, mirisna, ogrnuta kupaćim ogrtačem, s mokrom kosom zamotanom u turban od frotirnog ručnika, polijegala Katjenjku i pripremala je za noć. Uživajući unaprijed u skorom prepuštanju vlastitim mislima, Jurij je Andrejevič sve što se događalo primao kroz koprenu raznježene i svepribiruće pažnje.

Bio je sat iza ponoći, kad je Lara, koja se dotad činila da spava, doista i usnula. Promijenjeno rublje na njoj, na Katjenjki i u postelji blistalo je čisto, ispeglano, čipkano. Lara ga je i u tim godinama uspijevala nekako škrobiti.

Jurija Andrejeviča okruživala je blažena, srećom ispunjena tišina koja je slatko disala životom. Svjetlost lampe blagim žutilom padala je po bijelim listovima papira i zlaćanom pjegom plivala površinom crnila u tintarnici. Kroz prozor se modrila studena zimska noć. Koraknuo je do susjedne, hladne i neosvijetljene sobe iz koje se bolje vidjelo napolje i pogledao kroz prozor. Svjetlo punog mjeseca prikupljalo je snježni proplanak gotovo opipljivom žitkošću bjelanca ili škrobnog ljepila. Raskoš mrazne noći nije se dala iskazati. U njegovoj duši bilo je mirno. Vratio se u rasvijetljenu, dotopla zgrijanu sobu i uzeo pisati.

Razvučenim rukopisom, trseći se da mu vanjski izgled napisanoga prati živahno kretanje ruke, a da ne izgubi na karakteru, da se ne obezliči i ne ukoči, prisjećao se stihova, s vremenom poboljšavanih, dalekih svojim prvotnim oblicima, najoblikovanijih i najpamtljivijih i zapisao »Božićnu zvijezdu«, »Zimsku noć« te dosta drugih sličnih pjesama, koje su kasnije zaboravljene ili su se zagubile da ih nikad nitko više ne otkrije.

Zatim je od stvari odležanih ili posve zgotovljenih prešao na one koje su nekad započete pa ostavljene, ušao im u ton i počeo nabacivati njihov nastavak bez i najmanje nade da bi ih sada dovršio. Stekao je pouzdanja i poleta te se bacio na novo.

Poslije dvije-tri lako izlivene strofe i nekoliko usporedaba koje i njega samoga iznenadiše, rad ga obuze i on osjeti nadolazak onoga što se zove nadahnućem. Suodnos sila koje ravnaju stvaralaštvom kao da se izvrće naglavce. U prvi plan ne dolazi čovjek niti stanje njegove duše, za koje traži izraz, nego jezik kojim ga želi iskazati. Jezik, zavičaj i riznica ljepote i smisla, sam započinje misliti i govoriti umjesto čovjeka i sav se promeće u glazbu, ne onu izvanjski oslušivu zvukovnost, već u glazbu siline i mogućstva vlastitoga unutarnjeg toka. Tada, slično valjanju riječne bujice koja samim svojim kretanjem obli kamenje s dna i pokreće mlinska kolesa, poteče sam govor što silinom svojih zakona oblikuje na putu, uzgred, ritam i rimu, i tisuće drugih oblika i tvorbi još važnijih, a dotad neupoznatih, neučitanih i neimenovanih.

U takvim je trenucima Jurij Andrejevič osjećao kako glavni posao ne čini on, već nešto više od njega, što je nad njim i njime upravlja: sam duh svjetske misli i poezije, i ono što joj je predodređeno u budućnosti, slijedeći u nizu njezin korak što joj predstoji u povijesnom razvoju. Sebe je osjećao samo kao povod i uporišnu točku s koje se ona imala pokrenuti.

Oslobađao se predbacivanja samome sebi; nezadovoljstvo sobom i osjećaj vlastite ništetnosti na vrijeme ga je ostavljao. Ogledao se, osvrtao se oko sebe.

Vidio je glave zaspalih Lare i Katjenjke na snježno bijelim jastucima. Čistoća rublja, čistoća soba i čistoća njihovih obrisa stapajući se s čistotom noći, snijega, zvijezda i mjeseca u jednoznačan, kroz njegovo srce propušten titraj, navela ga je da likuje i plače od osjećanja uzvišene čistote postojanja.

»Gospode! Gospode! – bio je spreman prošaptati. – I sve to meni! Zašto meni tako puno? Kako si mene pripustio k sebi, kako si dao zaći u tu dragocjenu svoju zemlju, pod te zvijezde, uz noge njoj nesračunatoj, poniznoj, zlosretnoj, premiloj?«

Bila su tri sata po ponoći kad je Jurij Andrejevič digao glavu od stola i papira. Iz usredotočene izdvojenosti u koju je potonuo vraćao se k sebi, u stvarnost, sretan, snažan i miran. Odjednom se preko zamuklih daljina što su se prostirale vani začulo sjetno, pečalno glasanje.

Otišao je u susjednu neosvijetljenu prostoriju da pogleda kroz okno. Dok je pisao, stakla je za to vrijeme prekrilo inje, i kroz njih se ništa nije vidjelo. Jurij Andrejevič odgurnuo je smotani sag kojim su bila zatisnuta ulazna vrata kako ispod njih ne bi propuhivalo, prebacio bundu preko leđa i izišao na trijem.

Bijeli plamen kojim je plamtio mjesečinom obliveni snijeg zaslijepi ga. Najprije ni u šta nije mogao pogledati niti je što vidio. Onda začu preko daljina oslabljeno, otegnuto i cmoljavo zavijanje, pa na kraju poljane, za jarugom ugleda četiri izdužene sjene poput nevelike crtice.

Vukovi su stajali usporedo, njuškama prema kući, i podignutih glava zavijali na mjesec ili na srebreno bljeskanje okana na Mikulicinovoj kući. Koji tren ostadoše nepokretni; no samo što Jurij Andrejevič shvati da se radi o vucima, oni pseći podvijenih repova, kao da je njegova misao stigla do njih, odcapkaše s poljane. On i ne stiže dokučiti u kom su se pravcu skrili.

»Neugodna novost!« pomisli. »Samo je njih trebalo. Da im brlog nije tu, blizu, pod nosom? Možda čak i u jaruzi. Strašno! Za nevolju još i ta Samdevjatovljeva Savraska u konjušnici. Konja su vjerojatno i nanjušili.«

Odluči da Lari zasad ništa ne spominje, kako je ne bi uplašio, uđe, zatvori vanjska vrata, pritvori unutrašnja koja su vodila iz hladne u toplu prostoriju, zatisne šupljine i pukotine te priđe stolu.

Lampa je gorjela jarko i prijazno kao i prije. Ali više mu se nije pisalo. Nije se mogao pribrati. Ništa do vukova i sličnih prijetećih komplikacija nije mu padalo na pamet. A bio je i umoran. Uto se probudi Lara.

– A ti još uvijek goriš i svijetliš, plamičku moj sjajni! – vlažnim je sanenim šapatom tiho prozborila. – Sjedi časkom bliže, uza me. Reći ću ti što sam sanjala.

On zgasi lampu.

9.

Dan je opet prošao u pravoj ludnici. U kući su našli dječje saonice. S ledenog brdašca, koje joj je doktor napravio nabivši ga lopatom i polivši vodom, zarumenjela se Katjenjka u bundi, uz glasan smijeh, spuštala na nerazgažene staze. Sa sleđenim smiješkom na licu neumorno se verala uz brdašce i uzicom potezala sanjke na vrh.

Mrzlo se, studen je osjetno jačala. A bilo je sunčano. Na podnevnim zrakama snijeg se žutio i u njegovo medeno žutilo slatkim se talogom slijevala narančasta gustina rano nadolazeće večeri.

Jučerašnjim pranjem i kupanjem Lara je navukla vlagu u kuću. Okna je zaslonilo prhko inje, tapete ovlažene parom od stropa do poda bile su prekrivene crnim krivudavim curkom. U sobama je postalo mračno i neugodno. Jurij Andrejevič nosio je drva i vodu, nastavljao nedovršeni pregled kuće i stalno nalazio nešto novo, pomagao Lari od jutra zauzetoj kućanskim poslovima kojima se nije vidjelo kraja.

U žustrini kakvagod posla njihove bi se ruke približile i ostajale jedna u drugoj, podignuti teret spuštali bi na pod ne donijevši ga do cilja, a navala maglene nesvladive nježnosti činila ih je bespomoćnima. Iznova bi im sve ispadalo iz ruku i nestajalo iz glave. Opet su tekli trenuci i slagali se u sate i

postajalo je kasno, i oboje bi se s užasom trgnulo shvativši da je Katjenjka ostavljena bez nadzora, a konj nenahranjen i nenapojen, pa bi se strmoglavce bacali da nadoknade i isprave propušteno i mučili se grižnjom savjesti.

Od neispavanosti doktoru je brujilo u glavi. Ugodna maglica poput mamurluka širila se njome, a obamrla i blažena slabost cijelim tijelom. Nestrpljivo je čekao večer da se vrati noćnome prekinutom poslu.

Polovicu pripremnih radnji za nj je činila ta snena maglica koja ga je ispunila, sve uokolo prekrila i misli njegove zaogrnula. Posvudašnja rasplinutost koja se na svemu vidjela išla je smjerom što prethodi savršenosti konačna oblikovanja. Mučna dnevna praznina, slična maglovito nabačenim bilješkama, bila je nužnom pripremom za radnu noć.

Praznina umora ništa nije ostavljala nenačetim i nepromijenjenim. Sve je trpjelo promjene i poprimalo drugi oblik.

Jurij Andrejevič je osjećao kako od njegovih želja da dulje ostanu u Varikinu neće biti ništa, da je čas njegova rastanka s Larom tu, da je mora izgubiti, poslije nje i volju za životom, a možda i život. Tuga mu je ispijala dušu. No još ga je više pritiskalo iščekivanje večeri i želja da tu tugu isplače takvim riječima od kojih će svatko zaplakati.

Vuci, kojih se cijeloga dana prisjećao, više i nisu bili vuci na snijegu pod lunom, postali su temom o vukovima, postali su predodžbom vražbene sile što se sprema uništiti njega i Laru ili ih otjerati iz Varikina. Ideja tog neprijateljstva, razvijajući se, do večeri je toliko ojačala kao da su se u Šutmi otkrili tragovi pretpotopne nemani, a u jaruzi se javio grdan zmaj žedan doktorove krvi i Larina tijela.

Došla je večer. Kao i jučer doktor je zapalio lampu na stolu. Lara i Katjenjka legle su ranije nego sinoć.

Ono što je noću bio napisao razdijelilo se u dva dijela. Poznato, zabilježeno s novim preinakama bilo je ispisano čisto i kaligrafski. Novo je bilo nabačeno skraćeno, s točkicama i nečitkim švrakopisom.

Snalazeći se u tim škrabotinama, on je većinom osjetio razočaranje. Prošle noći ti su nedovršeni odlomci u njemu izazivali suze i potresali neočekivanošću nekih dobrih rješenja. Sad odjednom njihovi su ga prividni uspjesi zatekli i rastužili svojim očiglednim nategnutostima.

Sveg života zanosio se originalnošću, izglađenom i ublaženom, izvanjski neprepoznatljivom i skrivenom pod pokrovcem široko rabljene i uobičajene forme; cijeli život težio je postizanju onoga suzdržanoga i umjerenog stila kojim čitatelj i slušalac obvladavaju sadržajem i ne opažajući čime ga to usvajaju. Svega života nastojao je oko sloga neupadljiva, koji ne mami ničiju pažnju, i padao je u očaj zbog toga što je još daleko od takva ideala.

U sinoćnim bilješkama htio je sredstvima, koja bi se jednostavnošću približila tepanju a iskrenošću dodirnula uspavanku, izraziti svoje pomiješano osjećanje i ljubavi i straha i tuge i smjelosti, tako da bi se ono izlilo gotovo mimo riječi, samo sobom.

Sutradan, pregledavajući sada te pokušaje, otkrio je da im nedostaje sadržajno vezivno tkivo koje bi rasute stihove svodilo u jedno. Postupno ispravljajući rukopis, Jurij je Andrejevič u istom lirskom načinu izlagao predanje o Jegoriju Hrabrom. Započeo je iz širega, što je pretpostavljalo i širok prostor pentametra. Nezavisno od sadržaja, već ga je samome metru svojstvena milozvučnost srdila svojom formalističnom umjetnom melodičnošću. Napustio je visokoparni metar s cezurom i stihove stezao na četiri stope onako kako se u prozi bori s praznoslovljem. Pisati je postalo teže i primamljivije. Rad je krenuo življe, ali u njega se još uvijek uvlačila nepotrebna brbljivost. Nagnao se da stihove još više ukroti. Riječima je postalo tijesno u trimetru, posljednji tragovi sanjivosti s njega su sletjeli, probudio se, sijevnuo; procjepi u stihovima sami su upućivali čime ih ispuniti. Stvari, riječima tek naznačene, počele su se bez napora oblikovati u okviru zacrtanoga. Površinom pjesme začuo je topot konja kao što se čuje zapletanje konjskog kasa u jednoj Chopinovoj baladi. Georgij Pobjedonosac[87] galopirao je na konju nepreglednim stepskim prostranstvom, a iz pozadine Jurij je Andrejevič gledao kako se smanjuje odlazeći. Pisao je u grozničavoj žurbi, jedva stižući zabilježiti riječi i stihove iznikle na pravome mjestu i u pravi čas.

Nije zapazio kad se Lara digla s postelje i prišla stolu. U spavaćici, do peta dugačkoj, izgledala je i tanja i mršavija no što je bila. Jurij Andrejevič drhtnu od iznenađenja kad je izronila uz njega, blijeda, prestrašena i, pruživši ruku preda se, prošaptala:

– Čuješ? Pas zavija. Čak dva. Kako je grozno, kakav zlokoban znak! Izdržimo nekako do jutra, i idemo, idemo. Ni časa dulje ne ostajem.

Poslije dugih uvjeravanja, za sat vremena, Larisa Fjodorovna se smirila i opet zaspala. Jurij Andrejevič iziđe na trijem. Vukovi su bili bliže nego prošle noći i sklonili se još brže. Ni sada Jurij Andrejevič nije dospio otkriti na koju su stranu nestali. Stajali su u hrpi, i on ih ne uspjede ni prebrojiti. Činilo mu se da ih je bilo više.

10.

Započeo je trinaesti dan njihova prebivanja u Varikinu, ni po čemu različit od prijašnjih. I večer prije zavijali su vukovi, kojih sredinom tjedna nije bilo. I opet videći u njima pse, preplašena zlim znakom, Larisa Fjodorovna iznova odluči otići drugog jutra. Tako su se smjenjivala stanja stabilnosti i tužna nemira, prirodna za marljivu ženu, nenaviklu da se po cijeli bogovetni dan prepušta izljevima srca i praznom, neumjesnom obilju pretjeranih nježnosti.

Sve se doslovce ponavljalo, tako da se tog jutra drugoga tjedna, kad se Larisa Fjodorovna opet kao toliko puta prije započela spremati za povratak, moglo pomisliti kako tih ovdje proboravljenih tjedan i pol nije ni bilo.

---

[87] Kršćanski svetac, pobjednik nad zmajem, zaštitnik viteštva i vitezova. U nas sv. Juraj.

Bilo je opet vlažno po sobama, mračnim zbog sumorno sivoga i tmurnog dana. Studen je popustila, s tamnog neba pokrivenog niskim oblacima samo što nije zasuo snijeg. Psihički i fizički umor od dugotrajne neispavanosti iscrpio je Jurija Andrejeviča. Misao mu se sapletala, snage se rastrojile, od slabosti je osjećao veliku hladnoću i, drhtureći i trljajući ruke od zime, hodao je nezagrijanom sobom ne znajući što će odlučiti Larisa Fjodorovna i čega će se, u skladu s njezinom odlukom, sam prihvatiti.

Njezine su nakane bile nejasne. Dala bi sada pola života da nisu tako kaotično slobodni, da se pokoravaju kakvu potrebito strogom, ali jednom zauvijek ustrojenom poretku u kojem bi išli na posao, imali obveza i u kojem bi se moglo živjeti razumno i časno.

Dan je započela kao obično, spremila postelje, sredila i pomela sobe, doktoru i Katji dala zajutrak. Zatim se počela pakirati, a od doktora zatražila da pripremi konja. Odluku da se ide donijela je tvrdo i nepokolebljivo.

Jurij Andrejevič nije pokušavao da je odgovori. Povratak u grad u jeku tamošnjih hapšenja, poslije njihova nedavnog nestanka, bio je potpuno nerazuman. No jedva je bilo razumnije da zasjednu sami i bez oružja usred te strašne zimske pustoši pune njezinih opasnosti.

Usto su posljednji naramci sijena koje je doktor skupio po susjednim stajama išli kraju, a novih nije bilo. Naravno, da je uvjeta za pouzdaniji smještaj, obišao bi okolicu i pobrinuo se o zalihi krme i hrane. Ali za kratak i nesiguran boravak nije se vrijedilo upuštati u takva istraživanja. Odmahnuvši rukom, pošao je prezati.

Uprezao je nevješto. Tome ga je učio Samdevjatov. A Jurij Andrejevič zaboravio je njegove naputke. Nesviklim rukama učinio je ipak sve što treba. Okovani povezni kraj remena, kojim se luk pričvršćivao uz rukunice, on je zategao uzlom na jednu od rukunica, obmotavši ga nekoliko puta na njezinu kraju, a zatim uprijevši nogom o konjski bok, čvrsto stisnuo raširena kliješta hama, poslije čega je, dovršivši i ostalo, priveo konja trijemu, privezao ga i Lari pošao reći da se mogu spremati.

Zatekao ju je posve smetenu. Ona i Katjenjka odjevene za put, sve spakirano, ali Larisa Fjodorovna lomila je ruke i, zadržavajući suze i moleći Jurja Andrejeviča da sjedne načas, bacala se u naslonjač, dizala se i često prekidajući se uzvikom »zar ne?« visokim je, pjevuckavim i žalostivim glasom govorila brzo i nepovezano:

– Nisam kriva. Ni sama ne znam kako se dogodilo. Ali, zar je moguće sad krenuti? Uskoro je mrak. Noć će nas zateći na putu. Baš u onoj tvojoj groznoj šumi. Zar ne? Učinit ću kako kažeš, ali sama od svoje volje ne bih se odlučila. Nešto me zadržava. Teško mi je pri duši. A ti učini po svome. Zar ne? Zašto ne kažeš ni riječi? Izdangubili cijelo jutro, ne zna se na što smo potrošili pola dana. Sutra se više neće ponoviti, bit ćemo pažljiviji, zar ne? Možda da ostanemo još dan? Ustanimo sutra ranije, krenimo čim se razdani, u sedam ili u šest ujutro. Šta misliš? Naložit ćeš peć, imat ćeš dodatnu večer za pisanje, prenoćimo još

jednu noć. O, to bi bilo tako neponovljivo, prekrasno! Zašto ništa ne odgovaraš? Opet sam, nesretnica, nešto skrivila!

– Pretjeruješ. Do sumraka još je daleko. Još je posve rano. Ali neka bude po tvome. Dobro. Ostanimo. Samo se smiri. Pogledaj kako si uzrujana. Doista, raspremajmo se, svucimo bunde. Evo, Katjenjka kaže da je ogladnjela. Založimo. U pravu si, današnji bi odlazak bio previše nepripremljen, iznenadan. Samo se, zaboga, ne uzbuđuj i ne plači. Odmah ću naložiti. Nasreću, konj je upregnut i saonice pred trijemom; poći ću po posljednja drva u bivšu šupu Živagovih, jer ovdje nije više ni kladice. A ti ne plači. Brzo se vraćam.

11.

Na snijegu pred šupom ostalo je nekoliko krugova saoničnih tragova iza prijašnjih navraćanja Jurija Andrejeviča. Poslije prekjučerašnjeg posjeta snijeg oko praga bio je ugažen i prljav.

Oblaka koji su od jutra prekrivali nebo više nije bilo. Ono se očistilo. Studen je stezala. Varikinski park, koji je to mjesto okruživao s različitih rastojanja, približavao se šupi kao da želi zagledati doktoru u lice i na nešto ga upozoriti. Snijeg te zime bio je dubok i nadvisio prag pred šupom. Nadboj nad vratima kao da se spusdo, a šupa pogrbila. S njezina krova, nad doktorovom glavom, poput klobuka goleme gljive, visila je hrpa nametena snijega. Ravno iznad krovnog roga, kao da je šiljkom zaboden u snijeg, stajao je i po srpoliku izrezu gorio sivim plamom mlad, tek narođen mjesec.

Iako je još bio dan i posve svijetlo, doktor se osjećao kao da u kasnoj večeri stoji u neprohodnoj šumi svoga života. Toliko je mraka leglo na njegovu dušu, toliko tuge. A mladi je mjesec znamenjem rastanka i slikom osamljenosti gorio pred njim gotovo u visini njegova lica.

Umor ga je rušio s nogu. Bacajući drva preko praga u saonice, zahvaćao je odjednom manje cjepaka nego obično. Hvatati sledenjele kladice, sa smrznutim snijegom po njima, čak je i kroz rukavice bilo bolno. Ni življe kretanje nije ga zagrijavalo. U njemu je nešto stalo i prelomilo se. Kleo je svoju nesretnu sudbinu i molio Boga da sačuva i obrani život onoj ljepoti upisanoj, žalosnoj, krotkoj i bezazlenoj. A mjesec je jednako stajao nad šupom, gorio i ne grijao, svijetlio, a ne osvjetljavao.

Konj odjednom, okrenuvši se prema strani iz koje je došao, diže glavu i zarza; u početku tiho i neodlučno, a onda glasno i sigurno.

»Što je to?« pomisli doktor. »Od kakva veselja? Nije valjda od straha. Gluposti, konji od straha ne ržu. Bena jedna, što vucima znak daje, ako ih je osjetila. I kako veselo. Vjerojatno predosjeća put kući, kuće joj se prohtjelo. Pričekaj, ubrzo krećemo.«

Ukrcanim drvima Jurij Andrejevič pribra još trieśća i većih brezovih kora za potpalu, odvaljenih ucijelo poput sara na čizmama, konopcem i rogožinom steže hrpu te koračajući uz saonice poveze drva u Mikulicinovu šupu.

Opet je konj zarzao u odgovor na jasno konjsko glasanje negdje iz daljine, s druge strane. »Kod koga li je to?« stresavši se pomisli doktor. »Mislili smo da je Varikino pusto. Znači, prevarili se.« Ni na kraj mu pameti nije padalo da bi imali goste i da konjsko rzanje dolazi iz vrta, od Mikulicinova trijema. Vodio je Stavrasku zaobilazno, straga, prema sporednim zgradama tvorničkog gospodarstva, pa iza brežuljaka što su zaklanjali kuću nije vidio njezin prednji dio.

Bez žurbe (zašto bi i brzao?) pobacao je drva u šupu, ispregao konja, saonice ostavio u šupi, a konja odveo u susjednu pustu i hladnu konjušnicu. Postavio ga u desnu ugaonu stojnicu, gdje je manje propuhivalo, donio iz šupe nekoliko naramaka preostala sijena i zagurao ga u nakošenu rešetku nad jaslama.

Nespokojan u duši krenuo je kući. Pred trijemom, upregnut u široke seljačke saonice s udobnim košem, stajao je uhranjen vranac. Oko konja, tapšući ga po bokovima i zagledajući mu kičice nad kopitima, šetkao je, sit kao i konj, nepoznat mladac u dobru ogrtaču.

Iz kuće se čula larma. Bez namjere da prisluškuje, a i nesposoban da bilo što čuje, Jurij Andrejevič nevoljko uspori korak i zastade kao ukopan. Ne razabirući riječi, prepoznade glasove Komarovskog, Lare i Katjenjke. Vjerojatno su bili u sobi do samog izlaza. Komarovski se prepirao s Larom, i sudeći po tonu njezinih odgovora, ona se uzrujavala, plakala i čas mu oštro uzvraćala, a čas opet s njim se suglašavala. Po nekom neodređenom prizvuku Jurij je Andrejevič pretpostavio da je Komarovski taj tren poveo razgovor baš o njemu, uglavnom u smislu da je on nepouzdan čovjek (»sluga dvaju gospodara« – pričinilo se Juriju Andrejeviču) da se ne zna tko mu je draži, obitelj ili Lara, i da se Lari ne treba na nj oslanjati, jer će, okrene li se doktoru, »praviti ražanj za zeca u šumi« i naći se između dva stolca. Jurij Andrejevič uđe u kuću.

U prvoj je sobi doista, ne skinuvši sa sebe bunde do poda, stajao Komarovski. Lara je držala Katjenjku za gornje krajeve bundice, pokušavala joj zakopčati ovratnik, ali nije pogađala pucem u petlju. Ljutila se na djevojčicu, vikala da se ne vrti i ne bježi, a Katjenjka je cvilila: »Mamice, polako, zagušit ćeš me.« Svi su bili odjeveni, spremni za odlazak.

Kad je ušao Jurij Andrejevič, Lara i Viktor Ipolitovič, prekidajući jedno drugo, saletješe ga:

– Gdje si nestao? Tako si nam potreban!

– Zdravi bili, Jurije Andrejeviču! Ne gledajući na grubosti koje smo posljednji put izgovorili jedan drugome, ja opet, kao što vidite, bez poziva k vama.

– Dobar dan, Viktore Ipolitoviču.

– Kamo si nestao tako dugo? Poslušaj što on kaže, i brzo odlučuj za sebe i za mene. Vremena nemamo. Treba se žuriti.

– Što stojimo? Sjedite, Viktore Ipolitoviču. Kako, kamo sam nestao, Larice? Pa ti znaš, po drva sam išao, a onda se i za konja pobrinuo. Viktore Ipolitoviču, molim vas, sjednite.

– Ti nisi iznenađen? Zašto se ne čudiš? Žalili smo da je ovaj čovjek otišao, i što nismo prihvatili njegove prijedloge, a on, evo ga, tu pred tobom, i ti se ne čudiš. Ali još su veće iznenađenje njegove novosti. Ispričajte mu, Viktore Ipolitoviču.

– Ne znam što ima u vidu Larisa Fjodorovna. Sa svoje strane kažem ovo. Hotimice sam pustio glas da sam otišao, a ostao sam još nekoliko dana da bih vama i Larisi Fjodorovnoj dao vremena da iznova promislite o pitanjima što smo ih dotakli, te da poslije zrelog prosuđivanja dođete možda do manje nepromišljene odluke.

– Dalje se nema što odlagati. Sada je pravo vrijeme za odlazak. Sutra ujutro – ali bolje neka ti Viktor Ipolitovič sam kaže.

– Polako, Larice. Molim, Viktore Ipolitoviču. Zašto stojimo u bundama? Svucimo se i sjednimo. Ozbiljan je to razgovor. Ne može tako iznebuha. Oprostite, Viktore Ipolitoviču. Naše prepirke povlače za sobom i neke osjećajne suptilnosti. Kopati po tim stvarima smiješno je i neugodno. Ja nikad nisam pomišljao na odlazak s vama. Drukčije je s Larisom Fjodorovnom. U onim rijetkim slučajevima, kad su naši nemiri bili razdvajani jedan od drugoga, a mi se prisjećali da nismo jedno biće, nego dva, s dvjema posebnim sudbinama, ja sam mislio da Lara mora, prije svega zbog Katje, pažljivije razmisliti o vašim planovima. Ona to i ne prestaje, uvijek iznova vraća se tim mogućnostima.

– Ali samo pod uvjetom da i ti pođeš.

– Nama je podjednako teško zamisliti naš rastanak, ali možda se treba prisiliti i podnijeti tu žrtvu. Jer o mome polasku ne može biti ni govora.

– Ali ti još ništa ne znaš. Poslušaj od početka. Sutra ujutro... Viktore Ipolitoviču!

– Očito, Larisa Fjodorovna ima u vidu informacije koje sam donio i njoj ih već priopćio. Na pruzi u Jurjatinu nalazi se pod parom službeni vlak Dalekoistočne vlade. Jučer je stigao iz Moskve i sutra kreće dalje. To je vlak našega ministarsva prometa. Njegovu polovicu čine međunarodna spavaća kola. Ja moram tim vlakom. Na raspolaganju su mi mjesta za osobe koje su pozvane u moj radni kolegij. Putovali bismo u punom komforu. Takva se prilika više neće pružiti. Ja znam, vi ne prosipate riječi u vjetar i svoju odluku da ne pođete s nama nećete mijenjati. Vi ste čovjek čvrstih odluka, ja to znam. Ipak. Prelomite zbog Larise Fjodorovne. Čuli ste, ona bez vas neće. Pođite s nama, ako već ne u Vladivostok, onda bar do Jurjatina. A tamo ćemo vidjeti. No u tom slučaju valja žuriti. Ni minute ne gubiti. Sa mnom je čovjek, sam loše kočijašim. Petero nas u moje saonice neće stati. Ako se ne varam, kod vas je Samdevjatovljev konj. Rekli ste da ste na njemu drva dovezli. Još nije raspremljen?

– Ne, ispregnuo sam ga.

– Onda brzo iznova prežite. Moj će vam kočijaš pomoći. Kvragu i druge saonice. Nekako ćemo stići i na mojima. Samo, zaboga, brže. Na put samo najnužnije sa sobom, što u ruke stane. Kuća neka ostane kao što jest, nezatvorena. Treba spašavati život djeteta, a ne ključe za brave skupljati.

– Ja vas ne razumijem, Viktore Ipolitoviču. Vi razgovarate kao da sam ja pristao poći. Pođite s Božjom pomoći, ako Lara tako hoće. A o kući se ne brinite. Ja ću ostati, spremiti je i zatvoriti poslije vašeg odlaska.

– O čemu ti pričaš, Jura? Otkud ta notorna besmislica u koju ni sam ne vjeruješ. »Ako je Larisa Fjodorovna odlučila.« A sam predobro zna da bez njegova putovanja nema ni spomena o Larisi Fjodorovnoj i nekim njezinim odlukama. Pa onda, čemu ta: »A kuću ću ja spremiti i o svemu se pobrinuti«?

– Vi ste, dakle, neumoljivi. Onda druga molba. Uz dopuštenje Larise Fjodorovne ja bih s vama dvije riječi, i ako je moguće u četiri oka.

– Dobro. Ako se baš mora, pođimo u kuhinju. Ti nemaš ništa protiv, Larice?

12.

– Streljnikov je uhvaćen, osuđen na smrt, i kazna je izvršena.

– Strašno. I to je istina?

– Tako sam čuo. I ja vjerujem u to.

– Ne govorite Lari. Izbezumit će se.

– Razumije se. Zato sam vas i pozvao u drugu prostoriju. Poslije tog strijeljanja ona i kći su u neizbježivoj opasnosti koja se već nadvila. Pomozite da ih spasim. Vi odlučno odbijate da nam se pridružite?

– Već sam vam rekao. Naravno.

– Ali bez vas ni ona neće poći. Jednostavno ne znam što da činim. U tom slučaju od vas se traži drugačija pomoć. Iskažite na riječima, prividno, spremnost da popustite, činite se kao da vas je moguće uvjeriti. Ja si ne mogu zamisliti vaš rastanak. Ni ovdje, sada, ni na kolodvoru u Jurjatinu, ako biste nas stvarno ispraćali. Treba postići da ona povjeruje kako vi također idete. Ako ne sada, odmah s nama, ono za neko vrijeme, kad vam pružim novu mogućnost, za koju obećajete da ćete je iskoristiti. Morate biti sposobni da joj se lažno zakunete. No s moje strane to nisu prazne riječi. Čašću vam jamčim, na prvi znak vaše želje obvezujem se u bilo koje vrijeme prebaciti vas odavde k nama i otpremiti dalje kamo god zaželite. Larisa Fjodorovna mora misliti da nas vi pratite. Uvjerite je u to svim silama. Recimo, otiđite naizgled uprezati konja, nas nagovorite da krenemo ne čekajući da vi sve spremite, vi ćete nas stići na putu.

– Smeten sam viješću o strijeljanju Pavla Pavloviča i ne mogu doći k sebi. Teško vas pratim. No ja sam suglasan. Poslije obračuna sa Streljnikovom po našoj današnjoj logici životi Larise Fjodorovne i Katjin također su u opasnosti. Nekoga od nas vjerojatno će zatvoriti, dakle, ovako ili onako, nas će razdvojiti. Pa onda je doista bolje, razdvajajte nas vi i odvedite ih nekamo dalje, na kraj svijeta. Sada, dok vam ovo govorim, stvari već idu po vašem. Meni će vjerojatno postati nepodnošljivo, pa ću, prelazeći preko ponosa i samoljublja, ponizno dopuzati da iz vaših ruku dobijem i nju, i život, i prekomorski put k svojima i vlastito spasenje. Ali dajte mi da se u svemu tome snađem. Vijest koju

ste donijeli, zapanjila me. Smlavljen sam patnjom koja mi uzima mogućnost da mislim i prosuđujem. Pokoravajući se, možda činim fatalnu, nepopravljivu grešku koje ću se groziti cijeloga života, ali u maglini boli koja mi rastače snagu jedino što ja sada mogu jest da vam mehanički povlađujem i da vas slijepo, bezvoljno poslušam. Eto, za njezino dobro ja ću sada najaviti da idem uprezati konja, da ću vas stići, a ostat ću ovdje sam. Samo jedna sitnica. Kako ćete poći sada, zbog noći? Put ide šumom, ima vukova, čuvajte se.

– Znam. Uza me je puška i revolver. Ne brinite se. A ponio sam i alkohola zbog hladnoće. Ima ga dosta. Podijelimo, hoćete?

13.

»Što sam napravio? Što sam napravio? Izdao, odrekao se, prepustio. Potrčati za njom, stići, vratiti je. Lara! Lara!

Ne čuje. Vjetar sa suprotne strane. I vjerojatno glasno razgovaraju. Ona ima sve razloge da bude vesela i mirna. Dala se prevariti i ne sumnja u kolikoj je zabludi.

Evo vjerojatnih njezinih razmišljanja. Ona misli. Sve se sredilo da ne može bolje, po njezinoj želji. Njezin Juročka, sanjar i svojeglav, nakraju je smekšao, hvala Stvoritelju, i kreće zajedno s njom nekamo u sigurno, k ljudima pametnijim no što su oni, pod zaštitu zakonitosti i poretka. Ako se čak, da bi ustrajao na svojem i ostao tvrdokoran, i pokoleba, pa sutra ne sjedne s njima na vlak, Viktor Ipolitovič će po njega poslati drugi i on će doći u najkraćem roku.

Sada je on, zacijelo, već u konjušnici i drhtavim rukama od uzbuđenja i žurbe, koje se zapleću i ne slušaju, upreže Savrasku, pa će se odmah iz petnih žila dati za njima, tako da ih stigne još u polju, prije zalaska u šumu.«

Tako ona vjerojatno razmišlja. Čak se nisu ni oprostili ozbiljno, samo je Jurij Andrejevič mahnuo rukom, okrenuo se i nastojao progutati bol koja je pritiskivala u grlu kao da se guši komadićem jabuke.

S bundom navučenom preko jednog ramena stajao je na trijemu. Slobodnom i bundom nepokrivenom rukom pod samim je stropom stezao vrat rezbarenog trijemnog stupića takvom snagom kao da ga davi. Svu svoju svijest prikovao je za daleku točku u prostranstvu. Tamo, na neodređenoj udaljenosti, mali komadić brdskog puta pomaljao se između nekoliko narijetko izraslih breza. Na to otvoreno mjesto tog je časa padalo svjetlo niskoga sunca, upravo na zalazu. Tuda, kroz pojas toga svjetla, iz časa u čas, iz plitke udoline u koju su zakratko utonule, morale su projuriti rastrkane saonice.

– Zbogom, zbogom – bezvučno-besvjesno, iščekujući taj trenutak, ponavljao je i u sumračan mrazni zrak otkidao te jedva iz grudi dahnute glasove. – Zbogom, jedino voljena, zauvijek izgubljena!

– Idu! Idu! – naglo i suho prošapta pobijeljelim usnama, kad su saonice strelovito uzletjele odozdo, mimoišle brezu po brezu, usporile i, o radosti, zaustavile se kod posljednje.

O, kako mu je zakucalo srce, kako mu je zakucalo srce, noge se odsjekle; od uzbuđenja postade mekan, vunenast poput bunde koja mu je klizila s ramena! »O, Bože, Ti si, čini se, odredio da mi je vratiš? Što se tamo dogodilo? Što se tamo zbiva, na toj dalekoj sutonskoj crti? Gdje je objašnjenje? Zašto stoje? Ne. Izgubljeno. Krenuli. Odjurili. To je ona sigurno tražila časak da se još jednim pogledom oprosti od kuće. Ili se možda htjela uvjeriti nije li Jurij Andrejevič već pošao i ne hita li za njima? Otišli. Otišli su.

Stignu li, a da sunce ne zađe ranije (jer u mraku ih neće razaznati), još će jednom promaknuti, posljednji put s ove strane jaruge, poljanom na kojoj su pretprošle noći bili vukovi.«

Dođe, i prođe i taj trenutak. Tamnorumeno sunce kruglilo se nad plavom crtom smetova. Snijeg je halapljivo sisao ananasnu slast kojom ga je ono zalijevalo. I eto, pokazaše se, poletješe, proletješe. »Zbogom, Lara, doviđenja na onom svijetu, zbogom ljepoto moja, zbogom radosti moja, neizmjerna, neiscrpiva, vječna.« I oni nestaše. »Više te nikad neću vidjeti, nikada, nikad u životu, više nikad te vidjet neću.«

Međutim je noćalo. Grimiznobrončane pjege večernjeg rumenila razbacane po snijegu naglo su blijedjele i gasnule. Pepeljasta mekota prostora brzo je gnjurila u ljubičasti sve gušći sumrak. S njegovom sivom maglicom stapala se čipkasta, rukopisna tanušnost breza na putu, nježno ucrtanih na blijedoružičastom iznenada otančalome nebu koje kao da se najednom prevuklo kredom.

Bol u duši izoštrila je opažanja Juriju Andrejeviču. Sve je zamjećivao udeseterostručenom oštrinom. Okolica je poprimala crte izuzetnog jedinstva, čak i sam zrak. Čudesnom sućuti disala je zimska večer kao suučesni svjedok. Kao da se do ovog vremena nije još nikad tako smrkavalo, kao da je večerilo prvi put tek danas za utjehu sirotu, samu čovjeku. I okolne šume po brežuljcima, ledima okrenute horizontu, kao da nisu tvorile puki panoramski niz, nego se po njima razmjestile i nikle iz zemlje da bi žalovanje iskazale.

Gotovo se branio od te jasne ljepote trenutka kao od gomile nametljivih supatnika, gotovo spreman zracima zalaza što su plazili k njemu prošaptati: »Hvala. Ne treba.«

Stajao je još uvijek na trijemu, licem prema zatvorenim vratima, okrenut od svega ostalog svijeta. »Zašlo je moje jasno sunce«, ponavljalo je i skandiralo nešto u njemu. Nije imao snage glasno izgovoriti te riječi jednu za drugom, bez grčevitih grlenih bolova koji su ih prekidali.

Uđe u kuću. Dvostruk i dvovrstan monolog započe se odvijati u njemu: suh, prividno poslovan u odnosu prema sebi i razliven, bezobalan u zazivanju Lare. Ovako mu potekoše misli: »Sad u Moskvu. Najprije – preživjeti. Ne popuštati snohvatici. Ne slijegati se na spavanje. Noćima raditi do otupljenja, dok me umor namrtvo ne sruši. I još ovo. Odmah naložiti u spavaonici da noću ne mrznem bez potrebe.«

A evo, kako je još razgovarao sam sa sobom. »Mila moja nezaboravna! Dok te pamte pregibi mojih laktova, dok si još na rukama i usnama mojim,

pobivat ću s tobom. Isplakat ću suze za tobom u nečemu dostojnome i trajnome. Zapisat ću spomen na tebe u nježnu, nježnom, bolno tužnome prikazu. Ostajem ovdje dok to ne učinim. A onda i sam odlazim. Evo kako ću te prikazati. Stavit ću na papir tvoje crte kao što se poslije strašne oluje, koja do dna preorava more, odlažu na pijesak tragovi najjačega vala koji je najdalje zapljusnuo. Isprekidanom vijugavom crtom nabacuje more plovučac, pluto, školjke, alge, najlakše i najslabije što je moglo dići s dna. To je beskonačno u daljinu protegnuta obalna granica najdaljega dosega vala. Tako su životne oluje tebe nanijele meni, gordosti moja. Tako ću ja prikazati tebe.«

Ušao je u kuću, zatvorio vrata i skinuo bundu. Kad se našao u sobi koju je Lara tako dobro i brižljivo jutros pospremila i u kojoj je sve opet bilo isprevrtano naglim odlaskom, kad je vidio raskopanu i neuređenu postelju i u neredu ostavljene stvari, razbacane po podu i stolcima, kao dijete pao je na koljena pred postelju, pritisnuo grudi uz tvrdu krevetsku stranicu, zagnjurio lice u ovješeni kraj perine i zaplakao djetinje lako i gorko. Potrajalo je kratko. Jurij Andrejevič je ustao, brzo otro suze, začuđeno rastresenim i umorno odsutnim pogledom osvrnuo se uokolo, dohvatio bocu koju je ostavio Komarovski, odčepio i nalio u čašu, dodao je vode, pomiješao sa snijegom i s nasladom ravnom tek prolivenim neutješnim suzama, ispijao tu mješavinu laganim požudnim gutljajima.

14.

Nešto se nesklapno zbivalo s Jurijem Andrejevičem. Polako je gubio pamet. Nikad još nije vodio tako osobenjački život. Zapustio je kuću, prestao se baviti sobom, pretvarao je noći u dane i izgubio svijest o vremenu koje je prošlo od Larina odlaska.

Pio je i pisao stvari posvećene njoj, ali Lara iz njegovih stihova i zapisa, što je više bilo precrtavanja i zamjena jedne riječi drugom, sve je dalje odlazila od stvarnoga svog lika, od žive Katjenjkine mame koja se s Katjom nalazila na putu.

Precrtavanja je Jurij Andrejevič činio radi preciznosti i punine izraza, ali su ona odgovarala i nalozima njegove unutarnje suzdržanosti u kojoj si nije dopuštao da preotvoreno obnaži ono osobno proživljeno i neizmišljano prošlo, da ne bi zlijedio i dirao izravne sudionike napisanoga i proživljenoga. Tako je ono krvavo, što se još pušilo neohlađeno, istisnuto iz stihova, a umjesto krvarenja i boli iz njih je govorila smirena širina koja je pojedinačan slučaj dizala do općenosti svima znanoga. Nije se mučio oko takva rezultata, širina je sama dolazila kao utjeha koju mu je s puta slala ona što je odlazila, kao daleki njezin pozdrav, kao njezina prikaza iz sna, ili kao dodir njezine ruke na njegovu čelu. Volio je taj oplemenjujući trag na stihovima.

Poslije cvila za Larom on je dovršavao svoju svaštaru iz raznih vremena, o prirodi i o svakidašnjici. Kao što je i ranije uvijek s njime bivalo, u tom je poslu

mnoštvo misli o vlastitom životu i o životu društva nalijetalo istovremeno i uzgredom.

I opet je mislio kako povijest, ono što se naziva historijskim hodom, on uopće ne zamišlja onako kako je to usvojeno, nego mu se ona iscrtava na sliku i priliku biljnoga svijeta. Zimi, pod snijegom, ogoljelo granje bjelogorične šume tanko je i jadno kao dlačice na staračkoj bradavici. S proljeća, za nekoliko dana, šuma se mijenja, kreće u oblake, u njezinim se olistalim guštarama može i sakriti i izgubiti. Taj preobražaj postiže se kretanjem, što brzinom nadmašuje kretanje životinja, jer životinje ne rastu tako brzo kao bilinstvo koje se u tome ne da pratiti. Šuma se ne pomiče, ne možemo je iznenaditi, ne možemo je zateći da mijenja mjesto. Uvijek je nalazimo nepokretnu. U istoj toj nepokretnosti zatječemo, neuhvatljiv u svojim preobrazbama, život društva i povijesti u vječnu rastu i vječnim mijenama.

Kad je na primjeru Napoleona odricao važnost vladaocima i vojskovođama, Tolstoj svoju misao nije doveo dokraja. Mislio je to isto, ali to nije u punoj jasnoći i dorekao. Povijest nitko ne čini, nju se ne vidi kao što se ne može vidjeti kako raste trava. Ratovi, revolucije, carevi i robespjeri njezini su organski izazivači, njezin fermentacijski kvasac. Revolucije vode djelatni ijudi, jednostrani fanatici, geniji samoograničenja. Oni u nekoliko sati ili dana sruše stari poredak. Prevrati traju tjednima, pa i mnoge godine, a onda se desetljećima i stoljećima kao svetinji klanja duhu ograničenosti koji je doveo do prevrata.

U svom cvilu za Laru on je oplakao i ono daleko ljeto u Meljuzejevu, kad je revolucija bila tadašnjim bogom koji je s neba sišao na zemlju, bogom toga ljeta, i kad je svak ludovao po svojoj volji, i život svakoga postojao je sam po sebi, a ne kao objasnidbeno-ilustrativna potvrda pravilnosti visoke politike.

Poslije svih tih isprecrtavanja svega i svačega on je iznova provjerio i pribilježio kako umjetnost uvijek služi ljepoti, a ljepota je uspješno svladavanje forme, forma je pak organski ključ bivstvovanja, formom mora ovladati sve živuće da bi postojalo, te je na taj način umjetnost, pa i ona tragična, priča zapravo o sreći postojanja. Ta razmišljanja i zapisi također su mu donosili sreću, tragičnu i punu suza da se od nje umarala i boljela glava.

U pohode mu je došao Anfim Jefimovič. Donio votke i pričao mu o odlasku Antipove i kćeri s Komarovskim. Anfim Jefimovič došao je prugom na drezini. Naružio je doktora zbog nebrige o konju kojeg je odveo usprkos molbi Jurija Andrejeviča da se strpi još tri-četiri dana. On je međutim obećao da će sam svratiti po doktora i konačno ga odvesti iz Varikina.

Kadikad, potonuo u pisanje i posao, Jurij bi se Andrejevič iznenada u punoj jasnoći sjetio otišle žene i gubio glavu od nježnosti i žestine gubitka. Kao nekad u djetinjstvu usred raskošne ljetne prirode, kad mu se u ptičjem cvrkutu pričinjao glas umrle majke, tako se sada ponekad obmanjivao njegov sluh navikao na Laru i njezin glas. »Juročka« – katkad bi u glasovnoj halucinaciji čuo iz susjedne sobe.

Tih dana njegovim su osjetilima prolazile i drukčije obmane. Na kraju tjedna, noću, naglo se probudio poslije nepodnošljive besmislice koja mu se

prisnila o zmajevom logu pod kućom. Otvorio je oči. Odjednom, dno je jaruge sinulo plamenom i zaorilo se praskom i tutnjem nekakva pucnja. Čudno, ali doktor je čas poslije tako neobična slučaja opet zaspao, a ujutro zaključio da mu se sve to prisnilo.

15.

A ovo se dogodilo nešto kasnije, jednog od istih tih dana. Doktor je na koncu čuo glas razuma. Rekao je sebi, ako želi da se po svaku cijenu usmrti, može naći mnogo učinkovitiji i manje bolan način. Dao si je riječ, čim Anfim Jefimovič dođe po njega, da će odmah otići odavde.

Pred sumrak, dok je još bilo dana, začuo je oštru škripu nečijih koraka u snijegu. Netko je čilo i odlučno koračao prema kući.

Čudno. Tko bi to mogao biti? Anfim Jefimovič došao bi konjem. Prolaznika se u pustom Varikinu baš nije nalazilo. »Po mene«, zaključi Jurij Andrejevič. »Poziv ili nalog za grad. Ili možda hapse. Ali čime će me voziti? I tad bi bila dvojica. To je Mikulicin, Averkij Stepanovič«, obradovan, pretpostavio je da gosta poznaje, kako mu se učinilo, po koraku. Čovjek, još uvijek zagonetan, trenutak se zadržao pred vratima s odbijenim zasunom, na kojima nije našao očekivanog lokota, krenuo je dalje sigurnim korakom, naviklim pokretom domaćina, otvarao je pred sobom vrata i pomno ih zatvarao iza sebe.

Neobična zbivanja zatekla su Jurija Andrejeviča za pisaćim stolom, leđima okrenuta ulazu. Dok se dizao sa stolca i okretao vratima da dočeka stranca, ovaj je već kao ukopan stajao na pragu.

»Koga trebate?« – otkinulo se doktoru nesvjesno i posve neobavezno, pa kad odgovor nije uslijedio, Jurij se Andrejevič tome i nije začudio.

Došljak je bio snažan, pristao čovjek, lijepa lica, u kratku krznenom kaputu, krznenim hlačama i toplim kozjim čizmama, s puškom obješenom o remenu.

Samo je trenutak neznančeva pojavljivanja bio za doktora neočekivan, ali ne i njegov dolazak. Nađene stvari u kući i drugi znaci pripravili su Jurija Andrejeviča za taj susret. Došljak je očito bio čovjek kojemu su pripadale zatečene zalihe u kući. Po njegovu izgledu doktoru se činilo da ga je već vidio i upoznao. Vjerojatno je i posjetilac bio upozoren da kuća nije prazna. Premalo se začudio njezinoj nastanjenosti. Možda su mu rekli koga će zateći. Možda je i sam poznavao doktora.

»Tko je to? Tko je to?« mučno je prebirao po sjećanju Jurij Andrejevič. Gospode blagi, gdje sam ga već vidio? Je li moguće? Toplo svibanjsko jutro daleke neke godine. Željeznička postaja Razvilje. Komesarov vagon koji ne obećaje nikakva dobra. Jasnoća stavova, pravocrtnost, strogost načela, pravilnost, pravilnost, pravilnost. Streljnikov!

16.

Dugo su već razgovarali, punih nekoliko sati, kao što razgovaraju samo ruski ljudi u Rusiji, kao što su razgovarali posebno oni ustrašeni i potišteni, i oni pobjesnjeli i pomahnitali, kakvi su tada u njoj bili svi ljudi. Padala je večer. Mračilo se.

Uz nemirnu razgovorljivost, koja Streljnikova nije razlikovala od drugih, on je bez prestanka govorio još i iz nekih drugih, svojih razloga.

Nije se mogao napričati i svim se silama držao za razgovor s doktorom da bi izbjegao samoću. Je li se bojao grižnje savjesti ili turobnih uspomena što ga progone, ili ga je morilo nezadovoljstvo sobom, u kojem se čovjek ne podnosi i spreman je umrijeti od stida? Ili je u sebi nosio kakvu strašnu, neizbježnu odluku s kojom nije želio ostati nasamo, čije je izvršenje, koliko je god bilo moguće, odgađao doktorovim društvom i ćaskanjem s njime?

Kako bilo da bilo, Streljnikov je skrivao neku važnu tajnu, koja ga je pritiskivala toliko da se u svemu ostalome predavao tim neumjerenijim osjećajnim izljevima.

To je bila bolest vremena, revolucionarno ludilo epohe. U namjerama svi su bili drukčiji nego što su im bile riječi ili djela. Savjest nikome nije bila čista. Svak se s razlogom mogao držati krivim za sve, tajnim zlikovcem, neotkrivenim varalicom. Tek što bi se javio povod, pomama samokažnjavajuće uobrazilje razigravala se do krajnjih granica. Ljudi su fantazirali, optuživali sami sebe ne samo iz straha nego i iz bolesne rušilačke sklonosti, dobrovoljno, u stanju metafizičkog transa i strasti samoosuđivanja, kojoj samo pusti na volju i nećeš je zaustaviti.

Koliko se takvih predsmrtnih izjava, pismenih i usmenih, načitao i naslušao u svoje vrijeme visoki vojni, a ponekad i vojnosudski aktivist Streljnikov. Sad je on sam bio opsjednut sličnim napadom samorazgolićenja, svega je sebe preocjenjivao, polagao račune, sve vidio u vrućici, u nakaradnoj i izbezumljenoj nastranosti.

Streljnikov je pripovijedao bez reda, skakao s ispovijesti na ispovijest.

– To je bilo pod Čitom. Vas su zadivila čuda kojima sam nabio ormare i škrinje u ovoj kući. Sve je to iz vojnih rekvizicija koje smo vršili kad je Crvena armija zauzimala Istočni Sibir. Razumije se, nisam to sam na sebi dovukao. Život me uvijek tetošio vjernim i odanim ljudima. Te svijeće, žigice, kava, čaj, pisaći pribor i drugo dijelom je iz češkog vojnog kontingenta, dijelom japansko i englesko. Čudesa neviđena, zar ne? »Zar ne?« bila je omiljena uzrečica moje žene, vjerojatno ste primijetili. Nisam znao da li da vam odmah kažem, ali sad priznajem. Došao sam se vidjeti s njom i kćeri. Dosta su mi kasno rekli da bi mogle biti tu. I eto, zakasnio. Kad sam iz govorkanja i dojava saznao o vašoj bliskosti s njom i kad su mi prvi put spomenuli ime »doktor Živago«, iz tisuća lica koja su promakla preda mnom tih godina ja sam se na nedokučiv način sjetio doktora s takvim prezimenom kojeg su mi jednom doveli na preslušanje.

– I požalili što ga niste strijeljali?

Streljnikov je zanemario tu opasku. Možda čak i nije čuo da je subesjednik vlastitom upadicom prekinuo njegov monolog. Nastavi rastreseno i zamišljeno.

– Svakako, bio sam ljubomoran na vas, kao što sam i sad. Zar bi moglo biti drukčije? Ovim se krajevima skrivam tek posljednjih mjeseci, otkad su daleko na istoku provaljena druga moja skloništa. Mene su namjeravali izvesti pred vojni sud pod lažnom optužbom. Bilo je lako pogoditi ishod. Nisam znao ni za kakvu svoju krivicu. U meni se javila nada da ću se opravdati u budućnosti, i svoje dobro ime obraniti u povoljnijim okolnostima. Odlučio sam da se navrijeme, prije uhićenja maknem s očiju, da se u međuvremenu skrivam, skićem i pustinjačim. Možda bih se na koncu i spasio. Ali prokazao me mlad nitkov koji je iskoristio moje povjerenje.

Išao sam zimi pješice preko Sibira na zapad, skrivao se i gladovao. Zakopavao se u smetove, noćivao u zavijanim vlakovima koji su tada pod snijegom stajali u beskrajnim lancima na sibirskoj magistrali.

Lutanja su me sastavila s dječakom skitnicom, kojeg partizani tobože nisu dotukli s ostalim kažnjenicima na skupnom strijeljanju. Navodno je ispuzao iz hrpe ubijenih, došao k sebi, oporavio se i otad je lutao po različitim rupama i brlozima kao i ja. Barem je tako pričao. Podlac nedorasli, pokvareni, zaostali, iz gimnazije su ga, ponavljača, istjerali zbog nesposobnosti.

Što je Streljnikov podrobnije pripovijedao, to je doktor sigurnije prepoznavao dječaka.

– Ime Terentij, prezimenom Galuzin.

– Da.

– Onda je o partizanima i strijeljanju sve istina. Ništa nije izmislio.

– Imao je jednu dobru osobinu – obožavao je majku do bezumlja. Otac mu je stradao kao talac. Saznao je da je mati u zatvoru, da će je stići očeva sudbina i odlučio zaigrati na sve da je oslobodi. U kotarskoj Čeki, kamo se otišao predati i ponuditi usluge, obećali su mu oprost svih krivica po cijenu kakve znatnije dostave. On je odao mjesto na kojem sam boravio. Uspjelo mi je preduhitriti njegovu izdaju i navrijeme nestati.

Nevjerojatnim naporima, s tisuću zgoda i nezgoda prošao sam Sibir i prebacio se ovamo, gdje me znadu kao svoj džep, i posljednje što bi pomislili jest da me tu sretnu i da s moje strane očekuju toliko drskosti. Doista, dugo su me još tražili pod Čitom, dok sam se ja zavlačio sad u ovu kuću, sad pak u druga skloništa ovdje u okolici. Ali došao je kraj. I ovdje su mi na tragu. Čujte. Smrkava se. Približava se vrijeme koje ne volim jer sam odavno već izgubio san. Znate kakva je to muka. Ako niste pogorjeli sve moje svijeće – odlične, stearinske, zar ne? – progovorimo još koju. Razgovarajmo koliko vi budete mogli, svom puninom, cijelu noć, pri svjetlu svijeća.

– Svijeće su netaknute. Samo je jedan paket načet. Ja sam trošio petrolej koji sam našao.

– Imate li kruha?

– Ne.

– Od čega ste živjeli? Uostalom, što pitam gluposti. Od krumpira. Znam.

– Da. Njega je ovdje koliko treba. Ovdašnji domaćini bili su iskusni i skrbni. Znali su kako ga trapiti. Sav se sačuvao u podrumu. Nije ni sagnjio ni promrzao.

Iznenada Streljnikov progovori o revoluciji.

17.

Sve ovo nije vama. Vi to nećete razumjeti. Vi ste rasli drukčije. Postojao je svijet gradskih predgrađa, svijet željezničkih pruga i radničkih kolonija. Blato, skučenost, neimaština, ponižavanje čovjeka u trudbeniku, ponižavanje žena. Postojala je vesela, nekažnjena drskost razvrata maminih sinova, studenata gizdelina i trgovčića. Šalom ili praskom prezirna bijesa rješavali su se suza i jadikovki prevarenih, uvrijeđenih i zavedenih. Kakva uzvišenost parazita, sjajnih samo po tome što se ni nad čime ne bi uznemirili, ni na čemu nastojali, ništa svijetu niti su dali niti ostavili!

A mi smo život shvaćali kao ratnički pohod, mi smo stijenje pokretali za one koje smo voljeli. Pa iako im nismo donijeli ništa do boli, mi ih ni za vlas nismo uvrijedili, jer smo postali većim patnicima od njih.

Međutim, prije no što nastavim, držim da vam moram reći ovo. Radi se o sljedećem. Ako vam je stalo do života, vi odmah odavde morate otići. Hajka se oko mene steže, i tek što završi, vas će k meni pripetljati, vi ste već samim našim razgovorom umiješani u moje poslove. Osim toga, ovdje je mnogo vukova, ovih sam dana zapucao po njima.

– A to ste onda vi pucali?

– Da. Vi ste, naravno, čuli? Išao sam u jedno od skloništa, ali i ne stigavši, po nekim sam znacima shvatio da je ono otkriveno, a tamošnji ljudi vjerojatno pobijeni. Kod vas neću dugo, tek da prenoćim, i sjutra odlazim. E, pa s vašim dopuštenjem ja nastavljam.

Ali zar su Tversko-Jamske i kicoši nakrivljenih teler-kapa, u hlačama s egalizirom, što u karucama jure uokolo s djevojkama, postojali jedino u Moskvi, ili samo u Rusiji? Ulica, večernja ulica, večernja ulica toga doba, vjetrogonja i raskalašnika bilo je posvuda. Što je ujedinjavalo epohu, što je skupilo devetnaesto stoljeće u jedno povijesno razdoblje? Rađanje socijalističke misli. Dešavale su se revolucije. Nesebični se mladi ljudi penjali na barikade. Publicisti su razbijali glavu kako da zauzdaju životinjsku bezobzirnost novca i podignu i zaštite ljudsko dostojanstvo siromaha. Javio se marksizam. I zaključio gdje je korijen zla i koje je sredstvo ozdravljenja. Postao je moćnom silom vremena. Sve su to bila Tversko-Jamska vremena, i blato, i sjaj svetosti, i razvrat, i radničke četvrti, proklamacije i barikade.

O, kako je bila lijepa kao djevojka, gimnazijalka! Pojma nemate. Često je boravila kod svoje školske drugarice u kući naseljenoj radnicima brestske željezničke pruge. Tako se ta pruga zvala u početku, do nekoliko sljedećih

preimenovanja. Moj otac, današnji član jurjatinskog suda, radio je tada kao pružni majstor na kolodvorskom sektoru. Ja sam zalazio u tu kuću i tamo sam je sretao. Bila je djevojčurak, dijete, ali napregnutu misao, nemir vremena, već se tada moglo pročitati na njezinu licu, u njezinim očima. Sve teme toga doba, sve njegove suze i uvrede, sve njegove pobude, sva njegova nakupljena osveta i gordost bili su ispisani na njezinu licu i u njezinu ponašanju, pomiješani s njezinom djevojačkom stidljivošću i njezinom odvažnom stasitošću. Složit ćete se, to nije malo. To je vrsta predodređenosti, obilježenost. To valja imati od prirode, trebalo je imati i pravo na to.

– Vi o njoj prekrasno govorite. Vidio sam je u isto vrijeme, upravo takvu, kakvom ste je opisali. Gimnazijalka se u njoj spajala s junakinjom nedjetinje tajne. Njezina sjena prostirala se po zidu pokretom napregnute samozaštite. Takvom sam je ja vidio. Takvu je pamtim. Vi ste to zadivljujuće izrazili.

– Vidjeli i pamtite? A otkud vama to?

– To je posve drugi problem.

– I eto, vidite, cijeli taj devetnaesti vijek sa svim svojim revolucijama u Parizu, pa nekoliko naraštaja ruske emigracije, počevši s Hercenom, sva zamišljana, neizvršena i izvršena caroubojstva, cijeli svjetski radnički pokret, sav marksizam u europskim parlamentima i sveučilištima, cijeli novi sustav ideja, novinu i brzinu konkluzija, zajedljivost, svu onu u ime sućuti stvorenu nužnu bešćutnost, sve je to upio u sebe i uopćeno sobom izrazio Lenjin, da bi se za sve učinjeno odjelotvorenom osvetom ustremio na staro.

Usporedo s njim digao se neizbrisivo golem lik Rusije, koja se naočigled svega svijeta najednom zapalila svijećom otkupljenja za sva zla i nesreće čovječanstva. Ali čemu vam ja sve to govorim? Kad je to za vas tamburanje usitno, prazne riječi.

Zbog te djevojke pošao sam na sveučilište, zbog nje sam postao nastavnik i otišao raditi u onaj nepoznati Jurjatin. Progutao sam hrpu knjiga i prikupio golema znanja da bih njoj bio koristan i našao joj se pri ruci ako bi zatrebala moju pomoć. Otišao sam u rat da bih je poslije tri godine braka opet osvojio, a zatim, poslije rata i povratka iz zarobljeništva, iskoristio sam to što su me držali poginulim, pa sam pod tuđim, izmišljenim imenom sav se predao revoluciji da bih potpuno osvetio sva njezina stradanja, da bih dočista isprao one bolne uspomene, da više ne bi bilo povratka prošlosti, da tversko-jamski više ne bi postojali. A one, ona i kći, bile su blizu, bile su ovdje! Koliko me je samo snage stajalo potiskivanje želje da jurnem k njima i da ih vidim! No ja sam htio najprije djelo svoga života dovesti do kraja. O, što bih danas dao da makar samo jednom bacim pogled na njih. Kad je ona ulazila u sobu, prozor kao da se širom rastvarao, prostorija se punila svjetlošću i zrakom.

– Ja znam koliko vam je bila mila. Ali molim vas, imate li vi uopće pojma koliko je ona vas voljela?

– Oprostite. Što ste rekli?

– Kažem, možete li zamisliti u kojoj ste mjeri vi bili njoj dragi, draži od svih na svijetu?

– Okud vam to?

– Sama mi je govorila.

– Ona? Vama?

– Da.

– Oprostite. Shvaćam, ta se molba ne da ispuniti, ali, ako je moguće u granicama delikatnosti, ako možete, prisjetite se, molim vas, po mogućnosti točno, što vam je doslovce govorila.

– Drage volje. Nazvala vas je uzorom čovjeka, kojem ona nije vidjela ravna, jedinstvenim po dubini iskrenosti, i još je rekla: kad bi na kraj svijeta još jednom zasvjetlucala slika doma koji je nekad s vama imala, da bi se puzeći na koljenima dovukla do njegova praga, otkud bilo, makar i s kraja svijeta.

– Oprostite. Ako nije nasrtaj na nešto vama sveto, sjetite se, kad je to, u kojoj prilici rekla?

– Spremala je ovu sobu. A onda izišla istresti prostirač.

– Oprostite, koji? Tu su dva.

– Ovaj veći.

– Taj nije mogla sama. Pomagali ste joj?

– Da.

– Držali ste nasuprotne krajeve prostirača, ona ga je zabacivala visoko uzmahujući rukama kao na ljuljački, i okretala se od prašine, žmirila i kikotala? Zar ne? Kako znam njezine navike! A onda ste pošli jedno drugome, slažući teški prostirač najprije nadvoje, pa načetvero, a ona se šalila i podvaljivala? Zar ne? Zar ne?

Ustali su sa svojih sjedišta, otišli svaki jednom od prozora i gledali na razne strane. Poslije duže šutnje Streljnikov priđe Juriju Andrejeviču. Uze njegove ruke i stisne ih na prsa, pa nastavi s prijašnjom žurbom.

– Oprostite, ja shvaćam da diram nešto drago, intimno. Ali ako mogu, ja bih vas još nešto pitao. Samo ne idite. Ne ostavljajte me samoga. Ja ću brzo sam otići. Pomislite, šest godina rastanka, šest godina nezamisliva uzdržavanja. Ali meni se činilo – još sva sloboda nije osvojena. Neka nju najprije steknem, pa ću im onda sav pripasti, moje će ruke biti razvezane. I sve moje konstrukcije odoše u dim. Sutra će me uhvatiti. Vi ste joj drag i blizak čovjek. Može biti da je jednog dana sretnete. Ali ne, što ja to molim? To je ludost. Mene će ščepati i neće dati da se opravdavam. Zgrabiti odjednom, usta mi začepiti vikom i psovkom. Ja da ne znam kako se to radi?

18.

Konačno će se ispavati kako treba. Nakon dugog vremena Jurij Andrejevič prvi put nije primijetio kad je zaspao, jedva što se dospio protegnuti na postelji. Streljnikov je ostao prenoćiti. Jurij Andrejevič smjestio ga je u susjednu sobu. U onim kratkim čascima, kad bi se budio da se okrene s boka na bok ili potegne spuzli pokrivač, Jurij Andrejevič osjećao je okrepljujuću snagu zdravog sna i

slatko opet zaspivao. U drugoj polovici noći stala su ga salijetati kratka snoviđenja iz djetinjstva, jasna i bogata podrobnostima, da ih je lako bilo uzeti za istinu.

Tako se, naprimjer, mamin akvarel talijanskog žala, koji je visio na zidu, u snu iznenada srušio, pao na pod i zvekom razbijena stakla probudio Jurija Andrejeviča. On otvori oči. Ne, to je nešto drugo. To, vjerojatno, Antipov, Larin muž, Pavel Pavlovič, prezimenom Streljnikov, opet, kako kaže Bah, u Šutmi vukove pudi. Ma ne, glupost. Naravno, slika se srušila sa zida. Eno je u krhotinama na podu – utvrdi on u snu koji se nastavljao.

Probudio se s glavoboljom od predugog spavanja. Nije odmah dokučivao tko je i gdje je, i na kojem je svijetu.

Onda se sjeti: »Pa da, kod mene Streljnikov noći. Već je kasno. Treba se oblačiti. On je sigurno već ustao; a ako nije, dignut ću ga, skuhati kavu, popit ćemo kavu.«

– Pavle Pavloviču!

Nikakva odgovora. »Znači, još spava. Čvrsto ipak spava.« Bez žurbe Jurij Andrejevič se odjene i uđe u susjednu sobu. Na stolu je ležala Streljnikovljeva vojnička šubara, ali njega u kući nije bilo. »Očito, šeće«, pomisli. »A bez kape. Kali se. A danas bi trebalo prekrižiti Varikino, i u grad. No kasno je. I opet sam prespavao. I tako svako jutro.«

Jurij Andrejevič potpali vatru u peći, dohvati vjedro i pođe na bunar po vodu. Nekoliko koraka od trijema, ukoso preko puteljka, pavši glavom u snježni nanos, ležao je ustrijeljeni Pavel Pavlovič. Snijeg pod njegovom lijevom sljepoočicom promočen lokvom krvi skupio se u crvenu grudu. Briznule u stranu, sitnije su kaplje sa snijegom zaokruglile crvene bobe nalik na jagode promrzle mukinje.

PETNAESTI DIO

SVRŠETAK

1.

Ostaje da dovršimo jednostavnu pripovijest Jurija Andrejeviča; posljednjih osam ili devet predsmrtnih godina njegova života, u kojima je sve više popuštao i zapuštao se, zaboravljao liječnička znanja i navike, a gubio književničke, da bi kratkotrajno izlazio iz stanja utučenosti i nazatka, zanosio se, vraćao poslu, a onda, poslije neduga proplamsaja, opet padao u dugotrajnu ravnodušnost prema sebi i prema svemu na svijetu. Tih je godina dosta uznapredovala njegova stara srčana bolest koju je sam sebi utvrdio još ranije, ali o čijoj ozbiljnosti nije imao prave predodžbe.

U Moskvu je došao početkom Nepa[88], najdvojbenijeg i najdvoličnijeg sovjetskog razdoblja. Omršavio je, zarastao i zapustio se više no u vrijeme svoga povratka u Jurjatin iz partizanskog ropstva. Na putu je i opet svlačio sa sebe sve što je bilo uščuvanije i mijenjao za kruh, uz dodatak bilo kakvih prnja da ne ostane gol. Tako je opet na putu pojeo svoju drugu bundu i kaput, pa se na ulicama Moskve pojavio u sivoj šubari, uvijačima i izlizanoj vojničkoj kabanici koja se bez puceta, sve do ijednog otpalih, pretvorila u smrdljivu zatvoreničku halju. U takvoj paradi ničim se nije izdvajao između bezbrojnih crvenoarmijaca koji su hrpimice plavili prijestolničke trgove, bulevare i kolodvore.

U Moskvu nije prispio sam. Posvuda ga je u stopu pratio lijep seljački mladac, odjeven kao i on posve vojnički. Tako su se pojavljivali u onim još preostalim svratištima uz koja je proteklo djetinjstvo Jurija Andrejeviča, gdje su ga znali i umah ga primali s njegovim suputnikom, oprezno se ipak raspitavši jesu li poslije puta bili u kupalištu – pjegavi tifus još je harao – i gdje su mu već prvih dana, čim se pojavio, pričali pod kojim je okolnostima njegova obitelj otišla iz Moskve u inozemstvo.

Obojica su zazirali od ljudi i zbog velike bojažljivosti izbjegavali da se u goste odazivlju pojedinačno, jer u tom slučaju čovjek ne može šutjeti već sam mora podržavati razgovor. Obično bi njihove dvije dugačke spodobe banule poznatima onda kad se društvo već skupilo, pa se neprimjetno zavlačile negdje u kut i u šutnji, ne sudjelujući u općem razgovoru, provodile večer.

---

[88] NEP – skraćenica – nova ekonomska politika, nešto liberalnija politika u gospodarstvu ranih dvadesetih godina, poslije revolucionarnog voluntarizma 1917.

U pratnji svoga mladog druga mršavi je i visoki doktor u neuglednoj odjeći nalikovao kakvu bogotražitelju[89] iz puka, a njegov ustrajni pratilac na poslušna i slijepo mu odana učenika i sljedbenika. Tko je bio taj mladi suputnik?

2.

Posljednji dio puta prema Moskvi Jurij je Andrejevič prešao željeznicom, dok je prvi, mnogo duži, propješačio.

Sela kojima je prolazio nisu izgledala ništa bolje od onih što ih je vidio u Sibiru i na Uralu u vrijeme svoga bijega iz zarobljeništva. Samo što je tada onim krajevima išao zimi, a sada krajem ljeta i toplom suhom jeseni, što je bilo mnogo lakše.

Polovica naselja kojima je prolazio bila je pusta kao poslije neprijateljskog pohoda; polja napuštena i nepobrana, no i to je bilo posljedicom rata, građanskoga rata.

Dva ili tri dana pri koncu rujna njegov je put vodio niz strmu i visoku riječnu obalu. Rijeka koja je tekla ususret Juriju Andrejeviču nalazila mu se s desne strane. Slijeva, od sama puta pa u šir do nebeske crte pretrpane oblacima, prostirala su se nepožnjevena polja. Izrijetka su ih prekidale bjelogorične šume, pretežito hrasta, brijesta i klena. Šume su dubokim jarugama istrčavale k rijeci te na padinama i strmim kosama presijecale put.

Na nepožnjevenim njivama raž se nije držala u prezrelu klasju, curila je i ispadala iz njega. Šakama zrnja Jurij Andrejevič punio je usta, s mukom ga mljeo zubima i hranio se tako u onim teškim prilikama u kojima nije mogao od tog zrnja skuhati kašu. Želudac je teško vario sirovu, jedva sažvakanu hranu.

Jurij Andrejevič nikad u životu nije vidio tako mrko opaljenu raž, zagasitu, boje staroga potamnjelog zlata. Pokupljena navrijeme ona je obično mnogo svjetlija.

Te plamene boje što su gorjele bez sjaja, ta polja, koja su bezglasno vapila upomoć, s hladnim je mirom na rubovima već okružilo veliko, prema zimi već okrenuto nebo, po kojem su kao sjene po licu neprekidno plovili dugački, slojeviti snježni oblaci s crnom srčikom i bijelim okrajcima.

Sve je bilo u pokretu, sporu i ravnomjernu. Tekla je rijeka. Njoj ususret dolazio je put. Po njemu je išao doktor. Njegovim su pravcem vukli se oblaci. A ni polja nisu ostajala nepokretna. Nešto se micalo po njima, bila su zahvaćena sitnim nemirnim gmizanjem koje je izazivalo gađenje.

U poljima se nakotilo dotad neviđeno i nevjerojatno mnoštvo miševa. Kad bi ga noć zatekla u polju, pa bi morao leći negdje uz među, oni su trkali po doktorovu licu i rukama, protrčavali mu kroz rukave i nogavice. Njihovi

---

[89] Krajem XIX. stoljeća i na prijelazu u XX. Rusijom je lutalo mnogo pripadnika vjerskih sekti i političkih stranaka koji su u narodu propovijedali svoja uvjerenja, tragali za istinom, vjerom u Boga i čovjeka.

neizmjerno namnoženi i uhranjeni nakoti po danu su se putem vrzmali pod nogama; a kad ih se gazilo, postajali su ljigava, piskutava i pokretljiva bljuzga.

Zastrašujući, podivljali i nakostriješeni seoski psi tako su se između sebe zgledavali kao da se dogovaraju kad bi se bacili na doktora da ga razdru, ali su se za njim vukli u čoporu na sigurnom rastojanju. Jeli su strvinu, no ni mišetina kojom je kipjelo polje nije im bila odvratna; izdaljega su pogledavali na doktora, uporno išli za njim, cijelo vrijeme nešto očekujući. Začudo, u šumu nisu zalazili, s njezinim približavanjem malo su pomalo zaostajali, okretali se i nestajali.

Šuma i polje predstavljali su tada pravu suprotnost. Bez čovjeka polja su sirotjela, kao da su bez njega predavana prokletstvu. Otarasivši se čovjeka, šume su se kočoperile na slobodi kao uznici pušteni iz zatvora.

Obično ljudi, prije svega seoska dječica, ne puštaju lješnjacima da dozriju, trgaju ih još zelene. Sada su šumske padine brežuljaka i jaruga bile posve pokrivene netaknutim grubo zlatastim listincem kao zaprašenim i ogrubjelim od jesenske opaljenosti. Iz njeg su virili istureni, kao uzlovima ili mašnama svezani, utroje i učetvero srasli lješnjaci, zreli, spremni ispasti iz ljusaka u kojima se još uvijek drže. Jurij Andrejevič putem ih je neprestano krckao i grickao. Džepovi su mu bili nabijeni, torba puna lješnjaka. Tjednima su lješnjaci bili njegovom glavnom hranom.

Činilo mu se da polja vidi teško oboljela, u vrućičnom bunilu, a šume – u svijetlu stanju ozdravljenja, da u šumi obitava Bog, a poljem zmijulji podrugljiv smiješak đavolov.

3.

Upravo tih dana na tom dijelu puta doktor uđe u napušteno i do temelja spaljeno selo. U njemu se do požara gradilo samo u jednome redu uz put. Riječna je strana ostajala neizgrađena.

U selu je ostalo nekoliko cijelih kuća, izvana nagorjelih i pocrnjelih. Ali i one su bile puste, nenastanjene. Druge kolibe pretvorile se u hrpe ugljevlja iz kojih su uvis stršili crni stupovi čađavih dimnjaka.

Obronci s riječne strane bili su izrovani jamama, iz kojih su seljaci vadili stijenje i živjeli od izrade mlinskog kamenja. Tri takva nedovršena mlinska kotura ležala su na zemlji pred posljednjom u redu seoskom kolibom, jednom od onih cjeljih. Ali i ona poput drugih prazna.

Jurij Andrejevič zađe u nju. Bila je tiha večer, ali vjetar upade u kolibu čim je doktor ušao u nju. Po podu na sve strane poletješe gužve sijena i kučine, po zidovima se zanjihaše krpe zaostala papira. Sve se u kolibi pokrenulo, zašištalo. S cikom se razbježavali miševi kojima je, kao i cijeli prostor uokolo, vrvjela i koliba.

Doktor izađe. Straga, iza polja, zalazilo je sunce. Toplinom zlatna rumenila zalaz je grijao suprotnu obalu s koje su odrazi pojedinačna grmlja i uvala u svom

povenulom sjaju dopirali do sredine rijeke. Jurij Andrejevič prijeđe preko puta i sjedne na jedan od mlinskih kamenova prevrnutih u travi da se odmori.

Odozdo, iza obronka pojavila se svijetlosmeđa glava, pa ramena, pa ruke. Netko je stazom uzlazio s rijeke i nosio puno vjedro. Čovjek spazi doktora i zaustavi se do pojasa nad crtom obronka.

– Da te napojim, dobri čovječe? Ne diraj ti mene, pa ja tebe neću ni taknuti.

– Hvala. Daj da se napijem. No, iziđi sav, ne boj se. Zašto bih te dirao?

Izašav ispod obronka, vodonoša se pokaza odraslim mladićem. Bio je bos, dronjav i čupav.

Usprkos svojim prijateljskim riječima zapiljio se u doktora nemirnim ispitivačkim pogledom. Iz neobjašnjiva razloga dečko se čudno uzbuđivao. U tom uzbuđenju spusti vjedro, potrča doktoru, pa stade napol puta i zamuca:

– Nipošto... Nipošto... Otkud, ne može biti, učinilo mi se. Oprostite, ipak, druže, nek vas pitam. Pričinilo mi se ko da ćete biti poznat mi čovjek. Da! Da! Ujko doktor?!

– A ti, koji si?

– Niste prepoznali?

– Ne.

– U transportu iz Moskve putovali smo istim vagonom. Na prisilni rad me gonilo. Pod pratnjom.

To je bio Vasja Brikin. On pade pred doktora, poče mu ljubiti ruke i plakati.

Izgorjelo naselje bilo je Vasjino rodno selo Vereteniki. Mati mu nije bila živa. U obračunu sa selom, za njegova spaljivanja Vasja se skrio u podzemnu spilju ispod izvađena kamena, a majka, misleći da su ga odveli u grad, od tuge je skrenula i utopila se u istoj toj Pelgi, na čijoj su obali sada sjedili i razgovarali doktor i Vasja. Vasjine sestre Alenka i Ariška, prema dvojbenim vijestima, bile su u dječjem domu u drugom kotaru. Doktor povede Vasju sa sobom u Moskvu. Putem je Juriju Andrejeviču ispričao mnoge strahote.

4.

– To se lanjski ozimi usjevi osiplju. Tek što posijasmo, a udarile nevolje. Kad je teta Polja otišla. Tete se Palaše sjećate?

– Ne. Pa nikad je i nisam znao. Tko je ona?

– Kako niste znali? Pelagiju Nilovnu! S nama je putovala. Tjagunova. Široka lica, punašna, svijetla.

– Ona što je cijelo vrijeme plela i raspletala pletenice.

– Pletenice, pletenice! Tako! Pun pogodak. Pletenice!

– Pa, sjetih se. Čekaj. Ta ja sam nju kasnije sreo u Sibiru, u jednom gradu, na ulici.

– Zar je moguće? Tetu Palašu?

– Ali što je s tobom, Vasja? Što mi ruke treseš kao bijesan. Pazi, ne otkidaj. Planuo kao curetak.

– I kako je ona tamo? Brže pričajte, brže.

– Pa bila je živa i zdrava kad sam je vidio. O vama je govorila. Kao da je stanovala kod vas ili bila u gostima, čini mi se. A možda sam zaboravio, ili pobrkao.

– Dakako, dakako! Kod nas, kod nas! Mamica ju zavoljela ko rođenu sestru. Blaga. Radnica. Vezilja. Dok je ona kod nas živjela, kuća nam bila puna ko šipak. Otjerali je iz Veretenika, bapskim pričama nisu joj dali mira.

U selu je bio seljak Harlam Gnjiloj. Nastavljo se Polji. Beznosi opadač. Ona ga nije ni gledala. Zato mene uzo na zub. Ružno je o nama, o meni i Polji, govorio. E, i ona otišla. Sasvim uništio. Odatle je krenuio.

Ubojstvo jedno strašno zgodilo se tu nedaleko. Udovicu samu samcatu ubili na šumskom salašu pobliže Bujskog. Sama je živjela uz šumu. Hodala u muškim cipelama s ušicama i na lastiku. Ljut pas na lancu oko salaša jurio na žici. Po nazivu Gorlan. S gospodarstvom, sa zemljom sama se nosila bez pomoćnika. I odjednom zima kad je nitko nije očekivao. Rano zapo snijeg. A udovica nije iskopala krumpira. Dolazi ona u Veretenike – pomozite, govori, dat ću u dio ili platiti.

Ponudim joj se kopati krumpir. Dolazim na salaš, a kod nje već Harlam. Naguro se prije mene. Nije mi rekla. No da se ne tučemo oko toga. Zajedno se uhvatili posla. Po najgorem vremenu kopali. Kiša i snijeg, lapavica, biato. Kopali, kopali, krumpirovu cimu palili i toplim dimom krtolu sušili. I iskopali, a ona račun s nama po savjesti. Harlama otpustila a meni okom ovako, hoće reći ima za tebe još posla, dođi poslije ili ostani.

Ja došo drugi put. Neću, kaže, oduzetih viškova davati, krumpir u državnu raspodjelu. Ti si, kaže, dobar dečko, znam, nećeš odat. Vidiš, od tebe ne skrivam. Sama bih iskopala jamu, spremila, ali gle vani čuda. Kasno sam počela – zima. Sama neću doći kraju. Iskopaj mi jamu, nećeš požaliti. Osušit ćemo, spremiti.

Iskopo ja njoj jamu ko što se zaklončiću i spada, dolje šire, na krčag, k vrhu s uskim grlom. Jamu smo također dimom sušili, zagrijavali. Po najgoroj vijavici. Spremili mi krumpirić kako se i pristoji, zemljom zatrpali. Nema se šta prigovoriti. Ja, razumije se, o jami ni zucnuti. Ni živoj duši. Mamici čak, ni sestricama. Bože sačuvaj.

I tako. Tek što prošo mjesec, kad – pljačka na salašu. Pričaju oni što su mimo prolazili iz Bujskog, kuća širom rastvorena, sve počišćeno, udovica netragom nestala, pas Gorlan lanac prekino, pobjego.

Još je prošlo vremena. U prvu zimsku južinu, pred Novu godinu, na Vasiljevu večer[90], udarile kiše, sprale snijeg s humaka, do zemlje ga istopile. Dotrčo Gorlan i svojim šapama zemlju razgrebo na čistini gdje je bio krumpir u

[90] Blagdan Vasilija Velikog; odgovara blagdanu Silvestrova.

jami. Raskopo, razbuco vrh, a iz jame gazdaričine noge u cipelama na lastiku. Vidiš, kakve strave!

U Veretenikama svi su udovicu žalili, spominjali. Na Harlama nitko nije mislio. A i kako bi mislio? Zar se to djelo može misliti? Kako bi on, otkud bi mu bilo da ostane u Veretenikama, kočoperit se po selu? Njemu bi od nas glavačke hvatat maglu što dalje.

Zlodjelu se na salašu radovali selski kulaci prednjaci. I ajd muti selo. Eto, govore, šta su gradski smislili. Eto vam bukvica, kazna. Ne skrivaj žito, krumpir ne zakopavaj. A oni, budale, svoje pa svoje tjeraju – šumski razbojnici, razbojnici im se na salašu prividjeli. Naivčina narod! Samo vi njih, gradskih, što više slušajte. Još će vam oni pokazati, glađu moriti. Ti, selo, želiš li dobra, za nama pođi. Mi ćemo te opametiti. Doći će otimati vaše krvlju stečeno, a vi, otkud viškovi, kad svoje raži ni zrna. Dođe li do čega, za vile. A tko je protiv svih, pazi, čuvaj se. Rastrubila se starčad, razmeću se, sastanče. A Harlamu cinkeru samo to i treba. Kapu na glavu i u grad. I tamo šu-šu-šu. Eto šta se u selu sprema. A šta vi zasjeli i gledate? Treba tamo komitet sirotinje. Naredite, i ja ću tamo, dok migneš, brata s bratom podijeliti. A sam iz našeg kraja strugno i poslije ni da bi nosom privirio.

Sve što se kasnije zbilo napravilo se samo od sebe. Nitko to nije pripremo, ni na kome krivica. Poslali crvenoarmijce iz grada. I sud pokretni. I odmah na mene. Harlam udario na zvona. I bijeg, i za izbjegavanje prisilnog rada, i da sam ja selo dizo na bunu, i da sam udovicu ubio. I pod ključ. Sreća, sjetio se ja dasku iz poda izvući, i pobjego. U špilji pod zemljom se skrivo. Nad glavom mi selo gorjelo – nisam vidio, nada mnom se mamica rođena pod led bacila – nisam znao. Sve se samo od sebe zbilo. Crvenoarmijcima su posebnu kolibu odredili, rakijom pojili, namrtvo se napili. Noću od nebrige za vatru zapalila se kuća – od nje susjedne. Mještani, gdje se našli, van poskakali, a došljaci, nitko ih nije potpaljivo, oni, jasna stvar, živi izgorjeli do posljednjega. Naše pogorjelce vereteničke nitko s domaćeg zgarišta nije gonio. Sami se u strahu razbježali, da opet ne bi što ispalo. Opet huškači sijali strah – strijeljat će svakog desetog. Ja nikog više nisam zateko; sve se po svijetu razbacalo, kojekude tumaraju.

5.

U Moskvu je doktor stigao s Vasjom u proljeće dvadeset druge godine, početkom Nepa. Dani su bili topli i vedri. Sunčani odsjaji sa zlatnih kupola Spasiteljeva hrama padali su na trg popločen kockama tesana kamena, između kojih je prorastala trava.

Zabrana privatnog poduzetništva bila je dokinuta, a slobodna trgovina dopuštana. Ugovori su zaključivani na razini robnog prometa staretinara na buvljacima. Patuljaste razmjere u kojima su sklapani razvijale su špekulaciju i vodile zlorabama. Sitno komešanje poslića nije stvaralo ništa novo, ništa stvarnoga nije unosilo u gradsku pustoš. Na besciljnoj preprodaji deseterostruko prodavanoga stjecalo se imetke.

Vlasnici nekolikih vrlo skromnih kućnih knjižnica prevlačili su knjige iz svojih ormara nekamo na zajedničko mjesto. Napravili su predstavku gradskom sovjetu sa željom da otvore zadružnu knjižaru. Za gore spomenuto umoljavali su prostor. Dobiše na korištenje skladište obuće opustošeno u prvim mjesecima revolucije ili staklenik istovremeno zatvorene cvjećarnice, te su pod prostranim njihovim svodovima rasprodavali svoje mršave i slučajne knjižne zbirke.

Gospođe profesorice, koje su i prije u teškim prilikama, usprkos zabrani, potajice pekle bijeli kruh za prodaju, sad su njime trgovale otvoreno u nekakvoj svih tih godina zbog inventure zatvorenoj radionici bicikla. Promijenile su stajališta, prihvatile revoluciju i počele govoriti »pravilno« umjesto »da« ili »dobro«.

U Moskvi Jurij Andrejevič reče:

– Trebat će, Vasja, početi raditi.

– Ja bih nešto učio.

– Razumije se.

– I još imam želju. Htio bih mamin lik po sjećanju uslikati.

– Vrlo lijepo. Ali za to moraš znati crtati. Jesi li kad probao?

– U Apraksinu, kad stric ne bi vidio, ugljenom sam se igrao.

– Pa eto. Nek je sretno. Probat ćemo.

Nekih većih sposobnosti za crtanje Vasja nije pokazao, ali je prosječnih bilo toliko da je mogao poći u kakav primijenjeni smjer. Preko poznanstva Jurij Andrejevič smjesti ga na općeobrazovni odjel bivšeg učilišta Stroganov, odakle su ga prebacili na grafički fakultet. Ondje je učio litografsku tehniku, tiskarski i knjigovežački zanat i umijeće umjetničkog opremanja knjiga.

Doktor i Vasja ujedinili su snage. Doktor je pisao male knjižice od jednog arka o najrazličitijim pitanjima, a Vasja ih je u školi tiskao kao svoj obvezatni ispitni rad. Tiskane u maloj nakladi knjižice su raspačavane u novootvorenim knjižarama koje su pokrenuli zajednički znanci.

Sveščići su donosili filozofiju Jurija Andrejeviča, prikaze njegovih medicinskih gledišta, njegovo određenje zdravlja i bolesti, misli o transformaciji i evoluciji, o individuaciji kao biološkoj osnovi organizma, zatim njegova razmišljanja o povijesti i religiji, bliske ujakovim i Simuškinim, opise Pugačovljevih krajeva u kojima je boravio, kao i priče mu i stihove.

Radovi su oblikovani pristupačno, u razgovornom obliku, a ipak daleko od zadaća koje sebi postavljaju popularizatori, jer su sadržavali sporna mišljenja, slobodna, nedostatno provjerena, ali uvijek živa i originalna. Knjižuljci su dobro išli. Sladokusci su ih cijenili.

U to vrijeme sve je postajalo strukom, stihotvorstvo, umijeće umjetničkog prevođenja, o svemu se pisalo teorijske rasprave, za sve se otvaralo institute. Nicali su različiti »dvorci misli«, »akademije« umjetničkih ideja. U polovici tih napuhanih ustanova Jurij je Andrejevič slovio redovitim doktorom.

Doktor i Vasja dugo su prijateljevali i živjeli skupa. Za to vrijeme promijenili su jednu za drugom mnoštvo soba i polurazrušenih skloništa, na različite načine neprikladnih i neudobnih.

Čim su došli u Moskvu, Jurij Andrejevič se otputio u Sivcev, staroj kući, u koju njegovi na svom prolazu kroz Moskvu više nisu zalazili. Njihovo progonstvo sve je promijenilo. Sobe zatvorene za doktorom i njegovim ukućanima bile su useljene, a od stvari, njegovih i njegove obitelji, ništa nije ostalo. Pred Jurijem Andrejevičem uzmicali su ustranu kao pred opasnim znancem.

Markel je našao drugu službu i u Sivcevu više nije stanovao. Prešao je za kućepazitelja u Brašnarsko naselje, gdje ga je zapadao upraviteljev stan. On pak više je volio živjeti u nadstojničkoj prostoriji sa zemljanim podom, vodovodnim instalacijama i golemom ruskom peći kroz cijelu prostoriju. U svim dijelovima naselja zimi su pucale vodovodne i toplovodne cijevi, samo je u nadstojničkoj prostoriji bilo toplo i voda se nije mrznula.

U to vrijeme u doktorovim odnosima s Vasjom dođe do zahlađenja. Vasja se izuzetno razvio. Više uopće nije govorio i mislio onako kako je govorio i mislio bosonogi i čupavi dečko s rijeke Pelge u Veretenikama. Očiglednost i samorazumljivost istina koje je oglasila revolucija njega je sve više privlačila. Doktorov slikoviti govor, ne uvijek posve razumljiv, njemu se činio glasom zablude, osuđene, svjesne svoje slabosti, pa zato neodređene.

Doktor je obilazio različite urede. Trudio se oko dvije stvari. Oko političke nedužnosti svoje obitelji i ozakonjenja njezina prava na povratak u domovinu i oko putnih isprava za sebe i dopuštenja da ode u Pariz za ženom i djecom.

Vasja se čudio kako su ravnodušna i mlaka ta nastojanja. Jurij Andrejevič je prenaglo i rano utvrđivao neuspjeh započetih napora, preuvjereno i gotovo sa zadovoljstvom govorio o uzaludnosti daljnjih pokušaja.

Vasja pak sve je češće osuđivao doktora. Ovaj se nije vrijeđao na njegove opravdane prijekore. Ali doktorovi su se odnosi s Vasjom kvarili. Nakraju se razdvojiše i raziđoše. Doktor mu je ostavio sobu koju su zajednički koristili, a sam se preselio u Brašnarsko naselje, gdje mu je svemogući Markel spasio dio bivšeg stana Sventickih. Taj posljednji dio stana činile su: stara neupotrebljavana kupaonica Sventickih, soba s jednim prozorom, a uz nju nakrivljena kuhinja s polusrušenim i spuštenim stražnjim ulazom. Jurij Andrejevič preselio se onamo; poslije prelaska zanemario je medicinu, sebe zapustio, prestao se viđati sa znancima i počeo oskudijevati.

6.

Bio je siv, zimski nedjeljni dan. Dim iz peći nije se stupovima dizao nad krovove, nego se u crnim tračcima pušio iz prozorskih odušaka, kroz koje su ljudi usprkos zabrani izvlačili limene dimovode iz željeznih peći.

Kako je bila nedjelja, sva je obitelj Markela Šćapova bila na okupu.

Šćapovi su objedovali za istim onim stolom za kojim su u vremenima normirane raspodjele kruha na karte, često u cik zore, nožicama rezuckali krušne kupone stanara cijele kuće, slagali i prebrajali, zamatali u zavežljaje ili u papire po kategorijama, odnosili u pekarnicu, a onda po povratku komadali kruh, rezali, krošili i razvagivali u obroke za stanare naselja. Sad je sve to preselilo u priču. Prehrambenu administraciju smijenili su drugi oblici računovodstva. Za dugim stolom jelo se s tekom, mljackalo i coktalo, tako da je za ušima sve pucketalo.

Polovicom nadstojničke nastambe kočila se široka ruska peć koja se uzdizala po sredini, dok je s ležaja na njoj jednim krajem visio poplun.

Na prednjem zidu kod ulaza virila je nad slivnikom slavina vodovoda koji je radio. Uza zidove nizale se klupe a ispod njih su bili zatisnuti sanduci i vreće s namirnicama. Lijevu stranu zauzimao je kuhinjski stol. Nad njim je visio na zid pribijen ormarić za posuđe.

Peć je grijala. U prostoriji bilo je vruće. Zasukanih rukava do lakata pored peći je stajala Markelova žena Agafja Tihonovna i dugačkim žaračem, koji je duboko zahvaćao, premještala lonce u peći, sad ih skupljala na hrpu, sad pak razmicala prema potrebi. Njezino znojno lice naizmjence se žarilo svjetlom treperava žara i maglilo parom prigotavljana variva. Odgurnuvši lonce ustranu, izvukla je iz dubine pirog na limu, jednim zamahom okrenula gornju koricu prema dolje i zavukla natrag da koji čas još porumeni. U prostoriju uđe Jurij Andrejevič s dva vjedra.

– U slast vam.

– Izvoljevaj, vaša milosti. Sjedaj. Budi nam gost.

– Hvala, objedovao sam.

– Znamo mi tvoje objede. Sjedaj i pojedi nešto toplo. Šta se nećkaš. Krtola, pečena u glinenom loncu. Pirog s kašom. Mirišljavo.

– Ne, doista hvala. Oprosti, Markel, što često zalazim, stan ti hladim. Htio bih odjednom više vode nanesti. Očistio sam kadu Sventickih da sva blista, do vrha ću je napuniti, i u bačve ću navući. Još ću pet, možda i deset puta danas navratiti, a onda zadugo neću dosađivati. Oprosti, molim te, što dolazim. Nemam kome drugome.

– Lijevaj do mile volje, ne žalim. Sirupa nema, ali vode, koliko oš. Nosi džaba, ne trgujemo.

Za stolom su prasnuli u smijeh.

Kad je Jurij Andrejevič došao treći put po peto i šesto vedro, ton se nešto promijenio, a razgovor pošao drukčije.

– Zetovi pitaju tko je taj. Kažem – ne vjeruju. A ti uzimaj vodu, ne usteži se. Samo po podu ne prolijevaj, petljavče. Vidi, prag si zapljuskao. Zaledit će, i nećeš ga ti razbijati. I čvršće vrata zatvaraj, smetenjače – vuče izvana. Da, velim onda zetovima, tko si ti, zapravo, ne vjeruju. Koliko se na te novca potrošilo! Učio, učio, a koja korist?

Kad je Jurij Andrejevič došao peti ili šesti put, Markel se smrknuo.

– No, još jednom i basta. Treba, bratac, znati kad je dosta. Tebi je ovdje Marina zaštita, naša najmlađa, inače, svejedno je meni što si ti fin, vrata zalupljena. Sjećaš se Marine? Eno nje, crnpuraste, na kraj stola. Vidi je, pocrvenjela. Ne vrijeđajte ga, kaže, tatice. A tko te dira. Na glavnom telegrafu Marina je telegrafistkinja, razumije stranjski. On je, kaže, nesretan. Za tebe i u vatru, toliko te žali. A zar sam ti ja kriv što se nisi pojavio. Nije trebalo zapaliti u Sibir, u opasno vrijeme kuću ostavljati. Sami ste krivi. Evo, mi smo sve to gladovanje, svu tu blokatu bijelu presjedili, nismo mrdnuli, i cijeli smo. Sam sebe krivi. Tonjku nisi sačuvao, po stranjskim zemljama luta. Ali, čemu ja to. Tvoja stvar. Samo, ne ljuti se, pitam, čemu ti tolika bezdan vode? Da nisi s nekim pogodio da klizalište praviš u dvorištu? Eh ti, tko da se i na te ljuti, kokošja pasmino.

Za stolom se opet nasmijaše. Nezadovoljnim pogledom Marina obuhvati svoje, plane i započne ih grditi. Jurij Andrejevič začu njezin glas, iznenadi mu se, ali još ne razabra njegove tajne.

– Mnogo je pranja u kući, Markel. Valja dovesti u red. Podove. Hoću ponešto još oprati.

Za stolom se stali čuditi.

– I nije te sram to i govoriti, a kamo li raditi, ti, kineska praljo, ili što si već!

– Jurije Andrejeviču, dopustite, ja ću vam kćer poslati. Ona će vam doći pospremiti, oprati. Ako treba, poderano će i pokrpati. Ti se njega, ćerce, ne boj. On nije kao drugi, vidiš kako je obziran. Muhu ne bi uvrijedio.

– Ali ne, Agafja Tihonovna, ne treba. Nikad ne bih pristao da se Marina zbog mene prlja i kalja. Zar je ona meni sluškinja? Proći ću nekako i sam.

– Vi se možete prljati, a što je sa mnom? Kako ste tako tvrdoglavi, Jurije Andejeviču. Zašto odbijate? A ako se ja k vama u goste pozovem, nećete me valjda istjerati?

Od Marine mogla je ispasti pjevačica. Imala je čist, melodičan glas velike visine i snage. Nije govorila glasno, ali zato glasom jačim od razgovornih potreba, koji kao da nije bio Marinin, pa ga se i zamišljalo odvojeno od nje. Činilo se, dopire iz druge sobe i nalazi se iza njezinih leđa. Taj glas bio je njezina zaštita, njezin anđeo čuvar. Ženu s takvim glasom nije se željelo poniziti ili rastužiti.

Od tog je nedjeljnog vodarenja i započelo doktorovo prijateljstvo s Marinom. Ona je često svraćala k njemu da pomogne u domaćinstvu. Jednom ostade i više se ne vrati u nadstojničku nastambu. Tako je postala trećom, u matičnim knjigama nezapisanom ženom Jurija Andrejeviča, pored prve, nerazvedene. Stadoše i djeca stizati. Otac i mati Šćapovi, ne bez ponosa, počeše kćerku zvati doktoricom. Markel je frktao što Jurij Andrejevič nije vjenčan s Marinom i što se ne registriraju. – Pa jesi pošašavio? – odvraćala je žena. – Tako nešto učiniti uz živu Antoninu? Dvoženstvo? – Sama si luda – odgovarao je Markel. – Tko na Tonjku gleda. Tonjke baš kao da i nema. Nju nikakav zakon ne štiti.

Ponekad je Jurij Andrejevič u šali govorio da je njihovo zbližavanje bilo roman u dvadesetak vjedara, kao što već budu romani u dvadeset poglavlja ili dvadeset pisama.

Marina mu je opraštala njegove neobične ćudljivosti čovjeka koji se zapušta svjestan svoga pada, prljavštinu i nered kojima se predavao. Trpjela je njegovo gunđanje, oštrinu i razdražljivost.

Njezina požrtvovnost išla je i dalje. Kad bi njegovom krivicom upadali u dobrovoljnu neimaštinu, koju je sam izazivao, da ga u tim stanjima ne bi ostavljala samoga, Marina je napuštala posao, na kojem su je toliko cijenili i na koji bi je opet rado primali poslije tih iznuđenih prekida. Podčinjavajući se mušicama Jurija Andrejeviča, ona je s njim odlazila na zaradu po dvorištima. Oboje su na pogodbu pilili drva stanarima s različitih katova. Neki, početkom Nepa posebno obogaćeni špekulanti, i ljudi znanosti i umjetnosti koji su dobro stajali s vlastima, počeli su graditi i kućiti se namještajem. Jednom je Marina s Jurijem Andrejevičem, oprezno gazeći po sagovima da valjenkama ne nanese piljevine, nosila naramak drva u kabinet vlasniku stana, uvredljivo zadubljenu u nekakvo čitanje, tako da pilara i pilaricu nije ni pogledom udostojio. S njima se dogovarala, upravljala i obračunavala gazdarica.

»Što je tu svinju toliko zaokupilo?« bio je znatiželjan doktor. »Što to bilježi olovkom tako žestoko?« Obilazeći s drvima pisaći stol, pogleda dolje iza čovjekovih leđa. Na stolu su ležale knjižice Jurija Andrejeviča u Vasjinom ranom školskom tisku.

7.

Marina i doktor živjeli su na Spiridonovki. U njihovoj blizini, na Maloj Bronoj, sobu je iznajmio Gordon. Marina i doktor imali su dvije djevojčice, Kapku i Klašku. Kapitolini-Kapeljki išla je sedma godina, dok je nedavno rođenoj Klaudiji bilo šest mjeseci.

Početak ljeta tisuću devetsto dvadeset i devete bio je vruć. Ulicu-dvije znanci bi jedni drugima u goste pretrčavali i bez šešira i sakoa.

Gordonova soba bila je neobično pregrađena. Na njezinu mjestu nekad se nalazila radionica modnog krojača u dva odjeljenja, donjem i gornjem. Obje galerije s ulice je obuhvaćao cjelovit masivan izlog. Po njegovu staklu zlatnim je krasopisom bilo ispisano ime krojača i vrsta njegova zanata. Unutra, iza izloga uzdizalo se zavojito stubište iz nižega u viši odjeljak.

Sada je prostor bio podijeljen natroje.

Dodatnim podovima u radionici je između galerija dobiven međukat, s prozorom dosta čudnim za prostoriju u kojoj se živi. Bio je oko metra visine i nalazio se u razini poda. Prozor su prekrivali ostaci zlatnih slova. Između njih se ljudima koji su boravili u sobi vidjelo noge do koljena. Tu je stanovao Gordon. Kod njega su sjedili Živago, Dudorov i Marina s djecom. Za razliku od odraslih

djeca su svom svojom visinom stala u prozorski okvir. Ubrzo Marina s djecom ode. Trojica su muškaraca ostala sama.

Među njima se poveo razgovor, jedan od onih ljetnih, lijenih i mirnih razgovora kakvi se vode među školskim drugovima kojima su godine druženja zaboravile račun. Kako se u pravilu vode?

Netko raspolaže dostatnom zalihom riječi koje mu odgovaraju. Takav obično govori i misli prirodno i logično. U toj situaciji bio je samo Jurij Andrejevič.

Njegovim prijateljima manjkalo je potrebnih izraza. Nisu bili govornički obdareni. Da bi nadoknadili siromašan rječnik, razgovarajući, oni su šetali prostorijom, bavili se cigaretom, razmahivali rukama, nekoliko puta ponavljali jedno te isto (»To je, bratac, nepošteno, baš tako, nepošteno, da, da, nepošteno.«).

Nisu bili svjesni da ta nepotrebna dramatizacija u njihovu izrazu uopće ne podcrtava strastvenost i širinu karaktera, nego, obrnuto, izražava nepotpunost i prazninu.

Gordon i Dudorov pripadali su boljem profesorskom krugu. Provodili su život među dobrim knjigama, pravim misliocima, dobrim skladateljima, dobrom, uvijek, jučer i danas dobrom, i samo dobrom glazbom, ali oni nisu znali da je siromaštvo prosječna ukusa gore od siromaštva lošeg ukusa.

Nisu znali da čak i prigovori kojima su obasipali Živaga nisu dolazili iz osjećaja privrženosti prijatelju i želje da na nj utječu, nego iz nesposobnosti da slobodno misle i po svojoj volji upravljaju razgovorom. Zabrzale taljige rasprave nosile su ih kud uopće nisu željeli. Nisu ih mogli svrnuti, i na koncu konca morali su naletjeti na štogod ili o bilo što udariti. Iz sve snage raspališe prodikama i poukama Juriju Andrejeviču.

Njemu su posve jasne bile pobude njihova patosa, neodlučnost njihove brige, mehanizam njihova razmišljanja. Ipak nije im mogao jednostavno reći: »Dragi prijatelji, kako ste beznadno prosječni i vi i sredina koju predstavljate, i sjaj i djelo vaših omiljenih imena i autoriteta. Jedino živo i blistavo što imate jest to da ste živjeli u isto vrijeme sa mnom i da ste me poznavali.« No što bi bilo, kad bismo prijateljima izricali takve ocjene! I da ih ne bi pozlijedio, Jurij ih je Andrejevič ponizno slušao.

Dudorov se nedavno vratio iz prvoga svog progonstva. Vraćena su mu privremeno oduzeta prava. Dobio je dopuštenje da obnovi svoja predavanja i rad na sveučilištu.

Sad je upoznavao prijatelje sa svojim osjećajima i duševnim stanjem u progonstvu. Govorio je s njima iskreno i otvoreno. Njegova zapažanja nisu bila rezultat kukavičluka ili marginalnih razmišljanja.

Pričao je da su mu argumenti optužnice, postupak s njime u zatvoru i nakon njega, posebno razgovori u četiri oka s istražiteljem provjetrili mozak i politički ga preodgojili, da su mu se umnogome otvorile oči, da je kao čovjek dozrio.

Mišljenja Dudorova svojom su plitkošću bila bliska Gordonovim osjećajima. Blagonaklono je Inokentiju klimao glavom i s njime se suglašavao. Kao da je upravo stereotipnost toga što je Dudorov govorio i osjećao posebno dirala Gordona. Neoriginalnost banalnih osjećanja shvaćao je kao njihovu općeljudskost.

Inokentijeve kreposne riječi bile su u skladu s vremenom. Ali upravo je uzakonjenost i prozirnost njihova licemjerja bjesnila Jurija Andrejeviča. Neslobodan čovjek uvijek idealizira svoje sužanjstvo. Tako je bilo i u srednjem vijeku, na to su uvijek igrali jezuiti. Jurij Andrejevič nije trpio politički misticizam sovjetske inteligencije, onaj što je bio njezinim najvišim postignućem, kako bi tada rekli – duhovnim vrhuncem epohe. Da se ne svađa, on je od prijatelja skrivao i to svoje stajalište.

Zainteresiralo ga je nešto posve drugo, Dudorovljeva priča o Bonifaciju Orlecovu, Inokentijevu zatvorskom drugu, svećeniku tihonovcu[91]. Zatvorenik je imao šestogodišnju kćer Kristinu. Zatvaranje i daljnja sudbina ljubljenog oca njoj je bila udarac. Riječi »pop«, »reakcija« i slične za nju su bili nečasni biljezi. Tu mrlju, ona se možda u svom vrućem djetinjem srcu zaklela da će sprati s dobroga roditeljskog imena. Tako rano i dalekosežno postavljen cilj što je u njoj plamtio neugasivom odlučnošću činio ju je već sada, na dječji način, zanesenom sljedbenicom svega što joj se činilo najnespornijim u komunizmu.

– Ja idem – reče Jurij Andrejevič. – Ne ljuti se na mene, Miša. U sobi je zagušljivo, vani vruće. Nemam zraka.

– Vidiš, odušak je na podu otvoren. Oprosti, zadimili smo. Stalno zaboravljamo da ne bismo smjeli uza te pušiti. Nisam kriv što je to tako glupo pregrađeno. Nađi mi drugu sobu.

– Ipak ću poći, Gordoša. Dosta smo razgovarali. Hvala vam, dragi prijatelji, za brigu o meni. Ne radi se zaista o mojim mušicama. To je bolest, skleroza srčanog žilja. Stijenke se srčanog mišića troše, tančaju i jednog lijepog dana mogu prepući, prsnuti. A još mi nije ni četrdeseta. Nisam ni pijanac ni noćna ptica.

– Rano si pjevaš zadušnice. Glupost. Još ćeš ti poživjeti.

– U naše vrijeme sve su češći mikroskopski oblici srčanih udara. Nisu svi smrtonosni. U nekim slučajevima ljudi prežive. To je bolest novijeg vremena. Mislim da su njezini uzroci u moralnome redu stvari. Od goleme većine nas traži se trajno, u sustav ugrađeno, dvoličnjaštvo. A ne može se iz dana u dan bez posljedica po zdravlje ponašati protivno onome što osjećaš, upinjati se oko nečega što ne voliš, radovati se onome što ti donosi nesreću. Naš živčani sustav nije prazan zvuk, nije izmišljotina. On je iz vlakana sastavljeno fizičko tijelo. Naša duša ima mjesto u prostoru i u nama se smješta poput zuba u ustima. Nju se ne može beskrajno i nekažnjeno silovati. Meni je, Inokentije, bilo teško slušati tvoju priču o progonstvu, o tome kako si ti u njemu izrastao i kako te ono

[91] Sljedbenik patrijarha Tihonova, protivnika sovjetske vlasti.

preodgojilo. To je kao kad bi konj pripovijedao kako je sam sebe dresirao u cirkuskoj areni.

– Moram stati na stranu Dudorova. Jednostavno ti si se odvikao od ljudske riječi. Ona je prestala stizati do tebe.

– Lako moguće, Miša. U svakom slučaju oprostite, i pustite da idem. Teško mi je disati. Tako mi Boga, ne pretjerujem.

– Čekaj. To su puki izgovori. Ne puštamo te dok izravno i iskreno ne odgovoriš. Prihvaćaš li da se i ti trebaš mijenjati i popravljati? Što si u tom smislu spreman učiniti? Ti moraš razjasniti svoje odnose s Tonjom i Marinom. To su živi stvorovi, žene sposobne patiti i osjećati, a ne bestjelesne ideje što se roje tvojom glavom u proizvoljnim sklopovima. Osim toga, sramotno je da beskorisno propada čovjek kao ti. Ti se moraš trgnuti iz sna i lijenosti, ustati, srediti se bez te bezrazložne umišljenosti, da, da, bez te nedopustive nadmenosti prema okolini, stupiti u službu, baviti se praksom.

– Dobro, odgovorit ću vam. U posljednje vrijeme i sam često razmišljam u tom smislu, pa bez imalo stida mogu vam nešto obećati. Čini mi se, sve će se srediti. Vrlo brzo. Vidjet ćete. Da, bogami. Sve ide nabolje. Meni se nevjerojatno, strasno, živi, a živjeti valjda znači uvijek težiti naprijed, višem, savršenijem i dostizati ga.

Meni je drago, Gordon, što se zauzimaš za Marinu, kao što si to ranije uvijek činio za Tonju. Ali ja s njima i nemam nesporazuma, ja ne ratujem ni s njima ni bilo s kime drugim. Ti si me u početku korio što mi ona govori vi u odgovoru na moje ti i časti me imenom i očevim imenom, ali to je i meni smetalo. No davno je otklonjena mnogo dublja besmislica koja se nalazila u osnovi te neprirodnosti, sve je izglađeno, a jednakost uspostavljena.

Mogu vam priopćiti drugu ugodnu novost. Opet su mi počeli pisati iz Pariza. Djeca su porasla, osjećaju se posve slobodno među francuskim vršnjacima. Šura završava tamošnju osnovnu školu, école primaire, a Manja upravo započinje. Eto, ja uopće ne poznajem svoju kćer. Ja odnekud vjerujem, bez obzira što su uzeli francusko državljanstvo, da će se oni uskoro vratiti, da će se na neki tajanstven način sve ipak srediti.

Po mnogim znacima tast i Tonja znaju za Marinu i djevojčice. Ja im to nisam pisao. To je do njih vjerojatno došlo posredno. Aleksandar Aleksandrovič prirodno da je povrijeđen u svojim očinskim osjećajima, njemu je teško zbog Tonje. Time se objašnjava gotovo petogodišnji prekid u našoj prepisci. Po povratku u Moskvu ja sam se jedno vrijeme dopisivao s njima. I najednom su mi prestali odgovarati. Sve se prekinulo.

Sada, odnedavna počeo sam odonud opet primati pisma. Od svih njih, čak i od djece. Topla, srdačna. Nešto se smekšalo. Možda kod Tonje ima nekih promjena, novi prijatelj, dajbože. Ne znam. Ja im također ponekad pišem. Ali ja stvarno više ne mogu. Idem, inače će svršiti napadom gušenja. Doviđenja.

Ujutro sljedećeg dana kao bez duše Gordonu dotrča Marina. Nije imala kome ostaviti djevojčice, pa je mlađu, Klašu, čvrsto zamotanu u pokrivač, nosila

pritiskajući je jednom rukom na prsi, dok je drugom vukla za ruku Kapu koja je zaostajala i opirala se.

– Miša, je li Jura kod vas? – prodorno upita.

– Zar nije spavao kod kuće?

– Ne.

– No onda je kod Inokentija.

– Bila sam tamo. Inokentij ima predavanje na sveučilištu. Ali susjedi znaju Juru. Tamo se nije pojavljivao.

– Pa gdje je onda?

Marina stavi povijenu Klašu na divan. I stade histerizirati.

8.

Dva dana Gordon i Dudorov nisu napuštali Marinu. Smjenjivali su jedan drugoga, dežurali uz nju bojeći se da je ostave samu. U međuvremenu bi odlazili u potragu za doktorom. Optrčali su sva mjesta na koja je mogao zabasati, svratili u Brašnarsko naselje i u kuću Sivceva, pogledali u sve »dvorce misli« i »domove ideja« u koje je nekad zalazio, obišli sve njegove stare znance o kojima su imali i najmanjega pojma i do čijih su adresa mogli doći. Potraga im ništa nije donijela.

Miliciji nisu ništa javljali da vlastima ne svrate pozornost na čovjeka, makar i registriranoga i neosuđivanoga, ali po suvremenim shvaćanjima daleko od uzornoga. Odlučili su da će miliciju samo u krajnjem slučaju navoditi na njegov trag.

Trećega dana Marina, Gordon i Dudorov u razna vremena dobiše pisma od Jurija Andrejeviča. Bila su puna žaljenja zbog prouzročenih briga i strahova. Molio je da mu oproste i smire se, zaklinjao ih svim svecima da prekinu traganja koja takoitako ni do čega neće dovesti.

Javljao im je da zbog skore i pune preinake svoje sudbine želi neko vrijeme proboraviti u samoći, koncentriran na posao; a kad na novom polju rada uhvati nešto korijena i uvjeri se da poslije učinjena prijeloma nema vraćanja starome, izići će iz svoga tajnog skloništa i vratiti se Marini i djeci.

Gordona je u pismu izvještavao da na njegovo ime doznačuje novac za Marinu. Molio je da se djeci uzme dadilja kako bi se Marinu oslobodilo i omogućilo joj povratak na posao. Objašnjavao je da izbjegava novac izravno slati na njezinu adresu iz straha da je svota iskazana na dostavnici ne izloži opasnosti od grabeža.

Pristigli novci prelazili su njegove mogućnosti i mjerila njegovih prijatelja. Djeci unajmiše dadilju. Marina se opet zaposli na telegrafu. Dugo se nije mogla uspokojiti, ali, svikla ranijim čudaštvima Jurija Andrejeviča, na kraju se pomirila i s tim ispadom. Prijatelji i bliska mu žena nisu poslušali njegove molbe i odvraćanja, nastavili su traganje, ali sve se više i uvjeravali u točnost njegovih upozorenja. Nisu ga nalazili.

9.

On je međutim živio nekoliko koraka od njih, njima posve pred nosom i pred očima, u najužem krugu njihovih potraga.

Kad je na dan svoga nestanka, za vidjela još, prije sumraka, izišao od Gordona na Bronu i okrenuo k sebi na Spiridonovku, on je, ne prošavši ulicom ni sto koraka, naletio na polubrata Jevgrafa Živaga koji je dolazio ususret. Jurij ga Andrejevič nije vidio više od tri godine niti je što o njemu znao. Pokazalo se da je Jevgraf slučajno u Moskvi, u koju je nedavno stigao. Po običaju, kao da je pao s neba, bio je nedostupan raspitivanjima kojih se rješavao mučaljivim smiješcima i šalama. Zato je odmah, obilazeći sitne životne pojedinosti, u dva-tri pitanja postavljena Juriju Andrejeviču proniknuo u sve njegove brige i nesporazume, i tu, na uskim zavojima krive uličice, u tisci prolaznika koji su ih obilazili ili im išli ususret, stvorio praktičan plan kako pomoći bratu i spasiti ga. Nestanak Jurija Andrejeviča i njegovo tajno boravište bili su Jevgrafova zamisao i njegov pronalazak.

Juriju Andrejeviču unajmio je sobu u uličici koja je tada još nosila ime Kamerherska i išla pored Hudožestvenog teatra. Snabdio ga novcem, počeo tražiti dobar posao, koji bi negdje u bolnici otvarao doktoru i mogućnosti za znanstveni rad. U svemu je podupirao brata u svim životnim problemima. Nakraju, dao je riječ da će se nesređeni položaj bratove obitelji u Parizu na ovaj ili onaj način riješiti. Bilo da Jurij Andrejevič pođe k njima, bilo da oni dođu k njemu. Za sve to obećao je Jevgraf da će se sam zauzeti i sve srediti. Bratova podrška davala je krila Juriju Andrejeviču. Zagonetka njegove moći kao i ranije ostajala je nerazjašnjena. Jurij Andrejevič nije ni pokušavao proniknuti u tu tajnu.

10.

Soba je bila okrenuta prema jugu. S dva prozora gledala je u krovove nasuprot Kazalištu, iza kojih je visoko nad Ohotnim stajalo ljetno sunce i ulični kolnik polijevalo sjenom.

Soba je Juriju Andrejeviču bila više od radne, više od kabineta. U to vrijeme grozničave aktivnosti, kada svi njegovi planovi i zamisli nisu ni dospijevali do bilježaka razbacanih po stolu, i kad su slike zamišljanoga i sanjanoga ostajale u zraku, po uglovima, kao što slikarev atelier pretrpavaju većinom započeti, licem k zidu okrenuti radovi, tako je i soba u kojoj je doktor živio bila gostinskom dvoranom duha, spremnicom zanosa i skladištem otkrića.

Srećom su se pregovori s bolničkom upravom otezali, a dan stupanja na posao pomicao se na neodređeno. Koristeći se nametnutim odlaganjem, mogao je pisati.

Jurij Andrejevič započe iz ranijih radova sređivati one ulomke kojih se sjećao, kao i one što ih je odnekud nalazio i izvlačio Jevgraf, dijelom u svojeručnim ispisima Jurija Andrejeviča, dijelom pak u nečijem tuđem daktiloskriptu. Kaotičnost materijala silila je Jurija Andrejeviča da se nasumce rasipa i više no što ga je tome navodila vlastita narav. Ubrzo ostavi taj posao i od dovršavanja započetoga priđe stvaranju novoga, privučen novim bilješkama.

Ugrubo je nabacivao skice članaka, letimične opise prvog boravka u Varikinu, i zapisivao pojedine odlomke pjesama, početke, krajeve i sredine, naizmjence, bez sređivanja, kako bi mu nadolazili. Ponekad je mučno izlazio nakraj s rojevima misli, početna slova riječi i kratice njegova silovita brzopisa nisu ih sustizali.

Žurio je. Kad je fantazija posustajala i rad zastajao, poticao bi ih i podbadao risarijama po rubnicama. Na njima su nicali šumski prosjeci i gradska križanja posred kojih je stajao reklamni stup »Moro i Vetčinkin. Sijačice. Vršalice«.

Članci i pjesme bijahu na istu temu. Predmet im je bio grad.

11.

Među njegovim papirima poslije je nađen zapis:

»Dvadeset druge, kad sam se vratio u Moskvu, zatekao sam je opustošenu, polurazrušenu. Takva je izišla iz kušnji prvih godina revolucije, takvom je ostala do današnjih dana. Žiteljstvo se prorijedilo, nove se kuće ne grade, stare ne popravljaju.

No i u tom obliku ona ostaje velikim suvremenim gradom, sjajnim inspiratorom doista suvremene nove umjetnosti.

Nesustavno nabrajanje stvari i ideja kod simbolista, Bloka, Verhaerena i Whitmana, izvanjski nespojivih, usporedo postavljenih gotovo proizvoljno, uopće nije stilistički hir. To je novo ustrojstvo dojmova, zapažanih u životu i preslikavanih iz prirode.

Kao što oni po svojim stihovima naganjaju nizove slika, tako i ona sama, poslovna gradska ulica s kraja devetnaestog stoljeća, klizi i mimo nas goni svoje gomile, kočije i karuce, a onda, početkom sljedećega stogodišta, vagone svojih gradskih, električnih i podzemnih željezničkih pruga.

U tim uvjetima nema mjesta pastoralnoj jednostavnosti. Njezina lažna prirodnost – literarna krivotvorina, neiskreno prenemaganje i pojava knjiškoga reda, nije nam prispjela sa sela, nego s polica akademskih biblioteka. Živi jezik, slikovito oblikovan i prirodno usklađen s duhom današnjih dana mora biti – urban.

Živim na prometnom gradskom križanju. Ljetna Moskva zaslijepljena suncem, ražarena asfaltom trgova, bljeska oknima s gornjih katova, diše cvatom oblaka i bulevara, vrti se oko mene, izazivlje mi vrtoglavicu i htjela bi da u

njezinu slavu i ja drugima stvaram vrtoglavicu. Za to me odgajala i u ruke mi dala umjetnost.

Iza zida, neprekidno i danonoćno bučna je ulica tijesno bila povezana s modernim dahom poput započete uvertire s još spuštenim kazališnim zastorom, punim mraka i tajne, ali već zarumenjelim od svjetala rampe. Grad iza vrata i prozora, neprestano u pokretu i bez predaha u huku, beskrajno je snažna predigra u životu svakoga od nas. Upravo o tim bih svojstvima grada htio pisati.«

U sačuvanoj Živagovoj pjesničkoj bilježnici nije se našlo takvih pjesama. Možda bi pjesma »Hamlet« išla u taj krug.

12.

Jednog jutra krajem kolovoza na uglu Gazetne Jurij je Andrejevič sjeo u tramvaj koji je uz Nikitinsku, od sveučilišta išao na Kudrinsku. Uputio se prviput na posao u Botkinsku bolnicu koja se tada nazivala Soldatenkovskom. Po svoj prilici bio je to njegov prvi službeni posjet.

Juriju Andrejeviču nije se posrećilo. Sjeo je u neispravan tramvaj koji su cijelo vrijeme sustizale nevolje. Sad bi ga zaustavljala upopriječena seljačka kola kojima su kotači upali u žljebove tračnica, sad pak ispod vagona ili na njegovu krovu pucala je izolacija, dolazilo do kratkog spoja i s praskom nešto pregorijevalo.

Vozač je često s viljuškastim ključevima silazio s prednje platforme zaustavljenoga tramvaja, obilazio ga, razmišljao i čučeći upuštao se, između kotača i zadnje platforme, u popravak dijelova motora.

Zlosretno je vozilo zakrčilo kretanje cijelom dužinom pruge. Ulicu su ispunili već zaustavljeni tramvaji kojima su se postupno priključivali novi. Njihov rep već je dopro do Manježa i rastezao se dalje. Putnici iz posljednjih kola prelazili su u prednja, iz čije je neispravnosti sve i proizišlo, i nadali se da će tim prelaskom dobiti na vremenu. U to vruće jutro u prekrcanom tramvaju bilo je skučeno i zagušljivo. Nad gomilom putnika, koji su pretrčavali kolnikom, od Nikitinskih vrata vukao se i sve se više u nebo dizao crnoljubičasti oblak. Primicala se oluja.

Jurij Andrejevič sjedio je na lijevoj jednosjedoj klupi priljubljen posve uz prozor. Lijevi nogostup Nikitinske na kojem se nalazio Konzervatorij sve mu je vrijeme bio pred očima. Htio ne htio, on je s oslabljenom pažnjom čovjeka koji misli o drugome gledao prolaznike po toj strani i nitko mu nije promakao.

Stara i sijeda gospođa u šeširu od svijetle slame s umjetnim titricama i različcima, u staromodnoj haljini jorgovanske boje, čvrsto stegnutoj oko nje, dahtala je, hladila se plosnatim zamotuljkom koji je nosila u ruci i jedva se vukla tom stranom. Sapeta steznikom, iznemogla od jare i oblivena znojem, čipkanim je rupčićem otirala vlažne obrve i usne.

Njezin je put vodio usporedo s tramvajskom prugom. Već nekoliko puta Jurij ju je Andrejevič gubio iz vida, kad bi se popravljeni tramvaj trgnuo s mjesta i prestizao je. A ona se opet nekoliko puta vraćala u njegovo vidno polje, kad bi novi kvar zaustavljao vozilo i gospođa ga dostizala.

Jurij Andrejevič prisjećao se školskih zadataka o izračunavanju vremena i reda dolaska vlakova puštenih u razne sate i raznim brzinama, htio se sjetiti i formule za njihovo rješavanje, ali nije išlo, pa ne dovršivši, skoči s tih uspomena na druga, još složenija razmišljanja.

Pomisli o nekoliko života koji postoje usporedo, kreću se raznom brzinom jedan uz drugi, i o tome kada će čija sudba u tome trajanju prestići sudbu drugoga, i tko će tu koga nadživjeti. Ispadalo mu je to kao teorija relativnosti na životnom poprištu, ali spetljao se i na koncu ostavio i takva razmišljanja.

Sijevnula je munja, prolomio se grom. Nesretni tramvaj tko zna po koji već put zaustavio se na strmini od Kudrinske prema Zoološkom. Gospođa u ljubičastom pojavila se nešto poslije u prozorskom okviru, mimoišla tramvaj i počela se udaljavati. Prve krupne kapi padoše na nogostup i kolnik, na gospođu. Nalet prašnog vjetra zavuče se u stabla, zamrsi lišće, stade skidati šešir s gospođe i dizati joj suknju, a onda se iznenada smiri.

Doktor osjeti kako ga hvata mučnina. Svladavajući slabost, diže se s klupe i trzajima za prozorsku remenicu pokuša otvoriti okno na kolima. Ono nije popuštalo njegovim naporima.

Vikali su mu da je okvir čvrsto privijčen, ali on se borio s napadom, a zahvaćen donekle i panikom niti je te povike povezivao sa sobom niti se pitao što znače. Nastavio je vući gore, dolje, prema sebi, iščupao okvir i iznenada osjetio neobičnu bol koja iznutra nije popuštala i shvatio da je nešto u sebi prekinuo, da je učinio nešto kobno i da je sve propalo. Za to je vrijeme tramvaj opet krenuo, posve kratko prošao Presnom i zaustavio se.

Neljudskim naporom volje Jurij Andrejevič teturao je kroz gusto zgomilane putnike u prolazima između klupa i jedva se dohvatio zadnje platforme. Nisu ga propuštali, režeći na nj. Učini mu se da ga je zrak osvježio, da možda sve još nije izgubljeno, da mu postaje bolje.

Gurao se dalje kroz gomilu na zadnjoj platformi, izazivao nove psovke, čepanja i srdžbe. Nije se obazirao na povike, probio se kroz stisku, sa stepenice zastalog tramvaja sišao na kolnik, napravio korak, dva, tri, pao po kamenju i više nije ustajao.

Diže se larma, priča, prepirke, savjeti. Nekoliko ljudi siđe s platforme i okruži doktora. Brzo su utvrdili da više ne diše i srce da mu ne radi. Grupi koja je okružila tijelo prilazili su s nogostupa, jedni umireni, a drugi razočarani što čovjek nije zgnječen i što njegova smrt nema nikakve veze s vozilom. Gomila je rasla. Priđe joj i gospođa u ljubičastome, zastane, pogleda u mrtvaca, posluša razgovore i pođe dalje. Bila je strankinja, ali je razumjela kako jedni svjetuju da se tijelo unese u tramvaj i vozi dalje u bolnicu, a drugi govore da treba zvati miliciju. Ona pođe ne dočekavši što će odlučiti.

Gospođa u ljubičastom bila je švicarska podanica mademoiselle Fleury iz Meljuzejeva, stara, prastara. Tijekom dvanaest godina pismeno je umoljavala dopuštenje da se vrati u domovinu. Tek nedavno njezino je molestiranje okrunjeno uspjehom. U Moskvu je stigla po izlaznu vizu. Toga dana, hladeći se presavijenim dokumentima povezanim vrpcom, išla je po nju u svoje poslanstvo. I pošla je naprijed, po deseti je put prestigla tramvaj, i ne znajući za to, prestigla i Živaga, i nadživjela ga.

13.

Iz hodnika se kroz vrata vidjelo kut sobe u kojem se nalazio nakoso postavljen stol. S njega je poput grubo izdubljena čuna u vrata bio uperen donji dio sužena lijesa, o koji su upirale noge pokojnika. Bio je to isti onaj stol na kojem je Jurij Andrejevič još donedavna pisao. Drugog u sobi i nije bilo. Rukopise su pobrali u kutiju, a stol postavili pod lijes. Jastuci uzglavlja dignuti su visoko, a tijelo je u lijesu ležalo kao na kakvu uzvišenju.

Oko njega bilo je mnoštvo cvijeća, cijeli grmovi u to vrijeme rijetka bijelog jorgovana, ciklame, cinerarije u loncima i košarama. Cvijeće je zaustavljalo svjetlo s prozora. Između cvjetova ono se škrto točilo po voštanom pokojnikovu licu i rukama, po drvetu i presvlaci lijesa. Na stolu je ležala zgodna šara sjena koje tek što su smirile svoje ljuljkanje.

U to je vrijeme ušlo u običaj da se mrtve spaljuje u krematoriju. U nadi da će djeca dobiti penziju i skrb nad školovanjem, a onda i od želje da se ne škodi Marininu položaju na poslu, odbili su crkveni pokop i ograničili se samo na građansku kremaciju. Sve je bilo javljeno nadležnim organizacijama. Čekalo se njihove predstavnike.

Dok su ih čekali, u sobi je bilo pusto kao u ispražnjenom stanu između odlaska starih i useljenja novih stanara. Tišinu su remetili samo pažljivi koraci na prstima i neobazrivo lupkanje petama onih koji su se opraštali. Nije ih bilo mnogo, ali ipak kudikamo više no što se moglo pretpostavijati. Vijest o smrti gotovo nepoznata čovjeka čudesnom je brzinom obletjela njihovu sredinu. Skupio se pristojan broj ljudi koji su pokojnika znali u razna doba njegova života i koje je on u razna vremena poizgubio i pozaboravljao. Još se više našlo nepoznatih prijatelja njegove znanstvene misli i njegove muze, što nikad i nisu vidjeli čovjeka koji ih je privlačio, a sad su prviput došli da ga vide i dobace mu posljednji oproštajni pogled.

U tim trenucima, kad je opći muk, neispunjen bilo kakvom ceremonijom, pritiskao gotovo opipljivom prazninom, jedino je cvijeće bilo zamjena za izostanak pjevanja i odsutnost obreda.

Ono nije tek cvalo i mirisalo, nego zajednički, možda ubrzavajući time raspadanje, ispuštalo svoj pah i darujući oko sebe svoju mirisnu moć kao da je nešto dovršavalo.

Svijet biljaka tako je lako vidjeti u najbližem srodstvu sa svijetom smrti. U zelenilu, među grobljanskim drvećem, sred cvjetnih izdanaka izniklih po

gredicama, skupljene su možda one tajne preobražaja i zagonetke života nad kojima se lomimo. U prvi tren Marija nije prepoznala iz groba uskrsloga Isusa, mislila je da to vrtlar ide grobljem. (Ona že, mnjašći, jako vertogradar' est'...)

14.

Kad su pokojnika dovezli u Kamerhersku, na mjesto posljednjega njegova stanovanja, a obaviješteni i viješću potreseni prijatelji stizali preko glavnog ulaza u širom rastvoreni stan s Marinom izbezumljenom od strašnog događaja, ona dugo vremena nije bila prisebna, valjala se po podu, udarala glavom o rub dugačke škrinje sa sjedištem i naslonom, koja se nalazila u predsoblju, i na koju su položili pokojnika, dok ne stigne lijes i dok soba ne bude dovedena u red. Lila je suze i šaptala i vrištala, gušila se riječima od kojih se polovica mimo njezine volje otimala u jauke naricanja. Nabrojavala je kao što bugare u narodu ne ustežući se i nikoga ne zapažajući. Pripijena uz tijelo, nije puštala da je otkinu od pokojnika i unesu ga u raskrčenu sobu, operu i polože u pristigli lijes. Sve je to bilo jučer. Danas je žestina njezine patnje popustila, povukla se pred tupom utučenošću, ali ona je ostala nepromijenjena, ništa nije govorila i za sebe nije znala.

Ondje je ne mičući se prosjedila ostatak jučerašnjeg dana i svu noć. Onamo su joj donosili Klavu da je nahrani, dovodili Kapu s maloljetnom dadiljom, pa odnosili i odvodili.

Bila je okružena rodbinom i rastuženim Dudorovom i Gordonom. Na tu klupu k njoj je sjedao otac Markel, tiho jecao i glasno se ušmrkivao. Onamo su joj dolazile uplakane mati i sestre.

U tom ljudskom komešanju našlo se dvoje ljudi, muškarac i žena, među svima izdvojeni. Ostalima nisu nametali svoju veću bliskost s pokojnikom. Žalošću se nisu nadmetali s Marinom, s njezinim kćerima i prijateljima pokojnikovim, prepuštali su im prvenstvo. Nisu imali nikakvih zahtjeva, samo neka svoja, sasvim posebna prava na umrloga. Te nejasne i suzdržane ovlasti kojima su na neki način oboje bili proviđeni nitko nije spominjao, nitko osporavao. Upravo su oni, očigledno, uzeli na sebe brigu o pokopu i njegovoj organizaciji od samog početka, te su njime ravnali tako uravnoteženim mirom, gotovo kao da im je to pričinjalo zadovoljstvo. Ta snaga značaja padala je svima u oči i stvarala neobičan dojam. Činilo se da su povezani ne samo pokopom nego i tom smrću, ne kao njezini vinovnici ili posredni uzročnici, nego kao osobe koje su poslije svršena čina dale suglasnost na to što se dogodilo, s time se pomirile ne pridajući tome izuzetniju važnost. Rijetki su ih znali, drugi su pogađali tko su, treći, a tih je bila većina, nisu o njima imali nikakvu predodžbu.

Ali kad su onaj čovjek ispitivačkih i uskih kirgiskih očiju koje pobuđuju radoznalost, i ta bez vlastita napora privlačna žena ulazili u sobu gdje se nalazio lijes, svi bi oni – sjedili, stajali ili se kretali, uključujući i Marinu – kao po dogovoru, bez zamjerke napuštali prostoriju, sklanjali se, ustajali sa stolaca i klupčica poredanih uza zidove, tiskali se i izlazili u hodnik i predsoblje, a

muškarac i žena ostajali su sami iza pritvorenih vrata, kao dvoje upućenijih, pozvanih da u tišini, bez prepreka i ničim nesmetani obave nešto važno u vezi s pokopom. Tako se zbilo i sada. Ostali su nasamo, sjeli na dva stolca uza zid i započeli:

– Što ste doznali, Jevgrafe Andrejeviču?

– Kremacija je večeras. Iz sindikata medicinara za pola sata dolaze po tijelo da ga odvezu u sindikalni klub. Za četiri je dogovoreno građansko opijelo. Nijedan papir nije bio u redu. Radna je knjižica ispala neprodužena, stara sindikalna iskaznica nije bila zamijenjena, članarina nekoliko godina neplaćena. Sve je to trebalo sređivati. Otud otezanje i kašnjenje. Prije iznošenja iz kuće – a to je uskoro, valja se spremati – ostavit ću vas ovdje samu, kako ste molili. Oprostite. Čujete? Telefon. Samo časak.

Jevgraf Živago izišao je u hodnik, pun nepoznatih doktorovih kolega, školskih drugova, nižega bolničkog osoblja i knjižara, a u njem je Marina, obgrlivši djecu i ogrnuvši ih krajevima nabačena kaputa (dan je bio prohladan, i od ulaza je propuhivalo) sjedila na klupi i čekala kad će iznova otvoriti vrata, kao što posjetiteljica zatvoreniku čeka kad će je stražar pustiti u zatvorsku prostoriju za posjete. U hodniku je bilo tijesno. Dio pridošlih nije stao u nj. Prolaz prema stubištu bio je rastvoren. Mnogi su stajali, švrljali i pušili u predsoblju ili na odmorištu. Na nižim se stepenicima razgovaralo, toliko glasnije i slobodnije koliko se bilo bliže ulici. Naprežući sluh zbog prigušena žagora, Jevgraf je stišanim glasom, kako je prilika i tražila, zaklanjajući dlanom donji dio slušalice, odgovarao na telefon, vjerojatno o rasporedu pokopa i okolnostima doktorove smrti. Vratio se u sobu. Razgovor se nastavi.

– Molim vas, Larisa Fjodorovna, nemojte nestati poslije kremacije. Imam na vas veliku molbu. Ne znam gdje ste smješteni. Ne ostavljajte me u neznanju gdje da vas tražim. Htio bih se u najkraće vrijeme, sutra ili prekosutra, pozabaviti sređivanjem bratovljevih papira. Trebat će mi vaša pomoć. Vi o tome mnogo znate, sigurno više od svih. Uzgred ste spomenuli da ste tek drugi dan iz Irkutska, nakratko u Moskvi, i da ste u ovaj stan naišli drugim povodom, slučajno, ne znajući ni da je brat posljednjih mjeseci ovdje živio, ni što se upravo dogodilo. Ponešto nisam razumio i ne tražim objašnjenja, ali nemojte otići, ja ne znam vašu adresu. Najbolje bi bilo da tih nekoliko dana rada na rukopisima provedemo pod jednim krovom ili blizu jedno drugome, možda u drugim dvjema sobama ove kuće. Moglo bi se srediti, Znam upravitelja zgrade.

– Kažete da me niste razumjeli. Što je tu nerazumljivo? Došla sam u Moskvu, ostavila stvari u garderobi, idem starom Moskvom, polovicu ne znam – zaboravila. Idem i idem, spuštam se Kuznjeckim mostom, penjem se Kuznjeckim prilazom i najednom nešto strašno, do krajnosti poznato – Kamerherska. Ondje je strijeljani Antipov, pokojni moj muž, kao student imao sobu, baš evo ovu sobu u kojoj sjedimo. Hajde, mislim, da svratim, možda su kojom srećom živi stari gazde. Da od njih nema ni spomena i da je ovdje sve drugačije, to sam poslije saznala, jučer i danas, pomalo, raspitivanjem, ali vi ste bili ovdje, čemu pričam? Ostala sam kao gromom pogođena, vrata s ulice širom,

u prostoriji ljudi, lijes, u lijesu pokojnik. Koji pokojnik? Uđem, prilazim, mislila sam – ludim, utvare vidim, ali svemu ste bili svjedokom, zar ne, čemu vam to pričam?

– Stanite, Larisa Fjodorovna, prekinut ću vas. Već sam vam rekao da brat i ja nismo ni slutili koliko je neočekivanoga povezano s tom sobom. To, naprimjer, da je u njoj nekada živio Antipov. No još je neočekivaniji izraz koji vam je pobjegao. Oprostite, odmah ću reći koji. O Antipovu, u vojnorevolucionarnom životu Streljnikovu, ja sam jedno vrijeme, u početku građanskog rata, slušao često i mnogo, gotovo svakodnevno, a jednom ili dvaput sam ga i vidio i ne pomišljajući kako bi me i obiteljske prilike mogle njemu približiti. Ali, oprostite, možda sam krivo čuo, učinilo mi se da ste rekli, a onda je to lapsus – »strijeljani Antipov«. Zar vi ne znate da se on sam ubio?

– Postoji i takva verzija, ali ja u nju ne vjerujem. Nikad Pavel Pavlovič ne bi postao samoubojicom.

– Ali to je ipak puna istina. Antipov se ubio u kući iz koje ste se vi, prema bratovu pričanju, otputili u Jurjatin, pa dalje u Vladivostok. Dogodilo se to ubrzo poslije vašeg odlaska s kćeri. Brat je naišao na samoubojicu i pokopao ga. Zar do vas nisu stigle takve vijesti?

– Ne. Ja sam čula drukčije. Znači tako, istina je da se sam ustrijelio? Mnogi su to govorili, ali ja nisam vjerovala. I baš u toj kući? Nevjerojatno! Kako ste mi važan detalj spomenuli! Oprostite, vi ne znate, jesu li se on i Živago sretali? Razgovarali?

– Prema riječima pokojnog Jurija oni su dugo razgovarali.

– Istina? Bogu hvala. Tako je bolje. (Antipova se lagano prekrižila.) – Kako zapanjujući, odozgo darovani stjecaj okolnosti! Dopustit ćete mi da se još jednom vratim na to i zamolim vas za sve pojedinosti? Svaka mi sitnica mnogo znači. Sada nisam u stanju. Zar ne? Previše je uzbuđenja. Pošutjet ću, predahnuti, malo sabrati misli. Zar ne?

– Naravno, naravno. Izvolite.

– Zar ne?

– Razumije se.

– Ah, gotovo zaboravih. Vi tražite da poslije kremiranja ne odlazim. Dobro. Obećajem. Neću nestati. Vratit ću se s vama u ovaj stan i ostati gdje mi kažete i koliko bude trebalo. Pozabavit ćemo se pregledom Juročkinih rukopisa. Pomoći ću. Doista, moguće vam budem od koristi. I meni će to biti velika utjeha! Krvlju svoga srca, svakom svojom žilicom osjećam svaku viticu njegova rukopisa. A onda, i ja imam vas nešto zamoliti, nećete me odbiti, zar ne? Izgleda da ste pravnik, ili u svakom slučaju dobar znalac postojećih propisa, prijašnjih i sadašnjih. Uza sve, jako je važno znati kojoj se ustanovi s kojim poslom može čovjek otputiti. Ne snalaze se svi u tome, zar ne. Treba mi vaš savjet u jednoj strašnoj, mučnoj stvari. Riječ je o jednom djetetu. Ali o tome poslije, poslije povratka iz krematorija. Cijeli život moram nekoga tražiti, zar ne? Recite, kad bi u kakvu pretpostavljenom slučaju bilo nužno tragati za djetetom, djetetom predanim u tuđe ruke na odgoj, ima li kakav opći, svesavezni arhiv postojećih

dječjih domova, je li se radio, je li sačinjen općedržavni popis ili registracija besprizornih? Ali ne odgovarajte mi sada, molim vas. Poslije, poslije. O, strašno li je, strašno! Kako je život strašna stvar, zar ne? Ne znam, kako će biti poslije kada dođe moja kći, ali do tada mogu biti u ovom stanu. Katjuša je pokazala sjajnih sposobnosti, posebno glumačkih, a s druge strane i muzičkih, ona prekrasno sve oponaša i glumi cijele prizore po vlastitoj zamisli, a osim toga i pjeva po sluhu cijele partije iz opera, izvanredno dijete, zar ne. Htjela bih je dati na pripravne, početne tečajeve kazališne akademije ili konzervatorija, gdje je prime, i upisati je u internat, ja sam zato i došla, zasad bez nje, da sve sredim, onda odlazim. Nemoguće je sve ispripovijedati, zar ne? O tome poslije. A sad ću ja pričekati, kad se smiri uzbuđenje, pošutjet ću, skupiti misli, probat ću odagnati tjeskobu. Osim toga, mi smo Jurine najbliže grdno zadržali u hodniku. Dvaput mi se učinilo da su kucali na vrata. A i tamo se nešto kreće, buka. Sigurno su došli iz pogrebnog zavoda. Dok ja posjedim i predam se mislima, otvorite vrata i pustite ljude. Vrijeme je, zar ne? Čekajte, čekajte. Treba klupicu pored lijesa, inače se ne može do Juročke. Pokušala sam na prstima, vrlo je teško. Zatrebat će Marini Markelovnoj i djeci. Osim toga, treba kod obreda. »I cjelujte me posljednjim cjelovom.« O ne mogu, ne mogu. Kako je to bolno. Zar ne?

– Odmah ću ih pustiti. Ali najprije ovo. Rekli ste toliko zagonetnoga i postavili toliko pitanja, koja vas očito muče, da ću ja teško odgovoriti. Jedno bih da znate. Rado, od sveg srca nudim vam svoju pomoć u svemu što vas muči. I zapamtite. Nikad, ni u kojem slučaju ne treba očajavati. Nadati se i djelovati – naša je obveza u nevolji. Ravnodušno očajanje – zaboravljanje je i kršenje obveza. Sad ću pustiti. Za klupčicu ste u pravu. Naći ću je i postaviti.

Ali Antipova ga više nije čula. Nije čula kad je Jevgraf otvorio vrata, a gomila pokuljala iz hodnika, nije čula njegova dogovora s voditeljima pokopa i glavnim pratiocima, nije čula šum koraka, ni Marinina ridanja, kašljucanje muškaraca, ženske suze i uzdisaje.

Kruženje jednoličnih zvukova njihalo je njome i stvaralo joj mučninu. Trudila se svim silama da ne padne u nesvijest. Srce joj se cijepalo, glava pucala. Poniknuvši glavom, ona utone u pretpostavke, razmišljanja, uspomene. Izgubila se u njima, nestala, kao da je na nekoliko sati prenesena u neku svoju buduću dob, za koju uopće i nije sigurno da će je doživjeti, u kojoj je starija desetine godina, starica. Potonula je u misli kao da je nestala u dubini, pala na samo dno svoje nesreće. Razmišljala je:

»Nitko nije ostao. Jedan umro. Drugi se sam ubio. Preživio je samo onaj koga je trebalo ubiti, u koga je pucala i promašila, ta tuđa, suvišna mizerija koja je njezin život pretvorila u niz i njoj samoj neshvatljivih prijestupa. I to čudovište prosječnosti mota se i juri mitskim zakucima Azije, znanim jedino skupljačima poštanskih maraka, a nitko od bliskih i nužnih nije ostao.

Ah, baš u toj sobi, na Božić, pred naumljeno pucanje u ono strašilo prošlosti, išao je u mraku razgovor s mladcem Pašom, dok o Juri, s kojim se ovdje sada opraštaju, u njezinu životu još nije bilo ni spomena.«

Naprezala je mozak ne bi li obnovila taj božićni razgovor s Pašenjkom, ali ničega se nije mogla sjetiti, samo svijeće koja je gorjela u prozoru i oko nje otopljena kružića na ledenoj kori stakla.

Zar je mogla pomisliti da je umrli, što leži ovdje na stolu, u prolazu s ulice vidio ono okce i zapazio svijeću? Da je od toga izvana viđenoga plamena – »Svijeća je gorjela na stolu, svijeća gorjela« – krenulo njegovo životno predodređenje?

Misli joj se rasuše. Pomisli: »Kakva šteta što ga neće crkveno opojati! Ukopni obred tako je uzvišen i svečan! Većina pokojnika nije ga dostojna. A Juročka bi bio zahvalan povod! Sve je to on zaslužio, ›nadgrobnoe rydanie tvorjašče pesn' alliluija‹[92], i opravdao, i iskupio!

Osjetila je ponos i olakšanje, kao i uvijek pri pomisli na Juru i na ona kratka međuvremena što ih je proživjela u njegovoj blizini. Ono strujanje slobode i bezbrižnosti koje je on oko sebe širio i sad je zahvati. Nestrpljivo se diže sa stolca na kojem je sjedila. S njom se događalo nešto ne baš posve shvatljivo. Poželje, makar i nakratko, s njegovom pomoću, iz mora patnji što je sapinju uteći na slobodu, na svjež zrak, osjetiti, kao nekad, sreću oslobođenja. Takvom ju je zamišljala, takvom joj se pričinjala sreća opraštanja s njim, kao prilika i pravo da se do mile volje i nesmetano za njim isplače. Strasnom užurbanošću ona pogledom, rastrojenim bolom, zaslijepljenim i punim suza kao od oštrih očnih kapi, preleti po gomili, i svi se pokrenuše, zašmrcaše, stadoše se razmicati i izlaziti iz prostorije, ostavivši je nakraju samu iza pritvorenih vrata, a ona, brzo se križajući u hodu, dođe do stola i lijesa, stade na Jevgrafovu klupčicu, lagano triput prekriži tijelo i prisloni se uz hladno čelo i ruke. Zanemarila je osjećaj da se ohlađeno čelo smanjilo poput šake stisnute u pesnicu, uspjela je to ne primijetiti. Zamrla je i nekoliko trenutaka nije govorila, nije mislila ni plakala, pokrila je sredinu lijesa, cvijeća i tijela sobom, glavom, prsima, dušom i svojim rukama, velikim kao duša.

15.

Svu su je potresali suzdržavani jecaji. Dok je mogla, ona im je odolijevala, ali odjednom to je preraslo njezine snage, suze su provalile i zalijevale obraze, odjeću, ruke i lijes uz koji se privijala.

Ništa nije govorila, ništa mislila. Rojevi istovjetnih ideja, znanja i istina slobodno su promicali, i kao u vrijeme njihovih nekadašnjih noćnih razgovora brzali su njome poput oblaka nebom. I baš to donosilo je sreću i oslobođenje. Iracionalno, vatreno saznanje koje budimo jedno u drugome. Instinktivno, neposredovano.

Tim saznanjem bila je ispunjena i sada, tamnim, nejasnim saznanjem o smrti, pripravnosti na nju i nepostojanjem izgubljenosti pred njom. Kao da je već dvadeset puta živjela na tom svijetu, bezbroj puta gubila Jurija Živaga i u

[92] Nadgrobni plač koji sačinjava pjesmu: Aleluja! (strcsl.)

tome skupila cijelo iskustvo srca, tako da sve što je osjećala i činila uz taj lijes bilo je umjesno i u pravi čas.

O, kakva je to bila ljubav, slobodna, neobična, ni na koju drugu nalik! Oni su mislili kao što drugi pjevuše.

Oni su voljeli jedno drugo ne po neizbježnosti, ni po »plamenu strasti«, kako se to pogrešno opisuje. Oni su se voljeli zato što je tako htjelo sve oko njih: zemlja pod njima, nebo nad njihovim glavama, oblaci i drveće. Njihova ljubav sviđala se okruženju možda i više no njima samima. Neznancima na ulici, daljinama što se otvaraju u šetnji, sobama u koje su useljavali i u njima se sretali.

Ah to, baš to je i bilo ono najvažnije što ih je zbližavalo i sjedinjavalo! Nikad, nikada, čak ni u trenucima najobilnije, bezumne sreće nije ih ostavljalo ono najviše i zanosno: uživanje u zajedničkom liku svijeta, u osjećaju njihove vlastite uključenosti u cjelinu slike, u čuvstvo pripadanja ljepoti čitavoga prizora, svemu svemiru.

Disali su samo tom vezom. I zato ih dizanje čovjeka nad ostalu prirodu, pomodno njegovo tetošenje i klanjanje pred njim nije privlačilo. Načela lažne društvenosti, posuvraćene u politiku, činila su im se žalosnom kućnom radinošću i ostajala nerazumljiva.

16.

I stala se s njime opraštati jednostavnim, svakidašnjim riječima bodrog, neceremonijalnog razgovora koji slama okvire realnosti, a nema smisla, kao što nemaju smisla korovi i monolozi u tragediji, stihovani govor, glazba i druge konvencionalnosti opravdavane jedino samom konvencionalnošću uzbuđenja. Konvencionalnošću u ovom slučaju, koja je opravdavala nategnutost njezina lakog i nepreuzetnog govora, bile su njezine suze u kojima su tonule, kupale se i plivale njezine svagdanje, nesvečane riječi.

Bilo je kao da se te od suza promočene riječi same sljepljuju u njezino nježno i živahno tepanje, kao što vjetar šumori svilastom i vlažnom krošnjom smućenom toplim pljuskom.

– I opet smo zajedno, Juročka. Bog nas iznova doveo na viđenje. Kakav užas, zamisli! O, ne mogu! Gospode! Ridam i ridam! Zamisli! Opet nešto slično nama, iz naše popudbine. Tvoj odlazak, moj kraj. Opet nešto veliko, neopozivo. Zagonetka života, zagonetka smrti, privlačnost duha, privlačnost razgolićenja, to, izvolite, to smo mi shvaćali. A sitne svjetske zadjevice poput prekrajanja zemljine lopte, to, molim, otkažite, to nije po našoj mjeri.

Zbogom, veliki i dragi moj, zbogom, gordosti moja, zbogom, moja bistra duboka rječice, kako sam voljela tvoje cjelodnevno pljuskanje, kako sam se voljela baciti u tvoje hladne valove.

Sjećaš li se, opraštala sam se od tebe onda, ondje, u snijegu? Kako si me obmanuo! Zar bih ja pošla bez tebe? O, znam, znam, učinio si to protiv svoje

volje, radi moga nestvarnog dobra. I onda je sve pošlo u sunovrat. Bože, što sam tamo progutala, što podnijela! Ali ti ništa od toga ne znaš. O, što sam učinila, Jura, što sam učinila! Kakva sam ja zločinka, ti pojma nemaš! Ali ja nisam kriva. Ja sam onda tri mjeseca odležala u bolnici, od toga mjesec dana bez svijesti. Od tada meni nema života, Jura. Nema mi mira od žalosti i patnje. Ali ja ti ne govorim, ne otkrivam ono najvažnije. Ne mogu to reći, nemam snage. Kad dođem do tog mjesta u svome životu, kosa mi se diže od užasa. I čak, znaš, ja ne jamčim da sam posve normalna. Ali, vidiš, ja ne pijem, kao mnoge, ne idem tim putem, jer pijana žena, to je onda kraj, to je nešto nezamislivo, zar ne.

Još je nešto govorila, jecala i mučila se. Neočekivano ona diže glavu i začuđeno se ogleda. U prostoriji su davno već bili ljudi, uznemirenost i kretanje. Sišla je s klupice, teturajući otišla od lijesa i dlanom prelazila preko očiju kao da istiskuje neisplakani ostatak suza ne bi li ih rukom otresla na pod.

Lijesu su prišli muškarci i digli ga na tri pojasa. Započe ispraćaj.

17.

Nekoliko dana Larisa je Fjodorovna provela u Kamerherskoj. Sređivanje rukopisa o kojem je govorio Jevgraf Andrejevič započelo je, ali nije i dovršeno uz njezinu pomoć. Obavljen je i onaj razgovor s Jevgrafom Andrejevičem koji mu je najavila. Od nje je saznao nešto važno.

Jednom je Larisa Fjodorovna izišla iz kuće i više se nije vratila. Očigledno, tih su je dana uhitili na ulici, i ona je umrla ili neznano nekamo nestala, zaboravljena pod nekim bezimenim brojem u nekom kasnije zagubljenom popisu nekog od nebrojenih zajedničkih ili samo ženskih koncentracijskih logora na sjeveru.

ŠESNAESTI DIO

EPILOG

1.

Ljeti tisuću devetsto četrdeset treće, poslije proboja na kurskoj fronti i oslobođenja Orla, odvojeno su se u zajedničku jedinicu otputili u potporučnika upravo promaknuti Gordon i major Dudorov; prvi sa službenoga puta u Moskvu, a drugi s trodnevnoga dopusta u Moskvi.

Na putu se sretoše i zanoćiše u Černji, malom gradiću, razorenom, no ipak ne i posve uništenom, sličnom većini naselja u toj »zoni pustinje«, u kojoj je neprijatelj u odstupanju brisao sve s lica zemlje.

Među gradskim ruševinama, hrpama slomljene opeke i u sitnu prašinu zdrobljena tucanika našao se neoštećen sjenik u koji su svečera prilegli.

Nije im se spavalo. Svu noć proveli su razgovarajući. Pred zoru, negdje oko tri, zaspaloga Dudorova probudi Gordonovo komešanje. Nezgrapnim kretanjem, kao na vodi, propadajući i prevaljujući se u meku sijenu, on je skupljao u zavežljaj nekakvu odjeću, a onda se isto tako nespretno stao spuštati s brda sijena prema pragu sjenika i izlazu.

– Kud si naumio? Rano je još.

– Na rijeku. Sa sebe bih htio ponešto oprati.

– Ma vidi ludonje. Dovečer smo u jedinici i vešerica Tanjka dat će ti presvlaku. Nigdje ne gori.

– Ne bih čekao. Sve se proznojilo, zamazalo. Jutro je vruće. Brzo ću proprati, dobro ižmikati, i na suncu je začas suho. Okupat ću se i presvući.

– Ipak znaj, nije zgodno. Reci sam, oficir si na kraju krajeva.

– Rano je. Svi naokolo spavaju. Ja ću negdje iza grma. Nitko neće vidjeti. A ti spavaj, ne pričaj. San ćeš otjerati.

– I tako više neću zaspati. Idem s tobom.

Pošli su na rječicu mimo bijelih kamenih ruševina koje su se već užarile na tek izišlome suncu. Posred bivših ulica, po zemlji, na sunčanoj pripeci spavali su i hrkali znojni zažagreni ljudi. Većinom su to bili mještani bez krova, starci, žene, djeca i rijetki, zalutali i usamljeni crvenoarmijci u potrazi za svojim jedinicama. Gordon i Dudorov pažljivo su, sve vrijeme gledajući pod noge da koga ne nagaze, koračali među pozaspalima.

– Govori tiše, probudit ćemo cijeli grad, a onda zbogom moje pranje.

Svoj noćni razgovor dalje nastaviše u pola glasa.

2.

– Koja je to rijeka?

– Ne znam. Nisam pitao. Vjerojatno Zuša.

– Ne, nije Zuša. Neka druga je.

– Onda ne znam.

– Na toj Zuši sve se i dogodilo. S Kristinom.

– Da, ali na drugom dijelu toka. Negdje niže. Pričaju da ju je crkva u svetice uvrstila.

– Tamo se nalazilo kameno zdanje nazvano Konjušnica. Zapravo Sovhozna[93] konjušnica uzgajališta konja, zajedničko ime koje je postalo povijesnim. Starinska, debelih zidova. Nijemci su je utvrdili i pretvorili u nepristupačnu tvrđavu. Iz nje se moglo dobro gađati po svemu kraju i tako zadržavati naš napad. Konjušnicu je trebalo zauzeti. Čudesnom hrabrošću i dovitljivošću Kristina se uvukla u njemačke redove, bacila u zrak Konjušnicu, ali su je živu uhvatili i objesili.

– Zašto Kristina Orlecova, a ne Dudorova?

– Mi još zapravo nismo bili vjenčani. Ljeti četrdeset prve dali smo si riječ da ćemo se vjenčati po svršetku rata. Poslije toga lutao sam s ostalom vojskom. Moju su jedinicu stalno prebacivali. Zbog tih premještanja izgubio sam vezu s njom. I više je nisam vidio. O njezinu srčanom činu i junačkoj smrti ja sam saznao kao i svi drugi. Iz novina i pukovnijskih naredaba. Negdje ovdje, kažu, da će joj postaviti spomenik. Brat pokojnog Jurija, general Živago, čuo sam, obilazi ova mjesta i o njoj skuplja podatke.

– Oprosti što sam poveo razgovor o njoj. Mora da ti je teško.

– Pustimo to. Ali mi smo se zabrbljali. Neću ti smetati. Svlači se, upadaj u vodu i bavi se svojim poslom. A ja ću se protegnuti na obali s travkom među zubima, prožvakati – promisliti, a možda i dremnem.

Koju minutu kasnije razgovor se obnovi.

– Gdje si naučio tako prati?

– Nužda nauči. Nije bilo sreće. Od kaznenih logora mene je zadesio najstrašniji. Rijetki su preživljavali. Od samog dolaska. Našu su skupinu izveli iz vagona. Snježna pustinja. U daljini šuma. Straža opuštenih pušaka, psi ovčari. Nekako u isto vrijeme dognali su i druge grupe. Postrojili nas u široki mnogokutnik preko cijelog polja, leđima prema unutra da jedan drugoga ne vidimo. Zapovjedili, na koljena, pod prijetnjom strijeljanja zabranili su gledati oko sebe, i započela je beskrajna, ponižavajuća procedura prozivke koja se otezala satima. A sve na koljenima. Zatim smo ustali, druge su skupine odveli na odredišta, a našoj obznanili: »Ovo je vaš logor. Snalazite se kako znate.«

[93] Skraćenica – sovjetsko gazdinstvo, državno poljoprivredno poduzeće, za razliku od kolhoza koji je bio zadruga seljaka.

Snježno polje pod otvorenim nebom, po sredini stup, na stupu natpis »Gulag 92 Ja N 90« i više ništa.

– Ne, kod nas je ipak bilo lakše. Posrećilo nam se. Ja sam tada odležavao drugu robiju koju za sobom povlači prva. Osim toga, i članak je drugi, i uvjeti. Po oslobođenju mene su opet kao i prvi put rehabilitirali i iznova mi dopustili predavanja na sveučilištu. I u rat su me mobilizirali kao majora sa svim pravima, a ne kao kažnjenika poput tebe.

– Da. Stup s brojem »Gulag 92 Ja N 90« i više ništa. U prvo vrijeme po ledu smo golim rukama lomili kolce za kolibe od pruća. I da ne povjeruješ, postupno se sami obgradili. Nasjekli sebi tamnice, digli ograde, opremili se samicama, stražarskim kulama, sve sami. I započela je priprema građe. Sječa šume. Rušili smo šumu. Po osmorica se uprezala u saonice, na sebi smo vozili brvna, do prsa upadali u snijeg. Dugo nismo znali da je izbio rat. Skrivali su. A onda iznebuha – prijedlog. Logoraši dobrovoljci na bojište, a svakome koji preživi beskrajne bitke – sloboda. Zatim juriši i juriši, kilometri bodljikave žice s električnom strujom, mine, minobacači, mjeseci i mjeseci uraganske vatre. Nisu naše čete bez razloga zvali osuđenicima na smrt. Do posljednjeg nas je pokosilo. Kako sam ja preživio? Kako sam preživio? Međutim, pomisli samo da je sav taj krvavi pakao bio sreća u usporedbi sa strahotama konclogora; ne samo po uvjetima nego po nečemu posve drugome.

– Jesi, brate, srknuo si zla.

– Dakle, i prati, i čemu hoćeš, ondje se naučiš.

– Čudno. Ne iz perspektive tvoje robijaške sudbine, nego i u usporedbi sa sveukupnim životom tridesetih godina, dakle sa slobodom, čak s mirom sveučilišnog posla, s knjigama, novcem i komforom, uza sve to rat je došao kao čistilišna bura i struja svježeg zraka, kao nalet spasenja. Mislim da je kolektivizacija bila kriva, zlosretna odluka, a pogrešku nisu smjeli priznati. Da bi skrili neuspjeh, svim je sredstvima strašenja trebalo ljude odvići da misle i prosuđuju, nagnati ih da vide nepostojeće i dokazuju usuprot očiglednome. Otuda neusporediva okrutnost ježovštine[94], pa proklamacija ustava koji nije bio zamišljen da se provodi, i uvođenje izbora koji nisu zasnovani na načelu izbornosti.

A kad se razbuktao rat, njegovi zbiljski užasi, zbiljska opasnost i prijetnja zbiljske smrti, kad ih se usporedi s nečovječnim gospodovanjem laži, postali su srećom, donosili su olakšanje jer su obuzdavali magijsku silu mrtvoga slova na papiru.

Ne samo ljudi tvoga položaja, na robiji, nego su svi bez iznimke u pozadini i na bojištu udahnuli slobodnije, punih prsiju, opijeno i s osjećajem stvarne sreće bacili se u vatru okrutne borbe, smrtne i spasonosne.

– Rat – to je posebna karika u lancu revolucionarnih desetljeća. Završilo je djelovanje uzroka koji se bezuvjetno nalaze u naravi prevrata. Počeli su izbijati

[94] Nikolaj Ivanovič Ježov, šef MVD (kasnija imena NKVD, KGB) tajne političke policije u vrijeme velikog terora. Staljin ga je dao likvidirati 1940.

posredni rezultati, plodovi plodova, posljedice posljedica. Kaljenje karaktera izvučeno iz patnji, nerazmaženost, heroizam, spremnost za veliko, izazovno, neviđeno. To su svojstva fantastična, zapanjujuća i ona predstavljaju moralnu boju naraštaja.

Ovakva me stajališta ispunjavaju osjećajem sreće, bez obzira na Kristininu mučeničku smrt, na moja ranjavanja, na naše gubitke, na svu tu visoku i krvavu cijenu rata. Da podnesem breme smrti Orlecove, pomaže mi ono svjetlo samoprijegora kojim je ozaren njezin kraj, pa i život svakoga od nas.

Baš kad si ti, kukavac, trpio svoje nebrojene muke, ja sam izišao na slobodu. U to vrijeme Orlecova se upisala na Istfak[95]. Vrsta njezinih znanstvenih zanimanja dovela ju je pod moje mentorstvo. Ja sam već mnogo ranije, poslije prvog zatvaranja u konclogor, dok je ona bila još dijete, zapazio tu sjajnu djevojčicu. Još za života Jurijeva, sjećaš se, pričao sam. I eto sada, dakle, ona je dospjela među moje slušateljice.

U to vrijeme tek što je ušao u modu običaj da studenti kritiziraju predavača. Orlecova se sa žarom dala na to. Samo je Bogu znano zašto me tako žestoko napadala. Njezini napadaji bili su toliko uporni, ratoborni i nepravedni da su drugi studenti na katedri ponekad ustajali i branili me. Orlecova je bila vrstan humorist. Pod izmišljenim imenom, iza kojeg su svi prepoznavali mene, ona me u zidnim novinama do mile volje ismijavala. Najednom je posve slučajno izišlo na vidjelo da je to okorjelo neprijateljstvo samo oblik prikrivene mlade ljubavi, pouzdane, skrivane i izdavne. A ja sam odgovarao istom mjerom.

Imali smo prekrasno ljeto četrdeset prve godine, prve godine rata, uoči njega i još nešto poslije njegova početka. Nekoliko mladih ljudi, studenata i studentica, među njima i ona, smjestilo se u predio ljetnikovaca podno Moskve, gdje je kasnije raspoređena i moja jedinica. Naše prijateljstvo započelo je i razvijalo se između njihova vojnog osposobljavanja, stvaranja odreda gradske zaštite, Kristinine padobranske vježbe i odbijanja s moskovskih krovova prvih noćnih njemačkih zračnih naleta. Već sam ti rekao da smo ondje proslavili svoje zaruke, ali ubrzo nas je razdvojio početak mojih marševa. Više je nisam vidio.

Kad se u našim borbama počeo nazirati povoljan preokret, a Nijemci se stali u tisućama predavati, mene su poslije dvostrukog ranjavanja i dvokratnog boravka u bolnici preveli iz protuzračnog topništva u sedmi odjel štaba, gdje je trebalo ljudi sa znanjem stranih jezika, a u koji sam onda i tebe nastojao prebaciti, kad sam te napokon s mukom iščeprkao s morskog dna.

– Vešerica Tanja dobro je znala Orlecovu. Srele su se na fronti i prijateljevale. Ona mnogo pripovijeda o Kristini. Ta Tanja ima običaj cijelim se licem smijati, kao što je to činio Jurij, zapazio si? Istog časa nestaje njezina prćavost, uglaste jagodice, lice postaje privlačno, milovidno. Posve isti tip, kod nas vrlo rasprostranjen.

– Znam o čemu govoriš. Možda. Nisam obraćao pažnje.

---

[95] Skraćenica – fakultet za povijest.

– Kako barbarski i ružan nadimak Tanjka Bezočeredeva[96]. To u svakom slučaju nije prezime, nego nešto neprirodno, nagrđeno. Što misliš?

– Tako je i ona objašnjavala. Bila je besprizorna, od nepoznatih roditelja. Vjerojatno su je negdje u dubini Rusije, gdje je jezik još čist i nedirnut, zvali bezočevom, zato što je bila bez oca. Ulica, kojoj je bio nerazumljiv takav nadimak, koja sve hvata po sluhu i izvrće, preradila je tu oznaku na svoj način, bliže svome aktualnom uličnom govoru.

3.

Bilo je to u gradu Kočarevu porušenom do temelja, ubrzo poslije Gordonova i Dudorovljeva noćenja u Černji i njihova tamošnjega noćnog razgovora. Sustižući svoju jedinicu, ondje su prijatelji uhvatili neke njezine pozadinske dijelove koji su išli za glavnim snagama.

Više od mjesec dana bez prekida je trajalo vedro i blago, toplo jesensko vrijeme. Zapljusnuta toplinom sinjeg neba bez oblačka, crna se plodovita zemlja Brjanštine, blagoslovljenoga kraja između Orla i Brjanska, smeđila na suncu čokoladnokavenim preljevom.

Grad je prosijecala ravna glavna ulica i stapala se s trasom velike ceste. S jedne su se strane nalazile srušene kuće, granatama pretvorene u hrpe građevinskog krša, i izvaljena, rascijepljena i nagorjela stabla voćnjaka sravnjenih sa zemljom. Drugom stranom, preko ceste, protezale su se pustare, do razaranja grada slabije izgrađene, možda zaobiđene požarom i barutnim eksplozijama i zato što se na njima i nije imalo što uništavati.

Na nekad izgrađenoj strani beskućnici su čeprkali po gomilama nedogorjela pepelišta, ponešto otkopavali i iz udaljenijih kutaka zgarišta prinosili to na jedno mjesto. Drugi su na brzu ruku kopali zemunice i rezali zemlju u slojevima da bi gornje dijelove nastambe obložili busenjem.

Nasuprotnom su se neizgrađenom stranom bijeljeli šatori, tiskali se kamioni i konjske zaprege svakovrsnih službi komorskog ešelona, poljske bolnice zaostale iza svojih divizijskih štabova, zalutali i ustrašeni dijelovi svakojakih radionica u potrazi jednih za drugima, intendanture i skladišta živeža. Tu su se praznili, skupljali snagu i ispavljivali mršavi iscrpljeni mladci iz popunidbenih hodnih bataljuna u sivim kapama i sivim i teškim smotanim kabanicama, ispijenih, zemljanih, dizenterijom obeskrvljenih lica, te se vukli dalje na zapad.

Napola u pepeo pretvoren i razoren grad u daljini je nastavljao gorjeti i letjeti u zrak od zaostalih mina s usporenim paljenjem. A kopači u vrtovima prekidali su posao zaustavljani podrhtavanjem zemlje pod nogama, izravnavali su sagnuta leđa, naslanjali se na držalice lopata, okretali glavu prema upravo provaljenoj eksploziji, uzdisali i dugo gledali na onu stranu.

---

[96] *Bez očeredi* – bez reda

Tamo su najprije u stupovima i fontanama, a onda u lijenim, oteščalim naplavinama, uzlijetali prema nebu sivi, crni, ciglenocrveni i dimnoognjeni oblaci krša dignuta u zrak, širili se i razmicali u kićankama, rasijavali se i slijegali natrag na zemiju. A kopači se iznova hvatali posla.

Jednu od poljana na onoj neizgrađenoj strani okružilo je grmlje, dok su je gustom hladovinom prekrivala stara stabla što su rasla po njoj. Tim se raslinjem poljana ogradila od okoliša kao samostojeći i u prohladni sumrak potonuli natkriveni konak.

Na poljani je vešerica Tanja s dvojicom ili trojicom pripadnika iste jedinice i još nekoliko pridruženih suputnika, zajedno s Gordonom i Dudorovim, od jutra čekala kamion odaslan po nju i pukovnijske stvari koje je pratila. Stvari su na polju bile razmještene u nekoliko sanduka naslaganih u hrpu. Tanja je pazila na njih, ni na korak ih nije ostavljala, ali i drugi su se držali u blizini da ne propuste mogućnost odlaska kad se takva ukaže.

Čekanje se predugo oteglo, više od pet sati. Čekači nisu imali što raditi. Slušali su nepresušno naklapanje brbljave djevojke koja je vidjela i dobra i zla. Upravo je ispričala o svom susretu s general majorom Živagom:

– Pa, eto. Na jučerašnji dan. Lično mene vodili generalu. General majoru Živagu. Ondje se na prolazu raspitivo za Kristin slučaj, ispitivo. Prave svjedoke, koji su je lično znali. Pokazali na mene. Kažu – druga. Naredio da me pozovu. I pozvali, priveli. Uopće nije strašan. Ništa posebno, ko i svi. Kosook, crn. I, šta sam znala, ja izložila. Saslušo, i kaže hvala. A ti, kaže, otkud si i čija si? Ja, dakako, tamo i amo, nećkam se. Čime da se falim? Besprizorna. I uopće. Sami znate. Popravni domovi, skitnja. A on, ne da, valjaj, kaže, slobodno, kakav tu stid. No, i ja, prvo strašljivo, samo riječ-dvije, a što dalje sve više, klima on, odvažila se ja. Imam ja šta napričati. Kad bi vi čuli, ne bi vjerovali, rekli bi – izlagiva se. Isto i on. Kako ja svršila, a on ustaje i po kolibi zakorači iz kuta u kut. Reci, kaže on, molim te, kakva čuda. A, evo šta, kaže. Ja sad nemam kad. Ali ja ću te naći, ne boj se, naći i još jednom pozvati. Jednostavno nisam mogo ni pomisliti šta ću čuti. Ja tebe, kaže, neću samo tako ostaviti. Trebat će još ponešto razjasniti, razne sitnice. A bude li, kaže, na dobro, još ću ispasti tvoj stric, u generalske te sinovice proizvesti. I na nauke te dati u Vuz[97], koji budeš htjela. Tako mi Boga, istina je. Neki veseo podrugljivac.

Uto na poljanu zavezoše prazna, dugačka teretna kola s visokim stranicama, na kakvima u Poljskoj i zapadnoj Rusiji voze snoplje. Parom konja zapregnutih uz rudo upravljao je vojnik, starinskom terminologijom furman, pripadnik konjičke komore. Uvezao je na poljanu, skočio s kola i počeo konje isprezati. Svi osim Tatjane i nekolicine vojnika okružiše vozara tražeći da ne raspreže, nego da ih vozi kud mu kažu, za novce, razumije se. Vojnik je odbijao jer nije imao pravo raspolagati konjima i kolima i morao se pokoravati primljenim naređenjima. Konje je nekamo odveo i više se nije pojavio. Svi koji

[97] Skraćenica – visoko učilište.

su sjedili na zemlji digoše se i posjedaše na prazna kola ostavljena na polju. Tatjanine priče, prekinute pojavom kola i pregovorima s vozarom, obnoviše se.

– Što si ispričala generalu – upita Gordon. – Ako možeš, ponovi nam.

– Pa da, može.

I ona ispriča svoju strašnu priču.

4.

– A ja, istina je, imam šta da pričam. Ko nisam od prostog svijeta, tako su govorili. Jesu li mi to tuđini rekli, jesam li sama u srcu čuvala, ko da mamica moja, Raisa Komarova, ženom da je bila ruskog ministra, druga Komarova koji se skrivo po Bjelomongoliji. Ne, otac, rođeni moj, po svoj prilici, nije bio. No, jasna stvar, ja sam cura neuka, bez ćaće, bez matere rasla sirota. Vama je možda smiješno šta ja govorim, ali ja govorim šta znam, treba ući u moj položaj.

Da. Tako je dakle bilo sve to o čemu ću vam dalje pripovijedati, to je bilo iza Krušinca, na drugom kraju Sibira, niz tu stranu kozačije, pobliže kineskoj granici. Kad smo počeli, to jest naši crveni, k njiovom glavnom gradu bijelom dolazit, sam taj Komarov, ministar, smjestio mamicu sa svom njiovom familijom u posebni vlak specijalni i naredio voziti, jer je mamica bila ustrašena i bez njega nije smjela ni koraknuti.

A za me on čak i nije znao, Komarov. Nije znao da sam uopće na svijetu. Mamica me u dugom izbivanju proizvela i na smrt premirala, da tko njemu o tome ne izbrblja. On, užasno kako nije volio djecu, i viko i udaro nogom da je to sama prijavština u kući i nemir. Ja, viko je, to trpiti ne mogu.

E pa, moralo je tako, kad su počeli da se približuju crveni, mamica poslala po vahtarušu Marfu na vahtarnu u Nagornu, to je od tog grada na tri stanice. Odma ću objasniti. Najprije postaja Nizovaja, poslije križanje Nagorna, poslije Samsonovski prijelaz. Ja sad mislim, otkud je mamica znala vahtarušu? Sve mislim, vahtaruša Marfa u gradu je zeleniš prodavala, mlijeko vozila. Da.

I evo, kažem. Vidi se, ja tu nešto ne znam. Sve mislim, mamicu su slagali, nisu joj to rekli. Nabajali Bog zna šta, kobajagi privremeno, dan-dva, dok zbrka ne legne. Nikako da bi u tuđe ruke za vavijek. Vavijek na podizanje. Ne bi samo tako mogla mamica rođeno čedo dati. Ali zna se kako s djecom. Priđi teti, teta će dati uštipak, teta je dobra, ne boj se tete. A kako sam poslije u suzama zlopatila, kakvom je tugom srdašce dječje krvarilo, o tom bolje ne misliti. Vješati sam se htjela, dobro da u djetinjstvu nisam šenula. Premalena sam još bila. Sigurno su novaca teti Marfuši dali za moju prehranu, mnogo novaca.

Gospodarstvo uz vahtarnicu bilo bogato, krava, pa konj, živine, jasna stvar, razne, zemlje pod vrtom, u oduzetom pojasu, koliko oš, i samo po sebi badave stan, pa vahtarna je državna na samoj pruzi. Od naših mjesta odozdo vlak se jedva pentro, nasilu premago uspon, a od vas iz Ruske brzo se raskotrljavo, trebalo je bremzati. Dolje, ujesen, kad se šuma rijedila vidila se stanica Nagorna kao na tanjuriću.

Samog ujka Vasilija, ja sam po seljački ćaćom zvala. On je bio veseo i dobar čovjek, ali previše lakovjeran i u pijanom stanju toliko je toroko o sebi, ko što se veli – trijeznom na umu, pijanom na drumu. Cijelu dušu prvom na cesti istrkelja.

A vahtaruši nikad moj jezik da bi zabaso da joj mama veli. Mamicu li ja to svoju nisam mogla zaboraviti, ili još zbog nečega, ali ta teta Marfuša tako je strašna. Da. Zvala sam, dakle, vahtarušu tetom Marfušom.

No, i išlo vrijeme. Godine prošle. Koliko, ne znam. Tad sam već s barjačićem pred vlak izlazila. Konja isprezati ili oko krave poslovati nikakvo čudo za mene. Presti me teta Marfuša učila. A po kući, nemamo šta ni govorit. Pod pomesti, spremiti, ili nešto skuvati, tijesto umijesiti, za mene je to bila sitnica, sve sam to znala. Da, zaboravila sam reći, Petenjku sam pjestovala, Petenjka je naš imo suhe nožice, tri godinice, ležo, nije ustajao, pjestovala sam Petenjku. I evo koliko je godina prošlo, a meni mravuljci idu, kako je piljila teta Marfuša u moje zdrave noge, zašto, ko kaže, nisu suhe, bolje bi da su moje suhe, a ne Petenjkine, ko urekla, upropastila sam ja Petenjku, pa vi mislite kakve na svijetu ima zlosti i zaostalosti.

Sad slušajte, to, kaže se, još je cvijeće, šta će dalje biti, prosto da zinete.

Tad je Nep bio, tad je iljada rubalja u kopejku ošla. Prodo Vasilij Afanasijevič dolje kravu, skupio dvije torbe para – kerenke se zvale, griješim, ne – limuni[98], zvali su se limuni – napio se i kreno o svom bogatstvu po cijeloj Nagornoj trubiti.

Sjećam se, vjetrovit je bio dan jesenji, vjetar kido krovove i rušio s nogu, parnjače uspona nisu svladavale, udaro im vjetar ususret. Vidim ja, ide odozgo starica romarica, vjetar suknju i rubac čerupa.

Ide romarica, ječi, za trbuh se hvata, zamolila u kuću. Smjestili je na klupu – joj, zapomaže ona, ne mogu, zavijaju crijeva, smrt se moja primiče. I bogoradi: odvezite Krista radi u bolnicu, platit ću, ne žalim novaca. Uprego ćaća hrabrog, položio staricu u taljige i povezo u državnu bolnicu, od nas, od pruge ustranu petnaest vrsta.

Kad u neko doba, spremale se ja i teta Marfuša na počinak, slušamo, zarza hrabri pod prozorom, ukotrljaše naše taljige u dvorište. Nešto zdravo prerano. No. Raspalila teta Marfuša vatru, nabacila gunjac, ne čeka oće ćaća udarit na vrata, sama diže zasun.

Diže zasun, a na pragu nikakav ćaća, nego tuđi grmalj crn i strašan, i govori: »Pokazuj, kaže, đe su za kravu pare. Ja sam, kaže, u šumi muža tvoga sredio, a tebe, žensku, požalit ću, ako li kažeš đe su pare. Ako li ne kažeš, sama znaš, ne zamjeraj. Bolje sa mnom ne zateži. Nemam ja kad s tobom zazjavati.«

Ako Boga znate, drugovi dragi, šta se s nama slučilo, stavite se na naše mjesto! Dršćemo, ni žive ni mrtve, jezik se oduzo od užasa, kakvi strahi!

---

[98] *Kerenke* – papirne novčanice puštene u optjecaj 1917., nazvane po predsjedniku Privremene vlade A. F. Kerenskom. *Limuni* – podrugljiv naziv za obezvrijeđene rublje milijunskih asignata 1922./23.

Najprvo Vasilija Afanasjeviča ubio, sam kaže, sjekirom zaklo. A druga bijeda: same mi s razbojnikom u vahtarni, razbojnik u kući kod nas, jasna stvar razbojnik.

Tu je očito u tete Marfuše razum skreno, srce za mužem se cijepalo. A treba se držati, praviti se.

Na početku teta Marfa na koljena pred njim. Tako ti Boga, govori, ne ubijaj, ne znam i neću da znam za tvoje pare, to što ti govoriš, to ja prvi put slušam. E baš ti je on, đavo, toliko glup, da ga se riječima otreseš. Kad ti onda miso njoj skočila u glavu kako bi ga prevarila. »No, pa dobro, govori, neka je po tvome. Pod podom je, kaže, pazar. Evo, ja ću poklopac dignuti, slazi, kaže, pod pod.« A on, nečastivi, njezina lukavstva naskroz vidi. »Ne, veli, od tebe, gazdarice, lukaviji sam ja. Slazi, kaže, sama. Oš pod pod, oš na krov, samo pare amo. Samo, govori, zapamti, sa mnom ne lukavi, sa mnom nema šale.«

A ona njemu: »Bog s tobom, što se ti sumljičaviš. Rado bi ja i sama, al mi je nesposobno. Ja ću tebi bolje, kaže, odozgo posvijetliti. Ti se ne boj, ja ću za tvoju sigurnost s tobom ćerku dolje spustiti«, to znači, mene.

Oj braćo, drugovi dragi, sami promislite kako mi je bilo kad sam to čula! E, velim, kraj. Pred očima mi se smutilo, osjećam, padam, noge mi poklecuju. A zlotvor opet, ne budi glup, jednim nas pogledom odmjeri, zaškilji, prezrivo se punim ustima naceri, taman posla, neš ga preveslati. Vidi da joj mene nije žao, znači nisam rođena, tuđa krv, i Petenjku za ruku a drugom za alku, otvara ulaz – svijetli, govori, i s Petenjkom po lojtrama pod zemlju.

I sad ja mislim, teta Marfuša već tada je šenula, ništa nije shvaćala, tad je već bila u oštećenju uma. Čim on zlotvor s Petenjkom ispod poda, ona vratanca, to jest kapak one rupe natrag u ramu tres, pa za zasun, pa tešku sandučinu navlači na otvor i meni klima, pomagaj, kaže, ne mogu, teško je. Dovukla, i sama na sanduk sjedi, luda, veseli se. Tek na sanduk sjela, iznutra joj se razbojnik javlja i odozdo u pod kuc-kuc, ko, bolje puštaj milom, jer sad ću nl tvoga Petenjku skončati. Riječi se kroz debele daske slabo i čulo, ali ko da je o riječima riječ. Glasinom je riko grđe od šumske zvijeri, strah izazivo. Da, viče, sad je tvome Petenjki kraj. A ona ništa ne shvaća. Sjedi, smije se, meni namiguje. Udri brigu na veselje, sjedi na teškom sanduku, ne daje ključa iz ruku. Ja oko tete Marfuše i dobrim i zlim. U uši se derem, sa sanduka guram, hoću je maknuti. Treba podrum otvoriti, Petenjku izbaviti. Ali gdje ću ja! Zar ću ja s njom što ugoditi?

I lupa on u pod, lupa, vrijeme prolazi, a ona na sanduku koluta očima, ne sluša.

Prođe neko vrijeme – joj braćo, joj, svega li sam se u životu nagledala-napodnijela, takvog užasa ne pamtila, cijeli vijek ću živjet, cijeli vijek ću slušat Petenjkin glasić žalostivni – kad li zakriča-zastenja ispod zemlje Petenjka anđelska dušica – rastrgo ga već nasmrt, zloduh.

No, a ja, šta ja sad da radim, mislim, šta ću sa starom maloumnom i razbojnikom tim ubojicom? A vrijeme ide. Samo što sam to pomislila, pod prozorom, čuj, zarzo hrabri, jer neraspregnut je cijelo vrijeme bio. Da. Zarzo

hrabri, ko veli, ajde Tanjuša, brzo dobrim ljudima skočimo, pomoć pozovimo. A ja gledam, dani se. Nek je po tvojem, mislim, hvala hrabri, sjetio me – u pravu si, skoknimo. Čim sam to pomislila, čuj, slušam, ko meni opet netko iz šume: »Čekaj, ne brzaj, Tanjuša, na drugu stranu ćemo mi to okrenut.« I opet nisam sama u šumi. Ko da pijevac po domaću zapjevo, odozdo mi poznata parnjača zviždukom dovikuje, ja sam nju po zvižduku znala, ona u Nagornoj uvijek pod parom stoji, guračem se zvala, teretnjake na usponu gura, a to je mješoviti išo, svake noći u to doba on je tuda prolazio – slušam ja, stvarno, odozdo me poznata parnjača zove. Slušam, a srce mi igra. Da nisam, mislim, i ja s tetom Marfušom skrenula, jer sa mnom sve živo, svaka tupava mašina jasnim ruskim jezikom govori?

No, nema šta mislit, vlak je već tu, mislit nema se kad. Zgrabim ja fenjer, samo što nije svanulo i ko luda na prugu, na samu sredinu, stojim po srijedi, fenjerom mašem naprijed i nazad.

No, šta tu pričati. Zaustavila ja vlak, fala vjetru on je lako-lagacko, prosto reći, lakim korakom išo. Zaustavila ja vlak, mašinovođa poznat kroz prozorčić provirio, pita, ne čuje se šta pita – vjetar. Ja mašinovođi vičem, napad na pružnu vahtarnu, ubojstvo i grabež, razbojnik u kući, zauzmite se druže ujko, traži se hitna pomoć. I dok ja to govorim, iz vagona crvenoarmijci na nasip jedan za drugim, vojnički bio to vlak, da, crvenoarmijci na nasip, kažu »o čem se radi?«, čude se za kog vraga vlak u šumi na strmom usponu zaustavljen noću stoji.

Saznali oni o svemu, izvukli razbojnika iz podruma, on utanjio tanjim glasom od Petenjkinog i pišti, smilujte se, govori, ljudi dobri, ne ubijajte, neću više. Izvukli ga na šlipere, ruke i noge za šine privezali i po živome vlakom prošli – sami presudili.

Čak ni po robu se u kuću nisam vraćala, tako sam se bojala. Zamolila: uzmite me, ujke, na vlak. Uzeli oni mene na vlak, povezli. Ja sam onda, da ne lažem, pola zemlje tuđe i naše obišla s besprizornima, gdje sve nisam bila. Eto bezbrige, eto sreće koju sam iskusila poslije jada moga djetinjega! Istina, i zla svakojakog mnogo, i grijeha. Ali to je sve kasnije bilo, o tom ću drugi put pričat. A onda je s vlaka sišo jedan željezničar u vahtarnu, državnu imovinu preuzeti i o teti Marfuši napravit raspored, njezin život sredit. Kažu da je poslije u ludnici u bezumlju umrla. A drugi su pričali, ozdravila, izišla.

Poslije onoga što su čuli Gordon i Dudorov dugo su šutke hodali livadom. Onda stiže kamion, koji nespretno i sporo siđe s puta na poljanu. Na kamion počeše ukrcavati sanduke. Gordon reče:

– Ti si shvatio tko je ona, ta vešerica Tanja?

– O, naravno.

– Jevgraf će se za nju pobrinuti. – A onda, pošutjevši, doda: – Tako je bilo nekoliko puta u povijesti. Zamišljeno idealno, uzvišeno – surovo se ostvarivalo. Tako je Grčka postala Rimom, tako je rusko prosvjetiteljstvo postalo ruskom revolucijom. Uzmi ono Blokovo »Mi, djeca strašnih ljeta Rusije«, i odmah shvatiš različitost epoha. Kad je Blok to govorio, trebalo ga je shvatiti, preneseno, figurativno. I djeca nisu bila djeca nego potomci, djela, inteligencija,

i strahovi nisu bili strašni, nego predestinirani, apokaliptični, a to su različite stvari. Danas pak sve preneseno postalo je doslovnim, djeca su – djeca, a strahovi strašni, eto u čem je razlika.

5.

Prošlo je pet ili deset godina, a jedne tihe ljetne večeri oni su opet sjedjeli, Gordon i Dudorov, negdje visoko pored otvorena prozora, ponad nepregledne večernje Moskve. Prelistavali su mnogi put već pročitani svezak Jurijevih zapisa, koji je priredio Jevgraf, a oni ga dobrim dijelom znali i naizust. Međusobno su prekidali se opaskama, a onda se predavali razmišljanjima. Usred čitanja smračilo se, postalo je teško razaznavati slova, trebalo je užeći svjetiljku.

A Moskva, dolje i u daljini, rodni grad autora i polovice svega što se s njime zbilo, Moskva nije, činilo im se sada, mjestom tih zbivanja, nego glavnom junakinjom duge pripovijesti, do čijeg su kraja oni te večeri stigli sa sveskom u ruci.

Iako mir i sloboda, kojima su se nadali poslije rata, nisu došli zajedno s pobjedom, kako su vjerovali, ipak su naznake slobode bile u zraku svih poslijeratnih godina i tvorile im njihov jedini povijesni sadržaj.

Ostarjelim se prijateljima kod prozora činilo da je ta sloboda duše došla, da se upravo te večeri budućnost osjetno našla dolje na ulicama, da su sami zašli u tu budućnost i zauvijek u njoj ostali. Ispunilo ih je sretno, nježno spokojstvo zbog toga svetoga grada i zbog sve te zemlje, zbog svih iz ove priče koji su doživjeli ovu večer i zbog njihove djece, ispunilo ih i obuzelo tihom glazbom sreće koja se širila uokolo. A knjižica u njihovim rukama kao da je znala sve to, podržavala je njihove osjećaje i krijepila ih.

SEDAMNAESTI DIO

PJESME JURIJA ŽIVAGA

1.

HAMLET

Žagor zamre. Ja na binu stanem.
Naslonjen na okvir od kulise
po dalekoj jeci razaznajem
što će za života moga zbit se.

Ovdje u me zure tmine noćne
tisućama dvogleda na osi.
Ako moguće je, aba, Oče,
kalež ovaj mimo mene nosi.

Ja volim Tvoj tvrdoglavi naum,
pristajem da uloga me vodi.
Ali sada vidim drugu dramu
pa me ovog puta oslobodi.

A raspored činova je zadan,
i put svršit – neodgodivo je.
Sam sam, sve u farizejstvo pada.
Život živjet nije preći polje.

2.

OŽUJAK

Sunce grije do kapljica znoja,
i sluđena jaruga se vije.
Kao krupne seljanke posao
proljeću u ruci djelo vrije.

Vene snijeg i pati malokrvan

s grančicama jadno modrih žila.
A život se štalom puši kravlje
i od zdravlja kipte zupci vila.

O, te noći, dani ti i noći!
To bubnjanje kapi usred dana,
klonulost ledenica sa krova,
potočića pričljivost besana!

Širom sve, i štala, konjušnica,
golubovi kroz snijeg kljuju zobi,
i sveg živog uzročnik životni –
gnoj po svježem zraku miris dobi.

3.

NA VELIKI TJEDAN

Još posvuda je magla.
I tako rano je u svijetu
da sjaje se bez broja zvijezde
i svaka kao dan je svijetla,
i kad bi samo zemlja mogla
prespavala bi Uskrs
dok čitaju se psalmi.

Još posvuda je magla.
I takva ranost je na svijetu,
da trg je kao vječnost duga
od križanja do ugla,
a do topline i do jutra,
još tisuća je ljeta.

Zemlja je posve gola,
i noćima još ona
neće ni pratiti pjevače
njišući svoja zvona.

Do Velike Subote
od Velikog Četvrtka

obale podriva voda
i brza virova vrtnja.

Nepokrivena je i šuma,
po Muci Kristova tijela
stoje, k’o vjernika kolona,
stabla pocrnjelih jela.

U gradu, na nevelikome
prostoru, poput skupa,
rešetke crkvene gleda
drveća naga grupa.

U pogledu im užas.
Nemir je shvatljiv stoga.
Vrt se nad ogradu pruža,
zemljin se remeti red:
oni sahranjuju Boga.

Sjaj vide carskih vrata,
crn rubac, svijeće se nižu,
pred plačne obraze one
odjednom u procesiji
noseći pokrov stižu,
a dvije breze pri kapiji
ponizno im se sklone.

I povorka dvorištem prođe
po kolniku i krajem,
pa s ulice na ulaz dođe
proljeće, proljetni razgovor,
s hostijom zrak,
s osjećajem zanosa proljetnoga.

I ožujak razbaca snijeg
na portu pred bogalje,
kao da izađe tu čovjek
i otvori pred svima kovčeg
da sve do konca daje.
I traje pjevanje do jutra

i kad se isplakala
dolazi tiše iznutra
u pustoš uličnih lampa
poslanica il’ psalam.

U ponoć tvar i put se stiša
od glasina zbog proljeća
čim vrijeme se proljepša –
i smrt se prevladat ima
Uskrsa naporima.

4.

BIJELA NOĆ

Meni se daleko pričinja vrijeme,
s onim peterburškim domom.
Kćeri jadne spahinice stepske,
studiraš, a iz Kurska si rodom.

Draga si, imaš svoje poklonike,
u toj bijeloj noći nas oboje,
naslonjeni kod prozora tvoga
gledamo kao s nebodera dolje.

A fenjere kao leptire plinske,
jutro sada prvim drhtajem tiče.
Priče koje ti tiho pripovijedam
tako na zaspalu daljinu sliče!

I mi smo zahvaćeni onom istom
zbunjenom vjernošću toj tajni,
kao za Nevom, poput panorame,
raširenu Peterburg beskrajni.

Ondje daleko, u drevnim šumama,
ove noći tako proljetno bijele
slavuji ljeporječivošću glasnom
ozvučuju te šumske predjele.

Kotrlja se mahnito cvrkutanje.
Glas ptičice malene i jadne
razbudi ushit i unese smutnju
u dubini šumice očarane.

U ta mjesta kao strankinja bosa
pristiže noć duž ogradnoga kolja
i za njom se od prozora vuče
trag prisluškivanog razgovora.

U odjecima govora slušanoga
po vrtovima, ograđenima letvom,
grane jabukove i grane višnjine
odijevaju se bjelkastim cvijetom.

I stabla se kao sablasti bijele
gomilaju cijelim putom žurno
kao da mašu znake oproštajne
bijeloj noći što vidje tako puno.

5.

PROLJETNO BESPUĆE

Zalaska ognji dogarali,
a bespućem kroz gluho borje
na dalek salaš na Uralu
jašući vukao se čovjek.

Konj kao patka gegao se,
i šljapkavih potkova jeku
putom je pratila u korak
voda proključala u lijevku.

Kad jahač puštao je uzde
da korakom otada mine
propuštala je tad poplava
sav huk i grohot iz blizine.

Netko se smijao i plak’o,

i kamen tukao o kamen,
i vrtio je vir korijenje
s njegovim iščupanim panjem.

Na požarištu od zalaska
u dalekoj tamnini grana,
k'o bučno zvono od uzbune,
slavuja pjesma razuzdana.

Gdje vrba veo udovički
jarugom širi da ga gleda,
poput slavuja-razbojnika
sred hrastova on zviždi sedam.

Nevolji kakvoj i groznici
posvetio je tu žestinu?
Kome od njegove je sačme
puščane u tom gaju ginut?

Kao da, poput šumskog duha
il' robijaša naganjana,
pred konjičku će il' pješačku
vojarnu naših partizana.

Zemlja i nebo, šuma i polje,
nalovili su mu se zvuka,
te odvagane mjere bola,
ludila, sreće ili muka.

6.

RAZJAŠNJENJE

Život mi se bez razloga vrati.
K'o tad niti čudno prekinute,
ja sam opet na ulici staroj
k'o tog ljetnog dana i minute.

Isti ljudi, iste one brige,
zalaska se požar nije smrz'o,

kao kad je k zidu od Maneža
večer smrti pribila ga brzo.

Žene u toj jeftinoj odjeći
isto noću cipele si vuku.
Zatim ispod željeznoga krova
njih potkrovlja stavljaju na muku.

Evo jedna umornim korakom
izlazi polako do svog praga,
popevši se zatim iz podruma
kroz dvorište tada prođe straga.

A ja opet spremam izgovore,
i opet je sve svejedno za me.
A susjeda obiđe dvorište,
ovog puta ostavlja nas same.
.....

Ne plači i ne škubi usne,
ne nabiri im nabor,
ozlijedila bi suhu krastu
proljeća grozničavog.

Dlanove makni s mojih grudi,
pod naponom smo žice.
Nas jedno k drugom, opet,
gledaj, bacit će nehotice.

Kad udaš se, zaboravit ćeš
svog nereda okolnost,
postati žena – krupan korak,
a sluditi – herojstvo.

A ja pred čudom ženskih ruku,
leđa, vrata, ramena,
oduvijek, s odanošću sluge,
cijeli sam život smjeran.

Koliko god me noć okiva

prstenom tuga bolnih,
najjača težnja – za odlaskom,
i strast u raskid goni.

7.

LJETO U GRADU

Razgovor u pol glasa,
i žurnošću svom žustrom
skupljene uvis kose
s potiljka cijelim runom.

Pa ispod teškog češlja
gleda žena u šljemu,
dignuvši glavu gore
s kosama sve u svemu.

A na ulici vrela
noć prijeti nevremenom,
razilaze se doma
pješaci stružuć petom.

Grom učestali prasnu
odjekujući glasno,
i vjetar onda njiše
na prozorima zastor.

Tad nastupa tišina
pa onda lebde pare,
te isponova munje
šaraju nebom šare.

A kada jasno jutro,
zgrijano opet moćno,
osuši ulične bare
poslije pljuska noćnog,

tada ih mrko motre,
zbog bunovnosti rane,

mirišljave i stare
lipe još rascvjetane.

8.

VJETAR

Ja skončah, a ti još si živa,
i vjetar rasplakani kuka,
njišu se šumica i kuća,
a ne toliko svakom jelom
koliko sva ta stabla tanka
s daljinom beskrajnom i cijelom
kao košare jedrenjaka
na brodskom pristaništu vrelom.
I ne zbog smionosti kakve
ili razbješnjenosti nečim
već da za pjesme-uspavanke
tebi u tuzi nađem riječi.

9.

HMELJ

Ispod vrbe, koju bršljan ovi,
zaklon tražimo od nevremena.
A ramena ogrtač nam pokri,
rukama si mojim ovijena.

Griješim. Nije grmlje tog šipraga
bršljanom spleteno nego hmeljom.
Ma još bolje, daj ogrtač da ga
sebi dolje širom razastremo.

10.

BABLJE LJETO

List ribiza je kožnat i hrapav.
U kući je smijeh i stakla zvone.

Tu ribaju, kisele i papre,
i klinčić u marinadu tone.

Šuma, poput nekog podsmjevača,
tu galamu niz padinu stresa,
gdje je taj preplanuli ljeskovik
kao sprežen od vreline krijesa.

Ovdje put se do jaruge snese,
ovdje se i suhog panja stara žali,
kao i krparku-jesen
koja sve pomete u taj jarak.

I što svemir jednostavniji je,
nego što će reći kakav podlac,
da se šiprag u vodu zarije,
da dolazi najzad svemu konac.

Da i oči trepću besmisleno
kad je sve pred tobom paljevina,
i da čađ je, jesenska i bijela,
na prozoru kao paučina.

I u vrt je kroz ogradu prolaz
što se gubi dolje po strmini.
Smijeh u kući, i domaći žagor,
isti žagor i smijeh u daljini.

11.

SVADBA

Presjekavši dvorište,
gosti na veselje
k nevjesti se do jutra
s harmonikom sele.

Iza kućne kapije
s presvlakom od lana
do sedam se stišala

priča polupana.

A zorom se, usred sna,
kad se spavat grabe,
pojavi harmonika
odlazeć’ sa svadbe.

Harmonikaš zasvira
na bajanu opet,
pljesak, bljesak bisera,
buka, huk se prope.

I ponovo, ponovo
dosjetke, bećarac,
krevetima pospanih
pronašli su pravac.

A jedna je kao snijeg
u galami s bukom
kao paun plesala
njišući se kukom.

I glavicom mašući,
rukom iznad lica,
plešući po kaldrmi
kao paunica.

Naglo igra, svađanje,
u kolo se napnu,
obuzeti tiskanjem
k’o u vodu kapnu.

Probudi se dvorište,
i poslovna jeka
uletje u razgovor
s grmljavinom smijeha.

U nebeskom beskraju
kao pjege sive
golubovi u jatu

lete kamo žive.

Kao da te svatove,
prateći im traga,
čestitkama svadbenim
tjeraju sa praga.

Život je trenutak tek,
samo otopina
samih nas u drugima
poput dara njina.

Samo svadba, s prozora
što se dolje riva,
samo pjesma, samo san,
golubica siva.

12.

JESEN

Ukućanima dadoh razlaz,
svi dragi davno raštrkani,
i svakodnevnom se samoćom
i priroda i srce hrani.

I gle me s tobom tu na straži.
I šumom nema tko da mine.
Kao u pjesmi slazi,
staze zarastoše do polovine.

A na nas ovdje motre s tugom
zidovi kakve s brvnom dignu.
Mi ne htjedosmo preko brane,
mi ćemo otvoreno ginut.

Sjest ćemo na sat, ustat trećeg,
ja s knjigom, a ti sa šivanjem,
i nećemo u zoru spazit
kad prestade nam cjelivanje.

Bezbrižnije, bogatije se
šumeći ospi, šumsko lišće,
čašu jučerašnje gorčine
današnjom tugom ne nadiđ’te.

Vezo, privlačnosti, ljepoto!
U rujanskome šušnju budi!
U jesenji se šum sva zarij
i zamri ili bar poludi.

Ti haljinu onako bacaš
kao što šumsko lišće prođe,
kada u zagrljaj mi padaš
u plaštu sa svilenim grožđem.

Ti koraka si smrtnog blago,
kad truju život – boljke mučne,
a korijen je ljepote – hrabrost,
i to nas jedno k drugom vuče.

13.

BAJKA

Nekoć, u to vrijeme,
krajem k’o iz priča,
jahao je jahač
kroz stepu i čičak.

Jurio je u boj,
a u stepskom prahu
tamna šuma njemu
u daljini mahnu.

Srce mu je hrabro
tugovalo, greblo:
»Pojila se pazi
i pritegni sedlo«.

Ne posluša jahač
i uza svu buku
zaletje se trkom
niz padinu šumsku.

Okrenu s kurgana,
dojaha do dola,
obiđe poljanu
jašuć’ odozgora.

Siđe k udolini,
zatim šumskim putom
izađe k zvjerinjem
pojilu tom mutnom.
.....

Kraj vrela je špilja,
pred špiljom je gaz.
Kao plamen sivi
da tu rasu sjaj.

U rumenom dimu,
što zastire zor,
udaljenim zovom
oglasi se bor.

Po jaruzi onda
drhteć konjanik
korakom se krenu
na pozivni krik.

I ugleda jahač,
koplje prigrliv,
glavurdu od zmaja,
krljušt i rep siv.

Plamenom iz ždrijela
svjetlost rasipao,
tri prstena ukrug
djeve omotao.

A tijelo se zmaja
kao biča sjena
njihalo na vratu
njegovih ramena.

Ljepotu te zemlje
običaji ištu
zavezati za plijen
šumskom čudovištu.

Kućice su svoje
žitelji tog kraja
kupovali globom
okrutnom od zmaja.

Zmaj joj ovi ruku
i oplete grlo,
dobivši u žrtvu
to čeljade vrlo.

Pogleda ga s molbom
jahač vrh nebesa
i koplje za borbu
naprijed vrhom stresa.

Obrve mu mrke.
Oblaci, drveća.
Vode. Brodi. Rijeke.
Godine, stoljeća.

Konjanik u šljemu
pripravan za borbu
kopitom konj vjerni
zmiju tjera grobu.

Konj i tijelo zmaja
skupa su na pijesku.
U nesvijesti jahač,
uz zamrlu djevu.

Podnevno je svjetlo,
plavet nježna tinja,
Tko li je? Carica?
Kći zemlje? Kneginja?

Čas od viška sreće
suza suzu stvara,
čas duša u vlasti
sna i zaborava.

Čas povratak zdravlja,
čas mrtvilo žila,
od gubljenja krvi
i slabljenja sila.

Ali srca tuku.
Čas ona, čas on sam
buđenja se boje,
padaju u san.

Smrknute obrve.
Oblaci, drveća.
Vode. Brodi. Rijeke.
Godine, stoljeća.

14.

KOLOVOZ

Kao što obeća, ne prevari,
probi se sunce jutros rano
sa šafranskim trakom iskošenim
po zavjesi nad otomanom.

I tako vrelim pokri okerom
susjednu šumu, selo moje,
i postelju i jastuk nakvašen,
i zida rub, gdje knjige stoje.

Sjetih se da sam, u tom povodu
jastuk tek malo ovlaživši,
sanjao kako na ispraćaj ste
po šumi jedno s drugim išli.

Išli u grupi, i sami, u paru,
kada se netko sjeti tada
da šesti je kolovoza, po starom,
da Gospodnja je Preobrazba.

Obično se bez plamena svjetlo
s Tabora tada pojavljuje i jesen,
jasna poput znakova,
na sebe poglede zakuje.

I prođoste kroza sitni, ništavni
i ustreptali jošik goli,
u đumbirno-crvenu šumu na groblju,
što kao paprenjak gori.

Sa svojim utišanim vrhovima
u susjedstvu bi nebo mutno,
i pijetlovskim se tad glasovima
daljina odazva otegnuto.

U šumi je, poput zemljomjerke,
stajala smrt tu posred groblja,
gledajući na moje umrlo lice
da jamu po mjeri iskopa.

Nečiji miran glas iz blizine
fizički svatko osjećao.
A to je bivši moj glas proročki,
netaknut raspadom, zvučao:

»Zbogom, ti plaveti preobraženska
i ono zlato drugog Spasa,
smekšaj mi ženskom nježnošću posljednjom
gorčinu moga kobnog časa.

Zbogom, vi godine bezvremenosti!
Oprostimo se sada bolje,
ženo što izazva bezdan poniženja!
Ja jesam tvoje borbe polje.

Zbogom, raširenih krila razmahu,
i upornosti slobodna mašto,
i liku svijeta, u riječi objavljenom,
i čudotvorstvo, stvaralaštvo«.

15.

ZIMSKA NOĆ

Vilo na zemlju, vilo golu,
sve s kraja na kraj,
svijeća je sjala na tom stolu,
svijeća je sjala.

K'o mušica roj kada ljeti
sav plamen pokri,
pahulje zasipahu sletiv
prozorski okvir.

Strijele i kružiće po staklu
mećava slala,
svijeća je sjala na tom stolu,
svijeća je sjala.

Na obasjanome se stropu
sve sjene kupe,
križanja ruku, križanja nogu,
križanje sudbe.

Spadoše cipelice dvije
i podom klapne.
Po haljini se vosak lije
suzica lampe.

Sijeda i bijela svud se slegla

ta snježna magla.
Svijeća je sjala na tom stolu,
svijeća je sjala.

Na svijeću puhalo iz kuta
i kušnja vila
dva križolika uzdignuta
anđelska krila.

Vila svu veljaču
u kolu da nije stala.
Svijeća je sjala na tom stolu,
svijeća je sjala.

16.

RASTANAK

Čovjek sa svoga praga gleda
ne prepoznajuć doma.
Odlazak bješe poput bijega.
Posvud tragovi sloma.

Po sobama je svuda kaos.
On mjeru pustošenja
ne zapaža od svojih suza
dok nastupa migrena.

Od jutra čuje neku huku.
Svjestan je ili bunca?
Zašto mu samo na um pada
misao mora, sunca.

Kada od inja prozorskoga
ne vidiš Božjeg stvora,
beznađe tuge dvostruko je
nalik na pustoš mora.

Ona mu bila tako draga
crtama svojim, svime,

kao što moru jesu bliske
obale crtom plime.

Kao što potope trstike
valovi poslije bura,
na dno mu duše pale njene
crte i sva figura.

U doba muka i vremena
života nesmiljena
ona je valom sudbe bila
uz njega pribijena.

Nju bezbrojnim je preprekama,
obilazeć opasnost,
val nosio i nosio je
i donio je strasno.

I sada njezin odlazak,
nasilan, može biti,
požderat će ih ovaj raskid,
s kostima tuga gristi.

I onda osvrće se čovjek:
pred odlazak je tako
ona sve svoje iz ladica
istresla naopako.

A on tumara i do mraka
u slagališta svoja
stavljat će rastrgane prnje
i uzorke od kroja.

I nabovši se na šivanje
s neizvađenom iglom,
odjednom vidi cijelu nju
i plače za se tiho.

17.

SUSRET

Putove snijeg će zasut,
kosine krova pokrit,
idem protegnut noge:
a ti kraj vrata stojiš.

Sama i u mantilu,
kaljače nemaš, kapu,
boriš se s naletima
i žvaćeš mokri zapuh.

Nestaju u daljini
drveće i ograda.
Na uglu sama stojiš
a snijeg sveudilj pada.

S rupca ti voda curi
niz rukav u manžetu
i kapljice se sjajne
u kosama ti pletu.

I plavim uvojcima
sve ozareno bilo:
lice, rubac, figura
sa jesenskim mantilom.

U očima ti tuga,
trepavice se vlaže,
i cijeli tvoj se oblik
u jedan dio slaže.

Kao da željezom su
u surmu namočenim
rezom te utisnuli
ravno u srce meni.

I zauvijek se sleže

u njemu mir tih crta,
i zato nema spasa
od svijeta tako tvrda.

I zato udvaja se
noć tamna k’o u rogu,
i granice odredit
među nama ne mogu.

A tko smo mi i otkud,
kad su u svakom ljetu
ostale samo spletke,
a nema nas na svijetu?

18.

BOŽIĆNA ZVIJEZDA

Zima je stajala.
Stepskoga vjetra bi huka.
I na padini brežuljka
dečku bi hladno sred jasala.

Njega je grijalo disanje vola.
Domaće je življe
stajalo duž špilje,
nad jaslama trak dima topla.

Bunde stresavši od posteljnih trina
i zrnaca prosa,
pastiri od sna
gledahu s visa put ponoćnih daljina.

U daljini bjehu grobovi i u snijegu polje,
spomenici, kolja,
i u jarku kola,
i nebo, puno zvijezda, nad tim grobljem.

A kraj njih, neznana prije toga,
poput titrave vatrice,

u prozoru stražarnice
zvijezda na putu u Betlehem je sjala.

Ona je plamtjela, kao plast, po strani
od Boga i nebesa,
poput na gumnu krijesa
kao odbljesak paljevine i salaš u vatri.

Ona se uzdigla poput plamtećeg stoga
od slame i od sijena,
zvijezdom uznemirena
tom novom usred svemira cijeloga.

Rastuća rumen se crvenjela sviše,
poput znamena,
i na zov plamena
nestvarnog tri se mudraca požuriše.

Na devama su vozili darove za njima.
I magarci natovareni, jedan mlađi
od drugoga, s gore se spuštahu koračićima.
I kao čudno viđenje budućeg doba
u daljini se dizalo sve što je potom došlo.
Sve misli vjekova, sve mašte, svi svjetovi,
sva budućnost galerija i muzeja,
sve ludorije vila, sva čarobnjačka djela,
sve jelke na svijetu, svi djetinji snovi.

Sav trepet upaljenih svijeća i lanci oni,
sva kićenost drangulija svjetskih,
... Sve zlobnije, okrutnije puhao vjetar stepski.
... Sve jabuke, svi zlatni baloni.

Dio jezerca skrivahu krošnje joha,
ali se dio odlično vidio odavde
kroz vrške drveća i gnijezda gavranova.
Kako nasipom magarci i deve grabe
mogli su pastiri razgledati dobro.
– Pođimo sa svima, poklonimo se čudu, –
zaogrnuvši kožuhe, pričahu među sobom.

Od struganja po snijegu činilo se žarko.
Na svijetloj poljani po lišću tinjca
do kolibe se bosi tragovi slijede.
Na te tragove, kao na plamen ugarkov,
psi laju pri svjetlu zvijezde.

Mrazna je noć na bajku bila nalik.
I netko s hrpa snježnih napadalih
stalno im nevidljiv ulazio u redove.
Psi se vukli, oprezno se obzirali,
i privijali pastirčiću, sluteći nevolje.

Po istoj toj cesti, kroz okružje mjesno
neki se anđeli s gomilama stope.
Nevidljivima ih činila netjelesnost,
ali je korak ostavljao otisak stope.

Kraj kamena se skupine ljudi sjate.
Svitalo. Iskrsnuše cedrova debla.
– A tko ste vi? – upita Marija.
– Mi smo pastirsko pleme, poslanici neba,
oboma vam naše hvale prinijeti treba.
– Ne možete svi skupa. Uz ulaz pričekajte.

Usred sive, kao pepeo, osvitne magle
cupkali su goniči i čobani,
u prepirki je pješak sa jahačem,
kod izdubljene za pojilo klade
rikale su deve, a magarac njače.

Svitalo. Zora, kao prah pepela,
posljednje je zvijezde s neba mela.
I samo mudrace iz brojnoga kola
pustila Marija kroza špiljski prolaz.

On je spavao, sav sjajan, sred hrastovih jasala,
kao u duplji mjesečeve svijeće.
Umjesto dječje bunde imao je samo
volovske nozdrve i usne magareće.

Stajahu u sjeni, kao u sumraku štale.
Šaptali, jedva birajući riječi.
Tad netko iz tame, slijeva otraga,
odgurnu od jasala mudraca što gleda,
i on se osvrnu: na djevu je s praga
kao gošća gledala božićna zvijezda.

19.

ZORA

Ti si mi sudbinski sve bio,
a onda dođe rat, i propast.
I dugo-dugo se o tebi
ne ču ni glas, a niti oglas.

I kroza mnogo, mnogo ljeta
tvoj glas me opet rasanio.
Svu noć sam čitao tvoj zavjet,
dotad u nesvijesti sam bio.

Htio bih k ljudima, u masu,
gdje jutarnja je živost njena.
Sve spreman bijah razlomiti
i sve pobacat na koljena.

I po stepenicama trčim,
kao da izlazim otprve
na ove ulice u snijegu
i pločnike te izumrle.

Svud ustaju, udobnost, svjetlo,
čaj piju, žure na tramvaje,
za nekoliko već minuta
izgled se grada ne poznaje.

Dok se uz vrata plete mreža
od gustih pahulja i bure, svi,
da se pristigne na vrijeme,

nedopiv-nepojevši žure.

Ja ćutim za njih za sve
kao u kožu da sam im se utro,
i sam se topim poput snijega,
i sam se mrštim kao jutro.

Sa mnom su ljudi bez imena,
drveće, ljudi, domaćini,
od sviju njih sam ja pobijeđen,
a pobjedom se sve to čini.

20.

ČUDO

Pođe iz Betanije u Jeruzalem,
otprije mučen tužnim predosjećanjem.

Trnovit grm na vrleti bješe spaljen,
nad kolibom susjednom se nije dizao dim,
zrak je bio vreo i trsje nepokretno,
i Mrtvoga mora mir nepomičan bi.

I u gorčini, ravnoj gorčini mora,
pratila ga hrpa oblaka nevelika
dok je išao prašnim putom u grad,
u nečije dvorište, na zborište učenika.

I tako se udubio u svoje misli
da polje u sjeti zamirisa od pelina.
Sve utihnu. Sam je stajao u sredini,
a kao plast u zaboravu ležala krajina.
Sve se pomiješalo: i pustinja vrela,
i gušterice, i potoci, i vrela.

Jedna se smokva u blizini uzdizala,
posve bez ploda, samo grane i listovi.
I on joj reče: »Od kakve si koristi?
Kakva mi je od kamene tebe hvala?

Ja žedan i gladan – ti jalova grana,
i susret s tobom jadniji od kamena.
O, kako si uvredljiva i neobdarena!
Ostani takvom do svoga skončanja!«

Dužinom stabla prođe osude trepet,
kao kroz gromobran iskra munje.
Smokvu je spalilo do zemlje.
Da bje tad minuta slobode u nje,
njezina lišća, grana, stabla i korijenja,
umiješali bi se zakoni prirode.
No čudo je čudo, i čudo je Bog.
Kada smo zbunjeni, tada usred smutnje
ono pogađa trenutno, odjednom.

21.

ZEMLJA

U moskovske se sada vile
probija proljeće od sile.
Lepršа moljac iza stijene
pa oblijeće šešire ljetne,
a bunde u ormaru spremne.

Polukatom od drvenine
u loncima se cvijeće niže,
žute i bijele ljubičine,
slobodom sobe sve miriše
i tavan daje od prašine.

I zbratimljeni su ulica
i poluslijepi prozorčići,
a zalazak i noć se bijela
neće kraj rijeke mimoići.

I možeš čuti u hodniku
što događa se na priliku,
o čem je razgovor slučajan

kad kaplje govore i travanj.
On tisuću tih priča znade
za ljudske nevolje i jade,
1 zore mrznu uz ograde
i oteže se ta gnjavaža.
I ista smjesa ognja i grižnje
vani i u toplini kuće,
i zrak posvuda sam svoj nije,
i istih vrba šuplje pruće
i isto pupoljci ti bijeli
bubre na prozoru, na ulici,
križanju i u radionici.

Zašto daljina plače sada
i gorko bazdi stajski gnoj?
U tome i jest poziv moj
da ne žaluje udaljenost,
da iza granica tom gradu
zemlja ne samuje u jadu.

Zbog tog u proljeća se rana
sastaju sa mnom prijatelji,
I večeri nam – oproštaji,
veselice nam – zavještaji,
da bi nam struja patnje tajna
zgrijala studen postojanja.

22.

ZLOSLUTNI DANI

Kad posljednjega je tjedna
on ulazio u Jeruzalem,
Hosanu mu klicahu u susret
i s grančicama su išli za njim.

A dani sve gori, okrutniji,
a ni da ljubav srca spaja.
I prezrivo obrve se smrkle,
i onda epilog do kraja.

Svom olovnom težinom svojom
nebesa su legla po kući,
a dokaze ištu farizeji,
sve lisičji se vrzmajući.

A mračne su sile tog hrama
pred svjetine sud dale Njega.
I istim su žarom Ga opet
prokleli, kako slavljaše Ga.

Iz susjedstva rulja za Njime
pogledala sa svoga praga,
na okupu čekajuć rasplet
i gurali se sprijeda-straga.

I vukao se glas susjedstvom
i glasine na mnoge strane,
i bijeg u Egipat, djetinjstvo,
pretvarahu se već u tlapnje.

I sjeti se gore uzvišene
u pustinji, strmine one,
kad svjetskom svekolikom vlasti
sablažnjavan bi od Sotone.

I sjetio se svadbe u Kani,
stola što u čudu se nađe,
i mora, kojim je kroz maglu
išao kao kopnom do lađe.

I zborišta bijednih u kolibi,
u podrumu tada je stao,
sa svijećom što zgasnu u strahu
kad uskrsnuli je ustajao.

23.

MAGDALENA I.

Čim smrkne, demon mene ište,
za prošlost moram ispaštat.
I onda srce mi isiše
sjećanje na moj razvrat.
Kao ropkinja muških ćudi,
ja bijah nalik bijesnoj ludi,
ulica bi mi utočište.

Još neke da minute prođu
i nastupi tišina grobom.
I prije no što oni dođu
ja život svoj, na kraju ovom,
kao vazu od porculana
tu sada razbijam pred tobom.

O, gdje bih sve bila sada,
moj učitelju i spasitelju,
kad ne bi noćima me rada
za stolom čekala ta vječnost,
nalik novom, zanata mrežom,
zapletenom posjetitelju.

Ali objasni što s grijehom ima,
smrću, sumpornom vatrom,
paklom, kada sam pred očima
svima s tobom, kao mladica sa stablom,
srasla u svojoj žudnji snažnoj.

Kad stopala tvoja, Isuse,
upirem o svoja koljena,
ja, možda, zagrliti ne znam
četverokraku gredu križa,
i, tupa, sve sam tijelu bliža,
kada za sahranu te spremam.

24.

MAGDALENA II.

Ljudi pospremaju pred blagdan.
Po strani od tog nespokoja
umivam uljem iz vedra
ja prečista stopala tvoja.

Tražim, ne nalazim sandala,
ne vidim ništa od suzne rose.
Na oči mi je veo pao
pramenja raspuštene kose.

Noge sam ti u skute svila,
Isuse, suzama ih zalijevala,
i perlama omotala s grla,
u kosu, kao burnus, zamatala.

Budućnost vidim tako jasno,
kao da Ti je postavi tada.
Sada vidovito predviđati
i ja sam poput proročice kadra.

Sutra će pasti zavjesa u hramu,
zbit ćemo se u kutu tamnom,
i zanjihat će se zemlja pod nama,
možda, iz žalosti za mnom.

Nanizat će se zborovi pratnje,
i razići konjanici u redu,
kao vrtlog bure, nad glavama
taj križ će poletjeti k nebu.

Past ću na zemlju pod raspelo,
zamrijet, zanijemjet sve niža.
Ti previše mnogima na zagrljaj
raširit ćeš ruke krajem križa.

Za koga na svijetu ta širina,

tolika muka i takva djela?
Ima li toliko duša i života?
Toliko rijeka, šuma i sela?

Ali kad prođu tri dana, mene
u takvu gurnut će prazninu
da ću za strašno međuvrijeme
i ja do Uskrsa se vinut.

25.

GETSEMANSKI VRT

Dalekih zvijezda sjajem ravnodušno
bi osvijetljena okuka te ceste.
Išla je oko Maslinove gore,
a Kedron pod njom dolje hučno teče.

A proplanak se na polovini kida,
Mliječni put počinje nad proplankom.
I sijede srebrnaste su masline
Koraknut htjele dalje zrakom.

Na kraju vrt bi nečiji i posjed,
a učenici ostali kraj zida tamnog,
On reče im: »Duša mi smrtno tužna,
budite ovdje i bdijte sada sa mnom«.

On odreknu se bez malo krzmanja,
kao nekakve posuđene stvari,
i svemoći i čudotvorstva silna,
i ostao smrtnikom, kao i mi sami.

Noćna daljina činila se mjestom
nepostojanja, kao uništenje,
svemira prostor neprijazan bio,
tek vrt bijaše mjesto za življenje.

I gledajući te mračne ponore,
prazne, što nemaju granicu svoju,

da ga taj kalež sada mimoiđe
moljaše Oca u krvavom znoju.

Smekšavši smrtno molitvom klonuće,
izađe kroz ogradu. A na zemlji
učenici se, ophrvani drijemom,
valjali pokraj puta u kovilju.

Budi ih: »Gospod vas sve udostoji
života sa mnom, a vi legli šutke.
Jer čas je Sina Čovječjeg odbio.
On će se predat u grešnika ruke.«

I tek što reče, neznano otkuda
gomila roblja s nekim skitnicama,
ognjevi, mačevi, a pred svima – Juda
s osmjehom izdajničkim na usnama.

Na te koljače Petar pođe mačem
i uho jednom od njih on odsječe.
No začu: »Spor se ne riješi željezom,
vrati svoj mač u korice, čovječe.

Zašto krilate nije legije
poslao meni ovamo naš Otac?
Nijedne vlasi meni ne taknuvši,
dušmani da se svi raspršе otad.

Ali je knjiga života na strani
dražoj no koja svetinja i znamen.
Sada se mora napisano zbiti,
pa neka se to i dogodi. Amen.

Vidiš, hod stoljeća se može putem
zapaliti, premda je nalik priči.
U ime strašne njene veličine
i ja ću dobrovoljno u grob sići.

U grob ću sići i treći dan ustat,
i, kako splavi rijekom plove same,

meni na sud će, kao karavane,
sva stoljeća pohrliti iz tame«.

POGOVOR

DRAMA JEDNOG ROMANA

Uz *Doktora Živaga* gotovo da se i nije moguće ukloniti onoj ispražnjenoj i u vremenu olinjaloj sentenciji o knjigama i sudbini. Prispodobljena Pasternakovu romanu, ona od sasušene fraze kao da iznova zadobiva puninu stvarnog iskaza. To više što je sudbinstvo svega zbivanja oko romana manje iz romana samoga no iz zloga povijesnog vremena u kojemu je nastajao i duhovno razorenoga socijalnog prostora u koji je propadao.

Od romana Borisa Leonidoviča Pasternaka na jednoj se strani očekivalo, a na drugoj zahtijevalo, ono što njegov roman kao umjetnina nije mogao niti je u traženome obliku htio biti. *Doktor Živago*, očekivali su jedni, trebalo je da ruši koju godinu prije podignuti Berlinski zid, dok su ga s druge strane uz taj isti zid prislanjali da bi u nj pucali do zatiranja i sama traga o njegovu postojanju. Književna pak vrijednost romana ostajala je posve po strani, zanemarena kao pitanje o kojemu je suvišno raspravljati, jer odvodi od bitnoga. Bitno je pak bilo da jedan ruski, sovjetski pisac od svjetskoga ugleda sumnja u ideološke istine svoje okoline, a ta je sumnja – nešto što prirodno pripada samoj duhovnoj činjenici, znanstvenoj ili umjetničkoj – fanatično uveličavana na obje strane.

Roman se pojavio u vrijeme kad su proplamsavale neke gotovo zaboravljene nade. Lijeva politička uvjerenja na Zapadu prestajala su jednačiti svaku lijevu misao s njezinim boljševički smrznutim sovjetskim realizacijama. lz nakratko probuđenih nada bilo je moguće da *Doktor Živago* iziđe u zapadnoga nakladnika – koji se dičio komunističkim ideološkim naljepnicama, a ipak bio svjetski ugledan izdavač – u milanskog Feltrinellija. Kratkotrajno su one bljesnule i s poznatim XX. kongresom sovjetskih komunista, kada je njihov vođa na tajnoj sesiji progovorio o zločinima protiv čovjeka u »prvoj zemlji socijalizma«. Među ostalim, i na sudbini Pasternakova romana u Sovjetskom Savezu sahnule su nade da se Hruščovljevim priznanjem dogodio obrat samospoznavanja u sovjetskome, uvjetno rečeno, društvu. Uostalom, sam *Doktor Živago* bio je ponuđena tragična slika vremena namjerena da, umjetnini primjereno, izazove katarzične potrese, ali metafizika sovjetskog svjetonazora, čak i priznanjima usuprot, odbijala je svaku mogućnost vlastite upitnosti. Dogodilo se doista da je zločin duboko urastao među ljude koji grade nove načine života, ali – govorili su projektanti – tome je bio kriv samo jedan čovjek i njegova zločinačka ćud, dok je sustav temeljnih značajki na kojima je počivalo to što su oni zvali društvom bio posve u redu. Pasternakov je roman upravo te značajke činio upitnima. Zbog toga je postao zabranjena, krijumčarena literatura. Na Zapadu slavljena. S njegovim se nekomunizmom pretjerivalo na objema stranama, a o književnoj vrijednosti, rekli smo, jedva da se i usputno mislilo. I Nobelova nagrada 1958. godine bila je sve prije nego književno

vrednovanje romana. Istine radi, valja reći da se u Nobelovu komitetu o pjesniku Pasternaku mislilo već 1947., ali je nagrada te godine pripala Andréu Gideu, a 1954., kad se opet ozbiljno spominjalo Borisa Leonidoviča, u Ameriku ju je odnio Ernest Hemingway. U oba slučaja Nobelovim se prosuditeljima nema što prigovoriti. Njihovim je odlukama nagrada ostala u književnosti. Iskupljujući dug prema pjesniku koji je obilježio godine avangarde u ruskoj književnosti ravnopravno s Blokom, Cvetajevom, Majakovskim i Jesenjinom, Nobelov ga književni blagoslov sustiže izrijekom za *Doktora Živaga*. Znade li se da je do tada iz ruske književnosti tek Bunjinova proza bila mila književnim znalcima Švedske akademije, a Bunjin te, 1933. godine bio već petnaestak godina ruski emigrant na Zapadu, onda nagrada Pasternaku, koji romanom postaje unutrašnji emigrant, biva politički zasjenjena. Koliko se nesporazumi između ruske književnosti i nobelovskih prosudaba o njoj nastavljaju i produbljuju, pokazuje i izbor Mihaila Šolohova 1965. godine, pisca zasigurno zanimljivijeg od nekih drugih nobelovaca, ali pisca daleka mjerilima što ih književna kultura očekuje od nobelovskih vrednovanja.

Nobelova nagrada Borisu Leonidoviču Pasternaku za *Doktora Živaga* izazvala je u sovjetskoj nomenklaturi shizofrenu obezglavljenost. Pisca su pokušavali nagnad da se iseli na Zapad, a kako se on tome opro, prisilili su ga da se odrekne nagrade. To je skandal u svjetskoj javnosti učinilo još većim i apsurdnijim. No književne osobitosti djela i dalje nisu bile razlogom javnoga odnosa niti se o njima razgovaralo. Sovjetsku pak »javnost« one i nisu zanimale, jer njoj su književna mjerila bila to lažnija što se umjetničko djelo uspješnije otimalo ideološkim nalozima. Kampanja što su je vodile propagandne institucije, novine, književni časopisi i Društvo sovjetskih pisaca nije jenjavala ni nakon Pasternakova otklanjanja nagrade. Nešto više od godine i pol od oglašavanja Nobelova komiteta Boris Pasternak umro je 30. svibnja 1960. u sedamdesetoj godini.

Rodio se u Moskvi 1890., od oca u svome vremenu uvažavana slikara i profesora likovne akademije, te majke talentirane pijanistice, u domu otvorenu umjetničkoj i znanstvenoj eliti ondašnje Rusije. U njemu nije izostao ni Lav Nikolajevič Tolstoj, kojemu je Leonid Pasternak uz portret izradio tada vrlo cijenjene ilustracije za roman *Uskrsnuće*. S Pasternakovima je prijateljevao i znani ruski skladatelj i pijanist A. N. Skrjabin, koji će snažno obilježiti ne samo Borisovo rano glazbeno nego i njegovo opće duhovno sazrijevanje. Iz autobiografske esejističke proze *Zaštitna povelja* saznajemo da je Pasternak svoj život najprije vidio u glazbi, svakako uz poticaje svoga učitelja, ali jednako tako nukan i jasno iskazanim darom koji mu je potvrđivao i njegov strogi glazbeni mentor. Nešto kasnija odluka da mu filozoflja bude životnim pozivom također nije prošla bez Skrjabinova utjecaja. Tragom filozofije dospijeva u Marburg, gdje nepunu godinu studira kod neokantovca Hermanna Cohena.

Uz pouzdane talente koji su ga mogli dovesti do uspješne skladateljske karijere, ili do profesionalnog filozofskog promišljanja pitanja o čovjeku i stvarstvu oko njega, Pasternak je, Skrjabinovu nagovaranju unatoč, razumio da

ga Providnost, uz skladateljski dar, nije obdarila i apsolutnim sluhom. Odustao je od glazbe, jer ga samo skladanje ne bi posve ispunjavalo; kao neprevladiva muka ostajala bi interpretacija u kojoj se svojim sluhom ne bi primakao savršenstvu kakvo je od sebe očekivao. S filozofijom bilo je gotovo jednako. Ostala je tek jednom između prečaka kojima se uspinjao sebi kao tvoračkome biću. U Marburgu je, pri kraju školske godine, suzdržani profesor Cohen prihvatio svoga ruskog studenta kao mogućnost iz koje će na njegovim seminarima izrasti filozof. U *Zaštitnoj povelji* Pasternak o tome kaže:

»Nagovorili su me da iscrpnije izvedem svoje postavke i da ih izložim već krajem ljetnog semestra... Prihvatio sam tu ideju i počeo raditi udvostručenim silama.

No baš po toj žustrini vičniji bi promatrač zaključio da iz mene nikada učenjaka. Upoznavanje znanosti ja sam proživljavao snažnije no što bi sam predmet zahtijevao. Neko raslinsko mišljenje uselilo se u mene. Njegovim je svojstvom bilo to što se svaki slojevitiji pojam u mojem razlaganju neograničeno razrastao, zahtijevao hrane i njege; i kad sam pod njegovim utjecajem posezao za knjigama, ja ih nisam uzimao iz nekoristoljubive želje za znanjem, nego tragajući za citatima iz literature u njegovu potvrdu. Iako se moj rad oblikovao pomoću logike i mašte, papira i tinte, ja sam ga ipak najviše volio zato što je u pisanju obrastao gustišem knjiških citata i poredaba. A kako mi je vrijeme bilo ograničeno, u jednom trenutku morao sam odustati od ispisa i u zamjenu za njih počeo sam autore ostavljati otvorene na odgovarajućim stranicama, te je nadošlo i vrijeme kad se tema moga rada počela materijalizirati i postajati vidljivom već na prvi pogled s praga moje sobe. Protegla se prostorijom poput drvenaste paprati, pritišćući svojim listastim rastvorima na stol, na divan i na podboj. Razmetnuti ih, značilo bi pomesti tijek moje argumentacije, a posvemašnje njihovo raspremanje bilo bi ravno spaljivanju neprepisana rukopisa. Gazdarici je bilo vrlo strogo zabranjeno da im prilazi. U posljednje vrijeme u mene se nije pospremalo. I kad sam, putujući, u mislima vidio svoju sobu, ja sam, pravo reći, vidio utjelovljenu svoju filozofiju i njezinu vjerojatnu sudbinu.«

Ponovila se već proživljena muka sa Skrjabinom. Kad ga Cohen potvrdi kao talentirana studenta s velikim izgledima, Pasternak se, smrznut Meduzinim pogledom, odvraća i od filozofije kao profesionalnoga životnog izbora i gotovo panično bježi iz Marburga. I onda, kao da otplaćuje dug prema nuždi građanskog zvanja, on ipak 1913. godine u Moskvi završava filozofiju, ali se – okreće pisanju stihova.

Na putu onome sebi koji je filozofiju imao pisati ex professo Pasternak se približio biti umjetničkoga. Kad se obreo na tragu zbiljskog promišljanja čovjekove zagonetke, on za sebe otkriva zbiljskiju zbilju u proživljavanju čovjeka, njegova svijeta i njihova dramatskog suodnosa.

Reklo bi se da je mladi Pasternak dosta lutao dok nakraju nije pronašao pjesništvo. Ništa netočnije od toga. Poezijom, pjesništvom, on je svijet oko sebe osjećao već na prvim koracima duhovnoga njegova dožlvljavanja. Stihove piše

kao petnaestogodišnjak, u vrijeme kad je glazba bila njegov izbor. Već ga tada zove Rilkeova poezija. Ne možda zato što mu se otac dopisivao s pjesnikom, nego zato što je Rilkeovo pjesništvo pripadalo njegovoj već tada moderno njegovanoj književnoj kulturi. Da to nije tek slučajna i blagonaklona pretpostavka govore i drugi Pasternakovi književni interesi u to vrijeme: Beli, Hamsun, Przybyszewski i, nadasve, Aleksandar Blok, čijim je simbolizmom cijeloga svoga književnog vijeka disao. Fascinacija Majakovskim ide u red programatskog izbora, pa je i doživjela ono što se redovito zbiva s književnom borbom za određene ideje – od bespogovornoga i oduševljeno nekritičkog hoda za zovom do ohlađena racionalnog odnosa prema vlastitoj mladosti. Sve to, međutim, otkriva da je Pasternak – od glazbe preko filozofije do poezije – poeziji pripadao oduvijek. A glazba i filozofija pripadale su njegovoj poeziji kao sudionice na njezinu putu. Građanska egzistencija: glazbenik, filozof ili književnik bila je gotovo posve nevažna. Što bio da bio, Pasternak bi bio i ostao pjesnikom.

U građanskom smislu njegova biografija zapravo i nije previše zanimljiva. Prihvatio je revoluciju kao prirodnu pojavu, kao avangardno negiranje svega ustaljenoga, ali joj se nije posve predavao jer mu to nije dopuštao njegov snažan poriv prema slobodi, prema individualnom činjenju nesputavana pojedinca. Ženio se dvaput, a posljednjih dvanaestak godina intenzivno je proživio uz ljubavnicu Olgu Ivinsku, koja mu je bila emocionalni i intelektualni osionac, voditeljica svih njegovih poslova, no sve to vrijeme nije napuštao obitelj niti se prestajao brižljivo skrbiti o njoj. Koliko god da je živio svoj nezavisan život osebujna pjesnika i vrsna prevoditelja s engleskoga, njemačkoga i francuskoga te gruzijskoga, koliko god da je bio unutrašnji emigrant, što pretpostavlja do stanovite mjere i iskazivano nepristajanje, mnogo je podataka koji upućuju, grubim političkim rječnikom rečeno, da je građanin Pasternak bio i oportunist, sklon, ako je ikako bilo moguće, zaobići sukob s društvom i njegovim institucijama. Treba mu doista vjerovati kad kaže kako mu je sredinom tridesetih godina zaprijetila sumnjiva slava prvoga pjesnika sovjetske epohe (Majakovski je već pet godina bio mrtav), da je bio sretan što ga je ta čaša mimoišla. Nije bio čovjek javnih, pogotovo ne političkih govornica. Iako zbiljski očaran Majakovskim, on je jasno dijelio Majakovskoga pjesnika od stihovnog komentatora političkih naloga. Uostalom, razliku između sebe i Pasternaka dobro je znao izraziti i Majakovski ustvrdivši da Pasternak voli munjinu na nebu, a on, Majakovski, u električnoj pegli. Ta slika, osim što izrijekom upućuje na Majakovskijev programatski izbor futurizma, Pasternaka vraća njegovu simbolizmu, ali isto toliko i odslikava zaokret Majakovskoga pjesničkom angažmanu u političkim naporima sovjetskog društva na preobrazbi javnoga i privatnog života, dok Pasternaku ostavlja suzdržan i samozatajan pjesnički trud, dalek svakoj estradnoj buci, okrenut svijetu kojemu je dostatna kaplja rose na listu što tamni na oslabljelom jesenjem suncu, trud spreman da se preda ptičjem cvrkutu ili mukanju govečeta što se u sumrak vraća toploj staji, sabire se u pritajenu naporu iz kojega usamljeni čovjek u gluhoj noći luta za odgovorom zašto baš on, između svih Božjih stvorova pod nebeskim svodom, mora tražiti

odgovor na pitanje o smislu jesenjeg počitka i proljetnog buđenja svega vidljivoga i taktilnoga, koje ciklički liježe i zakonito se budi bez obzira na čovjekovo pitanje i još uvijek nedoumljen odgovor o razlogu svega toga neprestanog napredovanja i istodobna upornog vraćanja istome.

Poezija je za Pasternaka bila nastojanje slobodna čovjeka na sebi kroz sve ono što je u tome nastojanju sposoban proživjeti i spoznati o sebi, o drugome u sebi i o sebi u drugome. Izbor pjesme nije shvaćao kao čekanje nadahnuća nego je mladićske zanose pretvarao u dnevni, gotovo nadničarski rad. Oko 1907. Postao je članom umjetničkoga kruga *Serdarda*, doduše ne kao pjesnik nego kao glazbenik, kompozitor i pijanist, koji svojini improvizacijama na glasoviru prati nastupe pjesnika, ali je u tom krugu i pročitao svoj rad naslovljen *Simbolizam i besmrtnost*, izgubljen, nažalost. Danas je teško znati koliko je kasniji Pasternakov zapis o tom radu pouzdana rekonstrukcija mladićevih stajališta, ali je to ionako manje važno. Ako i dograđivana naknadnim iskustvom, ona nisu mogla biti posve mimo onoga što je mladi, očito vrlo rano sazreli Pasternak mislio i slutio. Rad je zasnovao na ničeanskoj tezi kako umjetnost, da bi umjetnošću uopće bila, treba biti više od sebe kao umjetnosti. Stoga je umjetnost nadlična i nadsubjektivna, jer samo tako može biti zbiljski individualna i subjektivna. Tako, i samo tako, individualno može doseći opće. To iskustvo mladi Pasternak nije stekao u svome naukovanju u filozofiji. Ono ga je u jednom času možda prikučilo filozofiji, ali poticaj mu je stigao iz glazbenoga druženja sa Skrjabinom, kao što je pod istim njegovim utjecajem kasniji pjesnik i romanopisac trajno ostao blizak pravoslavnom misticizmu. Pridodamo li svemu i njegovo oduševljenje Rilkeom, koje se produbilo za gotovo cjelogodišnjeg boravka obitelji Pasternak u Berlinu 1906. godine, koje se uklopilo u njegov opći interes za njemačku kulturu, sve je to prirodno vodilo književnom, pjesničkopoetskom kao njemu najslobodnijem načinu duhovnog isijavanja u svijetu čovjekovu i svijetu prirodnome. Kad je 1913. izabirao pjesništvo on je, dakle, izabrao nešto što je nosio duboko u sebi i čemu se životno priklonio bez dramatičnih lomova. Uostalom, njegov mlađi brat, Aleksandar Pasternak, s razlogom tvrdi da je Boris bio nadaren za sve čega bi se prihvatio. A kad se nečega prihvatio, to je morao dovesti do perfekcije. Sve drugo za njega je bilo neuspjeh koji bi ga bacao u depresiju i šutnju. Bio je samoljubiv do bola, kaže Aleksandar.

Svojim književnim, napose pjesničkim počecima, Pasternak nije morao biti nezadovoljan. Onim što je radio i kako je radio nalazio se u samoj vrtložnoj groznici avangardne umjetničke Rusije. Prepuštao se svemu novome i oslobađajućemu, pa je druženje i prvotno lagano prepuštanje utjecaju eruptivnoga Majakovskog bilo posve prirodno. No i tada, u prvim zbirkama pjesama nastalim između 1912. i 1916. godine (*Blizanac u oblacima* i *Iznad barijera*), jasno je da taj pjesnik neće biti poslušnik iz kohorte, bila ona i pjesnička, pogotovo da neće biti ničiji epigon. Kad se koju godinu kasnije pojave zbirke *Sestra moja – život* iz 1922. i *Teme i varijacije* 1923. godine, kojima se opet suzdržano, ali plodotvorno okrenuo simbolizmu i Aleksandru Bloku, ruskom je poezijom zabrujao glas, moderan toliko da mu se

avangardnost ne da zanijekati, ali i smiren na način kojim se s početka »zlatnog vijeka« ruske poezije glasala pjesma jednog Puškina, na način da je njezina rastrzanost izlazila iz nutrine poetskoga govora, iz osjećanja svijeta koji se naočigled mrvio, a taj govor i to osjećanje začinjali su posve novu duhovnu gradbu.

Na njezinu shvaćanju uobličilo se i udaljavanje od Majakovskog. Iskaz o munji na nebu i munji u električnoj pegli postao je ekspresivnom slikom njihova razlaza. Bio je programatsko-estetičke naravi, ali kako je vrijeme nosilo svoje breme, njihov je razlaz sve manje bio njihov i sve je manje pripadao umjetnosti.

Kako je Pasternak vidio sudbinu ruske umjetničke avangarde – znatan njezin dio otišao je na Zapad, u slobodu započetoga umjetničkog eksperimenta; drugi je pristao »služiti revoluciji«, što se ubrzo prometnulo u sve mučnije opsluživanje političkih naloga, u kojemu su se jedni, poput Jesenjina, Majakovskog ili Cvetajeve, ubijali, mnogi drugi nestajali u logorima i progonstvima kao Babelj, Bulgakov, Mandeljštam, dok se nemali dio prignute glave promijenio u »umjetničke« činovnike, a samo su rijetki, izbjegavajući sukobe s institucijama, pokušavajući raditi ono što im neće posve razoriti moralni i estetički integritet, povremeno puštali glas o sebi kao još uvijek nezatučenoj individualnosti; kako je, dakle, Pasternak vidio tu zajedničku sudbinu dade se tek naslutiti iz završetka *Zaštitne povelje* u kojemu opisuje Majakovskoga na odru: »Odjednom, dolje, pod prozorom, prikazao mi se njegov život, sada već zauvijek prošli. Išao je postrance od prozora kao neka tiha, stablima zasađena ulica, nalik Povarskoj. I najvažnija na njoj, uza sam zid, nalazila se naša država, naša vjekovima bacana i zauvijek u njih prihvaćena, nestvarna i nevjerojatna država. Stajala je dolje, moglo joj se doviknuti, i za ruku je uzeti. *U svojoj opipljivoj čudnovatosti ona je nečim podsjećala na pokojnika. Veza među njima bilaje toliko upadljiva da su se činili blizancima*.« (Kurziv autorov.)

Zaštitnu povelju, najinspirativniju od svojih proza, vlastiti manifest, autobiografski zapis, esejističko-beletristički rad i pokušaj otpora, Pasternak je objavio 1931. godine, u vrijeme kad je Staljin već pomeo s političke scene najopasnijega protivnika Trockoga i kad je upravo razrađivao scenarijai danas još neshvatljivih sudskih predstava onima koji su mu pomogli odagnati Trockoga; kad se književnost našla između radikalnog odustajanja (1930.) najglasnijeg pisca agitki, koji ih je sam bio izabrao, i kongresa sovjetskih pisaca (1934.), na kojem je pisanje agitki za novo društvo obznanjeno kao estetička norma. *Zaštitnom poveljom* zaokružuje se i u Pasternakovu stvaralaštvu dovršava faza u kojoj je domislio svoju poetiku. U njoj je napisao svoju najbolju prozu, dok je pjesničkim ostvarajima stigao svojim vrhuncima – a tek što je polovicu životnoga puta ostavio iza sebe. *Zaštitna povelja* trebalo je da bude potvrđivanje prava na osvojenu umjetničku slobodu i njezino osiguranje. Međutim, i Pasternakova sudbina proslijedila je sudbinom ruske umjetnosti i kulture u vremenu definitivno učvršćene boljševičke diktature. Kasnije njegove zbirke pjesama, premda u prepoznatljivoj pasternakovskoj maniri, nisu zračile

onom nesapinjanom tvoračkom slobodom kakvom se do danas oglašavaju zbirke *Sestra moja – život* i *Teme i varijacije*.

Neposredno prije Oktobarske revolucije Pasternak se kraće vrijeme družio s avangardnim krugom ruskih umjetnika koji su svoje okupljanje nazivali *Centrifuga*. Ovdje to bilježimo kuriozuma radi, tek da bismo upozorili kako svi analitičari Pasternakova pjesništva utvrđuju kompozicijsku centrifugalnost njegova poetskog mišljenja. Iako je fizikalna bit centrifugalnosti u udaljavanju od središta koje svoju pokretačku silu crpi iz kružnoga kretanja, u Pasternakovu poetskom mišljenju nema kruga, kao što nema ni kretanja koje završava u točki iz koje je krenulo. Njegova poetika, iako radno potaknuta cikličkim, rasprsnuta u kaotično, sređivala je svoj polazišni kaos nepristajanjem na vraćanje i smirivanje u polazištu kao cilju, kao kraju, radije se upućivala prema neizvjesnom pravocrtnome. Njegove pjesme ne završavaju, sastoje se iz nizanja slika, situacija, osjećanja, zbivanja, koje se nizanje potiče iz sama sebe. Moguće ga je prekinuti, ali i nastaviti iz iste pjesničke tvorbe. Takva je poetika prirodno okrenuta budućnosti kao beskonačnosti. Njoj je uvijek iznova obnavljana asocijativnost, koliko način da propituje objekt svoga lirskog doživljaja, toliko i način da svoje pjesničko »ja« pouzdano istovjeti s objektom lirskog oblikovanja. Iz takve je poetike prirodno što se Pasternak često vraćao svojim pjesmama kao nečemu što nikad i nije bilo završeno, preinačivao ih, odricao se već objavljenih dijelova i dopisivao nove stihove. Sve to nije bilo traganje za estetički boljim rješenjima lirskog doživljaja, nego dopunjavanje i iznalaženje drugom vremenu primjerenijih oblika već iskazanoga lirskog doživljaja. Ništa u toj poeziji, kao ni u životu, nije završavano iz nje same; uvjetno konačan oblik ona doseže tek iz subjektivnoga pristanka njezina lirskog subjekta. A za Pasternaka ni smrt, kao tema o zbiljski konačnome, nije kraj. Kraja nema; na putu u beskonačnost smrt je samo točka, važna, doduše, ali samo točka na putu u beskraj. Stoga ni pjesma nema kraja, ona je vječito traženje. Pjesmom nema odgovora ni na koje od pitanja što ih čovjek iz čovjekovnosti svoje postavlja. Pjesma je, koliko god se centrifugalno rasprskavala prema beskonačnosti, koliko god uranjala u beskraj nizanja, osuđena na reducirano traženje i još ređuciranije nalaženje, jer je reduktivnost narav kojom se oblikuje. Takvo ograničenje na koje je pristao istodobno je trajno poticalo Pasternakovu želju za savršenstvom, pa opet za savršenstvom.

Od sama početka njegova se poezija doživljavala kao govor u kojemu zvuči »zlatni vijek« ruske poezije, a iz kojega istodobno udara i skandiranje nekih posve novih osjećanja svijeta kakva je avangardna ruska poezija sa sobom donosila kao govor posve nov u odnosu prema tradiciji ruskog pjevanja. Marina Cvetajeva, pjesnikinja koja uz Pasternaka i Majakovskog čini onu trojku o kojoj tvrdi: »Nas je malo. Možda tek troje«, piše 1922. godine o zbirci *Sestra moja – život*: »Ova knjiga je za duše ono što je Majakovski za tijelo, oslobađanje energije.« I još: »Tvrdim da je u Rusiji među pjesnicima i proznim piscima (podcrtavam ovu riječ) najveći Boris Pasternak, koji nije uveo novu formu već je donio novu bit, pa prema tome i novu forrnu.«

Iako je prozu pisao od samih književnih početaka, Pasternaka prati stereotip kako je on ostvareni pjesnik i neostvareni prozni pisac. Istina, svega svoga života pisao je stihove, ali je istina i to da je svega svoga književnog nastojanja pisao i prozu vjerujući da je samo u njoj moguće doseći dovršenost zbiljski književne umjetnine. Držao je da je romanom *Doktor Živago* stigao do pravih razloga za svoje postojanje u književnosti. Analitičari Pasternakova opusa ističu romanesknu kompoziciju zbirke *Sestra moja – život.* Sklonost većim cjelinama ostvarivala se nekoliko godina kasnije u poemama (*Poručnik Smit, 1905*), no ona u zbirkama *Sestra moja – život* i *Teme i varijacije* predstavlja promišljeno opredjeljenje u kojemu Pasternak vjeruje da nakon Bloka u ruskoj književnosti više nema mjesta samostalnim, pojedinačnim pjesmama, da samo čvrsto strukturirane knjige pjesama mogu osigurati književni odgovor izazovima vremena. Netko tko je iz svoga osjećaja svijeta stvarao forme što teku u beskonačno, svim je svojim racionalno domišljenim namjerama težio obliku koji će biti konačan i dovršen. Iz toga paradoksa nastajala je Pasternakova proza koja u dobrom dijelu nije dovršena, čak se i onda kad je u konačnome svome obliku, kao što su kraće pripovijesti i nešto duža autobiografska esejistička *Zaštitna povelja*, bila stvarno dovedena do kraja, pokazuje kao tipski primjerak pasternakovske poetike – dakle, nezaokruženosti, otvorenosti prema mogućem produžetku.

Roman je Pasternak pokušavao već na početku svoga umjetničkog sazrijevanja, 1917. godine. Riječ je o nezavršenom proznom uratku pod naslovom *Djetinjstvo Ljuversove* – kojih pedesetak tiskanih stranica. Nije nastavio započeto, a u kasnijim se pretiscima taj početak, očito namjerene veće romaneskne cjeline, pojavljuje kao dogotovljena pripovijest. Pasternakov sin Evgenij tvrdi da je od majke čuo kako je rukopis romana o Evgeniji Ljuvers otac spalio 1932. godine. O tome je teško bilo što pouzdano reći. Znamo, međutim, da je u Pasternakovoj ostavštini ostao svežanj naslovljen *Početak proze trideset i šeste godine*, a na sljedećoj stranici: *Početak romana o Patriku.* Radi se opet o kojih pedesetak tiskanih stranica, koje je sam autor u zasebnim odlomcima objavljivao između 1937. i 1939. godine – nikad ne i kao cjelinu. Iako Evgenij Pasternak misli da se te dvije proze, povezane likom istoga imena, ne mogu naći na istome tragu, ipak ima nešto što ih obje čini preludijem za temu koja će se kasnije razrađivati u *Doktoru Živagu*. S oprezom uzimamo tvrdnju o spaljivanju rukopisa romana o Ljuversovoj. Autor, doduše, ne bi bio u lošem, a ni malobrojnome društvu pisaca koji su svoje rukopise spaljivali da bi se oslobodili slabo osmišljene ideje ili stranputice. Takvo je paljenje najčešće bivalo očišćenje. Piscima su rukopisi što gore, među ostalim, i ritualne žrtve da izmole milost muza. Iz svega što se o Pasternaku zna, on nije bio pisac koji bi iz vatre čekao uzdizanje feniksa svoga tvoračkoga nagnuća. Onome što bi jednom stavio na papir, on se uporno vraćao, brusio i fasetirao dok ne bi bio siguran da je postignuto upravo to što on sam želi i može uraditi. Objavljene proze *Djetinjstvo Ljuversove* i *Početak proze trideset i šeste godine* upućuju na to da nekih drugih, spaljenih, teško da je bilo. Naime, oba »početka« doimlju se kao istrgnuti, bolje

kao za prigodno objavljivanje izdvojeni dijelovi iz dogotovljene velike romaneskne tvorevine. Pasternak je na njima radio kao da radi na cjelini, oni su za njega i bili dijelovi cjeline, čak bez obzira na to hoće li je ikad i privesti u ispisane stranice.

Pripovijesti nastale do *Zaštitne povelje* formalno su dovršene, *Zaštitna povelja* također u onom smislu u kojemu je pisac odlučio gdje će označiti kraj, iako je kasnije posvjedočio zamisao o njezinu »dopunjavanju«. Općenito je prihvaćeno, a s time se i sam pomirio, da je *Zaštitnom poveljom* dovršen prvi dio, nažalost, prvi dio raspolućena književnog, pa onda i socijalnog piščeva postojanja. Došlo je vrijeme u kojemu trolist Majakovski – Pasternak – Cvetajeva već poodavno nije crpio iz iste duhovne stapke, pa nije ni socijalno funkcionirao. Majakovski se usmrtio, Cvetajeva je bila u emigraciji, ostao je samo Pasternak.

Tridesete su godine u Sovjetskom Savezu vrijeme u kojemu iskonska i misao o sretnome čovjeku u harmoničnu društvu doživljava slom iz kojega teško da će u dogledno vrijeme pronaći puta za povratak u ljudske snove. Tih će godina Pasternak – danas se to ne da ni zamisliti – još uvijek slagati pokoji prigodan stih o Staljinu kao projektantu i stvoritelju sretnoga društva, a posvuda oko njega razrastalo se moralno poniženje i množilo fizičko ništenje čovjeka. Do kakve su nakaznosti dospjeli ljudski odnosi govori epizoda iz 1934. godine, u kojoj jedne travanjske večeri Osip Mandeljštam na ulici čita (ili govori) prijatelju Pasternaku pjesmu u kojoj je dorijangrejovski Staljinov portret već posve poprimio svoj užasavajući oblik. Pasternak je sablažnjen. Uzvikuje: »Ja nisam ništa čuo, vi niste ništa pročitali!« Petnaestak dana poslije Mandeljštam je uhićen. Izbezumljeni Pasternak hoda Moskvom i uvjerava znance kako on s cijelim slučajem nema nikakve veze. Nastavak epizode još je apsurdniji, ali zato kao slika općeg moralnog iščašenja još pokazniji. Riječ je o bolesnom noćnom razgovoru što su ga telefonom vodili Staljin i Pasternak o Mandeljštamovu zatvoru. O njemu ima nekoliko zapisa i interpretacija, a nema dvojbe je li ga bilo. Staljin je zvao Pasternaka i, po svemu, izazivao ga što se ne zauzme za prijatelja i pjesnika. Zbunjeni Pasternak petljao je nešto o pjesničkoj razlici između sebe i Mandeljštama, dok ga Staljin nije cinično ušutkao: »Vidim ja da ti nisi sposoban da obraniš svoga prijatelja.« Nakon toga Pasternak piše Staljinu, s Anom Ahmatovom pokušava spasiti Mandeljštama, ali sve što su uspjeli bilo je pjesnikovo progonstvo u Voronjež, u kojemu je i umro. Satrven i ponižen, Pasternak 1936. objavljuje spominjane stihove. To je doba njegove najveće moralne krize.

Započinje roman koji nema pravoga imena, i ne nastavlja ga. Pomisao, međutim, na roman kao na oblik moralnog očišćenja, ne samo da ga ne napušta, nego se pretvara u način dostojnijeg postojanja.

Rat je prekid koji u sovjetsko trajanje bez duhovne perspektive unosi nadu. Normalnoj društvenoj svijesti teško shvatljivo, ali rat doista u sovjetsku inhibiciju vraća rusku nadu u prekid ništenja čovjeka pojedinca, nadu u mogućnost da kolektivna svijest ne bude obeznanjena, a pojedinačna

obezvrijeđena. To je ona nada što se na kraju romana *Doktor Živago*, nakon poraza i smrti svih zbiljskih nosilaca romanesknog kazivanja, uobličuje kao vjera preostalih autsajdera u otvrdlu otpornost života samoga. Iz nje je nestala svaka patetika, održao se tek osjećaj da nakon svih smrti život, koliko god bio ništen, kao prirodna pojava mora nekako preživjeti.

Na tako obeznađenu optimizmu nastao je *Doktor Živago*. Iako se kao moralno-egzistencijalna gesta uobličio već pred Drugi svjetski rat, Pasternak ga je počeo pisati prvih poslijeratnih godina. Držao ga je ispunjenjem svoga sna o prozi. Doista, u romanu ima neprispodobivih stranica, pravih pjesama u prozi; u ruskoj književnosti druge polovice 20. stoljeća stekao je nezaobilazno mjesto, nažalost, još uvijek više rastvaranjem one slike o sovjetskom društvu koju je ono samo o sebi silom gradilo nego uočenim književnoestetskim vrijednostima. To je današnja, možda ipak nepravedna, sudbina *Doktora Živaga*.

Pasternak je romanom zamislio široko rastvorenu i dubinski prosjajenu sliku ruskoga društva od prvih godina dvadesetog stoljeća do njegove sredine, u kojoj se glavni likovi pojavljuju kao »dječaci i djevojčice« (prvotni naslov zamišljenog romana zastaloga na pripovijesti *Djetinjstvo Ljuversove*) da bi već u prvim sudarima s brutalnostima života i vlastitim bolnim sazrijevanjem doživjeli nemogućnost ozbiljenja svake ideje ili sna o mogućoj čistoti i sreći kao prostoru čovjekova pojedinačnog prebivanja među ljudima.

Što je ruskom društvu u devetnaestom stoljeću bio Tolstojev *Rat i mir*, to je Pasternak priželjkivao svome romanu u dvadesetom stoljeću. S bitnom, svakako, ali nikako i jedinom razlikom u shvaćanju karaktera i smisla povijesti. Tolstoju su povijesna zbivanja materijal umjetničkog oblikovanja, dok su ona za Pasternaka prostor u kojemu se likovi kreću kao u teatru sjena. U Tolstoja likovi, bilo pojedinci, bilo kao masa, stvaraju povijest, a likovi *Doktora Živaga* nesigurni su pojedinci kojima stihijska povijesna zbivanja vitlaju bez mogućnosti da na događaje, pa onda i na svoje pojedinačne sudbine, osmišljeno utječu.

Revolucija Pasternaku nije nikakva zakonita pojava do koje postupno vode napetosti unutar društvenih sila, kako se to poučavalo pojednostavnjenim marksizmom. Ona je spontana eksplozija narodne energije koja se nepredvidivo skuplja da bi u kritičnom času prepukla u obrat, u poimanje vlastita narodnog mjesta u zajedničkim duhovnim i fizičkim zbivanjima, ona je prevrednovanje ili odbacivanje onih vrijednosti koje su se iscrpile i izgubile poticajnu snagu i povijesnu uvjerljivost. Istinski socijalni i duhovni preobražaj čovječanstva zbio se s pojavom kršćanstva. Ta je revolucija od bezimene i bezizrazne jedinke što je pripadala isključivo kolektivitetu, od ljudske mase kojom su upravijali vođe i mnoštvo bogova, dakle od ljudi, ona je stvorila čovjeka-pojedinca u potrazi za Bogom kao vlastitim individualno dosezanim smislom. *Doktor Živago* zasnovan je u takvu viđenju svijeta koje je naglašeno prožeto pravoslavnim misticizmom, za svoga pisca istinskim putem k sjedinjenju s Kristom. U toj perspektivi Pasternakov Jurij Živago doživljava rusku revoluciju kao metafizički put spasenju – najprije dječarcem onu iz 1905., najavu potresa što su tek imali

prodrmati sanjivu Rusiju, a onda zrelim čovjekom onu iz 1917., koja ga je ponijela toliko da će njezin izravan i tvrd govor razumjeti kao naznaku autentično ruski iznađena puta u budućnost, što je ruski ljudi vlastitom žrtvom nesebično nude svemu čovječanstvu. Svojim individualizmom i slobodom Živago, međutim, najprije sluti, a onda vrlo brzo i jasno vidi, kako se izravnost i tvrdoća toga netom oblikovana govora koči u sve prazniju izravnost i kameni u sve tuplju tvrdoću sile uz koju je sahla slobodna misao i trnuo plamen maštanoga spasa. Blokova Krista, dok je još lebdio pred »dvanaestoricom« u vijavici petrogradske zimske i revolucionarne noći, vidjelo se, u skladu s ikonografijom boljševičkog Oktobra, revolucionarnim mornarom kao uvjerljivijim simbolom smisla revolucije. Pasternakov Jurij Živago, za kojega je odmah utvrđeno da je to i duhovni lik samoga pisca, upravo je kroz slična nasilja doživljavao zlu sudbinu ruske revolucije. Kao što je pomisao da se mornarom zamijeni Krista posve obesmišljavala upjesmljeni hod »dvanaestorice« kroza zimsku noć, tako je isto i revolucija završavala unakaženo od časa kad je u njoj umjesto proročkoga govora o čovjekovu spasenju graknula besprizivna zapovijed. Živago je shvatio da je revolucija zakonitost, ali da joj na isti, zakonit način nema izgleda. Ona je tek u samu svome početku, u svemirskoj eksploziji svojih nada, u narodnome »velikom prasku« smislena i čista; o njoj se takvoj u propinjanju njezina vala ne dvoji, njezin je čin izvoran samo časom činjenja, jer već sljedećim korakom, da bi se uopće održala, krutne u ponavljanju, njezina se bezuvjetnost pretvara u društveni, ideološki i politički prozelitizam u kojemu čovjek gubi vjeru u vlastito mišljenje i time prestaje biti individuum. Da bi prozelitski um bio siguran u besprizivnost iz koje jedino opstaje, on nečemu što nema početka ni kraja, što ne podliježe zemaljskim zakonitostima, tome, dakle, prozelitski revolucionarno kontrarevolucionarni um smišlja znanost po kojoj se sva revolucionarna stihija zbiva. Ta »znanost« smišljena je protiv ljudske i svemirske spontanosti. Jurij Živago, kad nakon svojih bezazlenih pozdrava revoluciji kao stvaralačkom činu shvati da je čovjek još jednom izigran, sada u ime znanosti o sebi i svome društvu, kaže: »Marksizam i znanost? Marksizam sam sebe premalo kontrolira da bi bio znanošću. Znanosti su uravnoteženije. Marksizam i objektivnost? Ne znam pravca koji bi u sebi bio zatvoreniji i udaljeniji od činjenica no što je marksizam. Čovjek se obično bavi vlastitom provjerom u životu, ali ljudi na vlasti, uljuljkani pričama o vlastitoj nepogrešivosti, zatvaraju oči pred istinom. Zato mi politika ništa ne znači. Ja ne volim ljude koji su ravnodušni prema istini.«

Tu misao, koja pogađa samu bit boljševičkih društvenih odnosa, Pasternak nije izrekao ni kao pregrijani pamfletist niti je pomišljao da bude socijalno angažirani pisac, da bi se u ime kakva drugog političkog programa borio protiv postojećega. On je bio ravnodušan prema političkome modelu koji bi bio suprotan sovjetskome jer mu nijedan nije na razini povijesti kako je on shvaća. Započela s Novim zavjetom i Kristovom žrtvom kao izrazom bogočovjekove ljubavi prema čovjeku, povijest je na toj osnovi postajala paralelnim svemirom, čovjekovim svemirom uz onaj fizikalni, ona je čovjeku ponuđeni način da se

suprotstavi konačnosti i smrti, ta je povijest svemir u kojemu čovjek nije određen nijednom reduktivnom idejom (narodnom, klasnom, ideološkom ili kojom drugom) jer se u kraljevstvo Kristovo ulazi isključivo kao čovjek. Put do njega ide stvarnošću kojom čovjek svakodnevno živi. Ona je »besmislena ako se u nju ne unese smisao. Kršćanstvo, misterij pojedinca i jest upravo ono što treba unositi u stvarnost da bi za čovjeka ona poprimala neko značenje«. Jedina ljudska zajednica preko koje je moguće dovinuti se do takva značenja čovjekova postojanja jest obitelj, a upravo je obitelj boljševička takozvana revolucija rastočila kao osnovu svake čovjekove neovisnosti, kao osjećanje drugoga u sebi i sebe u drugome. Razaranju – a razorena je obitelj i Jurija Živaga i obitelj Lare Antipove – opire se ljubavlju koja je sloboda i istina. Ljubav je pak sila koju nije moguće zanijekati: »Oni su voljeli jedno drugo ne po neizbježnosti, ni po ›plamenu strasti‹, kako se to pogrešno opisuje. Oni su se voljeli zato što je tako htjelo sve oko njih: zemlja pod njima, nebo nad njihovim glavama, oblaci i drveće. Njihova ljubav sviđala se okruženju možda i više no njima samima, Neznancima na ulici, daljinama što se otvaraju u šetnji, sobama u koje su useljavali i u njima se sretali.« Ljubav Jurija Živaga i Lare Antipove, grešna, bolna za njih i za one oko njih, ljubav je evanđeoska jer oslobađa i onda kada nanosi bol.

Pasternakova opsesija prozom obuzetost je književnošću samom, dok mu je proza njezina najveća mogućnost. U romanu se zaokupljenost književnošću iskazuje i kao otpor onoj književnosti u kojoj je književnik puki društveni radnik. U jednom od mnogih dijaloški koncipiranih solilokvija Jurij Živago, iako znade odgovor, gotovo očajnički vapi: »Zašto su u svih naroda tako tupo nedaroviti upravo rodoljubni pisci?« Živagov i Pasternakov izbor pokušava otkloniti ono što je književnosti nametnuto nasiljem izvana, ali nametano i iz književnosti same, čak i onda kad je dobre volje birala svoje svjetonazore, svoje okruženje i svoj oblik izražavanja, jer su drugi taj izbor odmah pretvarali u jedino moguć, a ubrzo i jedino dopustiv. Jurij Živago će, između općeg truda oko pukog preživljavanja u crnim danima građanskog rata i patetičnih avangardnih glasova za revoluciju, zapisati: »Od svega ruskoga ja danas najviše volim Puškinovu i Čehovljevu rusku bezazlenost, njihovu sramežljivu nebrigu za tako zvučne teme kao što su krajnji ciljevi čovječanstva ili njihovo vlastito spasenje. Sve su to i oni dobro razumijevali, ali niti su marili za takve neskromnosti niti im je bilo do njih! Gogolj, Tolstoj, Dostojevski pripremali su se za smrt, brinuli se, tražili smisao, svodili račune, a oni su do samoga kraja bili zaokupljeni tekućim sitnicama umjetničkog posla i, nižući ih, neprimjetno proživjeli život kao osobnu sitnicu koja se nikoga ne tiče, a sad se ta sitnica javlja općom činjenicom; poput jabuka ubranih da bi dozrijevale uklapa se u kontinuitet i dobiva sve više na draži i na smislu.«

U tim je rečenicama ispisano Pasternakovo književno vjerovanje i zazivana književna sudbina kakvu je priželjkivao svome romanu. No vremena su postala druga: pisac je možda i snovao, ali su izvanknjiževne prilike određivale. Iz njih takvih *Doktor Živago* ni do danas nije zbiljski književnokritički pročitan, kako u ruskoj, tako ni u svjetskoj književnoj kritici i znanosti o književnosti.

Uz već spomenutu vrlo preciznu ocjenu Marine Cvetajeve o karakteru proze Borisa Pasternaka, teoretičar književnosti i veliko ime slavističke znanosti Roman Jakobson o toj je prozi još 1935. godine izrekao misao nezaobilaznu svakome tko pokušava misliti o Pasternaku: »... pravi liričar, i njegova proza je proza lirskog pjesnika...« *Doktor Živago* nije pokolebao tu karakterizaciju. Proznome opusu stvorenu do njezina izricanja ta je ocjena nedvojbena pohvala. Nismo, međutim, uvjereni da kao hvala stoji tako samorazumljivo i uz Pasternakov roman. Najbolje stranice *Doktora Živaga* doista jesu one koje idu u neusiljenu, nadahnutu lirsku prozu, pogotovo onda kad je suočena sa senzacijama što ih u pjesniku pobuđuju prirodni fenomeni, kad se njegovi likovi nađu okruženi prirodom, uranjaju u nju ili se prepuštaju da manifestacije prirode plinu u njih i oni u nju toliko da više gotovo i ne mogu razlučiti koliko uopće postoje jedni od drugih razdvojeni. Na takvim mjestima prestaje svaka potreba za opisivanjem psihološkog stanja lika, objašnjavanja njegovih odnosa s drugim likom, jer odnosi među njima postaju također prirodnom pojavom, događaju se iz nje, prirode, bez potrebe da se ičim izvanjskim i opravdavaju. Takvi lirski dijelovi u romanu dostatni su sami sebi, sami su sobom zaokružene književne činjenice. Oni *Doktora Živaga* čine prozom fragmenata, ali upravo takvi, teško nose romanesknu zgradu.

Stoga je očekivani prigovor Pasternakovu romanu njegova nedovoljno čvrsta kompozicija. S druge pak strane, ona je i očekivana iz Pasternakove poetike. Prosedeom roman slijedi putem njegove lirike koja se uvijek bavila prepoznatljivom mišlju, jasnim raspoloženjem, konkretnom slikom.

Iako priča o dvjema revolucijama i o zbivanjima u rasponu kojih četrdesetak godina, roman nema iz događaja konstruiranu naraciju, ne priprema događanje svojim likovima, radije se bavi stanjem u koje su »odjednom« dospjeli. Po svemu tome činilo bi se da je *Doktor Živago* roman modernoga književnog koncepta, čemu bi trebalo služiti i to što iz svoje narativne strukture nema pravog završetka. Posljednje, naime, poglavlje plaketa je stihova naslovljena *Pjesme Jurija Živaga*. Pjesme se asocijacijama naslanjaju na pojedine situacije i raspoloženja iz romana i predstavljaju njihovo podcrtavanje.

Pisac je *Doktora Živaga* nudio ruskim izdavačima, najprije časopisima»Novyj mir« i »Znamja«, čije su se redakcije kolebale i nakraju odbile objavljivanje. S nešto ustezanja Pasternak je rukopis predao posredniku talijanskog nakladnika, da bi onda pod pritiscima pokušavao zaustaviti tiskanje dok roman ne iziđe na ruskome i u Sovjetskom Savezu. No talijanski se nakladnik nije dao smesti. Krajem 1957. objelodanio je talijanski prijevod, a godinu kasnije i ruski original. U samo dvije iduće godine *Doktor Živago* preveden je na dvadest i tri jezika.

Oko romana se dizala sve zaglušnija buka, vani i u Rusiji, došla je i Nobelova nagrada, što je sovjetski ideološki, književnoorganizacijski i propagandni stroj pregrijalo i razglavilo do bjesomučja. Sve je to slamalo Borisa Leonidoviča i konačno ga u njegovoj sedamdeset prvoj godini doista i slomilo.

Pasternak je bio nesvakidašnje književno obrazovan, duboko svjestan svoga sovjetskoga, ljudski beznadnog socijalnog okružja da ne bi znao što je napisao i što može očekivati. O tome je prijateljici, njemačkoj književnici Renati Schweitzer, oprezno napisao: »Pojava knjige neće izazvati samo radost, već i stanovite napade. Napade političke od komunistički orijentiranih krugova, napade estetske zbog svoje starinske naivnosti, jednostavnosti, prozračnosti jezika, dosadnih banalnosti i plitkosti... Ne želim umarati ni sebe ni Vas dugačkim pismom, inače bih Vam objasnio zašto je ta knjiga, govoreći o najvažnijim stvarima zbog kojih se u našem stoljeću prolilo toliko krvi i počinilo toliko ludosti, morala biti napisana na krajnje jednostavan i jasan način.«

Pored sve jednostavnosti i nekih lako prepoznativih slabosti, a uz kvalitete koje ozbiljna kritika nije zanemarivala, *Doktor Živago* do danas je ostao bez uvjerljiva odgovora što on kao književna tvorevina u Pasternakovu opusu jest i koje mu je stvarno mjesto u ruskoj književnosti dvadesetog stoljeća. Na to zapravo jedno i jedinstveno pitanje najlakše odgovaraju kritičari koji su roman pročitali kao realističan prikaz ljudske sudbine u dvjema ruskim revolucijama s početka prošlog stoljeća, točnije, kao prikaz njihove socijalne i duhovne nemogućnosti za čovjeka pojedinca. Tim kritičarima roman se ispunjava i iscrpljuje u takvoj svojoj namjeri, pa od časa kad je problem ruskih revolucija povijest arhivirala kao zbivanja što više ne sudjeluju u ljudskim sudbinama, i roman je postao obamrlom književnopovijesnom činjenicom, današnjem čovjeku gotovo ravnodušnom. Oni *Doktora Živaga* sa žaljenjem i čuđenjem uspoređuju s trajno uzbudljivom prozom ruskih pisaca kao što su Andrej Beli, Pilnjak, Oleša, Babelj ili, primjerice, Bulgakov. Opravdanja za takve usporedbe nalaze u ranim Pasternakovim prozama, kojima je bio na putu istraživanja i avangardnog eksperimenta.

Treba, međutim, uzeti ozbiljno pisca *Doktora Živaga* kad pri kraju životnoga puta, u autobiografskom ogledu, podnaslovljenom *Ljudi i situacije*, kaže da ne voli rano razdoblje svoga pisanja, govori o izvještačenom stilu, i gotovo da je zadovoljan što je takvo pisanje iza njega. Čitalac je zbunjen, jer ta ocjena jednostavno ne stoji. Ali stoji da *Doktor Živago* poetički, mišlju, osjećajem i doživljajem, usprkos razbijenoj sintaksi i naraciji kojoj fabularno nije do čvrste priče, dolazi iz ruske književnosti devetnaestog stoljeća.

Njemački teoretičar i povjesničar književnosti Hans Meyer, koji je sa simpatijama pisao o *Doktoru Živagu*, nazvao je Pasternakov roman »anakroničnom knjigom«. U kontekstu Meyerova razmišljanja ta karakterizacija nije vrijednosni sud; njome je samo izrečeno isto ono što je sam Pasternak napisao Renati Schweitzer. Anakronično – ovdje utvrđuje tek da se knjiga namjereno izmješta, da ne želi biti knjigom svoga vremena, da ne želi odnosa s književnošću svoga vremena.

U *Doktoru Živagu* Pasternak vrlo često raspravlja o pitanjima književnog oblikovanja, toliko da su neki kritičari i cijeli roman doživljavali kao knjigu kojoj je prava tema upravo književno stvaralaštvo. Ne samo da se Jurij Živago, pjesnik i mislilac, izrijekom opredjeljuje i želi nasljedovati iskustva s jedne

strane Puškina, a s druge Čehova, i time svoj duhovni, estetički i književni, filozofski i socijalni obzor omeđiti ruskim devetnaestim vijekom, nego i njegov stvaralac, Pasternak, svome romanu, uz sve nekadašnje oduševljenje za moderno i avangardno, zaziva što tradicionalniji oblik proznog kazivanja.

Koji je smisao toga povratka ako i sam u spomenutome pismu sluti da će »starinska naivnost« romana teško stizati do budućih čitalaca u onom značenju koje joj je namijenio?

Nama se čini da je Pasternak »anakroničnim« *Živagom* dramatično polemizirao s utilitarnom funkcijom književnosti i književnog izraza upravo svoga vremena. Težnja za tradicionalnijim oblikom proznog kazivanja način je njegova otpora svoj sovjetskoj književnosti, koja je formalna postignuća ruske avangarde pretvarala u oblik službeno priznavane književnoestetičke dogme. U tom smislu razumijevamo i njegovo nezadovoljstvo svojim, prije svega proznim pisanjem, zaključenim *Zaštitnom poveljom*.

Polemičnost prema svome književnom, a preko njega i socijalnom okružju, još je vidljivija u koncipiranju likova, napose glavnih – Jurija Živaga i Lare Antipove. Oni su programatski ostvareni na priliku »suvišnog čovjeka« iz proze ruskoga devetnaestog stoljeća, namjerno daleki patetici revolucionarne »optimističke tragedije«, koja je od tridesetih godina postala obrascem književnog ponašanja u sovjetskoj literaturi.

S dosta pouzdanja dade se pretpostavljati da je Pasternak upravo na polemičnosti romana gradio svoje uvjerenje kako je *Živago* najvrjednije što je ikad napisao. Književnu kritiku, ni onu sebi najskloniju, nije u to uvjerio, ali je književnosti ostavio djelo koje se u ime nje, književnosti, bilo u stanju žrtvovati. Svojom žrtvom ono je knjiga o svom vremenu, ali nije knjiga iz svoga vremena. Time dramatična, i još uvijek pravi izazov kritici i čitaocu.

MILAN MIRIĆ

POGOVOR

PRED PJESMAMA DOKTORA ŽIVAGA

Pjesme Jurija Živaga, njih 24 u raznim metrima i oblicima, sastavni su dio romana i samo ih je uvjetno moguće promatrati kao zasebnu cjelinu. U sovjetskim izdanjima pjesnikovih izabranih djela tiskane su pod naslovom *Pjesme 1946. – 1953.*, i do danas izazivaju živ znanstveni interes. Pjesme se dijele prema temama: prvu skupinu čine ljubavne, drugu religijske, a treću skupinu one s temom prirode i događanja u njoj. Ali i ta je podjela gotovo neprovediva: sve pjesme, i ljubavne i religijske, imaju oznaku godišnjega doba, počevši od proljeća, dok se neke religijske mogu gledati i kao ljubavne. U prvoj polovici knjige, poslije prvih 12 pjesama, dolazi prijelomna *Bajka*, koju nije moguće svrstati ni u jednu skupinu jer podjednako ima elemenata svih triju. Prva je polovica više ljubavna (uz izuzetak prve i treće pjesme), a druga je više religijska, iako ima i nekoliko pjesama drukčije tematike. Prva, *Hamlet*, i zadnja pjesma, *Getsemanski vrt*, sadržajno su istovjetne (tema Kristova očaja pred osudom), pa tako dobivamo prstenastu kompoziciju knjige.

Kada sam, o stotoj obljetnici pjesnikova rođenja, za časopis »15 dana«prikupio svoje prijevode Pasternakovih stihova, pala mi je u oči, u kontekstu hrvatske poezije, stanovita virtuoznost u tematiziranju najobičnijih motiva: šetnje, primanja pisama, padanja kiše itd. Pomislio sam kako je to neobičan raskorak između teme i književnih postupaka te kako u hrvatskoj poeziji uznosita tematika povlači za sobom sofisticiranost postupaka, jednako kao što danas tzv. stvarnosna poezija (sic!) zazire od ikakvih postupaka, utapajući se u isto tako siromašnu stvarnosnu prozu ili – obični socrealizam. Posebno su me dirnule *Pjesme doktora Živaga*, koje sam zato kao prevodilac ostavio za neki sretniji (zreliji!) trenutak. Mnogo kasnije, kada sam preveo *Božićne pjesme* Josifa Aleksandroviča Brodskog 2003., morao sam se vratiti pjesniku Živagu jer je Brodski upućivao na njega kao na svoj poticaj i nadahnuće.

Obojica imaju *Božićnu zvijezdu* u istom četverostopnom amfibrahu koji se svojim pripovjednim tonalitetom utječe folklornoj poeziji i time opet udaljava od »visoke«, artističke inspiracije. Brodski je otkrio i da je tu pjesmu napisao 1987. godine, nakon povratka iz Stockholma, čime se pojačava i ta »nobelovska linija« među pjesnicima. »U Pasternaka, tog pjesnika mikrokozmosa, koliko god bilo čudno, u božićnoj pjesmi i u dvjema o Magdaleni, sve kretanje je suprotno njegovoj naravi, onome što uvijek nalazimo kod njega. U njegovim je evanđelističkim stihovima kretanje, rekao sam već, centrifugalno. Toliko da izlazi izvan okvira doktrine. Na primjer, kada kaže: ›Ti previše mnogima na zagrljaj / raširit ćeš ruke krajem križa.‹ To je, tko voli, hereza. Ali ovdje se pokazuje centrifugalna sila pjesme. Po čemu je to izvanredna rječitost da pri

uporabi religioznog materijala metafizički apetit pjesnika ili same pjesme prerasta metafizički apetit doktrine kao takve? Što se u njegovoj *Magdaleni* događa? U skladu s doktrinom, On uskrsava. Ali pjesma sama diktira, strofe se nižu i stječu masu koja traži daljnje kretanje, širenje.« »U *Božićnoj zvijezdi* je drukčije širenje. Ja mislim da je izvornik te pjesme isti kao i moj, i to – talijansko slikarstvo. Po svojoj estetici pjesma me podsjeća na Mantegnu ili Bellinija, ondje idu sve neki krugovi:

Grobovi i u snijegu polje,
spomenici, kolja,
i u jarku kola
i nebo, puno zvijezda, nad tim grobljem

čujete li sve te ›o‹, ›a‹, ›ob‹. Ako to povežemo s domaćom estetikom onda je to, naravno, ikona. Sve se vrijeme grade nimbusi, koji se šire. U Pasternakovoj božićnoj pjesmi uopće ima svega – i talijanskog slikarstva, i Breugela, nekakvi psi trče itd. Onda je tu i zamoskvorecki krajolik.«

(Napomena: Primjedba za »herezu« pogodila je i Brodskog, za njegovu pjesmu *Gorenje*!)

Dugo mi je trebalo da pronađem rješenje za zagonetku o pomirbi između jednostavnog izraza-stiha i visoke tematike ili pak između običnih motiva i majstorskoga vezanog stiha, pa sam se brzo priklonio starom prevodilačkom receptu: potražiti uzor u domaćoj poeziji. Samo tko i otkada? Jasno, suvremenik Dobriša Cesarić, ali kako? Zvučati jednostavno a poetično, ritmično ali ne i artificijelno. Možda Ibričina interpretacija *Matoša u Parizu ili Trubača sa Seine*, ili nešto još tajanstvenije, dalo mi je ideju kako da »rasteretim Pasternaka« i, u kontekstu činjenice da doktor Živago nije pravi književnik, postignem tu autentičnost i grubost jedne iskrene i duboke, ali »amaterske« poezije. Samo sam, kao počesto Cesarić, u većini katrenskih pjesama ispustio po jednu unakrsnu rimu, pretvarajući je u isprekidanu, što, uostalom, čine i početnici u rimovanju, ali i Arsen Dedić u svojim antologijskim šlagerima. Toliko iz prevodilačke radionice o prevođenju pjesama koje su zbirna točka, sukus cijeloga romana *Doktor Živago*.

FIKRET CACAN

PRIJEVODI

Pet pjesama B. L. Pasternaka, preveo Grigor Vitez, u: *Antologija svjetske lirike*, Zagreb, 1956.

Poezija, preveo Grigor Vitez, Zagreb, 1964.

Tri pjesme B. L. Pasternaka, preveo Nikola Milićević, u: Nikola Milićević, *Izabrani prepjevi*, Zagreb, 1997.

Život s Istominom, preveo Momir Lukšić, u Aleksandar L. Pasternak, *Daleke blizine*, Zagreb, 1983.

Pjesme Jurija Živaga, preveo Fikret Cacan, Zagreb, »Republika«, br. 7-8/2002.

IZBOR IZ LITERATURE

Aleksandar Flaker, *Pasternak bez senzacija*, u: *Suvremeni ruski pisci*, Zagreb, 1962.

Mihajlo Mihajlov, *Pasternakov »Doktor Živago*«, Zagreb, »Razlog«, br. 8/1962.

Nikola Disopra, *Pasternakov »Doktor Živago«*, Split, »Mogućnosti«, str. 653/1963.

Roman Jakobson, *Marginalije uz prozu pesnika Pasternaka*, *u: Lingvistika i poetika*, Beograd, 1966.

Sveta Lukić, *Dileme i sinteze Borisa Pasternaka*, Beograd, 1979.

Aleksadar L. Pasternak, *Daleke blizine,* Zagreb, 1983.

Elena Pasternak i Evgenij Pasternak, *Prilog povijesti odnosa Osipa Mandeljštama i Borisa Pasternaka*, Zagreb, »Književna smotra«, br. 57-58/1985.

Olga Ivinska, *Talac vječnosti*, Zagreb, 1989.

Miroslav Beker, *Doktor Pasternak*, Zagreb, »Republika«, br. 1-2/1990.

Josip Užarević, *Kompozicija lirske pjesme*, Zagreb, 1991.

Josip Užarević, *Jedan život – dvije autobiografije*, u Magdalena Medarić, *Autotematizacija u književnosti*, Zagreb, 1996.

M. M.